МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 100
ISSUE 100

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 10 від 30.07.2026 р.)

Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Галів, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2026. – Вип. 100. – 318 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Галів М.Д. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін та інструментальної підготовки (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Блашків О.** – кандидат філологічних наук, адьюнкт (Інститут мовознавства та літературознавства, Університет в Сєдльцах, Польща); **Волтінґ Моніка** – доктор габілітований, професор, професор (Інститут германської філології, Вроцлавський університет, Польща); **Волтінґ Штефан** – доктор габілітований, професор, професор (Інститут прикладної лінгвістики, кафедри міжкультурної комунікації та лудологічних студій, Університет імені Адама Міцкевича в Познані, Польща); **Душний А.І.** – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін та інструментальної підготовки (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені П.І. Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу (Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та теорії літератури (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства (Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Україна).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 928 від 11.06.2026 р. (додаток 15) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у межах кластеру «Гуманітарні науки та мистецтво»: В9 – Історія та археологія, В5 – Музичне мистецтво, В11 – Філологія (за спеціалізаціями).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100, e-mail: dspu@dspu.edu.ua, тел. (03-24) 41-04-74)

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Засновник – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2026
© Галів М.Д., Душний А.І., Ільницький В.І., Зимомря І.М., 2026

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 10 from 30.07.2026)

Humanities science current issues / [editors-compilers M. Haliv, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica", 2026. – Issue 100. – 318 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Haliv – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ukraine); **I. Bermes** – Doctor of Art History, Professor, Head of the Department of Music Theory and Instrumental Training (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Blashkiv** – PhD, Adjunct (Institute of Linguistics and Literary Studies, University of Siedlce, Poland); **M. Wolting** – Doctor hab., Professor, Professor (Institute of German Studies, University of Wrocław, Poland); **S. Wolting** – Doctor hab., Professor, Professor at the Institute of Applied Linguistics, Department of Intercultural Communication and Ludological Studies (Adam Mickiewicz University Poznań, Poland); **A. Dushnyi** – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Music Theory and Instrumental Training (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Zaiets** – Candidate of Art History, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Translation Theory and Practice (State University «Uzhhorod National University»); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature and Literary Theory (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Law (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Management (State University «Uzhhorod National University»); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History and Archaeology (Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Ukraine).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to Order No. 928 of the Ministry of Education and Science of Ukraine, dated June 11, 2026 (Annex 15), the journal is included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine (Category B) under the "Humanities and Arts" cluster: B9 – History and Archaeology, B5 – Musical Art, and B11 – Philology (with specializations).

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

Media entity: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (24, Ivan Franko Str., Drohobych, Lviv region, 82100, e-mail: dspu@dspu.edu.ua, tel. (03-24) 41-04-74)

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Distribution languages: Ukrainian, English, Polish, German, French, Bulgarian, Romanian.

Founder – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

© Drohobych State Ivan Franko Pedagogical University, 2026
© M. Haliv, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya, 2026

ІСТОРІЯ

UDC 94(479)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-1

Hajar AHMADOVA,
orcid.org/0009-0008-4785-3525
PhD Candidate at the Faculty of History
Baku State University
(Baku, Azerbaijan) hajarqahmadova@gmail.com

SHAH ABBAS I'S DIPLOMATIC VISION IN THE ACCOUNTS OF EUROPEAN TRAVELERS

This article examines the foreign policy and international relations of the Safavid Empire in the early seventeenth century through the accounts of European travelers, diplomats, and ambassadors. The study aims to analyze the diplomatic outlook of Shah Abbas I (1587–1629), his perceptions of European powers, and his approach to international politics based on the observations recorded by the Italian traveler Pietro della Valle and the Spanish ambassador Don García de Silva y Figueroa. Employing comparative-historical and source-critical methodologies, the research evaluates the reliability, context, and historical significance of these travel narratives as sources for the study of Safavid diplomacy and foreign relations.

Particular attention is devoted to Don García de Silva y Figueroa's diplomatic mission to the Safavid court, the development of Safavid–Spanish relations, Shah Abbas I's policy toward the Ottoman Empire, and his efforts to establish and strengthen political contacts with European states. The analysis demonstrates that the Safavid ruler actively pursued a foreign policy aimed at creating strategic alliances against the Ottoman Empire and sought to position the Safavid state as an influential actor within the broader political landscape of Eurasia.

The accounts of Pietro della Valle reveal that Shah Abbas I possessed a remarkable degree of knowledge concerning European political affairs, the Papacy, the governmental structures of European monarchies, and the religious conflicts that shaped early modern Europe. These observations indicate that the Safavid court was not isolated from contemporary international developments but was well informed about major political and religious transformations occurring beyond its borders. The evidence further suggests that Shah Abbas regarded diplomacy as an essential instrument of statecraft and actively employed diplomatic missions, correspondence, and negotiations to advance Safavid interests.

The study concludes that Shah Abbas I should be regarded not only as a successful military commander and state builder but also as a farsighted diplomat and statesman with a broad geopolitical vision. His foreign policy reflected pragmatism, flexibility, and a sophisticated understanding of international affairs. European travel accounts and diplomatic reports constitute indispensable historical sources for understanding the place of the Safavid Empire within the international system of the early modern period and for reassessing the nature of political and diplomatic interactions between Europe and the Islamic world in the seventeenth century.

Key words: *Shah Abbas I, Safavid Empire, Pietro della Valle, Don Garcia de Silva Figueroa, foreign policy, diplomatic relations, European travelers.*

Хаджар АХМАДОВА,
orcid.org/0009-0008-4785-3525
докторантка історичного факультету
Бакинського державного університету
(Баку, Азербайджан) hajarqahmadova@gmail.com

ДИПЛОМАТИЧНИЙ СВІТОГЛЯД ШАХА АББАСА І У СВІДЧЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МАНДРІВНИКІВ

У статті досліджуються зовнішня політика та міжнародні зв'язки держави Сефевідів на початок XVII століття крізь призму свідчень європейських мандрівників, дипломатів і послів. Основною метою дослідження є аналіз дипломатичного світогляду шаха Аббаса I, його уявлень про європейські держави, а також підходів до міжнародної політики на основі повідомлень і спостережень італійського мандрівника П'єтро делла Валле та іспанського дипломата Дона Гарсії де Сільви-і-Фігероа. Дослідження ґрунтується на порівняльно-історичному методі, критичному аналізі джерел та міждисциплінарному підході до вивчення дипломатичної історії ранньомодерного періоду.

Особливу увагу приділено посольству Дона Гарсії де Сільви-і-Фігероа до двору Сефевідів, розвитку сефевідсько-іспанських дипломатичних відносин, політиці шаха Аббаса I щодо Османської імперії та його прагненню

до розширення контактів із європейськими державами. Аналіз свідчень європейських авторів показує, що сефевідський правитель уважно стежив за політичними процесами в Європі та прагнув використовувати міжнародні суперечності для зміцнення позицій своєї держави на Близькому Сході.

Важливе місце в дослідженні займають відомості П'єтро делла Валле, які свідчать про високий рівень поінформованості шаха Аббаса I щодо діяльності Папського престолу, політичних інститутів європейських держав, а також релігійних конфліктів, що визначали розвиток Європи в ранньомодерну добу. Джерела демонструють, що шах Аббас I розглядав дипломатію як один із ключових інструментів державного управління та намагався інтегрувати державу Сефевідів у ширшу систему міжнародних відносин.

Результати дослідження дозволяють дійти висновку, що шах Аббас I був не лише видатним військовим реформатором і правителем, але й далекоглядним дипломатом та державним діячем із широким геополітичним баченням. Його зовнішня політика характеризувалася прагматизмом, гнучкістю та здатністю враховувати зміни міжнародної ситуації. Європейські подорожні записки та дипломатичні звіти становлять важливий комплекс історичних джерел, який дає змогу глибше зрозуміти місце держави Сефевідів у системі міжнародних відносин ранньомодерного світу та оцінити її роль у формуванні дипломатичних контактів між Сходом і Заходом.

Ключові слова: *Шах Аббас I, держава Сефевідів, П'єтро делла Валле, Дон Гарсія де Сільва Фігероа, зовнішня політика, дипломатичні відносини, європейські мандрівники.*

Statement of the Problem. The foreign policy of Shah Abbas I and the diplomatic relations of the Safavid state with European powers have attracted considerable scholarly attention. However, the political views of Shah Abbas I as reflected in the accounts of European travelers and diplomats have not been sufficiently examined. In particular, the observations of Pietro della Valle and Don García de Silva y Figueroa provide valuable information regarding the Safavid ruler's perception of Europe, the Ottoman Empire, and contemporary international politics. The problem addressed in this article is the extent to which these travel accounts contribute to our understanding of Safavid diplomatic thought and foreign policy during the early seventeenth century.

Purpose of the Article. The purpose of this article is to analyze Shah Abbas I's political and diplomatic views through the travel accounts of Pietro della Valle and Don García de Silva y Figueroa. The study aims to examine the Safavid ruler's attitudes toward European states, the Papacy, and the Ottoman Empire, as well as to evaluate the role of diplomacy in the foreign policy of the Safavid state. Special attention is devoted to the diplomatic exchanges between the Safavid court and European representatives in the context of early modern international relations.

Research Analysis. The study is based on a comparative analysis of primary travel narratives and relevant secondary literature. Particular attention is given to the writings of Pietro della Valle and Don García de Silva y Figueroa, which provide first-hand observations of the Safavid court and its diplomatic practices. The research demonstrates that Shah Abbas I possessed a broad understanding of international affairs and employed diplomacy as an important instrument of state policy. The findings also highlight the significance of European travel accounts as historical sources for reconstructing Safavid-European relations and the geopolitical vision of Shah Abbas I.

1. Don García de Silva y Figueroa's Embassy and Safavid–Spanish Diplomatic Relations

At the beginning of the seventeenth century, the Safavid Empire occupied an important position in the diplomatic calculations of several European powers seeking potential allies against the Ottoman Empire. Within this broader geopolitical context, the embassy of Don García de Silva y Figueroa, dispatched by King Philip III of Spain, represented one of the most significant diplomatic initiatives aimed at establishing closer relations with the Safavid court. After departing from Spain in 1614 and undertaking a lengthy and demanding journey, the Spanish envoy eventually arrived in Qazvin, then one of the principal centers of Safavid political authority, in 1618 (Amanat, 2017: 93–94).

The primary purpose of Silva y Figueroa's mission was to strengthen political ties between Spain and the Safavid state, explore possibilities for cooperation against the Ottoman Empire, and promote sustained diplomatic engagement between the two monarchies. Contemporary accounts indicate that his arrival was marked by elaborate ceremonies that reflected the importance attached by the Safavid court to foreign diplomacy. According to both Mohammad Tahir Vahid and Pietro della Valle, the Spanish ambassador was received with exceptional honor and granted a series of formal audiences at court (Newman, 2006: 52–58).

On 17 June 1618, Don García de Silva was granted an audience with Shah Abbas I. During this meeting, he presented a letter from the Spanish monarch together with an impressive collection of diplomatic gifts (Newman, 2006: 52–58). These included precious objects crafted from gold and silver, luxury items adorned with valuable gemstones, firearms, military equipment, and examples of European craftsmanship. Such gifts served not merely as ceremonial offerings but also as tangible expressions of Spain's desire to cultivate a closer political relationship with the Safavid ruler.

The significance of Silva y Figueroa's embassy extends beyond the immediate diplomatic objectives of the mission. His observations, later recorded in his travel narrative, provide valuable information concerning the political institutions of the Safavid state, courtly culture, diplomatic protocol, and the empire's position within the international order of the early modern period. Consequently, his embassy should be regarded not only as an important diplomatic episode but also as a major source for the study of Safavid-European relations.

The activities of the Spanish envoy further illustrate Shah Abbas I's broader diplomatic strategy. While maintaining military pressure on the Ottoman Empire, the Safavid ruler simultaneously sought to expand contacts with European powers in order to strengthen his international position and create a favorable balance of power. Such initiatives contributed to the growing prestige of the Safavid state and reinforced its status as one of the leading political forces of the contemporary Middle East.

Pietro della Valle and several other European visitors viewed Safavid Iran as a culturally unfamiliar and religiously distinct environment. Reflecting on the behavior of Christian communities under Ottoman rule, della Valle observed that Catholics and other Christians in Constantinople often set aside their internal disagreements when confronted with common challenges. According to his account, Christian diplomats and merchants abroad frequently acted collectively in defense of their shared interests despite confessional divisions. In their perception, Muslims represented a common political and religious adversary.

These remarks suggest that, in the minds of many European observers, both the Safavid and Ottoman states were frequently grouped together within a broader conception of the Muslim world (Bayramlı, Shabiyev, 2016: 110). Such attitudes reveal the persistence of confessional perspectives in early modern diplomacy and international relations.

Della Valle also records a private meeting between Shah Abbas I and an Ottoman envoy concerning the possibility of a peace settlement. According to his account, the Shah strongly favored peace but insisted that any agreement must preserve both his political dignity and the prestige of the Safavid state. He was unwilling to accept Ottoman demands requiring the relinquishment of disputed territories or the payment of regular silk tribute. Nevertheless, he was prepared to send silk to the Ottoman sultan as a diplomatic gift on one or even two occasions as a gesture of goodwill (Matthee, 1999: 33–48]. What he categorically rejected was the permanent cession of territories claimed by the Safavid state.

During the same period, diplomatic exchanges with European representatives continued. When Don García de Silva visited the royal court, Shah Abbas organized a grand banquet in his honor (Uzuncharshılı, 1988: 25–47). More than one hundred participants attended the event, including foreign diplomats, military officials, and court dignitaries representing diverse linguistic and cultural backgrounds. Pietro della Valle himself was among the guests present at this gathering.

The Spanish ambassador brought gifts whose total value reportedly reached one hundred thousand écus, together with one hundred camel-loads of pepper imported from India (Newman, 2006: 52–58). A portion of these luxury goods was distributed among influential members of the Safavid elite in Isfahan. The diplomatic gifts presented to the Shah included gold and silver vessels, crystal objects, emeralds, diamonds, jeweled chains, richly decorated saddles and bridles, bows, arrows, matchlock firearms, military equipment, and finely crafted ceremonial weapons. Among the most remarkable items was a jeweled sword and dagger associated with the Spanish monarch himself.

According to Pietro della Valle, these gifts were selected with particular care because the Spanish court was aware of Shah Abbas's personal interest in craftsmanship, especially metalworking and carpentry. Additional presents included European bows, Indian-made lances, luxurious textiles, paintings, and even a portrait of the newly crowned Queen of France (Pietro della Valle, 1843: 660–665; Valle, Pietro della, 1843: 175–179). The composition of these gifts reflected not only diplomatic courtesy but also a deliberate effort to appeal to the Shah's personal tastes and thereby strengthen political goodwill between the two courts.

2. Shah Abbas I's Diplomatic Strategy in the Accounts of Pietro della Valle

Pietro della Valle's observations highlight the significant role of diplomacy in the foreign policy of the Safavid state during the early seventeenth century. While Shah Abbas I consistently sought to maintain peaceful relations with the Ottoman Empire, he remained unwilling to accept concessions that could undermine the political authority, prestige, or territorial integrity of his realm. This position reflects a diplomatic strategy that combined political pragmatism with a firm commitment to safeguarding state interests.

At the same time, the reception accorded to Don García de Silva y Figueroa and the valuable gifts exchanged during his embassy demonstrate the importance attached by the Safavid court to relations with European powers. The Spanish mission was not only

an attempt to explore possible cooperation against the Ottomans but also an indication of the growing international significance of the Safavid monarchy. Through ceremonial diplomacy, political negotiations, and the cultivation of foreign alliances, Shah Abbas sought to strengthen the position of his state within the wider geopolitical landscape of the period.

Consequently, Pietro della Valle's account constitutes an important historical source for understanding the diplomatic priorities of Shah Abbas I. His testimony reveals a ruler who skillfully combined negotiation, strategic calculation, and international engagement in order to preserve peace where possible while defending the interests and sovereignty of the Safavid state. The evidence provided by the Italian traveler confirms that Safavid diplomacy under Shah Abbas I was characterized by flexibility, political foresight, and an acute awareness of the changing balance of power in both the Middle East and Europe.

3. Shah Abbas I's political and diplomatic vision

The observations recorded by Pietro della Valle suggest that diplomacy occupied a central place in Safavid foreign policy during the early seventeenth century. Although Shah Abbas I consistently favored the preservation of peace with the Ottoman Empire, he remained unwilling to accept any settlement that might compromise the political prestige, sovereignty, or territorial integrity of his state. His approach demonstrates a careful balance between diplomatic pragmatism and the protection of dynastic interests. At the same time, the ceremonial reception of Don García de Silva y Figueroa and the exchange of luxurious diplomatic gifts illustrate the growing importance of Safavid relations with European powers. The activities of the Spanish embassy not only reflected attempts to explore cooperation against the Ottomans but also highlighted the increasing international standing of the Safavid monarchy. In this respect, Pietro della Valle's testimony serves as an important source for understanding the flexibility and strategic vision that characterized Safavid diplomacy under Shah Abbas I.

Pietro della Valle's encounter with Shah Abbas I provides valuable insight into the Safavid ruler's perception of Europe and the Christian world. His account reveals that the Shah's interests extended beyond military affairs and regional politics. He displayed considerable curiosity regarding the institutional structure of the Papacy, the organization of the Catholic Church, and the broader political situation in Europe. Such inquiries indicate that Shah Abbas closely followed developments beyond the Islamic world and possessed a sophisticated understanding of contemporary international affairs.

According to della Valle, the Shah questioned him extensively about the Pope, his age, health, election procedures, and the authority exercised by the papal office. He also sought information about the College of Cardinals and the administrative mechanisms of the Catholic Church. During the conversation, Shah Abbas reportedly translated parts of the discussion into Persian for members of his entourage and ensured that they fully understood the topics being addressed. Della Valle further notes that the Shah occasionally acted as an intermediary in conversations between individuals of different linguistic backgrounds, demonstrating both his intellectual curiosity and his active participation in diplomatic dialogue (Pietro della Valle, 1843: 656–659).

One particularly revealing aspect of the conversation concerns the Shah's discussion of Armenian Catholic communities living in the regions of Nakhchivan and Alinja. His detailed knowledge of their settlements, religious affiliations, and social characteristics suggests a ruler who was well informed about the diverse religious groups residing within his realm. This awareness reflects not only administrative competence but also an appreciation of the broader religious landscape that shaped Safavid relations with Christian communities and European powers.

The dialogue also sheds light on Shah Abbas's views regarding European politics. He expressed the opinion that the Spanish monarchy should adopt a more resolute stance toward the Ottoman Empire and attributed the relative weakness of European powers to their internal divisions. His familiarity with the conflicts between Catholics and Protestants, particularly his reference to the Lutherans, demonstrates a noteworthy awareness of the political and confessional tensions that characterized early modern Europe. Such remarks indicate that the Shah closely monitored developments beyond his immediate geopolitical environment.

From this perspective, Shah Abbas emerges not merely as a regional ruler but as a statesman capable of interpreting international affairs on a broader scale. His comments reveal an understanding of the relationship between political unity, effective leadership, and military success. The image that emerges from Pietro della Valle's narrative is that of a ruler who regarded foreign policy as an integral component of statecraft and who actively sought to position the Safavid state within the wider political framework of the early modern world.

Therefore, Pietro della Valle's account represents a valuable source for examining Shah Abbas I's diplomatic outlook and geopolitical thinking. The evidence suggests that the Safavid ruler was well informed

about European political structures, the institution of the Papacy, and the internal challenges facing the Christian world. His observations demonstrate a capacity to evaluate international developments beyond regional concerns and confirm the existence of a broad political vision that informed Safavid foreign policy during one of the most significant periods of the dynasty's history.

4. Shah Abbas I and his perception of "the West"

The conversations recorded by Pietro della Valle provide important insights into Shah Abbas I's understanding of contemporary international politics and his perception of Europe. The Safavid ruler's remarks reveal not only a keen awareness of regional affairs but also a sophisticated understanding of political and religious developments within the Christian world. According to contemporary accounts, Shah Abbas used his discussions with della Valle to express opinions about European rulers and to offer observations on the political challenges confronting Western powers (Uzuncharshılı, 1988: 140).

The dialogue demonstrates that Shah Abbas possessed a notable degree of familiarity with the Papacy, the Spanish monarchy, and the religious divisions that characterized early modern Europe. His questions concerning the structure of the Catholic Church, the authority of the Pope, and the political influence of religious institutions suggest a genuine interest in understanding the foundations of European political power. Equally significant is his apparent awareness of the conflicts generated by the Protestant Reformation. By identifying the Lutherans as one of the principal challenges facing the Spanish monarchy, the Shah displayed an understanding of the confessional tensions that had reshaped European politics during the sixteenth and seventeenth centuries.

During one of his conversations with Pietro della Valle, Shah Abbas reportedly remarked that the King of Spain should lead his forces personally "as a soldier," and either achieve victory or recover Jerusalem (Pietro della Valle, 1843: 660). This statement reflects more than a simple criticism of European rulers. Rather, it reveals the Shah's conviction that effective leadership required personal commitment, military courage, and direct involvement in state affairs. In his view, the inability of European powers to challenge the Ottoman Empire successfully stemmed largely from political fragmentation and weak leadership.

Della Valle responded by explaining the difficulties faced by the Spanish monarchy, emphasizing internal problems and the absence of a unified political and military front against the Ottomans. The Shah's reaction to these explanations is particularly revealing. He argued that a ruler must first establish authority, command his army personally, and ensure political cohesion before pursuing broader foreign-policy objectives. Such observations reflect a pragmatic understanding of statecraft and correspond closely with Shah Abbas's own political experience. Throughout his reign, he had strengthened central authority, reorganized the military, and personally directed major campaigns, thereby transforming the Safavid state into one of the most powerful political entities of the region.

The Shah's comments also reveal elements of political realism. He viewed internal stability and unity as essential prerequisites for successful foreign policy and regarded strong leadership as the cornerstone of state power. His advice to European rulers therefore represented more than casual diplomatic conversation; it reflected a broader political philosophy shaped by his own experience as a monarch and military commander.

Taken together, Pietro della Valle's observations portray Shah Abbas I as far more than a successful military ruler. They reveal a statesman who closely followed international developments, possessed considerable knowledge of European political and religious affairs, and evaluated global events through a broad geopolitical lens. His reflections on the weaknesses of European states, the role of political leadership, and the importance of internal cohesion offer valuable insight into Safavid political thought and diplomatic culture. Consequently, della Valle's account remains an indispensable source for understanding Shah Abbas I's worldview and his place within the wider international environment of the early modern era.

Conclusions. The accounts of European travelers and diplomats provide valuable evidence for understanding the foreign policy and diplomatic vision of Shah Abbas I and the Safavid state in the early seventeenth century. The observations of Pietro della Valle and Don García de Silva y Figueroa demonstrate that Safavid diplomacy was not limited to regional affairs but was closely connected with broader international developments involving the Ottoman Empire, European monarchies, and the Papacy.

The analysis of these sources reveals that Shah Abbas I pursued a pragmatic and flexible foreign policy aimed at strengthening the political position of the Safavid state while preserving its territorial integrity and international prestige. His willingness to engage in diplomatic negotiations with the Ottoman Empire, combined with his efforts to cultivate relations with European powers, reflects a carefully balanced strategy designed to secure both peace and political

advantage. The reception of foreign embassies, the exchange of diplomatic gifts, and the maintenance of regular contacts with European representatives illustrate the importance of diplomacy as an instrument of Safavid statecraft.

The testimonies of Pietro della Valle further demonstrate that Shah Abbas I possessed a remarkable understanding of contemporary international affairs. His familiarity with the political structure of European states, the institution of the Papacy, and the religious conflicts that shaped early modern Europe indicates a ruler who closely followed developments beyond the boundaries of his own realm. His comments on the internal divisions of European powers and the necessity of strong leadership reveal a sophisticated political outlook grounded in practical experience and strategic thinking.

The diplomatic mission of Don García de Silva y Figueroa likewise highlights the growing significance of Safavid–European relations during this period. The Spanish embassy represented an important attempt to establish political cooperation against the Ottoman Empire and reflected the increasing role of the Safavid state in the international balance of power. The detailed descriptions preserved in European travel narratives therefore constitute indispensable sources for reconstructing the political culture, diplomatic practices, and international position of the Safavid Empire.

In conclusion, the evidence examined in this study confirms that Shah Abbas I should be regarded not only as a successful military commander and statebuilder but also as a skilled diplomat and farsighted statesman. His foreign policy combined military strength, diplomatic engagement, and geopolitical awareness, enabling the Safavid state to emerge as one of the most influential powers of the early modern Middle East.

BIBLIOGRAPHY

1. Abbasov İ, Bayramova G. Pyetro della Valle. Türk dilinin qrammatikası. Bakı, Zardabi nashriyyatı MMC, 2020, 1096 s.
2. Amanat, Abbas. Iran : A Modern History. New Haven, CT : Yale University Press, 2017, 1174 p
3. Babayan, Kathryn. Mystics, Monarchs, and Messiahs: Cultural Landscapes of Early Modern Iran. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2002, 595 p.
4. Bayramlı Z., SHabiyev B. Azarbaycan Safavi dövlati (XVI–XVII asrlar). Bakı, Avropa nashriyyatı, 2016, 344 s.
5. Blair, Sheila S., and Jonathan M. Bloom. The Art and Architecture of Islam, 1250–1800. New Haven, CT : Yale University Press, 1994, 368 p.
6. Ferrier, Ronald W., ed. A Journey to Persia: Jean Chardin's Portrait of a Seventeenth-Century Empire. London : I.B. Tauris, 1996, 193 p.
7. Jan SHarden. Parisdan İsfahana sayahat. Fransız dilindan tarcüma edani Vaqif Aslanov. Bakı, Elm nashriyyatı, 1994, 71 s.
8. Matthee, Rudi. Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan. London : I.B. Tauris, 2012, 336 p.
9. Matthee, Rudi. The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver, 1600–1730. Cambridge : Cambridge University Press, 1999, 290 p.
10. Newman, Andrew J. Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire. London: I.B. Tauris, 2006, 288 p.
11. Pietro della Valle, Mario Schipano. Viaggi di Pietro della Valle, II pellegrino, part-II. La biblioteca di New York, 1843, 870 s.
12. Savory, Roger. Iran under the Safavids. Cambridge : Cambridge University Press, 1980, 277 p.
13. Silva y Figueroa, Don García de. Commentarios de la Embajada al Rey Xa Abbas de Persia. Madrid : Real Academia Española, 1903, 445 p.
14. Uzuncharshılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi. Vol. 3. Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 704 s.
15. Valle, Pietro della. Viaggi di Pietro della Valle il Pellegrino. Vol. 2. Brighton : G. Bargiacchi, 1843, 235 p.

REFERENCES

1. Abbasov I., Bayramova G. (2020). Pyetro della Valle. Türk dilinin qrammatikası [Pietro della Valle. Grammar of the Turkish language]. Zardabi nashriyyatı MMC, Baku. 1096 pp. [in Azerbaijan].
2. Amanat, Abbas. (2017). Iran: A Modern History. Yale University Press, New Haven, CT. 1174 pp.
3. Babayan, Kathryn. (2002). Mystics, Monarchs, and Messiahs: Cultural Landscapes of Early Modern Iran. Harvard University Press, Cambridge, MA. 595 pp.
4. Bayramlı Z., Shabiyev B. (2016). Azarbaycan Safavi dövlati (XVI–XVII asrlar). [Safavid state of Azerbaijan (XVI–XVII centuries)]. Avropa nashriyyatı, Bakı. 344 pp. [in Azerbaijan].
5. Blair, Sheila S., and Jonathan M. Bloom. (1994). The Art and Architecture of Islam, 1250–1800. Yale University Press, New Haven, CT. 368 pp.
6. Ferrier, Ronald W., ed. (1996). A Journey to Persia: Jean Chardin's Portrait of a Seventeenth-Century Empire. I.B. Tauris, London. 193 pp.
7. Jan Sharden (1994). Parisdan İsfahana sayahat [Travel from Paris to Isfahan]. Translator Vaqif Aslanov. Elm nashriyyatı, Bakı. 71 pp. [in Azerbaijan].
8. Matthee, Rudi (2012). Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan. I.B. Tauris, London. 336 pp.
9. Matthee, Rudi (1999). The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver, 1600–1730. Cambridge University Press, Cambridge. 290 pp. [in English].

10. Newman, Andrew J. (2006). Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire. I.B. Tauris, London. 288 pp.
11. Pietro della Valle, Mario Schipano (1843). Viaggi di Pietro della Valle, II pellegrino, part-II. [Travels of Pietro della Valle, The piligrim, Part II], La biblioteca di New York, 870 pp. [in Italian].
12. Savory, Roger (1980). Iran under the Safavids. Cambridge University Press, Cambridge. 277 p.
13. Silva y Figueroa, Don García de. Commentarios de la Embajada al Rey Abbas de Persia [Embassy comments to King Abbas of Persia.]. Madrid: Real Academia Española, 1903, 445 p. [in Spain].
14. Uzuncharshılı, İsmail Hakkı (1988). Osmanlı Tarihi [Ottoman's history]. Vol. 3. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. 704 pp. [in Turkish].
15. Valle, Pietro della (1843). Viaggi di Pietro della Valle il Pellegrino [Travels of Pietro della Valle the Pilgrim]. Vol. 2. G. Bargiacchi, Brighton. 235 pp. [in Italian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(477)"179/1914"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-2

Юрій БОЙКО,
orcid.org/0000-0003-2948-9180
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та філософії
Вінницького національного аграрного університету
(Вінниця, Україна) boikou@vsau.vin.ua

ПЕРШИЙ СКЛАД ЧИНОВНИКІВ ТА ВЧИТЕЛІВ ВІННИЦЬКОЇ ПОВІТОВОЇ ГІМНАЗІЇ 1832–1835 РОКІВ

Перша половина XIX століття – важлива й драматична сторінка в історії України та її суспільства. Входження до російського імперського простору супроводжувалося змінами світоглядних парадигм місцевої еліти, в етнокультурному складі якої існували суттєві відмінності між представниками Лівобережної та Правобережної частин привілейованого стану.

На схід від Дніпра православні нащадки козацької старшини намагалися увійти до правового простору російського спадкового дворянства, зокрема через сходження щаблями державної служби, звичної ще з часів Гетьманщини, що надавало їм можливість законно володіти «населеними маєтками» з кріпаками. Своїх дітей з XVIII століття вони навчали в російськомовних закладах, оскільки суто українських у цьому краї ще не існувало.

На захід від колишньої Гетьманщини, в українському Правобережжі, від кінця 1660-х років знову і на довгих 130 років запанувала Корона Польська, магнати і шляхта якої через розкозачення та повторне покріпачення перетворили більшість православних українців на свою власність. Після приєднання Правобережжя до Російської імперії і до початку 1830-х років ситуація залишалася без суттєвих змін: польські пани-католики зберегли свої права і звичний спосіб життя за умови хоча б зовнішнього лояльного ставлення до імперської влади, яку вони відверто зневажали. Дітей своїх місцеві пани навчали в польськомовних школах, гімназіях і Віленському університеті, готуючи, як заповідав Тадей Чацький, до «служіння суспільству», але не до російської державної служби.

Повстання, а фактично російсько-польська війна 1830–1831 років, розвіяло ілюзорні сподівання російського істеблішменту на добровільну інтеграцію більшості представників шляхти Правобережжя та Білорусі у середовище імперського дворянства. Тактика уряду почала кардинально змінюватися, набуваючи репресивного характеру: конфіскація маєтків магнатів-емігрантів, масова декласація дрібної та середньої шляхти з переведенням у податні стани, розрив ідеологічних зав'язків між представниками старшого і молодшого поколінь. Останнє здійснювалося через реформу середньої та вищої освіти у губерніях, «що відійшли від Польщі».

Стрижнем цієї політики стала масова русифікація польської молоді, примусове залучення її до державної служби в центральних, східних та південних губерніях, а також відрив від звичного середовища з метою подальшої асиміляції. Ідеологом та організатором процесу у 1830-х роках був міністр народної просвіти С. С. Уваров, а безпосередніми провідниками стали вчителі та чиновники новостворених російськомовних гімназій. Хто ці люди за походженням, майновим і освітнім цензом, кар'єрними успіхами та особливостями біографій? Вітчизняна історіографія майже не пропонує систематизованої інформації з цього приводу. Покращити ситуацію покликана публікація архівних джерел щодо персонального складу чиновників і вчителів Вінницької повітової гімназії за 1832–1835 роки.

Ключові слова: *Україна, Правобережжя, XIX століття, гімназія, русифікація.*

Yurii BOIKO,
orcid.org/0000-0003-2948-9180
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Philosophy
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia, Ukraine) boikou@vsau.vin.ua

THE FIRST STAFF OF OFFICIALS AND TEACHERS OF THE VINNYTSIA DISTRICT GYMNASIUM IN 1832–1835

The first half of the 19th century is an important and dramatic page in the history of Ukraine and its society. Entry into the Russian imperial space was accompanied by changes in the local elite's worldview paradigms, with significant differences in the ethnocultural composition of its representatives between the Left-Bank and Right-Bank parts of the privileged class.

East of the Dnieper, the Orthodox descendants of the Cossack elders sought to enter the legal space of the Russian hereditary nobility, including by climbing the ranks of the civil service, a path familiar since the times of the Hetmanate, which gave them the opportunity to legally own "inhabited estates" with serfs. They educated their children in Russian-language institutions from the 18th century, since purely Ukrainian ones did not yet exist in this region.

To the west of the former Hetmanate, in the Ukrainian Right Bank, from the late 1660s onwards, the Polish Crown reigned again for 130 long years, and its magnates and nobility, through de-Cossackization and re-serfdom, turned the majority of Orthodox Ukrainians into their property. After the annexation of the Right Bank to the Russian Empire and until the early 1830s, the situation remained unchanged: the Polish Catholic lords retained their rights and their usual way of life, provided that they were at least outwardly loyal to the imperial government, which they openly despised. The local landowners educated their children in Polish-language schools, gymnasiums, and Vilnius University, preparing them, as Tadej Chatsky had commanded, for "service to society," but not for Russian civil service.

The uprising, and in fact the Russo-Polish War of 1830–1831, dispelled the Russian establishment's illusory hopes of the voluntary integration of the majority of the Right-Bank and Belarusian gentry into the imperial nobility. The government's tactics began to change radically, becoming repressive: the confiscation of the estates of émigré magnates, the mass declassification of the petty and middle gentry and their transfer to the tax estates, and the severing of ideological ties between the representatives of the older and younger generations. The latter was carried out through the reform of secondary and higher education in the provinces "that had broken away from Poland."

The policy's core was the mass Russification of Polish youth, their forced recruitment into civil service in the central, eastern, and southern provinces, and their separation from their usual environment to further assimilation. In the 1830s, the ideologist and organizer of the process was the Minister of Public Education, S.S. Uvarov, and the direct leaders were teachers and officials of the newly created Russian-language gymnasiums. Who were these people by origin, property, educational qualifications, career successes, and biographies? Domestic historiography offers almost no systematized information on this subject. The publication of archival sources on the personal composition of officials and teachers of the Vinnytsia County Gymnasium for 1832–1835 is intended to improve the situation.

Key words: *Ukraine, Right Bank, 19th century, gymnasium, Russification.*

Аналіз досліджень та постановка проблеми. Історія народної просвіти у Російській імперії здавна була предметом спеціальних досліджень. Серед загальних праць можна назвати ті, що присвячені середній освіті (Шмит, 1878; Альошинцев, 1911), вищим навчальним закладам (Владимирский-Буданов, 1884; Багалей, 1904; Багалей, Сумцов, Бузескул, 1906), міністерству народної просвіти (Рождественский (ред.), 1902). Значна група публікацій присвячена окремим гімназіям (Михалевич, 1883; Стрибульский, 1888; Рудановский, 1894; Левицкий, 1906; Василевский, 1908; Громовий (ред.), 1997; Луц, Морозова (ред.), 2014; Бойко, 2022–2023; Бойко, Водяницька, 2024; Boiko, 2024).

Сучасна українська історіографія освіти у XIX столітті базується на регіональному підході (Опушко, 2017; Прищепа, 2019). Значна увага приділяється організації гімназій (Милько, 2015–2017) і повсякденному життю учнів (Самойленко, Коваленко, 2013; Пилипенко, 2019; Позднякова, 2021). Особливе місце серед новітніх досліджень займає монографія відомої історикині польської культури Південно-Західного регіону XIX століття Вікторії Колесник (2023), присвячена Подільській губернській гімназії у Вінниці від 1814 до 1831 року. Широкий спектр джерел, зокрема польськомовних, дозволив дослідниці створити унікальну та цілісну картину життя у провінційному навчальному закладі Правобережної України першої третини XIX століття до радикальних змін, спричинених доленосними подіями 1830–1831 років.

Дослідження Даніеля Бовуа історії польських навчальних закладів, Віленського університету та однойменного навчального округу 1803–1830 років (1977) містить цікаву інформацію щодо хронологічного періоду, який передує темі нашого дослідження.

Незалежно від специфіки наукових інтересів, усі дослідники сходяться на тому, що у розвитку народної просвіти Російської імперії у першій половині XIX століття слід виділяти два значні періоди, що збігалися з послідовними правліннями двох монархів – Александра I (1801–1825) та Ніколая I (1825–1855)[1]. На початковому етапі формування управління освітою та її зміст визначалися ідеями польського енциклопедизму. У наступному періоді, особливо після 1830 року, відзначається посилення впливу класицизму та прагматизму щодо станових відмінностей у рівнях освіти. У колишніх польських губерніях це супроводжувалося репресіями за етнічною ознакою – примусовою декласацією значної кількості родин дрібної польської шляхти з переходом їхніх представників до оподатковуваних станів, ліквідацією польськомовних навчальних закладів та відкриттям нових російськомовних шкіл, гімназій, університетів (СПМНП, 1864а–в).

Розглядуваний етап реформування народної просвіти розпочався з уведення «Статуту гімна-

[1] У даному випадку наведені не власні, а тронні імена згадуваних правителів.

зій, повітових і парафіяльних училищ, що перебувають під юрисдикцією університетів: Санкт-Петербурга, Москви, Казані та Харкова» від 8 грудня 1828 року (СПМНП, 1864b: 159–211), яким передбачалися:

1. Семирічна освіта та семикласний склад (§ 143), що перетворювали гімназію на замкнений освітній цикл.

2. Спрощення навчальної програми, незважаючи на введення додаткового навчального часу за рахунок виключення природничих наук, крім фізики та всіх частин прикладної математики, у результаті чого було досягнуто збільшення годин на опанування мовами російською, латиною та німецькою і Закону Божого, а також грецької мови в університетських гімназіях (§§ 144, 145).

Водночас значно зросли зарплати вчителів та інших посадовців у гімназіях, а директор гімназії став директором губернських шкіл як державних, так і приватних. Для його допомоги було запроваджено посаду заступника-інспектора з широкими повноваженнями. Щоб відокремити дітей дворян від решти учнів, у деяких гімназіях створювали пансіони. Були чітко визначені програми з усіх предметів, встановлено перелік рекомендованих підручників, що видавалися для продажу Міністерством народної просвіти. Зміни впроваджувалися поступово між 1829 і 1835 роками, безпосередньо у Київському навчальному окрузі у 1832–1834 роках (Алешинцев, 1911: 115–128).

Події 1830–1831 років, пов'язані з польським повстанням і його придушенням, змусили уряд вжити рішучих заходів щодо русифікації системи освіти в колишніх польських губерніях Литви, Білорусі та Правобережної України. Перші результати масштабних змін були представлені імператору міністром народної просвіти С. С. Уваровим у його доповіді «Про головні види публічного виховання у Західних губерніях» 25 березня 1834 року:

«<...> Усі заходи, вжиті Міністерством народної просвіти до 1833 року, були спрямовані на: по-перше, відновлення державних навчальних закладів у цих губерніях у логічний та зв'язаний спосіб; по-друге, визнаючи, що керівництво інтелектуальною освітою майбутніх поколінь може допомогти досягти бажаної моральної та політичної єдності цих губерній із рештою країни, необхідно було відновити та організувати ці школи в російському дусі, часто під старими назвами; по-третє, щоб уникнути тривоги серед населення регіону, яке спочатку було уведене в оману як старими, так і новими помилками, та завоювати їхню довіру, план полягав у тому, щоб створити ці школи, враховуючи місцеві потреби, які не суперечать загальній стратегії, суворо враховуючи при цьому основний зміст і методи, пов'язані з головною метою; по-четверте, враховуючи поточну потребу та неможливість негайно мати достатньо персоналу для повної перебудови освітньої системи, було доцільно тимчасово використовувати деяких колишніх посадовців – тих, хто не був причетний до нещодавніх заворушень або не заслуговував на недовіру – у перехідний час; по-п'яте, для зміцнення довіри серед вищого класу пропонувалося створити якомога більше дворянських пансіонів при гімназіях, пропонуючи спеціалізовані установи для учнів, які регулярно проживають у пансіонах, що забезпечить ретельніший нагляд і точніше впровадження керівних принципів; по-шосте, ретельно відновлюючи освітню систему в губерніях, повернутих з Польщі, поступово перенести її центральний акцент до Росії, плавно адаптуючи всю систему до нового центрального пункту. <...>» (СПМНП, 1875: 900–902).

Навіть сьогодні, через два століття після вказаних подій, важко більш стисло й детально визначити сутність і алгоритм імперської освітньої реформи в Правобережній Україні 1830–1840-х років, ніж це зробив сам ідеолог та організатор цієї реформи. Усе зводилося до поступової, але швидкої русифікації навчального процесу, переформатування кадрового забезпечення освіти через витіснення вчителів, чий світогляд формувався у польських гімназіях і університетах, заміни їх випускниками російських університетів, зокрема Київського Святого Володимира.

Директорами новостворюваних російськомовних гімназій на Правобережжі у 1832–1833 роках були призначені особи, які вже проявили себе як вірні послідовники політики імперського уряду та мали певний досвід роботи в польському середовищі. Подільську губернську гімназію очолив випускник С.-Петербурзького педагогічного інституту, колишній директор Вітебської гімназії Ф. Я. Телешев, директором Вінницької повітової гімназії став випускник С.-Петербурзької духовної академії, бувший чиновник особистої канцелярії Великого князя Костянтина Павловича у Варшаві Г. М. Фовіцький, очільником Житомирської губернської гімназії було призначено випускника С.-Петербурзького педагогічного інституту, колишнього префекта Волинського ліцею, директора волинських училищ, католика О. М. Бокщаніна, директором Луцької повітової гімназії став випускник Харківського університету, бувший старший учитель Слобідсько-Української (Харківської) губернської гімназії І. Г. Кулижський.

Менш відомі соціальна та конфесійна приналежність, освітній рівень і кар'єрний шлях першого набору вчителів у нових гімназіях. Частково заповнити цей пробіл для Вінницької гімназії 1832–1835 рр. покликана пропонована публікація, що базується на відповідних матеріалах з фондів Державного архіву Вінницької області (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2). Основний масив документів Канцелярії попечителя Київського навчального округу 1832–1847 рр. зберігається у Центральному державному історичному архіві України (ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 1). Частина документів, передана свого часу до Міністерства просвіти, перш за все щодо призначення на посади, звільнення, пенсійні справи вчителів і чиновників, рішення слідчих комісій акумулювалися в архіві цього міністерства і знаходяться у Російському державному історичному архіві у С.-Петербурзі (РГИА. Ф. 733).

Виклад основного матеріалу. Нижче наводимо архівні документи в українському перекладі, зберігши стиль і форму оригіналів.

1. Відкриття гімназій, призначення чиновників, вчителів і передача повноважень

Документ 1.1

13 жовтня 1832. № 598. – Копія № 1. Міністерство Народної Просвіти. З Ради Імператорського Харківського Університету. Харків. Пану директору училищ Подільської губернії Телешеву[2].

Його Превосходительство п[ан] Попечитель Харківського навчального округу в поданні 7 жовтня повідомив Раді розпорядження, що надійшли внаслідок найвищого Його Імператорської Величності веління щодо нового облаштування навчальних закладів у Подільській губернії; вони полягають в наступному.

I.

Государеві Імператору благозавгодно було вказати його світлості[3] вимагати від генерал-губернатора Київського, Волинського та Подільського його думки відносно пропозиції його превосходительства п[ана] попечителя відносно визначених його превосходительством місць для заснування училищ. <…>

Думка його світлості з цього приводу була такою:

По Подільській губернії

1. Внаслідок найвищої волі, губернську гімназію перевести з Вінниці у Кам'янець-Подільський, скасувавши Кам'янецьке училище з тієї причини, що у гімназії два нижчі класи становлять предмети повітового училища.

2. У Вінниці заснувати другу гімназію, оскільки губернське місто Кам'янець на краю губернії, а Вінниця більше в осередді [її] перебуває.

По цьому усі інші бувші у цій губернії училища, утримувані як урядом, так і ченцями, скасувати. <…>.

3. За Статутом навчальних закладів бувшого Віленського навчального округу, до якого училища волинські та подільські належали раніше, предмети навчання в гімназіях та повітових училищах незрівнянно перевершують належні в російських цього роду закладах, перевага ж особливо в повітових училищах така, що учні поступали з оних не в гімназії, а безпосередньо до університету.

Невідповідність тут очевидна, оскільки, якщо в повітових училищах навчають тим самим, або майже тим самим предметам, що і в гімназіях, то ці останні стають непотрібними і навпаки, а звідси Государеві Імператору благозавгодно було найвище зволити [підтримати] пропозицію п[ана] попечителя, щоби в гімназіях і повітових училищах означених двох губерній введені були предмети навчання за Статутом російських навчальних закладів 1828 р., але з тим, щоб серед предметів навчання не було польської мови, якій учні можуть навчатися власним коштом, якщо забажають. <…>

5. Жалування у гімназіях та повітових училищах цих двох губерній, Подільської та Волинської, залишити таким як є, по-перше, тому що воно визначене вже з давніх часів і, по-друге, щоб тим залучити туди російських вчителів із належними здібностями. Пропозиція ця удостоїлася найвищого схвалення. Його світлість приєднав до цього Його Превосходительсту п[ану] Попечителю копії з проекту штату для гімназій і повітових училищ у Волинській та Подільській губерніях. <…>.

Рада Університету, даючи Вам знати про вищевикладені найвище затверджені пропозиції стосовно облаштування навчальних закладів Подільської губернії, додає також до відома і копію штату для гімназій і повітових училищ Подільської та Волинської губерній.

---

[2] Наводиться у скороченому вигляді. Повністю див.: (Бойко, 2022: 145–149).

[3] Йдеться про князя Лівена Карла Андрійовича (1767–1844), міністра народної просвіти з 25.04.1828 р. до 18.03.1833 р.

Штат гімназіям
Волинської та Подільської губерній

Посади та види витрат	Кількість людей	Жалування руб. сріблом	
		Одному	Усім
Директор	1	–"–	800
Інспектор	1	–"–	400
Старших вчителів у відповідності до Статуту російських навчальних закладів 1828 року	6	400	2400
Законовчитель грецького віросповідання	1		400
Римо-католицького	1		400
Молодших вчителів 1. Російської граматики 2. Німецької мови 3. Французької мови	3	300	900
Вчитель малювання, чистописання і креслення	1	–"–	300
На бібліотеку та зібрання інструментів	–	–	?40
На утримання будинку, служителів та інші видатки	–"–	–"–	680
Разом	14	–"–	6020
Потрібні кошти на двох канцелярських служителів, одного вищого, а іншого нижчого розряду, на нагороди учням, на роз'їзди директору та на канцелярські припаси використовуються з 1000 рублів сріблом, щорічно спрямовуваних до кожної гімназії на надзвичайні по училищах кожної губернії витрати			

(ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 163. Арк. 2–9).

Документ 1.2

В Харкові 21 жовтня 1832 року № 4089. Одержано 2 листопада 1832 року. – Копія 1. Міністерство Народної Просвіти. Департамент народної просвіти. З Училищного комітету Імператорського Харківського університету. П[ану] директору Вінницької гімназії Фовіцькому.

П[ан] Попечитель Харківського навчального округу пропозицією від 12 цього [року] жовтня за № 1269 дав знати сему університету, що у наслідок Найвисокішого повеління про училища Волинської, Подільської та Київської губерній, п[аном] Міністром Народної Просвіти [Ви] затверджені у 21 день липня цього 1832 року директором до заново відкритої гімназії у місті Вінниці Подільської губернії. Внаслідок чого Училищний комітет, спрямовуючи у копії згадану пропозицію п[ана] Попечителя, відписує Вам про усе, що до Вас в оному стосується, до відома та належного виконання. При цьому дає знати, що про надсилання до Вас прошнурованих книг для запису приходу та видатків коштів, що мають здійснюватися у відповідності до штату Вінницької гімназії та про надання Вам з боку цивільного начальства [губернії] сприяння при урочистому відкритті Вінницької гімназії та в інших законних Ваших вимогах відносно облаштування навчальних закладів, здійснені від Університету представлення до Подільської казенної палати, а про останнє Подільським цивільним губернатором як і про все інше здійснено відповідне розпорядження. Що ж стосується забезпечення Вас усіма терміновими відомостями та іншими даними, що подаються вищому керівництву, то зазначені мають бути Вам доставлені найближчим часом.

Професор Чанов, протоколіст П. Клєщов (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки училищных чиновников. Арк. 1).

Документ 1.3

Копія з пропозицій п[ана] попечителя Харківського навчального округу до Ради імператорського Харківського університету від 12 жовтня 1832 року за № 1269.

Приступаючи до відкриття гімназії у Вінниці за Статутом 1828 року, котра віднині не є губернська гімназія, губернською ж буде новостворена гімназія у Кам'янець-Подільському, директором якої бути перебуваючому у Вінниці директором Телешеву, а до гімназії Вінницької визначений і затверджений п[аном] Міністром Народної Просвіти 21 липня 1832 року службовець військової канцелярії блаженної пам'яті Його Імператорської Високості Цесаревича чиновник 6-го класу Фовіцький 2-й, якому після входження у посаду надати від Ради припис, та щоб директор Телешев привів п[ана] Фовіцького до присяги і здав би до його відання Вінницької гімназії кошти та справи оної, окрім тих, до Дирекції подільської

віднесених, які Телешев зобов'язаний узяти з собою до Кам'янця-Подільського, оскільки він є директор, керуючий Дирекцією. Забезпечити їх обох тими приписами та відомостями, котрі запропоновані мною Раді від 7 [числа] поточного місяця за № 1224 щодо облаштування Луцької гімназії. Жалування директору Фовіцькому, відповідно до циркулярного припису міністра народної просвіти, визначено з дня призначення його на посаду з коштів Вінницької гімназії, продовжено ж [буде] з одержанням асигнувань. Телешеву до 1 січня [видавати] також з коштів Вінницької гімназії, аби відпуск до оної гімназії решти асигнованих сум <нерозбірливо> до Подільської казенної палати, які й прийме директор Телешев. Вінницькій гімназії перебувати під безпосереднім керівництвом Університету з вступом на посаду директора Фовіцького, і з цим припиняється будь-який вплив директора Телешева на неї. Оскільки повітові училища в Меджибожі та Немирові скасовуються, то всі навчальні посібники та обладнання передати до Вінницької гімназії, а справи [архівні] та кошти – до Подільської гімназії. Приписати директору Фовіцькому відкрити Вінницьку гімназію 6 грудня у день тезоіменитства найулюбленішого імператора. Кам'янець-Подільську гімназію відкрити 1 січня 1833 року, про що Рада одержить від мене особливий припис, як і призначення до оної вчителів. Після закриття в Кам'янці повітового училища до Вінницької гімназії призначаю вчителів законо-вчителів [так у тексті] тих самих, котрі нині знаходяться. Інспектором гімназії визначено мною Робоконова, який викладає вищу частину математики та фізику, про що Училищний комітет повідомлено від 30 вересня цього року за № 1201. Для викладання російської словесності та логіки призначаю вчителя Херсонської гімназії Аристарха Яковлева. Для викладання російської граматики та географії вчителя Катеринославського повітового училища Ніканора Смольскова. Яковлеву та Смольскову видати прогони з місць [проживання] до Вінниці та на допомогу для переїзду Яковлеву 150 руб. асигнаціями та Смольскову 150 руб. асигнаціями на рахунок коштів Вінницької гімназії. Для викладання історії та статистики з Немирівського повітового училища вчителя Димитрія Авер'янова. Для викладання математики штатного наглядача Меджибозького закритого училища Скимборського, котрий, після здачі усього, що вище приписано мати [в училищі], повинен з'явитись до своєї посади у Вінницю. Для викладання латинської мови призначається Ягелло, перебуваючий при Вінницькій гімназії до подальшого розпорядження, і Гржесецький, штатний наглядач закритого Немирівського повітового училища, котрий, після здачі усього, що зверху приписано, повинен з'явитися до своєї посади. Для викладання німецької мови залишається вчитель того ж предмета, який перебуває у Вінницькій гімназії, Леман. Для викладання французької мови призначаю вчителя закритого Меджибозького училища Менглета. Для малювання і креслення відставного поручика Медоушевського[4], чиї папери до цього додаю для відсилання директору Вінницької гімназії та для оголошення Медоушевському про його призначення. Чистописання доручити одному з вчителів Вінницької гімназії на розсуд директора, поки не підшукає до того здібного, якому давати половину жалування вчителя малювання, котрому, оскільки він не може вчити чистописанню, здійснювати з 306 руб. окладу сріблом половину, тобто 150 руб. сріблом на рік. Я впевнений, що з п[анів] вчителів Вінницької гімназії, прийнявший на розсуд директора клас чистописання, не вимагатиме за короткий термін видачі жалування і надасть [можливість] начальству його винагородити [іншим способом]. За цим розподілом вчителі, що залишились у Вінницькій гімназії та повітовому училищі Немирівському і Меджибозькому, наперед до визначення їх по місцях [служби] зможуть користуватись тими самими казенними квартирами і продовжувати одержувати жалування тільки в гімназії Вінницькій, [але] мають потіснитися, щоб надати приміщення новозначеним вчителям. Невідкладно пропоную Раді усе вищеприписане до найскорішого виконання і щоб з першою відправкою пошти було про усе оне відписано кому слід до виконання.

Оригінал підписав Пьотр Клєщов (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 2–3).

2. Почесний попечитель гімназії

З «Статуту гімназій та училищ повітових та приходських» 1828 року:

«§ 220. Звання почесного попечителя гімназії може бути поєднане тільки з найбільш почесними за дворянськими виборами званнями: губернського та повітового провідника, совісного судді і депутата дворянства.

§ 221. Почесний попечитель має разом з директором загальний нагляд за станом гімназії, але сам по собі не здійснює жодних розпоряджень, а лише повідомляє директорові на словах чи письмово, а не прилюдно, про помічені ним відходження

[4] Смольсков, Скимборський, Леман, Медоушевський до гімназії не прибули та були замінені іншими вчителями.

від Статуту або інші які-небудь негаразди. Якщо його зауваження залишатимуться без належного реагування, він повідомить про це Університет.

§ 225. Один із перших обов'язків почесних попечителів є знаходження та підготовка кращих засобів для відкриття пансіонів при гімназіях. Для цього вони вступають у належні стосунки з місцевим дворянством і місцевим керівництвом.

§ 226. Почесний попечитель гімназії, на увесь час відправлення цієї посади користується перевагами державних чиновників 5-го класу, якщо чину вищого не має. Він носить такий самий мундир, що визначений для губернських директорів училищ» (Устав гимназий и училищ, 1829: 84–86).

Документ 2.1

В м. Києві. 11 червня 1833 р. № 1040. – Міністерство Народної Просвіти. Київський навчальний округ. Циркулярно. П[ану] директору Вінницької гімназії.

П[ан] Попечитель Київського навчального округу, з'ясувавши з донесень директорів деяких училищ що при справах канцелярій їх немає формулярних списків про службу почесних попечителів гімназій та наглядачів повітових училищ, від чого виникає зайве листування з вимогою оних від губернського цивільного керівництва, резолюцією звелів: «приписати циркулярно, щоб наперед директори училищ мали при справах своїх формуляри почесних попечителів та наглядачів».

Унаслідок цього повідомляю про належне виконання.

За відсутністю попечителя,

Директор училищ Київської губернської гімназії (підпис)

Старший письмоводитель (підпис) (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 40).

Документ 2.2

Формулярний список про службу поміщика Гайсинського повіту Йосифа Держевецького

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Гайсинського повіту поміщик Йосиф, Філіціанів син, Держевецький, від народження 60 років. Римо-католицького віросповідання.

З якого звання походить.

З дворян.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

У батьків та самого нього. Родова.

У спадщину від батька [одержав] Волинської губернії, Кременецького повіту села Юспівці та Красну Луку, що мають ревізьких чоловічої статі 500 душ.

У дружини. Родова.

За дружиною від першого шлюбу з роду Островських Подільської губернії Гайсинського повіту село Кунигу, що має 368, та Брацлавського повіту село Семенки 130 чоловічих ревізьких душ.

Благопридбана.

У дружини за другим шлюбом з роду Ярошинських Гайсинського повіту село Росоховата, що має 215 душ.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

За обранням дворянами Подільської губернії Брацлавського повіту до Брацлавського межового суду членом (1814 року з вересня місяця). Де після відбуття одного трирічного періоду обраний був дворянами Волинської губернії, Кременецького повіту дворянським провідником оного (1817 року у липні місяці).

За вислугою у цій посаді одного триріччя, тобто до 27-го липня 1820 року, за поданням Міністра народної просвіти іменним Найвисокішим Указом затверджений членом про училищні фундуші Комісії (1820 року у вересні місяці).

Від якої посади на [власне] прохання Наймилостивіше звільнений (1824 року січня 23-го). І при тому за виявлене до служби старання одержав Найвисокіше благовоління, оголошене через Міністра народної просвіти князя Голіцина лютого 2-го дня того ж 1824 року посередництвом попечителя Віленського навчального округу.

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Одружений у другому шлюбі з Констанцією Цеславовою, дочкою з роду Ярошинських. Має дітей від першого шлюбу сина Кароля 23-х років, дочку Єлену, що заміжня за поміщиком Волинської губернії Володимирського повіту камергером Францишеком Скибицьким та від другого шлюбу дочку Єву 5-ти років, котра, рівно і син, знаходяться при ньому. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 43–44).

Додаткова інформація

Відмова І. Ф. Держевецькому від прав балотуватися на посаду почесного попечителя Подільських губернських гімназій через підозри у зв'язках з поляками, які емігрували за кордон після повстання 1831 року (13 жовтня 1835 р.). (РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 239).

Біографічна версія

Józef Drzewiecki (нар. 7 березня 1772 року в Юськівцях, помер 20 січня 1852 року). Син Феліціана Рафала (камергера Кшесенця) та Анни, уродженої Блендовської, народився 7 березня

1772 року в Юськівцях Кременецького повіту Волинської губернії. Закінчив школу в Кременці із золотою медаллю (навчання розпочав у 1780 році). У 1792 році він уже був депутатом Сейму Польської Республіки від Волині. Під час польсько-російської війни 1792 року служив військово-цивільним комісаром Волинського воєводства. У 1794 році, під час повстання Костюшка, був призначений полковником волинського ополчення. У червні австрійці заарештували його в Галичині (після битви під Щекоцинами) та передали росіянам. Невдовзі повернувся та почав збирати грошові пожертви на повстання. Його підвищено (4 вересня 1794 року) до віце-бригадира Волинської бригади Української національної кавалерії під командуванням Бенедикта Колишка та під наглядом Йоахіма Дениски. Поблизу Мацейовиць його знову взяли в полон і відправили до Ташан. Невдовзі після звільнення він сприяв звільненню генералів Каменського, Князевича та Сераковського. Після поразки Львівського повстання (1795–1796) заснував підпільний патріотичний клуб у Варшаві. У 1797 році він дістався до легіонів, проїхавши через Відень, Карлсбад, Лейпциг, Цюрих та Местре-Пассіньяно, де перебував у штаб-квартирі у званні капітана. У Римі він активно брав участь у роботі Економічної ради Першого легіону. Разом з Князевичем він брав участь у місії до Парижа, щоб доставити Директорії прапори неаполітанської армії, захоплені під час кампанії 1799 року (на той час він служив у 2-му батальйоні 1-го легіону). У 1799–1801 роках (призначення: 12 вересня 1799 р.) перебував у Дунайському легіоні, звідки разом із Князевичем та С. Фішером вийшов у відставку (Флоренція: 10 червня 1801 р.), після чого повернувся на батьківщину, присвятивши себе економіці та освіті. Співпрацював з Тадеушем Чацьким та продовжував його справу. Також був одним із засновників Чорноморського торгового товариства (заснованого 27 липня 1802 р.). З 1817 р. – маршалок шляхти Кременецького повіту. Після поразки Листопадового повстання виконував обов'язки попечителя гімназій у Подільській губернії, а з 1839 р. – маршалка дворянства в Гайсинському повіті. Був прихильником угоди з Росією та співпраці з нею (Józef Drzewiecki (pułkownik). Електронний ресурс).

3. Директор гімназії

З «Статуту гімназій та училищ повітових та приходських» 1828 року:

«§ 138. Директор обирається університетом переважно з чиновників, які мають вчені ступені та обіймали посади інспекторів у гімназіях. Він затверджується у цьому званні Міністром народної просвіти.

§ 139. Директор, крім ґрунтовних знань, потрібних для суджень про здібності вчителів та спосіб їх викладання, повинен мати і властивості, потрібні для керівництва училищами, йому підвідомчими; а у доброчесності своїй бути гідним довіри Уряду та батьків, котрих діти доручаються його головному нагляду.

§ 166. Директор є хазяїном гімназії та начальником усіх казенних училищ, що знаходяться у губернії; його нагляду підлягають пансіони та інші приватні навчальні заклади.

§ 167. Головний обов'язок директора полягає в пильному, неослабному нагляді за гімназією та всіма довіреними йому училищами; він повинен намагатися, щоб усюди виконувалися постанови Статуту навчальних закладів і приписи керівництва.

§ 168. Він звертає особливу увагу на вчителів, їх поведінку, спосіб викладання та відносини з учнями, наставляючи та заохочуючи їх, він має сам бути для них прикладом старанності, зваженості та невтомної діяльності.

§ 170. Директор може і повинен намагатися своєю владою припиняти незгоди, що виникають між вчителями.

§ 171. Директор спостерігає за утриманням учнів, що проживають у вчителів, відзначаючи, чи відповідає це намірам тих, хто довірив їм дітей своїх, та загальній меті виховання.

§ 173. Директор має нагляд за всіма, хто проживає у будинках гімназії, охороняє в них порядок та пристойність і на власний розсуд призначає та звільняє служників.

§ 178. Директор також стежить, щоб усі навчальні предмети викладалися за схваленими від Уряду книгами і програмами; він піклується і про те, щоб в училищах не бракувало навчальних посібників, і для цього заздалегідь робить запити куди слід.

§ 179. Директор безпосередньо підпорядкований Університету і в усьому зноситься з ним, питаючи у слушних випадках дозволу в усіх справах, доручених йому гімназії та інших підвідомчих їй навчальних закладів.

§ 181. Щорічно до 1-го числа серпня директор подає Університету службові списки перебуваючих у його віданні чиновників та вчителів, засвідчуючи їхню службу та висловлюючи клопотання про належні їм, на його думку чи за загальними настановами, нагороди.

§ 182. Директор має право звертатися до провідників дворянства, а рівно і до губернських та

інших місцевих керівництв у справах, доручених йому училищ, прохаючи від них допомоги або підтримки і повідомляючи про результати своїх звернень Університету.

§ 183. Директор має у своєму безпосередньому віданні усю господарську частину: споруди, кошти та інше майно гімназії.

§ 229. Директор гімназії вважається на державній службі та, якщо вищого чину не має, у сьомому класі, поки перебуває у цьому званні. Прослуживши дев'ять років, він затверджується у відповідному до цього класу чині. Одначе, директори можуть і раніше бути зведені до цього чину і наступних на підставі загальних правил, не підлягаючи випробовуванню». (Устав гимназий и училищ, 1829: 54, 55, 66–71, 87).

Документ 3.1

Формулярний список про службу директора Вінницької гімназії Гавриїла Фовіцького

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Директор Вінницької гімназії, 6-го класу [чиновник], Гавриїл, Михайлів син, Фовіцький 2-й, 43-х років, орденів Св. Володимира 4-го ступеня та Св. Станіслава 3-го ступеня кавалер, має Знак відзнаки бездоганної служби за XV років. Греко-російського віросповідання.

З якого звання походить.

Син священика Орловської губернії.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

З студентів С.-Петербурзької Духовної академії на службу вступив до Державного адміралтейського департаменту перекладачем на підставі Статуту духовних училищ з чином 14 класу (1814 року, листопада 7 числа).

За атестатом оного Департаменту, призначений Державною колегією закордонних справ до Московського архіву перекладачем (1817 року, червня 11 числа).

З Державного адміралтейського департаменту звільнений (1817 року, липня 6 числа).

Зведений у протоколісти 10-го класу (1817 року, грудня 31 числа).

Призначений до Польової провіантської комісії Литовського окремого корпусу комісіонером із залишенням у військовій канцелярії Його Імператорської Високості блаженної пам'яті Государя Цесаревича (1818 року, вересня 16 числа).

Зведений до 9-го класу (1821 року, січня 24 числа).

За відзнаки у службі дозволено носити на мундирі золоті нашивки, встановлені для чиновників Військового міністерства (1821 року, липня 7 числа).

Зведено до 8-го класу (1822 року, серпня 20 числа).

[Зведено] до 7-го класу (1825 року, червня 7 числа).

За представленням Його Імператорської Високості Цесаревича наймилостивіше нагороджений за відмінно старанну службу орденом Св. Володимира 4-го ступеня (1827 року, грудня 6 числа).

Зведений у 6-й клас (1829 року, липня 18 числа).

Пожалуваний Знаком відзнаки бездоганної служби за XV років (1830 року, серпня 22 числа).

Під час виникнення у місті Варшаві 7-го листопада 1830 року заворушень був схоплений польськими заколотниками у полон, а потім у березні місяці [1831 року] відправлений разом з іншими російськими чиновниками в м. Вольборф а потім до м. Оптовець. Час перебування у полоні на підставі найвисокішого Його Імператорської Величності веління, оголошеного п[ану] головнокомандуючому Діючою армією генерал-фельдмаршалу князю Варшавському графу Паскевичу-Ериванському відносно п[ана] управителя Головного штабу Його Імператорської Величності генерала-ад'ютанта генерала від кавалерії графа Чернишова від 30-го жовтня 1831 року, відображеному в Указі Правлячого Сенату 20-го січня 1832 року, звелено від служби не виключати, але вважати ону як у відношенні до пенсії, так і орденів і знаків відзнаки бездоганною службою. Після взяття в серпні місяці 1831 року Варшави прибув до посади, увійшов до Комісії із розбору та приведення у порядок розрізнених заколотниками справ по Головному штабу та канцелярії в бозі спочиваючого Його Імператорської Високості Цесаревича у жовтні місяці 1831 року і знаходився у цій Комісії до 2-го вересня 1832 року, завершивши покладене на нього доручення з відмінним успіхом.

За представленням попереднього керівництва за відмінну та віддану службу наймилостивіше пожалувано одноразово п'ять тисяч рублів асигнаціями (1832 року, серпня 10 числа).

Призначений директором до Вінницької гімназії (1832 року, липня 21 числа).

За службу у військовій Канцелярії блаженної пам'яті Його Імператорської Високості Цесаревича наймилостивіше пожалуваний за клопотанням Його Імператорської Високості Великого Князя Михайла Павловича пенсіоном до смерті по дві тисячі рублів асигнаціями [на рік] (1834 року, серпня 17-го).

За відмінний стан моральної частини Вінницької гімназії та хороший стан навчальної за свідоцтвом п[ана] візитатора оголошена подяка п[аном] Попечителем Київського навчального округу (1834 року вересня 21-го).

Наймилостивіше пожалуваний орденом Св. Станіслава 3-го ступеня (1835 року, квітня 12-го).

Чи не був у відпустках, якщо був, то коли саме і скільки часу і чи з'являвся вчасно до служби.

Був звільнений за хворобою на Кавказькі мінеральні води на 4 місяці, що було продовжено ще на 1 місяць. З'явився вчасно.

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Одружений з Аграфеною Васильєвою, дочкою повітового землеміра. Має дітей: синів – Михайла 16-ти років у Артилерійському училищі, Павла 14-ти років у Корпусі інженерів шляхів сполучення, Івана 13-ти й Петра 12-ти років при батьках; дочок – Олександру 15-ти років у Катеринославському інституті [шляхетних дівчат], Єлисавету 10-ти років, Анну 6-ти років і Наталію 2-х років при батьках. Греко-російського віросповідання. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки училищных чиновников. Арк. 43–44; Формулярный список о службе и достоинстве. Арк. 1 зв.–7).

Додаткова інформація

Звернувся до імператора Александра I з проханням посприяти у виданні його перекладу з латини «Подорож барона С. Герберштейна до Москви в XVI столітті» за державні кошти. Відмовлено через негативні відгуки на переклад академіків Я.Д. Захарова та Ф.І. Круга (18 червня – 26 вересня 1821 р.). (РГИА. Ф. 733. Оп. 87. Д. 163).

Звільнений з посади директора Вінницької гімназії за «порушення правил у господарських та адміністративних справах» 19 січня 1839 р. (РГИА. Ф. 733. Оп. 87. Д. 359).

Призначений виконувачем обов'язків директора Рівненської гімназії у Волинській губернії 13 липня 1839 р. (Луц, В., Морозова, О. (ред.), 2014: 25, 76).

Призначений виконувачем обов'язків директора Таганрозької гімназії в Одеському навчальному окрузі 1 жовтня 1841 року. (РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 344).

Перебуваючи на посаді директора шкіл Катеринославської губернії, одержав дозвіл на утримання пансіонерів у своєму будинку (2 червня – 9 липня 1843 року). (РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 438).

Перебував на посаді директора шкіл Чернігівської губернії у чині статського радника (чиновника 5-го класу) 20 січня 1845 року. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 327. Арк. 25).

Звільнений зі служби директором Катеринославської гімназії з призначенням пенсії та правом носіння мундира (9 серпня 1846 року) (РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 486).

4. Інспектор гімназії

З «Статуту гімназій та училищ повітових та приходських» 1828 року:

«§ 140. Інспектор призначається Університетом і затверджується попечителем з кола старших викладачів гімназії, що вирізняються старанністю та успіхами у викладанні.

§ 195. Інспектор є помічником директора у всьому, що стосується нагляду за викладанням та моральною складовою виховання у гімназії. За відсутності директора він здійснює всі його права та обов'язки.

§ 196. Інспектор повинен щоденно відвідувати класи і спостерігати, щоб вчителі точно виконували свої обов'язки; у протилежному випадку він робить їм зауваження, але не у присутності учнів. Він спостерігає за порядком у класах, як під час навчання, так і під час входу та виходу учнів.

§ 197. Інспектор також спостерігає за послідовністю викладання навчальних предметів та за їх приведенням до належного завершення у визначений час.

§ 198. У разі хвороби чи відсутності вчителя інспектор доручає клас іншому вчителю або сам викладає в ньому.

§ 199. Інспектор під час відвідування класів переглядає списки та журнали, де зазначаються успіхи учнів.

§ 200. Вчителі щомісяця подають інспекторові відомості про поведінку учнів, їхні успіхи та покарання, яким вони піддавалися. Інспектор представляє ці відомості раді гімназії.

§ 201. Інспектор спостерігає, щоб вчителі не опікувалися переважно деякими учнями за якоюсь прихильністю, а звертали особливу увагу на учнів, які мають прогалини в навчанні.

§ 202. Інспекторові доручається нагляд за покараннями. При цьому він має діяти з надзвичайною обережністю і не інакше, ніж після ґрунтовного розгляду, у чому полягає провина.

§ 206. Інспекторові доручається безпосередній нагляд за цілісністю навчальних посібників, що перебувають у віданні вчителів.

§ 230. Інспектор гімназії вважається на державній службі та, якщо не має вищого чину, у 8-му класі, доки перебуває на цій посаді. Він зводиться у чини на загальних підставах, але

не піддається випробовуванням». (Устав гимназий и училищ, 1829: 55, 75, 76, 77, 79, 87, 88).

Документ 4.1

Формулярний список про службу інспектора Вінницької гімназії, вчителя математики та фізики Романа Робоконова

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Інспектор Вінницької гімназії та вчитель математики й фізики Роман, Романів син, Робоконов, 34 роки. Греко-російського віросповідання.

З якого звання походить.

З дворян.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

Закінчив курс наук по фізико-математичному відділенню в імператорському Харківському університеті та, маючи бажання служити у Корпусі інженерів шляхів сполучення, був допущений до екзамену на чин поручика в Інституті інженерів шляхів сполучення 1824 року, лютого 7 дня. Після задоволення усіх практичних вимог і завершення останнього усного екзамену [був] визнаний членами Комітету інженерів достойним бути інженером 3-го класу, тобто поручиком, 1824 року, 26-го квітня. Після донесення про це Його Королівській Високості Головнокеруючому шляхами сполучень, справу було передано до Ради Корпусу інженерів шляхів сполучення 1824 року, липня 14 дня. За визначенням Ради був удостоєний від Його Королівської Високості Головнокеруючого шляхами сполучення доповіді Його Величності Государеві Імператору щодо прийняття до Корпусу інженерів з чином поручика 1824 року, 15 грудня. Його Величність Государ Імператор, після розгляду думки Ради, викладеної у доповіді Його Високості, звелів оголосити, що не бажає відходити від установ Корпусу, які не дозволяють вступати до нього безпосередньо з чином поручика. Невдовзі після цього, через хворобу та домашні обставини, [Робоконов] був відставлений від служби.

Призначений інспектором Вінницької гімназії і вчителем математики та фізики (1832 року, липня 19 дня).

За відмінний стан моральної частини у Вінницькій гімназії та за хороший стан навчальної за свідоцтвом п[ана] візитатора оголошена подяка п[аном] Попечителем Київського навчального округу (1834 року, вересня 21 дня).

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Не одружений. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 55–56; Формулярный список. Арк. 6 зв.– 9).

5. Вчителі гімназії

З «Статуту гімназій та училищ повітових та приходських» 1828 року:

«§ 141. Вчителі визначаються тим університетом, у віданні якого знаходяться гімназії, хоча б готували до цього звання і в іншому навчальному окрузі.

§ 148. Вчителі історичних і математичних наук, стародавніх мов та російської словесності називаються старшими, а вчителі російської граматики, географії та новітніх іноземних мов молодшими.

§ 159. Вчителі повинні доводити учням, що їхнє викладання є лише керівництвом для досягнення знань, які набуваються не інакше як власними зусиллями.

§ 165. У відносинах між собою вчителі зобов'язані допомагати один одному справою та порадою. Вчителі вищих класів не повинні дозволяти собі зневажати вчителів класів нижчих або принижувати науки, що викладаються іншими їх товаришами, пам'ятаючи, що усі навчальні предмети суть більш-менш потрібні частини одного ланцюга людського пізнання. З іншого боку, вчителі нижчих класів зобов'язані виявляти належну повагу тим, хто переважає їх у знаннях.

§ 231. Старші вчителі гімназії перебувають у 9-му, а молодші у 10-му класі державної служби, за винятком вчителів малювання, котрі вважаються лише у 12-му класі. Вчителі інших мистецтв не мають чинів. Прослуживши чотири роки, кожен затверджується у приналежному до його звання класі зі старшинством з часу вступу на посаду». (Устав гимназий и училищ, 1829: 55, 57, 58, 62, 65, 66, 88).

5.1. Вчителі Закону Божого

Документ 5.1.1

Формулярний список про службу законовчителя греко-російського віросповідання протоієрея Сильвестра Адіясевича

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Законовчитель греко-російського віросповідання, протоієрей Сильвестр, Єфимів син, Адіясевич, 44 роки, нагороджений скуфією. Греко-російського віросповідання.

З якого звання походить.

З духовного.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Будинок дерев'яний з крівлею такою ж у місті Вінниці.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

Навчався у Любарському училищі Волинської семінарії та Київській академії.

Призначений вчителем за резолюцією <…> архієпископа Подільського і Брацлавського до Шаргородського відділення Подільської семінарії граматичного класу латинської мови, арифметики, історії та географії (1811 року, 1-го вересня).

[Призначено вчителем] середнього граматичного класу і тих самих предметів (1813 року, 1-го січня).

Переведений до Кам'янець-Подільської семінарії вчителем вищого граматичного класу арифметики та грецької мови (1814 року, 14-го січня).

Після перетворення духовних училищ призначений там само вчителем вищого відділення грецької мови, латини, священної історії, арифметики <…> (1817 року, 27-го вересня).

Рукопокладений у священики (1818 року, 6-го січня).

Затверджений Правлінням Санкт-Петербурзької Духовної академії наглядачем Кам'янецьких повітового та приходського училищ (1818 року, 13-го лютого).

Зведений у сан протоієрея (1821 року, 6-го листопада).

Призначений цензором проповідей у Вінницькому повіті (1822 року, 4-го лютого).

Призначений законовчителем до Подільської гімназії (1824 року, 22-го вересня).

Вчитель російської мови у Вінницькому повітовому училищі, затверджений рішенням Правління імператорського Віленського університету (1825 року, 1-го вересня).

[Призначений] до Вінницького міського Козьмодем'янівського собору настоятелем та першоприсутнім Вінницького духовного правління єпархіальним керівництвом (1828 року, 14-го січня).

Найвисокіше нагороджений скуфією за постановою того ж самого керівництва (1829 року, січня 25-го).

Призначений законоучителем Вінницької гімназії (1832 року, 12-го жовтня).

За сумлінне і старанне проходження посади за свідоцтвом п[ана] візитатора оголошена подяка п[аном] Попечителем Київського навчального округу (1834 року, вересня 21-го).

За сумлінне і старанне проходження покладеної на нього посади оголошена Єпархіальним Єпископом вдячність (1834 року, жовтня 8-го).

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Одружений з донькою священика Марією Гербанівською. З дітей має: синів Миколу 17 років, Антона 13 років і Василя 4 роки; доньок Катерину 10 років, Анну 7 років. Греко-російського віросповідання. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 25 зв.–26; Формулярный список. Арк. 23 зв.–27).

Додаткова інформація

Протоієрей Адіясевич був настоятелем Преображенського собору (колишнього Домініканського собору) у Вінниці з 1832 по жовтень 1853 року (Лавренюк (ред.), 2019: 28).

Документ 5.1.2

Формулярний список про службу законовчителя римо-католицького віросповідання Олександра Копровського

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Законовчитель римсько-католицького віросповідання ксьондз Олександр Іванів син, Копровський, 36 років.

З якого звання походить.

З дворян.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

По завершенні наук у Бучацькій гімназії одержав у тому свідоцтво від училищного керівництва 1816 року.

Після цього, подавши училищне свідоцтво до Консисторії єпископської, вступив до Кам'янецької семінарії та, по вивченні наук, потрібних для духовного сану, був посвячений ксьондзом Його Преосвященством єпископом Мацієвичем (1819 року, квітня 7).

Призначений вікарієм до Меджибозького костелу у 1819 році.

Призначений Правлінням Імператорського Віленського університету законовчителем католицького сповідання до Немирівського повітового училища (1820 року, грудня 29-го).

Зверх того у 1825 році, травня 26-го призначений [був] тимчасово з боку духовного керівництва керуючим Немирівським приходом. Цю посаду виконував до 1825 року, вересня 29-го.

Призначений законовчителем до Вінницької гімназії (1833 року, серпня 31-го).

За старанне проходження посади за поданням п[ана] візитатора оголошена подяка п[аном] Попечителем Київського навчального округу (1834 року, вересня 21-го).

Наймилостивіше пожалуваний одноразово асигнаціями 320 руб. (1835 року, квітня 26-го).

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Не одружений (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 48–49; Формулярный список. Арк. 26 зв.–29).

Додаткова інформація

Звільнений з посади вчителя Закону Божого у Вінницькій гімназії за станом здоров'я, з проханням про пенсію, 16 березня 1841 року (РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 633).

5.2. Старші вчителі

Документ 5.2.1

Формулярний список про службу старшого вчителя російської словесності Аристарха Яковлева

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Вчитель російської словесності Аристарх, Олександрів син, Яковлев, 34 роки. Греко-російського віросповідання.

З якого звання походить.

З обер-офіцерських дітей.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

Після закінчення курсів наук у Воронезькій гімназії вступив до Імператорського Харківського університету як казеннокоштний студент у 1818 році.

Закінчивши курс наук на етико-філологічному відділенні за затвердженням Ради Університету [був] призначений вчителем латинської мови до Херсонської губернської гімназії (1821 року, серпня 2 числа).

За поданням директора та рішенням Училищного комітету Імператорського Харківського університету затверджений вчителем російської словесності у тій самій гімназії (1822 року, серпня 12 числа).

За приписом Училищного комітету Імператорського Харківського університету від 12 жовтня 1832 року № 4086 призначений вчителем російської словесності Вінницької гімназії.

За свідоцтвом п[ана] візитатора оголошена переважно подяка п[ана] Попечителя Київського навчального округу за відмінні успіхи в російській словесності (1834 року, вересня 21-го).

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Одружений з дочкою дворянською Варварою Федоровою. Має двох синів: Олександра 3 років та Миколу 2 роки, дочку Анну 8 місяців, які знаходяться при батьках. Греко-російського віросповідання. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 8–9; Формулярный список. Арк. 11 зв.–12).

Додаткова інформація

Директору Вінницької гімназії Яковлєву було призначено пенсію, а його службу продовжено ще на 5 років (26 серпня 1846 р.). (РГИА. Ф. 733. Оп. 70. Д. 99).

Документ 5.2.2

Формулярний список магістра філософії вчителя латинської мови Ігнатія Ягелло

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Вчитель латинської мови, надворний радник, магістр філософії Ігнатій, Осипів син, Ягелло, 47-ми років. Ордена Св. Станіслава 4-го ступеня кавалер має Знак бездоганної служби за XV років. Римо-католицького віросповідання.

З якого звання походить.

З дворян.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

Навчався спочатку в Тритикумському [Тукумському?] повітовому училищі, закінчив науки протягом чотирьох років в Імператорському Віленському університеті, перебував кандидатом при вчительській семінарії на казенному утриманні з 1807 року, у жовтні місяці.

Призначений для виконання вчительської посади в Поставському повітовому училищі (1809 року, 1-го січня).

Удостоєний ступеня кандидата, а потім магістра філософії за встановленим випробуванням у 1811 році.

До дійсної посади визначений Правлінням Імператорського Віленського університету (1811 року, 30-го серпня).

Нагороджений чином колезького асесора зі старшинством з дня вислуги у попередньому чині (1827 року, червня 7-го).

Зведений у надворні радники зі старшинством з 1-го вересня 1828 року (1830 року, липня 30).

Пожалуваний Знаком бездоганної служби за XV років (1830 року, серпня 22).

Призначений вчителем латинської мови до Вінницької гімназії (1832 року, жовтня 12).

За свідоцтвом п[ана] візитатора оголошена переважно подяка п[ана] Попечителя Київського навчального округу за відмінні успіхи в латинській мові (1834 року, вересня 21-го).

Наймилостивіше пожалуваний орденом Св. Станіслава 4-го ступеня (1835 року, серпня 12-го).

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Одружений на дворянці Марії Грозовій, має дітей, синів Фердинанда та Станіслава, 6-ти років, котрі знаходяться при ньому. Римо-католицького віросповідання (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 30–31; Формулярный список. Арк. 9 зв.–11).

Додаткова інформація

Вийшов у відставку 3 жовтня 1836 року та невдовзі після цього помер. (РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 294).

Документ 5.2.3

Формулярний список про службу вчителя латинської мови Михайла Гржесецького

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Вчитель латинської мови, титулярний радник, Михайло, Станіславів син, Гржесецький, 51-го року [від народження]. Римо-католицького віросповідання.

З якого звання походить.

З духовного.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

Першим наукам навчався в Луцькому та Мендзиржицькому [Межиріцькому] училищах, а потім у Кременецькій гімназії, де займав посаду домашнього наглядача, а після витримування екзамену з математики, фізики, латинської мови та словесності був призначений вчителем 2-го класу (1819 року, вересня 1-го). Затверджений у званні вчителя (1822 року, жовтня 16-го).

У 1824 році за попереднім розпорядженням наук [так у тексті] доручено викладання арифметики, алгебри і тригонометрії у вищому класі цього училища.

Зведений у [чин] колезького секретаря зі старшинством від 1-го вересня 1823 року (1825 року, жовтня 15-го).

Приписом п[ана] Попечителя Віленського навчального округу затверджений до виконання посади наглядача Меджибозького училища (1827 року, липня 10-го).

Затверджений наглядачем цього училища (1828 року, серпня 31-го).

Зведений у титулярні радники зі старшинством від 1-го вересня 1825 року (1829 року, березня 4-го).

За власним проханням переведений з Меджибозького училища до Немирівського училища у тій самій посаді (1830 року, вересня 22-го).

Після скасування Немирівського училища переміщений до Вінницької гімназії вчителем латинської мови (1832 року, жовтня 12-го).

За свідоцтвом п[ана] візитатора оголошена переважно подяка п[ана] Попечителя Київського навчального округу за відмінні успіхи учнів у латинській мові (1834 року, вересня 21-го).

Наймилостивіше пожалувано одноразово 450 руб. асигнаціями (1835 року, квітня 16-го).

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Одружений з Іоанною <нерозбірливо>, має дітей: сина Володимира, 9 років, дочок Михайлину, 12 років, Олену, 10 років, котрі при батьках. Римо-католицького віросповідання. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 32–33; Формулярный список. Арк. 19 зв.–22).

Документ 5.2.4

Формулярний список про службу вчителя математики Івана Ординця

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Вчитель математики, колезький секретар Іван, Казимирів син, Ординець, 38-ми років. Римо-католицького віросповідання.

З якого звання.

З дворян.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

Поступив з Білостоцької гімназії до Віленського університету і в оному по закінченні наук удостоєний ступеня кандидата філософії (1817 року, червня 10-го).

За визначенням університетського Правління призначений вчителем арифметики, геометрії та нравовчення [у тексті «благонравия» – *рос.*] до Молодечинського повітового училища (1820 року вересня 1-го).

Звідти переміщений до Подільської гімназії [у Вінниці] по тих самих предметах (1823 рік, серпня 24-го).

За відділенням від гімназії повітових класів, він був також вчителем арифметики, геометрії та природної історії у Вінницькому повітовому училищі при тій самій гімназії (1825 року, вересня 1-го).

За допомогу у збиранні природничої історії п[ану] професору [прізвище нерозбірливо] оголо-

шено подяку від Правління Віленського університету (1830 року, квітня 26-го).

Нагороджений чином колезького секретаря зі старшинством від 31 листопада 1828 року (1830 року, липня 30-го).

Призначений вчителем математики до Вінницької гімназії (1832 року, жовтня 30-го).

За старанне проходження посади за свідоцтвом п[ана] візитатора оголошено подяку Попечителя Київського навчального округу (1834 року, вересня 21-го).

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Одружений другим шлюбом на Кароліні з [роду] Лісовських, має від першої дружини сина Ахілла 7-ми, дочок Єлену 5-ти та Анну 4-х років, від другої сина Костянтина 1-го року і 4-х місяців і дочку [її] від першого чоловіка вчителя Яворського Єлену 4-х років. Усі діти знаходяться при батьках. Римо-католицького віросповідання. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 34–35; Формулярный список. Арк. 22 зв.–23).

Документ 5.2.5

Формулярний список про службу
вчителя історичних наук Вінницької гімназії
Димитрія Авер'янова

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Вчитель історичних наук, титулярний радник Димитрій, Філонів син, Авер'янов, 34 роки. Має медаль за Турецьку війну 1828 і 1829 років. Грекоросійського віросповідання.

З якого звання.

З громадянського звання.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

Навчався у Таганрозькій комерційній гімназії.

Призначений Правлінням Імператорського Харківського університету вчителем нижчого відділення Таганрозького повітового училища (1822 року, 2-го серпня).

Виключений з громадянського звання і затверджений на державну службу указом Правлячого Сенату (1823 року, 1-го січня).

Після належного випробування у науках визначений Правлінням Імператорського Харківського університету вчителем історичних наук у Таганрозькому повітовому училищі (1824 року, 13-го серпня).

Виконуючи обов'язки вчителя, разом з тим служив у Канцелярії Таганрозького градоначальника помічником столоначальника протягом майже двох років, тобто з 1-го травня 1824 року по 1-ше квітня 1826 року, у чому має атестат, виданий йому від п[ана] Таганрозького градоначальника дійсного статського радника і кавалера Дунаєва 24-го червня 1826 року за № 2152.

За викликом Імператорського Віленського університету вчителів з Харківського навчального округу та за його бажанням переведений вчителем історичних наук до Немирівського повітового училища Подільської губернії (1826 року, 1-го квітня).

Від цієї посади за власним клопотанням звільнений для визначення у Головний штаб колишньої 2-ї армії (1828 року, 20-го червня).

Призначений до головного Черговництва [у тексті «Дежурства» – *рос*.] 2-ї армії журналістом І-го відділення (1828 року, 23-го серпня).

Від цієї посади [був] призначений виконувачем посади секретаря Ясського комітету [з] припинення чумної зарази (1829 року, 8-го травня).

Посаду цю, незважаючи на те, що на своє прохання був знову призначений вчителем історії та географії у Немирівському повітовому училищі, виконував за наказом керівництва до 30-го жовтня того ж 1829 року <…> .

Призначений знову Правлінням Імператорського Віленського університету вчителем історії та географії до Немирівського повітового училища (1829 року, 10-го серпня).

Нагороджений чином колезького секретаря указом Правлячого Сенату із старшинством з 3-го серпня 1828 року (1830 року, 20-го червня).

За поданням п[ана] Попечителя Харківського навчального округу переведений вчителем історії та статистики до Вінницької гімназії (1832 року, 12-го жовтня).

Зверх обов'язків своїх [за основною посадою] виконував посаду вчителя чистописання з 7-го грудня 1832 року до 15-го березня 1833 року безкоштовно, а окремішні труди за приписом п[ана] попечителя Київського навчального округу 23 серпня 1833 року за № 1897 внесені до [його] формулярного списку.

Зведений у титулярні радники указом Правлячого Сенату зі старшинством з серпня 1832 року (1834 року, лютого 16-го).

У 1831 році, коли почали відкриватись у Подільській губернії заколотницькі зловмисності, він, перебуваючи на той час вчителем у Немирівському училищі, випадково дізнався про заколотницькі приготування посесора Брацлавського повіту села Селище дворянина Філеновича і будучи спрямований вірнопідданською вірністю, відправив про це 24 квітня поштою донесення своє [пану] гене-

ралу від артилерії барону Левенштерну в наслідок чого, будучи посланим [разом] з засідателем земського суду, військовим чиновником і трьома нижніми чинами до Казимира Філеновича, він, по в'їзді до двору його, був зустрінутий рушничним вогнем, [і] з тими ж чиновниками та нижніми чинами, відстрілюючись, встиг без усякої військової втрати відійти й прибути до міста Брацлава для донесення барону Левенштерну. Після цього був відправлений разом із загоном для переслідування зібраної Філеновичем шайки та був з користю використаний командиром загону <…>. Донесення Авер'янова сприяло запобіганню раптовому нападу бунтівників на містечко Немирів, у якому знаходилася казенна навчальна установа та на той час було зібрано 30000 казенних коштів. Таку заслугу і старання, засвідчені генералом від артилерії бароном Левенштерном, за розпорядженням попечителя Київського навчального округу приписано Радою Імператорського університету Св. Володимира від 28 червня 1834 року за № 342 внести до [його] формулярного списку.

За свідоцтвом п[ана] візитатора оголошена подяка п[ана] Попечителя Київського навчального округу за відмінні успіхи учнів в історичних науках (1834 року, вересня 21-го).

Чи був в походах проти ворога і у самих битвах і коли саме.

Був у походах проти турків 1828 і 1829 років у Болгарії та перебував під час штурму фортеці Шумлі, а потім повернувся через Валахію і Молдавію до міста Яси.

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Не одружений. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 12–14; Формулярный список. Арк. 17 зв.–19).

5.3. Молодші вчителі

Документ 5.3.1

Формулярний список про службу вчителя російської граматики і географії Миколи Баталіна

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Вчитель російської граматики та географії, титулярний радник Микола, Василів син, Баталін, 33 роки. Греко-російського віросповідання.

З якого звання походить.

З обер-офіцерських дітей.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

Навчався у Московському університеті на казенному утриманні, за створення розмірковування по словесному відділенню удостоєний нагородження срібною медаллю (1821 року, червня 5-го).

Після зведення у дійсні студенти по словесному факультету, вступив до служби вчителем російської словесності до Балтиш-Портського повітового училища (1821 року, грудня 17-го).

Переведений вчителем російської мови та чистописання до Тукумського повітового училища (1824 року, травня 16-го).

Зведений до колезького радника (1824 року, грудня 17-го).

За старанність у службі переведений на подвійний оклад до російського Ревельського повітового училища (1825 лютого, 27-го).

Переведений за велінням Государя Імператора з Дерптського до Казанського навчального округу (1827 року, травня 23-го).

Визначений вчителем німецької мови при Нижегородській губернській гімназії (1827 року, травня 21-го).

Зведений у титулярні радники (1827 року, грудня 17-го).

За приписом Училищного комітету доручено відправлення посади вчителя латинської мови (1829 року, червня 9-го). Цю посаду виконував безоплатно до 1829 року, листопада 4-го.

Від п[ана] директора, як відмінному чиновнику, доручено бути наглядачем у гімназійних спорудах (1829 року, грудня 4-го). Цю посаду виконував до 1834 року, січня 23-го.

Призначений вчителем російської словесності при Нижегородському училищі для дітей канцелярських чиновників (1830 року, січня 25-го).

У відповідності до його прохання бути призначеним вчителем словесності до однієї з гімназій Царства Польського, був за приписом вищого керівництва підданий суворому випробуванню у російській словесності та методі викладання і по здійсненому випробуванню виявився досить здібним до викладання гімназійного курсу російської словесності (1833 року, липня 5-го).

За схвальне проходження служби оголошена подяка Ради Казанського університету (1833 року, жовтня 27-го).

Після прибуття до Царства Польського визначений професором до Келецької воєводської гімназії з виданням на це звання диплому (1834, березня 14).

Переведений до Полоцької воєводської гімназії у тій самій посаді (1834 року, вересня 9-го).

Відповідно до його прохання, звільнений від служби зовсім (1835 року березня 3-го).

Призначений молодшим вчителем російської граматики та географії у Вінницькій гімназії (1835 року, квітня 17-го).

Чи не був у відпустках, якщо був, то коли саме і скільки часу і чи з'являвся вчасно до служби.

Був у відпустці з 3-го березня по 17-те квітня 1835 року.

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Одружений з обер-офіцерською дочкою Катериною Федорівною, має дітей: сина Олександра 3 років та дочку Варвару 6 місяців, котрі знаходяться при батьках. Греко-російського віросповідання. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярный список. Арк. 29–32).

Додаткова інформація

Звільнений зі служби та засланий до Воронезької губернії з дозволом проживати в усіх губерніях, крім С.-Петербурга та Москви, за неправдиве звинувачення директора гімназії Г. М. Фовіцького 19 січня 1839 року (РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 359).

Біографічна версія

Баталін Микола Васильович (1803 – кінець 1860-х). З дітей штаб-офіцерів. У 1821 році закінчив факультет словесних наук Імператорського Московського університету та, як студент, що навчався за державним фінансуванням, був призначений учителем до Балтійської губернії, зокрема до Балтійського Порту (нині Палдіскі) (1821–1827). Викладав переважно російську мову та каліграфію. Викладав німецьку мову в Нижегородській гімназії (1827–1834) та російську мову у Вінницькій гімназії (з 1835). У 1839 році його зняли з посади за «суперечки» з начальством і відправили під нагляд місцевої губернської влади до Воронежа, де він жив до 1857 року. Колезький асесор (з 1840). За словами сучасників, проблеми письменника випливали з його «вольтерівського» способу мислення, який зберігався до старості. Опубліковані праці Баталіна та листування з М. П. Погодіним, що зберігається в архівах, свідчать про його відданість режиму (як релігійну, так і політичну). Почавши писати вірші ще під час навчання в університеті, Баталін вперше з'явився у друці у 1826 році («Свидание» та «Деревенское одиночество»). Згодом він став дуже активним публіцистом. Співпрацював із казанськими виданнями «Заволжский муравей» (вірші, переклади прози; 1833–1834), літературним додатком до «Русского инвалида» (1832–1833) та «Москвитянином» (листування про життя у Воронежі, історію краю, записи історичних легенд та анекдотів, переклади; 1841–1849). Літературні знайомства Баталіна (М.Т. Каченовський, А.Ф. Мерзляков, А.Ф. Воєйков) детально описані в «Примечаниях», над якими він працював у Воронежі. Баталін переклав з німецької мови сатиричну повість «Абдерівці» К. М. Віланда (Николаев (ред.), 1989: 173).

Документ 5.3.2

Формулярний список про службу вчителя французької мови Людвика Менглета

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Вчитель французької мови, колезький секретар Людвик, Мартинів син, Менглет, 57 років. Римокатолицького віросповідання.

З якого звання походить.

З дворян.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

Навчався у Німецькому училищі в Страсбурзі в Ельзасі протягом 4-х років, тобто з 1783-го по 1787-й рік. Поступив до Інституту кадетів в Ансі в Лотарингії, де навчався до 1791-го року, 17-го червня, загальної історії, математики, фізики, географічного малювання, фортифікації, а також мов: німецької, французької та італійської.

Продовжив військову службу з 1791-го до 8-го липня 1808-го року, будучи переведений до польської служби [та] виконуючи у ній посаду капітана-ад'ютанта майора до 12-го червня 1816 року. За власним проханням одержав відставку за № 1024-м. Був учителем у домі військового міністра Гауке, потім у графа Завадовського до 3-го липня 1822 року. Прибув до Росії за паспортом з Галіції 1822-го [року] серпня 19-го, [до] Подільської губернії міста Летичева, прийняв присягу на вірність Його Імператорській Величності, на що одержав свідоцтво за № 21103-м.

Після витримування екзамену в Дирекції училищ Подільської губернії, призначений Правлінням Віленського університету до викладання німецької мови у Меджибозькому повітовому училищі з одержанням половинного за штатом належного жалування і цю посаду виконував до призначення його у Бобруйське повітове училище, де заступив місце вчителя німецької мови (1825 року, серпня 15-го).

Правлінням Віленського університету переведений до Меджибозького повітового училища вчителем німецької мови (1826 року, 26 квітня).

Нагороджений чином колезького асесора зі старшинством з 1-го вересня 1827 року (1830-го року, червня 20-го).

Призначений до Вінницької гімназії вчителем французької мови (1832 року, жовтня 12-го).

За свідченням п[ана] візитатора оголошена переважно подяка п[аном] Попечителем Київського навчального округу за відмінні успіхи учнів у французькій мові (1834 року, вересня 21-го).

Чи був в походах проти ворога і у самих битвах, і коли саме.

Знаходився спочатку на військовій службі французькій, а потім польській.

Чи не був у відпустках, якщо був, то коли саме і скільки часу і чи з'являвся вчасно до служби.

У червні 1832 року зволив бути у відпустці терміном на 28 днів і у 1833 році на такий самий час з 4-го квітня по 1-ше травня.

Чи був у відставці з винагородою чинами, без цього і коли.

Відставлений від служби з чином капітана-ад'ютанта майора.

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Вдовий. Має сина Антона, 23 роки, який перебуває на військовій службі, та дочку Юзефу, 17 років, яка при ньому. Римо-католицького віросповідання. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки. Арк. 36–39; Формулярный список. Арк. 31зв.–34).

Додаткова інформація

Призначення пенсії колишньому вчителю Вінницької гімназії Подільської губернії Л.М. Менглету від 6 липня 1839 року. (РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 480).

Біографічна версія

Menglet Louis (близько 1782–?, Меджибіж), рядовий 19-го драгунського полку наполеонівської армії, підпоручик у військах Варшавського герцогства (1807), поручик (15.07.1812) у військах саксонського короля Фрідріха Августа, майор 16-го Фурштадтського батальйону французьких військ (1812). Під час битви під Торгау (2 лютого 1814 року) був захоплений росіянами у полон, а згодом прийнятий на службу капітаном до армії Польського королівства (1814–1816). Вийшов у відставку 12 червня 1816 року, проживав у Меджибожі. Рішенням Подільських дворянських депутатських зборів був визнаний російським спадковим дворянином і разом з дружиною та сином Антоном внесений до другої частини дворянської родовідної книги Подільської губернії (05.12.1829). Його син, Антон (1810–1874), вийшов у відставку зі званням генерал-майора, а його прапрапраонук, Григорій Менглет (1912–2001), був відомим актором театру та кіно (Менглет Антон. Хронос. Електронний ресурс).

Документ 5.3.3

Формулярний список про службу вчителя німецької мови Августа Прена

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Вчитель німецької мови Август Андріїв, син Прен, 34 роки. Євангелічного віросповідання.

З якого звання походить.

З громадян.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

Навчався у Дерптському університеті, а після випробування у Київській гімназії з граматичного володіння німецькою мовою, призначений до виконання посади вчителя німецької мови у цій же гімназії (1833 року, вересня 17-го).

Затверджений дійсним вчителем тієї ж мови (1834 року, серпня 10-го).

За сумлінне проходження посади за свідоцтвом п[ана] візитатора оголошена подяка п[аном] Попечителем Київського навчального округу (1834 року вересня 21-го).

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Не одружений (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярний список. Арк. 34–35).

Додаткова інформація

Звільнений з посади вчителя німецької мови у Вінницькій гімназії та отримав пенсію 17 листопада 1841 року. (РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 634).

Документ 5.3.4

Формулярний список про службу вчителя малювання і чистописання Казимира Моравського

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Вчитель малювання та чистописання Казимир, Петров син, Моравський, 33 роки. Римо-католицького віросповідання.

З якого звання походить.

З дворян.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

У матері будинок кам'яний у Волинської губернії місті Кременці.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

По закінченні наук у Волинському ліцеї вступив до Імператорського Віленського університету власнокоштним студентом, де протягом 4-х років слухав курс наук на фізико-математич-

ному факультеті і [був] удостоєний ступеня кандидата у 1828-му році, 23 червня.

Призначений вчителем малювання і чистописання до Вінницької гімназії (1833 року, березня 3-го).

За сумлінне проходження посади за свідоцтвом п[ана] візитатора оголошена подяка п[аном] попечителем Київського навчального округу (1834 року, вересня 21-го).

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Одружений на Павлині Скредліновій. Дітей не має. Греко-російського віросповідання. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярный список. Арк. 35–36).

6. Письмоводитель гімназії

З «Статуту гімназій та училищ повітових та приходських» 1828 року:

«§ 142. Для ведення канцелярських справ, директор має при собі письмоводителя та писця.

§ 193. У канцелярії директора ведуться повні журнали вхідних та вихідних паперів, у яких скорочено позначається зміст кожного паперу, його номер і день входу чи відправлення. У цій самій канцелярії зберігається архів справ з їх описом» (Устав гимназий и училищ, 1829: 55, 75).

Документ 6.1

Формулярний список про службу
письмоводителя Вінницької гімназії
Антонія Шрота

Чин, ім'я, прізвище, посада, скільки років від народження.

Вінницької гімназії письмоводитель, губернський секретар Антоній, Іванів син, Шрот, 41-го року. Римо-католицького віросповідання.

З якого звання походить.

З дворян.

Чи є за ним, батьками, дружиною нерухома маєтність.

Не має.

Коли до служби вступив, з якими чинами, в яких посадах і де проходив, чи були відзнаки по службі.

До цивільної Його Імператорської Величності служби вступив помічником Брацлавського повітового маршалка (1815 року, листопада 6-го).

Нагороджений указом Правлячого Сенату чином колезького регістратора зі старшинством з 31-го грудня 1818 року (1819 року, грудня 9-го).

Одержав рескрипт на носіння дворянської бронзової медалі у пам'ять 1812-го року (1821 року, квітня 6-го).

Обраний брацлавським повітовим дворянством 2-м кандидатом [на посаду] засідателя до Брацлавського нижнього земського суду і затверджений (1821 року, вересня 20-го).

А на його прохання, відповідно до бажання, від справ Брацлавського повітового маршалка звільнений (1823 року, 24 вересня).

Нагороджений чином губернського секретаря зі старшинством з 1822 року, грудня 31-го.

Призначений письмоводителем Вінницької гімназії з зарахуванням служби з часу відправлення цієї посади, тобто з 18 травня 1833 року (1834 року, серпня 14-го).

Чи був у відставці з винагородою чинами, без цього і коли.

Був у відставці з 24-го вересня 1823-го року по 18-те травня 1833 року.

Чи одружений, чи має дітей, кого саме, скільки років і де вони знаходяться.

Одружений на дворянці Марії Чахурській. Дітей не має. Римо-католицького віросповідання (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярный список. Арк. 37 зв.–40).

Висновки. Таким чином, за соціальною приналежністю дев'ять штатних працівників гімназії були дворянами, троє – з духовенства, двоє – з дітей обер-офіцерів (що прирівнювалося до почесних громадян), а один – з міщан (табл.1).

Власниками нерухомості були лише двоє: почесний попечитель подільських гімназій Держевецький (кілька сіл із кріпаками) та вчитель Закону Божого православного сповідання Адіясевич (будинок у Вінниці).

За ознакою конфесійної приналежності персонал гімназії складався з восьми католиків, шести православних, включно з директором та інспектором, і одного євангеліста. Вісім працівників були однолітками XIX століття (33–35 років), п'ятьом виповнилося 40–50 років, а двом – понад 50 років.

Освітній рівень більшості вчителів і чиновників був високим: сім закінчили університети (Вільнюс, Харків, Москва, Дерпт), двоє – духовні академії (С.-Петербург, Київ), один – семінарію (Кам'янець-Подільський), двоє – гімназію у Кременеці і один – кадетську школу (Аннесі). Освітній рівень секретаря гімназії залишається невідомим.

У 1838 році штат гімназії налічував двадцять чиновників, вчителів і наглядачів, семеро з яких були з першого набору (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 265. Арк. без номера). До 1845 року з того штату гімназії залишилося лише двоє: директор Яковлєв і викладач Закону Божого православного сповідання Адіясевич (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 327. Арк. 72) (табл. 1).

Таблиця 1

Зведені дані про чиновників і вчителів Вінницької повітової гімназії у 1832–1835 роках

Прізвище, ім'я, по батькові	Походження	Віро-сповідання	Рік зарахування	Повних років на час зарахування	Спеціальна освіта	Посада	Академічна ступінь, чин, ранг	Нагороди
Држевецький Йосиф Філіціанович	з дворян	римо-кат.	1832	60	не вказано	почесний попечитель гімназії	не вказано, на виборних посадах, член фундушевої комісії	імператорське благовоління
Фовицький Гавриїл Михайлович	з духов.	греко-рос.	1832	43	С.-Петерб. духовна академія	директор гімназії	колезький радник, VI клас	ордени Св. Володимира 4-го ступеня та Св. Станіслава 3-го ступеня, Знак безд. служби за XV років, пенсіон, подяка, премія
Робоконов Роман Романович	з дворян	греко-рос.	1832	34	Харківський ун-т	інспектор гімназії, вчитель математики і фізики	не вказано	подяка
Адіясевич Сильвестр Єфимович	з духов.	греко-рос.	1832	44	Київська духовна академія	законовчит. греко-рос. віосповід.	протоієрей	скуфія, подяка, вдячність
Копровський Олександр Іванович	з дворян	римо-кат.	1833	35	Кам'янецька семінарія	законо-вчитель римо-кат. віросповід.	ксьондз	подяка, премія
Яковлев Аристарх Олександрович	з обер-офіц. дітей	греко-рос.	1832	34	Харківський ун-т	вчитель російської словесності	колезький асесор VIII клас	подяка
Ягелло Ігнатій Осипович	з дворян	римо-кат.	1832	47	Віленський ун-т	вчитель латини	надворний радник, VI клас	Орден Св. Станіслава 4-го ступ., Знак бездог. служби за XV років, подяка
Гржесецький Михайло Станіславович	з духов.	римо-кат.	1832	48	Кременецька гімназія	вчитель лат. мови	титулярний радник, IX клас	подяка, премія
Ординець Іван Казимирович	з дворян	римо-кат.	1832	33	Віленський ун-т	вчитель математики	колезький секретар X клас	подяка
Авер'янов Димитрій Філонович	з громадян	греко-рос.	1832	30	Таганрозька комерційна гімназія	вчитель історичних наук	титуляний радник, IX клас	медаль за Турецьку війну 1828–1829 рр., подяка
Баталін Микола Васильович	з обер-офіц. дітей	греко-рос.	1835	33	Московський ун-т	вчитель російської граматики і географії	титулярний радник, IX клас	не має
Менглет Людвик Мартинович	з дворян	римо-кат.	1832	57	Інститут кадетів в Ансі (Лотарингія)	вчитель франц. мови	титулярний радник, IX клас	подяка
Прен А.А.	з громадян	євангел.	1834	34	Дерптський ун-т	вчитель німецької мови	колезький секретар, X клас	подяка
Моравський Казимир Петрович	з дворян	римо-кат.	1833	33	Віленський у-нт	вчитель малювання і чистописання	не вказано	подяка
Шрот Антоній Іванович	з дворян	римо-кат.	1833	41	не вказано	письмоводитель гімназії	губернський секретар, XII клас	дворянська бронзова медаль у пам'ять 1812 року

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Boiko Yurii. Forest-Steppe Ukraine: Society in Statistics (1846–1897) : Monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing. 2025. 284. DOI: https://doi.org/ 10.30525/978-9934-26-533-4.
2. Boiko Yurii. New pages to the biography of Alexander Hizhdeu. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. 2024. Вип. 75. Т. 1. С. 16–27. DOI https://doi.org/10.24919/ 2308-4863/75-1-3.
3. Józef Drzewiecki (pułkownik). URL: https://pl.wikipedia. org/wiki/J%C3%B3zef_Drzewiecki_(pu%C5%82kownik).
4. Алешинцев И. А. История гимназического образования в России (18 и 19 веков). С.-Петербург : Издание О. Богдановой. 1911. 366 с.
5. Багалей Д .И. Критико-библиографическая статья проф. Д. И. Багалея. Сочинения Григория Савича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Харьков : тип. Губернского управления. 1894. С. I – CXXXI.
6. Багалей Д. И., Сумцов Н. Ф., Бузескул В. П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). Харьков : Тип. Адольфа Дарре. 1906. 114 с.
7. BeauvoisDaniel. Lumières et société en Europe de l'Est : L'Université de Vilna et les écoles polonaises de l'Empire russe, 1803–1832. Diffusion H. Champion. 1977. 912 p.
8. Бойко Ю. М. Документи Вінницької повітової гімназії як джерело з вивчення русифікації середньої шкільної освіти в Правобережній Україні (перша половина XIX ст.). *Архіви України.* 2022. № 3 (332). С. 138–161. DOI: https://doi.org/10.47315/archives2022.332.138.
9. Бойко Ю. М. Надзвичайні пригоди вінницьких гімназистів за архівними джерелами (1838–1843). *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. 2023. Вип. 64. Т. 1. С. 10–23. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-2.
10. Бойко Ю. М. Польський молодіжний опір і Вінницька гімназія 1833 року (історико-психологічна реконструкція). *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. 2023. Вип. 59. Т. 1. С. 19–33. DOI: https://doi.org/ 10.24919/2308-4863/59-1-3.
11. Бойко Ю. М., Водяницька Д. І. Секрети старої гімназії (правознавчі аспекти «мікроісторії»). *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. 2024. Вип. 71. Т. 1. С. 4–22. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-1.
12. Василевский В. Полтавская I-я мужская гимназия. *Труды ПУАК*. 1908. Т. 5. С. 135–199.
13. Владимирский-Буданов М. Ф. История императорского университета Св. Владимира. Т. I. Киев : В тип. имп. ун-та Св. Владимира. 1884. 729 с.
14. Громовий В. (Ред.). Єлисаветградська гімназія. Кіровоград : Українська гімназія. 1997. 189 с.
15. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки училищных чиновников 1832-го ноября 2-го и за 1833-й год. 72 арк.; Формулярный список про службу и достоинства чиновников и учителей Винницкой гимназии и приходского при ней училища за 1834 и 1835 годы. 98 арк.
16. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 265. Дело об учениках Винницкой гимназии за 1839 год. 466 арк.
17. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 327. Дело Винницкой гимназии об учениках, экзаменах и публичных актах. За 1845 год. 84 арк.
18. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр.437. Секретные бумаги 1838-го года. 35 арк.
19. Колесник Вікторія. Шкільництво Поділля наприкінці 18 – у першій третині 19 ст. Вінниця : КЗ «Музей Вінниці». 2023. 584 с.
20. Лавренюк С. В. (Ред.). Історик, педагог, краєзнавець Анатолій Кононович Лисий: до 75-річчя від дня народження : зб. матеріалів. Вінниця : б.в. 2019. 148 с.
21. Левицкий О. (1906). Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840-х годах. 1906. *Киевская Старина.* Т. 92 (март–апрель). С. 421–432.
22. Луць В., Морозова О. (Ред.). Рівненська гімназія: 1839–1921. Історія. Спогади. Документи. Рівне : Дятлик М. 2014. 340 с.
23. Менглет Антон. Хронос. URL: http://www.hrono.ru/ biograf/bio_m/ mengletanlu.php.
24. Милько В. І. Система управління гімназійною освітою в Російській імперії (на прикладі українських міст 19 – початку 20 ст.). *Проблеми історії України 19 – початок 20 ст.* 2015. Вип. 24. С. 175–195.
25. Милько В. І. Гімназії українських міст у період модернізації Російської імперії (кінець 19 – початок 20 ст.). Проблеми історії України 19 – початок 20 ст.. 2017. Вип. 26. С. 195–209.
26. Милько В. І. Система управління гімназійною освітою в Російській імперії (на прикладі українських міст 19 – початку 20 ст.). (Продовження). *Проблеми історії України 19 – початок 20 ст.. 2016.* Вип. 25. С. 222–240.
27. Михалевич И. Каменец-Подольская гимназия: Историческая записка о пятидесятилетнем ее существовании (1833–1883). Каменец-Подольский : Тип. Губернского управления. 1883. 453 с.
28. Николаев П. А. (гл. ред.). Русские писатели 1800–1917. Биографический словарь. Т. 1. А–Г. Москва : «Советская энциклопедия», 1989. 691 с.
29. Опушко Н. Р. Розвиток освіти на Поділлі в першій половині XIX століття : дис. … канд. пед. наук: 13.00.01. Житомир. 2017. 272 с.
30. Пилипенко В. В. Повсякденне життя українських гімназистів у 30–50-х роках XIX століття. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.* 2019. Серія 5. *Педагогічні науки: реалії та перспективи.* № 71. С. 183–188.

31. Позднякова Інна. Учнівські квартири: з історії повсякденного життя учнів Єлисаветградської шестикласної прогімназії 80-х років 19 століття. *Київські історичні студії: науковий журнал.* 2021. № 2 (13). С. 111–116.

32. Прищепа О. П. «Місця зустрічі»: культурне довкілля міста Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.). Рівне : М. Дятлик. 2019. 688 с.

33. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 239. Дело об утверждении почётными попечителями гимназий: Винницкой – С. П. Юшневского и Каменец-Подольской – штабс-ротмистра А. С. Комара, и отклонении кандидатуры И. Ф. Држевецкого, подозревавшегося в связи с поляками, эмигрировавшими после восстания 1831 года заграницу 13 октября 1835 г. – 14 января 1836 г. 25 л. URL: https://www.prlib.ru/ item/ 1149550?mode=full.

34. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 294. Дело об увольнении учителя Винницкой гимназии Подольской губернии И. О. Ягелло 3 октября 1836 г. – 16 сентября 1850 г. Дело по представлению Киевского попечителя, о награждении пенсией учителя Винницкой гимназии Ягелло. Тут же вдове его. 3 октября 1836 г. 12 л. URL: https://www.prlib.ru/item/1149605.

35. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 359. Дела о расследовании доносов учителя Н. В. Баталина и содержателя пансиона М. И. Богатки на директора Винницкой гимназии Подольской губернии Г. М. Фовицкого с обвинением его в нарушениях правил по хозяйственной и административной части: об увольнениях Фовицкого, о высылке Баталина и Богатки за ложные доносы в Воронеж и о разрешении им жить во всех губерниях, кроме Петербургской и Московской. 19 января 1839 г. – 1 сентября 1854 г. 170 л. URL: https://www.prlib.ru /item/ 1149087.

36. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 480. Дело о назначении пенсии бывшему учителю Винницкой гимназии Подольской губернии Л. М. Менглету 6 июля 1839 г. – 17 мая 1840 г. 23 л. URL: https://www.prlib.ru/item/1149276.

37. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 633. Дело об увольнениях, по видине болезней, от необходимости законоучителя Винницкой гимназии ксендза Копровского и об изходатайстве ему пенсии. 16 марта 1841 г. – 18 февраля 1842 г. 25 л. URL: https://www.prlib.ru/item/ 1149644.

38. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 634. Дело о производстве пенсии бывшему учителю немецкого языка Винницкой гимназии титулярному советнику Прену. 17 ноября 1841 г. – 9 декабря 1841 г. 18 л. URL: https://www.prlib.ru/item/1149645.

39. РГИА. Ф. 733. Оп. 70. Д. 99. Дело о производстве пенсии директору Винницкой гимназии Яковлеву, с оставлением на службе на 5 лет. 26 августа 1846 г. – 7 октября 1846 г. 34 л. URL: https://www.prlib.ru/item/ 1150015.

40. РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 344. Дело по представлению попечителя Одесского учебного округа о переводе в другой округ или увольнения директора Таганрогской гимназии Ветринского. Тут же об определении исправителя обязанности директора Ровенской гимназии Фовицкого исправляющим обязанности директора Таганрогской гимназии. 12 декабря 1839 г. – 1 октября 1841 г. 52 л URL: https:// www.prlib.ru/item/987716.

41. РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 438. Дело о разрешении директору училища Екатеринославской губернии Г. М. Фовицкому держать у себя дома пансионеров. 2 июня – 9 июля 1843 г. 6 л. URL: https:// www.prlib.ru/item/987550.

42. РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 486. Дело об оставлении на службе директора Екатеринославской гимназии Фовицкого и старшего учителя Черкасова, с назначением пенсий. Тут же об увольнении Фовицкого от службы, с назначением пенсии, и о дозволении ему носить в отставке мундир. 2 марта 1839 г. – 9 августа 1846 г. 65 л. URL: https://www.prlib.ru/item/ 987478.

43. РГИА. Ф. 733. Оп. 87. Д. 163. Дело об отклонении просбы Г. Фавицкого о печати за счет казны его рукописи «Путешествие в Москву барона С. Герберштейна в 16 веке», перевод с латинского, в связи с отрицательными отзывами о переводе академиков Я.Д. Захарова и Ф.И. Круга 18 июня – 26 сентября 1821 г. 20 л. URL: https://www.prlib.ru/item/984075.

44. Рудановский Л. Черниговская гимназия начала 40-х годов. 1894. Киевская Старина. Т. XLVII (октябрь). С. 90–110.

45. Самойленко О. В., Коваленко М. В. Проблеми виховання в гімназіях України 19 – початок 20 ст. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.* 2013. *Психолого-педагогічні науки.* № 2. С. 216–221.

46. СПМНП. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Том первый. Царствование императора Александра I. 1802–1825. С.-Петербург : Тип. Императорской Академии Наук. 1864а. 909 с.

47. СПМНП. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Том второй. Царствование императора Николая I. 1825–1855. Отделение первое. 1825–1839. С.-Петербург : Тип. Императорской Академии Наук. 1864б. 700 с.

48. СПМНП. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Том второй. Царствование императора Николая I. 1825–1855. Отделение второе. 1840–1855. С.-Петербург : Тип. Императорской Академии Наук. 1864в. 813 с.

49. СПМНП. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Изд. 2-е. Том второй. Царствование императора Николая I. 1825–1855. Отделение первое. 1825–1839. С.-Петербург : Тип. В.С. Балашева. 1875. 897 с.

50. Стрибульский С. Историческая записка о Немировской гимназии 1838–1888. Немиров : Тип. Я.С. Брантмана. 1888. 218 с.

51. Устав гимназий и училищ 1828 г. Устав гимназий и училищ уездных и приходских, состоящих в ведомствах университетов Санкт-Петербургского, Московского, Казанского, Харьковского 1828 года. С.-Петербург : Тип. Департамента народного просвещения. 1829. 172 с.

52. Шмит Е. К. История средних учебных заведений в России. С.-Петербург: Тип. В. С. Балашова. 1887. 683 с.

REFERENCES

1. Boiko Yurii. (2025). Forest-Steppe Ukraine: Society in Statistics (1846–1897): Monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing. 284. DOI: https://doi.org/ 10.30525/978-9934-26-533-4.
2. Boiko Yurii. (2024). New pages to the biography of Alexander Hizhdeu. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Ivana Franka. Vyp. 75. Vol. 1. 16–27. DOI: https://doi.org/10.24919/ 2308-4863/75-1-3.
3. Józef Drzewiecki (pułkownik). URL: https:// pl.wikipedia. org/wiki/J%C3% B3zef Drzewiecki_(pu%C5%82kownik). [in Polish].
4. Aleshintsev I. A. (1911). Istoriya gimnazicheskogo obrazovaniya v Rossii (18 i 19 vek). [History of gymnasium education in Russia (18th and 19th centuries)]. Sankt-Peterburg : Izdaniye O. Bogdanovoy. 366. [In Russian].
5. Bagaley D. I. (1894). Kritiko-bibliograficheskaya statya prof. D.I. Bagaleya. [Critical bibliographic article by Prof. D.I. Bagaley]. In: Sochineniya Grigoriya Savicha Skovorodyi, sobrannyie i redaktirovannyie prof. D.I. Bagaleem. Kharkov : tip. Gubernskogo pravleniya. I–CXXXI. [in Russian].
6. Bagaley D. I., Sumtsov N.F., Buzeskul V.P. (1906). Kratkiy ocherk istorii Kharkovskogo universiteta za pervyie sto let ego suschestvovaniya (1805–1905). [A Brief Outline of Kharkov University's History for the First Hundred Years of Its Existence (1805–1905)]. Kharkov : Tip. Adolfa Darre. 114. [In Russian].
7. Beauvois Daniel (1977). Lumières et société en Europe de l'Est: L'Université de Vilna et les écoles polonaises de l'Empire russe, 1803–1832. Diffusion H. Champion. 1977. 912 p. [in French].
8. Boiko Yu. M. (2022). Dokumenty Vinnytskoi povitovoi himnazii yak dzherelo z vyvchennia rusyfikatsii serednoi shkilnoi osvity v Pravoberezhnii Ukraini (persha polovyna XIX st.) [Documents of the Vinnytsia District Gymnasium as a source for the study of Russification of secondary school education in Right Bank Ukraine (first half of the 19th century)]. *Archives of Ukraine*. № 3138–161. [in Ukrainian].
9. Boiko Yu. M. (2023a). Nadzvychaini pryhody vinnytskykh himnazystiv za arkhivnymy dzherelamy (1838–1843). [Extraordinary arrivals of Vinnytsia gymnasium students according to archival sources (1838–1843).]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Ivana Franka. Vyp. 64. Vol. 1. 10–23. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-2. [in Ukrainian].
10. Boiko Yu. M. (2023b). Polskyi molodizhnyi opir i Vinnytska himnaziia 1833 roku (istoryko-psykholohichna rekonstruktsiia). [Polish youth resistance and Vinnytsia gymnasium in 1833 (historical and psychological reconstruction)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Ivana Franka. Vyp. 59. Vol. 1. 19–33. DOI: https://doi.org/ 10.24919/ 2308-4863/59-1-3. [in Ukrainian].
11. Boiko Yu. M., Vodianytska D. I. (2024). Sekrety staroi himnazii (pravoznavchi aspekty "mikroistorii"). [Secrets of the old gymnasium (legal aspects of "microhistory")]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Ivana Franka. Vyp. 71. Vol. 1. 4–22. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-1. [in Ukrainian].
12. Vasylevskiy V. (1908). Poltavskaya I-ya muzhskaya gimnaziia. [First Poltava mail Gymnasium]. Poltava : *Trudy PUAK*. Vol. 5. 135–199. [in Russian].
13. Vladimirskiy-Budanov M. F. (1884). Istoriya imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira. [History of the Imperial University of St. Vladimir]. Vol. I. Kyiv : V tip. imp. un-ta Sv. Vladimira. 729. [in Russian].
14. Hromovyi V. (Ed.). (1997). Yelysavethradska himnaziia. [Yelysavethrad Gymnasium]. Kirovohrad : Ukrainska himnaziia. 189. [in Ukrainian]
15. DAViO. F. D-14. Inv. 2. File 168. Formulyarnyiye spiski uchilishchnykh chinovnikov 1832-go noyabrya 2-go i za 1833-y god. 72.: Formulyarnyiy spisok pro sluzhbu i dostoinstva chinovnikov i uchiteley Vinnitskoy gimnazii i prikhodskogo pri ney uchilishcha za 1834 i 1835 gody. 98. [Formal lists of school officials for November 2, 1832, and for 1833. 72: A formal list of the services and merits of officials and teachers at the Vinnitsa gymnasium and its parish school for the years 1834 and 1835. 98]. [in Russian].
16. DAViO. F. D-14. Inv. 2. File 265. Delo ob uchenikakh Vinnitskoy gimnazii za 1839 god. 466. [The case about students of the Vinnitsa Gymnasium in 1839. 466]. [in Russian].
17. DAViO. F. D-14. Inv. 2. File 327. Delo Vinnitskoy gimnazii ob uchenikakh, ekzamenakh i publichnykh aktakh. Za 1845 god. 84. [Vinnitsa Gymnasium case on students, exams, and public acts. For 1845. 84.]. [in Russian].
18. DAViO. F. D-14. Inv. 2. File 437. Sekretnyiye bumagi 1838-go goda. 35. [Secret papers of 1838. 35]. [in Russian].
19. Kolesnyk Victoriia. (2023). Shkilnytstvo Podillia naprykintsi 18 – u pershii tretyni 19 st. [Schooling in Podillia in the late 18th – first third of the 19th century]. Vinnytsia : KZ "Muzei Vinnytsi". 584. [in Ukrainian].
20. Lavreniuk S. V. (Ed.). (2019). Istoryk, pedahoh, kraieznavets Anatolii Kononovych Lysyi: do 75-richchia vid dnia narodzhennia: zb. materialiv. [Historian, teacher, local historian Anatoliy Kononovich Lysyi: to the 75th anniversary of his birth: collection of materials]. Vinnytsia. 148. [in Ukrainian].
21. Levitskiy O. (1906). Iz zhizni uchebnyikh zavedeniy Yugo-Zapadnogo kraya v 1840-kh godakh. [From the life of educational institutions of the South-Western region in the 1840s]. *Kievskaya Starina.* Vol. XCII (March–April). 421–432. [in Russian].
22. Luts V., Morozova O. (Eds.). (2014). Rivnenska himnaziia: 1839–1921. Istoriia. Spohady. Dokumenty. [Rivne Gymnasium: 1839–1921. History. Memories. Documents]. Rivne: Diatlyk M., 2014. 340. [in Ukrainian].
23. Menglet Anton. Khronos. [Menglet Anton. Chronos]. URL: http://www.hrono.ru/ biograf/bio_m/mengletanlu.php. [in Russian].

24. Mylko V. I. (2015). Systema upravlinnia himnaziinoiu osvitoiu v Rosiiskii imperii (na prykladi ukrainskykh mist 19 – pochatku 20 st.). [The system of management of gymnasium education in the Russian Empire (using the example of Ukrainian cities of the 19th and early 20th centuries)]. *Problemy istorii Ukrainy 19 – pochatku 20 st.* Vol. 24. 175–195. [in Ukrainian].

25. Mylko V. I. (2016). Systema upravlinnia himnaziinoiu osvitoiu v Rosiiskii imperii (na prykladi ukrainskykh mist 19 – pochatku 20 st.). (Prodovzhennia). [The system of management of gymnasium education in the Russian Empire (using the example of Ukrainian cities of the 19th – early 20th centuries). (Continued)]. *Problemy istorii Ukrainy 19 – pochatku 20 st..* Vol. 25. 222–240. [in Ukrainian].

26. Mylko V. I. (2017). Himnazii ukrainskykh mist u period modernizatsii Rosiiskoi imperii (kinets 19 – pochatok 20 st.). [Gymnasiums of Ukrainian cities during the modernization of the Russian Empire (late 19th – early 20th centuries)]. *Problemy istorii Ukrainy 19 – pochatku 20 st.* Vol. 26. 195–209. [in Ukrainian].

27. Mihalevich I. (1883). Kamenets-Podolskaya gimnaziya: Istoricheskaya zapiska o pyatidesyatiletnem yeyo sushestvovanii (1833–1883). [Kamenets-Podolskiy Gymnasium: Historical notes on its fifty years of existence (1833–1883)]. Kamianets-Podilskyi : Tip. Gubernskogo pravleniya. 453. [in Russian].

28. Nikolaev P. A. (gl. red.) (1989). Russkie pisateli 1800–1917. Biograficheskiy slovar [Russian Writers 1800–1917 : A Biographical Dictionary]. Vol. 1. A–G. Moskva : «Sovetskaya entsiklopediya». 691. [in Russian].

29. Opushko N. R. (2017). Rozvytok osvity na Podilli v pershii polovyni XIX stolittia: dys. … kand. ped. nauk: 13.00.01. [The development of education in Podillia in the first half of the 19th century: diss. ... candidate ped. Sciences: 13.00.01]. Zhytomyr. 272. [in Ukrainian].

30. Pylypenko V. V. (2019). Povsiakdenne zhyttia ukrainskykh himnazystiv u 30–50-kh rokakh 19 stolittia. [Everyday life of Ukrainian gymnasium students in the 1830s–1850s]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*. № 71. 183–188. [in Ukrainian].

31. Pozdniakova Inna (2021). Uchnivski kvartyry: z istorii povsiakdennoho zhyttia uchniv Yelysavethradskoi shestyklasnoi prohimnazii 80-kh rokiv 19 stolittia. [Student apartments: from the history of everyday life of students of the Yelysavetgrad six-grade pro-gymnasium in the 1880s]. *Kyivski istorychni studii: naukovyi zhurnal.* № 2 (13). 111–116. [in Ukrainian].

32. Pryshchepa O. P. (2019). "Mistsia zustrichi": kulturne dovkillia mist Pravoberezhnoi Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX st.). ["Meeting places": The cultural environment of the cities on the Right-Bank Ukraine (End of the 18th – beginning of the 20th century)]. Rivne : M. Diatlyk. 688. [in Ukrainian].

33. RGIA. F. 733. Inv. 69. File 294. Delo ob uvolnenii uchitelya Vinnitskoy gimnazii Podolskoy gubernii I.O. Yagello 3 oktyabrya 1836 g. – 16 sentyabrya 1850 g. Delo po predstavleniyu Kievskogo popechitelya, o nagrazhdenii pensiey uchitelya Vinnitskoy gimnazii Yagello. Tut zhe i vdove ego. 3 oktyabrya 1836 g. 12. [The case of the dismissal of the teacher of the Vinnitsa gymnasium of the Podolia province I.O. Yagello, October 3, 1836 – September 16, 1850. The case involves the presentation by the Kiev trustee regarding the awarding of a pension to Yagello, a teacher at the Vinnitsa gymnasium. And also, to his widow. October 3, 1836. 12]. URL: https://www.prlib.ru/item/ 1149605. [in Russian].

34. RGIA. F. 733. Inv. 69. File. 239. Delo ob utverzhdenii pochetnyimi popechitelyami gimnaziy: Vinnitskoy – S.P. Yushnevskogo i Kamenets-Podolskoy – shtabs-rotmistra A.S. Komara, i otklonenii kandidaturyi I.F. Drzhevetskogo, podozrevavshegosya v svyazi s polyakami, emigrirovavshimi posle vosstaniya 1831 goda za granitsu 13 oktyabrya 1835 g. – 14 yanvarya 1836 g. 25. [The case of the approval of the honorary trustees of the gymnasiums: Vinnitsa – S.P. Yushnevskiy and Kamenets-Podolskiy – Staff-Captain A.S. Komar, and the rejection of the candidacy of I.F. Drzhevetskiy, suspected of having connections with the Poles who emigrated abroad after the uprising of 1831, October 13, 1835 – January 14, 1836. 25]. URL: https://www.prlib.ru/item/1149550?mode=full. [in Russian].

35. RGIA. F. 733. Inv. 69. File 359. Dela o rassledovanii donosov uchitelya N.V. Batalina i soderzhatelya pansiona M.I. Bogatki na direktora Vinnitskoy gimnazii Podolskoy gubernii G.M. Fovitskogo s obvineniyem yego v narushenii pravil po khozyaystvennoy i administrativnoy chastyam: ob uvolnenii Fovitskogo, o vysylke Batalina i Bogatki za lozhnyye donosy v Voronezh i o razreshenii im zhit vo vsekh guberniyakh, krome Peterburgskoy i Moskovskoy. 19 yanvarya 1839 g. – 1 sentyabrya 1854 g. 170. [Cases on the investigation of denunciations of the teacher N.V. Batalin and the holder of the boarding house M.I. Bogatko against the director of the Vinnitsa gymnasium of the Podolia province, G.M. Fovitskiy, accusing him of violating the rules in the economic and administrative parts: about the dismissal of Fovitskiy, about the expulsion of Batalin and Bogatko for false denunciations to Voronezh, and about allowing them to live in all provinces except St. Peterburg and Moscow. January 19, 1839 – September 1, 1854. 170]. URL: https://www.prlib.ru /item/ 1149087. [in Russian].

36. RGIA. F. 733. Inv. 69. File 480. Delo o naznachenii pensii byivshemu uchitelyu Vinnitskoy gimnazii Podolskoy gubernii L.M. Mengletu 6 iyulya 1839 g. – 17 maya 1840 g. 23. [The case of the appointment of a pension to the former teacher of the Vinnitsa gymnasium of the Podolia province L.M. Menglet, July 6, 1839 – May 17, 1840. 23]. URL: https://www.prlib.ru/item/1149276. [in Russian].

37. RGIA. F. 733. Inv. 69. File 633. Delo ob uvolnenii, po prichine bolezni, ot dolzhnosti zakonouchitelya Vinnitskoy gimnazii ksendza Koprovskogo i ob ishodataystvovanii emu pensii. 16 marta 1841 g. – 18 fevralya 1842 g. 25. [The case of the dismissal, due to illness, from the post of religious teacher at the Vinnitsa gymnasium of priest Koprovskiy, and the request for a pension for him. March 16, 1841 – February 18, 1842. 25]. URL: https://www.prlib.ru/item/ 1149644. [in Russian].

38. RGIA. F. 733. Inv. 69. File 634. Delo o proizvodstve pensii byivshemu uchitelyu nemetskogo yazyika Vinnitskoy gimnazii titulyarnomu sovetniku Prenu. 17 noyabrya 1841 g. – 9 dekabrya 1841. 18. [Case regarding the production of a pension for the former German teacher at the Vinnitsa Gymnasium, titular councilor Pren. 18.] November 17, 1841 – December 9, 1841]. URL: https://www.prlib.ru/item/1149645. [in Russian].

39. RGIA. F. 733. Inv. 70. File 99. Delo o proizvodstve pensii direktoru Vinnitskoy gimnazii Yakovlevu, s ostavleniem na sluzhbe na 5 let. 26 avgusta 1846 g. – 7 oktyabrya 1846 g. 34. [Case on the production of a pension for the director

of the Vinnitsa gymnasium, Yakovlev, with the continuation of service for 5 years. August 26, 1846 – October 7, 1846. 34]. URL: https://www.prlib.ru/item/ 1150015. [in Russian].

40. RGIA. F. 733. Inv. 78. File 344. Delo po predstavleniyu popechitelya Odesskogo uchebnogo okruga o perevode v drugoy okrug ili uvolnenii direktora Taganrogskoy gimnazii Vetrinskogo. Tut zhe ob opredelenii ispravlyayushchego dolzhnost direktora Rovenskoy gimnazii Fovitskogo ispravlyayushchim dolzhnost direktora Taganrogskoy gimnazii. 12 dekabrya 1839 g. – 1 oktyabrya 1841 g. 52. [Case regarding the proposal by the trustee of the Odessa educational district for the transfer to another district or the dismissal of the director of the Taganrog gymnasium, Vetrinskiy]. Here is also the determination of Fovitskiy, who is correcting the position of director of the Rovno gymnasium, as the correcting director of the Taganrog gymnasium. December 12, 1839 – October 1, 1841. 52]. URL: https://www.prlib.ru/item/ 987716. [in Russian].

41. RGIA. F. 733. Inv. 78. File 438. Delo o razreshenii direktoru uchilishch Yekaterinoslavskoy gubernii G.M. Fovitskomu derzhat u sebya doma pansionerov. 2 iyunya – 9 iyulya 1843 g. 6. [The case of permission for the director of schools in the Yekaterinoslav province G.M. Fovitskiy to keep boarders at his home. June 2 – July 9, 1843. 6]. URL: https://www.prlib.ru/item/ 987550. [in Russian].

42. RGIA. F. 733. Inv. 78. File. 486. Delo ob ostavlenii na sluzhbe direktora Yekaterinoslavskoy gimnazii Fovitskogo i starshego uchitelya Cherkasova, s naznacheniyem pensiy. Tut zhe ob uvolnenii Fovitskogo ot sluzhby, s naznacheniyem pensii, i o dozvolenii yemu nosit v otstavke mundir. 2 marta 1839 g. – 9 avgusta 1846 g. 65. [The case of leaving the director of the Ekaterinoslav Gymnasium Fovitskiy and the senior teacher Cherkasov in the service, with the appointment of pensions. Immediately about the dismissal of Fovitskiy from service, with the appointment of a pension, and about allowing him to wear a retired uniform. March 2, 1839 – August 9, 1846. 65]. URL: https://www.prlib.ru/item/ 987478. [in Russian].

43. RGIA. F. 733. Inv. 87. File 163. Delo ob otklonenii prosby G. Favitskogo o napechatanii za schet kazny yego rukopisi "Puteshestviye v Moskvu barona S. Gerbershteyna v 16 veke", perevod s latinskogo, v svyazi s otritsatelnymi otzyvami o perevode akademikov Ya.D. Zakharova i F.I. Kruga 18 iyunya – 26 sentyabrya 1821 g. 20.[The case of the rejection of G. Favitskiy's request to print at the expense of the treasury his manuscript "The Journey to Moscow of Baron S. Herberstein in the 16th century," translation from Latin, in connection with negative reviews of the translation by academicians Ya.D. Zakharov and F.I. Krug June 18 – September 26, 1821. 20]. URL: https://www.prlib.ru/item/ 984075. [in Russian].

44. Rudanovskiy L. (1894). Chernigovskaya gimnaziya nachala 40-kh godov. [Chernigov Gymnasium of the Early 40s]. *Kievskaya Starina.* Vol. XLVII (October). 90–110. [in Russian].

45. Samoilenko O. V., Kovalenko M. V. (2013). Problemy vykhovannia v himnaziiakh Ukrainy 19 – pochatku 20 st. [Problems of education in gymnasiums of Ukraine in the 19th and early 20th centuries]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky.* № 2. 216–221. [in Ukrainian].

46. SPMNP. (1864a). Sbornik postanovleniy po Ministerstvu Narodnogo Prosvescheniya. Tom pervyiy. Tsarstvovanie imperatora Alexandra I. 1802–1825. [Collection of resolutions of the Ministry of Public Education. Volume two. The reign of Emperor Alexandra I. 1802–1825]. Sankt-Peterburg : Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. 909. [in Russian].

47. SPMNP. (1864b). Sbornik postanovleniy po Ministerstvu Narodnogo Prosvescheniya. Tom vtoroy. Tsarstvovanie imperatora Nikolaya I. 1825–1855. Otdelenie pervoe. 1825–1839. [Collection of resolutions of the Ministry of Public Education. Volume two. The reign of Emperor Nikolay I. 1825–1855. Section one. 1825–1839]. Sankt-Peterburg : Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. 700. [in Russian].

48. SPMNP. (1864c). Sbornik postanovleniy po Ministerstvu Narodnogo Prosvescheniya. Tom vtoroy. Tsarstvovanie imperatora Nikolaya I. 1825–1855. Otdelenie vtoroe. 1840–1855. [Collection of resolutions of the Ministry of Public Education. Volume two. The reign of Emperor Nikolay I. 1825–1855. Section two. 1840–1839]. Sankt-Peterburg : Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. 813. [in Russian].

49. SPMNP. (1875). Sbornik postanovleniy po Ministerstvu Narodnogo Prosvescheniya. Izd. 2-e. Tom vtoroy. Tsarstvovanie imperatora Nikolaya I. 1825– 1855. Otdelenie pervoe. 1825–1839. [Collection of resolutions of the Ministry of Public Education. 2nd edition. Volume two. The reign of Emperor Nikolay I. 1825–1855. Section one. 1825–1839]. Sankt-Peterburg : Tip. V. S. Balashev. 897. [in Russian].

50. Stribulskiy S. (1888). Istoricheskaya zapiska o Nemirovskoy gimnazii 1838– 1888. [Historical Note on the Nemirov Gymnasium, 1838–1888]. Nemyriv: Tip. Ya.S. Brantmana, 1888. 218. [in Russian].

51. Ustav gimnaziy i uchilishch 1828. (1829). Ustav gimnaziy i uchilishch uyezdnyikh i prikhodskikh, sostoyashchikh v vedomstve universitetov Sanktpeterburgskogo, Moskovskogo, Kazanskogo, Kharkovskogo 1828 god. [Charter of gymnasiums and district and parish schools, affiliated to the universities of Sankt-Peterburg, Moscow, Kazan, Kharkov 1828]. Sankt-Peterburg : Tip. Departamenta narodnogo prosveshcheniya. 172. [in Russian].

52. Shmit Ye. K. (1878). Istoriya srednikh uchebnykh zavedeniy v Rossii. [History of Secondary Educational Institutions in Russia]. Sankt-Peterburg : Tip. V.S. Balashova. 683.[in Russian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 37.091.33:94(100)"1939/1945":791
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-3

Дмитро ГАЛЕМЧУК,
orcid.org/0009-0007-3070-8228
студент ІІ курсу магістратури факультету історії,
політології і міжнародних відносин
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) dimagalemchuk@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ КІНЕМАТОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ ПРО ПОДІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В 10 КЛАСІ

У статті досліджено особливості використання кінематографічних джерел про події Другої світової війни в освітньому процесі під час викладання всесвітньої історії у 10 класі закладів загальної середньої освіти. Обґрунтовано актуальність залучення аудіовізуальних джерел до навчання історії в умовах цифровізації суспільства, поширення медіаконтенту та впровадження компетентнісного підходу в сучасній освіті. Проаналізовано наукові підходи до розуміння кінематографа як специфічного виду історичного джерела, що поєднує документальну фіксацію подій, художню інтерпретацію історичної реальності та функцію формування колективної й історичної пам'яті. Визначено дидактичний потенціал документальних і художніх фільмів у висвітленні ключових подій Другої світової війни, зокрема початку війни, Голокосту, нацистського окупаційного режиму, діяльності руху Опору, воєнного досвіду цивільного населення та депортаційних процесів. Розглянуто можливості використання фрагментів документальної кінохроніки, архівних матеріалів і художніх стрічок для поглиблення знань учнів про історичні події та процеси. Особливу увагу приділено аналізу методичних підходів до роботи з кінематографічними джерелами на уроках історії, серед яких проблемний аналіз, історичне коментування, порівняння кінематографічних інтерпретацій із документальними джерелами, організація дискусій, виконання творчих і дослідницьких завдань. Доведено, що використання кінематографічних матеріалів сприяє розвитку історичного мислення, медіаграмотності, критичного аналізу інформації та навичок роботи з різними видами історичних джерел. Встановлено, що залучення кінофрагментів до освітнього процесу підвищує навчальну мотивацію учнів, сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до історичного минулого та забезпечує більш глибоке розуміння подій Другої світової війни. Наголошено на необхідності науково обґрунтованого добору кінематографічних джерел, їх відповідності навчальній програмі та застосування методик критичного аналізу аудіовізуального контенту. Зроблено висновок про значний освітній потенціал кінематографічних джерел як ефективного засобу формування предметних і ключових компетентностей учнів у процесі вивчення всесвітньої історії.

Ключові слова: *кінематографічні джерела, Друга світова війна, всесвітня історія, історична освіта, документальне кіно, художнє кіно, історична пам'ять, медіаграмотність, критичне мислення.*

Dmytro HALEMCHUK,
orcid.org/0009-0007-3070-8228
2nd year master's student at the Faculty of History,
Political Science and International Relations
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) dimagalemchuk@gmail.com

THE USE OF CINEMATIC SOURCES ON WORLD WAR II EVENTS IN WORLD HISTORY CLASSES FOR 10TH GRADERS

This article examines the characteristics of using cinematic sources on the events of World War II in the educational process when teaching world history in the 10th grade of general secondary schools. It justifies the relevance of incorporating audiovisual sources into history education in the context of a digital society, the proliferation of media content, and the implementation of a competency-based approach in modern education. The article analyzes scholarly approaches to understanding cinema as a specific type of historical source that combines the documentary recording of events, the artistic interpretation of historical reality, and the function of shaping collective and historical memory. The educational potential of documentary and feature films in covering key events of World War II has been identified, including the outbreak of the war, the Holocaust, the Nazi occupation regime, the activities of the Resistance movement, the wartime experiences of the civilian population, and deportation processes. The possibilities of using excerpts from documentary newsreels, archival materials, and feature films to deepen students' knowledge of historical events and processes are examined. Particular attention is paid to the analysis of methodological approaches to working with cinematic sources in history classes, including problem-based analysis, historical commentary, comparing cinematic

interpretations with documentary sources, organizing discussions, and completing creative and research tasks. It has been proven that the use of film footage contributes to the development of historical thinking, media literacy, critical analysis of information, and skills in working with various types of historical sources. It has been established that incorporating film clips into the educational process increases students' motivation to learn, fosters an emotionally and value-based attitude toward the historical past, and provides a deeper understanding of the events of World War II. The study emphasizes the need for a scientifically grounded selection of cinematic sources, their alignment with the curriculum, and the application of methods for critically analyzing audiovisual content. It concludes that cinematic sources possess significant educational potential as an effective means of developing students' subject-specific and key competencies in the study of world history.

Key words: *cinematic sources, World War II, world history, history education, documentary film, feature film, historical memory, media literacy, critical thinking.*

Події Другої світової війни посідають важливе місце у шкільній історичній освіті, оскільки їх осмислення сприяє формуванню історичної пам'яті, громадянської свідомості та ціннісних орієнтирів молодих поколінь. Сучасні швидкий розвитку цифрових технологій, його доступність та зростання ролі візуального контенту особливої актуальності набуває використання в освітньому процесі різноманітних джерел інформації, які дозволяють поєднати засвоєння історичних знань, активізацію критичного мислення та медіа грамотності загалом. Серед таких джерел важливе місце належить кінематографу, що не лише відображає історичні події, але й виступає засобом їх інтерпретації, збереження та трансляції історичної пам'яті.

Постановка проблеми. Сучасний освітній процес передбачає впровадження новітніх методів і засобів навчання, що повинні сприяти підвищенню зацікавленості учнів, ефективності засвоєння предметного матеріалу та набуття ними компетентностей. Зокрема, про компетентністний розвиток учня у галузі в історичній галузі зазначається в Державному стандарті базової середньої освіти (Державний стандарт 2020). У межах викладання всесвітньої історії особливого значення набувають кінематографічні джерела, які дають змогу не лише транслювати інформацію про історичні події, але й сформувати емоційне сприйняття минулого. Відтак є використання кінематографічних джерел під час вивчення подій Другої світової війни є актуальним для шкільної освіти. Предметна тема Другої світової війни охоплює складні історичні процеси, масштабні людські трагедії та важливі морально-етичні аспекти. Сучасні та старі кінострічки як історичне джерело поєднують документальність, художню інтерпретацію та вплив на суспільну свідомість після перегляду. Крім цього, використання кінофрагментів на уроках всесвітньої історії сприяє розвитку у десятикласників критичного мислення, уміння аналізувати джерела інформації, порівнювати історичні факти та оцінювати авторську позицію кожного кіномитця. Також варто додати, що в сучасних умовах інформаційного суспільства та зростання ролі медіаконтенту важливим завданням школи є формування медіаграмотності учнів, а кінематографічні джерела є ефективним інструментом реалізації цього завдання. В умовах цифровізації суспільства діджиталізовані платформи відіграють важливу роль у поширенні культурно-історичних знань та збереженні історичної пам'яті (Бех 2023 : 10). У цьому контексті кінематографічні джерела є важливим складником медіапростору та ефективним засобом історичної освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика використання кінофотодокументів як історичного джерела висвітлювалася у працях українських науковців. Значний внесок у дослідження історії кіно та його освітнього потенціалу здійснила Конівіцька Т. Я. (Конівіцька 2024), яка розглядає кінематограф як важливий елемент культурної та інформаційної комунікації. Дослідниця підкреслює, що кіно не лише відображає історичну реальність, але й формує суспільне сприйняття історичних подій. Касян Л. аналізує інформаційний потенціал наукової кінодокументалістики у фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного. Авторка наголошує на важливості кінодокументів як джерела історичної інформації та засобу збереження історичної пам'яті (Касян 2020). Дослідниця Маркітан Л. розглядає кінофотодокументи як специфічний вид історичних джерел, що поєднують документальну фіксацію подій із можливістю авторської інтерпретації. Учена звертає увагу на необхідність критичного аналізу аудіовізуальних матеріалів у процесі їх використання в історичній освіті (Маркітан 1997). Досить ґрунтовною у тематиці про Другу світові війну у кінематографі є публікація молодого ученого Кухтарєва О.О. Дослідник аналізує у публікаціях як змінювався вплив кінематографа на історичну пам'ять про Другу світову війну з середини 1980-х рр. і до сьогодні (Кухтарєв 2023). Окремі аспекти використання історичного кіно в освітньому процесі висвітлено у праці Тимчука Б., який

розглядає історичні фільми як інноваційний засіб підвищення навчальної мотивації учнів на уроках історії. Автор наголошує на важливості поєднання емоційного впливу кінематографа з розвитком аналітичних умінь школярів та формуванням історичного мислення. Значну увагу дослідник приділяє методичним можливостям використання художніх і документальних стрічок у навчальному процесі (Тимчук 2023).

Проблеми відображення воєнної тематики у кінематографі також розглядаються у публікації Безручко О. та Ружанський Б. Науковці аналізують особливості репрезентації жіночого досвіду під час воєнних конфліктів. Автори підкреслюють значення кінематографа у формуванні суспільних уявлень про роль жінок у воєнний час та конструюванні історичної пам'яті (Безручко, Ружанський 2025).

Практичні аспекти використання історичних фільмів у процесі навчання також мали місце у роботах сучасних українських педагогів та істориків, які насамперед розглядають кінострічки як ефективний засіб візуалізації історичних подій, розвитку критичного мислення та формування медіаграмотності учнів. Водночас аналіз наукової літератури засвідчує, що питання використання кінематографічних джерел саме під час вивчення подій Другої світової війни на уроках всесвітньої історії в 10 класі ще не стало предметом спеціального комплексного дослідження.

Попри значну увагу науковців до проблеми використання кінофотодокументів та ролі кінематографа у формуванні історичної пам'яті, недостатньо дослідженими залишаються питання добору кінематографічних джерел відповідно до чинної навчальної програми з всесвітньої історії для 10 класу, а також методичні прийоми їх інтеграції в освітній процес. Це зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Мета статті полягає в аналізі кінематографічних джерел як засобу вивчення подій Другої світової війни та визначенні особливостей їх використання в освітньому процесі для формування історичного мислення, медіаграмотності й історичної пам'яті учнів 10 класу.

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна стала наймасштабнішою та найтрагічнішою подією в Європі у XX столітті. Події 1939–1945 років залишили гіркий слід на сторінках історії країн-учасниць. У післявоєнний час відбувалося переосмислення наслідків, народи вчилися жити по новому з урахуванням наслідків, що залишилися. Як відомо, змін зазнала не лише політична, економічна та ідеологічна сфери, а й культура, освіта та наука. Нині у шкільному курсі всесвітньої історії тема Другої світової війни є однією з ключових, учні мають усвідомити масштаби глобального воєнного конфлікту, його причини, перебіг та наслідки для людства. Зауважимо, що значний обсяг фактичного матеріалу та складність осягнення історичних процесів часто ускладнюють загалом засвоєння теми учнями. Саме тому використання кінематографічних джерел стає важливим засобом активізації навчальної діяльності та досягнення позитивних компетентністних результатів. Опрацьовуючи науково-публікаційний матеріал при підготовці даної розвідки, ми звернули увагу, що наукова спільнота не одразу сприймала кінематографічний матеріал як історичне джерело, лише з 1960-х років учені починають ставити кінодокументи в один ряд із історичними джерелами (Маркітан, 1997: 172). Сучасні дослідники Ф. Левітас та Ш. Рамазанов наголошують, що осмислення уроків Другої світової війни залишається важливим чинником формування історичної свідомості та відповідального ставлення до сучасних суспільно-політичних процесів (Левітас, Рамазанов, 2024: 355).

З точки зору жанрово-видової класифікації кінематографічні джерела можна поділити на документальні та художні. Документальні фільми містять безпосередню фіксацію історичних подій, кадри воєнної хроніки, інтерв'ю очевидців, офіційні матеріали та архівні записи. Такі кінострічки мають високий рівень достовірності й дозволяють учням ознайомитися з реальними свідченнями війни. Натомість, художні фільми, відтворюють емоційний образ епохи, допомагають глибше зрозуміти психологічний стан людей воєнного часу, моральні дилеми та трагізм подій.

Дослідники наголошують, що кінематограф є не лише засобом візуалізації історичного матеріалу, а й важливим чинником формування колективної та історичної пам'яті. Через візуальні образи школярі краще сприймають історичний матеріал та співвідносять його із сучасними суспільними процесами. Так, О. Кухтарєв, аналізуючи репрезентацію Другої світової війни в українському кінопрокаті другої половини XX – початку XXI ст., зазначає, що воєнні фільми впливають на суспільне сприйняття історичних подій, формують певні образи війни та можуть закріплювати або трансформувати історичні наративи (Кухтарєв 2023: 146). На думку автора, «кінематограф виступає одним із найдієвіших інструментів передачі історичної пам'яті між поколіннями, оскільки поєднує раціональне осмислення фактів із сильним емоційним впливом на глядача» (Кухтарєв, 2023: 147).

Варто зазначити, що в контексті шкільної історичної освіти важливим є розуміння того, що фільм не відтворює історичну реальність буквально, а пропонує її інтерпретацію. Саме тому робота з кінематографічними джерелами повинна супроводжуватися аналізом історичного контексту, авторського задуму та засобів художньої виразності. Такий підхід дозволяє формувати в учнів навички критичного мислення та історичної критики опрацьованих джерел (Маркітан, 1997: 173).

На уроках всесвітньої історії у 10 класі для підсилення розуміння окремих історичних подій доцільним є використання окремих кінофрагментів, а не повнометражних стрічок, оскільки це дає змогу ефективніше поєднати аудіовізуальний матеріал із навчальною програмою. Наприклад, під час вивчення теми «Початок Другої світової війни» можна використовувати документальні кадри вторгнення Німеччини до Польщі у 1939 р., матеріали про підписання пакту Молотова–Ріббентропа чи хроніку бойових дій у Європі. Для теми Голокосту важливими є документальні свідчення про нацистські концтабори та життя цивільного населення на окупованих територіях. Водночас для ширшого розуміння історичних подій як рекомендацією для позакласної діяльності може бути перегляд повнометражних стрічок.

Для реалізації освітніх завдань під час вивчення тематики Другої світової війни доцільно використовувати як документальні, так і художні кінострічки. Зокрема, під час вивчення теми Голокосту ефективними є фрагменти художнього фільму «Список Шиндлера» (1993), що дасть можливість проаналізувати політику нацистського режиму щодо єврейського населення та моральний вибір особистості в умовах війни. Під час розгляду життя населення на окупованих територіях доцільно використовувати уривки з фільму «Піаніст» (2002), а для вивчення подій висадки союзників у Нормандії – окремі сцени з кінострічки «Врятувати рядового Раяна» (1998). Документальні фільми, створені на основі архівної кінохроніки, можуть використовуватися для аналізу перебігу бойових дій, діяльності антигітлерівської коаліції та наслідків війни для цивільного населення. Український досвід війни можуть репрезентувати такі документальні фільми *«1941. Заборонена правда»*, *«1377 спалених заживо»*, а також художній фільм *«Хайтарма»*, у якому висвітлюється трагедія депортації кримських татар. Використання таких матеріалів сприяє поєднанню загальноєвропейського та українського контекстів вивчення історії війни. Робота з кінематографічними джерелами може здійснюватися на різних етапах уроку. На етапі мотивації доречно транслювати показ коротких відеофрагментів для актуалізації знань та постановки проблемних запитань. Під час вивчення нового матеріалу кінофрагменти можуть виступати ілюстрацією історичних подій або джерелом інформації для самостійного аналізу. На етапі узагальнення знань учні можуть виконувати творчі завдання, складати характеристики історичних подій чи порівнювати кінематографічні образи з документальними джерелами. Дослідники методики навчання історії наголошують, що «документальне кіно може використовуватися як джерело історичної інформації, засіб мотивації та основа для організації аналітичної діяльності учнів під час уроку» (Раковецький 2022).

Використання кіноматеріалів має супроводжуватися системою навчальних завдань. Учитель може запропонувати учням визначити історичні факти, встановити причини та наслідки подій, охарактеризувати позицію авторів фільму, порівняти художню інтерпретацію з документальними джерелами. Такий підхід сприяє формуванню навичок критичного аналізу інформації. Важливою перевагою використання історичних фільмів є їхній мотиваційний потенціал. Тимчук Б. зазначає, що історичне кіно належить до інноваційних засобів підвищення навчальної мотивації школярів, оскільки сприяє емоційному залученню учнів до історичних подій, активізує пізнавальний інтерес та полегшує засвоєння складного матеріалу. Перегляд історичних фільмів допомагає десятикласникам встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями та формувати цілісне бачення історичного процесу (Тимчук, 2023: 120).

Особливого значення це набуває під час вивчення тематики Другої світової війни, яка містить значний обсяг фактологічного матеріалу та складні морально-етичні питання. Використання відеофрагментів дозволяє поєднати емоційне сприйняття подій із їхнім науковим осмисленням, що відповідає компетентнісному підходу сучасної освіти.

Одним із важливих методичних прийомів є проблемний аналіз кінофрагментів. Учням можна запропонувати дискусійні питання: наскільки об'єктивно автори фільму відтворили історичні події; які засоби емоційного впливу використано; чи можна вважати художній фільм історичним джерелом. Такі завдання розвивають історичне мислення та медіаграмотність.

Разом із тим використання кіно на уроках історії потребує дотримання певних методичних принципів викладання. Учитель повинен враховувати вікові градації учнів, добирати матеріали

відповідно до навчальної програми та забезпечувати активізацію критичного осмислення переглянутого. Особливу увагу під час добору художніх і документальних стрічок варто зважати на різні аспекти репрезентації воєнного досвіду.

Окремо варто зважати під час вивчення Другої світової на гендерні аспекти воєнної історії. У публікації «Гендерні виміри виживання: кінематографічні образи жінок у контексті війни XX – початку XXI ст.» автори підкреслюють, що кінематограф формує уявлення про роль жінок під час воєнних конфліктів, демонструючи не лише їхню участь у бойових діях чи русі Опору, але й досвід виживання, збереження родини та подолання наслідків війни часто в одинокому стані (Безручко, Ружанський, 2025). Під час аналізу ролі жінок у роки війни можна використовувати фрагменти художніх фільмів *«А зорі тут тихі»* або *«Незламна»* (за наявності відповідного матеріалу), які демонструють різні аспекти жіночого досвіду в умовах воєнного часу. Це дозволяє учням простежити особливості репрезентації жінок у кінематографі та оцінити способи конструювання історичної пам'яті.

Такі кінематографічні твори допомагають учням побачити війну через призму людських доль та повсякденного життя цивільного населення, що сприяє глибшому розумінню історичних процесів. У цьому контексті важливими є також українські художні стрічки, які акцентують увагу на долях цивільного населення під час війни. Зокрема, згаданий вище фільм «Хайтарма» відображає трагедію не лише депортації кримськотатарського народу 1944 р., а також дає можливість розглядати воєнні події крізь призму особистих історій, родинної пам'яті та досвіду виживання цивільних людей (Українські фільми, 2025).

Під час вивчення тем Голокосту, окупаційного режиму чи життя населення в тилу вчитель може пропонувати учням аналізувати образи жінок у документальному та художньому кіно, визначати їхню роль у збереженні культурної пам'яті та оцінювати способи репрезентації гендерного досвіду війни.

Ефективність використання кінематографічних джерел значною мірою залежить від правильної організації роботи на уроці. Акцентуємо на тому, що важливо поєднувати перегляд фрагментів із бесідою, аналізом історичних документів, виконанням творчих завдань, підготовкою презентацій чи написанням есе. Такий комплексний підхід сприяє формуванню цілісного уявлення про події Другої світової війни.

Додамо, що цінним джерелом для організації навчальної діяльності є документальні проєкти українських медіа. Зокрема, у 2025 р. Суспільне Мовлення представило документальний цикл *«Друга світова війна в об'єктиві кінокамери»*, створений на основі архівних кінодокументів та історичних свідчень. Такі матеріали можуть використовуватися на уроках як приклад роботи з автентичними аудіовізуальними джерелами, що дає можливість учням безпосередньо ознайомитися з історичною хронікою та самостійно аналізувати зафіксовані події (Друга світова війна, 2025; Історична документалістика 2023).

Крім того, використання архівної кінохроніки дозволяє поєднувати роботу з різними видами історичних джерел – документами, фотографіями, спогадами очевидців та відеоматеріалами. Такий міждисциплінарний підхід сприяє формуванню в учнів різних компетентностей: цілісного історичного мислення та навичок роботи з різними інформаційними ресурсами.

Як слушно зазначає Л. Маркітан, «історична наука у своєму розвитку все інтенсивніше розширює джерельну базу за рахунок поглибленого використання вже відомих і введених в науковий обіг різних видів історичних джерел» (Маркітан, 1997: 171). У цьому контексті кінематографічні матеріали виступають вагомим джерелом історичної інформації та ефективним засобом навчання.

Кінематографічні джерела мають значний освітній потенціал у процесі вивчення Другої світової війни у 10 класі. Вони забезпечують поєднання фактологічного, емоційного та ціннісного компонентів навчання, сприяють розвитку історичної пам'яті, медіаграмотності та критичного мислення учнів. Водночас підкреслимо, що ефективність їх використання залежить від професійної підготовки вчителя, правильного добору матеріалів і застосування методик критичного аналізу аудіовізуальних джерел. Як свідчать сучасні дослідження, історичні та документальні фільми здатні не лише підвищувати мотивацію до навчання, але й формувати в учнів усвідомлене ставлення до історичного минулого та його значення для сучасності (Тимчук 2023; Кухтарєв 2023). Використання кінематографічних джерел сприяє також розвитку медіаграмотності учнів. Аналізуючи документальні та художні стрічки, школярі навчаються розрізняти факти й авторські інтерпретації, виявляти засоби маніпулятивного впливу, критично оцінювати візуальний контент та співвідносити його з іншими історичними джерелами. В умовах сучасного інформаційного

суспільства такі компетентності є важливою складовою громадянської освіти.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що кінематографічні джерела мають значний дидактичний потенціал у процесі вивчення подій Другої світової війни на уроках всесвітньої історії у 10 класі. Документальні та художні фільми сприяють візуалізації історичних подій, формуванню історичної пам'яті, розвитку емоційно-ціннісного ставлення до минулого та підвищенню мотивації учнів до навчання.

Установлено, що ефективність використання кінематографічних джерел залежить від їх науково обґрунтованого добору, відповідності змісту навчальної програми та застосування методик критичного аналізу аудіовізуальних матеріалів. Найбільш результативними є такі форми роботи, як проблемний аналіз кінофрагментів, дискусії, порівняння художніх інтерпретацій із документальними джерелами, виконання творчих та дослідницьких завдань.

Використання кінематографічних матеріалів сприяє розвитку медіаграмотності учнів, уміння критично оцінювати інформацію, розрізняти історичні факти та авторські інтерпретації, що відповідає сучасним компетентнісним засадам шкільної історичної освіти. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення методичних рекомендацій щодо використання окремих документальних та художніх фільмів відповідно до тем чинної програми з всесвітньої історії та створення системи практичних завдань для роботи з кінематографічними джерелами на уроках історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безручко О., Ружанський Б. Гендерні виміри виживання: кінематографічні образи жінок у контексті війни XX – початку XXI ст. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 94, ч. 2. С. 146–151. DOI: 10.24919/2308-4863/94-2-21. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/94_2025/part_2/23.pdf (дата звернення: 03.06.2026).
2. Бех К. Молоді учені в ролі репрезентантів етнокультури українців на діджиталізованих платформах. *Євроінтеграційні орієнтири інноваційного наукового пошуку молоді України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. Запоріжжя–Мелітополь : Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2023. С. 10–12.
3. Державний стандарт базової середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti (дата звернення: 29.05.2026).
4. Друга світова війна в об'єктиві кінокамери. *[Scribd]* URL: https://www.scribd.com/document/738748965/Друга-світова-війна-в-об-єктиві-кінокамери (дата звернення: 28.05.2026).
5. Історична документалістика про Другу світову війну. *Суспільне Мовлення.* 2023. URL: https://corp.suspilne.media/newsdetails/8672/ (дата звернення: 03.06.2026).
6. Касян Л. Наукова кінодокументалістика в зібранні ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного: інформаційний потенціал. *Архіви України.* 2020. № 2 (323). С. 159–170. DOI: 10.47315/archives2020.323.040.
7. Конівіцька Т. Я. Історія кіно : навчальний посібник для студентів та курсантів усіх спеціальностей. Львів : Галич-Прес, 2024. 264 с.
8. Кухтарєв О. О. Друга світова війна на великих екранах України у середині 1980-х – 2010-х рр. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2023. № 7 (59). С. 146–153. DOI: 10.26661/zhv-2022-7-59-11.
9. Левітас Ф. Л., Рамазанов Ш. Ш. Уроки Другої світової війни: переосмислення. *Вісник аграрної історії.* 2024. № 47–48. С. 354–360. DOI: 10.31392/VAH-2024.47-48.33.
10. Маркітан Л. Кінофотодокументи як історичне джерело. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* 1997. Вип. 1. С. 171–183.
11. Раковецький Д. Використання документального кіно в освітньому процесі з історії : кваліфікаційна робота. Івано-Франківськ, 2022. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/17508/1/Раковецький%20Д.%20Використання%20документального%20кіно%20в%20освітньому%20процесі%20з%20історії.pdf (дата звернення: 29.05.2026).
12. Тимчук Б. Історичні фільми як інноваційний засіб мотивації учнів на уроках історії : кваліфікаційна робота. Чернівці, 2023. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9361/Тимчук_Богдана.pdf (дата звернення: 29.05.2026).
13. Українські фільми про Другу світову війну, які варто побачити. Домашній кінотеатр. URL: https://bpl.org.ua/dovidnik-dly-batkiv/domashniy-kinoteatr/ukrainski-filmi-pro-drugu-svitovu-viynu/ (дата звернення: 01.06.2026).

REFERENCES

1. Bezruchko O., Ruzhanskyi B. (2025) Henderni vymiry vyzhyvannia: kinematohrafichni obrazy zhinok u konteksti viiny KhKh – pochatku KhKhI st. [Gender Dimensions of Survival: Cinematic Images of Women in the Context of War from the 20th to the Early 21st Century]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2025. Vyp. 94, ch. 2. S. 146–151. DOI: 10.24919/2308-4863/94-2-21. [in Ukrainian]. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.aphn-journal.in.ua/archive/94_2025/part_2/23.pdf (data zvernennia: 03.06.2026).
2. Bekh K. (2023) Molodi ucheni v roli reprezentantiv etnokultury ukraintsiv na didzhytalizovanykh platformakh. [Young Scientists as Representatives of Ukrainian Ethnoculture on Digital Platforms]. *Yevrointehratsiini oriientyry inno-*

vatsiinoho naukovoho poshuku molodi Ukrainy : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh. Zaporizhzhia–Melitopol : Vydavnytstvo MDPU im. B. Khmelnytskoho, 2023. S. 10–12. [in Ukrainian].

3. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity : zatv. postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898. (2020) [State Standard of Basic Secondary Education]. Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898. [in Ukrainian]. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti (data zvernennia: 29.05.2026).

4. Druha svitova viina v obiektyvi kinokamery. [The Second World War Through the Lens of a Movie Camera]. *[Scribd]* [in Ukrainian]. URL: https://www.scribd.com/document/738748965/Друга-світова-війна-в-об-єктиві-кінокамери (data zvernennia: 28.05.2026)

5. Istorychna dokumentalistyka pro Druhu svitovu viinu. [Historical Documentary Films about the Second World War]. Suspilne Movlennia. 2023. [in Ukrainian]. URL: https://corp.suspilne.media/newsdetails/8672/ (data zvernennia: 03.06.2026)

6. Kasian L. (2020) Naukova kinodokumentalistyka v zibranni TsDKFFA Ukrainy imeni H. S. Pshenychnoho: informatsiinyi potentsial. [Scientific Documentary Cinema in the Collection of H. S. Pshenychnyi Central State Audiovisual and Electronic Archive of Ukraine: Information Potential]. *Arkhivy Ukrainy*. 2 (323). S. 159–170. [in Ukrainian].

7. Konivitska T. Ya. Istoriia kino : navchalnyi posibnyk dlia studentiv ta kursantiv usikh spetsialnostei. [History of Cinema]. Lviv : Halych-Pres, 2024. 264 s. [in Ukrainian].

8. Kukhtariev O. O. (2023) Druha svitova viina na velykykh ekranakh Ukrainy u seredyni 1980-kh – 2010-kh rr. [The Second World War on Ukrainian Cinema Screens in the Mid-1980s–2010s]. *Zaporizhzhia Historical Review.* 2023. № 7 (59). S. 146–153. [in Ukrainian].

9. Levitas F. L., Ramazanov Sh. Sh. (2024) Uroky Druhoi svitovoi viiny: pereosmyslennia. [Lessons of the Second World War: Rethinking]. *Visnyk ahrarnoi istorii.* 2024. № 47–48. S. 354–360. [in Ukrainian].

10. Markitan L. (1997) Kinofotodokumenty yak istorychne dzherelo. [Film and Photo Documents as a Historical Source]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*. 1997. Vyp. 1. S. 171–183. [in Ukrainian].

11. Rakovetskyi D. (2022) Vykorystannia dokumentalnoho kino v osvitnomu protsesi z istorii : kvalifikatsiina robota [The Use of Documentary Films in the Educational Process of History]. Dyplomna robota. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/17508/1/ (data zvernennia: 29.05.2026)

12. Tymchuk B. (2023) Istorychni filmy yak innovatsiinyi zasib motyvatsii uchniv na urokakh istorii : kvalifikatsiina robota [Historical Films as an Innovative Means of Motivating Students in History Lessons]. Dyplomna robota. Chernivtsi. [in Ukrainian]. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9361/ (data zvernennia: 29.05.2026).

13. Ukrainski filmy pro Druhu svitovu viinu, yaki varto pobachyty. [Ukrainian Films about the Second World War Worth Watching]. Domashnii kinoteatr. [in Ukrainian]. URL: https://bpl.org.ua/dovidnik-dly-batkiv/domashniy-kinoteatr/ukrainski-filmi-pro-drugu-svitovu-viynu/ (data zvernennia: 01.06.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 30.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94:355.355(470:477.83-25)]"1914/1915":[930.23:001.891]
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-4

Віктор ГОЛУБКО,
orcid.org/0000-0001-9040-4516
доктор історичних наук,
професор кафедри історичного краєзнавства,
Львівського національного університету імені Івана Франка,
(Львів, Україна) viktor.holubko@lnu.edu.ua

Ігор МРАКА,
orcid.org/0000-0002-9681-5225
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історичного краєзнавства,
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) ihor.mraka@lnu.edu.ua

ЛЬВІВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1914–1915 РР.): НОВЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВІДЧЕННЯ

У пропонованій публікації представлено документ, створений після звільнення Львова від російських військ наприкінці червня 1915 р. Мета статті – проаналізувати й опублікувати документ, автор якого описав суспільно-політичне та культурне життя в окупованому росіянами Львові, розкрив позицію та діяльність окремих польських політиків, які, «рятуючи польськість Львова», погоджувалися співпрацювати з російською окупаційною адміністрацією. Методологія дослідження – базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, із застосуванням методів зовнішньої та внутрішньої критики джерел. Наукова новизна дослідження полягає у введенні до наукого обігу матеріалу, що відображає реалії життя Львова під російською окупацією в 1914–1915 рр. Отже, публікований документ «Про взаємини у Львові від вересня 1914 до липня 1915» зберігається у 146 фонді Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ф. 146, оп. 8а, спр. 79). У ньому задокументовано відступ австро-угорського війська з міста, перші кроки російської влади, ставлення містян до нової влади, діяльність окупаційної адміністрації, закриття та русифікація закладів освіти, функціонування міських властей, судів, фінансових установ (банків, кредитних спілок, страхових товариств), а також зміну політичних настроїв у Львові у 1914–1915 рр. Документ укладений у серпні 1915 р. особою, яка перебувала у місті протягом усієї окупації. Невідомий автор був патріотом Австро-Угорської монархії та боляче реагував на те, як деякі польські політичні діячі легко пішли на співпрацю з російськими окупантами. Автор донесення структурував його за проблемно-хронологічним принципом, охопивши період від евакуації австрійських військ до їх повернення. Документ, оригінал якого написаний польською мовою, публікується в українському перекладі відповідно до сучасних археографічних вимог.

Ключові слова: *Перша світова війна, Східна Галичина, Львів, російська окупація, «вшехполяки», соціально-економічне та культурне життя міста.*

Viktor HOLUBKO,
orcid.org/0000-0001-9040-4516
Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of Local History
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) viktor.holubko@lnu.edu.ua

Ihor MRAKA,
orcid.org/0000-0002-9681-5225
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Local History
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) ihor.mraka@lnu.edu.ua

LVIV DURING THE RUSSIAN OCCUPATION (1914–1915): NEW DOCUMENTARY EVIDENCE

The proposed publication presents a document created after the liberation of Lviv from the Russians. The aim of the article is to analyze and publish this document, whose author described the socio-political and cultural life in Russian-occupied Lviv, and revealed the position and activities of certain Polish politicians who, «saving the Polishness of Lviv» agreed to collaborate with the Russian occupation administration. The research methodology is based on the principles of historicism, scientific rigor, and objectivity, utilizing methods of external and internal source criticism. The scientific novelty of the study lies in the introduction into scientific circulation of material that reflects the realities of life in Lviv under Russian occupation in 1914–1915. Thus, the published document «On Relations in Lviv from September 1914 to July 1915» is preserved in Fund 146 of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (f. 146, op. 8a, file 79). It documents the retreat of the Austro-Hungarian army from the city, the first steps of the Russian authorities, the attitude of the townspeople towards the new government, the activities of the occupation administration, the closure and Russification of educational institutions, the functioning of municipal authorities, courts, and financial institutions (banks, credit unions, insurance companies), as well as the shift in political moods in Lviv in 1914–1915. The document was compiled in August 1915 by an individual who remained in the city throughout the entire occupation. The unknown author was a patriot of the Austro-Hungarian Monarchy and reacted painfully to how easily some Polish political figures collaborated with the Russian occupiers. The author of the report structured it according to the problem-chronological principle, covering the period from the evacuation of the Austrian troops to their return. The document, originally written in Polish, is published in Ukrainian translation in accordance with modern archaeographic requirements.

Key words: *First World War, Eastern Galicia, Lviv, Russian occupation, «All-Polish Movement», socio-economic and cultural life of the city.*

Постановка проблеми. Перша світова війна стала каталізатором суспільно-політичних, соціально-економічних та демографічних змін на теренах Східної Галичини. Під час окупації Львова росіянами (вересень 1914–червень 1915 рр.) відбувались трансформаційні процеси в системі управління містом, русифікація освітньої і культурної сфер, погіршення соціально-економічної ситуації, і, нарешті, численні новації у суспільно-політичному житті. Окупація міста росіянами позбавила більшість громадсько-політичних діячів будь-яких можливостей для діяльності. Винятком стали представники крайньо правої націоналістичної течії у польському політикумі – націонал демократії (ендеків), зокрема Владислав Грабський та Ян Пінінський, які начебто заради збереження «польськості Львова» співпрацювали з окупаційною владою.

У сучасній історіографії гостро відчувається потреба у залученні нових, раніше не відомих або маловивчених першоджерел, які розкривають питання окупації Львова з різних ракурсів. Джерельна база дослідження російської окупації міста охоплює мемуари очевидців, різноманітні російські окупаційні розпорядження, які регулювали життя міста, звіти тощо. Унікальний інформаційний пласт становлять конфіденційні рапорти та донесення австрійських поліцейських органів, укладені «по гарячих слідах» безпосередніми свідками окупації. Введення до наукового обігу цієї категорії документа суттєво розширює дослідницьку базу, а саме проливає світло на неофіційні практики виживання містян, масові грабунки, прояви антисемітизму та тактику політичного пристосуванства частини польського політикуму Львова. Висвітлення всіх цих моментів є необхідною умовою для формування об'єктивної та багатовимірної візії історії Львова періоду Першої світової війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Російська окупаційна політика в Галичині трива-

лий час привертає увагу як українських, так і закордонних дослідників. Особливо йдеться про новіші праці, присвячені питанням соціально-економічної ситуації на окупованих територіях (Патер, 2009; Siudut, 2013; Орлик, 2018; Meus, 2021), розвитку освіти і культури (Перелигіна, 2007; Винник, 2009; Лозинська, 2011, 2020; Качмар, 2018-2019; Дудко, 2016), повсякденню та взаєминам з окупаційною владою (Kramarz, 1994; Щодра, Петрій, 2015; Мрака, 2015; Голубець, 2023, 2025).

Мета статті – проаналізувати й опублікувати документ, автор якого описав суспільно-політичне та культурне життя в окупованому росіянами Львові, акцентував на позиції та діяльності деяких польських політиків, які, «рятуючи польськість Львова», погодилися співпрацювати з новою владою.

Виклад основного матеріалу. Документ описує механізм створення російської окупаційної адміністрації та її діяльність у Львові. Судячи із тексту, його автор був урядовцем австрійської адміністрації, який залишився у місті після захоплення його царською армією у вересні 1914 р. Свої спостереження він виклав у донесенні, що має характер конфіденційного рапорту (фактично доносу), адресованого до президії Намісництва відразу ж після відступу російських військ зі Львова. Зміст і тональність тексту переконливо свідчать, що його автор за національністю є поляком, а за політичними поглядами – лояльним обивателем австро-угорської монархії.

Інформація, викладена у донесенні, містить декілька взаємопов'язаних сюжетів. Перший – ситуація у місті перед вступом до нього царської армії, реакція населення на ці події в умовах поспішної евакуації цивільної та військової австрійської адміністрації, розповідь про залишені напризволяще величезні військові склади з майном та дводенні мародерства їх. Другий сюжет – це прихід до Львова російських військ, враження, які вони справляли на містян, та розпорядження російського командування, спрямовані на недопущення правопорушень та грабунків. Автор констатує своєрідний психологічний дисонанс: контраст між панічним відступом австрійців та вступом добірних російських частин. Їх вигляд пригнітив львів'ян, але водночас викликав певну повагу до порядку, який окупанти миттєво встановили.

Третій сюжет – робота окупаційної адміністрації, її ставлення до місцевого населення й колишніх дрібних австрійських урядовців. Як патріот Австро-Угорщини, автор донесення висловлює вкрай негативне ставлення до тих громадських діячів, які співпрацювали з російською окупаційною владою. Найбільше він критикує табір так званих «вшехполяків». Він неодноразово підкреслює несприйняття їхньої діяльності, викриває їхню тактику політичного пристосуванства та розгортання проросійської агітації через пресу (газета «Słowo Polskie»), закидає їм брак послідовності. Гостро звучить його риторичне питання: як можна поєднувати гасла польського патріотизму із готовністю служити росіянам. У донесенні персонально звинувачуються впливові політики з консервативного табору – Владислав Грабський і Ян Пінінський[1], які монополізували контакти з російським генерал-губернатором Г. Бобринським. Окреме обурення автора викликає той факт, що ці ж самі діячі проявляли вражаючу безпринципність: щойно вітавши російського царя, вони першими побігли зустрічати австрійського генерала Едуарда фон Бем-Ермолі після визволення міста.

Автор документа також детально описує системні зусилля царської адміністрації у здійсненні русифікації міста у всіх важливих сферах: освіті, судівництві, громадському просторі. Наводить конкретні приклади: примусове введення російської мови у школах, заміна вуличних вказівників на кириличні, запровадження російського законодавства. При цьому він неодноразово висвітлює національну політику царських органів влади, зокрема фрагментарно вказує на проведення репресивних заходів щодо провідних українських громадських діячів. Згадує масові арешти української інтелігенції навесні 1915 р., про депортацію її вглиб Росії. Не оминув автор сюжету і про притаманний російській владі брутальний антисемітизм, кульмінацією якого став погром єврейського населення 27 вересня 1914 р., спровокований солдатами та толерований військовим командуванням під надуманим приводами.

У донесенні звернуто увагу і на побутову, і на економічну сторони життя міста періоду окупації. Деталізовано хижацький характер російського управління. Заїжджі російські чиновники описані як сарана, що прибула «на поживу». Якщо урядові установи міста не зазнали значних пошкоджень, то звичним явищем стало нищення внутрішнього облаштування будинків і приміщень, у яких розташовувалися військові підрозділи. Видатки на їх постійний ремонт змушене було покривати саме місто, бо окупаційна влада виділяла на це мізерні

[1] Леон Ян Пінінський (1857 –1938) – дипломат, колекціонер та історик мистецтва, професор римського права і ректор Львівського університету, посол до Крайового сейму, намісник Галичини (Zdrada, 1981: 332-337).

компенсації. Дефіцит міського бюджету призвів до фінансового колапсу, від якого дуже потерпали дрібні міські урядовці, оскільки у магістрату не було коштів виплачувати їм заробітну плату, певним порятунком ставали лише мінімальні аванси від консорціумів місцевих банків.

Автор документа відзначає політичну лояльність більшості мешканців міста і місцевої бюрократії до Австро-Угорщини, психологічну стійкість міщан, які взимку та навесні з надією прислухалися до гуркоту гармат з боку Карпат. Принагідно він знову критикує «вшехполяків» за їхнє москвофільство, і з задоволенням констатує, що після важкої російської окупації цей дух значною мірою почав вивітрюватися і що обиватели здебільшого зберегли лояльні до монархії настрої. Такий поворот у свідомості був зумовлений, між іншим, тотальними грабунками, до яких вдалися і армія і російське чиновництво під час відступу зі Львова. По варварськи знищувався промисловий потенціал міста, виламувались мідні деталі з промислових устаткувань, конфісковували приватне майно. «Вивозили усе, навіть найменш вартісний непотріб», – зазначає дописувач. Ця агонія окупаційного режиму, що супроводжувалася нічними погромами за участю російської польової жандармерії, стала найефективнішим щепленням від проросійських ілюзій.

Аналізований документ є особливо цінним, адже засвідчує об'єктивність автора: він не ідеалізує повернення австрійської влади, а реалістично описує перші кроки відновленої адміністрації, відверто критикує її непрофесійність, вказує на хаос із видачею перепусток та неможливі виконання вимоги щодо реєстрації населення. Окремо він засуджує нову хвилю арештів за анонімними доносами тих самих інформаторів, які ще вчора прислужували росіянам. Особливо правдиво описано різке погіршення гуманітарної та санітарної ситуації у місті (спалах холери, дорожнеча на базові продукти, як-от хліб та м'ясо). Текст свідчить про те, що автор щиро вболіває, щоб увесь цей безлад не створив сприятливого ґрунту для москвофільської агітації серед виснажених містян.

Висновки. Загалом опублікований документ є надзвичайно важливим першоджерелом, що суттєво доповнює картину воєнного життя львівської громади періоду Першої світової війни – він дає дослідникам матеріал для відтворення не лише політичної та військової хроніки окупації, а й історії повсякдення, розкриттю психологію виживання містян та самої анатомії суспільного колабораціонізму в екстремальних умовах.

Документ

C[esarsko]-K[rólewski]
PREZYDYUM DYREKCYI POLICYI
w Krakowie.

L.2622/pr. Kraków, dnia 2 sierpnia 1915.

Informacya poufna o stosunkach we Lwowie od września 1914 do lipca 1915.

D o
Prezydyum c. k. Namiestnictwa w Białej

W załączeniu przedkładam informacyę poufną o stosunkach politycznych i społecznych, jakie panowały we Lwowie od chwili inwazyi rosyjskiej aż do ostatniego czasu.

O wymienionych w relacyi oficerach armii austryackiej, jako politycznie podejrzanych, zawiadomiono już stąd c. i k. Oddział sztabu generalnego przy tutejszej Komendzie twierdzy.

Za c.k. Radcę Dworu i Dyrektora Policyi:
[Рукописний підпис]

Informacya poufna.
O stosunkach we Lwowie od września 1914 do lipca 1915.

Władze austryackie, opuszczając z końcem sierpnia 1914 Lwów, pozostawiły olbrzymie magazyny zapasów wojennych i żywnościowych, zwłaszcza w magazynach na dworcu kolejowym. Wobec odejścia policyi wojskowej, a braku milicyi miejskiej – natychmiast po odejściu garnizonu rozpoczęły się rabunki. Rabowano magazyny kolejowe, magazyny żywnościowe wojskowe, koszary, w których pozostawiono wielkie zapasy żywności, broni, amunicyi, mundurów, koców i t.d. Rabunki zupełnie bezkarne trwały dwie doby. To był też powód, dla którego bezpośrednio po wkroczeniu Moskali nie dawał się odczuwać brak żywności. Pospiech, w jakim władze austryackie opuszczały miasto, a ład i porządek, które wprowadzały niemal momentalnie wojskowe władze rosyjskie, przeprowadzony niemal zupełnie ściśle zakaz sprzedaży alkoholu – podziałały na ludność w ten sposób, że narzekając na władze austryackie, poczęto chwalić porządek rosyjski.

Wojsko rosyjskie, które przez 3 doby bez przerwy, jak rzeka, płynęło przez miasto, wojsko doborowe, doskonale wyekwipowane i zaopatrzone budziło poczucie zupełnej bezsilności miasta.

Na pewne sfery ludności, a zwłaszcza na chrześciańskie drobno-mieszczaństwo i urzędnikeryę podziałały bardzo sympatycznie zapowiedzi Moskali, że żydzi teraz niebędą mieli nic do gadania. Drzemiący w głębi duszy lwowskiego mieszczaństwa antysemityzm był odrazu łącznikiem z «oswobodzicielami».

Na tle zatem tych narzekań – widoki potęgi rosyjskiej, sprężystości władz wojskowych rosyjskich i antysemityzm – łatwo bardzo mogło zacząć rozwijać się moskalofilstwo, zwłaszcza wobec propagandy «Słowa Polskiego», które bez żadnych już obsłonek odsłoniło swe prawdziwe oblicze, z całym cynizmem, wyznając, że: «z początkiem sierpnia wobec represyi władz austryackich musieliśmy zejść na chwilę z naszej drogi»; obecnie istinno-wszechpolska agitacya bardzo zręcznie ilustrowana wykazywaniem słabości Austryi działać mogła w całej pełni i bez możności przeciwdziałania. Gdy n.p. «Kuryer Lwowski» w najbardziej uprzejmy sposób usiłował polemizować z wszechpolakami – bezwzględnie konfiskowano wszystko, co wszechpolakom mogło się nie podobać.

Następująca charakterystyczna scena rozegrała się w czasie konferencyi, jaka dnia 6 września odbyła się w kancelaryi zastępcy wojennego gubernatora Fatjanowa, który wezwał do siebie wszystkich dziennikarzy. Rozpytując się przybyłych, z jakich są dzienników, żachnął się, gdy Leopold Szenderowicz przedstawił się mu jako wydawca «Wieku Nowego», zaczął krzyczeć na niego i grozić mu zamknięciem pisma, przyczem użył następującego zwrotu: «Słowo Polskie – ot charosza gazeta, takie wszystkie tu mają być!».

Wojenny gubernator Lwowa, hr. Szeremetjew postępował tak względnie i uprzejmie wobec miasta i ludności (ogłosił afiszami i w dziennikach, że każdy mający jakąś sprawę do niego może zjawić się o każdej porze dnia i nocy!), pozwolił na otwarcie szkół, bezwzględnie karał nadużycia ze strony żołnierzy tak, że gdyby jemu na cały czas okupacyi powierzono rządy we Lwowie, moskalofilstwo byłoby zatoczyło niezawodnie znacznie szersze kręgi.

Wkrótce jednak przybył gen. gub. hr. Bobriński, gradonaczalnikiem został brutalny Eiche, z dniem każdym przybywały nowe gromady czynownictwa, które przybyło na żer.

Dnia 27 września był pogrom. Wedle wiadomości w prezydyum miasta padło 48 osób (w tem kilkunastu chrześcian), ilość rannych w żaden sposób nie dała się ustalić; ranni chowali się czemprędzej po domach, by nie pociągano ich jeszcze do odpowiedzialności. Na wielu ulicach (pl. Halicki, pl. Krakowski, Gołuchowskich, ul. Żółkiewska, Kaźmierzowska i wszystkie przecznice, Kleparowska i sąsiednie) ostrzeliwano domy, dawano salwy wzdłuż ulic, strzelanina trwała od 3.30 do 4.30, poczem po ulicach odbywały się szarże kozaków, aresztowano około 150 osób, przeważnie żydów. Na zapytanie prezyd.Rutowskiego, co było powodem strzelania, odpowiedziały władze, że żydzi z okien strzelali do wojska. Było to kłamstwo; politycznym powodem strzelaniny były, zdaje się, ciągłe zajścia między żołnierzami a kupcami żydowskimi, którzy żołnierzy oszukiwali na kursie rubla (1 Rs.= 3.33 K.!) i na cenach towarów; wojsku pozwolono pohulać!

Zamknięto szkoły, wydano rozmaite ostre zarządzenia co do wychodzenia wieczorem, zamykania lokalów i t.p., kazano zamurować wszystkie okna piwniczne i strychowe (!), by z nich nie strzelano do wojska.

O zajściach nie pozwolono pismom napisać ani słówka.

Na kiełkujące kwiatki moskalofilstwa pogrom podziałał mrożąco. Bobrińskij ogłosił Galicyę wschodnią za kraj russki, element polski był tylko tolerowany. Rozpoczęło się na dobre zdzierstwo czynownictwa, pod wszelkimi możliwymi pozorami wymuszano pieniądze; rozpoczęły się aresztowania «zarobkowo-dochodowe». W mieście powstawało coraz więcej sklepów rosyjskich, coraz więcej publiczności rosyjskiej snuło się po ulicach, urzędnicy i oficerowie posprowadzali swe rodziny. Wyszło zarządzenie, że nowe sklepy mają mieć szyldy rosyjskie, a mogą mieć też polskie. Istniejące sklepy, zwłaszcza żydowskie zaczęły pokrywać się szyldami rosyjskimi. W oknach sklepowych i w lokalach, znów prawie wyłącznie żydowskich, coraz częściej widać było portrety cara i rodziny; (portrety te sprzedawali oficerowie po 1 rbl. za sztukę !!). Zast. gradonaczalnika kpt. Jacewicz przysłał też do prezydenta Rutowskiego portret cara w złotych ramach, by nabył go dla magistratu. Rutowski zażądał pisemnego rozkazu na zawieszenie portretu. Jegomość z portretem więcej nie pokazał się! Do pozornej rusyfikacyi miasta żydzi wogóle przyczynili się wiele, i żydzi-litwacy z cesarstwa, którzy przybywali w wielkiej masie i miejscowi, którzy – by przyciągnąć klientelę rosyjską, wywieszali szyldy rosyjskie i usiłowali mówić po «russku».

Przez kilka miesięcy trwały pertraktacye o tablice z nazwami ulic po rosyjsku.

Prez. Rutowski wciąż zwlekał, wykręcając się brakiem blachy, lakieru i t.p., wreszcie Skałłon, (który po Eichem objął gradonaczalstwo) zwołał żydowskich blacharzy I lakierników i kazał im malować napisy. Zrobiono 3000 sztuk po 1 r.15 kop. za sztukę i przybito na wszystkich rogach ulic.

Ludność naogół przez cały czas okupacyi odnosiła się do Moskali wrogo; mimo pozorów przyjaźni

з сołдатами і oficerami, mimo tego, że dozorcy domów stali na usługach policyi, mimo dobrych interesów handlowych robionych z Moskalami, ilekroć dawały się słyszeć oddalone huki armat, czy z nad Sanu z końcem października, czy z Karpat w ciągu zimy, lub od Stanisławowa na wiosnę, całe miasto przechodził dreszcz, nadzieje odżywały. Zniszczył je zupełnie dopiero upadek Przemyśla dnia 21.marca 1915.

Wtedy też dopiero Moskale zaczęli się naprawdę urządzać we Lwowie.

Akcya rządu rosyjskiego dla zjednania społeczeństwa polskiego szła głównie przez wszechpolaków; z duchowieństwem polskiem kokietował Bobrińskij, ale duchowieństwo na umizgi nie odpowiadało.

Bobrińskij wkrótce po przybyciu złożył wizyty wszystkim bawiącym we Lwowie arystokratom i był naturalnie rewizytowany; codziennie niemal bywał w Kasynie narodowem. Wszechpolacy znosili się z gen.-gubernatorem niemal wyłącznie przez Grabskiego i Pinińskiego.

Gdy pozwolono na otwarcie we Lwowie filii petersburskiego Komitetu ratunkowego dla Galicyi. W nazwie działalność filii obejmowała całą Galicyę, w ogłoszonym programie pracy tylko Galicyę zachodnią! (i gdy rząd dostał 160.000 rubli i zaczęły płynąć datki z Rosyi, od Komitetu Warszawskiego, od Paderewskiego i t.p. – wszechpolacy z szaloną reklamą zaczęli zbawiać Galicyę. Faktycznie wyjechało na zachód kilka wypraw dla rozdawania zapomóg i żywności; wyprawy te urządzały moskalofilską agitacyę. Kierował całą akcyą Grabski, czynnym był Piniński, a wyjeżdżali Biega, Wierczak i inni.) Materyały o tej agitacyi miałem otrzymać przed wyjazdem ze Lwowa, ale mi ich nie doręczono, wiem w czyim ręku się znajdują. Działalność swą zakończył ten Komitet ratunkowy w ten sposób, że w czasie cofania się Moskali ze Lwowa w Biurze Komitetu wydawano «udostowierenja» na «wysiedlenie» się do gub. Wołyńskiej, ale dla wybitniejszych działaczy do Kijowa. Resztę funduszów Komitetu rozdano pomiędzy tych, którzy uciekali z Moskalami.

Na zarzut wysługiwania się Moskalom za pieniądze byli też wszechpolacy najczulsi. Gdy jeden z młodszych strzelniczan Stanisław Getritz w prywatnem towarzystwie zarzucił wszechpolakom (którym zresztą aż do wojny gorliwie się wysługiwał), że służą Rosyi za ruble – zaskarżyli go p. p. Grabski i Wasilewski do sądu o oszczerstwo. Jaki panował strach przed wszechpolakami, widzi się z tego, że żaden z lwowskich adwokatów nie podjął się obrony Getritza; radzili mu tylko, by starał się o odroczenie rozprawy przez zacytowanie nowych świadków, rozprawa faktycznie została odroczona, następnie odbyła się z początkiem czerwca (znów bez adwokata) i Getritz skazany został na trzy miesiące więzienia. Wniósł od wyroku apelacyę. Do apelacyjnej rozprawy zgłosi się niezawodnie wielu obrońców.

Osobny epizod w stosunkach polsko-rosyjskich we Lwowie stanowi sprawa szkół. Miasto starałosię o pozwolenie otwarcia szkół miejskich ludowych i wydziałowych. Pozwolono na otwarcie 10 szkół; rozpoczęły się narady nad wyborem budynków i personalu. C.k. inspektor okr. miejski Nowosielski był zdecydowanym moskalofilem i zabiegał o otwarcie szkół z 5 godzinami rosyjskiego na tydzień. Gdy dyrektorzy i dyrektorki zeszli się w szkole im.Mickiewicza na naradę co do budynków i personalu,- policya posiedzenie rozpędziła i zagroziła aresztowaniem. Rozpisano jednak wpisy. Do szkół publicznych uczęszczają przeważnie dzieci biedaków. Rodzice przychodzili do wpisów i gdy dowiadywali się o nauce języka rosyjskiego – odchodzili. W szkole św.Elżbiety, jednej z największych we Lwowie, wpisało się 5 (pięcioro) dzieci. Pleskij dyrektor szkolnictwa ludowego na gen. gubernatorstwo galicyjskie kazał sobie przedłożyć spisy personalu i sam miał otworzyć miejskie szkoły, ale nie doszło do tego.

Ze szkolnictwem prywatnem sprawa miała się w ten sposób, że w styczniu ogłoszono rozporządzenie o otwarciu szkół prywatnych; należało podawać o pozwolenie otworzenia, w szkołach miano uczyć 5 godzin rosyjskiego i używać podręczników dozwolonych w Królestwie. Podręczników tych jednak nie można było dostać. Odbył się cały szereg posiedzeń właścicieli i właścicielek szkół. Na posiedzeniach tych rej wodzili hr. Piniński i Grabski, którzy dowodzili, że wobec wykluczonej ewentualności powrotu Austryaków należy «bronić polskości Lwowa» pod zaborem rosyjskim; później władze już takich pozwoleń udzielać nie będą, jeśli teraz nie będzie podań. Ten argument zachwiał nawet Rutowskim, sytuacya wojskowa wyglądała bardzo źle i on oświadczył się za wnoszeniem podań. Dr. Stesłowicz, do którego zwracano się o radę i ja, mając stosunki ze sferami nauczycielskiemi, staraliśmy się nakłonić właścicieli i właścicielki szkół do niewnoszenia podań. Ostatecznie kilka zakładów (1 męski i 3 żeńskie, oraz 3 klasztorne żeńskie) wniosło podania. Szkoły otwarto. Nauka była bardzo ściśle kontrolowana, wciąż chodzili inspektorzy rosyjscy; podręczników z Królestwa nie było; niektórych przedmiotów uczono bez podręczników, innych z dotychczasowych, które Moskale po zbadaniu uznali za bezpieczne. Najliczniej uczęszczała młodzież do gimnazyum im. Mickiewicza (właść. Petelenz, którego we Lwowie nie było). Prawem kaduka zrobił się dyrektorem Dr. Marek Piekarski, oficer-dezerter z wojska austryackiego (z końcem sierpnia zmienił mundur i pozostał). W tem gimnazyum we wszyst-

kich klasach od 4 tej do 8-ej wykryto ochranników, a gdy Moskale uciekli, Piekarski, Ryniewicz (również oficer-dezerter) i kilku profesorów uciekło z nimi i namówiło kilkunastu chłopaków z najwyższych klas, mających ponad 18 lat do wyjazdu.

W szkole elementarnej S. S. Urszulanek Pleskij, będąc na lekcyi języka rosyjskiego, zapowiedział, że na razie wyniki nauki rosyjskiego muszą być małe, ale od września będą wszystkie przedmioty uczone po rosyjsku, to dziewczęta nauczą się! Po wkroczeniu armii austryackiej toczyła się jeszcze w dziennikach polemika o szkole i niektórzy profesorowie podnosili otwarcie tych szkół jako wielki czyn narodowy (Gazeta Wieczorna, Kuryer Lwowski od 25/6. do 15/7. 1915).

Dyr. Pleskij, przybywszy do Lwowa, założył kursy dla nauczycielstwa; zgłaszali się głównie nauczyciele i nauczycielki moskalofile, trochę ukraińców, a kilku zaledwie Polaków. Z wybitniejszych wszechpolskich działaczy nauczycielskich Piórkiewicz (red. Szkoły, przewodniczący lwowskiej grupy P.T.P.). Kursy te odbywały się w gimnazyum Franciszka Józefa, a w maju przeniesiono je wraz z uczestnikami do Kijowa.

Frazes o obronie polskości, służący Grabskiemu i Pinińskiemu za usprawiedliwienie wysługiwania się Moskalom, był też uzasadnieniem, dla którego po usunięciu na żądanie władz rosyjskich z kierownictwa miejskiej policyi byłego komisarza Stanisława Tauera kierownictwo to objął działacz wszechpolski Dr. Stefan Bryła. Był to jedyny posterunek «narodowy», zdobyty przez wszechpolaków i to w czasie, gdy w policyi miejskiej urzędowali już jako nadzorcy urzędnicy rosyjscy i «utrzymano» go krótko, bo rychło policyę miejską wogóle rozpędzono po awanturze, jaką urządził prystaw Jaromek, który obił jednego z urzędników, a cały personal urzędniczy zamknął za protest przeciw owemu pobiciu.

Sądy urzędowały przez cały czas pobytu Moskali. Na czele stał prezydent Przyłuski i wiceprezydent Kilian. Sądy orzekały o przestępstwach nie należących do sądownictwa wojennego i w sprawach cywilnych. Aż do wzięcia Przemyśla sądownictwo było nietknięte, tylko Przyłuski, gdy nie chciał wykonać polecenia gen.-gubern., by usunąć ze sądów urzędników żydów (oświadczył, że nie ma do tego prawa, wchodzi to w zakres władzy ministerstwa) został ze Lwowa wydalony. Polecono mu wybrać sobie jakąś miejscowość na pobyt, Przyłuski wybrał Tarnopol, skąd przyjechał do Lwowa z końcem maja, ale obowiązków nie pełnił. Z początkiem kwietnia przybył do Lwowa znany warszawski prokurator Hesse i ten «zreformował» sądownictwo. Istota tej «reformy» polegała na tem, że wyroki zapadały «w imieniu prawa», trzecia instancya (wiedeńska) została zniesiona, wyroki karne i cywilne mogły być przez władze polityczne znoszone. Urzędnicy sądowi mieli otrzymywać płacę od rządu rosyjskiego; otrzymali ją tylko za 1 miesiąc, za dwa zostali Moskale «winni». Wszechpolacy sędziowie «reformę» ową przedstawiali jako nadzwyczajną zdobycz narodową, chociaż ogłoszono, że językiem urzędowym jest rosyjski, oraz jego «miejscowe narzecza», a język polski był tymczasowo dopuszczalny! W czerwcu usunię to ze sądów wszystkich żydów.

W grudniu rozpoczął rząd rosyjski ściąganie podatków we Lwowie. Przybył do Lwowa «sztackij sawietnik» Kaczarowskij (z Czernihowa), jak w zaufaniu wywnętrzał się syn «miateżnika» ogromny «Przyjaciel» Polaków. Ściągano podatki rządowe (gruntowe, domowo-klasowe, zarobkowe) wedle wymiaru austryackiego. Utworzono ces.rosyjską Komisyę podatkowo rekursową, do której wnosić można było podania o odpisy i ulgi podatkowe. Komisya ta składała się z urzędników magistratu i kilku członków zawieszonej w czynnościach Rady miejskiej; nie miała jednak nic do gadania, o wszystkiem decydował Kaczarowski, który zachowywał się wcale przyzwoicie, bezwzględnie traktował tylko żydów. Suma ściągniętych podatków nie jest znana. Kaczarowski, wyjeżdżając, zabrał ze sobą wszystkie księgi, w rękach podatników pozostały tylko pokwitowania.

Magistratu i miejskich instytucyi nie tykano. Niszczono tylko miasto kwaterunkiem i żądano wiele świadczeń. Było niemal regułą, że oddziały wojskowe rozlokowane w koszarach, czy budynkach miejskich (jak szkoły) niszczyły całe wewnętrzne urządzenie, gdy nowy oddział sprowadzał się miasto musiało wszystko naprawiać; że oddziały wciąż zmieniały się, koszty tych napraw szły w krocie. Ponadto biura rosyjskie zużywały ogromne masy światła elektrycznego i gazu. W wielu biurach urzędnicy, wychodząc w nocy (urzędowanie bowiem niemal z reguły odbywało się wieczorem), nie gasili światła zupełnie. Tramwaj zajęty był ciągle przewozem rannych i materyałów. Jako odszkodowanie dano miastu kilkaset wagonów węgla, zrabowanego w cukrowni chodorowskiej. Z miejskiego urzędu budowniczego zabrano dwa walce parowe do walcowania ulic, inżynier odbierający je na rozkaz gen. gubernatora zapowiedział, że jeśli Moskale zostaną we Lwowie, wrócą walce, a jeśli ustąpią «dostaniecie z Wiednia nowe, lepsze». Miasto utraciło wiele na opłatach akcyzowych. Wolne od akcyzy były wszelkie transporty wojskowe. Na ten temat ciągłe były zatargi, bo kupcy wynajmowali sobie żołnierzy do eskortowania swoich towarów, albo wprost przebierali się w mundury i odmawiali zapłaty akcyzy.

Przez cały czas okupacyi funkcyonowały następujące banki: Bank krajowy, Przemysłowy, Hipoteczny, Kupiecki i robiły, zwłaszcza dwa pierwsze,doskonałe interesy. Kasa oszczędności wypłacała tylko częściowe kwoty z lokacyi. Bank przemysłowy puścił w ruch kilka fabryk (sasowską, Gafotę, fabrykę kart). W Gafocie robiono buty dla wojska. Prywatne zakłady przemysłowe: Zieleniewskiego, Wczelaka, Zachariewicza Sosnowskiego, Polaski i inne wykonywały wielkie roboty wojskowe.

Wydział krajowy pozornie urzędował przez cały czas, by nie ulokowały się tam władze rosyjskie. Władze rosyjskie żądały tylko rozmaitych danych statystycznych.

Instytucye ubezpieczeniowe: Zakład ubezpieczenia robotników od wypadków, Kasa chorych, Pow. wzajemnych ubezpieczeń urzędników prywatnych, Floryanka i inne zostały nietknięte.

Dyrekcyę domen państw. i lasów objęli Moskale, objęli setki sągów drzewa, które było we Lwowie, a szef dyrekcyi (nazwisko zapomniałem – Cieński ?) służył Moskalom bardzo uprzejmemi informacyami.

Urzędnicy państwowi naogół zachowali się wrogo wobec Moskali. Jednostki tylko wstąpiły do ich służby; dwóch inżynierów Namiestnictwa, dwóch inżynierów dyrekcyi kolejowej, jeden Wydziału krajowego i kilku innych. Wśród urzędników robiło naturalnie dużo złej krwi niewypłacanie pensyi; wypłacane przez konsorcyum banków wraz z miastem zaliczki 33 % na płace łagodziły nieco rozgoryczenie, w każdym razie ogół urzędników zupełnie stanowczo zerwał z narodową demokracyą, która w tych szeregach miała najliczniejszych zwolenników.

Zachowanie się polityczne Magistratu z małymi wyjątkami (radca Pawłowski został we Lwowie, urzędnik z prezydyum Chrzanowski uciekł z Moskalami) było zupełnie poprawne, a to dzięki Rutowskiemu, który całe swe wielkie doświadczenie i wyrobienie polityczne zużytkował w stosunkach z Moskalami, które ciągle musiał utrzymywać; ani chwilę jednak nie było dla nikogo wątpliwem, jaka jest jego «oryentacya». Wszechpolacy odnosili się do Rutowskiego ze źle tajoną niechęcią i często wyrażali się o nim z przekąsem; wciągnęli go do Komitetu Ratunkowego, chcąc go niejako politycznie skompromitować, a zupełnie łajdacki kawał urządzili w następującej sprawie:

Na noworocznem przyjęciu u Rutowskiego, na którem było wszystko, co we Lwowie było wybitniejsze (Moskali nie było), Stahl wygłosił imieniem Prezydyum i Magistratu przemówienie do Rutowskiego, które zakończył wyrażeniem nadziei, że nastaną lepsze czasy dla miasta i kraju wobec zapowiedzi Zwierzchniego Naczelnego Wodza. Rutowski w odpowiedzi wygłosił mowę zupełnie niepodległościową. W sprawozdaniu z tego przyjęcia «Słowo Polskie» ustęp o nadziejach związanych z odezwą włożyło w usta Rutowskiego, słusznie spekulując na to, że Rutowski nie sprostuje tego fałszu. Inne pisma dały sprawozdanie godne z prawdą.

Wszechpolacy, «broniąc polskości Lwowa» z właściwą sobie zręcznością, szerzyli moskalofilstwo przez «Słowo Polskie» dwa razy dziennie wszelkimi możliwymi sposobami wykazujące rozpadanie się Austryi, a zachwalające rosyjską przyjaźń. Jeśli gdziekolwiek jakiś nic do gadania nie mający rosyjski polityk, czy publicysta coś powiedział o Polsce – robiono z tego historycznej wagi enuncyacyę. Drukowano i omawiano projekty ustroju Polski, konstruowane przez Tow. Wzajemności słowiańskiej, czy Brianczaninowa, a gdy ogłoszono rozporządzenie o samorządzie w Królestwie, robiono z tego początek realizowania obietnic odezwy Zwierzchniego Naczelnego Wodza.

Wobec robót N.K.N. i Legionów zachowywano się początkowo w ten sposób, że ogłaszano, iż N.K.N. po secesyi przestał istnieć, a również Legiony po rozwiązaniu legionu wschodniego – nie istniały. Cała Polska opowiada się przy Rosyi. Ta fikcya nie dała się jednak długo utrzymać, wymyślano więc wciąż nowe kłamstwa o N.K.N. i Legionach. Przeciwdziałano temu we Lwowie wydawaniem w odpisach na maszynie agitacyjnych druków. O Legionach były zresztą wiadomości w pismach rosyjskich.

O Legionach polskich w Warszawie rozpisywano się jakiś czas nadzwyczajnie, ale i to kłamstwo miało krótkie nogi, bo w prasie rosyjskiej Legiony (a wkrótce Drużyny) polskie były wprost wykpiwane, dochodziły też prywatne wiadomości z Warszawy o nieudaniu się tej imprezy. (Gdy Wieczorna Gazeta pozwoliła sobie na żart i Komitet tych Drużyn, składający się z Balickiego, Czetwertyńskiego i innych wydrukowała z końcówkami «ij» – Słowo rzuciło się jak wściekłe, że ośmielono się obrazić największych w Polsce ludzi.)

Naogół «Słowo» traciło czytelników i ostatecznie bito je w 2000 egzempl., a «Gazeta Narodowa», której wydawanie w styczniu rozpoczęli Piniński i Milewski, a redagował Świeżawski i kilku młodzieńców z grupy Rzeczypospolitej» i która prowadziła tę samą robotę, co «Słowo Polskie», tylko w trochę przyzwoitszy sposób, z początkiem czerwca już została zamknięta z powodu braku czytelników.

Cała ta robota wszechpolaków odnosiła jednak skutek, podkopywała zupełnie wiarę w wypędzenie Moskali i wielu ludzi, zwłaszcza z pośród inteligencyi przekonywała, ogół ludności pozostał jednak wrogi wobec moskalofilstwa, ale równocześnie zdemoralizowany i przez tę agitacyę i przez praktyki czynownictwa.

Pobyt cara we Lwowie, przemówienie jego z balkonu pałacu namiestnikowskiego, przejażdżki po mieście ulicami z jednej tylko strony mającemi szpaler, przechadzki na Wysoki Zamek – poczucie bezpieczeństwa, jakiego nigdy nie miał w Rosyi, to wszystko przygnębiło ludność niesłychanie. Zdawało się, że Galicya wschodnia już faktycznie została zawojowana. Na zostawione przez cara 10.000 rs. rzuciła się biedota, jak na ochłap. Miasto żadnego udziału w przyjęciu cara nie brało. Rutowskiemu nie kazano go witać, wobec czego on nie ruszył się z ratusza. Później toczyło się dochodzenie, że w dniu pobytu cara miało odbyć się w Prezydyum miasta jakieś tajne zebranie (?!).

Rychło po pobycie cara nadeszła ofenzywa austryacko-niemiecka i odżyły nadzieje, a równocześnie zaczęły się represye rosyjskie. Już w czasie pobytu cara więzienia były przepełnione; zaczęto aresztować Ukraińców. W styczniu siedzieli Dr.Ochrymowicz, adw. Szuchiewicz, dyrektor sem. ks. Bocian, ks. Sobol, ks. Horniatkiewicz, dr. Fedak, dyr. Torhowli Zajączkowski i kilkuset innych urzędników państwowych, prywatnych, akademików, dziennikarzy i t.d. Wszystkich ich wywieziono 18 i 19 maja Później aresztowano kilku pozostałych we Lwowie socyalistów: inż. Hasklera, dra. Korkesa, Tadeusza Hartleba pod zarzutem spalenia portretu cara w sierpniu. W czasie pobytu cara na 4 dni zamknięto ponadto około 400 osób. Z wszechpolaków aresztowano dra. Pierackiego z powodu przyłapania jakiegoś listu do Austryi, dra. Plodera i Hlawatego jako oficerów austr., ale wszystkich wypuszczono szybko za interwencyą Grabskiego. Aresztowano kilkunastu Jezuitów iwywieziono do Rosyi (ks.Roztworowskiego, Sapiehę).

W czasie ofenzywy austryacko-niemieckiej aresztowania wzmogły się jeszcze, poczęto też po ulicach łapać ludzi do robót na szańcach; nikt w mieście nie był pewny.

Całymi tygodniami ludzie chowali się po próżnych mieszkaniach, strychach, piwnicach, w zaroślach i laskach podmiejskich. Przez Lwów szły pochody ludności wywożonej ze wsi; dochodziły wiadomości o niszczeniu zasiewów na polach, widziano – jak Moskale rabują miasto, wywożąc przedewszystkiem mąkę, a na tysiącach fur wszelkie urządzenia biur rządowych, oraz prywatnych mieszkań zajmowanych przez oficerów i urzędników. Wywożono wszystko, nawet najmniej wartościowe graty. Zniszczyli Moskale browar, wyłamując z kosztownych maszyn miedź, cynę, ołów; zniszczyli dwie rafinerye spirytusu, z prywatnych pracowni i sklepów zabierali motory, maszyny i t.p. Ludność zaopatrywała się na gwałt w żywność, obawiając się zabrania wszystkich artykułów żywności. Ostatnie dnie, gdy płonęły magazyny, dworzec, kasarnie, składy wojskowe, a nocami przy blasku łun odbywały się rabunki, urządzane przez miejscowych rzezimieszków do spółki z wojskiem, gdy rozbijano sklepy (zwłaszcza jubilerskie), a żandarmerya polowa w wielu wypadkach współdziałała przy rabunkach, te ostatnie wyleczyły Lwów z moskalofilstwa zupełnie.

Wkraczającą armię najkrzykliwiej witali naturalnie żydzi. Na oficyalnych reprezentantów wysunęli się odrazu Hr. Piniński i byli wszechpolacy (Chlamtacz), którzy dopiero w czasie wojny zerwali z narodową demokracyą, tłumacząc wszystkim, którzy chcieli,czy nie chcieli słuchać, że dopiero teraz przekonali się, czem naprawdę są wszechpolacy. Zwłaszcza wysunięcie się Pinińskiego, który witał przed Sejmem Böhm-Ermollego imieniem kraju i wszystkich zgromadzonych wywołało w całem mieście żywe oburzenie. Wszechpolacy odrazu zjawili się na wpływowych stanowiskach; audytorem w sądzie garnizonowym, który ma oczyszczać miasto z moskalofilstwa, jest wszechpolski prokurator Franke; w komendzie etapowej urzędują gorliwie wszechpolacy dr. Ploder i dr. Hlawaty, dwaj rezerwowi oficerowie, którzy z końcem sierpnia zrzucili mundury i pozostali we Lwowie. Na skutek donosów, że są oficerami austryackimi byli wprawdzie aresztowani, ale na interwencyę Grabskiego zostali uwolnieni i cieszyli się zupełnem bezpieczeństwem. Ci panowie oczyszczają Lwów z moskalofilstwa, co odbywa się w ten sposób, że aresztują setki jakichś nieznanych ludzi na podstawie donosów, najprawdopodobniej robionych przez tychsamych, którzy denuncyowali władzom rosyjskim. Z bardziej znanych osób aresztowano dra. Zdziarskiego, który był współpracownikiem najpierw «Dziennika Polskiego», pózniej po wywiezieniu niemal całej redakcyi «Gazety Wieczornej» kilka dni pracował w jej redakcyi. Aresztowano też Czesława Krzyżanowskiego, tłumacza i prywatnego sekretarza Rutowskiego, który był jego najbardziej zaufaną osobą. Niejaką p.Kulczycką aresztowano na podstawie donosu, odebrano jej pieniądze, trzymano przez tydzień pod najsurowszym nadzorem mimo, że wykazała się świadectwami lekarskiemi, iż bardzo niedawno obłożnie chorowała i po tygodniu, nie przesłuchawszy jej wcale, wypuszczono ją. U jednej z działaczek socyalistycznych (pni. Keller-Krauzowej) zrobiono rewizyę na podstawie doniesienia dozorcy, konfidenta policyi rosyjskiej, którego prystaw kazał gospodarzowi opłacać i zatrzymać, gdy ten chciał go wydalić.

Deputacyi, która z drem.Diamandem, członkiem N.K.N., udała się do Rimla, obiecał Rimel, że aresztowanie na podstawie gołosłownych denuncyacyi ustanie, co się jednak nie stało. Równocześnie znani w mieście moskalofile, będący jednak wybitniejszymi

osobistościami, nietylko chodzą swobodnie, ale prowadzą agitacyę moskalofilską (codziennie po południu w kawiarni Szkockiej zbierają się pozostali we Lwowie wszechpolacy i zupełnie jawnie agitują w duchu moskalofilskim).

Rozporządzenie co do meldowania się osobistego wszystkich mieszkańców ponad lat 12 w przeciągu dni 3 wydano tak, że absolutnie jest fizyczną niemożliwością, aby to stać się mogło w kilkakrotnie nawet dłuższym terminie. Ludzie duszą się formalnie, by zadość uczynić obowiązkowi, tracą dnie całe, narażeni są na brutalne traktowanie organów wojskowych pilnujących porządku i w końcu odchodzą z niczem. Przedstawienia policyi nie odniosły skutku.

Rozporządzenie co do zgłaszania zapasów żywności wydano bez żadnego wyjaśnienia tak, że ludność, bojąc się rekwizycyi i głodu, w panicznym strachu chowa zapasy, zacznie się niezawodnie nowa fala denuncyacyi i rewizyi.

Stan zdrowotny miasta z powodu połowicznego i niedopilnowanego ograniczenia sprzedaży alkoholu oraz brak jakichkolwiek zarządzeń sanitarnych pogorszył się odrazu fatalnie. Pijaństwo wśród cywilnej ludności i wojska rozwinęło się na wielką skalę – wszelkie epidemie, a zwłaszcza cholera zaczęła grasować, jak nigdy przedtem.

Agitacya moskalofilska znajduje bardzo podatne argumenty tembardziej, że wzrasta brak środków żywności i drożyzna. Taryfa maksymalna za czasów rosyjskich przestrzegana faktycznie nie istnieje obecnie. Władze wojskowe ogłosiły taryfę maksymalną, nie uwzględniając zupełnie stosunków faktycznych. Cenę za mięso wyznaczono wyższą, niż cena za żywą wagę – skutek tego taki, że mięsa nie można kupić zupełnie, lub za cenę o wiele wyższą, niż oznaczoną w taryfie. Podobnie ma się sprawa z chlebem. Na targach go niema, a pokątnie sprzedaje się niesłychanie drogo. Ponadto, jeśli ukaże się gdzieś na mieście wóz z chlebem, natychmiast wojsko rozkupuje wszystko.

Miastem rządzi komisarz zupełnie nie znający stosunków miejscowych i ponadto wobec władz wojskowych nie mający nic do gadania.

Wydawanie przepustek na wyjazd dla kobiet, albo ludzi starszych zupełnie nie obowiązanych do świadczeń wojennych odbywa się przez etapową komendę wśród szykan, a równocześnie drogą protekcyi i znajomości z oficerami komendy otrzymują przepustki ludzie wojskowo obowiązani.

Wszystkie te cechy chwilowego nieładu ludność rozgoryczają i dostarczają bardzo dostępnego materyału dla moskalofilskiej agitacyi. Gdyby znaleźli się we Lwowie sprytni agitatorzy moskalofilscy – wywołanie jakichś niepokojów nie byłoby trudne, a politycznie miałyby nieobliczalnie szkodliwe następstwa.

Переклад

Ц[ісарсько]-К[оролівській]
Президії дирекції поліції
у Кракові

L/ 2622/pr Краків, 2 серпня 1915 р.

Таємна інформація про взаємини
у Львові від вересня 1914 до липня 1915 р.

До
Президії Ц[ісарсько]-К[оролівського]
Намісництва в Бялій[2]

У додатку подаю конфіденційну інформацію по політичні та суспільні відносини, що склались у Львові від моменту російського вторгнення й аж до останніх днів.

Про офіцерів австрійської армії, згаданих у звіті як політично підозрілих, вже повідомлено звідси цісарсько-королівський відділ Генерального штабу при місцевій комендатурі фортеці.

Від імені цісарсько-королівського
радника двору та дирекції поліції
[підпис]

Конфіденційна інформація
Про ситуацію у Львові з вересня 1914 року
до липня 1915 року

Австрійська влада, залишаючи Львів наприкінці серпня 1914 року, залишила величезні склади військових та продовольчих запасів, особливо на залізничному вокзалі. Через відхід військової поліції та брак міської міліції відразу після відходу гарнізону почалися грабежі. Розкрадали залізничні склади, військові продовольчі склади, казарми, в яких було залишено великі запаси продовольства, зброї, боєприпасів, уніформ, ковдр та ін. Абсолютно безкарні грабунки тривали дві доби. Це також було причиною того, що безпосередньо після захоплення москалями місто не відчувало нестачі продовольства. Поспіх, з яким австрійська влада покидала місто, а також лад і порядок, які миттєво встановила російська військова адміністрація, та майже повна заборона продажу алко-

[2] Внаслідок воєнних дій намісництво переміщено зі Львова до м. Бяла (Західна Галичина), а в кінці 1917 р. повернулося до Львова, де діяло до розпаду Австро-Угорської імперії (Цуркан, 2016: 165).

голю подіяли на населення так, що, скаржачись на австрійську владу, люди почали хвалити російські порядки.

Російська армія, що протягом трьох діб безперервною рікою, текла через місто – добірна, чудово екіпірована та забезпечена – викликала відчуття повної безпорадності міста.

На певні верстви населення, особливо християнське дрібне міщанство та чиновництво, дуже позитивно вплинули заяви москалів про те, що євреї тепер не матимуть права голосу. Антисемітизм, що дрімав у глибині душі львівського міщанства, одразу ж став сполучною ланкою з «визволителями».

Тож на тлі цих нарікань – прояв російської могутності, стійкість російської військової влади та антисемітизм – дуже легко могло почати розвиватися москвофільство, особливо з огляду на пропаганду «Słowa Polskiego», яке без жодних виправдань показало своє справжнє обличчя, з усім цинізмом зізнаючись, що «на початку серпня через репресії австрійської влади ми мусили на деякий час зійти зі свого шляху»; наразі справді «вшехпольська»[3] агітація, дуже вправно підкріплена демонстрацією слабкості Австрії, могла впливати повною мірою й без можливості протидії. Коли, наприклад, «Kurjer Lwowski» у надзвичайно ввічливо намагався полемізувати з «вшехполяками» – безжально конфіскувувалось усе, що могло не сподобатися «вшехполякам».

Наступна показова сцена розігралася під час прес-конференції, яка 6 вересня відбулася в кабінеті заступника військового губернатора Фатьянова, котрий викликав до себе усіх журналістів. Розпитуючи присутніх, з яких вони газет, він обурився, коли Леопольд Шендерович[4] представився йому як видавець «Nowego Wieku», почав кричати на нього та погрожувати закриттям видання, при цьому висловився так: ««Słowo Polskie» – ото хороша газета, такими усі мають бути тут».

Воєнний губернатор Львова, граф Шереметьєв, доволі поблажливо й ввічливо ставився до міста та населення (оголосив через афіші та в газетах, що кожен, хто має до нього якусь справу, може з'явитися в будь-який час дня чи ночі!), дозволив відкрити школи, суворо карав солдатів за зловживання, так що якби йому на весь час окупації довірили управління у Львові, москвофільство, безсумнівно, охопило б значно ширші кола.

Однак невдовзі прибув генерал-губернатор граф Бобринський, головою міста став брутальний Ейхе, з кожним днем прибували нові групи чиновників, які їхали заради збагачення.

27 вересня стався погром. Згідно з повідомленням влади міста, загинуло 48 осіб (серед них кільканадцять християн), кількість поранених жодним чином встановити не вдалося; поранені щонайшвидше ховалися по будинках, щоб їх не притягнули до відповідальності. На багатьох вулицях (пл. Галицькій, пл. Краківській, Голуховських[5], вул. Жовківській, Казимирівській[6] та всіх перехрестях, Клепарівській та сусідні) обстрілювали будинки, стріляли вздовж вулиць, стрілянина тривала з 3:30 до 4:30, після чого вулицями пройшли рейди козаків, заарештували близько 150 осіб, переважно євреїв. На запитання президента Рутовського, що стало причиною стрілянини, відповіла владі, що євреї стріляли з вікон у військових. Це була брехня, політичним приводом для стрілянини були постійні інциденти між солдатами та єврейськими купцями, які обманювали солдатів на курсі рубля (1 рубль = 3,33 крони) та цінах на товари; війську дозволили розгулятися!

Закрито школи, видано різноманітні суворі розпорядження щодо виходу ввечері, закриття закладів і інше.; наказано замурувати усі вікна в підвалах і на горищах (!), щоб з них не стріляли по війську.

Газетам не дозволили писати про ці події жодного слова.

Погром мав згубний вплив на перші паростки москвофільства. Бобринський оголосив Східну Галичину російською територією, польський елемент був лише толерований. Почалися справжні здирства з боку чиновників, під усіма можливими приводами вони вимагали гроші, почалися «заробкові» арешти. У місті відкривалося чимраз більше російських крамниць, дедалі більше російської публіки прогулювалося вулицями, чиновники й офіцери позвозили сюди свої сім'ї. Було видано розпорядження, згідно з яким нові крамниці повинні мати російські вивіски, хоча можуть мати також і польські. Давніше відкриті крамниці, особливо єврейські, почали вивішувати російські

[3] Йдеться про представників Народно-демократичної партії Польщі. У 1900 р. партія остаточно перейшла на антиукраїнські позиції і відтоді трактувала українців, білорусів та литовців етнографічними групами єдиної польської нації. З того часу терміни «ендеція» та «вшехполяк» стали синонімами польського шовінізму (Чорновол, 2011: 379-380).

[4] Леопольд Шендерович (1868–1928) – журналіст, редактор газети «Słowo Polskie», згодом директор і співредактор «Wieku Nowego».

[5] Сучасна вул. Торгова.

[6] Частина сучасної вул. Городоцької.

вивіски. У вітринах магазинів і в закладах, знову ж таки майже всіх єврейських, можна було побачити портрети царя та його родини (ці портрети офіцери продавали по рублю за штуку!!). Заступник градоначальника капітан Яцевич також надіслав президенту Рутовському[7] портрет царя у золотій рамі, щоб той придбав його для магістрату. Рутовський зажадав письмового наказу на вивішення портрета. Його високоповажність із портретом більше не з'являвся! До зовнішньої русифікації міста значно доклалися євреї і євреї-литовці з імперії, які прибували великими групами, і місцеві, які – аби привабити російську клієнтуру – вивішували російські вивіски та намагалися говорити «по-російськи».

Протягом кількох місяців тривали переговори щодо табличок із назвами вулиць російською мовою.

Президент Рутовський постійно зволікав, виправдовуючись браком бляхи, лаку і т.ін., аж поки Скаллон (який після Ейхе перейняв посаду градоначальника) не скликав єврейських бляхарів та лакувальників і не наказав їм замалювати написи.

Виготовлено 3 000 штук по рублю і п'ятнадцять копійок за штуку і прибито на розі всіх вулиць.

Загалом населення протягом усього часу окупації ставилося до москалів вороже, попри позірну дружбу з солдатами та офіцерами, попри те, що наглядачі будинків перебували на службі в поліції, попри вигідні торгівельні угоди з москалями, щоразу, коли долинали віддалені гуркоти гармат – чи то з боку Сяну наприкінці жовтня, чи з Карпат протягом зими, чи зі Станіславова навесні, по всьому місту пробігав трепет, надії відроджувалися. Вони повністю зникли лише після падіння Перемишля 21 березня 1915 року.

Лише тоді москалі почали по-справжньому облаштовуватись у Львові.

Діяльність російського уряду, спрямована на здобуття прихильності польського суспільства, здійснювалася переважно через «вшехполяків»; з польським духовенством загравав Бобринський, але духовенство на його підлещування не відповідало.

Незабаром після прибуття, Бобринський відвідав усіх львівських аристократів і, природньо, отримав візити у відповідь; майже щодня відвідував національне касино. «Вшехполяки» підтримували контакти з генерал-губернатором майже винятково через Грабського[8] та Пінінського[9].

Коли було дозволено відкрити у Львові філію петербурзького Комітету допомоги Галичині (у назві діяльність філії охоплювала всю Галичину, а в оприлюдненій програмі роботи – лише Західну Галичину!) і коли уряд отримав 180 000 рублів, а з Росії почали надходити пожертви – від Варшавського комітету, від Падеревського тощо – «вшехполяки» з шаленою рекламою почали рятувати Галичину. Фактично на захід вирушило кілька груп для роздачі грошової допомоги та продовольства; ці групи влаштовували москвофільську агітацію. Керував усією акцією Грабський, активну роль відігравав Пінінський, а виїжджали Бєга, Верчак і інші (матеріали про цю агітацію я мав отримати перед виїздом зі Львова, але їх мені не передали; я знаю, в чиїх руках вони перебувають). Свою діяльність цей Ратунковий комітет завершив тим, що під час відступу москалів зі Львова в офісі Комітету видавали «посвідчення» та «переселення» до Волинської губернії, а для видатніших діячів – до Києва. Решту коштів Комітету роздали тим, хто втікав разом з москалями[10].

Найчутливіше «вшехполяки» реагували на звинувачення у тому, що вони за гроші вилуговувались перед москалями. Коли один із молодших членів стрілецького клубу Станіслав Гетріц у приватному колі закинув «вшехполякам» (яким, до речі, аж до війни він старанно догоджав) те, що вони служать Росії за рублі, пани Грабський і

---

[7] Тадеуш Рутовський (1852–1918) – журналіст і політик, посол до Галицького сейму та австрійського парламенту, віцепрезидент Львова під час російської окупації міста під час Першої світової війни (Детальніше про нього: Kramarz, 2001: 155)

[8] Грабський Владислав (1874–1938) – польський політик, економіст, історик. З початком Першої світової війни став членом Польського національного комітету та займав проросійську позицію. З відступом російської армії з Галичини виїхав до Росії (Słownik biograficzny historii Polski. T.1: A–K. Wrocław – Warszawa – Kraków2005. S. 481–482).

[9] Пінінський Ян Леон (1857–1938) – польський політик і громадський діяч, учений (правник, історик мистецтва). У серпні 1914 р. став одним з організаторів Головного національного комітету, який координував польський національний рух та формування польських Легіонів. З початком російської окупації займався влагодійницькою діяльністю, координував роботу комітетів допомоги біженцям та цивільному населенню Львова (Słownik biograficzny historii Polski. T.2: L–Ż. Wrocław – Warszawa – Kraków2005. S. 1167).

[10] Польський львівський комітет діяв у місті упродовж лютого–червня 1915 р. Ініціатором його створення був професор економіки львівського університету Станіслав Грабський. Комітет займався матеріальною підтримкою лише польського населення Львова та Галичини. (Korzeniowski і in., 2014: 171–172).

Василевський подали на нього до суду за наклеп. Наскільки великим був страх перед «вшехполяками» видно з того, що жоден із львівських адвокатів не взявся за захист Гетріца; йому лише радили домагатися відкладення розгляду справи шляхом залучення нових свідків; розгляд справді було відкладено, потім він відбувся на початку червня (знову без адвоката), і Гетріца засудили до трьох місяців ув'язнення. Від подав апеляцію на вирок. На апеляційне засідання, без сумніву, з'явиться багато захисників.

Окремим епізодом у польсько-російських відносинах у Львові є питання шкіл. Місто намагалося отримати дозвіл на відкриття міських народних шкіл і фахових майстерень. Було дозволено відкрити 10 шкіл; розпочалися наради щодо вибору приміщень та персоналу. Імператорський інспектор міського округу Новосільський був переконаним москвофілом і наполягав на відкритті шкіл із п'ятьма годинами російської мови на тиждень. Коли директори та директорки зібралися у школі імені Міцкевича на нараду щодо приміщень та персоналу, поліція розігнала засідання та пригрозила арештом. Проте запис на навчання проведено. До державних шкіл переважно ходять діти з бідних родин. Батьки приходили на запис, і коли довідувалися про вивчення російської мови – йшли геть. У школі святої Єлизавети, одній з найбільших у Львові, записалося п'ятеро дітей. Плеський[11], директор народної освіти при генерал-губернаторстві Галичини, наказав подати йому списки персоналу і сам мав відкрити міські школи, але до того не дійшло.

Справа приватної освіти складалася так: у січні було оголошено розпорядження про відкриття приватних шкіл, потрібно було подавати прохання про дозвіл на відкриття приватних шкіл, у школах мали викладати російську мову в обсязі п'яти годин та використовувати підручники, дозволені в Королівстві. Однак ці підручники було неможливо дістати. Відбулася ціла низка засідань власників і власниць шкіл. На цих засіданнях головували високоповажні Пінінський та Грабський, які доводили, що, з огляду на неможливість повернення австрійців, треба «захищати польськість Львова» під російським пануванням, пізніше влада вже не надаватиме таких дозволів, якщо зараз не буде подано заяв. Цей аргумент змусив навіть Рутовського засумніватися, військова ситуація виглядала дуже поганою, і він висловився за подання прохань. Доктор Стеслович, до якого зверталися за порадою, та я, маючи зв'язки з освітянськими середовищами, намагалися переконати власників і власниць шкіл не подавати прохань. Цей аргумент змусив навіть Рутовського засумніватися, військова ситуація виглядала дуже поганою, і він висловився за подання прохань. Доктор Стеслович, до якого зверталися за порадою, та я, маючи зв'язки з освітянськими середовищами, намагалися переконати власників і власниць шкіл не подавати прохань. Врешті-решт, кілька навчальних закладів (1 чоловіча і 3 жіночі, а також 3 жіночі монастирські) подали клопотання. Школи відкрили. Навчання суворо контролювалося, постійно ходили російські інспектори; підручників із Королівства не було; деякі предмети викладали без підручників, інші – за тими, що були досі, які москалі після перевірки визнали безпечними. Найбільше учнів навчалося в гімназії імені Міцкевича (належала Петеленцу, якого у Львові не було). Директором, як то кажуть, став доктор Марек Пекарський, офіцер-дезертир з австрійської армії (наприкінці серпня він залишив службу). У цій гімназії у всіх класах – від 4-го до 8-го – було виявлено членів «Охранки», а коли москалі втекли, Пекарський, Риневич (також офіцер-дезертир) та кілька вчителів втекли разом з ними й переконали кільканадцятьох хлопців із старших класів, яким було понад 18 років, виїхати.

У початковій школі сестер Уршуланок, Плеський під час уроку російської мови зазначив, що поки що результати вивчення російської мови є незначними, але з вересня всі предмети викладатимуться російською, тож дівчата обов'язково навчаться! Після вторгнення австрійської армії в газетах ще тривала полеміка щодо школи, і деякі викладачі відкрито висували створення таких шкіл як великий національний вчинок («Gazeta Wieczorna», «Kurjer Lwowski» od 25/6. do 15/7. 1915).

Директор Плеський, прибувши до Львова, організував курси для вчителів; зголошувалися переважно вчителі та вчительки-москвофіли, трохи українців і лише кілька поляків. Серед найвидатніших педагогів з середовища «вшехполяків» був Пюркевич (ред. «Школи», голова львівської групи П[ольського] П[едагогічного] Т[овариства][12]).

[11] Йдеться про директора народних училищ Київської губернії Бориса Плеського, який підпорядковувався безпосередньо генерал-губернатору Галичини та Буковини Георгію Бобринському (Громова, 2012: 331).

[12] Польське Педагогічне товариство – створене у Львові у 1868 р. У 1914 році в товаристві було вже 47 відділів і 3451 діяч. Головною метою організації була участь у реформі освіти та шкільництва і розширення мережі початкових та середніх шкіл в Галичині (Przeniosło, 2014: 47–59).

Ці курси проводилися в гімназії Франца Йосифа, а в травні їх разом з учасниками перевели до Києва.

Фраза про захист польськості, яка слугувала Грабському та Пінінському виправданням підлабузництва перед москалями, стала також обґрунтуванням того, чому після усунення на вимогу російської влади з керівництва міської поліції колишнього комісара Станіслава Тауера це керівництво перейшло до діяча «вшехполяків» доктора Стефана Брила. Це був єдиний «національний» відділок, захоплений «вшехполяками» і це в той час, коли в міській поліції вже виконували обов'язки наглядачів російські чиновники і «утримувано» його недовго, бо незабаром міську поліцію взагалі розігнали після бійки, яку влаштував пристав Яромек, який побив одного з чиновників, а весь адміністративний персонал ув'язнив за протест проти цього побиття.

Суди функціонували протягом усього часу перебування москалів. Їх очолювали президент Прилуський та віце-президент Кіліан. Суди розглядали злочини, що не належали до компетенції військового судочинства, а також цивільні справи. Аж до захоплення Перемишля судова система залишалася недоторканною, лише Прилуський, коли відмовився виконати наказ генерал-губернатора усунути з судів чиновників-євреїв (заявивши, що не має на це права, оскільки це належить до компетенції міністерства), був висланий зі Львова. Йому було наказано обрати собі якесь місце для проживання, і Прилуський обрав Тернопіль, звідки повернувся до Львова наприкінці травня, але своїх обов'язків не виконував. На початку квітня до Львова прибув відомий варшавський прокурор Гессе, який «реформував» судову систему. Суть цієї «реформи» полягала в тому, що вироки виносилися «від імені закону», третя інстанція (віденська) була скасована, кримінальні та цивільні вироки могли скасовуватися політичною владою. Судові чиновники мали отримувати зарплату від російського уряду; вони отримали її лише за один місяць, за два місяці москалі залишилися «винні». Судді з числа «вшехполяків» представляли цю «реформу» як надзвичайне національне досягнення, хоча було оголошено, що офіційною мовою є російська та її «місцеві діалекти», а польська мова була тимчасово дозволена! У червні з судів було усунуто всіх євреїв.

У грудні російський уряд розпочав стягнення податків у Львові. До Львова прибув «штатний радник» Качаровський (з Чернігова), як відверто признавався, син «бунтівника», великий «друг» поляків. Стягувалися державні податки (земельний, домово-чиншовий, подохідний) за австрійською шкалою. Було створено імператорсько-російську Податкову апеляційну комісію, до якої можна було подавати клопотання про списання та податкові пільги. Ця комісія складалася з чиновників магістрату та кількох членів Ради міста, діяльність якої було призупинено; однак вона не мала права голосу, все вирішував Качаровський, який поводився цілком пристойно, безжально ставився лише до євреїв. Сума стягнених податків невідома. Качаровський, виїжджаючи, забрав із собою всі книги, у руках платників податків залишилися лише квитанції.

Магістрату та міських установ не чіпали. Руйновано місто лише розквартируванням військ і вимогами численних реквізицій. Було майже правилом, що військові підрозділи, розміщені в казармах чи міських будівлях (наприклад, школах), руйнували все внутрішнє облаштування, і коли до міста прибував новий підрозділ, місто мало все відновлювати; оскільки підрозділи постійно змінювалися, витрати на ці ремонти сягали величезних сум. До того ж, російські відомства споживали величезні обсяги електроенергії та газу. У багатьох відомствах чиновники, виходячи вночі (адже робота майже завжди велася ввечері), зовсім не вимикали світло. Трамвай постійно був зайнятий перевезенням поранених та матеріалів. Як компенсацію місту надали кілька сотень вагонів вугілля, викраденого з Ходорівського цукрозаводу. З міського будівельного управління забрали два парові катки для ущільнення вулиць; інженер, який їх приймав за розпорядженням генерал-губернатора, пообіцяв, що якщо москалі залишаться у Львові, катки повернуть, якщо ж відступлять, «ви отримаєте з Відня нові, кращі». Місто зазнало значних втрат від акцизних зборів. Усі військові перевезення були звільнені від акцизу. З цього приводу постійно виникали суперечки, оскільки купці наймали солдатів для супроводу своїх товарів або просто переодягалися в військову форму й відмовлялися сплачувати акциз.

За весь час окупації функціонували такі банки: Банк крайовий[13], Промисловий[14], Іпотечний[15], Купецький[16], і особливо два перші мали чудові прибутки. Ощадна каса виплачувала лише частину коштів із вкладів. Промисловий банк

[13] Крайовий банк для Королівства Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським.

[14] Промисловий банк Королівства Галичини та Лодомерії з Великим князівством Краківським.

[15] Галицький земельний іпотечний банк.

[16] Галицький акційний купецький банк.

запустив у роботу кілька фабрик (Сасовську, «Гафоту»[17], фабрику карт) У «Гафоті» виготовляли взуття для війська. Приватні промислові підприємства – Зеленевського, Вчелака, Захарієвича, Сосновського, Поласького та інші – виконували великі військові замовлення.

Крайовий виділ створював враження, що працює цілий час, щоб там не розмістилися російські власті. Російські власті вимагали лише різноманітних статистичних даних.

Страхові установи: Фонд страхування робітників від нещасних випадків, Каса хворих, Товариство взаємного страхування приватних службовців, «Флорянка»[18] та інші залишилися без змін.

Управління державних маєтків та лісів перейшло до рук москалів, які захопили сотні кубометрів деревини, що знаходилася у Львові, а керівник управління (прізвище забув – Цєньський?) надавав москалям вичерпну інформацію.

Державні чиновники загалом ставилися до москалів вороже. Лише поодинокі особи вступили до них на службу: двоє інженерів Намісництва, двоє інженерів залізничної дирекції, один із Крайового виділу та кілька інших. Серед чиновників, природно, викликала велике невдоволення невиплата зарплат; аванси в розмірі 33% на заробітну плату, що виплачувалися консорціумом банків спільно з міською владою, дещо пом'якшували розчарування, якби там не було, більшість чиновників рішуче порвала з національною демократією, яка в їхніх лавах мала найбільшу кількість прихильників.

Політична позиція магістрату, за незначними винятками (радник Павловський залишився у Львові, а чиновник з президії Храновський втік разом із москалями), була цілком правильною, і це завдяки Рутовському, який використав весь свій великий досвід і політичну зрілість у стосунках із москалями, які йому доводилося постійно підтримувати; проте ні на мить ні в кого не виникало сумнівів щодо його «орієнтації». «Вшехполяки» ставилися до Рутовського з погано прихованою неприязню і часто уїдливо висловлювалися про нього; вони втягнули його до Ратункового комітету, прагнучи його політично скомпрометувати, а в наступній справі вчинили цілком підло:

На новорічному прийомі у Рутовського, на якому були присутні всі найвидатніші особи Львова (москалів не було), Шталь виголосив від імені Президії та Магістрату промову на адресу Рутовського, яку завершив висловленням надії, що згідно з обіцянками Верховного Головнокомандувача настануть кращі часи для міста та країни. У відповідь Рутовський виголосив промову, цілком присвячену незалежності. У репортажі про цей прийом газета «Słowo Polskie» вклала в уста Рутовського слова про надії, пов'язані з промовою, справедливо припускаючи, що Рутовський не спростує цю брехню. Інші видання подали репортаж, що відповідав дійсності.

«Вшехполяки», «захищаючи польськість Львова» з властивою їм вправністю, поширювали москвофільство через «Słowo Polskie», двічі на день усіма можливими способами демонструючи розпад Австрії та вихваляючи російську приязнь. Якщо десь якийсь російський політик чи публіцист, що не мав права голосу, говорив щось про Польщу – з цього робили заяву історичного значення. Друкували й обговорювали проекти державного устрою Польщі, розроблені Товариством слов'янської взаємодопомоги чи Брянчаніновим, а коли було оголошено постанову про самоврядування в Королівстві, це представляли як початок виконання обіцянок проклямації Верховного Головнокомандувача.

Щодо діяльності Головного національного комітету та Легіонів спочатку поводилися таким чином: оголошувалося, що Головний національний комітет після відокремлення перестав існувати, а також що Легіони після розформування Східного легіону теж не існували. Ціла Польща виступає на боці Росії. Оскільки цю фікцію не вдалося довго підтримувати, то постійно вигадували нові брехні про національний комітет та Легіони. У Львові цьому протидіяли, видаючи машинописні копії агітаційних матеріалів. Про Легіони, зрештою, були повідомлення в російських виданнях.

Про польські легіони у Варшаві деякий час надзвичайно багато писали, але й ця брехня мала короткі ноги, бо в російській пресі польські легіони (а незабаром і «Дружини»[19]) прямо висміювалися, до того ж, надходили приватні повідомлення з Варшави про провал цієї акції. (Коли «Wieczorna Gazeta» дозволила собі жарт і надрукувала назву Комітету цих «Дружин», до складу якого входили Балицький, Четвер-

[17] Йдеться про Львівську фабрику взуття «Гафота» (Lwów po inwazyi rosyjskiej, 1914: 28).

[18] Йдеться про львівську філію Краківського страхового товариства «Флорянка» (Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń „Florianka")

[19] На зламі 1914–1915 рр. Російська імперія дала дозвіл на створення із польських добровольців так званий «Пулавський легіон». Згодом його реорганізували у Польську стрілецьку бригаду, а в 1917 р. – в окрему дивізію у складі російської армії. (Кондратюк, 2010: 85)

тинський та інші, з закінченням «ij», – «Słowo» бурхливо відреагувало на те, що хтось наважився образити найвидатніших людей Польщі).

Загалом «Słowo» втрачало читачів, і зрештою його тираж становив 2000 примірників, а «Gazeta Narodowa», випуск якої в січні розпочали Пінінський та Мілевський, а редагували Свєжавський та кілька молодих людей із групи «Przeczpospolita» і яка виконувала ту саму роботу, що й «Słowo Polskie», тільки дещо пристойнішим чином, на початку червня вже була закрита через брак читачів.

Уся ця діяльність «вшехполяків» однак давала свої результати, повністю підривала віру у вигнання москалів і багатьох людей в цьому переконувала, особливо інтелігенцію, проте загалом населення залишалося ворожим до москалофільства, але водночас деморалізованим і цією агітацією, і діяльністю чиновництва.

Перебування царя у Львові, його промова з балкону будівлі намісництва, прогулянки вулицями міста, що мали тільки з одного боку алею, підйоми на Високий Замок, відчуття безпеки, якого він ніколи не мав у Росії, все це неймовірно пригнічувало населення. Здавалося, що Східна Галичина вже фактично завойована. На залишені царем 10 000 рублів біднота накинулася, наче на недоїдки. Місто жодної участі в прийомі царя не брало. Рутовському не наказали вітати його, тож він не вийшов із ратуші. Пізніше проводилося розслідування з приводу того, що в день візиту царя в Президії міста мало відбутися якесь таємне засідання (?!).

Невдовзі після візиту царя розпочався австрійсько-німецький наступ, і надії відродилися, водночас почалися російські репресії. Вже під час перебування царя в'язниці були переповнені; почали заарештовувати українців. У січні у в'язниці перебували д-р Охримович, адвокат Шухєвич, директор семінарії о. Боцян, о. Соболь, о. Горняткевич, д-р Федак, директор Торгівлі Заячковський та кількасот інших державних службовців, приватних осіб, науковців, журналістів тощо. Усіх їх вивезли 18 і 19 травня. Пізніше заарештовано кількох соціалістів, що залишилися у Львові: інженера Гасклера, д-ра Коркеса, Тадеуша Гартлеба за звинуваченням у спаленні портрета царя в серпні. Під час перебування царя на 4 дні було заарештовано понад 400 осіб. З «вшехполяків» заарештовано д-ра Пєрацького за перехоплений його лист до Австрії, доктора Плодера та Главатого як австрійських офіцерів, але всіх швидко відпустили завдяки втручанню Грабського. Заарештували кільканадцять єзуїтів, яких і вивезли до Росії (о. Ростворовського, Сапегу та ще одного).

Під час австро-німецького наступу арешти ще більше посилилися, на вулицях почали хапати людей для роботи на будівництві фортифікаційних споруд; ніхто в місті не відчував себе в безпеці.

Цілими тижнями люди ховалися в порожніх квартирах, на горищах, у підвалах, у чагарниках і лісах на околицях міста. Через Львів проходили колони населення, вивезеного з сіл; надходили звістки про знищення посівів на полях, бачили, як москалі грабують місто, вивозячи насамперед борошно, а на тисячах возів усе обладнання урядових установ, а також приватних помешкань, зайнятих офіцерами та чиновниками. Вивозили все, навіть найменш цінні речі. Москалі знищили пивоварню, вириваючи з дорогого обладнання мідь, олово, свинець; знищили дві спиртові установки, з приватних майстерень і крамниць забирали двигуни, машини тощо. Населення поспіхом запасалося їжею, побоюючись конфіскації всіх харчових продуктів. Останні дні, коли горіли склади, вокзал, казарми, військові склади, а вночі при світлі вогнищ відбувалися грабежі, влаштовувані місцевими розбійниками у змові з військом, коли розбивали магазини (особливо ювелірні), а польова жандармерія в багатьох випадках брала участь у грабежах, саме ці події повністю вилікували Львів від москалофільства.

Армію, що входила в місто найгучніше вітали, звичайно євреї. Офіційними представниками одразу проголосили себе граф Пінінський та колишні «вшехполяки» (Хлямтач[20]), які лише під час війни порвали з «Національною демократією», пояснюючи всім, хто хотів чи не хотів слухати, що лише тепер вони переконалися, якими насправді є «вшехполяки». Особливо самовисунення Пінінського, який перед Сеймом вітав Бем-Ермоллі[21] від імені краю та всіх присутніх, викликало у місті справжнє обурення. «Вшехполяки» одразу ж зайняли впливові посади; аудитором у гарнізонному суді, який має очищати місто від промосковських настроїв, став «вшехпольський» прокурор Франке; у командній частині старанно працюють «вшехполяки» д-р Плодер і д-р Хлавати – двоє офіцерів запасу, які наприкінці серпня скинули мундири й залишились у Львові. Внаслідок доно-

[20] Хлямтач Марцелій (1865–1947) – дослідник римського права та професор Львівського університету. Його головним здобутком стало ґрунтовне порівняння інститутів римської юриспруденції з тогочасним європейським законодавством (Nancka, 2019: 196–206)

[21] Йдеться про командувача Другої армії збройних сил Австро-Угорщини Едуарда фон Бем-Ермолі, вояки котрого звільнили Львів 22 червня 1915 р.

сів про те, що вони є австрійськими офіцерами, їх, щоправда, заарештували, але завдяки втручанню Грабського їх було звільнено, і вони насолоджувалися цілковитою безпекою. Ці пани очищають Львів від москалофільства, що відбувається таким чином: вони заарештовують сотні невідомих людей на підставі доносів, найімовірніше, сфабрикованих тими самими людьми, які доносили російській владі. З більш відомих осіб заарештували доктора Здзьярського, який спочатку був співробітником газети «Dziennik Polski», а згодом, після вивезення майже всієї редакції «Gazety Wieczornej», кілька днів працював у її редакції. Також заарештували Чеслава Кшижановського, перекладача та особистого секретаря Рутовського, який був його найнадійнішою людиною. Певну пані Кульчицьку заарештували на підставі доносу, забрали у неї гроші, тримали протягом тижня під найсуворішим наглядом, незважаючи на те, що вона надала медичні довідки, що зовсім недавно була прикута до ліжка, і через тиждень, так і не допитавши її взагалі, відпустили. В однієї з соціалістичних активісток (пані Келлер-Краузової) було проведено обшук на підставі доносу доглядача будинку, інформатора російської поліції, якого пристав наказав господареві утримувати та оплачувати, коли той хотів його вигнати.

Делегація, яка разом із доктором Діамандом[22], членом Головного національного комітету, вирушила до Рімеля[23], отримала від нього обіцянку, що арешти спричинені безпідставними доносами припиняться, однак цього не сталося. Водночас відомі в місті москвофіли, які, однак, були більш видатними особистостями, не тільки вільно ходять, а й ведуть москвофільську агітацію (щодня після обіду в кав'ярні «Szkockiej» збираються ті, хто залишився у Львові з «вшехпольської» організації, і цілком відкрито агітують у промосковському дусі).

Постанова щодо особистої реєстрації всіх мешканців віком понад 12 років протягом 3 днів була видана таким чином, що її абсолютно фізично неможливо виконати навіть у кількараз більший термін. Люди формально виснажуються, намагаючись виконати цей обов'язок, втрачають цілі дні, наражаються на брутальне ставлення працівників військових органів, що охороняють порядок, і, врешті-решт ідуть з порожніми руками. Заходи поліції не дали результату.

Розпорядження щодо декларування запасів продовольства було видано без жодних пояснень, внаслідок чого населення, остерігаючись реквізиції та голоду, у панічному страху ховає запаси, що неминуче спричинить нову хвилю доносів та обшуків.

Стан здоров'я міста через половинчасте і неконтрольоване обмеження продажу алкоголю, а також відсутність будь-яких санітарних розпоряджень одразу ж катастрофічно погіршився. Пияцтво серед цивільного населення та війська набуло великого масштабу – всілякі епідемії, а особливо холера, почали лютувати, як ніколи раніше.

Русофільська агітація знаходить дуже сприйнятливі аргументи, тим більше, що нестача продовольства та дорожнеча зростають. Максимальні ціни, яких дотримувалися за часів Росії, фактично зараз не існують. Військова влада оголосила максимальні ціни, зовсім не зважаючи на реальні умови. Ціну на м'ясо встановлено вищою, ніж ціна за живу вагу – внаслідок чого м'ясо неможливо придбати взагалі або ж за ціною, значно вищою, ніж зазначена в тарифі. Подібна ситуація з хлібом. На ринках його немає, а на чорному ринку продають нечувано дорого. Крім того, якщо десь у місті з'являється віз із хлібом, військо одразу розкуповує все.

Містом керує комісар, який абсолютно не знає місцевого життя і, до того ж, не має жодного голосу у військового керівництва.

Видача перепусток на виїзд для жінок або людей похилого віку, які зовсім не зобов'язані виконувати військові обов'язки, відбувається в комендатурі етапування в умовах утисків, водночас завдяки протекції та знайомствам з офіцерами командування перепустки отримують люди, які є військовозобов'язаними. Усі ці ознаки тимчасового безладу розчаровують населення і слугують дуже доступним матеріалом для промосковської агітації. Якби у Львові з'явилися спритні промосковські агітатори, спровокувати якісь заворушення було б не важко, а політично це мало б непередбачувано шкідливі наслідки.

[22] Діаманд Герман (1860–1931) – польський правник, політик соціалістичного напрямку, посол до австрійської державної ради, а у міжвоєнний період – депутат польського Установчого сейму, активний діяч Польської партії соціалістичної (ППС). Підтримував військово-політичну діяльність Ю. Пілсудського. Освіту здобував у Львівському, Віденському та Чернівецькому університетах. Фахівець у галузі господарського права.

[23] Йдеться про генерал-майора Франца Рімеля (Franz Riml von Altrosenburg), котрого після відвоювання міста австро-угорськими та німецькими військами 22 червня 1915 р., було призначено комендантом (Stadtkommandant) Львова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винник О. Чутки під час російської окупації Львова 1914–1915 років. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 2009. Вип. 44. С. 163–176.
2. Голубець В. Львівська газівня: функціонування закладу в умовах російської окупації (вересень 1914 – червень 1915 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2025. № 77. С. 110–116.
3. Голубець В. Продовольче забезпечення Львова під час російської окупації (вересень 1914 – червень 1915 рр.). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету.* 2023. № 24. С. 318–332.
4. Громова Г. Деятельность Дирекции народных училищ Галиции (1914–1915 гг.). Pedagogika. Studia i Rozprawy. 2012. Т. 21. С. 329–338
5. Дудко О. Між національною і популярною культурою: театри в окупованому Львові (вересень 1914 року – червень 1915 року). *Перша світова: українська перспектива*. 2016. Вип. 18. С. 45–75.
6. Енциклопедія історії України : [у 10 т.] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2011. Т. 8 : Па – Прик. 508 с.
7. Качмар В. Адольф Бек – про Львівський університет в період Першої світової війни. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2018–2019. Вип. 19–20. С. 467–480.
8. Кондратюк С. Державотворча концепція відродження і проголошення незалежності Польщі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2010. Вип. 50. С. 80–90.
9. Лозинська І. Діяльність Тимчасового російського воєнного генерал-губернаторства в сфері освіти (серпень 1914 р. – травень 1915 р.). *Проблеми гуманітарних наук* : Збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. *Серія: Історія.* 2011. Вип. 28. С. 120–131.
10. Лозинська І. Русифікація освіти як складник імперської політики у Галичині в часі Першої світової війни. Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті. Львів : Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2020. С. 184–188.
11. Мрака І. Зустріч із росіянами: царська армія в оцінці львів'ян (1914–1915). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2015. Вип. 26. С. 267–280.
12. Патер І. Статус окупованих територій Галичини і Буковини в 1914–1917 рр.. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / редкол.: Т. В. Мотренко та ін. Київ : Ніка-Центр, 2009. Т. 1. С. 379–408.
13. Перелигіна О. Російська окупація. Музеї. *Галицька брама*. 2007. № 7–8 (151–152). С. 38–42.
14. Цуркан К. Структура, організація й осередки мистецької освіти в галузі текстилю в Галичині останньої третини XIX – початку XX ст. Народознавчі зошити. 2016. № 1. С. 153–170.
15. Щодра О., Петрій І. Повсякденне життя Львова під час російської окупації 1914–1915 рр. Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. T. 9: Życie codzienne miasta. Kraków, 2015. S. 354–378.
16. Korzeniowski M. i in. Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. 294 s.
17. Kramarz H. Samorząd Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej i jego rola w życiu miasta. Kraków : Wydawnictwo Naukowe WSP, 1994. 154 s.
18. Kramarz H. Tadeusz Rutowski. Portret pozytywisty i demokraty galicyjskiego. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2001. 155 s.
19. Lwów po inwazyi rosyjskiej: wrzesień–grudzień 1914. Opowiadanie naocznego świadka. Wien : nakładem Z. Machnowskiego, 1914. 36 s.
20. Meus K. Izba Handlowa i Przemysłowa we Lwowie (1850–1918). Instytucja i ludzie. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2021. 786 s.
21. Nancka G. Marceli Chlamtacz – Lviv-based Roman law professor of the turn of the 19th and 20th century. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2019. Вип. 69. С. 196–206.
22. Polski Słownik Biograficzny. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981. T. XXVI/2. Zesz. 109. S. 416.
23. Przeniosło M. Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie w latach 1868–1906. *Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX wieku.* 2014. T. 13. S. 47–59.
24. Siudut G. Cesarsko-królewskie gimnazja państwowe miasta Lwowa na drodze transformacji w gimnazja państwowe Polski niepodległej 1914–1922. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej.* 2013. T. 63. S. 187–211.

REFERENCES

1. Vynnyk O. (2009) Chutky pid chas rosiiskoi okupatsii Lvova 1914–1915 rokiv. [Rumors during the Russian occupation of Lviv in 1914–1915] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna*, 44. 163-176. [in Ukrainian].
2. Holubets V. I. (2025) Lvivska hazivnia: funktsionuvannia zakladu v umovakh rosiiskoi okupatsii (veresen 1914 – cherven 1915 rr.). [Lviv gasworks: functioning of the institution under the conditions of the Russian occupation (September 1914 – June 1915)] *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 77. 110-116. [in Ukrainian].
3. Holubets V. I. (2023) Prodovolche zabezpechennia Lvova pid chas rosiiskoi okupatsii (veresen 1914 – cherven 1915 rr.). [Food supply of Lviv during the Russian occupation (September 1914 – June 1915)] *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, 24. 318-332. [in Ukrainian].
4. Gromova G. (2012) Deyatelnost Direktsii narodnykh uchilishch Galitsii (1914–1915 gg.). [Activities of the Directorate of Public Schools of Galicia (1914–1915)] *Pedagogika. Studia i Rozprawy*, 21. 329-338. [in Russian].

5. Dudko O. (2016) Mizh natsionalnoiu i populiarnoiu kulturoiu: teatry v okupovanomu Lvovi (veresen 1914 roku – cherven 1915 roku). [Between national and popular culture: theaters in occupied Lviv (September 1914 – June 1915)] *Persha svitova: ukrainska perspektyva*, 18. 45-75. [in Ukrainian].

6. Smolii V. A. et al. (Eds.). (2011) Entsyklopediia istorii Ukrainy: [u 10 t.]. T. 8: Pa – Pryk. [Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 vols. Vol. 8: Pa – Pryk] Kyiv : Naukova dumka. 508. [in Ukrainian].

7. Kachmar V. (2018–2019) Adolf Bek – pro Lvivskyi universytet v period Pershoi svitovoi viiny. [Adolf Beck – about Lviv University during the First World War] *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, 19-20. 467-480. [in Ukrainian].

8. Kondratiuk S. (2010) Derzhavotvorcha kontseptsiia vidrodzhennia i proholoshennia nezalezhnosti Polshchi. [The state-building concept of the revival and proclamation of the independence of Poland] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna*, 50. 80-90. [in Ukrainian].

9. Lozynska I. (2011) Diialnist Tymchasovoho rosiiskoho voiennoho heneral-hubernatorstva v sferi osvity (serpen 1914 r. – traven 1915 r.). [The activities of the Temporary Russian Military General-Governorate in the sphere of education (August 1914 – May 1915)] *Problemy humanitarnykh nauk* : Zbirnyk naukovykh prats DDPU imeni Ivana Franka. Seriia: Istoriia, 28. 120-131. [in Ukrainian].

10. Lozynska I. (2020) Rusyfikatsiia osvity yak skladnyk imperskoi polityky u Halychyni v chasi Pershoi svitovoi viiny. [Russification of education as a component of imperial policy in Galicia during the First World War] Totalitaryzm yak systema znyshchennia natsionalnoi pamiati. Lviv : Printing House of Danylo Halytskyi LNMU. 184-188. [in Ukrainian].

11. Mraka I. (2015) Zustrich iz rosiianamy: tsarska armiia v otsintsi lvivian (1914–1915). [Meeting with the Russians: the tsarist army in the assessment of Lviv residents (1914–1915)] *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 26. 267-280. [in Ukrainian].

12. Pater I. (2009) Status okupovanykh terytorii Halychyny i Bukovyny v 1914–1917 rr. [The status of the occupied territories of Galicia and Bukovina in 1914–1917] Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini: u 5 t. Kyiv : Nika-Tsentr. T. 1. 379-408. [in Ukrainian].

13. Perelyhina O. (2007) Rosiiska okupatsiia. Muzei. [Russian occupation. Museums] Halytska brama, 7-8 (151-152). 38-42. [in Ukrainian].

14. Tsurkan K. (2016) Struktura, orhanizatsiia y oseredky mystetskoi osvity v haluzi tekstyliu v Halychyni ostannoi tretyny XIX – pochatku XX st. [Structure, organization, and centers of art education in the field of textiles in Galicia in the last third of the 19th – early 20th centuries] Narodoznavchi zoshyty, 1. 153-170. [in Ukrainian].

15. Shchodra O., Petrii I. (2015) Povsiakdenne zhyttia Lvova pid chas rosiiskoi okupatsii 1914–1915 rr. [Everyday life of Lviv during the Russian occupation of 1914–1915] Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. T. 9: Życie codzienne miasta. Kraków. 354-378. [in Ukrainian].

16. Korzeniowski M. et al. (2014) Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. [Poles in Eastern Ukraine in the years 1832–1921] Lublin : Maria Curie-Skłodowska University Press. 294. [in Polish].

17. Kramarz H. (1994) Samorząd Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej i jego rola w życiu miasta. [The local government of Lviv during the First World War and its role in the life of the city] Kraków : Scientific Publishing House of WSP. 154. [in Polish].

18. Kramarz H. (2001) Tadeusz Rutowski. Portret pozytywisty i demokraty galicyjskiego. [Tadeusz Rutowski. Portrait of a positivist and Galician democrat] Kraków: Scientific Publishing House of the Pedagogical Academy. 155. [in Polish].

19. Lwów po inwazyi rosyjskiej: wrzesień–grudzień 1914. Opowiadanie naocznego świadka. (1914) [Lviv after the Russian invasion: September–December 1914. Eyewitness account] Vienna : published by Z. Machnowski. 36. [in Polish].

20. Meus K. (2021) Izba Handlowa i Przemysłowa we Lwowie (1850–1918). Instytucja i ludzie. [Chamber of Commerce and Industry in Lviv (1850–1918). Institution and people] Kraków : Scientific Publishing House of the Pedagogical University. 786. [in Polish].

21. Nancka G. (2019) Marceli Chlamtacz – Lviv-based Roman law professor of the turn of the 19th and 20th century. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna*, 69. 196-206.

22. Polski Słownik Biograficzny. (1981) [Polish Biographical Dictionary] Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Publishing House of the Polish Academy of Sciences. T. XXVI/2. Zesz. 109. 416. [in Polish].

23. Przeniosło M. (2014) Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie w latach 1868–1906. [Pedagogical Society in Lviv in the years 1868–1906] *Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX wieku*, 13. 47-59. [in Polish].

24. Siudut G. (2013) Cesarsko-królewskie gimnazja państwowe miasta Lwowa na drodze transformacji w gimnazja państwowe Polski niepodległej 1914–1922. [Imperial-Royal state gymnasiums of the city of Lviv on the way of transformation into state gymnasiums of independent Poland 1914–1922] *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 63. 187-211. [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 323.28:341.485(470+477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-5

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка,
(Дрогобич, Львівська область, Україна)
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства імені І.П. Крип'якевича Національної академії наук України
(Львів, Україна) vilnickiy@gmail.com

Микола ГАЛІВ,
orcid.org/0000-0001-7068-3124
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка,
(Дрогобич, Львівська область, Україна)
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства імені І.П. Крип'якевича Національної академії наук України
(Львів, Україна) halivm@yahoo.com

ГЕНОЦИДАЛЬНИЙ НАМІР ЩОДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ОФІЦІЙНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ РОСІЇ (2021–2026)

***Мета статті** – виявити основні змістові компоненти та простежити еволюцію ознак геноцидального наміру щодо українського народу в офіційному політичному дискурсі Російської Федерації у 2021 – першій половині 2026 рр., а також визначити їхнє доказове значення в контексті реалізованої Росією політики на окупованих територіях України. **Наукова новизна.** Уперше або з урахуванням розширеного корпусу джерел 2021–2026 рр. офіційний політичний дискурс Російської Федерації розглядається як динамічна система, у якій заперечення української національної окремішності, конструювання української ідентичності як загрози, легітимація «перевиховання» та усунення її носіїв зіставляються з конкретними напрямами державної політики й масовими злочинами на території України. **Методологія дослідження.** У процесі дослідження використано методи: критичного дискурс-аналізу – для виявлення механізмів заперечення, дегуманізації та легітимації насильства; контент-аналізу – для класифікації повторюваних понять і тез; історико-генетичний – для простеження еволюції дискурсу; історико-порівняльний – для зіставлення різних етапів і груп офіційних текстів; інтерпретації – для оцінки висловлювань відповідно до критеріїв геноцидального наміру. **Висновки**. Отже, під геноцидальним наміром треба розуміти усвідомлену спеціальну мету суб'єкта знищити повністю або в істотній частині національну, етнічну, расову чи релігійну групу саме як окрему людську спільноту шляхом учинення однієї чи кількох дій, передбачених статтею II Конвенції про геноцид. Встановлено, що геноцидний наратив у російському політичному дискурсі напередодні та під час повномасштабної війни Росії проти України поступово радикалізувався. У 2021 – лютому 2022 рр. домінували тези про росіян та українців як «один народ», штучність української державності, відсутність самостійного історичного розвитку української нації та перетворення України на «анти-Росію». Таке заперечення української суб'єктності створило ідеологічні передумови для виправдання збройної агресії. Після 24 лютого 2022 р. поняття «денацифікації» стало невизначеною та потенційно необмеженою категорією, що давала змогу російській владі та пропаганді ототожнювати з «нацизмом» українську державність, національну ідентичність, патріотизм і спротив окупації. У квазіофіційному дискурсі сформувався поділ українців на тих, хто підлягає русифікації та «перевихованню», і тих, кого необхідно ізолювати, усунути або ліквідувати. У 2023–2026 рр. заперечення української нації набуло характеру практичної асиміляційної політики. Примусова паспортизація, витіснення української освіти, мови й історичної пам'яті, мілітаризація дітей, депортації та передання їх до російського середовища були спрямовані на руйнування зв'язку населення з українською політичною та національною спільнотою. Безумовно, незаперечне доказове значення має насильницьке передання дітей, прямо передбачене Конвенцією як одна з форм геноцидального діяння. Водночас самі висловлювання про «один народ», «денацифікацію» чи зникнення України не є достатнім юридичним доказом геноциду. Їх слід оцінювати в сукупності з убивствами, депортаціями, переслідуваннями, примусовою асиміляцією та іншими систематичними діями. Саме узгодженість російського політичного дискурсу 2021–2026 рр. з державною практикою дає підстави розглядати його як вагомий компонент доказування геноцидального наміру щодо українства як національної групи.*

Стаття публікується в рамках виконання гранту Президента України докторам наук (до 45 років включно) для проведення наукових досліджень і розробок (Розпорядження Президента України від 27.11.2025 року № 131/2025-рп) на тему: «Війна Росії проти України: геноцидні практики» (реєстраційний номер 2025.02/0022).

Ключові слова: *російсько-українська війна, геноцид, геноцидальний намір, воєнні злочини, агресія, «денацифікація», «демілітаризація».*

Vasyl ILNYTSKYI,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
PhD hab. (History), Professor,
Head of the Department of History of Ukraine's and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine),
Senior Researcher at the Department of Contemporary History
Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy
of Sciences of Ukraine
(Lviv, Ukraine) vilnickiy@gmail.com

Mykola HALIV,
orcid.org/0000-0001-7068-3124
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukraine's History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine),
Senior Researcher at the Department of Contemporary History
Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy
of Sciences of Ukraine
(Lviv, Ukraine) halivm@yahoo.com

GENOCIDAL INTENT AGAINST THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE OFFICIAL POLITICAL DISCOURSE OF THE RUSSIAN FEDERATION (2021–2026)

The purpose of this article is to identify the principal substantive components and trace the evolution of indicators of genocidal intent toward the Ukrainian nation in the official political discourse of the Russian Federation between 2021 and the first half of 2026, as well as to determine their evidentiary significance in the context of Russia's policies implemented in the occupied territories of Ukraine. ***Scientific novelty.*** *Drawing on an expanded corpus of sources covering the period 2021–2026, this study is the first to examine the official political discourse of the Russian Federation as a dynamic system in which the denial of the distinctiveness of the Ukrainian nation, the construction of Ukrainian identity as a threat, and the legitimation of the «re-education» and elimination of its bearers are analysed in conjunction with specific directions of state policy and mass atrocities committed in Ukraine.* ***Methodology.*** *The study employs a combination of research methods, including critical discourse analysis to identify mechanisms of denial, dehumanization, and the legitimation of violence; content analysis to classify recurring concepts and narratives; the historical-genetic method to trace the evolution of political discourse; the historical-comparative method to compare different stages and groups of official texts; and interpretative analysis to assess official statements in accordance with the criteria of genocidal intent.* ***Conclusions.*** *Genocidal intent should be understood as the specific conscious purpose of a perpetrator to destroy, in whole or in substantial part, a national, ethnic, racial, or religious group as such through the commission of one or more acts enumerated in Article II of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. The study demonstrates that the genocidal narrative within Russian political discourse underwent gradual radicalization both before and during Russia's full-scale invasion of Ukraine. Between 2021 and February 2022, dominant narratives portrayed Russians and Ukrainians as «one people», denied the legitimacy of Ukrainian statehood, rejected the independent historical development of the Ukrainian nation, and depicted Ukraine as an «anti-Russia». Such denial of Ukrainian agency created the ideological preconditions for legitimizing armed aggression. Following 24 February 2022, the concept of «denazification» evolved into an undefined and potentially unlimited category that enabled the Russian authorities and state propaganda to equate Ukrainian statehood, national identity, patriotism, and resistance to occupation with «Nazism». Within the quasi-official discourse, Ukrainians came to be divided into those deemed suitable for Russification and «re-education» and those considered to require isolation, removal, or physical elimination. Between 2023 and 2026, the denial of the Ukrainian nation increasingly assumed the form of practical assimilation policy. Forced passportization, the displacement of Ukrainian-language education, language, and historical memory, the militarization of children, their deportation, and transfer into the Russian environment were all aimed at severing the population's ties with the Ukrainian political and national community. Of particular evidentiary significance is the forcible transfer of children, which is explicitly recognized by the Genocide Convention as one of the constituent acts of genocide. At the*

same time, statements concerning «one people», «denazification», or the disappearance of Ukraine do not, in themselves, constitute sufficient legal proof of genocide. Rather, they must be assessed in conjunction with killings, deportations, persecution, forced assimilation, and other systematic acts. It is precisely the consistency between Russia's political discourse during 2021–2026 and its state practice that provides grounds for considering this discourse a substantial component in establishing genocidal intent against Ukrainians as a national group.

This article was prepared within the framework of the research project ***«Russia's War against Ukraine: Genocidal Practices»*** *(registration No. 2025.02/0022), funded under the Grant of the President of Ukraine for Doctors of Sciences (up to and including the age of 45) for conducting scientific research and development (Decree of the President of Ukraine No. 131/2025-rp of 27 November 2025).*

Key words: *Russo-Ukrainian War, genocide, genocidal intent, war crimes, aggression, «denazification», «demilitarization».*

Постановка проблеми. Упродовж 2021 – першої половини 2026 рр. офіційний політичний дискурс Російської Федерації еволюціонував від заперечення історичної та національної окремішності українців до легітимації знищення української державності, переслідування носіїв української ідентичності, примусової асиміляції населення окупованих територій та усунення частини української національної групи, визначеної як «нацисти», «русофоби», «зрадники» або прихильники незалежної України. У поєднанні з практикою масових злочинів цей дискурс може розглядатися як один із доказових компонентів геноцидального наміру.

Аналіз останніх досліджень. Проблема геноцидального характеру російської війни проти України та наявності в діях керівництва Російської Федерації спеціального наміру знищити українців як національну групу стала предметом активних наукових дискусій після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. Перші узагальнені правові оцінки з'явилися вже навесні 2022 р. Особливе значення мав колективний звіт, підготовлений фахівцями Інституту стратегії та політики «Нові лінії» (New Lines Institute for Strategy and Policy) та Центру прав людини імені Рауля Валенберга (Raoul Wallenberg Centre for Human Rights). У звіті було зроблено висновок про наявність розумних підстав вважати Російську Федерацію відповідальною за пряме й публічне підбурювання до геноциду, а також про існування системи злочинів, з якої може бути виведений намір знищити частину української національної групи (An Independent Legal Analysis…, 2022). У липні 2023 р. ця група дослідників оприлюднила новий звіт, який містив значно ширшу доказову базу за рахунок матеріалів, зібраних протягом наступного року війни. В документі містився висновок, що Росія посилила дії, які можуть свідчити про реалізацію геноцидальної політики (Hook, 2023). Правове осмислення проблеми запропонували Дениса Азаров, Дмитро Коваль, Гаїна Нуріджанян і Володимир Венгер в окремій статті, де запропонували розглядати окремі злочини російських військових не ізольовано, а в широкому історичному, політичному та ідеологічному контексті. На їхню думку, намір може бути встановлений на підставі сукупності обставин: загального контексту, масштабу злочинів, систематичного переслідування членів певної групи, повторюваності дискримінаційних дій, існування політичної доктрини та відповідної пропаганди. Особливу увагу дослідники звернули на російське трактування «нацистами» не лише окремих радикальних угруповань, а фактично всіх громадян, які захищають незалежність України та свою українську ідентичність (Azarov, Koval, 2023). Дослідник Вільям Шабас наголосив на потребі чітко дотримуватися юридичного тлумачення Конвенції 1948 р. і стверджував, що значна частина звинувачень у геноциді використовується радше в політичному або риторичному, ніж у суворому юридичному значенні. На його думку, доступні на початковому етапі війни докази не давали достатніх підстав беззастережно встановити специфічний намір фізично знищити українську національну групу як таку (Schabas, 2022). Подібно й Ноель Кеніве, аналізуючи відповідність російських дій складовим елементам злочину геноциду, звернула увагу на складність переходу від документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності до доведення «dolus specialis» (Quénivet, 2022).

З іншого боку, існують думки, згідно з якими російська війна проти України спрямована на знищення української нації. Для прикладу, Мартін Шоу запропонував трактувати геноцид не тільки як одномоментне масове винищення, а як політичний процес, спрямований на руйнування життєвих основ і соціальних зв'язків української національної спільноти (Shaw, 2023). Александр Еткінд звернувся до історичного та психоаналітичного пояснення російського насильства і наголосив, що близькість мов, культур та історичних традицій не зменшила, а посилила агресію, оскільки самостійне існування України заперечувало російську імперську картину минулого. Українська національна емансипація постала в російській свідо-

мості як неприйнятне відокремлення частини уявленого «єдиного народу». Тому насильство було спрямоване не лише на територіальне підкорення, а й на усунення політичної та культурної відмінності України (Etkind, 2023). Імперський контекст російської агресії розкрила Ксенія Оксамитна, показавши, що російські уявлення про Україну ґрунтуються на ієрархії народів, у якій Росія посідає становище імперського центру, а українцям відводиться роль підлеглої, культурно меншовартісної спільноти. Звідси й суперечливе поєднання риторики «братнього народу» із закликами до насильницького покарання українців за їхню відмову визнавати російську зверхність (Oksamytna, 2023). Мартін Лариш у 2025 р. проаналізував російські уявлення про українців як «молодших братів», які повинні бути повернуті до російського культурного та політичного простору. Він установив співіснування двох моделей: асиміляційної, що передбачає «порятунок» українців шляхом русифікації, та елімінативної, відповідно до якої носії стійкої української ідентичності розглядаються як невиправні вороги. Російський дискурс, за його спостереженням, подає культурне стирання України як морально необхідну умову її нібито «звільнення» (Laryš, 2025). У наступній публікації про провоєнних радикальних інфлюенсерів у путінському режимі М. Лариш показав, що частина діячів, наближених до влади, відкрито підтримує фізичне знищення українців, тоді як інші пропонують модель культурного геноциду через ліквідацію української мови, освіти, пам'яті та державності (Laryš, 2025).

Геноцидний характер повномасштабної війни Росії проти України підкреслювали у своїх працях українські та іноземні науковців. Відзначимо публікації Ю. Іоффе (Ioffe, 2023; Ioffe, 2022), В. Буфаччі (Bufacchi, 2023), Н. Реймонд, У. Гетевей, К. Говарт, К. Хошнуд (Khoshnood, Raymond, Howarth, 2023; Raymond, Hathaway, Howarth, Khoshnood, 2024), О. Лисенка (Лисенко, 2022), В. Грицюка (Грицюк, Лисенко, 2023), Л. Якубової (Якубова, 2023), В. Ільницького, В. Старки, М. Галіва, О. Карпенко (Ільницький, Старка, Галів, 2022; Галів, Ільницький, 2023; Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Галів, Карпенко, 2024; Haliv, Ilnytskyi, Dvoryanyn, 2026), авторів колективної монографії «The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects» (The Russian-Ukrainian war, 2022) (The Russian-Ukrainian war (2014–2022)…, 2022) тощо.

Важливим емпіричним ресурсом для нашого дослідження є започаткований 2022 р. і регулярно оновлюваний проєкт Just Security «Tracking Russia's Eliminationist Rhetoric Against Ukraine». Станом на лютий 2026 р. його укладачі зібрали понад 500 прикладів висловлювань російських посадовців, представників державних медіа, релігійних діячів та осіб, близьких до Кремля. Матеріали систематизовано за кількома темами: заперечення української ідентичності та державності; заклики до ліквідації української національної групи; дегуманізація; виправдання ударів по цивільному населенню; примусова русифікація; переслідування тих, хто відмовляється прийняти російську ідентичність (Apt, Gienger, 2026). Цей масив має виняткову джерельну цінність, проте є передусім документальним моніторингом, а не завершеним історичним дослідженням еволюції офіційного дискурсу.

Мета статті – виявити основні змістові компоненти та простежити еволюцію ознак геноцидального наміру щодо українського народу в офіційному політичному дискурсі Російської Федерації у 2021 – першій половині 2026 рр., а також визначити їхнє доказове значення в контексті реалізованої Росією політики на окупованих територіях України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід розкрити поняття геноцидального наміру та критерії його встановлення, а згодом вказати на конкретні прояви і факти геноцидальної риторки в російському політичному дискурсі напередодні та під час повномасштабної війни Росії проти України.

Поняття геноцидального наміру та критерії його встановлення

Відомо, що ключовою ознакою злочину геноциду є наявність у його виконавця геноцидального наміру, тобто спеціальної спрямованості волі на знищення захищеної людської групи. Відповідно до статті II Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, геноцидом визнаються передбачені Конвенцією дії, «вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку» (Convention on the Prevention and Punishment…, 1948). Аналогічне формулювання міститься у статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (Rome Statute of the International Criminal …, 2011). Звідси випливає, що геноцидальний намір спрямований не лише проти окремих осіб, а проти їхнього існування як представників певної захищеної групи. У міжнародному кримінальному праві цей «психічний елемент» позначають терміном «dolus specialis», або спеціальний намір. Його особливість поля-

гає в тому, що для встановлення геноциду недостатньо довести усвідомлене вчинення вбивств, катувань, депортацій або інших тяжких злочинів. Необхідно встановити, що такі дії здійснювалися саме з метою фізичного або біологічного знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи повністю або в істотній частині. «Елементи злочинів» Міжнародного кримінального суду вимагають довести, що виконавець мав намір знищити відповідну групу повністю або частково і що його поведінка відбувалася в контексті явної системи аналогічних дій проти цієї групи або сама могла спричинити її знищення (Elements of Crimes …, 2013). Тож, за цими означеннями, група переслідується не випадково і не лише через політичну, воєнну чи територіальну доцільність. Об'єктом злочинного наміру є саме існування групи як окремої людської спільноти. Жертви обираються через їхню реальну або приписувану належність до цієї групи. Тому масове вбивство цивільного населення, саме собою, ще не становить геноциду, якщо не доведено спрямованості на знищення захищеної групи. Водночас відсутність прямого наказу зі словами «знищити народ» не виключає встановлення геноцидального наміру на підставі сукупності інших доказів.

Під знищенням у вузькому юридичному значенні розуміють передусім фізичне або біологічне припинення існування групи. Конвенція перелічує п'ять форм поведінки, через які може реалізовуватися цей намір: убивство членів групи; заподіяння їм серйозних тілесних або психічних ушкоджень; навмисне створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення групи; заходи, спрямовані на запобігання народженню дітей; насильницьке передання дітей з однієї групи до іншої (Convention on the Prevention and Punishment …, 1948). Культурне, мовне або політичне придушення саме собою не включене до цього переліку. Однак знищення культурних установ, освіти, історичної пам'яті та мови може використовуватися як контекстуальний доказ наміру, якщо воно пов'язане з діями, спрямованими на фізичне або біологічне знищення групи.

Геноцидальний намір може стосуватися знищення групи не тільки повністю, а й частково. Проте міжнародна судова практика вимагає, щоб ця частина була істотною. У рішенні Апеляційної палати Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії у справі «Прокурор проти Радіслава Крстіча» (Prosecutor v. Radislav Krstić) зазначено, що частина групи повинна бути достатньо значущою, щоб її знищення вплинуло на виживання групи загалом (§ 8) (Convention on the Prevention and Punishment …, 2004). Для визначення істотності враховуються чисельність жертв, їхня частка в загальній чисельності групи, значення цієї частини для збереження групи, її символічна або керівна роль, а також територіальні межі діяльності й контролю злочинців (§ 12–14) (Convention on the Prevention and Punishment …, 2004). Тож, за цією справою, геноцидальний намір може бути спрямований, наприклад, на населення певної території, якщо воно становить істотну, символічно важливу або життєво необхідну частину національної чи етнічної групи. Для юридичної кваліфікації не обов'язково, щоб винні мали реальну можливість знищити всю групу в глобальному масштабі. При цьому суд враховує територію, яку вони контролювали, ресурси, якими володіли, та межі практичного здійснення їхнього задуму (§ 13) (Convention on the Prevention and Punishment …, 2004).

Особливо складною проблемою є доведення геноцидального наміру. Прямими доказами можуть бути накази, плани, службові документи, офіційні заяви, промови або висловлювання, в яких безпосередньо проголошується мета знищення групи. Проте такі матеріали трапляються нечасто. Тому міжнародні суди допускають встановлення наміру за непрямими доказами – характером і масштабом злочинів, систематичним вибором жертв, повторюваністю дій, способом їх учинення, географією насильства, приховуванням злочинів та загальним політичним контекстом. У справі проти Радіслава Крстіча Апеляційна палата наголосила, що відсутність заяв, у яких виконавці прямо визнають геноцидальну мотивацію, не є визначальною. Намір може бути виведений із фактичних обставин злочину. У цьому випадку суд урахував масштаб убивств, усвідомлення виконавцями наслідків цих убивств для боснійських мусульман Сребрениці та інші дії, спрямовані на фізичне припинення існування цієї спільноти (§ 34–35) (Convention on the Prevention and Punishment …, 2004).

Міжнародний суд ООН у рішенні 2007 р. у справі «Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)» також визначив намір знищити групу як особливий психічний елемент, що відрізняє геноцид від інших міжнародних злочинів. Суд зазначив, що «dolus specialis» має бути переконливо доведений конкретними обставинами або існуванням загального плану. Коли намір встановлюється виключно на підставі системи поведінки, відповідний висновок повинен бути єдиним розумним висновком, який можна зробити з доведених обставин

(§ 187, 373) (Application of the Convention on the Prevention …, 2007). Цей високий стандарт доказування не означає, що кожен окремий факт повинен самостійно підтверджувати геноцидальний намір. Висловлювання політичних керівників, пропагандистські кампанії, систематичне заперечення існування групи, масові злочини, депортації, примусова асиміляція та переслідування носіїв групової ідентичності мають оцінюватися в сукупності. Окремо вони можуть мати неоднозначне значення, але їхня узгодженість, повторюваність і зв'язок із державною практикою здатні сформувати доказову систему.

Необхідно також відрізняти намір знищити групу від наміру витіснити її з певної території. Міжнародний суд ООН у вище згаданому документі («Застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Боснія і Герцеговина проти Сербії та Чорногорії)»), розмежував геноцид та етнічне очищення: примусове переміщення населення не є автоматично геноцидом, якщо його метою є усунення групи з території, а не її фізичне або біологічне знищення. Проте депортація чи примусове переміщення можуть бути доказами геноцидального наміру, якщо вони становлять частину ширшого плану фізичного знищення або створюють умови, несумісні з виживанням групи (§ 190).

Тому, на нашу думку, під геноцидальним наміром треба розуміти усвідомлену спеціальну мету суб'єкта знищити повністю або в істотній частині національну, етнічну, расову чи релігійну групу саме як окрему людську спільноту шляхом учинення однієї чи кількох дій, передбачених статтею II Конвенції про геноцид. Такий намір може бути безпосередньо проголошений або встановлений на підставі сукупності офіційних висловлювань, планів, систематичних дій, характеру вибору жертв та фактичних наслідків державної політики.

Для аналізу офіційного політичного дискурсу Російської Федерації важливо враховувати, що самі по собі тези про «один народ», заперечення української державності або заклики до «денацифікації» ще не є автоматичним юридичним доказом геноциду. Їхнє доказове значення виникає тоді, коли вони: заперечують право української національної групи на окреме існування; визначають носіїв української ідентичності як спільноту, що повинна бути усунена або «перевихована»; легітимують насильство проти неї; повторюються представниками державної влади; а також відповідають практиці вбивств, депортацій, насильницького передання дітей, переслідування української ідентичності та створення умов, спрямованих на руйнування групи.

Заперечення української національної окремішності в російському офіційному дискурсі: червень 2021 – лютий 2022 рр.

Упродовж другої половини 2021 – лютого 2022 рр. у публічному дискурсі президента Російської Федерації[1] сформувався комплекс взаємопов'язаних тез, спрямованих на заперечення історичної, національної та політичної окремішності українців. Його основними складниками стали твердження про росіян та українців як «один народ», представлення української державності як штучного й випадкового утворення, заперечення самостійного розвитку української нації, а також конструювання сучасної України як створеного зовнішніми силами антиросійського проєкту. У лютому 2022 р. ці положення були інтегровані в офіційне обґрунтування російської збройної агресії. Виразне формулювання тези про відсутність української національної окремішності прозвучало під час телевізійної програми «Пряма лінія з Владіміром Путіним» 30 червня 2021 р. Відповідаючи на запитання про відносини між Росією та Україною, В. Путін заявив: «я вважаю, що українці й росіяни – це взагалі один народ» (Прямая линия с Владимиром Путиным …, 2021). Це твердження було підкріплене порівняннями українців і росіян із внутрішніми етнокультурними групами інших народів. У такий спосіб відмінність української мови, культури та історичної свідомості трактувалася не як ознака існування окремої нації, а лише як регіональна варіація у межах ширшої російської спільноти.

На «Прямій лінії» було також анонсовано подальше розгортання цієї концепції у спеціальному тексті. Уже 12 липня 2021 р. на офіційному сайті президента Росії з'явилася стаття В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». Її вихід означав перетворення окремої публічної заяви на розгорнуту історико-політичну концепцію. На початку статті автор повторив, що росіяни та українці є «одним народом – єдиним цілим» (Статья Владимира Путина…, 2021). Заперечення української національної окремішності у статті здійснено за допомогою вибіркової історичної ретроспективи. Київську Русь подано як спільне джерело, з якого нібито природно розвинувся єдиний «русский народ», тоді як формування української нації пояснювалося переважно втручанням зовнішніх політичних сил. Окремі істо-

[1] Дотримуючись здебільшого офіційної термінології, ми все ж буде використовувати й поняття «диктатор» щодо В. Путін з огляду на специфіку побудованого в Росії антидемократичного політичного режиму.

ричні траєкторії українських земель, виникнення модерної української ідентичності та розвиток українського національного руху потрактовано не як самостійні суспільні процеси, а як наслідок політики Польщі, Австро-Угорщини та інших держав, зацікавлених у послабленні Росії. Відповідно, українська національна ідея постала в цьому наративі не як результат внутрішнього розвитку українського суспільства, а як політична технологія роз'єднання. Така інтерпретація дала змогу водночас заперечувати суб'єктність українців і перекладати відповідальність за російсько-український конфлікт на зовнішніх акторів. Українська ідентичність фактично визнавалася прийнятною лише доти, доки вона не суперечила концепції «єдиного народу» і не набувала форми національно-політичного самовизначення. Крім того, важливим елементом статті стало твердження про історичну штучність української державної території. Російський диктатор представив Україну як складену з регіонів, які в різний час були передані їй Росією або радянським керівництвом. Сучасні кордони України при цьому він не розглядав як міжнародно визнані кордони суверенної держави, а подавав як результат несправедливих щодо Росії адміністративних рішень. У такому викладі сама наявність української територіальної цілісності набувала характеру історичної аномалії.

Найбільш політично значущим поняттям статті став термін «анти-Росія» (Статья Владимира Путина…, 2021). За логікою В. Путіна, західні держави та частина українських політичних еліт перетворили Україну на територію, політична ідентичність якої ґрунтувалася на протиставленні Росії. Формула «анти-Росії» передбачала, що незалежна, орієнтована на Європу Україна не може бути результатом самостійного вибору українського суспільства. Її існування пояснювалося зовнішнім управлінням, ідеологічною маніпуляцією та діяльністю антиросійських сил. Поняття «анти-Росія», на нашу думку, мало подвійне значення. По-перше, воно делегітимізувало українську державність, оскільки представляло її не як позитивний національний проєкт, а як інструмент, спрямований проти Росії. По-друге, воно переносило українське питання зі сфери міжнародних відносин у сферу внутрішньої безпеки Російської Федерації. Якщо Україна є не сусідньою незалежною державою, а «анти-Росією», її політична самостійність починає трактуватися як безпосередня загроза російському історичному простору, населенню та державності. Разом з тим у статті поєднувалися формальне визнання права України на існування та фактичне заперечення підстав її самостійності. З одного боку, В. Путін декларував повагу до української мови, традицій і бажання українців бачити свою державу вільною та безпечною. З іншого боку, усі прояви української політичної окремішності, що передбачали дистанціювання від Росії, інтеграцію до західних структур або переоцінку імперського й радянського минулого, характеризувалися як наслідок зовнішнього втручання, русофобії та діяльності «антиросійського проєкту» (Статья Владимира Путина…, 2021). Таке поєднання давало змогу формально не заперечувати українську культуру, але заперечувати право української нації самостійно визначати політичний курс.

Наступним кроком у формуванні радикального антиукраїнського дискурсу став виступ В. Путіна 21 лютого 2022 р., виголошений напередодні визнання Росією так званих «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки». У ньому історична аргументація статті від 12 липня 2021 р. була безпосередньо використана для поставлення під сумнів легітимності сучасної України. Президент Росії заявив, що сучасна Україна була «цілком і повністю створена Росією», а точніше – більшовицькою Росією, і запропонував називати її «Україною імені Володимира Ілліча Леніна» (Обращение Президента Российской Федерации, 21 февраля 2022 года). По-суті, українська державність була представлена російським диктатором не як результат багатовікового розвитку народу, національного руху та реалізації права на самовизначення, а як продукт помилкових рішень більшовицького керівництва. Така теза давала підстави не лише заперечити історичну суб'єктність України, але й поставити під сумнів законність її кордонів. У промові В. Путні особливо наголошував, що більшовики нібито передали Україні історично російські території, не враховуючи волі населення Обращение Президента Российской Федерации, 21 февраля 2022 года). Це створювало псевдоісторичне виправдання майбутнього територіального переділу. У виступі кремлівського диктатора 21 лютого 2022 р. концепція «штучної України» була поєднана з твердженням про її неспроможність до повноцінного державного розвитку. Українські державні інституції описано як корумповані, залежні від Заходу й керовані радикальними націоналістами. Внутрішні політичні та соціально-економічні проблеми України нібито були доказом історичної нежиттєздатності її державності. Звичайно, при цьому В. Путіним не враховувалася визначальна роль російської агресії з 2014 р. у дестабілізації України. Особливе місце в промові займала

теза про зовнішнє управління. США і загалом НАТО характеризувалися як сили, що використовують територію України для створення військової загрози Російській Федерації Обращение Президента Российской Федерации, 21 февраля 2022 года). Внаслідок цього Україна знову позбавлялася власної політичної волі: її рішення пояснювалися не вибором громадян чи державних інституцій, а діяльністю зовнішніх центрів. Відтак, російсько-українське протистояння подавалося не як конфлікт двох держав, а як боротьба Росії із Заходом за територію та населення України.

24 лютого 2022 р. у зверненні, яким було оголошено початок повномасштабного вторгнення, В. Путін уже не розгортав детально історичну концепцію українсько-російської «єдності», оскільки її основні положення були сформульовані раніше. Натомість він використав її політичні наслідки. Україна була представлена як контрольований Заходом плацдарм, із території якого начебто формувалася фундаментальна загроза Росії. Метою воєнної операції проголошувалися «демілітаризація» та «денацифікація» України (Обращение Президента Российской Федерации, 24 февраля 2022 года). Категорія «денацифікації» була принципово невизначеною. У зверненні не пояснювалися ані конкретні юридичні критерії «нацизму», ані коло структур чи осіб, проти яких мала бути спрямована ця політика. Ми вважаємо, що, беручи до уваги попереднє заперечення самостійної української національної ідентичності, термін «денацифікація» охоплював значно ширше коло явищ: український патріотизм, прагнення до політичної незалежності, європейський і євроатлантичний курс, переосмислення радянської історії, захист української мови та спротив російському впливу. Внаслідок використання цього поняття саме з таким семантичним наповненням українська політична нація поставала як спільнота, частина якої нібито перебуває під владою «нацистів», а інша – є обманутою або заляканою. Така конструкція залишала українцям лише два допустимі статуси: вони могли бути або частиною «єдиного з росіянами народу», який потрібно «звільнити», або свідомими прихильниками «антиросійського» й «нацистського» проєкту, які підлягали примусовому усуненню. Самостійна українська ідентичність як легітимна позиція в цьому дискурсі практично не визнавалася.

Зазначені стаття, промова і звернення російського диктатора з погляду дослідження геноцидального наміру ще не є самостійним доказом наміру фізично знищити українську національну групу. Однак саме такий путрніський дискурс створив необхідну ідеологічну передумову для такого наміру: заперечив українців як окремого політичного суб'єкта, делегітимізував їхню державу, визначив самостійну українську ідентичність як штучну й ворожу та представив насильницьке втручання Росії як відновлення нібито природної історичної єдності. І тут ми б хотіли закцентувати на тому, що у подальшому ця «логіка» дала змогу трактувати спротив російській окупації не як захист української держави, а як прояв «нацизму» й «русофобії», який мав бути ліквідований.

Радикалізація офіційного дискурсу після початку повномасштабного вторгнення

Після 24 лютого 2022 р. офіційний російський дискурс зазнав якісної трансформації. В уже згадуваному зверненні 24 лютого 2022 р. В. Путін визначив серед головних цілей війни «демілітаризацію і денацифікацію України», однак не пояснив, які саме ознаки дозволяють віднести державу, її органи чи населення до категорії «нацистів» (Обращение Президента Российской Федерации, 24 февраля 2022 года). Відсутність юридичних критеріїв зробила поняття «денацифікація» потенційно необмеженим інструментом політичної інтерпретації. Будь-який прояв української національної ідентичності, підтримки незалежності або спротиву російській агресії міг бути включений до цього поняття. Поступово поняття «нацизм» втратило зв'язок із його історичним змістом і почало використовуватися як універсальна характеристика української державності. У виступах російського керівництва, офіційних коментарях та державних медіа українська влада, Збройні сили України, державні символи, мовна політика, декомунізація та європейський курс дедалі частіше подавалися як прояви єдиного «нацистського режиму». Ми переконані, що в російському політичному дискурсі 2022 року відбулося фактичне ототожнення української політичної нації із поняттям «нацизм», що створювало моральне виправдання застосування необмеженого насильства.

Найбільш радикальне формулювання цієї концепції міститься у статті Тімофєя Сєргєйцева «Що Росія повинна зробити з Україною», опублікованій 3 квітня 2022 р. державним агентством «РІА Новості» (Сергєйцев, 2022). Хоча стаття формально не мала статусу офіційного документа, проте була оприлюднена державним інформаційним ресурсом, не спростовувалася російською владою та широко поширювалася у провладному інформаційному просторі. З огляду на це її доцільно розглядати як програмний текст,

який відображає найбільш радикальний варіант державного дискурсу. Т. Сєрґєйцев стверджував, що «денацифікації» підлягає не лише політичне керівництво України, а значна частина українського суспільства. Український народ описувався як такий, що зазнав «нацистської трансформації», а тому потребує тривалого ідеологічного «перевиховання» (Сергєйцев, 2022). Відповідно, відповідальність переносилася із конкретних політичних діячів на значну частину українського населення. Особливо важливим є те, що автор фактично відмовив українцям у праві на окрему національну ідентичність. У статті стверджувалося, що назва «Україна» не повинна існувати як позначення окремої держави, а процес «денацифікації» має супроводжуватися деукраїнізацією, ліквідацією політичних інститутів, зміною системи освіти, інформаційного простору та історичної пам'яті (Сергєйцев, 2022). Разом з тим Т. Сєрґейцев провів прихований поділ українського населення на дві категорії. До першої належать особи, які можуть бути піддані «перевихованню», русифікації та політичній інтеграції. До другої – ті, хто активно підтримує українську державність або чинить опір російській окупації. Саме щодо цієї категорії використовуються формулювання про необхідність «ліквідації», «очищення», створення спеціальних органів репресій та тривалої політичної ізоляції (Сергєйцев, 2022). Такий поділ, по-суті, має ознаки геноцидної селекції населення за рівнем лояльності до російського політичного проєкту.

Тож після початку повномасштабного вторгнення російський дискурс перейшов від заперечення української державності до обґрунтування необхідності її примусової трансформації. Якщо до лютого 2022 р. українці розглядалися як частина «єдиного народу», яка перебуває під зовнішнім впливом, то навесні 2022 р. значна частина українського населення вже характеризується як носій «нацизму», що має бути очищений, перевиховний або усунутий. Саме ця зміна є одним із найважливіших індикаторів радикалізації дискурсу та становить важливий матеріал для аналізу можливого формування геноцидального наміру.

Дискурс заперечення та асиміляції (2023–2026)

Упродовж 2023 – першої половини 2026 рр. російський політичний дискурс щодо України розвивався у двох взаємопов'язаних напрямах. Перший полягав у подальшому запереченні перспектив існування України як суверенної держави. Другий передбачав представлення населення окупованих територій як частини «російського світу», яку необхідно інтегрувати до політичного, правового, освітнього та культурного простору Російської Федерації. Унаслідок цього риторика про «єдиний народ» перестала бути лише історико-політичною концепцією і набула характеру програми практичної асиміляції.

Одним із найбільш послідовних носіїв дискурсу про неминуче зникнення України став заступник голови Ради безпеки Російської Федерації Дмітрій Мєдвєдєв. У квітні 2023 р. він опублікував текст під назвою «Чому чезне Україна? Тому що вона нікому не потрібна», у якому стверджував, що Україна нібито не потрібна ані Європі, ані США, ані Росії, ані власним громадянам, а тому в майбутньому перестане існувати. Узагальнювальним висновком допису стало твердження: «Така Україна не потрібна нікому на планеті. Саме тому її не буде» (Медведев, 2023). Зміст заяви виходив за межі критики конкретного українського уряду: заперечувалася сама перспектива тривалого існування української держави. У березні 2024 р. цю тезу Д. Мєдвєдєв розгорнув під час виступу на так званому «Всесвітньому фестивалі молоді». Він заявив, що формула «Україна – не Росія» повинна «зникнути назавжди», натомість проголосивши: «Україна – це, безумовно, Росія» (Медведев, 2024). Таке формулювання заперечувало не лише сучасний політичний курс України, але й саму можливість її окремого історичного, національного та державного існування. Українські території представлялися частиною російського «цивілізаційного» простору, тимчасово відокремленою від Росії внаслідок зовнішнього втручання та помилкових політичних рішень.

Заяви Д. Мєдвєдєва мають особливе значення з огляду на його офіційний статус заступника голови Ради безпеки Російської Федерації. Вони не є нормативними актами або формальними рішеннями російського уряду, проте становлять частину квазіофіційного дискурсу, який більш радикально й відверто висловлює положення, присутні в заявах президента Росії. Якщо В. Путін переважно говорить про «історичну Росію», «один народ» та штучність української державності, то Д. Медведєв формулює прямий висновок із цієї концепції – Україна не повинна існувати як самостійна держава.

Одночасно російське керівництво продовжувало легітимізувати анексію окупованих українських територій. Під час пленарного засідання Всесвітнього російського народного собору 28 листопада 2023 р. В. Путін визначив «російський світ» як надзвичайно широку історико-цивілізаційну спільноту, що охоплює Давню Русь,

Московське царство, Російську імперію, Радянський Союз і сучасну Росію. У цій моделі кордони «російського світу» не збігаються з міжнародно визнаними кордонами Російської Федерації, а визначаються спільністю історії, мови, культури та політичної пам'яті (Пленарное заседание Всемирного русского народного собора, 28 ноября 2023). На нашу думку, така концепція створювала ідеологічне обґрунтування приєднання українських територій. Анексія подавалася не як захоплення земель іншої держави, а як «повернення» частин історичної Росії та возз'єднання населення, яке нібито завжди належало до російського народу. Міжнародно визнаний принцип територіальної цілісності України замінювався історико-цивілізаційним аргументом, відповідно до якого Росія нібито самостійно визначала, які території й населення мають належати до її державного простору.

У цей період (2023–2026) російсько-українська війна дедалі частіше представлялася не як локальна боротьба за Донбас або нейтральний статус України, а як конфлікт за саме існування Росії та «російського світу». У такому дискурсі поразка Росії означала б нібито руйнування її державності, культури та цивілізації. Відповідно, війна набувала екзистенційного характеру, а компроміс з Україною трактувався як загроза самому буттю російської держави. Безумовно, така постановка питання розширювала допустимі межі насильства, оскільки будь-які дії могли виправдовуватися необхідністю захистити Росію від знищення. Протиставлення України та «російського світу» мало принципово асиметричний характер. Російська ідентичність визначалася як природна, історична й органічна, тоді як українська – як штучно створена, нав'язана Заходом і спрямована проти Росії. Звідси випливало, що носії української ідентичності не розглядалися як представники окремої національної спільноти з правом на самовизначення. Вони трактувалися або як «справжні росіяни», які втратили власну ідентичність і можуть бути «повернуті», або як свідомі прихильники ворожого антиросійського проєкту.

Особливо виразно ця логіка проявилася в політиці Російської Федерації на окупованих територіях. У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини за березень 2024 р. зафіксовано систематичне витіснення української системи державного управління, судочинства й освіти та запровадження російських правових і адміністративних порядків. Російська окупаційна влада придушувала прояви української культури й ідентичності, змінюючи практично всі сфери повсякденного життя населення (Human Rights Situation during the Russian Occupation…, 2024). Одним із головних інструментів такої інтеграції стала примусова паспортизація. Російські паспорти були необхідними або фактично незамінними для отримання медичної допомоги, пенсій, соціальних виплат, працевлаштування, реєстрації майна та користування іншими базовими послугами. Особи, які відмовлялися від російського громадянства, зазнавали дискримінації, перевірок і загрози депортації. За свідченнями, зібраними ООН, багато мешканців отримували російські паспорти не з власної політичної волі, а тому, що не мали практичної альтернативи (Human Rights Situation during the Russian Occupation…, 2024).

Правовою основою посилення тиску став, зокрема, указ президента Російської Федерації № 307 від 27 квітня 2023 р. Він поширював на мешканців окупованих територій статус іноземців, якщо вони не набули російського громадянства або не оформили перебування відповідно до російського законодавства. Це створило можливість вимагати від українських громадян легалізації проживання на власній землі та загрожувати їм видворенням. Окремою підставою для депортації могли бути так звані «екстремістські дії» – поняття, достатньо широке для переслідування за проукраїнські погляди або критику російської окупації (О некоторых особенностях правового положения …, 2023).

Зазначимо, що у березні 2025 р. російська влада повідомила про завершення «масової паспортизації» та видачу російських паспортів приблизно 3,5 млн мешканців окупованих територій. Однак Управління Верховного комісара ООН з прав людини встановило, що доступ до пенсій, соціальних послуг, освіти, медичної допомоги та праці дедалі більше залежав від наявності російського громадянства (О некоторых особенностях правового положения …, 2025). Відтак маємо підстави характеризувати паспортизацію не як добровільний вибір населення, а як систему адміністративного примусу. У 2025 р. тиск було посилено новими вимогами: українські громадяни мали до 10 вересня 2025 р. виїхати з Росії та окупованих нею територій або врегулювати своє становище відповідно до російського законодавства. Для отримання документів, необхідних для працевлаштування, вони повинні були складати іспити з російської мови, історії та основ російського законодавства. Такі заходи пов'язували право людини залишатися у своєму місці проживання з демонстрацією політико-культурної лояльності державі-окупанту (О некоторых особенностях правового положения …, 2025).

Не менш важливим інструментом асиміляції стало витіснення української освіти. На окупованих територіях російська влада запроваджувала російські навчальні програми, підручники й стандарти, обмежувала викладання української мови та переслідувала педагогів, які відмовлялися переходити на російську програму. Дітям викладали російську версію історії, відповідно до якої Україна не має повноцінної державницької традиції, а окуповані території є частиною Росії. Дослідження «Human Rights Watch» визначило цю політику як примусову русифікацію української системи освіти (Education under Occupation…, 2024). Відзначимо, що заміна навчальних програм означала не лише зміну мови викладання. Із підручників та шкільного простору усувалися українські державні символи, література, історичні інтерпретації та пам'ятні дати. Натомість запроваджувалися російські символи, святкування, уроки патріотичного виховання та наративи про «возз'єднання» окупованих регіонів з Росією (Education under Occupation…, 2024). Через освіту формувалося покоління, яке мало сприймати анексію як історично законну, а українську державність – як помилку або ворожий проєкт.

На нашу думку, особливе значення у підтвердженні геноцидального наміру має російська політика щодо дітей. Як відомо, Міжнародний кримінальний суд 17 березня 2023 р. видав ордери на арешт В. Путіна та уповноваженої президента Росії з прав дитини Марії Львової-Бєлової. Палата попереднього провадження встановила розумні підстави вважати їх відповідальними за воєнний злочин незаконної депортації та переміщення українських дітей з окупованих територій до Російської Федерації (Situation in Ukraine …, 2023). Переміщення дітей супроводжувалося зміною їхнього правового, мовного та культурного середовища. Діти отримували російські документи, навчалися за російськими освітніми програмами, брали участь у патріотичних заходах і могли бути передані російським родинам. Ми визнаємо, що такі практики не можна автоматично кваліфікувати як геноцид лише на підставі їхнього асиміляційного характеру. Проте знову наголосимо, що насильницьке передання дітей з однієї національної групи до іншої прямо назване в пункті «е» статті II Конвенції про геноцид як одна з форм геноцидального діяння, якщо доведено спеціальний намір знищити групу повністю або частково. Доповідь ООН про права дітей в Україні, оприлюднена у березні 2025 р., засвідчила, що на тимчасово окупованих територіях дітей примушували отримувати російське громадянство, демонструвати лояльність Російській Федерації та навчатися за програмами, які заперечували українську національну ідентичність. Освітня політика поєднувалася з військово-патріотичним вихованням, участю в молодіжних організаціях і підготовкою до майбутньої служби в російських силових структурах (The Impact of the Armed Conflict …, 2025).

У 2024–2025 навчальному році російське міністерство освіти запровадило обов'язкові дисципліни з елементами військової підготовки, зокрема на окупованих територіях України. Паралельно розширювалася мережа кадетських класів для дітей, починаючи приблизно із шестирічного віку. За оцінкою ООН, ці програми були спрямовані на підготовку дітей до служби у військових і правоохоронних органах Російської Федерації (Situation of Human Rights in the Temporarily…, 2025). Мілітаризація дітей виконувала дві функції. По-перше, вона формувала лояльність до держави-окупанта та нормалізувала російську військову присутність. По-друге, вона змінювала історичну пам'ять дітей, перетворюючи агресію Росії проти України на героїчну боротьбу за «визволення» й захист «російського світу». Українські військові та державні інституції при цьому зображувалися як ворожі, «нацистські» або терористичні структури.

До середини 2026 р. політика примусової інтеграції продовжувала поглиблюватися. У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини за 2026 р. відзначено, що мешканців окупованих територій зобов'язували отримати російське громадянство, врегулювати перебування за російським законодавством або залишити територію. Для користування мобільним зв'язком також запроваджувалася повторна реєстрація із застосуванням російських паспортів. Таким чином громадянство держави-окупанта ставало умовою не лише соціального забезпечення, а й повсякденної комунікації (Forced Displacement from Territory …, 2026).

На наше переконання, сукупний вплив паспортизації, трансформації освіти, придушення української мови, запровадження російської історичної пам'яті, депортації та «перевиховання» дітей становлять взаємопов'язану систему асиміляції. Її метою є не лише забезпечення адміністративного контролю над територією, але й зміна національної самоідентифікації населення. Людина може залишатися на окупованій території за умови включення до російської правової та політичної спільноти; відкрита українська ідентичність, натомість, перетворюється на підставу для дискримінації, переслідування або видворення. При цьому, ми наголошуємо, що

при аналізі цих процесів необхідно розрізняти культурну асиміляцію та юридичне поняття геноциду. Конвенція 1948 р. не виокремлює «культурний геноцид» як самостійний склад злочину. Тому ліквідація української освіти, мови, символіки та історичної пам'яті сама собою не доводить наміру фізично або біологічно знищити українську національну групу. Водночас ці дії мають важливе доказове значення, якщо розглядаються разом із убивствами, насильницькими переміщеннями, створенням небезпечних умов життя та переданням українських дітей до іншої національної групи.

Висновки. Отже, під геноцидальним наміром треба розуміти усвідомлену спеціальну мету суб'єкта знищити повністю або в істотній частині національну, етнічну, расову чи релігійну групу саме як окрему людську спільноту шляхом учинення однієї чи кількох дій, передбачених статтею II Конвенції про геноцид. Такий намір може бути безпосередньо проголошений або встановлений на підставі сукупності офіційних висловлювань, планів, систематичних дій, характеру вибору жертв та фактичних наслідків державної політики. Встановлено, що геноцидні фрагменти у російському політичному дискурсі напередодні та під час повномасштабної війни Росії проти України поступово радикалізувалися. У 2021 – лютому 2022 рр. домінували тези про росіян та українців як «один народ», штучність української державності, відсутність самостійного історичного розвитку української нації та перетворення України на «анти-Росію». Таке заперечення української суб'єктності створило ідеологічні передумови для виправдання збройної агресії. Після 24 лютого 2022 р. поняття «денацифікації» стало невизначеною та потенційно необмеженою категорією, що давала змогу російській владі та пропаганді ототожнювати з «нацизмом» українську державність, національну ідентичність, патріотизм і спротив окупації. У квазіофіційному дискурсі сформувався поділ українців на тих, хто підлягає русифікації та «перевихованню», і тих, кого необхідно ізолювати, усунути або ліквідувати. У 2023–2026 рр. заперечення української нації набуло характеру практичної асиміляційної політики. Примусова паспортизація, витіснення української освіти, мови й історичної пам'яті, мілітаризація дітей, депортації та передання їх до російського середовища були спрямовані на руйнування зв'язку населення з українською політичною та національною спільнотою. Безумовно, незаперечне доказове значення має насильницьке передання дітей, прямо передбачене Конвенцією як одна з форм геноцидального діяння. Водночас самі висловлювання про «один народ», «денацифікацію» чи зникнення України не є достатнім юридичним доказом геноциду. Їх слід оцінювати в сукупності з убивствами, депортаціями, переслідуваннями, примусовою асиміляцією та іншими систематичними діями. Саме узгодженість російського політичного дискурсу 2021–2026 рр. з державною практикою дає підстави розглядати його як вагомий компонент доказування геноцидального наміру щодо українства як національної групи.

Стаття публікується в рамках виконання гранту Президента України докторам наук (до 45 років включно) для проведення наукових досліджень і розробок (Розпорядження Президента України від 27.11.2025 року № 131/2025-рп) на тему: «Війна Росії проти України: геноцидні практики» (реєстраційний номер 2025.02/0022).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. An Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent / principal author Yonah Diamond ; New Lines Institute for Strategy and Policy, Raoul Wallenberg Centre for Human Rights. Washington, D.C. ; Montreal, 2022. 48 p. URL: https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/An-Independent-Legal-Analysis-of-the-Russian-Federations-Breaches-of-the-Genocide-Convention-in-Ukraine-and-the-Duty-to-Prevent-1-2.pdf

2. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) : Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*. 2007. P. 43–240. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf

3. Azarov D., Koval D., Nuridzhanian G., Venher V. Understanding Russia's Actions in Ukraine as the Crime of Genocide. *Journal of International Criminal Justice*. 2023. Vol. 21, issue 2. P. 233–264. DOI: https://doi.org/10.1093/jicj/mqad018. URL: https://academic.oup.com/jicj/article/21/2/233/7197410

4. Bufacchi V. War crimes in Ukraine: is Putin responsible? *Journal of Political Power*, 16(1). 2023. Pp. 1–6. https://doi.org/10.1080/2158379X.2022.2105495

5. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide : adopted by Resolution 260 (III) A of the United Nations General Assembly on 9 December 1948. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-prevention-and-punishment-crime-genocide

6. Education under Occupation: Forced Russification of the School System in Occupied Ukrainian Territories. Human Rights Watch. New York, 2024. URL: https://www.hrw.org/report/2024/06/20/education-under-occupation/forced-russification-school-system-occupied-ukrainian

7. Elements of Crimes. The Hague : International Criminal Court, 2013. 44 p. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf

8. Etkind A. Ukraine, Russia, and Genocide of Minor Differences. *Journal of Genocide Research*. 2023. Vol. 25, issue 3–4. P. 384–402. DOI: https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2082911. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14623528.2022.2082911

9. Forced Displacement from Territory of Ukraine Occupied by the Russian Federation: Forcible Transfer and Deportation, Barriers to Return, and the Rights of Internally Displaced Persons, 24 February 2022 – 31 December 2025. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Geneva, 2026. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2026-04/2026-03-20%20OHCHR%20-%20Thematic%20report%20-%20Forced%20displacement.pdf

10. Haliv M., Ilnytskyi V., Dvoryanyn P. «Genocide» or «War Crimes»: Views of Ukrainian and Foreign Intellectuals on the Nature of Crimes Committed by Russian Troops in Ukraine (2022–2024). *Сторінки історії* : збірник наукових праць. 2026. Вип. 62. С. 415–437. https://doi.org/10.20535/2307-5244.62.2026.362900

11. Hook K. The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis / legal advisers John Packer, Erin Farrell Rosenberg, Yonah Diamond, Christopher Atwood ; New Lines Institute for Strategy and Policy, Raoul Wallenberg Centre for Human Rights. Washington, D.C. ; Montreal, 2023. 57 p. URL: https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/20230726-Genocide-Ukraine-Report-NISLAP_.pdf

12. Human Rights Situation during the Russian Occupation of Territory of Ukraine and Its Aftermath, 24 February 2022 – 31 December 2023. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Geneva, 2024. 66 p. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf

13. Ioffe Y. The Right to Family Reunification of Children Seeking International Protection under the Convention on the Rights of the Child: Misplaced Reliance on Travaux? *International Journal of Refugee Law*, Volume 34, Issue 2, June 2022, P. 215–240, https://doi.org/10.1093/ijrl/eeac034

14. Ioffe Y. Forcibly Transferring Ukrainian Children to the Russian Federation: A Genocide? *Journal of Genocide Research*, 25(3–4). 2023. Pp. 315–351. https://doi.org/10.1080/14623528.2023.2228085

15. Khoshnood K., Raymond N. A., Howarth C. N. *Russia's Systematic Program for the Re-education & Adoption of Ukraine's Children: A Conflict Observatory Report*. New Haven : Humanitarian Research Lab, Yale School of Public Health, 2023. 34 p.

16. Laryš M. Pro-war Hardline Influencers in Putin's Regime in the Context of Russia's Re-invasion of Ukraine. *Post-Soviet Affairs*. 2025. Vol. 41, issue 4. P. 289–310. DOI: https://doi.org/10.1080/1060586X.2025.2509057. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1060586X.2025.2509057

17. Oksamytna K. Imperialism, Supremacy, and the Russian Invasion of Ukraine. *Contemporary Security Policy*. 2023. Vol. 44, issue 4. P. 497–512. DOI: https://doi.org/10.1080/13523260.2023.2259661. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13523260.2023.2259661

18. Prosecutor v. Radislav Krstić : Judgement, Case No. IT-98-33-A, 19 April 2004 / International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Appeals Chamber. The Hague, 2004. 136 p. URL: https://cld.irmct.org/assets/filings/Judgement-Krstic.pdf

19. Quénivet N. The Conflict in Ukraine and Genocide. *Journal of International Peacekeeping*. 2022. Vol. 25, issue 2. P. 141–154. DOI: https://doi.org/10.1163/18754112-25020004.

20. Raymond N. A., Hathaway O., Howarth C. N., Khoshnood K. *Intentional, Systematic, & Widespread: Russia's Program of Coerced Adoption and Fostering of Ukraine's Children*. New Haven: Humanitarian Research Lab, Yale School of Public Health, 2024.

21. Rome Statute of the International Criminal Court : adopted on 17 July 1998, entered into force on 1 July 2002. The Hague : International Criminal Court, 2011. 58 p. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf

22. Schabas W. A. Genocide and Ukraine: Do Words Mean What We Choose them to Mean?, *Journal of International Criminal Justice.* 2022. Vol. 20, Issue 4. P. 843–857. https://doi.org/10.1093/jicj/mqac042

23. Shaw M. Russia's Genocidal War in Ukraine: Radicalization and Social Destruction. *Journal of Genocide Research*. 2023. Vol. 25, issue 3–4. P. 352–370. DOI: https://doi.org/10.1080/14623528.2023.2185372. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14623528.2023.2185372

24. Situation in Ukraine: ICC Judges Issue Arrest Warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. International Criminal Court. 17 March 2023. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and

25. Situation of Human Rights in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, including the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol : Report of the Secretary-General. A/80/315. 6 August 2025. United Nations General Assembly. New York : United Nations, 2025. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-11/n2521410.pdf

26. The Impact of the Armed Conflict and Occupation on Children's Rights in Ukraine, 24 February 2022 – 31 December 2024. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Geneva, 2025. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine.pdf

27. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. 1421 p.

28. Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. *Серія Історія.* 2023. Вип. 13/55. С. 47–73.

29. Галів М., Карпенко О. Викрадення українських дітей російськими окупантами (2022–2024): за матеріалами вітчизняних мас-медіа. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія,* 2024. Спецвипуск. С. 62–76. DOI: https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.5

30. Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022–2024). *Новітня доба.* 2024. Вип. 12. С. 75–96.

31. Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 5–33.

32. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної аґресії проти України. *Український історичний журнал.* 2022. № 5. С. 43–55.

33. Лисенко О. Є. Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 25 травня 2022 р.). *Вісник Національної академії наук України*. Вип. 7. 2022. С. 85–98.

34. Медведев Д. А. Выступление на марафоне «Знание.Первые» в рамках Всемирного фестиваля молодёжи, 4 марта 2024 г. *РИА Новости*. URL: https://ria.ru/20240304/ukraina-1930928924.html

35. Медведев Д. А. Почему исчезнет Украина? Потому что она никому не нужна [Електронний ресурс] : допис від 8 квітня 2023 р. *ВКонтакте*. URL: https://vk.com/wall53083705_82079

36. О некоторых особенностях правового положения отдельных категорий иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации : Указ Президента Российской Федерации от 27 апреля 2023 г. № 307. *Официальное опубликование правовых актов*. URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202304270013

37. Обращение Президента Российской Федерации, 21 февраля 2022 года. Президент России. Москва : Кремль, 2022. URL: https://kremlin.ru/events/president/news/67828

38. Обращение Президента Российской Федерации, 24 февраля 2022 года. Президент России. Москва : Кремль, 2022. URL: https://kremlin.ru/events/president/news/67843

39. Пленарное заседание Всемирного русского народного собора, 28 ноября 2023 года. Президент России. URL: https://kremlin.ru/events/president/news/72863

40. Прямая линия с Владимиром Путиным, 30 июня 2021 года. Президент России. URL: https://kremlin.ru/events/president/news/65973

41. Сергєйцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА Новости*. 3 апреля 2022 г. URL: https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html

42. Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев», 12 июля 2021 года. Президент России. URL: https://kremlin.ru/events/president/news/66181

43. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні. Київ : Академперіодика, 2023. 318 с.

REFERENCES

1. An Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent (2022) / principal author Yonah Diamond ; New Lines Institute for Strategy and Policy, Raoul Wallenberg Centre for Human Rights. Washington, D.C. ; Montreal. 48 p. URL: https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/An-Independent-Legal-Analysis-of-the-Russian-Federations-Breaches-of-the-Genocide-Convention-in-Ukraine-and-the-Duty-to-Prevent-1-2.pdf [In English]

2. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007, 43–240 (2007). International Court of Justice. https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf [In English]

3. Azarov, D., Koval, D., Nuridzhanian, G., & Venher, V. (2023). Understanding Russia's actions in Ukraine as the crime of genocide. *Journal of International Criminal Justice*, 21(2), 233–264. https://doi.org/10.1093/jicj/mqad018 [In English]

4. Bufacchi, V. (2023). War crimes in Ukraine: Is Putin responsible? Journal of Political Power, 16(1), 1–6. https://doi.org/10.1080/2158379X.2022.2105495 [In English]

5. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide : adopted by Resolution 260 (III) A of the United Nations General Assembly on 9 December 1948. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-prevention-and-punishment-crime-genocide [In English]

6. Education under Occupation: Forced Russification of the School System in Occupied Ukrainian Territories (2024) / Human Rights Watch. New York. URL: https://www.hrw.org/report/2024/06/20/education-under-occupation/forced-russification-school-system-occupied-ukrainian [In English]

7. Elements of Crimes. The Hague : International Criminal Court, 2013. 44 p. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf [In English]

8. Etkind, A. (2023). Ukraine, Russia, and genocide of minor differences. Journal of Genocide Research Vol. 25. Issue 3-4. Pp. 384–402. https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2082911 [In English]

9. Forced Displacement from Territory of Ukraine Occupied by the Russian Federation: Forcible Transfer and Deportation, Barriers to Return, and the Rights of Internally Displaced Persons, 24 February 2022 – 31 December 2025 [Електронний ресурс] (2026) / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Geneva. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2026-04/2026-03-20%20OHCHR%20-%20Thematic%20report%20-%20Forced%20displacement.pdf [In English]

10. Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Dvoryanyn, P. (2026). “Genocide” or “war crimes”: Views of Ukrainian and foreign intellectuals on the nature of crimes committed by Russian troops in Ukraine (2022–2024). *Storinky istorii*, 62. Pp. 415–437. https://doi.org/10.20535/2307-5244.62.2026.362900 [In English]

11. Hook, K. (2023). The Russian Federation’s escalating commission of genocide in Ukraine: A legal analysis. New Lines Institute for Strategy and Policy; Raoul Wallenberg Centre for Human Rights. Washington, D.C. ; Montreal. 57 p. URL: https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/20230726-Genocide-Ukraine-Report-NISLAP_.pdf [In English]

12. Human Rights Situation during the Russian Occupation of Territory of Ukraine and Its Aftermath, 24 February 2022 – 31 December 2023 [Електронний ресурс] (2024) / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Geneva. 66 p. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf [In English]

13. Ioffe, Y. (2022). The right to family reunification of children seeking international protection under the Convention on the Rights of the Child: Misplaced reliance on travaux? *International Journal of Refugee Law*, 34(2). Pp. 215–240. https://doi.org/10.1093/ijrl/eeac034 [In English]

14. Ioffe, Y. (2023). Forcibly transferring Ukrainian children to the Russian Federation: A genocide? Journal of Genocide Research, 25(3–4). Pp. 315–351. https://doi.org/10.1080/14623528.2023.2228085 [In English]

15. Khoshnood K., Raymond N. A., Howarth C. N. (2023). *Russia's Systematic Program for the Re-education & Adoption of Ukraine's Children: A Conflict Observatory Report*. New Haven: Humanitarian Research Lab, Yale School of Public Health. 34 p.

16. Laryš, M. (2025). Pro-war hardline influencers in Putin’s regime in the context of Russia’s re-invasion of Ukraine. Post-Soviet Affairs, 41(4). Pp. 289–310. https://doi.org/10.1080/1060586X.2025.2509057 [In English]

17. Oksamytna, K. (2023). Imperialism, supremacy, and the Russian invasion of Ukraine. Contemporary Security Policy, 44(4). Pp. 497–512. https://doi.org/10.1080/13523260.2023.2259661 [In English]

18. Prosecutor v. Radislav Krstić, Case No. IT-98-33-A, Judgement (Appeals Chamber, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, April 19, 2004). The Hague. 136 p. https://cld.irmct.org/assets/filings/Judgement-Krstic.pdf [In English]

19. Quénivet, N. (2022). The conflict in Ukraine and genocide. Journal of International Peacekeeping, 25(2). Pp. 141–154. https://doi.org/10.1163/18754112-25020004 [In English]

20. Raymond N. A., Hathaway O., Howarth C. N., Khoshnood K. (2024). *Intentional, Systematic, & Widespread: Russia's Program of Coerced Adoption and Fostering of Ukraine's Children*. New Haven: Humanitarian Research Lab, Yale School of Public Health. [In English]

21. Rome Statute of the International Criminal Court : adopted on 17 July 1998, entered into force on 1 July 2002 (2011). The Hague : International Criminal Court. 58 p. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf [In English]

22. Schabas, W. A. (2022). Genocide and Ukraine: Do words mean what we choose them to mean? Journal of International Criminal Justice, 20(4). Pp. 843–857. https://doi.org/10.1093/jicj/mqac042 [In English]

23. Shaw, M. (2023). Russia’s genocidal war in Ukraine: Radicalization and social destruction. *Journal of Genocide Research*, 25(3–4). Pp. 352–370. https://doi.org/10.1080/14623528.2023.2185372 [In English]

24. Situation in Ukraine: ICC Judges Issue Arrest Warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova (2023) / International Criminal Court. 17 March 2023. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and [In English]

25. Situation of Human Rights in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, including the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol : Report of the Secretary-General. A/80/315. 6 August 2025. United Nations General Assembly. New York : United Nations, 2025. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-11/n2521410.pdf [In English]

26. The Impact of the Armed Conflict and Occupation on Children’s Rights in Ukraine, 24 February 2022 – 31 December 2024. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Geneva, 2025. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine.pdf [In English]

27. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects scientific monograph (2022). Riga, Latvia: Baltija Publishing. 1421 p. [In English]

28. Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): Vitchyznianyi istoriohrafichnyi dyskurs [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014–2023): domestic historiographical discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istoriia*, 13(55). Pp. 47–73. [In Ukrainian]

29. Haliv, M., & Karpenko, O. (2024). Vykradennia ukrainskykh ditei rosiiskymy okupantamy (2022–2024): Za materialamy vitchyznianykh mas-media [O. Abduction of Ukrainian children by Russian occupiers (2022–2024): based on materials from domestic mass media]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istoriia*, Special Issue. Pp. 62–76. https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.5 [In Ukrainian]

30. Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukraintsiv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022–2024) [The issue of Russia's genocide against Ukrainians in the Ukrainian mass media (2022–2024)]. *Novitnia Doba*, 12. Pp. 75–96. [In Ukrainian]

31. Hrytsiuk, V., & Lysenko, O. (2023). Viina Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Voiennyi, mizhnarodno-pravovyi, heopolitychnyi ta ekonomichnyi vymiry [The war of the Russian Federation against Ukraine: military, international legal, geopolitical and economic dimensions]. Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal, 2(569). Pp. 5–33. [In Ukrainian]

32. Ilnytskyi, V., Starka, V., & Haliv, M. (2022). Rosiiska propahanda yak element pidhotovky do zbroinoi ahresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 5. Pp. 43–55. [In Ukrainian]

33. Lysenko, O. Ye. (2022). Fenomenolohiia viiny Rosii proty Ukrainy yak obiekt humanitarnykh doslidzhen (za materialamy dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 25 travnia 2022 r.) [The phenomenology of Russia's war against Ukraine as an object of humanities research (Based on a report presented at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on May 25, 2022)]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy*. Vyp. 7. Pp. 85–98. [In Ukrainian]

34. Medvedev, D. A. (2024, March 4). Vystuplenie na marafone «Znanie.Pervye» v ramkakh Vsemirnogo festivalia molodezhi [Speech at the "Knowledge.First" marathon within the World Youth Festival]. *RIA Novosti*. https://ria.ru/20240304/ukraina-1930928924.html [In Russian]

35. Medvedev, D. A. (2023, April 8). Pochemu ischeznet Ukraina? Potomu chto ona nikomu ne nuzhna [Why will Ukraine disappear? Because nobody needs it]. *VKontakte*. https://vk.com/wall53083705_82079 [In Russian]

36. O nekotorykh osobennostiakh pravovogo polozheniia otdelnykh kategorii inostrannykh grazhdan i lits bez grazhdanstva v Rossiiskoi Federatsii: Ukaz Prezidenta Rossiiskoi Federatsii, 2023, April 27, No. 307 [On certain features of the legal status of certain categories of foreign citizens and stateless persons in the Russian Federation: Presidential Decree No. 307]. Official Publication of Legal Acts. http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202304270013[In Russian]

37. Obrashchenie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii, 21 fevralia 2022 goda [Address by the President of the Russian Federation, February 21, 2022]. https://kremlin.ru/events/president/news/67828 [In Russian]

38. Obrashchenie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii, 24 fevralia 2022 goda [Address by the President of the Russian Federation, February 24, 2022]. https://kremlin.ru/events/president/news/67843 [In Russian]

39. Plenarnoe zasedanie Vsemirnogo russkogo narodnogo sobora, 28 noiabria 2023 goda [Plenary session of the World Russian People's Council, November 28, 2023]. https://kremlin.ru/events/president/news/72863 [In Russian]

40. Priamaia liniia s Vladimirom Putinym, 30 iiunia 2021 goda [Direct Line with Vladimir Putin, June 30, 2021]. https://kremlin.ru/events/president/news/65973 [In Russian]

41. Sergeitsev, T. (2022, April 3). Chto Rossiia dolzhna sdelat s Ukrainoi [What Russia should do with Ukraine]. *RIA Novosti.* https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html [In Russian]

42. Statia Vladimira Putina «Ob istoricheskom edinstve russkikh i ukraintsev» 2021, July 12 [Vladimir Putin's article "On the historical unity of Russians and Ukrainians", 2021, July 12]. https://kremlin.ru/events/president/news/66181[In Russian]

43. Yakubova, L. D. (2023). Rashyzm: Zvir z bezodni [Ruscism: A beast from the abyss]. Akademperiodyka. 318 s. [In Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 30.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(410)"19":327(4):930.1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-6

Сергій САКСОНОВ,
orcid.org/0009-0008-2984-7527
магістр історії,
незалежний дослідник
(Київ, Україна) saksavgust@gmail.com

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИКИ В. ЧЕРЧИЛЛЯ: СУЧАСНИЙ АНГЛОМОВНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

Метою *цієї статті є комплексний аналіз сучасного англомовного історіографічного дискурсу щодо європейської політики Вінстона Черчилля, класифікація основних наукових підходів та деконструкція політичних міфів, сформованих навколо його геополітичної спадщини.*

Методологія дослідження. *Методологія дослідження. Робота базується на засадах історизму та об'єктивізму з використанням загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція) та спеціальних методів (історико-генетичний, історико-порівняльний, синхронний, діахронний, статистичний, а також метод історичної реконструкції). Цей інструментарій визначає широкі можливості та перспективи застосування в наступних розділах роботи для критичного аналізу сучасних англомовних праць і політичних біографій, присвячених європейському вектору політики В. Черчилля. Предмет дослідження розглядається у контексті геополітичних трансформацій повоєнної Європи, початку Холодної війни, а також крізь призму сучасних політичних дискусій щодо місця Великої Британії в європейському проєкті на тлі процесу Brexit.*

Наукова новизна *дослідження полягає у комплексному переосмисленні та систематизації західної історіографії шляхом її чіткого структурування на три ключові дискурсивні табори: «єврооптимістичний», «євроскептичний» (традиціоналістський) та «прагматичний» (центристський), що досі не мало комплексного висвітлення в українській історичній науці.*

Висновки. *Сучасна англомовна історіографія відходить від крайніх оцінок Черчилля як євроінтегратора або ізоляціоніста. Найбільш обґрунтованою є прагматична парадигма, яка розглядає його європейську політику як утилітарну та транзакційну. Черчилль використовував європейську риторику як дипломатичний інструмент для прикриття занепаду Британської імперії та створення військового буфера проти радянської загрози. Аналіз показує, що він заклав основи транзакційного підходу британського істеблішменту до Європи: отримувати вигоди у сфері безпеки та торгівлі, уникаючи участі в наднаціональних федеративних структурах.*

Ключові слова: *Вінстон Черчилль, європейська інтеграція, Велика Британія, історіографія, єврооптимізм, євроскептицизм, зовнішня політика.*

Serhiy SAKSONOV,
orcid.org/0009-0008-2984-7527
Master of History,
Independent Researcher
(Kyiv, Ukraine) saksavgust@gmail.com

W. CHURCHILL'S EUROPEAN POLICY VECTOR: CONTEMPORARY ENGLISH-LANGUAGE HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

The aim *of this article is to comprehensively analyze the contemporary English-language historiographical discourse regarding Winston Churchill's European policy, classify the main scientific approaches, and deconstruct the political myths formed around his geopolitical legacy.*

Methodology. *The study is based on the principles of historicism and objectivity, utilizing general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction) and specific methods (historical-genetic, historical-comparative, synchronic, diachronic, statistical, as well as the historical reconstruction method). This toolkit provides broad opportunities and prospects for its application in the subsequent sections of the research for a critical analysis of contemporary English-language works and political biographies dedicated to the European vector of W. Churchill's policy. The subject of the research is examined in the context of the geopolitical transformations of post-war Europe, the onset of the Cold War, and through the prism of contemporary political debates concerning Great Britain's place in the European project amidst the Brexit process.*

The scientific novelty *of the study lies in the comprehensive re-evaluation and systematization of Western historiography by clearly structuring it into three key discursive camps: "Euro-optimistic," "Eurosceptic" (traditionalist), and "pragmatic" (centrist), which has not yet received comprehensive coverage in Ukrainian historical science.*

Conclusions. *Contemporary English-language historiography is moving away from extreme assessments of Churchill as either a Euro-integrationist or an isolationist. The most substantiated is the pragmatic paradigm, which views his European policy as utilitarian and transactional. Churchill used European rhetoric as a diplomatic tool to mask the decline of the British Empire and to create a military buffer against the Soviet threat. The analysis demonstrates that he laid the foundations for the British establishment's transactional approach to Europe: extracting benefits in the spheres of security and trade while strictly avoiding participation in supranational federal structures.*

Key words: *Winston Churchill, European integration, Great Britain, historiography, Euro-optimism, Euroscepticism, foreign policy.*

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть дискусії щодо ролі Великої Британії в європейському проєкті значно загострилися, досягнувши апогею під час і після Brexit. Геополітична нестабільність спричинила зростання інтересу до спадщини сера Вінстона Черчилля, чия постать використовується для легітимізації позицій різних політичних сил. Дискусії про те, чи розглядав британський прем'єр Велику Британію як невід'ємну частину Об'єднаної Європи або лише як зовнішнього «спонсора» європейської інтеграції, спричинили тривалу «боротьбу за історію». Історіографія європейської політики В. Черчилля демонструє, як сучасні політичні потреби впливають на формування історичного наративу. Для України, яка перебуває в активній фазі європейської інтеграції, вивчення британського історичного досвіду та аналіз механізмів конструювання політичних міфів у контексті євроінтеграційних процесів має значний науковий і практичний інтерес.

Аналіз досліджень та публікацій. Історіографія досліджуваної теми є надзвичайно широкою та характеризується гострою полемікою. Сучасний англомовний дискурс виокремлює три ключові підходи до оцінки європейської політики В. Черчилля. Перша група представлена працями «єврооптимістичного» напряму (Bogdanor, 2020; Jenkins, 2001; Klos, 2016; Toye, 2023), які трактують британського лідера як щирого візіонера європейської інтеграції та прихильника активної ролі Британії. Друга група належить до традиціоналістського або «євроскептичного» табору (Beloff, 1996; Charmley, 1995; Langworth, 2017; Ramsden, 2003; Roberts, 2018). Ці дослідники, спираючись на текстологічний та інституційний аналіз, стверджують, що зовнішньополітичний світогляд Черчилля ґрунтувався на ідеалах Британської імперії та збереженні національного суверенітету. Третя, найновіша група, представлена працями істориків-прагматиків (Reynolds, 2005; Stephens, 2021; Tucker-Jones, 2024; Tugendhat, 2022), які пропонують розглядати європейську риторику Черчилля як гнучкий геополітичний інструмент, спрямований на маскування занепаду Британської імперії та стримування радянської загрози. Теоретичні розвідки О. Деддоу (Daddow, 2004) мають важливе концептуальне значення для розуміння природи цих історіографічних баталій. Незважаючи на наявність потужної західної історіографії, в українській історичній науці комплексний аналіз цих трьох дискурсивних таборів досі не здійснювався, що визначає актуальність даного дослідження.

Мета статті полягає у комплексному аналізі сучасного англомовного історіографічного дискурсу щодо європейської політики Вінстона Черчилля, класифікації основних наукових підходів (єврооптимістичного, євроскептичного та прагматичного) та деконструкції політичних міфів, сформованих навколо його геополітичної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Британський дослідник О. Деддоу слушно зазначає, що сучасна історія охоплює події в межах живої пам'яті, а багато безпосередніх учасників цих подій ще живі та публікують власні версії минулого, що зумовлює тривалість суперечок про історичні події у сучасності. Історіографія європейської політики Великої Британії є прикладом цієї тривалої «боротьби за історію» серед різних інтерпретаторів минулого (Daddow, 2004: 101). Аналіз сучасного англомовного дискурсу свідчить про формування табору «єврооптимістів», які розглядають Черчилля як активного учасника та творця європейської єдності. Засновником цього підходу в історіографії XXI століття став Рой Дженкінс, який у своїй монументальній біографії Черчилля (2001) запропонував переосмислення образу британського лідера як справжнього європейського візіонера.

Найбільш гостре питання в історіографії європейської політики Черчилля стосується того, що чи бачив він Велику Британію всередині Об'єднаної Європи, чи лише стимулював об'єднуватись інших, залишаючись при цьому зовнішнім спостерігачем. Рой Дженкінс ретельно розглядає цей аспект і стає на бік тих, хто вважає Черчилля прихильником участі в Об'єднаній Європі. Зокрема це питання викликає у Дженкінса певну суперечливість, але в той же час він наголошує, що існують уривки в промовах Черчилля, які дуже важко поєднати з роллю лише стороннього спостерігача (Jenkins, 2001: 815). Дженкінс аналізує виступ Черчилля від 7 травня 1948 року на Гаазькому конгресі. Так, Вінстон Черчилль,

виголошуючи промову, сказав таке: «Шістнадцять європейських держав зараз об'єднані в економічних цілях; п'ять з них вступили в тісні економічні та військові відносини. Ми сподіваємося, що до цього ядра з часом приєднаються народи Скандинавії та Піренейського півострова...» (Churchill, 1974: 7635). Рой Дженкінс трактує цей уривок з промови, як такий, що Черчилль свідомо зараховував Британію не лише до шістнадцяти, а й до п'ятірки, тобто вважав свою країну не просто частиною Європи, а її ядром (Jenkins, 2001: 815).

Розвиваючи концепцію «візіонерства», закладену Р. Дженкінсом, наступні дослідники-єврооптимісти почали шукати витоки об'єднавчих ідей Черчилля задовго до початку Холодної війни, тим самим спростовуючи виключно його антирадянські мотиви та прагматизм. Зокрема, британський історик Р. Кіно доводить, що вже 1906 року Вінстон Черчилль казав, що першою умовою демократичного прогресу має бути підтримка європейського миру. На думку Кіно, саме це переконання Черчилля лежало в основі його підтримки європейської єдності як до, так і після Другої світової війни (Quinault, 2001: 219). Вагомим доповненням до цієї позиції є матеріали збірки «The Cambridge Companion to Winston Churchill», виданої за редакцією директора Архіву Черчилля А. Пеквуда. Так, історик Р. Той наголошує на тому, що Черчилль вперше виклав свої ідеї про Об'єднані Штати Європи ще 1930 року в статті для американської газети Saturday Evening Post. Автор зазначає, що хоча Черчилль вважав, що Велика Британія має бути «з Європою, але не її частиною», він, водночас, був прихильником ідеї об'єднання континенту як інструментів подолання економічних перешкод і націоналізму, що виникли в Європі після Першої світової війни (Toye, 2023: 365).

Якщо дослідження Тойя розкриває зародження європейського вектора В. Черчилля, то кульмінацією доказової бази «єврооптимістів» традиційно виступає саме його повоєнна риторика. Наприклад, усім відомий заклик Черчилля, виголошений ним у Цюрихському університеті 19 вересня 1946 року, про те, що вони повинні створити свого роду Сполучені Штати Європи, бо лише таким чином сотні мільйонів робітників зможуть знову відчути прості радості та надії, які роблять життя вартим того, щоб його жити. Черчилль зауважував, що все, що потрібно – це рішучість сотень мільйонів чоловіків і жінок «чинити правильно замість неправильного і здобути в нагороду благословення замість прокляття» (Churchill, 1974: 7380). В історіографії навколо інтерпретації цієї промови точаться найпалкіші дискусії. Вагому єврооптимістичну позицію щодо цього виступу займає історик Ф. Клос. У своїй праці «Churchill on Europe» (2016) вже у вступі Клос чітко каже, що книга показує, і це є ключовим для ідентичності Британії, що після війни Черчилль уявляв Британію лідером все тіснішого союзу європейських держав. Не слідом, не на окраїнах, а лідером (Klos, 2016: 2).

Одним з ключових аргументів Клоса стосовно Цюрихської промови є пояснення того, чому Черчилль прямо не заявив про негайний вступ Британії до Сполучених Штатів Європи, назвавши її лише спонсором. Історик наводить як доказ розмову Черчилля з швейцарськими дипломатами напередодні промови. Зокрема, на питання чи стане коли-небудь Британія членом Сполучених Штатів Європи Черчилль відповів наступним чином: «Не слід створювати враження, що ми бажаємо контролювати Європу, хоча цілком зрозуміло, що сьогодні лише Велика Британія здатна належним чином нею керувати» (Klos, 2016: 22).

Логічним завершенням єврооптимістичної аргументації щодо Цюрихської промови є праці британського історика В. Богданора. Якщо Ф. Клос доводить готовність Черчилля до лідерства Британії всередині Об'єднаної Європи, то Богданор виступає захисником цієї риторики від маніпуляцій. До прикладу, знаменитий заклик Черчилля про створення свого роду Сполучених Штатів Європи, Богданор вважає надзвичайно важливим, оскільки критики європейської інтеграції маніпулюють формалюванням. Аналізуючи заклик, історик наголошує, що Черчилль сказав «свого роду Сполучені Штати Європи». На думку Богданора, Європа не прагнула б наслідувати Сполучені Штати, а відкрила б свій власний, європейський спосіб досягнення єдності (Bogdanor, 2020: 19).

Підсумовуючи здобутки єврооптимістичного напрямку, варто знову звернутися до висновків О. Деддоу. Він наголошує, що історики-ревізіоністи реабілітують ключових політиків, і особливо прем'єр-міністрів та міністрів закордонних справ післявоєнного періоду, які, за загальноприйнятою думкою, були сліпо негативно налаштовані до ідеї Європи та участі Британії в ній (Daddow, 2004: 120).

На противагу єврооптимістам, в британській історіографії паралельно сформувався потужний табір «євроскептиків» (або традиціоналістів). Для розуміння витоків цього табору ключове значення має фундаментальна праця британського історика Д. Рамсдена «Man of the Century: Winston Churchill and His Legend Since 1945» (2002). Рамсден аналізує епізод початку 1960-х років. Цей епізод показує, як літній Черчилль, за допомогою

свого помічника з антиєвропейськими поглядами Ентоні Монтегю Брауна, опублікував заяву. У ній чітко було сказано, що хоча у промові в Цюріху в 1946 році Черчилль закликав до створення європейської родини, але ніколи не передбачав зменшення ролі Співдружності (Ramsden, 2003: 320). Таким чином, підсумовує Рамсден: «Той, хто був "проєвропейцем" у 1946 році, став "євроскептиком" у 1962 році (хоча саме слово ще не було вигадане)» (Ramsden, 2003: 321).

Якщо праця Д. Рамсдена ілюструє процес зародження євроскептицизму, то по концептуальну базу потрібно звернутися до істориків-ревізіоністів, зосередившись на імперіалістичному світогляді Черчилля. Одним із найвпливовіших і найрадикальніших представників ревізіонізму є британський дослідник Джон Чармлі. Вже на початку своєї фундаментальної праці Чармлі наголошує на тому, що бачення Черчилля щодо Імперії було таким самим, як і під час Діамантового ювілею королеви Вікторії, а його уявлення про роль Великої Британії в Європі були не набагато більш актуальними (Charmley, 1995: xiv). Як висновок, автор зазначає, що думки Черчилля щодо зовнішньої і внутрішньої політики залишалися міцно в минулому. Навіть коли він осягав ідеї Об'єднаної Європи, це майже не робилося ні для чого іншого, окрім як виголошення вражаючих промов (Charmley, 1995: 648–649). Врешті-решт, на думку Чармлі, Черчилль виступав за Британську імперію, за британську незалежність і за «антисоціалістичне» бачення Британії (Charmley, 1995: 649).

Розширюючи традиціоналістську аргументацію, сучачні історики-біографи руйнують міф про «єврооптимізм» Черчилля. Так, Ендрю Робертс у своїй фундаментальній праці «Churchill: Walking with Destiny» (2018) доводить, що глобальне бачення британського лідера базувалося передусім на єдності «англомовних народів» (Roberts, 2018: 163). Автор не просто аналізує риторику Черчилля, він поділяє думку тих сучасників і дипломатів, які розуміли, що Черчилль ніколи не вважав себе або Британію частиною Об'єднаної Європи. Наприклад, коли Черчилль відкривав Конгрес Європи в Гаазі в травні 1948 року, британський представник у Брюсселі, Гледвін Джебб занотував таке спостереження: «Черчилль сам по собі явно зовсім не був „європейцем". Якби все залежало від нього, Великобританія була б „асоційована" з Європою, яка простягалася б від Лісабона до Брест-Литовська... але ніколи не входила б до її складу». Наостанок Робертс відмічає, що не розуміє чому європейські федералісти, вважали, що Черчилль коли-небудь думав про британське членство у федеративній Європі (Roberts, 2018: 900).

Логічним продовженням тези про пріоритетність Англосфери є інституційний аналіз європейської політики Черчилля, запропонований Максом Белоффом. Дослідник стверджує, що сучасні єврооптимісти припускаються грубої помилки, вибірково цитуючи вибрані промови Черчилля. На думку Белоффа, більш ретельне вивчення текстів та інших доказів показує, що, хоча Черчилль і підтримував ідею «Сполучених Штатів Європи» як засобу досягнення постійного врегулювання між Францією та Німеччиною, від якого залежатиме майбутній мир, він не передбачав, що сама Британія буде частиною такої комбінації, оскільки її справжня роль полягала у тому, щоб виступати як з'єднувальна ланка між Європою та британськими державами (Beloff, 1996: 54). Водночас, Белофф звертає увагу на ставлення Черчилля до ідеї Європейського оборонного співтовариства (ЄОС). Хоча Черчилль спочатку підтримував таку ідею для захисту від радянської загрози, згодом він розкритикував концепцію єдиної наднаціональної європейської армії. Бєлофф нагадує, що під час візиту до Вашингтона в січні 1952 року Черчилль назвав таку наднаціональну армію «мулистою сумішшю» (sludgy amalgam), остаточно підтвердивши, що Британія не може бути частиною федеративної військової структури (Beloff, 1996: 55–56).

Фінальним акордом євроскептичної аргументації виступає безпосередній аналіз ключових промов Черчилля, який покликаний остаточно спростувати доказову базу «єврооптимістів». Найбільш послідовно цю місію реалізує американський дослідник, старший науковий співробітник «Проєкту Черчилля» Річард Ленгворт. Ключовою особливістю Ленгворта є те, що він використовує прямі текстологічні докази – власні слова Черчилля. Наприклад, автор розпочинає деконструкцію міфу, доводячи, що бачення Черчилля щодо Європи сформувалося задовго до Цюрихської промови. Аналізуючи статтю Черчилля «Сполучені Штати Європи» 1938 року, історик показує, що хоча політик підтримував європейську кооперацію для збереження миру, він категорично відмежовував від цього процесу Велику Британію (Langworth, 2017: 186). Найсильніший удар по єврооптимістичній парадигмі Ленгворт завдає, досліджуючи реакцію Черчилля на реальні кроки з об'єднання Європи після війни. Коли у 1951 році було запропоновано «План Шумана», Черчилль написав меморандум для свого Кабінету міністрів: «Ми не є членами Європейського оборонного співтовариства і не маємо наміру об'єднуватися

у федеральну європейську систему. Ми відчуваємо особливий зв'язок з обома. Це можна виразити за допомогою прийменників, а саме прийменника «з», але не «від» – ми з ними, але не належимо до них. У нас є власна Британська Співдружність та Імперія» (Langworth, 2017: 188).

Таким чином, традиціоналістська історіографія формує жорсткий погляд: політика Черчилля була продиктована виключно інтересами Британської імперії, Англосфери та збереженням суверенітету, що унеможливлювало будь-яку участь країни у європейських федеративних структурах. Утім, таке категоричне протиставлення єврооптимістичного ідеалізму та євроскептичного традиціоналізму не вичерпує всієї складності проблеми. У сучасній науці сформувався третій, прагматичний напрям досліджень. Його представники пропонують поглянути на європейську поліку Черчилля не крізь призму ідеологічних крайнощів, а як на гнучкий інструмент геополітичного розрахунку.

Найбільш яскраво цей підхід акумулює британський політичний аналітик та історик Філіп Стівенс у своїй резонансній праці «Britain Alone: The Path from Suez to Brexit» (2021). Стівенс стверджує, що зовнішня політика Черчилля після Другої світової війни базувалася на категоричному небажанні визнати об'єктивну реальність: Британія більше не була наддержавою. Стівенс називає це «первородним гріхом» британської політики. Черчилль, який під час війни сидів за одним столом із Рузвельтом і Сталіним, психологічно не міг дозволити Британії перейти до другого ешелону держав. Тому він винайшов концепцію «трьох кіл» (США, Європа, Імперія/Співдружність), яка створювала ілюзію, ніби Лондон залишається унікальним глобальним центром перетину цих сил (Stephens, 2021: 17). Стівенс деконструює риторику Черчилля щодо європейської єдності. Він наголошує на тому, що ілюзія могутності Британії як світової сили трималася ще десятиліття після війни, а заклики побудувати нову Європу були лише цинічним прагматизмом. Європейська інтеграція була інструментом для Франції та Німеччини, тоді як Британія мала стояти над нею, керуючи процесом збоку (Stephens, 2021: 48–49).

Такий прагматичний реалізм простежується і у праці Девіда Рейнольдса «In Command of History: Churchill Fighting and Writing the Second World War». Рейнольдс стверджує, що Черчилль писав свою історію з постійним оглядом на сучасність. Його мемуари були геополітичним інструментом, покликаним обґрунтувати його повоєнні заклики до створення західного альянсу проти СРСР. Рейнольдс зазначає, що Черчилль свідомо редагував своє минуле, щоб воно відповідало його поточним дипломатичним потребам і зміцнювало його авторитет як пророка, що передбачив радянську загрозу (Reynolds, 2005: 567). Найважливіший аргумент Рейнольдса полягає в тому, що для Черчилля Європа завжди була вторинною порівняно зі Сполученими Штатами. Рейнольдс показує, що міф про ідеальне англо-американське братерство був штучно сконструйований Черчиллем у мемуарах, щоб підтримати його ключову повоєнну ідею – глобальну гегемонію англомовних народів (Reynolds, 2005: 657).

У розвитку тези про інструментальне використання Європи сучасна історіографія зосереджує увагу на впливі Холодної війни на стратегічні розрахунки Черчилля. Прагматичний підхід, на відміну від ідеалістичних інтерпретацій єврооптимістів, стверджує, що примирення Франції та Німеччини було необхідне Черчиллю не для формування наднаціонального братерства, а для оперативного переозброєння континенту у відповідь на загрозу з боку Сталіна. Саме таку позицію обґрунтовує Ентоні Такер-Джонс у праці «Churchill, Cold War Warrior» (2024). Аналізуючи знамениту Цюрихську промову 1946 року, Такер-Джонс стверджує, що в її основі лежав не романтичний ідеал братерства націй, а жорсткий розрахунок. Черчилль прагнув франко-німецького примирення з єдиною метою: убезпечити континент від радянської експансії (Tucker-Jones, 2024: 32). Замість політичної наднаціональної федерації Черчилль бачив Європу як військовий щит, інтегрований у структуру НАТО. Такер-Джонс доводить, що для Черчилля європейський альянс був необхідним конвенційним доповненням до американської ядерної зброї (Tucker-Jones, 2024: 192).

Завершальним елементом прагматичної парадигми є аналіз довгострокових наслідків політики Черчилля для британського політичного істеблішменту. Британський політик та дослідник Крістофер Тугендхат у праці «The Worm in the Apple» (2022) аргументує, що саме Черчилль заклав фундаментальну політичну основу Консервативної партії щодо європейської інтеграції – суто транзакційний підхід. Тугендхат стверджує, що гучна проєвропейська риторика Черчилля кінця 1940-х років часто неправильно тлумачилася на континенті (Tugendhat, 2022: 23). У той час як європейські візіонери, такі як Жан Монне, мислили категоріями федералізму та наднаціональних структур, Черчилль і його соратники-консерватори мали на увазі зовсім інше (Tugendhat, 2022: 22). З позицій політичного прагматизму,

Тугендхат доводить, що для Черчилля європейська інтеграція ніколи не була головним пріоритетом. Аналізуючи маніфест Консервативної партії 1951 року, автор зазначає, що Черчилль вибудував чітку ієрархію зовнішньополітичних інтересів, де Європа посідала лише третє місце. Головним пріоритетом залишалася безпека та згуртованість Британської імперії і Співдружності, другим – відносини зі Сполученими Штатами, і лише потім йшла Європа (Tugendhat, 2022: 22). Таким чином, Крістофер Тугендхат концептуалізує Вінстона Черчилля як фундатора утилітарного, транзакційного підходу Консервативної партії до європейської інтеграції.

Підсумовуючи результати проведеного історіографічного аналізу, можна стверджувати, що європейська політика Вінстона Черчилля залишається одним із найбільш дискусійних та політизованих питань у сучасній історичній науці. Намагання сучасних політичних сил легітимізувати власні погляди на європейську інтеграцію через авторитет британського прем'єра призвело до формування трьох чітких історіографічних парадигм.

Перший, «єврооптимістичний» напрям, конструює образ Черчилля як прогресивного візіонера Сполучених Штатів Європи. Дослідники цього табору акцентують увагу на його повоєнній риториці (особливо на Цюрихській промові 1946 року), доводячи, що Черчилль бачив Велику Британію не лише спонсором, але й повноцінним лідером об'єднаного європейського континенту.

На противагу їм, традиціоналістський або «євроскептичний» табір піддає цю концепцію нищівній критиці. Спираючись на інституційний та глибокий текстологічний аналіз, традиціоналісти доводять, що зовнішньополітичний світогляд Черчилля базувався на ідеалах Британської імперії та непорушності Англосфери.

На сучасному етапі найбільш збалансованою виглядає позиція прагматичного (центристського) напряму. Дослідники цієї школи знімають ідеологічні крайнощі двох попередніх таборів, доводячи, що Черчилль використовував ідею Об'єднаної Європи суто технічно. Його гучна європейська риторика була майстерною дипломатичною грою для маскування втрати Великою Британією статусу супердержави та прагматичним кроком для швидкого створення військового «буфера» проти радянської загрози.

Отже, сучасна історіографія дозволяє зробити висновок, що європейський вектор політики Вінстона Черчилля не був ані проявом ідеалізму, ані ізоляціонізму. Іншими словами, саме Черчилль заклав фундамент утилітарного підходу британських можновладців до континенту, прагнучи отримувати від європейської співпраці максимуми у сфері торгівлі та безпеки, принципово уникаючи при цьому будь-яких інституційних та федеративних зобов'язань. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку полягають у більш детальному порівняльному аналізі британського історіографічного дискурсу з французькими та німецькими оцінками європейської політики В. Черчилля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Beloff M. Britain and European Union: Dialogue of the Deaf. London : Macmillan Press, 1996. 188 p.
2. Bogdanor V. Britain and Europe in a Troubled World. New Haven; London : Yale University Press, 2020. 176 p.
3. Charmley J. Churchill: The End of Glory: A Political Biography. London : Hodder and Stoughton, 1995. 788 p.
4. Churchill W. S. Winston S. Churchill: his complete speeches 1897–1963 / ed. by R. Rhodes James. New York : Chelsea House Publishers, 1974. Vol. VII: 1943–1949.
5. Daddow O. J. Britain and Europe since 1945: Historiographical perspectives on integration. Manchester; New York : Manchester University Press, 2004. 276 p.
6. Jenkins R. Churchill: a biography. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2001. 1002 p.
7. Klos F. Churchill on Europe: The Untold Story of Churchill's European Project. London : I.B.Tauris, 2016. 94 p.
8. Langworth R. M. Winston Churchill, Myth and Reality: What He Actually Did and Said. Jefferson : McFarland & Company, 2017. 257 p.
9. Quinault R. Churchill and Democracy. *Transactions of the Royal Historical Society*. 2001. Vol. 11. P. 201–220. DOI: 10.1017/s00804401010000111.
10. Ramsden J. Man of the Century: Winston Churchill and His Legend Since 1945. London : HarperCollins Publishers, 2003. 660 p.
11. Reynolds D. In Command of History: Churchill Fighting and Writing the Second World War. New York : Random House, 2005. 850 p.
12. Roberts A. Churchill: Walking with Destiny. London: Allen Lane, 2018. 1192 p.
13. Stephens P. Britain Alone: The Path from Suez to Brexit. London : Faber & Faber Limited, 2021. 387 p.
14. Toye R. Churchill and the European idea. The Cambridge Companion to Winston Churchill / ed. by A. Packwood. Cambridge : Cambridge University Press, 2023. P. 362–378.
15. Tucker-Jones A. Churchill Cold War Warrior: Winston Churchill and the Iron Curtain. Barnsley : Frontline Books, 2024. 322 p.

16. Tugendhat C. The Worm in the Apple: A History of the Conservative Party and Europe from Churchill to Cameron. London : Haus Publishing Ltd, 2022. 290 p.

REFERENCES

1. Beloff M. (1996) Britain and European Union: Dialogue of the Deaf, Macmillan Press, London, 188 p.
2. Bogdanor V. (2020) Britain and Europe in a Troubled World, Yale University Press, New Haven; London, 176 p.
3. Charmley J. (1995) Churchill: The End of Glory: A Political Biography, Hodder and Stoughton, London, 788 p.
4. Churchill W. S. (1974) Winston S. Churchill: his complete speeches 1897–1963 / ed. by R. Rhodes James, Chelsea House Publishers, New York, Vol. VII: 1943–1949.
5. Daddow O. J. (2004) Britain and Europe since 1945: Historiographical perspectives on integration, Manchester University Press, Manchester; New York, 276 p.
6. Jenkins R. (2001) Churchill: a biography, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1002 p.
7. Klos F. (2016) Churchill on Europe: The Untold Story of Churchill's European Project, I.B.Tauris, London, 94 p.
8. Langworth R. M. (2017) Winston Churchill, Myth and Reality: What He Actually Did and Said, McFarland & Company, Jefferson, 257 p.
9. Quinault R. (2001) Churchill and Democracy, Transactions of the Royal Historical Society, Vol. 11, pp. 201–220. DOI: 10.1017/s00804401010000111.
10. Ramsden J. (2003) Man of the Century: Winston Churchill and His Legend Since 1945, HarperCollins Publishers, London, 660 p.
11. Reynolds D. (2005) In Command of History: Churchill Fighting and Writing the Second World War, Random House, New York, 850 p.
12. Roberts A. (2018) Churchill: Walking with Destiny, Allen Lane, London, 1192 p.
13. Stephens P. (2021) Britain Alone: The Path from Suez to Brexit, Faber & Faber Limited, London, 387 p.
14. Toye R. (2023) Churchill and the European idea, The Cambridge Companion to Winston Churchill / ed. by A. Packwood, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 362–378.
15. Tucker-Jones A. (2024) Churchill Cold War Warrior: Winston Churchill and the Iron Curtain, Frontline Books, Barnsley, 322 p.
16. Tugendhat C. (2022) The Worm in the Apple: A History of the Conservative Party and Europe from Churchill to Cameron, Haus Publishing Ltd, London, 290 p.

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(479.24+575.1):327
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-7

Руслан СІРОМСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-6744-6379
доктор історичних наук, професор,
декан історичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) ruslan.siromskyi@lnu.edu.ua

Наталія КРАВЕЦЬ,
orcid.org/0000-0002-7455-3236
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного
(Львів, Україна) kravets.natala@gmail.com

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО АЗЕРБАЙДЖАНУ ТА УЗБЕКИСТАНУ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Мета статті *полягає у комплексному дослідженні розвитку стратегічного партнерства між Азербайджаном і Узбекистаном на початку XXI століття з акцентом на аналізі політичного діалогу, торговельно-економічного співробітництва, взаємодії в енергетичній сферах, а також розвитку культурно-гуманітарних зв'язків між двома державами.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, наукової достовірності та системності. Використано історико-хронологічний, історико-порівняльний методи, а також методи аналізу та синтезу для опрацювання міжнародних договорів, міждержавних угод, офіційних заяв та дипломатичних документів, що, водночас, сприяло формуванню цілісного уявлення про чинники поглиблення політичної, економічної та гуманітарної взаємодії.* ***Наукова новизна статті*** *полягає у всебічному дослідженні особливостей політичної, торговельно-економічної, енергетичної й гуманітарної співпраці двох держав у контексті сучасних геополітичних трансформацій, визначені ролі стратегічного партнерства Азербайджану й Узбекистану у зміцненні міжрегіонального співробітництва між Південним Кавказом та Центральною Азією.* ***Висновки.*** *Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що на початку XXI ст. основою міждержавних відносин Азербайджану і Узбекистану стали, по-перше, спільність політичних та економічних інтересів, по-друге, взаємна підтримка територіальної цілісності й суверенітету та, по-третє, прагнення обох держав посилити власну роль у системі міжнародних відносин Центральної Азії та Південного Кавказу. Встановлено, що у досліджуваний період регулярні зустрічі на найвищому рівні, укладення Договору про союзницькі відносини, активізація роботи міжурядових комісій і реалізація спільних економічних проєктів створили якісно новий формат політичного діалогу та інституціоналізували стратегічне партнерство між державами.*

Ключові слова: *Азербайджан, Узбекистан, Південний Кавказ, стратегічне партнерство, зовнішня політика, регіональна безпека, економічне співробітництво.*

Ruslan SIROMSKYI,
orcid.org/0000-0002-6744-6379
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of History
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) ruslan.siromskyi@lnu.edu.ua

Nataliia KRAVETS,
orcid.org/0000-0002-7455-3236
Candidate of Historical Sciences (PhD in History),
Senior Lecturer at the Department of History
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine) kravets.natala@gmail.com

STRATEGIC PARTNERSHIP BETWEEN AZERBAIJAN AND UZBEKISTAN AT THE BEGINNING OF THE TWENTY-FIRST CENTURY

The purpose of the article is to provide a comprehensive study of the development of the strategic partnership between Azerbaijan and Uzbekistan at the beginning of the twenty-first century, with particular emphasis on the analysis of political dialogue, trade and economic cooperation, interaction in the energy sector, and the development of cultural and humanitarian ties between the two states. ***The research methodology*** *is based on the principles of historicism, objectivity,*

scientific validity, and systematicity. The study employs historical-chronological and historical-comparative methods, as well as methods of analysis and synthesis to examine international treaties, interstate agreements, official statements, and diplomatic documents. This methodological approach has contributed to a comprehensive understanding of the factors behind the deepening of political, economic, and humanitarian cooperation between the two countries. ***The scientific novelty*** *of the article lies in its comprehensive examination of the political, trade and economic, energy, and humanitarian cooperation between Azerbaijan and Uzbekistan in the context of contemporary geopolitical transformations. It also identifies the role of their strategic partnership in strengthening interregional cooperation between the South Caucasus and Central Asia.* ***Conclusions.*** *The study demonstrates that, at the beginning of the twenty-first century, interstate relations between Azerbaijan and Uzbekistan were primarily based on three key factors: the convergence of political and economic interests, mutual support for each other's sovereignty and territorial integrity, and the shared aspiration of both states to strengthen their positions within the system of international relations in Central Asia and the South Caucasus. It has been established that, during the period under study, regular high-level meetings, the signing of the Treaty on Allied Relations, the intensification of the activities of intergovernmental commissions, and the implementation of joint economic projects created a qualitatively new framework for political dialogue and institutionalized the strategic partnership between the two countries.*

Key words: *Azerbaijan, Uzbekistan, South Caucasus, strategic partnership, foreign policy, regional security, economic cooperation.*

Постановка проблеми. На початку XXI ст. міжнародні відносини на пострадянському просторі зазнали суттєвої трансформації під впливом глобальних геополітичних змін, переосмислення національних зовнішньополітичних пріоритетів та формування нових моделей регіонального співробітництва. Особливої ваги набули процеси поглиблення взаємодії між державами Центральної Азії та Південного Кавказу, які дедалі активніше розвивали двосторонні / багатосторонні формати співпраці, орієнтовані на диверсифікацію транспортно-логістичних маршрутів, забезпечення регіональної безпеки та посилення власної ролі у глобальній системі міжнародних відносин. У цьому контексті стратегічне партнерство Азербайджану та Узбекистану – один із найбільш показових прикладів становлення нової моделі міждержавної взаємодії, що ґрунтується на поєднанні політичної довіри, прагматичних економічних інтересів та спільного бачення перспектив розвитку євразійського простору.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Активізація політичного діалогу між Азербайджаном та Узбекистаном на початку XXI ст., реалізація масштабних інфраструктурних та інвестиційних проєктів, а також координація позицій у межах Організації тюркських держав привернули увагу сучасних істориків та політологів до низки досліджуваних у статті проблем (наукові праці М. Тагієвої (Tagieva, 2026: 212–219), А. Гасанова (Гасанов, 2015), Ф. Аділова (Аділов, 2019: 108–112), Ю. Бабанли (Бадаллы, 2016), Ш. Файзієва (Файзиев, 2012), Р. Абдуллаєва (Абдуллаев, 2025), А. Ісломова (Исломов, 2025), Ш. Мірзійоєва (Мирзиёев, 2021), І. Карабаєва (Карабаев, 2023), Н. Холматова (Холматов, 2019), Р. Асадова (Асадов, 2020)). Однак, незважаючи на вищезазначене, на сьогодні відсутня комплексна наукова праця, у якій стратегічне партнерство Азербайджану та Узбекистану було б проаналізовано як цілісне геополітичне явище, з урахуванням його політичних, економічних, безпекових складових. Саме ця обставина зумовлює наукову актуальність і практичну значущість пропонованої статті.

Мета розвідки – проаналізувати процес становлення та розвитку стратегічного партнерства Азербайджану й Узбекистану на початку XXI ст., визначити основні напрями двостороннього співробітництва, з'ясувати чинники його активізації, а також визначити роль азербайджансько-узбекистанських відносин у системі регіональної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Дипломатичні відносини Азербайджаном та Узбекистаном були встановлені 2 жовтня 1995 р. «Відтоді двосторонній діалог, послідовно розвиваючись у дусі взаємної поваги та довіри, був піднесений до найвищого рівня стратегічного партнерства й союзництва. Теплий і довірливий характер відносинам надають особисті та особливо довірчі взаємини між лідерами двох держав.», – відзначали представники Республіки Узбекистан (Узбекистан – Азербайджан: устремленное в будущее стратегическое партнерство и союзничество, 2024).

У серпні 1996 р. розпочало роботу посольство Азербайджанської Республіки в Узбекистані, а в липні 1998 р. відкрито посольство Узбекистану в Азербайджанській Республіці (Файзиев, 2012). Надалі, на думку А. Ісломова, «багатогранне узбекистансько-азербайджанське стратегічне партнерство ґрунтувалося на формуванні правових основ, геополітичної ідентичності, торговельно-економічних постулатів і орієнтації на участь у великомасштабних інфраструктурних проєктах, а також у культурно-гуманітарних аспектах» (Исломов, 2025).

На початку XXI ст. азербайджансько-узбекистанські відносини набули нової динаміки,

зумовленої як внутрішньополітичними трансформаціями в обох державах, так і змінами міжнародного середовища. Якщо у другій половині 1990-х рр. основна увага була зосереджена на створенні договірно-правової бази двостороннього співробітництва та налагодженні дипломатичних механізмів взаємодії, то вже з початку нового століття пріоритетом став розвиток економічного партнерства, розширення транспортно-комунікаційних зв'язків, координація зовнішньополітичних позицій і поглиблення співпраці в міжнародних та регіональних організаціях.

Вищезазначені проблеми, зокрема, обговорювалися на найвищому рівні 23-24 березня 2004 р. під час візиту Президент Азербайджанської Республіки Ільхама Алієва до Республіки Узбекистан (Двусторонние отношения, 2017). Під час візиту керівники двох держав провели зустріч віч-на-віч (Азербайджано-узбекские отношения, 2010). «Під час бесіди, що відбулася в атмосфері дружби та взаємної довіри, відбувся широкий обмін думками з питань перспектив розвитку двосторонніх зв'язків між Азербайджаном та Узбекистаном, безпекової ситуації на Південному Кавказі та в Центральній Азії, регіональних і міжнародних проблем, а також інших питань, що становили взаємний інтерес», – зазначали азербайджанські ЗМІ (Азербайджано-узбекские отношения, 2010).

Значну увагу сторони приділили розвитку двостороннього співробітництва, зокрема збільшенню взаємного товарообігу, енергетичним і транспортним питанням, а також розширенню гуманітарних і культурних зв'язків (Азербайджано-узбекские отношения, 2010). У межах візиту відбулося відкриття у місті Ташкент за участю президентів пам'ятника азербайджанському поету Нізамі Ґянджеві (Азербайджано-узбекские отношения, 2010). Водночас було підписано Декларацію про подальше зміцнення стратегічного партнерства між Азербайджан та Узбекистан (Взаимные визиты на высоком уровне становятся прочной основой для дальнейшего развития азербайджано-узбекских отношений, 2025). У документі, який заклав основу стратегічних відносин, країни висловили рішучу підтримку мирному врегулюванню карабахського конфлікту (який нині вже знайшов своє вирішення) та виконанню відповідних резолюцій Ради Безпеки ООН і рішень ОБСЄ (Азербайджано-узбекские отношения – хорошее прошлое и перспективное будущее, 2022).

Упродовж наступних років відбулася серія візитів на найвищому рівні (11–12 вересня 2008 р. Президент Узбекистан Іслам Карімов відвідав з офіційним візитом Азербайджан; 27–28 вересня 2010 р. Президент Азербайджан Ільхам Алієв здійснив офіційний візит до Узбекистан; 11–12 жовтня 2012 р. Президент Узбекистан Іслам Карімов здійснив офіційний візит до Азербайджану (Двусторонние отношения, 2017) та ін.), які стали важливими етапами інституціоналізації двостороннього політичного діалогу та заклали підґрунтя для подальшого поглиблення стратегічного партнерства. Під час переговорів сторони підтвердили взаємну підтримку суверенітету й територіальної цілісності, визначили пріоритетні напрями розвитку торговельно-економічного, енергетичного та культурно-гуманітарного співробітництва, а також засвідчили готовність до координації позицій у рамках міжнародних і регіональних організацій. За результатами зустрічей було підписано низку міждержавних і міжурядових угод, спрямованих на розширення договірно-правової бази співробітництва та створення сприятливих умов для реалізації спільних проєктів.

Починаючи від 2017 р. спостерігаємо інтенсифікацію обміну делегаціями (для прикладу, за вісім років відбулося понад 150 візитів на найвищому та високому рівнях (Узбекистан–Азербайджан: устремленное в будущее стратегическое партнерство и союзничество, 2024). Важливим показником поглиблення азербайджансько-узбекистанського стратегічного партнерства стало динамічне зростання двостороннього товарообігу. Упродовж 2017–2022 рр. його обсяг збільшився більш ніж у шість разів – від 29,0 млн до 181,2 млн дол. США (Байрамлы, 2016). Одночасно зросла роль Азербайджану у зовнішній торгівлі Узбекистану: частка країни в загальному товарообігу Узбекистану підвищилася з 0,1% до 0,4%, в експорті – з 0,2% до 0,7%, а в імпорті – з 0,1% до 0,2% (Байрамлы, 2016). Наведені показники свідчать про поступове зміцнення економічної взаємозалежності двох держав та перехід двостороннього співробітництва до якісно нового рівня. Позитивна динаміка зберігалася і в 2023 р. За підсумками першого півріччя обсяг взаємної торгівлі зріс на 1,7% порівняно з аналогічним періодом попереднього року (Байрамлы, 2016).

В інтерв'ю інформаційно-аналітичному порталу «Xabar.uz» (2018 р.) Надзвичайний і Повноважний Посол Азербайджанської Республіки в Республіці Узбекистан Гусейн Гуліев також наголосив на суттєвій активізації азербайджансько-узбекистанського економічного співробітництва. Яскравий приклад – 20 лютого 2018 р. Торгово-промислова палата Узбекистану спільно з Національною конфедерацією підприємців Азербайджану провели Узбекистансько-азербай-

джанський бізнес-форум та кооперацію біржу за участю представників ділових кіл обох держав. Захід став важливим чинником пожвавлення двосторонньої ділової співпраці та сприяв розширенню економічних контактів між підприємницькими колами двох країн. Важливим практичним результатом заходу стало підписання угоди про співробітництво між Торгово-промисловою палатою Узбекистану та Національною конфедерацією підприємців Азербайджану, що створило додаткові інституційні передумови для поглиблення двосторонньої торговельно-економічної взаємодії (Посол Азербайджана, 2018).

14-15 жовтня 2019 р. Президент Узбекистану Шавкат Мірзієєв відвідав Азербайджан з офіційним візитом для участі у 7 Саміті Тюркської Ради Організації тюркських держав (С компанией «SOCAR» обсуждены перспективы сотрудничества в нефтегазовой и химической сферах, 2019). Учасники саміту – глави держав Азербайджану, Казахстану, Киргизстану, Туреччини, Узбекистану, а також представники Угорщини (яка брала участь у статусі держави-спостерігача) і Туркменістану обговорили питання, спрямовані на зміцнення та розширення багатостороннього співробітництва в межах Ради співробітництва тюркомовних держав. Одним із ключових результатів саміту стало ухвалення Спільної заяви глав держав, відповідно до якої Республіка Узбекистан приєдналася до Ради співробітництва тюркомовних держав як повноправний член. За підсумками зустрічі також було прийнято Декларацію, яка визначила подальші пріоритети розвитку співпраці між державами тюркського світу. Вступ Узбекистану до Організації став важливим чинником активізації його взаємодії з Азербайджаном, сприяв поглибленню двостороннього стратегічного партнерства та посиленню координації позицій обох держав у межах тюркських інтеграційних процесів (Президент Узбекистана примет участие в саммите Совета сотрудничества тюркоязычных государств, 2019).

Згодом, 6 лютого 2020 р. Міністр закордонних справ Республіки Узбекистан Абдулазіз Камілов у м. Баку зустрівся з Міністром закордонних справ Азербайджанської Республіки Ельмаром Мамед'яровим (В Баку состоялась встреча министров иностранных дел Азербайджана и Узбекистана, 2020). Під час зустрічі було обговорено стан та перспективи розвитку відносин Узбекистану та Азербайджану у різних сферах. Відбувся обмін думками щодо активізації торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва. Зазначалося, що, незважаючи на різке збільшення двостороннього товарообігу, сторони мають суттєвий потенціал для подальшого нарощування взаємної торгівлі (В Баку состоялась встреча министров иностранных дел Азербайджана и Узбекистана, 2020).

Важливим кроком кроком на шляху до інтенсифікації торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва стало заснування у 2020 р. Узбекистансько-азербайджанської ділової ради – «майданчика», який давав змогу визначати нові точки перетину взаємних інтересів та сприяв зміцненню взаємовигідного інвестиційного співробітництва (Узбекистан–Азербайджан: устремленное в будущее стратегическое партнерство и союзничество, 2024).

31 березня 2021 р. під час неформального саміту Ради співробітництва тюркомовних держав у форматі відеоконференції Президент Шавкат Мірзійоєв привітав Азербайджан із поверненням Карабаху та відновленням історичної справедливості (Взаимные визиты на высоком уровне становятся прочной основой для дальнейшего развития азербайджано-узбекских отношений), 2025. «Користуючись нагодою, хочу ще раз привітати Президента Азербайджанської Республіки Ільхама Гейдар огли Алієва та азербайджанський народ із поверненням Нагірного Карабаху та відновленням історичної справедливості, – зазначав він. – Узбекистан готовий зробити свій внесок у цей процес. Ми говорили про відновлення давніх пам'яток, мечетей, культурно-просвітницьких просторів. Наразі ми разом з азербайджанськими колегами продовжуємо роботу в цьому напрямі» (Президент Узбекистана примет участие в саммите Совета сотрудничества тюркоязычных государств, 2019).

2022 рік став одним найпродуктивнішим у розвитку двосторонніх відносин між Азербайджаном та Узбекистаном (Президент Узбекистана примет участие в саммите Совета сотрудничества тюркоязычных государств, 2026: 217). Тільки цього року Президент Азербайджану здійснив три візити до Узбекистану (Взаимные визиты на высоком уровне становятся прочной основой для дальнейшего развития азербайджано-узбекских отношений, 2025). До того ж, 1 серпня 2022 р. у Ташкенті під головуванням заступника Прем'єр-міністр-міністра інвестицій та зовнішньої торгівлі Республіки Узбекистан Жамшида Ходжаєва та міністра економіки Азербайджанської Республіки Микаїла Джаббарова відбулося засідання Спільної міжурядової комісії зі співробітництва між Азербайджаном та Узбекистаном. Участь у заході взяли керівники ключових міністерств, відомств,

галузевих обєєднань, комерційних банків та освітніх установ, а також дипломатичних місій двох країн (Состоялось 11-е заседание Совместной узбекско-азербайджанской межправительственной комиссии, 2022).

На засіданні було розглянуто та узгоджено питання подальшого розвитку співробітництва в інвестиційній, промисловій, торговельно-економічній та транспортно-логістичній сферах. Під час виступів глави делегацій двох країн наголосили на динамічному, стійко зростаючому характері двостороннього партнерства, що зміцнюється «завдяки щирим і довірчим відносинам Глав двох держав» (Состоялось 11-е заседание Совместной узбекско-азербайджанской межправительственной комиссии, 2022). Наголошено на взаємному прагненні розвивати взаємовигідну співпрацю в напрямках, що становлять спільний інтерес (Состоялось 11-е заседание Совместной узбекско-азербайджанской межправительственной комиссии, 2022).

Загалом, вдзначимо, що у 2022 р. експорт Узбекистану до Азербайджану становив 74,5%, тоді як експорт Азербайджану до Узбекистану – 38,7%. У 2023 р. взаємний товарообіг становив 178 млн дол. США, а у 2024 р. цей показник досяг 252 млн дол. США. «Азербайджан експортував до Узбекистану переважно механічне обладнання, лікарські засоби, пластмасові вироби, кондитерські вироби та різноманітну хімічну продукцію», – резюмувала М. Тагієва (Tagieva, 2026: 217).

У лютому 2023 р. у Ташкенті відбувся перший Форум регіонів «Узбекистан–Азербайджан», за підсумками якого були підписані меморандуми про співробітництво між містами Самарканд і Гянджа, Хіва і Шуша, Бухара і Ленкорань, Коканд і Шекі (Узбекистан–Азербайджан: устремленное в будущее стратегическое партнерство и союзничество, 2024). Згодом – 22 серпня під час візиту президента Узбекистану Шавкат Мірзієєв до Азербайджану було підписано 15 документів на рівні держав, урядів та відомств двох країн, зокрема: Договір про створення Вищої міждержавної ради між Узбекистаном та Азербайджаном; «Дорожня карта» щодо поглиблення всебічного стратегічного партнерства на 2023–2024 роки; Угода про поглиблення співпраці у сфері енергетики; Угода про співробітництво у сферах молодіжної політики та спорту; Зміни до Угоди про безвізові поїздки громадян; Угода про співпрацю у сфері впровадження інформаційної системи електронного обміну бланками дозволів «E-permit»; Угода про співпрацю у сфері культури; Угода про співпрацю у сфері захисту сім'ї та дітей; Угода про співпрацю у галузі харчової безпеки; Меморандуми про співробітництво між секретаріатами Ради безпеки, у сфері кібербезпеки та ін. (Государственный визит Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева в Азербайджан, 2023).

23 серпня 2023 р. у Ташкенті було підписано «Договір між Республікою Узбекистан і Азербайджанською Республікою про союзницькі відносини». У документі констатовано, що «сторони на довгостроковій основі будують і розвивають союзницькі відносини, які «будуються на основі всебічного співробітництва, довіри, рівності та взаємного врахування національних інтересів, взаємної поваги незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності міжнародно визнаних кордонів Сторін, а також сумлінного виконання взаємних зобов'язань» (Договор Между Республикой Узбекистан и Азербайджанской Республикой О союзнических отношениях, 2023).

Держави підтверджували зобов'язання не брати участі в будь-яких блоках або союзах, спрямованих проти одна одної, а також утримуватися від участі в будь-яких діях, що завдають, на думку однієї зі Сторін, шкоди стратегічному партнерству і союзницьким відносинам двох держав. Жодна зі Сторін не допускала, щоб її територія, ресурси, системи комунікацій та інша інфраструктура використовувалися з метою підготовки або здійснення агресії, збройних чи інших ворожих дій проти одна одної, а також на шкоду державному суверенітету, безпеці та територіальній цілісності іншої Сторони (Договор Между Республикой Узбекистан и Азербайджанской Республикой О союзнических отношениях, 2023).

Напередодні державного візиту Президента Азербайджанської Республіки Ільхама Алієва до Республіки Узбекистан (2024 р.), міжнародне інформаційне агентство «Trend» оприлюднило аналітичну статтю «Азербайджан та Узбекистан зміцнюють зв'язки: нові економічні перспективи на горизонті», у якій було підкреслено якісну трансформацію азербайджансько-узбекистанських відносин, насамперед у торговельно-економічній, інвестиційній та транспортно-логістичній сферах, а також окреслено перспективи подальшого розвитку відносин між двома державами (Динамика развития сотрудничества с Узбекистаном в фокусе внимание СМИ Азербайджана, 2024). У статті, зокрема, зазначалося, що промислове співробітництво між Узбекистаном та Азербайджаном неухильно розширювалося: в Узбекистані функціонувало 236 підприємств за участю азербайджанського капіталу, зокрема 62 спільні підприємства та 174 підприємства, що повністю

належали іноземним інвесторам, а в Азербайджані активно працювали 70 узбекистанських компаній (Динамика развития сотрудничества с Узбекистаном в фокусе внимание СМИ Азербайджана, 2024).

Висновки. Таким чином, на початку XXI ст. Азербайджан та Узбекистан переживали період стратегічного партнерства, який у 2023 р. змінився періодом «союзницьких відносин» (тільки у період 2017–2025 років відбулося бл. 200 візитів і зустрічей на найвищому та високому рівнях, включно з прем'єр-міністрами, міністрами та парламентськими делегаціями (Узбекско-азербайджанские отношения сегодня – это системообразующий элемент формирующейся архитектуры транскаспийского пространства, 2026)). Азербайджано-узбекистанські відносини, спираючись на спільні корені та багаторічну історію, стрімко розвивалися відповідно до нових геополітичних реалій. Їх еволюція засвідчила перехід від традиційної моделі двостороннього співробітництва до комплексного союзницького партнерства, що охоплювало політичну, економічну, інвестиційну, транспортно-логістичну, енергетичну, оборонну та гуманітарну сфери. Вирішальними чинниками цього процесу стали високий рівень політичної довіри між керівництвом обох держав, збіг стратегічних інтересів у питаннях регіональної безпеки та розвитку транспортних коридорів, а також прагнення до поглиблення інтеграції в межах Організації тюркських держав. У сучасних умовах азербайджансько-узбекистанське партнерство перетворилося на один із ключових елементів формування нової архітектоніки співробітництва між Центральною Азією та Південним Кавказом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллаев Р. Узбекистан и Азербайджан: торгово-экономическое сотрудничество в рамках организации экономического сотрудничества. URL: https://mpkjournal.com/index.php/MPK/article/download/237/251&ved=2ahUKEwjDh5HQn9-UAxWhEhAIHTmVHskQFnoECCYQAQ&usg=AOvVaw0mMAsU_YL4pn9qd207DLYM
2. Аділов Ф. Перспективы развития экономических отношений Республики Узбекистан и Азербайджана. *Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире*. 2019. № 26–2. С. 108–112.
3. Азербайджано-узбекские отношения – хорошее прошлое и перспективное будущее. URL: https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/azerbajdzhano-uzbekskie-otnosheniya-horoshee-proshloe-i-perspektivnoe-budushee-kommentarij
4. Азербайджано-узбекские отношения. URL: https://lib.aliyev-heritage.org/ru/9379476.html
5. Асадов Р. Торговые отношения Азербайджана и Узбекистана в XXI веке. Баку: Университет АДА, 2020. 55 с.
6. Бадаллы Ю. Внешняя политика Азербайджана и деятельность диаспоры (1991–2011). Баку, 2016. 344 с.
7. Байрамлы Р. Сотрудничество Азербайджана и Узбекистана в условиях современной реальности: достижения и новые перспективы. URL: https://aircenter.az/ru/single/sotrudnicestvo-azerbaydjana-i-uzbekistana-v-usloviyah-sovremennoy-realynosti-dostijeniya-i-novye-perspektivy-1346
8. В Баку состоялась встреча министров иностранных дел Азербайджана и Узбекистана. https://eccis.org/news/13047/v_baku_sostojalas_vstrecha_glav_mid_azerbajdzhana_i_uzbekistana
9. Взаимные визиты на высоком уровне становятся прочной основой для дальнейшего развития азербайджано-узбекских отношений. URL: https://azertag.az/ru/xeber/vzaimnye_vizity_na_vysokom_urovne_stanovyatsya_prochnoi_osnovoi_dlya_dalneishego_razvitiya_azerbaidzhano_uzbekskih_otnoshenii-3639203
10. Гасанов А. Геополитика Азербайджана. Баку, 2015. 1056 с.
11. Государственный визит Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева в Азербайджан. URL: https://eccis.org/news/25922/gosudarstvennyj_vizit_prezidenta_uzbekistana_shavkata_mirzijoeva_v_azerbajdzhan.
12. Двусторонние отношения. URL: https://tashkent.mfa.gov.az/ru/category/pro-dvustoronnie-otnoseniya
13. Динамика развития сотрудничества с Узбекистаном в фокусе внимание СМИ Азербайджана. URL: https://dunyo.info/ru/mir-ob-uzbekistane/uzbeksko-azerbaydzhanskoe-sotrudnichestvo-v-fokuse-vnimanie-smi-azerbaydzhana
14. Договор Между Республикой Узбекистан и Азербайджанской Республикой О союзнических отношениях. URL: https://lex.uz/ru/docs/7576964
15. Исломов А. Взаимное сотрудничество Республики Узбекистан и Республики Азербайджан в формировании современной системы международных отношений. URL: https://zenodo.org/records/15500751
16. Карабаев И. Роль Узбекистана в региональной экономической интеграции. Ташкент, 2023. 88 с.
17. Мирзиёев Ш. Стратегия Нового Узбекистана. Ташкент: Узбекистон, 2021. 35 с.
18. Посол Азербайджана: «Безмерно благодарен узбекскому народу за трепетные и братские чувства к нашей стране». URL: https://ednews.net/ru/news/interview/302980-posol-azerbaydjana-bezmerno-blaqodaren-uzbekskomu
19. Президент Узбекистана примет участие в саммите Совета сотрудничества тюркоязычных государств. URL: https://president.uz/ru/lists/view/2929
20. С компанией «SOCAR» обсуждены перспективы сотрудничества в нефтегазовой и химической сферах. URL: https://www.utg.uz/ru/press-service/novosti/s_kompaniey_sokar_obsuzhdeny_perspektivy_sotrudnichestva_v_neftegazovoy_i_khimicheskoy_s_138/
21. Состоялось 11-е заседание Совместной узбекско-азербайджанской межправительственной комиссии. https://eccis.org/news/23888/sostojalos_11-e_zasedanie_sovmestnoj_uzbeksko-azerbajdzhanskoj_mezhpravitelstvennoj_komissii.

22. Узбекистан–Азербайджан: устремленное в будущее стратегическое партнерство и союзничество. URL: https://oman.mfa.uz/news/4023

23. Узбекско-азербайджанские отношения сегодня – это системообразующий элемент формирующейся архитектуры транскаспийского пространства. URL: https://dunyo.info/ru/analitika/uzbeksko-azerbaydzhanskie-otnosheniya-segodnya-eto-sistemoobrazuyushchiy

24. Файзиев Ш. Отношения между Узбекистаном и Азербайджаном имеют большие перспективы. URL: https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2012_768.pdf

25. Холматов Н. Торговые отношения Узбекистана со странами Кавказа: история и перспективы. Ташкент : Академнашр, 2019. 75 с.

26. Tagieva M. Relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Uzbekistan. *Science & Reality*. 2026. № 1 (25). P. 212–219.

REFERENCES

1. Abdullaev, R. (2025). Uzbekistan i Azerbaidzhan: torgovo-ekonomicheskoe sotrudnichestvo v ramkakh organizatsii ekonomicheskogo sotrudnichestva [Uzbekistan and Azerbaijan: trade and economic cooperation within the framework of the Economic Cooperation Organization]. URL: https://mpkjournal.com/index.php/MPK/article/download/237/251 [in Russian]

2. Adilov, F. (2019). Perspektivy razvitiia ekonomicheskikh otnoshenii Respubliki Uzbekistan i Azerbaidzhana [Prospects for the development of economic relations between the Republic of Uzbekistan and Azerbaijan]. Fundamentalnye i prikladnye issledovaniia v sovremennom mire. № 26–2. S. 108–112. [in Russian]

3. Azerbaidzhano-uzbekskie otnosheniia – khoroshee proshloe i perspektivnoe budushchee [Azerbaijani-Uzbek relations: a good past and a promising future] (2022). URL: https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/azerbajdzhano-uzbekskie-otnosheniya-horoshee-proshloe-i-perspektivnoe-budushee-kommentarij [in Russian]

4. Azerbaidzhano-uzbekskie otnosheniia [Azerbaijani-Uzbek relations] (2010). URL: https://lib.aliyev-heritage.org/ru/9379476.html [in Russian]

5. Asadov, R. (2020). Torgovye otnosheniia Azerbaidzhana i Uzbekistana v XXI veke [Trade relations between Azerbaijan and Uzbekistan in the 21st century]. Baku : ADA Universitet. 55 p. [in Russian]

6. Badally, Iu. (2016). Vneshniaia politika Azerbaidzhana i deiatelnost diaspory (1991–2011) [Foreign policy of Azerbaijan and the activities of the diaspora (1991–2011)]. Baku. 344 p. [in Russian]

7. Bairamly, R. Sotrudnichestvo Azerbaidzhana i Uzbekistana v usloviiakh sovremennoi realnosti: dostizheniia i novye perspektivy [Cooperation between Azerbaijan and Uzbekistan in the context of modern realities: achievements and new prospects] (2024). URL: https://aircenter.az/ru/single/sotrudnicestvo-azerbaydjana-i-uzbekistana-v-usloviyah-sovremennoy-realynosti-dostijeniya-i-novye-perspektivy-1346 [in Russian]

8. V Baku sostoialas vstrecha ministrov inostrannykh del Azerbaidzhana i Uzbekistana [A meeting of the foreign ministers of Azerbaijan and Uzbekistan took place in Baku] (2020). URL: https://eccis.org/news/13047/v_baku_sostojalas_vstrecha_glav_mid_azerbajdzhana_i_uzbekistana [in Russian]

9. Vzaimnye vizity na vysokom urovne stanoviatsia prochnoi osnovoi dlia dalneishego razvitiia azerbaidzhano-uzbekskikh otnoshenii [Mutual high-level visits are becoming a solid foundation for the further development of Azerbaijani-Uzbek relations] (2025). URL: https://azertag.az/ru/xeber/vzaimnye_vizity_na_vysokom_urovne_stanovyatsya_prochnoi_osnovoi_dlya_dalneishego_razvitiya_azerbaidzhano_uzbekskih_otnoshenii-3639203 [in Russian]

10. Gasanov, A. (2015). Geopolitika Azerbaidzhana [Geopolitics of Azerbaijan]. Baku. 1056 p. [in Russian]

11. Gosudarstvennyi vizit Prezidenta Respubliki Uzbekistan Shavkata Mirziioeva v Azerbaidzhan [State visit of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to Azerbaijan] (2023). URL: https://eccis.org/news/25922/gosudarstvennyj_vizit_prezidenta_uzbekistana_shavkata_mirzijoeva_v_azerbajdzhan [in Russian]

12. Dvustoronnie otnosheniia [Bilateral relations] (2017). URL: https://tashkent.mfa.gov.az/ru/category/pro-dvustoronnie-otnoseniya [in Russian]

13. Dinamika razvitiia sotrudnichestva s Uzbekistanom v fokuse vnimaniia SMI Azerbaidzhana [The dynamics of cooperation with Uzbekistan in the focus of Azerbaijani media] (2024). URL: https://dunyo.info/ru/mir-ob-uzbekistane/uzbeksko-azerbaydzhanskoe-sotrudnichestvo-v-fokuse-vnimanie-smi-azerbaydzhana [in Russian]

14. Dogovor mezhdu Respublikoi Uzbekistan i Azerbaidzhanskoi Respublikoi o soiuznicheskikh otnosheniiakh [Treaty between the Republic of Uzbekistan and the Republic of Azerbaijan on Allied Relations] (2023). URL: https://lex.uz/ru/docs/7576964 [in Russian]

15. Islomov, A. (2025). Vzaimnoe sotrudnichestvo Respubliki Uzbekistan i Respubliki Azerbaidzhan v formirovanii sovremennoi sistemy mezhdunarodnykh otnoshenii [Mutual cooperation between the Republic of Uzbekistan and the Republic of Azerbaijan in shaping the modern system of international relations]. URL: https://zenodo.org/records/15500751 [in Russian]

16. Karabaev, I. (2023). Rol Uzbekistana v regionalnoi ekonomicheskoi integratsii [The role of Uzbekistan in regional economic integration]. Tashkent. 88 p. [in Russian]

17. Mirziioev, Sh. (2021). Strategiia Novogo Uzbekistana [The Strategy of New Uzbekistan]. Tashkent : Uzbekistan. 35 p. [in Russian]

18. Posol Azerbaidzhana: «Bezmerno blagodaren uzbekskomu narodu za trepetnye i bratskie chuvstva k nashei strane» [Ambassador of Azerbaijan: «Immeasurably grateful to the Uzbek people for their sincere and brotherly feelings towards our country»] (2018). URL: https://ednews.net/ru/news/interview/302980-posol-azerbaydjana-bezmerno-blaqodaren-uzbekskomu [in Russian]

19. Prezident Uzbekistana primet uchastie v sammite Soveta sotrudnichestva tiurkoiazychnykh gosudarstv [The President of Uzbekistan will participate in the Summit of the Cooperation Council of Turkic-Speaking States] (2019). URL: https://president.uz/ru/lists/view/2929 [in Russian]

20. S kompaniei «SOCAR» obsuzhdeny perspektivy sotrudnichestva v neftegazovoi i khimicheskoi sferakh [Prospects for cooperation in the oil, gas and chemical sectors discussed with SOCAR] (2019). URL: https://www.utg.uz/ru/press-service/novosti/s_kompaniey_sokar_obsuzhdeny_perspektivy_sotrudnichestva_v_neftegazovoy_i_khimicheskoy_s_138/ [in Russian]

21. Sostoialos 11-e zasedanie Sovmestnoi uzbeksko-azerbaidzhanskoi mezhpravitelstvennoi komissii [The 11th meeting of the Joint Uzbek-Azerbaijani Intergovernmental Commission was held] (2022). URL: https://eccis.org/news/23888/sostojalos_11-e_zasedanie_sovmestnoj_uzbeksko-azerbajdzhanskoj_mezhpravitelstvennoj_komissii [in Russian]

22. Uzbekistan–Azerbaidzhan: ustremlennoe v budushchee strategicheskoe partnerstvo i soiuznichestvo [Uzbekistan–Azerbaijan: Future-oriented strategic partnership and alliance] (2024). URL: https://oman.mfa.uz/news/4023 [in Russian]

23. Uzbeksko-azerbaidzhanskie otnosheniia segodnia – eto sistemoobrazuiushchii element formiruiushcheisia arkhitektury transkaspiiskogo prostranstva [Uzbek-Azerbaijani relations today are a system-forming element of the emerging architecture of the Trans-Caspian region] (2026). URL: https://dunyo.info/ru/analitika/uzbeksko-azerbaydzhanskie-otnosheniya-segodnya-eto-sistemoobrazuyushchiy [in Russian]

24. Faiziev, Sh. (2012). Otnosheniia mezhdu Uzbekistanom i Azerbaidzhanom imeiut bolshie perspektivy [Relations between Uzbekistan and Azerbaijan have great prospects]. URL: https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2012_768.pdf [in Russian]

25. Kholmatov, N. (2019). Torgovye otnosheniia Uzbekistana so stranami Kavkaza: istoriia i perspektivy [Trade relations of Uzbekistan with the countries of the Caucasus: history and prospects]. Tashkent: Akademnashr. 75 p. [in Russian]

26. Tagieva, M. (2026). Relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Uzbekistan. Science & Reality. № 1 (25). P. 212–219.

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 39:94(477):338.48
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-8

Оксана СТАВНЮК,
orcid.org/0009-0006-0130-6230
кандидат історичних наук,
асистентка кафедри етнології та краєзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) o.stavniuk@knu.ua

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ У ПРОСТОРІ ЕТНОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті проаналізовано теоретико-методологічні та практичні аспекти публічної репрезентації нематеріальної культурної спадщини (НКС) українців у сучасному соціокультурному просторі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю інтеграції живих етнокультурних практик у систему історичної пам'яті для забезпечення безперервності трансляції національної ідентичності в умовах глобалізації. Об'єктом вивчення є сучасні екскурсійні практики, які концептуалізуються не як рекреаційний продукт, а як дієвий інструмент етнологічної інтерпретації та актуалізації живої традиції.

Досліджено евристичну цінність екскурсійного наративу у контексті подолання статичності академічного знання та дестереотипізації української культури. Особливу увагу приділено аналізу профільних маршрутів: подорожей до осередків народних промислів, програм календарно-обрядового та родинного циклів, а також гастрономічних турів. Доведено, що через залучення інтерактивних методів (майстер-класів) та партисипації (співпраці з автентичними носіями) матеріальні артефакти трансформуються у семіотичні маркери колективної пам'яті. Обґрунтовано масштабний потенціал регіональних тематичних маршрутів у демонстрації поліфонічності та локальної варіативності культури України.

Виявлено ключову методологічну дилему між комерціалізацією подієвого туризму та загрозою симулякризації і деконтекстуалізації елементів НКС. Наголошено на імперативності наукової верифікації етнокультурного контенту та міждисциплінарного діалогу інтерпретаторів із академічними інституціями й музейною спільнотою. Окреслено роль цифрових технологій (digital history) як допоміжного інструменту діджиталізації наукових знань, що не замінює інтерперсональний контакт із носіями традицій. Зроблено висновок, що фаховий екскурсійний дискурс виконує фундаментальну комеморативну, аксіологічну та охоронну функції у просторі історичної пам'яті етносу.

Ключові слова: *нематеріальна культурна спадщина, етнологічний дискурс, історична пам'ять, екскурсійні практики, партисипація, симулякризація, національна ідентичність.*

Oksana STAVNIUK,
orcid.org/0009-0006-0130-6230
Assistant Professor at the Department of Ethnology and Local History
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) o.stavniuk@knu.ua

REPRESENTATION OF UKRAINIAN TRADITIONS WITHIN THE SPACE OF ETHNOLOGICAL DISCOURSE AND HISTORICAL MEMORY

The article analyzes the theoretical, methodological, and practical aspects of the public representation of the intangible cultural heritage (ICH) of Ukrainians in the modern socio-cultural space. The relevance of the study is driven by the need to integrate live ethnoculture into the system of historical memory to ensure the continuity of national identity transmission in the context of globalization. The object of the study is modern excursion practices, which are conceptualized not merely as a recreational product, but as an effective tool for the ethnological interpretation and actualization of living tradition.

The heuristic value of the excursion narrative is explored in the context of overcoming the static nature of academic knowledge and destereotyping Ukrainian culture. Particular attention is paid to the analysis of specialized routes: craft centers, calendar-ritual and family cycle programs, and gastronomic tours. It is proved that through interactive methods (workshops) and participation (cooperation with authentic bearers), material artifacts transform into semiotic markers of collective memory. The large-scale potential of regional thematic routes in demonstrating the polyphonic and local variability of Ukrainian culture is substantiated.

A key methodological dilemma has been identified between the commercialization of event tourism and the threat of simulacrization and decontextualization of ICH elements. The imperativeness of scientific verification of ethnocultural content and interdisciplinary dialogue of interpreters with academic institutions and the museum community is emphasized.

The role of digital history is outlined as an auxiliary tool for the digitalization of scientific knowledge, which does not replace interpersonal contact with tradition bearers. It is concluded that professional excursion discourse performs fundamental commemorative, axiological, and protective functions within the space of the ethnic group's historical memory.

Key words: *intangible cultural heritage, ethnological discourse, historical memory, excursion practices, participation, simulacrization, national identity.*

У просторі сучасного етнологічного дискурсу нематеріальна культурна спадщина (НКС) розглядається як динамічна матриця традиційної культури, що акумулює історичний досвід, ментальні константи, обрядові практики та форми міжпоколінної комунікації українців. На відміну від статичних матеріальних пам'яток (артефактів), жива традиція існує через безпосереднє відтворення її носіями – спільнотами (у тому числі й локальними) та майстрами. Відтак, її репрезентація в системі історичної пам'яті не може обмежуватися винятково архівною фіксацією чи музеєфікацією. Актуальним завданням стає інтеграція живих етнокультурних практик у сучасний соціокультурний простір, що забезпечує безперервність трансляції національної ідентичності.

Як наголошує академік С. Павлюк, традиційна культура українців демонструє значний внутрішній потенціал до адаптації та трансформацій у мінливих історичних реаліях глобалізованого суспільства, виступаючи стрижнем збереження національної самобутності (Павлюк, 2017, № 6, с. 33).

Саме тому аналіз практик збереження НКС України, зокрема на прикладі етнографічних фестивалів Карпатського регіону, засвідчує глибокі трансформаційні процеси в гуманітарній науці. Ратифікація Конвенції ЮНЕСКО 2003 року на законодавчому рівні (Закон України від 06.03.2008 № 132-VI) стала потужним каталізатором переосмислення народних традицій в академічному середовищі. Це дозволило змістити фокус вітчизняного етнологічного дискурсу з пасивного фіксування старожитностей на комплексне дослідження живих механізмів їхньої трансляції та репрезентації у просторі історичної пам'яті. Зазначений підхід цілком корелює з концептуальними візіями таких дослідників публічної історії та подієвого менеджменту, як Дональд Гетц, Лі Ян та Джеффрі Уолл, а у вітчизняній історіографії та етногеографії знаходить своє відображення у працях Марії Топорницької.

Якщо соціокультурний потенціал етнофестивальних практик у контексті збереження та актуалізації НКС України вже ставав об'єктом нашої наукової уваги, то метою цієї статті є дослідження екскурсійних практик. Останні розглядаються як дієва форма етнологічної інтерпретації живої традиції та вагомий інструмент публічної репрезентації історико-культурної спадщини.

У зазначеному контексті сучасні екскурсійні практики виступають не стільки формою рекреаційного ознайомлення з культурними об'єктами, скільки дієвим інструментом етнологічної інтерпретації та актуалізації живої спадщини. Завдяки синергії когнітивного, емоційного та комунікативного компонентів, екскурсійний наратив деконструює НКС як абстрактну категорію, натомість репрезентуючи її у вигляді динамічної системи життєдіяльності локальної спільноти, тісно пов'язаної з її ментальністю, простором та повсякденням.

Із погляду методології етнологічного дослідження, евристична цінність екскурсії полягає у здатності експлікувати нерозривний взаємозв'язок матеріального та нематеріального вимірів культури. У процесі публічної репрезентації матеріальні артефакти (традиційне вбрання, кераміка, вишивка чи писанкарство) втрачають ознаки статичних музейних предметів. Вони перетворюються на семіотичні маркери, що кодують соціально-вікову стратифікацію, регіональну специфіку, символіку орнаментальних систем, а також релігійно-міфологічні та обрядові конотації, властиві історичній пам'яті українців.

На відміну від статичних форм трансляції знань (академічних лекцій чи класичних кабінетних експозицій), екскурсійний простір забезпечує безперервне занурення аудиторії в етнокультурний контекст шляхом локалізації маршрутів у просторі автентичних історичних поселень, безпосередніх осередків побутування обрядових практик чи живих етнокультурних локацій.

Першим вагомим вектором публічної репрезентації НКС у межах окресленої парадигми виступають екскурсійні маршрути до автентичних осередків традиційних народних промислів. У такому форматі взаємодія реципієнта з живим середовищем (гончарством, ткацтвом, писанкарством, лозоплетінням чи різьбленням) виходить за межі суто технологічного або естетичного сприйняття. Завдяки залученню до інтерактивних практик (майстер-класів) та безпосередньої комунікації з носіями традиції, екскурсійний наратив деконструює ремесло як утилітарну дію, натомість концептуалізуючи його як елемент цілісної етнокультурної системи. Останнє дозволяє екс-

плікувати нерозривні зв'язки народних промислів із географічним середовищем, специфікою традиційного господарства, родинно-виробничими звичаями та локальними маркерами національної ідентичності.

Не менш репрезентативне значення в аналізованому просторі мають екскурсійні програми, інтегровані в календарно-обрядовий цикл українців. Різдвяні, великодні, купальські чи маланкові обрядові комплекси трансформуються в екскурсійному середовищі на потужні комеморативні практики, що акумулюють пласти колективної пам'яті етносу. Процес спостереження або безпосередньої партисипації (участі) екскурсантів у святкових дійствах дозволяє репрезентувати традиційну культуру як складну систему взаємопов'язаних смислів. За такої етнологічної інтерпретації народна релігійність, аграрна символіка, музичний фольклор, театралізація, автентичне вбрання та обрядова гастрономія постають не розрізненими етнографічними елементами, а цілісним семіотичним кодом, що транслює історичний досвід поколінь.

Наступним репрезентативним виміром аналізованої проблематики постають екскурсійні наративи, присвячені родинній обрядовості українців. Весільні, родильні, а також танатологічні (поховально-поминальні) традиції акумулюють ментальні константи етносу про життєвий цикл людини, структуру соціуму, міжпоколінну комунікацію та сакральні координати буття. У межах етнологічної інтерпретації зазначені феномени експлікуються не як ізольовані релікти, а крізь призму їхньої комплексної семіотизації – через обрядову атрибутику, символіку хліба, рушника, свічки, води чи просторово-кольорових маркерів. Такий дослідницький підхід під час формування екскурсійного дискурсу нівелює ризики поверхневого сприйняття обрядодії як суто дескриптивного видовища, натомість позиціонуючи її як фундаментальний елемент колективної етнокультурної пам'яті.

Окрему аналітичну нішу в системі публічної репрезентації живої традиції посідають гастрономічні екскурсійні маршрути, які концептуалізують традиційну українську кухню як невід'ємний складник НКС. У просторі історико-етнологічних студій їжа розглядається не лише у прагматично-побутовому вимірі, а як знаковий маркер локальної, етносоціальної та обрядової культури. Екскурсійна інтерпретація технологій приготування страв, сезонності харчування, семантики святкових чи комеморативних страв, а також системи харчових заборон дозволяє реконструювати ментальність народу. Відтак, гастрономічні маршрути трансформуються в ефективний інструмент дослідження та відтворення повсякденного життя українців у всій його історичній і регіональній різноманітності.

Масштабним просторовим рівнем етнологічної інтерпретації є тематичні маршрути, орієнтовані на репрезентацію специфіки історико-етнографічного районування України (Полісся, Поділля, Волині, Слобожанщини, Карпатського регіону тощо). Такі регіональні проєкти дозволяють експлікувати локальну варіативність архітектури, вбрання, промислів, календарно-родинної обрядовості та гастрономії. Через призму географічно детермінованих маршрутів реципієнт усвідомлює українську традиційну культуру не як монолітну статичну систему, а як поліфонічний, багатошаровий феномен, сформований у синкретичній взаємодії різноманітних природно-ландшафтних, історичних та соціокультурних чинників.

У цьому контексті особливе комеморативне навантаження зберігають екскурсійні програми, інтегровані у подієвий простір етнокультурних фестивалів, які на початку статті маркувалися як потужний чинник актуалізації НКС. Фестивальне середовище забезпечує синергетичний ефект, де поєднання екскурсійного наративу з живою практикою фольклору, ремесел чи обрядодій сприяє полімодальному сприйняттю спадщини. Проте саме тут оприявнюється ключова методологічна дилема: орієнтація подієвого менеджменту на видовищність та комерційну привабливість поглиблює ризики симулякризації традицій. Спрощення семантичного змісту, деконтекстуалізація та перетворення елементів НКС на декоративний продукт загрожують деструкцією зв'язків традиції з її автентичними носіями, локальною спільнотою та колективною пам'яттю українців.

Відтак, фахова екскурсійна інтерпретація як форма публічної репрезентації НКС має імперативно базуватися на принципах наукової верифікації, поваги до мікролокального контексту та партисипації (співпраці з автентичними носіями). Потреба уникнення випадкових трактувань, профанації та стереотипізації етнокультурного спадку актуалізує необхідність постійного міждисциплінарного діалогу інтерпретаторів з академічними інституціями – етнологами, фольклористами, музейною спільнотою та локальними громадами. Лише за такої методологічної синергії екскурсійний дискурс трансформується у валідний інструмент дестереотипізації української культури та збереження її національної самобутності.

Модерним викликом та водночас ефективним інструментом етнологічної інтерпретації НКС

у постіндустріальну епоху стає стрімкий розвиток цифрових технологій (digital history). Інтеграція у структуру екскурсійних практик мобільних застосунків, аудіогідів, геоінформаційних систем (інтерактивних карт), мультимедійних платформ та віртуальних локацій дозволяє суттєво розширити координати публічного етнологічного дискурсу. Діджиталізація забезпечує демократизацію та децентралізацію наукових знань, роблячи їх валідними для сучасного медіапростору та диджитал-орієнтованих поколінь реципієнтів. Проте у межах аналізованої методології цифрові засоби мають розглядатися винятково як допоміжний інструмент верифікації та візуалізації спадщини. Вони неспроможні повноцінно замінити живий інтерперсональний контакт із носіями традицій, оскільки лише безпосередня комунікація забезпечує автентичну трансляцію психоемоційних компонентів, виконавських нюансів, кінесики (жестів) та індивідуального комеморативного досвіду.

Окреслений комплекс підходів доводить, що за умови дотримання принципів академічної достовірності, екскурсійний наратив трансформується з рекреаційного продукту на надійний капітал для розвитку публічної історії та збереження ментального змісту традиційної культури.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що сучасні екскурсійні практики виступають релевантним та високоефективним інструментом етнологічної інтерпретації, актуалізації та публічної репрезентації нематеріальної культурної спадщини (НКС) українців. Евристична цінність зазначеної діяльності полягає в її здатності долати статичність академічного знання, створюючи умови для безпосереднього занурення реципієнтів в автентичний етнокультурний контекст, ознайомлення з живими носіями традицій та мікролокальними формами побутування промислів, календарно-родинної обрядовості й повсякденного життя етносу.

Установлено, що сучасні екскурсійні програми демонструють тенденцію до поглиблення інтеграції елементів НКС у свій наративний простір. Синергетичне поєднання інтерактивних методів, партисипативних форматів (майстер-класів), територіально детермінованих етнографічних маршрутів та інструментарію диджитал-історії (digital history) суттєво розширює координати публічного етнологічного дискурсу. Цифровізація та інтерактивність забезпечують децентралізацію наукових знань і трансформацію традиційної культури у валідний елемент сучасного медіапростору, адаптований до запитів нових поколінь.

Водночас виявлено ключову методологічну дилему, пов'язану з ризиками симулякризації та деконтекстуалізації традицій в умовах масового культурного туризму. Для нівелювання загрози перетворення елементів НКС на спрощений, суто декоративний комерційний продукт, процес їхньої публічної презентації має імперативно базуватися на принципах наукової верифікації та фахового етнологічного аналізу. Це актуалізує необхідність постійного міждисциплінарного діалогу інтерпретаторів із академічними інституціями, музейною спільнотою та локальними громадами. За такої умови екскурсійна діяльність виконує не утилітарно-туристичну, а фундаментальну комеморативну, аксіологічну та охоронну функції.

Таким чином, екскурсійний дискурс постає важливим інструментом збереження, семантичного розкодування та трансляції нематеріальної культурної спадщини у просторі історичної пам'яті українців. Подальші науково-прикладні пошуки у цьому напрямі мають фокусуватися на вдосконаленні методології проектування регіональних історико-етнографічних маршрутів, поглибленні міжінституційної співпраці та інтеграції інноваційних інформаційних технологій із глибоким розумінням ментального змісту живої традиції як основи національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Getz, D. Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management.* 2008, vol. 29, no. 3, p. 403-428. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.07.017.

2. Getz, D, Event management and event tourism. 2nd ed. Cognizant Communication Corporation, 2005. 420 p.

3. Topornytska, M. Ya. Geography and trends of developing ethnic festival tourism in the Ukrainian Part of the Carpathian Euroregion. *Journal of Education, Health and Sport*. 2015, 5(7), 461-474. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.21047

4. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. 2003. URL: https://ich.unesco.org/en/convention

5. UNESCO. Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. URL: https://ich.unesco.org/en/directives

6. Wall G. Perspectives on tourism development. World Scientific Publishing, 2020. 280 p. DOI: 10.1108/09596119610152041

7. Yang L., Wall G. Ethnic tourism: A framework and an application. *Tourism Management*, 2009. Vol. 30, no. 4, p. 559–570. DOI: DOI: 10.1016/j.tourman.2008.09.008

8. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини : міжнародний документ ЮНЕСКО від 17.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_d69

9. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини : прийнята 17 жовт. 2003 р. 32-ю сесією Ген. конф. ЮНЕСКО : ратифікована Законом України № 132-VI від 06.03.2008. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 17. Ст. 191.

10. Павлюк С. П. Сучасний процес формування соціальних ідентичностей українців в умовах глобалізованого суспільства: Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 15 березня 2017 року. *Вісник Національної академії наук* України. 2017. № 6. С. 31-36.

11. Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України : наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 25.08.2023 № 449. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1718-23

12. Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини : Закон України від 06.03.2008 № 132-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/132-17

13. Ставнюк О., Ставнюк В. Етнографічні фестивалі Карпатського регіону України як чинник збереження нематеріальної культурної спадщини. *Етнічна історія народів Європи.* 2026. Вип. 80. С. 114-120. DOI: https://doi.org/10.17721/2518-1270.2026.80.13

REFERENCES

1. Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management*, *29*(3), 403–428. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.07.017

2. Getz, D. (2005). *Event management and event tourism* (2nd ed.). Cognizant Communication Corporation.

3. Topornytska, M. Ya. (2015). Geography and trends of developing ethnic festival tourism in the Ukrainian Part of the Carpathian Euroregion. *Journal of Education, Health and Sport*, *5*(7), 461–474. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.21047

4. UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. https://ich.unesco.org/en/convention

5. UNESCO. (n.d.). *Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. https://ich.unesco.org/en/directives

6. Wall, G. (2020). *Perspectives on tourism development*. World Scientific Publishing. https://doi.org/10.1108/09596119610152041

7. Yang, L., & Wall, G. (2009). Ethnic tourism: A framework and an application. *Tourism Management*, *30*(4), 559–570. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.09.008

8. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Konventsiia pro okhoronu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny: mizhnarodnyi dokument UNESCO vid 17.10.2003]. (2003, October 17). https://zakon.rada.gov.ua/go/995_d69

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2008a). *Konventsiia pro okhoronu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny: pryiniata 17 zhovt. 2003 r. 32-iu sesiiu Hen. konf. UNESCO: ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 132-VI vid 06.03.2008* [Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: adopted on October 17, 2003 by the 32nd session of the Gen. Conf. of UNESCO: ratified by the Law of Ukraine No. 132-VI dated 06.03.2008]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (17), Art. 191.

10. Pavliuk, S. P. (2017). Suchasnyi protses formuvania sotsialnykh identychnostei ukraintsiv v umovakh hlobalizovanoho suspilstva: Stenohrama naukovoi dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 15 bereznia 2017 roku [The modern process of formation of social identities of Ukrainians in a globalized society: Transcript of a scientific report at the meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on March 15, 2017]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, (6), 31–36.

11. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. (2023). *Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Natsionalnoho pereliku elementiv nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Ukrainy: nakaz Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy vid 25.08.2023 № 449* [On approval of the Procedure for maintaining the National List of Elements of the Intangible Cultural Heritage of Ukraine: Order of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine dated August 25, 2023 No. 449]. https://zakon.rada.gov.ua/go/z1718-23

12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2008b). *Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro okhoronu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy vid 06.03.2008 № 132-VI* [On the accession of Ukraine to the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: Law of Ukraine dated 06.03.2008 No. 132-VI]. https://zakon.rada.gov.ua/go/132-17

13. Stavniuk, O., & Stavniuk, V. (2026). Etnohrafichni festyvali Karpatskoho rehionu Ukrainy yak chynnyk zberezhennia nematerialnoi kulturnoi spadshchyny [Ethnographic festivals of the Carpathian region of Ukraine as a factor in preserving intangible cultural heritage]. *Etnychna istoriia narodiv Yevropy*, (80), 114–120. https://doi.org/10.17721/2518-1270.2026.80.13

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(479.24):341.123
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-9

Олексій СУХИЙ,
orcid.org/0000-0002-0631-0910
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) o.sukhyy@gmail.com

Олег МУРАВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-2776-5156
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
вчений секретар
Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України,
старший викладач кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) oleg-muravskiy@ukr.net

ОКУПАЦІЯ ВІРМЕНІЄЮ НАГІРНОГО КАРАБАХУ: РЕАКЦІЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН (1993 Р.)

Мета *дослідження полягає у всебічному аналізі реакції Ради Безпеки ООН на окупацію Вірменією територій Азербайджанської Республіки – Нагірного Карабаху, а також визначення змісту і значення ухвалених резолюцій, оцінки їх впливу на процес міжнародного врегулювання карабаського конфлікту.* ***Методологія дослідження*** *базується на комплексному використанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів, що забезпечують всебічний аналіз реакції Ради Безпеки ООН на окупацію Вірменією територій Азербайджанської Республіки. Основа дослідження – принципи історизму, об'єктивності, наукової неупередженості та системності, які дають змогу розглядати події у широкому міжнародно-політичному контексті. Також використано методи аналізу й синтезу (для опрацювання міжнародно-правових документів), контент-аналізу (застосовано для дослідження змісту резолюцій Ради Безпеки ООН, визначення основних вимог міжнародної спільноти та простеження особливостей їх інтерпретації сторонами конфлікту), що забезпечило комплексний аналіз міжнародної реакції на окупацію азербайджанських територій.* ***Наукова новизна*** *статті полягає у постановці проблеми, яка не була предметом спеціального аналізу українськими істориками, політологами, юристами (визначено особливості ухвалення та змісту резолюцій Ради Безпеки ООН № 822, 853, 874 і 884, а також розкрито їх значення у формуванні міжнародної позиції щодо необхідності припинення бойових дій, виведення окупаційних сил і відновлення територіальної цілісності Азербайджанської Республіки).* ***Висновки.*** *Проведене дослідження засвідчило, що окупація Вірменією територій Азербайджанської Республіки стала одним із найскладніших міжнародних конфліктів на пострадянському просторі, який суттєво вплинув на систему регіональної безпеки Південного Кавказу. Реакція Ради Безпеки ООН на ескалацію карабаського конфлікту знайшла відображення у резолюціях, які підтвердили суверенітет, незалежність і територіальну цілісність Азербайджанської Республіки в межах її міжнародно визнаних кордонів, засудили захоплення територій та містили вимогу щодо негайного, повного і безумовного виведення окупаційних сил із зайнятих районів.*

Ключові слова: *Нагірний Карабах, Азербайджан, Вірменія, окупація, Рада Безпеки ООН, Організація Об'єднаних Націй, резолюції, міжнародне право, територіальна цілісність, Південний Кавказ.*

Oleksii SUKHYI,
orcid.org/0000-0002-0631-0910
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Mykhailo Hrushevskyi Department of Contemporary History of Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) o.sukhyy@gmail.com

Oleh MURAVSKYI,
orcid.org/0000-0002-2776-5156
Candidate of Historical Sciences (PhD in History), Senior Research Fellow,
Academic Secretary
Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine
Senior Lecturer at the Department of History, Museology and Cultural Heritage
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) oleg-muravskiy@ukr.net

ARMENIA'S OCCUPATION OF NAGORNO-KARABAKH: THE RESPONSE OF THE UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL (1993)

The purpose of the study is to provide a comprehensive analysis of the response of the United Nations Security Council to Armenia's occupation of the territories of the Republic of Azerbaijan, namely Nagorno-Karabakh, as well as to determine the content and significance of the adopted resolutions and assess their impact on the process of the international settlement of the Nagorno-Karabakh conflict. ***The research methodology*** *is based on the comprehensive application of general scientific and special historical methods, ensuring a thorough analysis of the UN Security Council's response to Armenia's occupation of the territories of the Republic of Azerbaijan. The study is grounded in the principles of historicism, objectivity, scholarly impartiality, and systematicity, which make it possible to examine these events within a broader international political context. The methods of analysis and synthesis were employed to examine international legal documents, while content analysis was used to investigate the provisions of the UN Security Council resolutions, identify the principal demands of the international community, and trace the peculiarities of their interpretation by the parties to the conflict. This methodological approach enabled a comprehensive assessment of the international response to the occupation of Azerbaijani territories.* ***The scientific novelty*** *of the article lies in addressing an issue that has not previously been the subject of a dedicated study by Ukrainian historians, political scientists, or legal scholars. In particular, the article identifies the specific features of the adoption and content of UN Security Council Resolutions Nos. 822, 853, 874, and 884, and reveals their significance in shaping the international position regarding the necessity of ending hostilities, withdrawing occupying forces, and restoring the territorial integrity of the Republic of Azerbaijan.* ***Conclusions.*** *The study demonstrates that Armenia's occupation of the territories of the Republic of Azerbaijan became one of the most complex international conflicts in the post-Soviet area, significantly affecting the regional security system of the South Caucasus. The response of the United Nations Security Council to the escalation of the Nagorno-Karabakh conflict was reflected in its resolutions, which reaffirmed the sovereignty, independence, and territorial integrity of the Republic of Azerbaijan within its internationally recognized borders, condemned the occupation of its territories, and demanded the immediate, complete, and unconditional withdrawal of occupying forces from the occupied districts.*

Key words: *Nagorno-Karabakh, Azerbaijan, Armenia, occupation, United Nations Security Council, United Nations, resolutions, international law, territorial integrity, South Caucasus.*

Постановка проблеми. Карабаський конфлікт став одним із найтриваліших і найскладніших міжнародних конфліктів, що виникли після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Його розвиток суттєво вплинув на формування безпекової ситуації на Південному Кавказі та став важливим чинником трансформації міжнародних відносин у постбіполярний період. Воєнні дії на території Нагірного Карабаху та прилеглих районів Азербайджанської Республіки привернули увагу міжнародної спільноти й актуалізували питання забезпечення територіальної цілісності держав, дотримання норм міжнародного права та ефективності механізмів колективної безпеки. Особливе місце у процесі міжнародного реагування посіла Рада Безпеки ООН, яка відповідно до свого мандата здійснювала розгляд конфлікту та ухвалила низку резолюцій, спрямованих на припинення бойових дій і політико-дипломатичне врегулювання ситуації.

Ухвалені Радою Безпеки ООН резолюції № 822, 853, 874 і 884 стали основними міжнародними документами, що визначили офіційну позицію Організації Об'єднаних Націй (ООН) щодо розвитку карабаського конфлікту. Вони підтвердили відданість принципам суверенітету, територіальної цілісності держав і непорушності міжнародно визнаних кордонів, а також закликали сторони до припинення бойових дій і мирного врегулювання конфлікту. Незважаючи на значний політичний і міжнародно-правовий потенціал цих документів, їх практична реалізація тривалий час залишалася обмеженою, що зумовило подальше збереження конфліктного потенціалу в регіоні.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. У сучасній історичній науці проблема міжнародної реакції на карабаський конфлікт залишається малодослідженою. Значна увага науковців приділяється проблемам аналізу причин виникнення конфлікту, його військово-політичного розвитку, дипломатичним зусиллям міжнародних організацій та діяльності посередницьких форматів, однак реакція Ради Безпеки ООН як одного з ключових інститутів міжнародної системи безпеки потребує подальшого комплексного історичного осмислення з урахуванням змісту її рішень, особливостей їх ухвалення та впливу на перебіг міжнародного переговорного процесу. З-поміж наукових робіт, дотичних до предмету дослідження, виокремимо праці К. Бережної, Р. Беспаленкова, О. Слісаренка «Шляхи розв'язання вірмено-азербайджанського конфлікту: правомірність паралелей з російсько-українською війною та вплив на формування концепції повоєнної держави» (Бережна, Беспалов, Слісаренко, 2025: 17–22), О. Куцької, Л. Стрільчука «Нагірно-Карабаський конфлікт як історична складова Кавказького регіону» (Куцька, Стрільчук, 2023: 61–65), Р. Квятковського, Г. Чмихала «Конфлікт в Нагірному Карабасі від витоків до сучасності» (Квятковський, Чмихало, 2026),

О. Буравського, А. Петрука «Проблеми Нагірно-Карабаського конфлікту» (Буравський, Петрук, 2023: 22–26), Ю. Пасічника «Проблема Нагірного Карабаху» (Пасічник, 2013), Ю. Чирви «Нагорно-карабаський конфлікт: геополітичний вимір» (Чирва, 2011), Азиз-оглу Гасанова «Дипломатия под грохот орудий. О процессе принятия резолюций СБ ООН по армяно-азербайджанскому нагорно-карабахскому конфликту» (Гасанов Гасан Азиз-оглу, 2021).

Мета статті – комплексний аналіз реакції Ради Безпеки ООН на окупацію Вірменією територій Азербайджанської Республіки під час карабаського конфлікту, дослідити передумови ухвалення резолюцій № 822, 853, 874 і 884, визначити їх зміст, політико-правове значення та вплив на процес міжнародного врегулювання конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Карабаський конфлікт є одним із найтриваліших і найскладніших міжнародних конфліктів кінця XX – початку XXI ст., що істотно вплинув на систему міжнародних відносин на Південному Кавказі. Його витоки пов'язані із загостренням міжетнічних суперечностей у період політичної кризи в СРСР. Ескалація конфлікту супроводжувалася широкомасштабними бойовими діями, які призвели до значних людських втрат, масового переміщення населення та тривалої дестабілізації регіону.

Вірмено-азербайджанське збройне протистояння бере початок із 1988 р. – вірмени Нагірного Карабаху спробували переглянути статус Нагірно-Карабахської автономної області (НКАО) у складі Азербайджанської РСР (Бережна, Беспалов, Слісаренко, 2025: 17–19). 20 лютого 1988 р. обласна рада НКАО прийняла рішення звернутись до Верховної Ради Азербайджанської РСР та Верховної Ради Вірменської РСР змінити адміністративне підпорядкування цієї автономної області, де переважаючу більшість населення (бл. 70%) складали вірмени (Бережна, Беспалов, Слісаренко, 2025: 17–19). К. Бережна, Р. Беспаленков, О. Слісаренко констатували, що такий крок не суперечив нормам Конституції СРСР 1977 р. та законодавству, що діяло на той час, але передбачав необхідність взаємної згоди союзних республік (Бережна, Беспалов, Слісаренко, 2025: 18).

Однак, на тлі загострення соціально-економічної ситуації політичне протистояння, спровоковане рішенням позачергової сесії Ради народних депутатів Нагірно-Карабаської автономної області у лютому 1988 р., стрімко трансформувалося у відкритий міжетнічний конфлікт (Що треба знати журналістам про вірмено-азербайджанський конфлікт, 2020). Ескалація конфлікту супроводжувалася етнічним насильством, погромами, примусовим витісненням населення та масовими сутичками в районах спільного проживання вірмен і азербайджанців. Союзне керівництво СРСР розцінювало вимоги вірменської сторони як прояв націоналізму та, підтримуючи офіційний Баку, запровадило на території конфлікту режим надзвичайного стану (Що треба знати журналістам про вірмено-азербайджанський конфлікт, 2020).

Після розпаду Радянського Союзу між новоутвореними державами розпочався військовий конфлікт (Що треба знати журналістам про вірмено-азербайджанський конфлікт, 2020). Вірменія за допомоги військ Російської Федерації окупувала Нагірний Карабах і прилеглі до нього сім районів: Агдам, Джебраїл, Фюзулі, Кяльбаджар, Лачин, Зангелан і Губадли. Зважаючи на активні бойові дії, загинуло більше 25 тис. осіб, а близько мільйона азербайджанців стали біженцями і вимушеними переселенцями (Aliyev, 2023). Азербайджан втратив близько 20% території (Що треба знати журналістам про вірмено-азербайджанський конфлікт, 2020).

12 травня 1994 р. між Азербайджаном і Вірменією було підписано угоду про припинення вогню (Соглашение о прекращении огня между Азербайджаном и Арменией (12 мая 1994 г.)., 2025). Під контроль НКР перейшли 92,5% території колишньої Нагірно-Карабаської автономної області й так звана «зона безпеки». В цю «зону» входили райони, які адміністративно були не підлеглі автономній області, але прилеглі до неї (Буравський, Петрук, 2023: 23–24).

У складних військово-політичних умовах міжнародна спільнота була змушена шукати ефективні механізми політико-дипломатичного врегулювання конфлікту. Провідну роль у цьому процесі відігравало ООН, насамперед Рада Безпеки, яка відповідно до положень Статуту ООН несла головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. Реагуючи на розвиток воєнно-політичної ситуації, Рада Безпеки ООН упродовж 1993 р. ухвалила низку резолюцій, що визначили основні засади міжнародної позиції щодо карабаського конфлікту. Документи стали важливим джерелом для оцінки міжнародно-політичних підходів до врегулювання конфлікту та відображення офіційної позиції ООН.

Р. Алієвм відзначав, що після скоєння злочину агресії міжнародні організації, у тому числі Рада Безпеки ООН, не приділяли належної уваги забезпеченню миру та безпеки в регіоні, масовому порушенню прав людини, злочину геноциду (Aliyev, 2023). Міжнародна спільнота обмежилася

здебільшого політичними заявами та закликами до припинення бойових дій, не забезпечивши ефективних механізмів реалізації ухвалених рішень. Попри прийняття Радою Безпеки ООН низки резолюцій, спрямованих на деескалацію конфлікту, їх практичне виконання тривалий час залишалося невирішеним, що негативно позначилося на процесі мирного врегулювання (Aliyev, 2023).

Зокрема у Резолюції № 822 від 30 квітня 1993 р., яка була ухвалена Радою Безпеки на 3205-му засіданні, висловлено «серйозну стурбованість погіршенням відносин між Республікою Вірменія та Азербайджанською Республікою», із тривогою відзначено «ескалацію збройних зіткнень і, зокрема, останнє вторгнення місцевих вірменських сил у Кельбаджарський район Азербайджанської Республіки», висловлено «серйозну стурбованість переміщенням великої кількості цивільних осіб і надзвичайною гуманітарною ситуацією в регіоні, зокрема в районі Кельбаджара» (Резолюция 822 принята Советом Безопасности на заседании 3205 (30 апреля 1993 г.), 1993).

Рада Безпеки ООН: вимагала негайного припинення всіх воєнних дій і ворожих актів з метою встановлення тривалого припинення вогню, а також негайного виведення всіх окупаційних сил із Кельбаджарського району та інших нещодавно окупованих територій Азербайджану; закликала зацікавлені сторони негайно відновити переговори щодо врегулювання конфлікту в межах мирного процесу Мінської групи Наради з безпеки і співробітництва в Європі та утримуватися від будь-яких дій, які перешкоджатимуть мирному вирішенню проблеми; закликала забезпечити безперешкодний доступ для міжнародних зусиль з надання гуманітарної допомоги в регіоні, зокрема в усіх районах, порушених конфліктом, щоб полегшити страждання цивільного населення; просила Генерального секретаря в консультації з Діючим головою Наради з безпеки і співробітництва в Європі, а також Головою Мінської групи Наради оцінити ситуацію в регіоні, зокрема в Кельбаджарському районі Азербайджану, і подати Раді додаткову доповідь (Резолюция 822 принята Советом Безопасности на заседании 3205 (30 апреля 1993 г.), 1993).

Аналіз положень Резолюції № 822 свідчить, що Рада Безпеки ООН розглядала загострення ситуації навколо Кельбаджарського району як серйозну загрозу міжнародному миру та безпеці в регіоні. Документ засвідчив офіційну «стурбованість міжнародної спільноти» розширенням зони бойових дій, погіршенням гуманітарної ситуації та зростанням кількості вимушено переміщених осіб. Водночас Рада Безпеки наголосила на необхідності неухильного дотримання принципів суверенітету, територіальної цілісності та непорушності міжнародно визнаних кордонів держав, закріплених у Статуті ООН і документах Наради з безпеки і співробітництва в Європі.

Оскільки Рада Безпеки ООН вирішила продовжувати активно займатися питанням карабаського конфлікту (Резолюция 822 принята Советом Безопасности на заседании 3205 (30 апреля 1993 г.), 1993), 29 липня 1993 р. побачила світ друга Резолюція № 853 в якій міжнародна організація «знову висловила свою серйозну стурбованість у зв'язку з переміщенням великої кількості цивільних осіб в Азербайджанській Республіці та серйозною гуманітарною ситуацією в регіоні», а також підтвердила суверенітет і територіальну цілісність Азербайджанської Республіки та всіх інших держав у регіоні (Резолюция 853 принята Советом Безопасности на его 3259 заседании (29 июля 1993 г.), 1993).

Рада Безпеки ООН: настійливо закликала зацікавлені сторони утримуватися від будь-яких дій, які перешкоджали мирному врегулюванню конфлікту, і продовжувати переговори в межах Мінської групи НБСЄ, а також шляхом прямих контактів між ними, з метою досягнення остаточного врегулювання; настійливо закликала уряд Республіки Вірменія продовжувати чинити свій вплив для досягнення виконання вірменами Нагірно-Карабаського регіону Азербайджанської Республіки її резолюції 822 (1993) та цієї резолюції, а також прийняття цією стороною пропозицій Мінської групи НБСЄ; настійливо закликала держави утримуватися від поставок будь-якої зброї та боєприпасів, які можуть призвести до загострення конфлікту або продовження окупації території; знову закликала забезпечити безперешкодний доступ для міжнародних зусиль із надання гуманітарної допомоги в регіоні, зокрема в усіх районах, порушених конфліктом, щоб полегшити зростаючі страждання цивільного населення; просила Генерального секретаря та відповідні міжнародні установи надати термінову гуманітарну допомогу постраждалому цивільному населенню й допомогти переміщеним особам повернутися до своїх домівок тощо (Резолюция 853 принята Советом Безопасности на его 3259 заседании (29 июля 1993 г.), 1993).

Проаналізувавши Резолюцію Ради Безпеки ООН № 853 від 29 липня 1993 р. можна констатувати факт посилення міжнародної уваги до карабаського конфлікту та його гуманітарних наслідків. Документ повторно підтвердив суверенітет і

територіальну цілісність Азербайджанської Республіки, чіткіше окреслив відповідальність сторін за виконання рішень Ради Безпеки та продовження мирного переговорного процесу. Особливого значення набув заклик до уряду Вірменії використати свій вплив для забезпечення виконання резолюцій ООН та пропозицій Мінської групи НБСЄ.

У Резолюції № 874 від 14 жовтня 1993 р., ухваленій Радою Безпеки на 3292-му засіданні окрім «стурбованості ситуацією» (Резолюция 874 принята Советом Безопасности на его 3292 заседании (14 октября 1993 г.), 1993), висловлено сподівання, що зустрічі на високому рівні, що відбулися в Москві 8 жовтня 1993 р., сприятимуть поліпшенню ситуації й мирному врегулюванню конфлікту (Резолюция 874 принята Советом Безопасности на его 3292 заседании (14 октября 1993 г.), 1993). Рада Безпеки ООН: закликала зацікавлені сторони зробити ефективним і постійним режим припинення вогню, встановлений у результаті прямих контактів, здійснених за сприяння уряду Російської Федерації на підтримку Мінської групи НБСЄ; знову заявляла про свою повну підтримку мирного процесу, що здійснювався в межах НБСЄ, і невпинних зусиль Мінської групи НБСЄ; вітала та схвалювала «Скоригований графік термінових кроків щодо виконання резолюцій 822 (1993) і 853 (1993) Ради Безпеки», представлений сторонам 28 вересня 1993 року на засіданні Мінської групи НБСЄ Головою Групи за повної підтримки дев'яти інших членів Групи, і закликає сторони прийняти його; висловлювала переконання в тому, що всі інші невирішені питання, що виникають у зв'язку з конфліктом і не розглядаються безпосередньо у «Скоригованому графіку», мали бути невідкладно врегульовані шляхом мирних переговорів у контексті Мінського процесу НБСЄ; закликала до негайного здійснення взаємних і термінових кроків, передбачених у «Скоригованому графіку» Мінської групи НБСЄ, включаючи виведення військ із нещодавно окупованих територій та усунення всіх перешкод для комунікацій і транспорту (Резолюция 874 принята Советом Безопасности на его 3292 заседании (14 октября 1993 г.), 1993).

На відміну від попередніх резолюцій, документ був зосереджений не тільки на констатації фактів ескалації та гуманітарної кризи, а й на підтримці конкретного плану мирного врегулювання, підготовленого Мінською групою НБСЄ. Важливою особливістю резолюції стало схвалення «Скоригованого графіка термінових кроків», який передбачав послідовне виконання раніше ухвалених рішень Ради Безпеки ООН, зокрема виведення військ із окупованих територій та відновлення транспортних і комунікаційних зв'язків. Документ також підтвердив провідну роль Мінської групи НБСЄ як основного міжнародного посередника у переговорному процесі та позитивно оцінив дипломатичні зусилля, спрямовані на досягнення режиму припинення вогню.

У Резолюції № 884 від 12 листопада 1993 р., ухвалена Радою Безпеки на 3313-му засіданні (Резолюция 884 принята Советом Безопасности на его 3313-м заседании (12 ноября 1993 г.), 1993), висловлено «серйозну стурбованість тим, що продовження конфлікту в нагірно-карабаському регіоні Азербайджанської Республіки та навколо нього, а також напруженість у відносинах між Республікою Вірменія та Азербайджанською Республікою поставлять під загрозу мир і безпеку в регіоні», із тривогою відзначено «ескалацію збройних зіткнень унаслідок порушень режиму припинення вогню та надмірного застосування сили у відповідь на ці порушення, зокрема окупацію Зангеланського району та міста Горадиз в Азербайджанській Республіці», а також підтверджено «суверенітет і територіальну цілісність Азербайджанської Республіки та всіх інших держав у регіоні…, непорушність міжнародних кордонів і неприпустимість застосування сили для набуття території» (Резолюция 884 принята Советом Безопасности на его 3313-м заседании (12 ноября 1993 г.), 1993).

У документі також засуджено порушення режиму припинення вогню, встановленого між сторонами, які призвели до відновлення бойових дій, і «особливо засуджено» окупацію Зангеланського району та міста Горадиз, напади на цивільне населення та бомбардування території Азербайджанської Республіки» (Резолюция 884 принята Советом Безопасности на его 3313-м заседании (12 ноября 1993 г.), 1993). Резолюція закликала уряд Вірменії використати свій вплив, щоб домогтися виконання вірменами Нагірно-Карабаського району Азербайджанської Республіки резолюцій 822 (1993), 853 (1993) та 874 (1993), і забезпечити, щоб залученим силам не надавалися засоби для подальшого розширення їхньої військової кампанії (Резолюция 884 принята Советом Безопасности на его 3313-м заседании (12 ноября 1993 г.), 1993).

Водночас Резолюція вимагала від зацікавлених сторін негайного припинення збройних дій і ворожих актів, одностороннього виведення окупаційних сил із Зангеланського району та міста Горадиз і виведення окупаційних сил з інших нещодавно окупованих районів Азербайджанської Республіки відповідно до «Скоригованого

графіка термінових заходів щодо виконання Резолюцій 822 (1993) та 853 (1993) Ради Безпеки» з поправками, внесеними на зустрічі Мінської групи НБСЄ у Відні від 2 по 8 листопада 1993 року (Резолюция 884 принята Советом Безопасности на его 3313-м заседании (12 ноября 1993 г.), 1993).

Як згодом відзначали азербайджанські дипломати «резолюції підтвердили суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність міжнародних кордонів Азербайджанської Республіки, вимагали негайного, повного й беззастережного виведення окупаційних сил з усіх окупованих територій Азербайджанської Республіки та закликали до повернення біженців і внутрішньо переміщених осіб до своїх домівок» (Процесс урегулирования конфликтов (1991–2020), 2020).

Спроби Ради Безпеки ООН вирішити проблему Нагірного Карабаху виявилися безуспішними. У підсумку, у 2020 р. збройний конфлікт переріс у Другу Карабаську війну, під час якої Азербайджан повернув дві третини втрачених територій. В рамках мирної угоди на лінії розмежування стояли т. зв. російські «миротворці». Остання спроба Азербайджану повернути втрачені території відбулася 19 вересня 2023 року – менш ніж за добу влада НКР оголосила, що припиняє вогонь і розформовує свої війська, а згодом – й органи влади (Вже пів року Нагірного Карабаху не існує – тепер це знову Азербайджан, 2024).

Висновки. Карабаський конфлікт став одним із найтриваліших / найскладніших збройних конфліктів на пострадянському просторі, суттєво вплинув на систему міжнародної безпеки на Південному Кавказі та визначив характер регіональних міжнародних відносин на кілька десятиліть. Його трансформація від міжетнічного протистояння в умовах неефективної міжнаціональної політики СРСР до пізнішого повномасштабного збройного міждержавного конфлікту між Азербайджаном і Вірменією засвідчила неспроможність існуючих міжнародних механізмів оперативно запобігти ескалації насильства та забезпечити ефективне врегулювання конфлікту.

Аналіз діяльності ООН свідчить про те, що її міжнародно-правова позиція ґрунтувалася на принципах поваги до суверенітету, територіальної цілісності та непорушності міжнародно визнаних кордонів Азербайджанської Республіки. Ухвалені Радою Безпеки ООН Резолюції № 822, № 853, № 874 та № 884 містили вимоги щодо негайного припинення бойових дій, виведення окупаційних сил із захоплених територій та активізації переговорного процесу. Водночас відсутність дієвих міжнародно-правових механізмів забезпечення виконання цих рішень призвела до тривалого збереження статус-кво, що негативно вплинуло на стабільність усього Південнокавказького регіону. Зрештою, Карабаський конфлікт продемонстрував обмеженість можливостей міжнародних організацій щодо врегулювання затяжних збройних конфліктів за відсутності політичної волі сторін та ефективних механізмів примусу до виконання рішень міжнародних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережна К., Беспаленков Р., Слісаренко О. Шляхи розв'язання вірмено-азербайджанського конфлікту: правомірність паралелей з російсько-українською війною та вплив на формування концепції повоєнної держави. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право*. 2025. Вип. 88. Ч. 1. С. 17–22.
2. Буравський О., Петрук А. Проблеми Нагірно-Карабаського конфлікту. *Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26 травня 2023 р.).* Київ, 2023. С. 22–26.
3. Вже пів року Нагірного Карабаху не існує – тепер це знову Азербайджан. Як країна намагається інтегрувати давно втрачені землі й знищити згадки про вірмен. URL: https://babel.ua/texts/105384-vzhe-piv-roku-nagirnogo-karabahu-ne-isnuye-teper-ce-znovu-azerbaydzhan-yak-krajina-namagayetsya-integruvati-davno-vtracheni-zemli-y-znishchiti-zgadki-pro-virmen
4. Гасанов Гасан Азиз-оглу. Дипломатия под грохот орудий. О процессе принятия резолюций СБ ООН по армяно-азербайджанскому нагорно-карабахскому конфликту. 1992–1993гг. Баку, 2021. 584 с.
5. Квятковський Р., Чмихало Г. Конфлікт в Нагірному Карабасі від витоків до сучасності. URL: https://www.researchgate.net/publication/378487773_KONFLIKT_V_NAGIRNOMU_KARABAHU_VID_VITOKIV_DO_SUCASNOSTI
6. Куцька О., Стрільчук Л. Нагірно-Карабаський конфлікт як історична складова Кавказького регіону. *The scientific heritage*. 2023. No 113. S.61–65.
7. Пасічник Ю. Проблема Нагірного Карабаху. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2308/1/Pasichnyk_NZ_stud_Vyp-3_turyzm.pdf
8. Процесс урегулирования конфликтов (1991–2020). URL: https://yekaterinburg.mfa.gov.az/ru/category/ermenistanin-azerbaycana-qarsi-tecavuzu/munaqisenin-helli-prosesi-1991-2020
9. Резолюция 822 (1993) Принята Советом Безопасности на заседании 3205 (30 апреля 1993 г.). URL: https://insightkarabakh.com/2025/09/12/%d1%80%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8e%d1%86%d0%b8%d

1%8f-822-1993-%d0%bf%d1%80%d0%b8%d0%bd%d1%8f%d1%82%d0%b0-%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b-5%d1%82%d0%be%d0%bc-%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bf%d0%b0%d1%81%d0%bd/

10. Резолюция 853 (1993) Принята Советом Безопасности на его 3259 заседании (29 июля 1993 г.). URL: https://insightkarabakh.com/2025/09/12/%d1%80%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8e%d1%86%d0%b8%d1%8f-853-1993-%d0%bf%d1%80%d0%b8%d0%bd%d1%8f%d1%82%d0%b0-%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b-5%d1%82%d0%be%d0%bc-%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bf%d0%b0%d1%81%d0%bd/

11. Резолюция 874 (1993) Принята Советом Безопасности на его 3292 заседании (14 октября 1993 г.). URL: https://insightkarabakh.com/2025/09/12/%d1%80%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8e%d1%86%d0%b8%d1%8f-874-1993-%d0%bf%d1%80%d0%b8%d0%bd%d1%8f%d1%82%d0%b0-%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b-5%d1%82%d0%be%d0%bc-%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bf%d0%b0%d1%81%d0%bd/

12. Резолюция 884 (1993) Принята Советом Безопасности на его 3313-м заседании (12 ноября 1993 г.). URL: https://insightkarabakh.com/2025/09/12/%d1%80%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8e%d1%86%d0%b8%d1%8f-884-1993-%d0%bf%d1%80%d0%b8%d0%bd%d1%8f%d1%82%d0%b0-%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b-5%d1%82%d0%be%d0%bc-%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bf%d0%b0%d1%81%d0%bd/

13. Соглашение о прекращении огня между Азербайджаном и Арменией (12 мая 1994 г.). URL: https://insightkarabakh.com/2025/09/12/2687/

14. Чирва Ю. Нагорно-карабаський конфлікт: геополітичний вимір. *Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди]. Серія: «Історія та географія»*. 2011. Вип. 40. С. 90-94.

15. Що треба знати журналістам про вірмено-азербайджанський конфлікт? URL: https://imi.org.ua/monitorings/shho-treba-znaty-zhurnalistam-pro-virmeno-azerbajdzhanskyj-konflikt-i35680

16. Aliyev R. International legal basis for economic sanctions of the republic of Azerbaijan against armenian aggression. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/340/9364/19526-1?inline=1

REFERENCES

1. Berezhna, K., Bespalenkov, R., Slisarenko, O. (2025). Shliakhy rozviazannia virmeno-azerbaidzhanskoho konfliktu: pravomirnist paralelei z rosiisko-ukrainskoiu viinoiu ta vplyv na formuvannia kontseptsii povoiennoi derzhavy [Ways of resolving the Armenian-Azerbaijani conflict: the legitimacy of parallels with the Russian-Ukrainian war and their influence on the formation of the concept of the post-war state]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo». Vyp. 88, Ch. 1. S. 17–22. [in Ukrainian]

2. Buravskyi, O., Petruk, A. (2023). Problemy Nahirno-Karabaskoho konfliktu [Problems of the Nagorno-Karabakh conflict]. Istoriia, kultura, pamiat u naukovomu vymiri: stan, perspektyvy. Materialy IV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, May 26, 2023). Kyiv. S. 22–26. [in Ukrainian]

3. Vzhe piv roku Nahirnoho Karabakhu ne isnuie – teper tse znovu Azerbaidzhan. Yak kraina namahaietsia intehruvaty davno vtracheni zemli y znyshchyty zghadky pro virmen [Nagorno-Karabakh has not existed for half a year – it is Azerbaijan again. How the country is trying to integrate long-lost lands and erase traces of Armenians] (2024). URL: https://babel.ua/texts/105384-vzhe-piv-roku-nagirnogo-karabahu-ne-isnuye-teper-ce-znovu-azerbaydzhan-yak-krajina-namagayetsya-integruvati-davno-vtracheni-zemli-y-znishchiti-zgadki-pro-virmen [in Ukrainian]

4. Hasanov, H. A. (2021). Diplomatiia pod grokhot orudii. O protsesse priniatiia rezoliutsii SB OON po armiano-azerbaidzhanskomu nagorno-karabakhskomu konfliktu. 1992–1993 gg. [Diplomacy under the roar of guns. On the process of adopting UN Security Council resolutions on the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict. 1992–1993]. Baku. 584 p. [in Russian]

5. Kviatkovskyi, R., Chmykhalo, H. Konflikt v Nahirnomu Karabasi vid vytokiv do suchasnosti [The Nagorno-Karabakh conflict: from its origins to the present] (2026). URL: https://www.researchgate.net/publication/378487773_KONFLIKT_V_NAGIRNOMU_KARABAHU_VID_VITOKIV_DO_SUCASNOSTI [in Ukrainian]

6. Kutska, O., Strilchuk, L. (2023). Nahirno-Karabaskyi konflikt yak istorychna skladova Kavkazkoho rehionu [The Nagorno-Karabakh conflict as a historical component of the Caucasus region]. The Scientific Heritage. No. 113. P. 61–65. [in Ukrainian]

7. Pasichnyk, Yu. (2013). Problema Nahirnoho Karabakhu [The problem of Nagorno-Karabakh]. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2308/1/Pasichnyk_NZ_stud_Vyp-3_turyzm.pdf [in Ukrainian]

8. Protsess uregulirovaniia konfliktov (1991–2020) [Conflict settlement process (1991–2020)] (2020). URL: https://yekaterinburg.mfa.gov.az/ru/category/ermenistanin-azerbaycana-qarsi-tecavuzu/munaqisenin-helli-prosesi-1991-2020 [in Russian]

9. Rezoliutsiia 822 (1993). Priniata Sovetom Bezopasnosti na zasedanii 3205 (30 aprelia 1993 g.) [Resolution 822 (1993). Adopted by the United Nations Security Council at its 3205th meeting (30 April 1993)]. URL: https://insightkarabakh.com/2025/09/12/%d1%80%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8e%d1%86%d0%b8%d1%8f-822-1993-%d0%bf%d1%80%d0%b8%d0%bd%d1%8f%d1%82%d0%b0-%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b5%d1%82%d0%be%d0%bc-%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bf%d0%b0%d1%81%d0%bd/ [in Russian]

10. Rezoliutsiia 853 (1993). Priniata Sovetom Bezopasnosti na ego 3259 zasedanii (29 iiulia 1993 g.) [Resolution 853 (1993). Adopted by the United Nations Security Council at its 3259th meeting (29 July 1993)]. URL: https://insightkarabakh.com/2025/09/12/%d1%80%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8e%d1%86%d0%b8%d1%8f-853-1993-%d0%bf%d1%80%d0%b8%d0%bd%d1%8f%d1%82%d0%b0-%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b5%d1%82%d0%be%d0%bc-%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bf%d0%b0%d1%81%d0%bd/ [in Russian]

11. Rezoliutsiia 874 (1993). Priniata Sovetom Bezopasnosti na ego 3292 zasedanii (14 oktiabria 1993 g.) [Resolution 874 (1993). Adopted by the United Nations Security Council at its 3292nd meeting (14 October 1993)]. URL: https://insight-karabakh.com/2025/09/12/%d1%80%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8e%d1%86%d0%b8%d1%8f-874-1993-%d0%bf%d1%80%d0%b8%d0%bd%d1%8f%d1%82%d0%b0-%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b5%d1%82%d0%be%d0%bc-%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bf%d0%b0%d1%81%d0%bd/ [in Russian]

12. Rezoliutsiia 884 (1993). Priniata Sovetom Bezopasnosti na ego 3313-m zasedanii (12 noiabria 1993 g.) [Resolution 884 (1993). Adopted by the United Nations Security Council at its 3313th meeting (12 November 1993)]. URL: https://insightkarabakh.com/2025/09/12/%d1%80%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8e%d1%86%d0%b8%d1%8f-884-1993-%d0%bf%d1%80%d0%b8%d0%bd%d1%8f%d1%82%d0%b0-%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b5%d1%82%d0%be%d0%bc-%d0%b1%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bf%d0%b0%d1%81%d0%bd/ [in Russian]

13. Soglashenie o prekrashchenii ognia mezhdu Azerbaidzhanom i Armeniei (12 maia 1994 g.) [Agreement on the ceasefire between Azerbaijan and Armenia (12 May 1994)] (2025). URL: https://insightkarabakh.com/2025/09/12/2687/ [in Russian]

14. Chyrva, Yu. (2011). Nahirno-karabaskyi konflikt: heopolitychnyi vymir [The Nagorno-Karabakh conflict: the geopolitical dimension]. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seriia «Istoriia ta heohrafiia». Vyp. 40. S. 90–94. [in Ukrainian]

15. Shcho treba znaty zhurnalistam pro virmeno-azerbaidzhanskyi konflikt? [What journalists need to know about the Armenian-Azerbaijani conflict] (2020). URL: https://imi.org.ua/monitorings/shho-treba-znaty-zhurnalistam-pro-virmeno-azerbajdzhanskyj-konflikt-i35680 [in Ukrainian]

16. Aliyev, R. (2023). International legal basis for economic sanctions of the Republic of Azerbaijan against Armenian aggression. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/340/9364/19526-1?inline=1

Дата першого надходження статті до видання: 15.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94 (477).726.5
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-10

Василь ХОМІЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-9505-7266
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри української мови і літератури,
історії та методики їх навчання в школі
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
(Тернопіль, Україна) vasulko1973@gmail.com

МЕТОД «ШІСТЬ КАПЕЛЮХІВ МИСЛЕННЯ» – ТРАНСФОРМАЦІЯ СТИЛЮ ВІД КРИТИЧНОГО ДО ТВОРЧОГО У КОЛЬОРАХ, В КОНТЕКСТІ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Освітній процес привертає увагу як вчителів, так і учнів до свого змісту, та й до методів навчання. Із змінами в національному бутті народу, цей процес зазнав змін. Особливо у вивченні предмету історії, адже події минулого через призму критичного мислення спонукають як вчителя, так і учня аналізувати історичні події, брати з них висновки, виховувати патріотичні настрої та робити сміливі кроки у повсякденні. Вчителю потрібно не тільки навчити учня, але і учіння має бути результативним. Адже регулярно проходять для учнів олімпіади, конкурси, тощо і все це вимагає від вчителя дієвих методичних кроків у навчанні.

Учень сьогодні це не той учень, який був тридцять років назад. Сьогодні діти мають декілька смартфонів для школи, а то айфонів, ноутбуки, планшети і їхня мобільність ніби то перевищує межі. Але насправді, вона несе міну сповільненої дії, бо учень сьогодні лінується думати, а все частіше вдається до ґаджетів різних рівнів і в них шукає готову відповідь.

Творче мислення не менш важливе, ніж критичне мислення. Учень показує свою креативність, можна сказати свою винахідливість. Це сьогодні важливо, коли в освіті крокують реформи. Діти по своїй природі є творчими, але в одних ця властивість виражена яскраво, а в інших прихована. Тому методика навчання історії в школі зобов'язує вчителя працювати в цьому напрямку і це підсилить увагу учнів і розвине в них цілий букет компетентностей.

Нерідко події в історії розвивалися не так, як хотілося тодішнім діячам і тому учням не завжди є зрозумілими історичні процеси. Вчитель реагує на виклики освітнього процесу і змінює методику у вивчені тої, чи іншої теми і учневі стає зрозумілим дана історична подія.

Сьогодні учень це не посудина наповнене знаннями, а людина, яка прийшла до школи навчитися вчитися і з позитивом та знаннями повернутися до свого дому. Метод «Шість капелюхів мислення» є тим методом, який не тільки вчить критично мислити, нестандартно мислити, але і творчо в кольорах аналізувати історичні події. Через осмислення і візуалізацію, учневі буде легко зрозуміти історичні процеси і отримати від практичного заняття ще й позитивні емоції. Метод «Шість капелюхів мислення» Боно, є дієвим методом у вивченні історії із захоплюючими кольоровими капелюхами.

Ключові слова: *метод «шість капелюхів», освітній процес, методика, критичне мислення, творче мислення.*

Vasyl KHOMITSKY,
orcid.org/0000-0002-9505-7266
Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language and Literature,
History and Methods of Teaching These Subjects in Schools
Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko
(Ternopil, Ukraine) vasulko1973@gmail.com

THE SIX HATS METHOD – A SHIFT IN STYLE FROM CRITICAL TO CREATIVE IN COLOURS, IN THE CONTEXT OF THE COSSACK STATE

The educational process draws the attention of both teachers and pupils to its content, as well as to teaching methods. With changes in the nation's circumstances, this process has undergone changes. This is particularly true in the study of history, as past events, viewed through the lens of critical thinking, encourage both teachers and pupils to analyse historical events, draw conclusions from them, foster patriotic sentiments and take bold steps in everyday life. Teachers must not only teach pupils, but the teaching must also be effective. After all, students regularly take part in academic competitions, contests and the like, and all this requires the teacher to employ effective teaching methods.

Today's student is not the same as the student of thirty years ago. Today, children have several smartphones for school, or iPhones, laptops, tablets, and their mobility seems to know no bounds. But in reality, this carries a time bomb, because today's pupils are reluctant to think for themselves and increasingly turn to gadgets of various kinds, seeking ready-made answers in them.

Creative thinking is no less important than critical thinking. Pupils demonstrate their creativity—one might say their ingenuity. This is important today, as reforms are being implemented in education. Children are creative by nature, but in some this trait is clearly evident, whilst in others it lies hidden. Therefore, the methodology for teaching history in schools requires teachers to work in this direction, and this will capture pupils' attention and develop a whole range of skills in them.

It is not uncommon for historical events to have unfolded differently from what the figures of the time had intended, and so historical processes are not always clear to pupils. The teacher responds to the challenges of the educational process and adapts their teaching methods when covering a particular topic, thereby helping the pupil to understand the historical event in question.

Today, a student is not a vessel filled with knowledge, but a person who has come to school to learn how to learn and to return home with a positive attitude and knowledge. The 'Six Thinking Hats' method is one that not only teaches critical and unconventional thinking, but also enables students to analyse historical events creatively and vividly. Through reflection and visualisation, students will find it easy to understand historical processes and gain positive emotions from the practical session. Bono's 'Six Thinking Hats' method is an effective approach to studying history, featuring fascinating coloured hats.

Key words: *the 'Six Thinking Hats' method, the educational process, methodology, critical thinking, creative thinking.*

Постановка проблеми. Військовий стан в Україні заставляє освітян робити ревізію всього освітнього процесу. Найперше потрібно вчителям історії проаналізувати всю українську історію, адже вона переповнена не тільки страшними стражданнями, але і великими здобутками, які в радянський період і як не прикро в період незалежної України замовчувалися, або подавалися не зовсім так, як це було насправді. Одним із феноменів української історії є Козацька держава. Методистам потрібно бути у постійному пошуку, хоч цифровізація це річ потрібна, але несе у собі велику небезпеку для дітей. Учні настільки прив'язані до ґаджетів, що їхня розумова діяльність не розвивається, а навпаки пригальмовується і це є великою небезпекою для майбутнього. Оскільки учень перестає думати. Вчителю потрібно вміти поєднати погане з прекрасним і результат не забариться. Одним із дієвих і захоплюючих методів є метод «Шість капелюхів мислення», який спонукає учнів, як приклад, проаналізувати теми історії України 8 класу і дати ствердну відповідь до значення кольорових капелюхів. А на завершення ще зробити висновок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвитку сучасної вітчизняної науки існує чимало напрацювань, як теоретичної складової, так і науково-методичної літератури. У ній розглядається питання залучення до навчально-виховного процесу педагогічних іновацій. Над цим, працювало багато вітчизняних науковців, зокрема Алексюк А., Абашкіна Н., Ващенко Л., Гончаренко С., Ничкало Н., Подласий І., Пєхота О., Шеремета П., Щербань П., Ягулов В. та ін.,

Сьогодні, педагогічні технології дають можливість враховувати індивідуальні особливості учня, тим самим сприяють розвитку його творчого підйому, сприяють спілкуванню, відкритості, створюють умови, щоб учень мав можливість зреалізувати себе. Над проблемою досягнення освітньої мети працювали Подласий І., Сікорський П., над мистецтвом і майстерністю педагога Прокопенко І., Євдокимов В., над педагогічними технологіями як наукою Падалко О., Селевко Г., Тализіна Н.

Новим та доволі не поширеним в педагогічній практиці, цікавим та перспективним різновидом технологій є на нашу думку методика «Шести капелюхів мислення» Едварда де Боно. В основі якої, автор розробив теорію латерального мислення.

Мета статті висвітлити практичні особливості методу «Шести капелюхів мислення» Едварда де Боно в навчанні учнів в школі при вивченні предмету історії, в контексті Козацької держави.

Виклад основного матеріалу. Едвард де Боно, справжнє ім'я Едвард, Чарльз, Френсіс Публій народився 19 травня 1933 р. на Мальті. Початкову освіту здобув в коледжі святого Едварда на Мальті. З раннього дитинства проявляв когнітивні здібності вундеркінда. У 15 років вступив у Мальтійський медичний університет де отримав ступінь з медицини. Згодом навчався в Оксфордському університеті, де отримав ступінь магістра з психології та фізіології. Викладав у низці європейських університетів. Здобув докторат із медицини, психології та права (Діордій. URL: https://vue.gov.ua/Боно,_Едвард_де).

У 1969 р. Боно заснував Фонд когнітивних досліджень, тут проходили практичні навчання із здобуття навичок креативного мислення. Вже в 1981 р. його доробком користувалися більш як п'ять тисяч шкіл Британії, та низка навчальних закладів різних континентів. Вже в 1982 р. Боно

заснував Міжнародну конференцію з мислення. У 1991 р. розробив програму «Передові навчання практичному мисленню» та «Система мислення Боно». Едвард де Боно своїм успіхом ділився у 58 країнах світу, де на запрошення читав лекції. У 2009 р. Едварда було призначено послом Європейського року креативності та інновацій (Діордій. URL: https://vue.gov.ua/Боно,_Едвард_де).

З постанням незалежної держави Україна при вивченні рідної історії без критичного мислення не обійтись. Виникає багато запитань: звідки воно постало? Поняття «мислення» це філософська категорія і є класичною основою філософування. Критичне мислення у європейській філософії формувалося діалектично і в риторичній традиції. Метою такого мислення є об'єктивний аналіз доказів та встановлення істини. Саме сократівсько-платонівський діалогічний спосіб впорядкування міркування та чітка аргументація, стали основою постання критичного мислення (Лаушкіна. URL: https://naurok.com.ua/tehnologiya-shist-kapelyuhiv-mislennya-267409.html (дата звернення: 24.04.2026).

Проте як тоді, так і тепер основною причиною появи критичного мислення стала криза в освіті, а також реформи. Сучасне критичне мислення це не тільки освітянська проблематика, але й реалії нинішнього військового часу, який стимулює боротися і відстоювати свою ідентичність, історіософію опираючись на чітку аргументацію (Лагола. URL: https:// dptnzdpl6.com.ua/метод-шість-капелюхів/ (дата звернення:24.04.2026).

Одним із найдієвіших прийомів в організації критичного мислення є метод «Шести капелюхів мислення» Едварда де Боно. Автор у своїй книзі «Шість капелюхів мислення» характеризує організацію розумової діяльності. Вона може бути як індивідуальна, так і групова. Боно обґрунтовує, як через свою методику, зробити її результативною та зрозумілою (Лаушкіна. URL: https://naurok.com.ua/tehnologiya-shist-kapelyuhiv-mislennya-267409.html (дата звернення:24.04.2026).

Для пересічної людини мислення є природнім. У нас кожен день виникають тисячі думок. Не всі наші думки є правильними і звичайно пересічна людина критично не мислить, бо це було б для неї виснажливо. Критичне мислення це властиво раціонально думати, що робити. Люди які володіють навичками критичного мислення, можуть розуміти логіку зв'язків між ідеями; вибудовувати, та оцінювати аргументи; знаходити суперечності та помилки в міркуваннях; роздуми над виправданням власних переконань і цінностей Лагола. URL: https://dptnzdpl6.com.ua/метод-шість-капелюхів/ (дата звернення:24.04.2026).

Критично мислити це не те саме, що сперечатися. Це здатність виявляти помилки і хибні міркування і ця здатність буде дуже важливою у груповій, чи власне у індивідуальній роботі. Критичне мислення має свій алгоритм: аналіз, розуміння, оцінка та критика (Тягло, 2008:21).

За рахунок критичного мислення та нових підходів. відбувається рух уперед. Одним із таких способів поступу вперед є метод Едварда де Боно «Шість капелюхів мислення» (Лагола. URL: https://dptnzdpl6.com.ua/метод-шість-капелюхів/ (дата звернення:24.04.2026).

Поява такого методу спричинило переконання, що в процесі життєдіяльності людське мислення стає однобоким і набуває стереотипів. Цьому передують людські емоції, релігійні переконання, освіта, мораль, інтуїція тощо. Теорія Боно тепер як метод, властива як для персональної, так і групової роботи. Саме через це, цей метод став дуже популярним в світі.

Едварду де Боно вдалося так майстерно підійти до цього питання мислення, адже ще студентом студіюючи медицину, фізіологію та психологію, він бажав розібратися в цьому питанні на стику дисциплін (Новікова, 2008: 20).

Вивчаючи людське мислення Едвард прийшов до висновку: «Творчість передбачає провокацію, дослідження та ризик». У творчості не обійтися без «мисленєвих експериментів» і не можна передбачити чим вони можуть закінчитися. Тому вчений довів, що є шість типів мислення, які відрізняються від стандартного і розглядають ситуацію в різних ракурсах. Цей метод Боно назвав «Шість капелюхів мислення» (De Bono, 2000: 92).

Метод «Шести капелюхів мислення» є психологічною рольовою грою. У ній використовується шість різнобарвних капелюхів. Одягаючи один із капелюхів ми вмикаємо один із режимів мислення. Для того щоб скласти об'ємну картину предмета, що обговорюється і забезпечити розвиток нестандартного мислення, потрібно побувати у різнобарвних капелюхах.

Така методика потрібна для оратора, який має бажання донести думку до слухача. Стане у пригоді керівнику, який має бажання вирішити конфлікт. Окрім цього цей метод універсальний і його можна застосовувати у різних сферах розумової діяльності (Павленко, 2016: 4).

Техніка методу Едварда де Боно нагадує кольорову картину, коли ми на неї дивимося, то не вибираємо по одному кольору, а сприймаємо її такою, якою вона є. Метод «Шести капелюхів» працює ідентично: повну картину ми отримуємо, коли по черзі одягнемо капелюхи різних барв. Цей вид

мислення називається латеральним, тобто зміщеним. У процесі даного методу ми чуємо політ думки, ламання стереотипів, прояв креативності. Через цей метод можна навчитися краще працювати з інформацією, критично аналізувати проблеми, та й врешті організовувати своє мислення (De Bono, 2000: 26).

Метод «Шести капелюхів мислення» дозволяє учневі сконцентруватися на одній справі в один час. Капелюх із відповідною барвою спонукає до мислення спершу критичного, а відтак і до творчого, позитивного. Де Боно розділив свої капелюхи за барвами:

1) *Білий капелюх.* Приміряючи капелюх даної барви, ми зосереджуємося на загальній інформації, на об'єктивних фактах даної теми. В процесі задумуємося, якої інформації бракує, де її можна знайти. При використанні білого капелюха, ми апелюємо до причинно-наслідкових зв'язків та певних закономірностей даного явища. Властиві білому капелюху такі питання: Якої інформації мені не вистачає? Що ми знаємо про це? Яку інформацію потрібно отримати? (De Bono, 2000: 26).

Розглядаючи в контексті Козацьку державу, ми маємо звернути увагу на виникненні феномену вільного стану – козацтва. Зробити екскурс в історію як закладалася Запорізька січ, яка її структура та особливості. Як постала Козацька держава і хто за нею стояв. Звернути увагу на перекручені факти, на применшену роль козацтва, як військової сили України (Пометун, 2025: 88–128).

2) *Червоний капелюх.* Учасники в капелюсі із червоними барвами, висловлюються, схиляючись на почуття, внутрішній голос, емоції, інтуїції тощо. Їхнє мислення пов'язане з думками та з емоціями. Вирішальне значення для мислення мають емоції. І якщо вони будуть прихованими, то це негативно вплине на судження, увагу та розуміння ситуації. Відповідно *Червоному капелюху* характерні питання: Як я до цього ставлюся? Які в мене почуття? (De Bono, 2000: 42).

В контексті Козацької держави учні у захваті від відваги і відчайдушності відважних і славних козаків. Їхня кмітливість та винахідливість, сила і хоробрість, хитрість і сміливість викликають тільки позитивні емоції та гордість (Пометун, 2025: 110–113).

3) *Чорний капелюх.* Одягаючи капелюх із чорними барвами учасники через критичне мислення виявляють недоліки, заперечення, перевіряємо відповідність та невідповідність. Чорному капелюху притаманні такі питання: До чого це може спричинити? Які в мене побоювання? Що може піти не так? Чому не варто так робити? (De Bono, 2000: 42).

В контексті Козацької держави учні шукають негативні сторони козацтва, та самого устрою держави. Роблять припущення опираючись на факти. Нереєстрове козацтво, яке було на службі в Речі Посполитій, а Січове козацтво було вільне (Пометун, 2025: 110-112).

4) *Жовтий капелюх*. Ми шукаємо оптимізм та гарні сторони питання, яке розглядається, одягаючи жовтий капелюх. Притаманні питання для жовтого капелюха: Чому варто це робити? Які плюси та перспектива даного питання? (De Bono, 2000: 73).

В концепції Козацької держави варто зазначити, що козаки пройшли цікавий і важкий шлях становлення. Від селянина до відважного воїна, гетьмана. Заснування січі за дніпровськими порогами. Облаштування Січі, будівництво храму св. Покрови Божої Матері, виготовлення озброєння, військова виучка. А також потрібно було подбати і про тилове забезпечення (Пометун, 2025: 90–95).

5) Зелений капелюх. При одяганні зеленого капелюха, ми відкриваємо для себе щось нове, відкинувши упередженні уявлення. Мислення в зеленому капелюсі спрямовані над створенням нових рішень та концепцій. Характерні питання для зеленого капелюха: Чого ще не робили? Які альтернативи? Ми усвідомлюємо, коли методи вже вичерпані, тоді починаємо творчо мислити (De Bono, 2000: 90).

Розглядаючи зелений капелюх в контексті Козацької держави, ми відслідковуємо нові винаходи козаків. Тактика боїв, вежі в степу для попередження ворожих нападів на Січ, нове озброєння, винахід: два спарених човни, які виконували функцію підводного човна, устрій Козацької держави, Конституція П. Орлика, тощо (Пометун, 2025: 176–186).

6) *Синій капелюх.* Одягаючи капелюх із синьою барвою це капелюх керівника, лідера. Його обов'язок: організація дискусії, опрацювання інформації та прийняття рішень. Головна функція цього капелюха це зосередження мислення. Головні питання для синього капелюха: Які цілі? Як підбити підсумки? (De Bono, 2000: 114).

Враховуючи контекст Козацької держави, можна підвести підсумки. Що козацтво це феномен української історії. За Княжою державою, наступною була Козацька держава із своєю ієрархією управління та полковим устроєм, військом, духовною та культурною складовою. Здоровий спосіб життя, духовне просвітництво, дисципліна, козацька кухня, високоякісне зброярство, промисли, козацька медицина, козацькі взаємини стали основою, що «козацькому роду немає переводу».

Метод «Шести капелюхів мислення» можна сказати, що це напрями мислення, в якому всі ідеї рухаються по черзі і доповнюють одна одну. Ось наприклад *Чорний капелюх* висловлює недоліки, а *Зелений капелюх* знаходить шляхи вирішення.

Недоліків у методі «Шести капелюхів мислення» небагато:

1. Час для адаптації.

2. Обмеження, потрібно говорити не що хочеш, а те що потрібно.

3. Критика, пошук плюсів та аналіз фактів.

Висновок. Метод «Шести капелюхів мислення» Едварда де Боно збирає ідеї. Дає можливість всім учасникам висловитися і звернути увагу на проблему. Кожен учасник методу має можливість поглянути на ідею з різних сторін та спільно знайти конструктивне рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. De Bono, E. Six Thinring hats. Revised and Updated. London : Penguin Books, 2000. 103 с.
2. Діордій К. В. Боно, Едвард де. *Велика українська енциклопедія* : веб-сайт. URL: https://vue.gov.ua/Боно,_Едвард_де (дата звернення: 24.04.2026).
3. Лагола І. Метод «Шість капелюхів мислення». *Дубровицький професійний ліцей* : веб-сайт. URL: https:// dptnzdpl6.com.ua/метод-шість-капелюхів/ (дата звернення:24.04.2026).
4. Новікова О. В. Проблема розвитку творчого мислення в системі Едварда де Боно : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01; АПН України, Інститут психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2008. 40 с.
5. Лаушкіна С. Є. Технологія «Шість капелюхів мислення». *На Урок для вчителів* : веб-сайт. URL: https://naurok.com.ua/tehnologiya-shist-kapelyuhiv-mislennya-267409.html (дата звернення:24.04.2026).
6. Тягло О. Критичне мислення в дії. Харків: Вид-во «Основа», 2008. 189 с.
7. Павленко В. В. Метод Едварда де Боно «Шість капелюхів мислення» як засіб розвитку креативного мислення у школярів. Житомир : «Полісся», 2016. С. 73−78.
8. Пометун О., Гупан Н., Дудар О. Історія України : підручник для 8 класу закладів середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2025. 272 с.

REFERENCES

1. De Bono, E. (2000). Six Thinring hats. Revised and Updated. [Six Thinring hats. Revised and Updated]. London : Penguin Books. 2000. 103.
2. Diordii K. V. (2023). Bono, Edvard de. [Bono, Edward de]. *Velyka ukrainska entsyklopediia* : website. URL: https://vue.gov.ua/Bono,_Edvard_de (data perehliadu: 24.04.2026). [in Ukrainian].
3. Lahola I. (2024). Metod «Shist kapeliukhiv myslennia». [The ‘Six Thinking Hats’ method]. *Dubrovytskyi profesiinyi litsei* : website. URL: https:// dptnzdpl6.com.ua/metod-shist-kapeliukhiv/ (data perehliadu: 24.04.2026). [in Ukrainian].
4. Novikova O. V. (2008). Problema rozvytku tvorchoho myslennia v systemi Edvarda de Bono. [The Problem of Developing Creative Thinking in Edward de Bono’s System]. Avtoref. Dys. Na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk : spets. 19.00.01; APN Ukrainy, Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka. Kyiv, 2008. 40. [in Ukrainian].
5. Лаушкіна С. Є. (2021). Tekhnolohiia «Shist kapeliukhiv myslennia». [The ‘Six Thinking Hats’ technique]. *Na Urok dlia vchyteliv* : website. URL:https://naurok.com.ua/tehnologiya-shist-kapelyuhiv-mislennya-267409.html/ (data perehliadu: 24.04.2026). [in Ukrainian].
6. Tiahlo O. (2008). Krytychne myslennia v dii. [Critical thinking in action]. Kharkiv : Vyd-vo «Osnova», 2008. 189. [in Ukrainian].
7. Pavlenko V. V. (2016). Metod Edvarda de Bono «Shist kapeliukhiv myslennia» yak zasib rozvytku kreatyvnoho myslennia u shkoliariv. [Edward de Bono’s ‘Six Thinking Hats’ method as a tool for developing creative thinking in schoolchildren]. Zhytomyr : «Polissia», 2016. 73−78. [in Ukrainian].
8. Pometun O., Hupan N., Dudar O. (2025). Istoriia Ukrainy: pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv serednoi osvity. [History of Ukraine: a textbook for Year 8 in secondary schools]. Kyiv : Vydavnychyi dim «Osvita», 2025. 272. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.111'42
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-11

Олена БАЛАЦЬКА,
orcid.org/0000-0001-8909-2324
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) balatska2014@gmail.com

ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ТА ЗМІСТОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНТРОВЕРСИВНИХ КРИТИЧНИХ ЗАУВАЖЕНЬ В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТТЯХ З ЕКОНОМІКИ

У статті здійснено комплексний аналіз формально-структурних та змістових характеристик інтроверсивних критичних зауважень в англомовних наукових статтях з економіки. Актуальність дослідження зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до наукового дискурсу та його жанрів, зокрема наукової статті. Метою роботи є виявлення специфіки інтроверсивних критичних зауважень, тобто самокритики, а також визначення їхніх структурних, композиційних параметрів та мовних засобів реалізації.

У результаті встановлено, що інтроверсивні критичні зауваження становлять 33,3% від загальної кількості критичних зауважень в англомовних наукових статтях з економіки, що свідчить про їхню значну роль у структурно-композиційній організації англомовної наукової статті. Доведено, що подібні інтроверсивні критичні зауваження переважно реалізуються у вигляді поширених критичних зауважень, що складаються з кількох критичних висловлень, і забезпечують розгорнутий, детальний та аргументований опис обмежень дослідження. З погляду композиційної організації такі інтроверсивні критичні зауваження можуть бути виокремлені у вигляді окремого структурного блоку («Limitations») або бути інтегрованими в інші частини наукової статті, передусім у змістово-експериментальну частину та подекуди висновки.

Змістовий аналіз матеріалу показав, що об'єктом інтроверсивних критичних зауважень в англомовних наукових статтях з економіки найчастіше виступають аспекти наукової діяльності, пов'язані з емпіричними даними, свідченнями та методологією, тоді як теорія зазнає критики значно рідше. Встановлено, що мовна реалізація інтроверсивних критичних зауважень в англомовних наукових статтях з економіки характеризується переважанням імпліцитних засобів вираження негативної оцінки, широким використанням нейтральної, дескриптивної лексики та активним застосуванням засобів хеджингу, що забезпечує пом'якшення критики, дозволяючи представити обмеження як об'єктивно зумовлені чинники, а не як суттєві недоліки дослідження, а також сприяє збереженню академічної коректності.

Ключові слова: *англомовний науковий дискурс, жанр, стаття, критика, інтроверсивні критичні зауваження, формально-структурні характеристики, змістові характеристики.*

Olena BALATSKA,
orcid.org/0000-0001-8909-2324
PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) balatska2014@gmail.com

FORMAL, STRUCTURAL, AND CONTENT CHARACTERISTICS OF INTROVERSIVE CRITICAL REMARKS IN ENGLISH-LANGUAGE RESEARCH ARTICLES IN ECONOMICS

The article provides a comprehensive analysis of formal, structural, and content characteristics of introversive critical remarks in English-language research articles in economics. The relevance of the study is driven by the increased focus of modern linguistics on scientific discourse and its genres, specifically the research article. The aim of the research is to identify the specific features of introversive critical remarks, i. e. self-criticism, and to determine their structural and compositional parameters, as well as the linguistic means of their implementation.

The results indicate that introversive critical remarks account for 33.3% of the total number of critical remarks, which indicates their significant role in the structural and compositional organization of English-language research articles in economics. It has been demonstrated that these critical remarks are primarily implemented as extended critical remarks consisting of several critical utterances, providing a detailed and well-argued presentation of research limitations. In terms of compositional organization, such introversive critical remarks can either be presented as a separate structural section of the research article ("Limitations") or integrated into other parts of the research article, primarily the main body of the research article, and, occasionally, the conclusions.

The content analysis reveals that the objects of criticism in introversive critical remarks in English-language research articles in economics most frequently involve aspects of research related to empirical data, evidence, and methodology, while theory is criticized much less often. It has been established that the linguistic realization of introversive critical remarks is characterized by the predominance of implicit means of negative evaluation, the extensive use of neutral descriptive vocabulary, and active employment of hedging devices. These tools mitigate criticism, allowing limitations to be presented as objectively determined factors rather than significant shortcomings of the study, while also contributing to the maintenance of academic appropriateness and politeness.

Key words: *English-language scientific discourse, genre, research article, criticism, introversive critical remarks, formal and structural characteristics, content characteristics.*

Постановка проблеми. Одним із найбільш пріоритетних завдань сучасного мовознавчого аналізу є вивчення проблем дискурсології, з-поміж яких слід звернути увагу на дослідження різних типів дискурсу. Через високу соціальну роль науки особливий інтерес викликає науковий дискурс (Hyland, 2009) та його жанри (Яхонтова, 2008), провідним з яких дослідники вважають наукову статтю (Яхонтова, 2008; Swales, 1990). Наукову статтю аналізують у цілому, а також за окремими її компонентами, до котрих належить і критика / критичне зауваження – вербально виражене негативне ставлення автора до певного (фрагмента) наукового дослідження (Балацька, 2013: 1).

Аналіз досліджень. У фокусі уваги дослідників перебували різноманітні аспекти критики в англомовний науковій статті (Moreno, Suarez, 2009; Salager-Meyer, 2001; Giannoni, 2005). Розроблялись класифікації критичних зауважень за способом актуалізації предметної сфери «Науковець» (тобто дослідника, один чи кілька аспектів наукової діяльності якого критикуються) (Crossed Words, 2011; Salager-Meyer, 2000; Salager-Meyer, 1998; Fagan, Martin Martin 2004). Втім детального аналізу все ще потребує детальне вивчення лінгвальних особливостей інтроверсивних критичних зауважень (самокритики) у наукових статтях з різних дисциплін, зокрема економіки, оскільки автори наукових статей піддають критиці не лише дослідження інших науковців, а й різноманітні аспекти власного дослідження, крім того інтроверсивні критичні зауваження є ключовим елементом статті, оскільки вони забезпечують об'єктивність висновків, захищають автора від зауважень рецензентів через превентивне визнання обмежень та окреслюють вектори для майбутніх досліджень.

Мета статті – аналіз формально-структурних та змістових характеристик інтроверсивних критичних зауважень в англомовних наукових статтях з економіки.

Матеріалом дослідження були 28 інтроверсивних критичних зауважень, відібраних з 35 наукових статей з економіки, опублікованих в електронних наукових журналах Великої Британії та США.

Виклад основного матеріалу. Аналіз фактичного матеріалу продемонстрував, що об'єкт предметної сфери «Науковець» в англомовній науковій статті може бути актуалізованим або не актуалізованим (Балацька, 2014с). За цією ознакою, взявши за основу класифікацію критичних зауважень (КЗ) Ф. Салагер-Мейєр (Salager-Meyer, 2000; Salager-Meyer, 1998) виокремлюємо безособові КЗ (об'єкт критики в яких не позначений або критика стосується наукової спільноти в цілому, див. приклад (1)) та особові КЗ (дослідника, наукову роботу якого критикують, можна ідентифікувати через прізвище, назву праці тощо, див. фрагмент (2)).

(1) *Surprisingly, however, few studies have examined the relationship between overall value systems and academic dishonesty*.

(2) *Although our respondents, especially in focus groups and surveys, were limited to Iranians, we expect our findings to bring about ideas for other researchers who may try to find answers for similar questions in other social and economic settings.*

Серед особових КЗ (Балацька, 2014с) розрізняємо визначено-особові (містять експліцитні дані про конкретного автора чи групу авторів) та невизначено-особові (не містять конкретних даних про відповідну особу – критиці підлягають представники наукової школи, наукового напряму).

За напрямом спрямованості особові КЗ поділяємо на:

– екстраверсивні КЗ – КЗ, спрямовані на аспекти наукової діяльності іншого дослідника чи групи авторів;

– інтроверсивні КЗ – критичні зауваження, у яких адресант піддає критиці один або кілька аспектів власної наукової діяльності (тобто тут має місце самокритика) (див. КЗ (3)).

(3) ***LIMITATIONS OF STUDY***

This study involved organizations that exist in Clay, Duval, Nassau, and St. Johns Counties. These organizations have experienced a reduction within its workforce during the recent economic recession. Additionally, organizations in this study represented a myriad of organizations to include public education, healthcare, corporate, and financial institutions.

З огляду на проведений аналіз матеріалу, можна стверджувати, що інтроверсивні КЗ (ІКЗ) в англомовних наукових статтях з економіки (АНСЕ) мають питому вагу (33,3% від усіх КЗ в АНСЕ).

ІКЗ у переважній більшості випадків (96,3%) представлені *поширеним* типом КЗ (Балацька, 2014d), тобто складаються з двох і більше висловлень, кожне з яких на формальному рівні представлено одним простим або складним реченням (див. ІКЗ (3)).

За розташуванням критичних висловлень у ІКЗ вони можуть бути подані *контактним* типом КЗ – висловлення, з яких складаються ІКЗ, розташовані безпосередньо одне за одним (69,23% від усіх поширених ІКЗ) (див. приклад (4)), або к*онтактно-дистантним* – висловлення розташовані по відношенню одне до одного і контактно, і дистантно (30,77% ІКЗ), приміром:

(4) Conclusions <…>

*There certain **limitations** of the study which can be taken into account for further studies in the future, like sample size was too small and only organizations working in Abbottabad were considered. Another important **limitation** was that the pay structure of the three organizations was different from one another, so responses regarding pay variable were deviating, generating slightly significant impact of pay on employee motivation.*

ІКЗ у фрагменті (4) є поширеним (складається з 2 висловлень), контактним, оскільки критичні висловлення, що входять до його складу розташовані послідовно.

Домінування контактного типу ІКЗ свідчить про прагнення авторів до логічної цілісності та послідовності викладу критики.

Слід звернути увагу на те, що деякі АНСЕ містять ІКЗ як окрему, виокремлену структурно-композиційну частину, під назвою "*Limitations*", хоча ця частина може не завжди цілком збігатися з ІКЗ, а й містити інші висловлення, які не входять до її складу (див. приклад (3)).

Відповідно в АНСЕ, як про те свідчить назва структурно-композиційної частини "Limitations", можливо виділити *композиційно-виокремлені* ІКЗ (наявні у 14,29% усіх проаналізованих АНСЕ) та *композиційно-невиокремлені* ІКЗ (25,71% АНСЕ).

Стосовно композиційно-невиокремлених ІКЗ встановлено, що такі ІКЗ актуалізуються у змістовому / експериментальному блоці АНСЕ (змістові / експериментальні ІКЗ, 92,6% від усіх ІКЗ, див. КЗ (5)), а також вони можуть бути присутні у висновках АНСЕ (підсумкові ІКЗ, 7,4%, див. КЗ (4)).

Актуалізація предметної сфери «Наукова діяльність» (Балацька, Астахова, Бабаш, 2019) представлена такими типами: *свідчення* (37,04%), *дані* (33,3%), *методологія* (25,93%), *теорія* (3,7%). Як бачимо, недоліки *свідчень*, тобто недостовірність, обмежена валідність отриманих результатів, що зумовлено застосованим методом аналізу або конкретним контекстом дослідження, піддається критиці у найбільшій кількості випадків, приміром:

(5) *Despite of its important contributions, our results must be viewed in the light of the study's limitations. First, the results of this study are contextspecific. Although it is theoretically feasible to extend this study to other contexts, the specific differences between Iranian SMEs and other emerging economies restrict the generalizability of this study's findings.*

Натомість недоліки, помилки в *даних*, їх невідповідність завданням розвідки, що зумовлено поставленими дослідницькими цілями, були зафіксовані як об'єкт дещо рідше, наприклад:

(6) ***Assumptions and Limitations***

Below are some limitations that may influence the results. These limitations include:

1. The samples were a combination of criterion, maximum variation and convenience based selection of companies in Malaysia and the United States. 2. The United States samples were selected from the East and West coast of the United States.

Аналіз матеріалу продемонстрував, що засоби вираження негативної оцінки в ІКЗ в АНСЕ здійснюється у експліцитний (Балацька, 2012; Балацька, 2014a) та імпліцитний спосіб (Балацька, 2014b).

В ІКЗ в АНСЕ експліцитні засоби вираження негативної представлені вузьким колом одиниць: арсенал лексичних засобів із вираженою негативною семантикою зазвичай обмежений самим терміном limitation(s), на додачу до якого спостерігаємо використання імпліцитного способу вираження негативної оцінки, через нейтральну лексику, де опис недоліків позбавлений прямої експресії. Виняток становлять лише ті критичні зауваження, де автори вдаються до критичного аналізу проміжних етапів власного дослідження, що потребує більш детальної термінологічної фіксації помилок:

(7) *However, results in the testing phase were rather **bad**, with an accuracy of almost 64%.*

Мінімальна присутність експліцитних лексико-граматичних засобів (зокрема поєднань модальних дієслів або дієслова-зв'язки to be з часткою not) пояснюється прагненням авторів до пом'якшення ІКЗ. Використання конструкцій типу «is not» або «could not» створює ефект категоричної відмови або повної неспроможності, що може сприйматися як надмірна вразливість проведеного дослідження:

(8) *The data was collected and tested for the small and medium size organization of the industry so, this model is* ***not*** *applicable for the large organization in the sector.*

Натомість автори обирають стратегію дескриптивного викладу, замінюючи експліцитне лексико-граматичне вираження негативної оцінки (граматичне заперечення) імпліцитним (нейтральними описовими конструкціями), що дозволяє представити обмеження не як помилки, а як природні часові чи ресурсні рамки роботи:

З метою пом'якшення критики автори АНСЕ застосовують в ІКЗ різноманітні засоби хеджингу, серед яких використання модальних дієслів, що вказують на можливість (*may, might, could*), прислівники та прикметники ступеня (*possibly, likely, frequently, mostly*), пасивний стан дієслова тощо.

Як бачимо, аналіз ІКЗ в АНСЕ дає змогу виявити специфічні дискурсивні конвенції, через які автори мінімізують ризики для своєї репутації, відкрито визнаючи недоліки своєї роботи, демонструють готовність до відкритої наукової дискусії та повагу до критичної думки колег. Це забезпечує інтеграцію наукового тексту у глобальний контекст через баланс між впевненістю у своїх висновках і визнанням їхньої відносності, допомагає авторам превентивно відповідати на потенційні зауваження рецензентів і зміцнювати переконливість своєї позиції.

Висновки. Отримані результати засвідчують, що інтроверсивні критичні зауваження є вагомим і функціонально значущим компонентом англомовних наукових статей з економіки, що виконують роль самокритики та забезпечують об'єктивність дослідження; їхня частотність підтверджує їхню важливість у науковому дискурсі, а формально вони переважно реалізуються як поширені критичні зауваження з контактною організацією висловлень, що сприяє послідовному викладу обмежень дослідження; у композиційному плані такі критичні зауваження можуть як виокремлюватися в розділі «Limitations», так і інтегруватися в інші частини статті, насамперед у змістово-експериментальний блок і висновки; змістово вони найчастіше стосуються даних, свідчень і методології, тоді як теоретичні аспекти критикуються рідше, а на мовному рівні характеризуються переважанням застосування мовної одиниці limitation(s), використанням імпліцитних засобів вираження негативної оцінки та засобів хеджингу, що зумовлено прагненням авторів пом'якшити критику й представити обмеження як об'єктивно зумовлені чинники.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у здійсненні зіставного аналізу інтроверсивних критичних зауважень в англомовних наукових статтях з різних галузей науки, що дозволить виявити галузеву специфіку їх реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балацька О.Л. Дискурсивні властивості критики в англомовній науковій статті : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2013. 20 с.
2. Балацька О. Л. Експліцитні засоби вираження оцінки у критиці (на матеріалі англомовних наукових статей). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2012. Вип. 62. С. 187–190.
3. Балацька О.Л. Експліцитні лексико-граматичні засоби актуалізації аксіологічного змісту у критичних зауваженнях англомовної наукової статті. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014a. Випуск 130. С. 218–221.
4. Балацька О.Л. Імпліцитні засоби вираження негативної оцінки у критичних зауваженнях англомовної наукової статті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014b. № 1102. С. 24–28.
5. Балацька О.Л., Астахова С.А., Бабаш Л.В. Параметри предметної сфери «Наукова діяльність» у критиці (на матеріалі англомовних наукових статей). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019, № 41, т. 2. С. 7–10.
6. Балацька О.Л. Параметри предметної сфери «Науковець» у критичних зауваженнях англомовної наукової статті. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2014c. Вип. 2 (74). С. 195–198.
7. Балацька О. Л. Структурні параметри критичних зауважень в англомовній науковій статті. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»* : збірник наукових праць. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014d. Вип. 48. С. 150-152.
8. Яхонтова Т.В. Лінгвістична генологія наукової комунікації. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 420 с.
9. Crossed Words : Criticism in Scholarly Writing / [Ed. F. Salager-Meyer, B. A. Lewin]. Peter Lang Publishing, Incorporated, 2011. 371 p.

10. Fagan A., Martin Martin P. The use of critical speech acts in psychology and chemistry research papers. *Iberica*. 2004. No. 8. P. 125–137.
11. Giannoni S. Negative Evaluation in Academic Discourse. A Comparison of English and Italian Research Articles. *Linguistica e Filologia*. 2005. No. 20. P. 71–99.
12. Hyland K. Academic Discourse: English In A Global Context. Bloomsbury, 2009. 256 p.
13. Moreno A.I., Suarez L. A study of critical attitude across English and Spanish academic book reviews. *Journal of English for Academic Purposes*. 2008. No. 7. P. 15–26.
14. Salager-Meyer F. From Self-Highlightedness to Self-Effacement : A Genre-Based Study of the Socio-Pragmatic Function of Criticism in Medical Discourse. *LSP & Professional Communication*. 2001. Vol. 1, No. 2. P. 63–84.
15. Salager-Meyer F. Rhetorical evolution of oppositional discourse in French academic writing. *Hermes. Journal of Linguistics*. 2000. No. 25. P. 23–48.
16. Salager-Meyer F. The rationale behind academic confict: from outright criticism to contextual 'niche' creation. *UNESCO-ALSED-LSP*. 1998. No. 21(2). P. 4–23.
17. Swales J.M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1990. 260 p.

REFERENCES

1. Balatska O.L. (2013) Dyskursyvni vlastyvosti krytyky v anhlomovnii naukovii statti [Discursive Properties of Criticism in Research Articles in English] : avtoref. dys. … kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 – hermanski movy. Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina. Kharkiv. 20. [in Ukrainian]
2. Balatska O. L. (2012) Eksplitsytni zasoby vyrazhennia otsinky u krytytsi (na materiali anhlomovnykh naukovykh statei). [Explicit means of evaluation in criticism (based on research articles in English)] *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 62. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka. 187–190. [in Ukrainian]
3. Balatska O.L. (2014a) Eksplitsytni leksyko-hramatychni zasoby aktualizatsii aksiolohichnoho zmistu u krytychnykh zauvazhenniakh anhlomovnoi naukovoi statti. [Explicit lexico-grammatical means of expressing axiological content in critical remarks in the English-language research article] *Naukovi zapysky. Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. 130. Kirovohrad : RVV KDPU im. V. Vynnychenka. 218–221. [in Ukrainian]
4. Balatska O. L. (2014b) Implitsytni zasoby vyrazhennia nehatyvnoi otsinky u krytychnykh zauvazhenniakh anhlomovnoi naukovoi statti. [Implicit Means of Negative Evaluation in Critical Remarks in Research Articles in English] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. 1102. Kh: KhNU imeni V.N. Karazina. 24-28. [in Ukrainian]
5. Balatska O. L., Astakhova S. A., Babash L. V. (2019). Parametry predmetnoi sfery "Naukova diialnist" u krytytsi (na materiali anhlomovnykh naukovykh statei). [Parameters of the "Scientific Activity" subject sphere in criticism (based on English-language research articles)] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser: Filolohiia.* 41(2). 7–10. [in Ukrainian].
6. Balatska O. L. (2014c). Parametry predmetnoi sfery "Naukovets" u krytychnykh zauvazhenniakh anhlomovnoi naukovoi statti. [Parameters of the "Scientist" subject sphere in critical remarks of English-language research articles] *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2(74). 195–198. [in Ukrainian].
7. Balatska O. L. (2014d). Strukturni parametry krytychnykh zauvazhen v anhlomovnii naukovii statti. [Structural parameters of critical remarks in English-language research articles] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Filologichna* : zbirnyk naukovykh prats. 48. 150–152. [in Ukrainian].
8. Yakhontova T.V. (2009) Linhvistychna henolohiia naukovoi komunikatsii. [Linguistic genology of scientific communication] Lviv : LNU im. I. Franka. 420. [in Ukrainian]
9. Salager-Meyer F., Lewin B. A. (Eds.). (2011) Crossed Words: Criticism in Scholarly Writing. Peter Lang Publishing, Incorporated. 371 p.
10. Fagan A., Martin Martin P. (2004) The use of critical speech acts in psychology and chemistry research papers. *Iberica.* No. 8. P. 125–137.
11. Giannoni S. (2005) Negative Evaluation in Academic Discourse. A Comparison of English and Italian Research Articles. *Linguistica e Filologia*. No. 20. P. 71–99.
12. Hyland K. (2009) Academic Discourse: English In A Global Context. Bloomsbury. 256 p.
13. Moreno A.I., Suarez L. (2008) A study of critical attitude across English and Spanish academic book reviews. *Journal of English for Academic Purposes*. No. 7. P. 15–26.
14. Salager-Meyer F. (2001) From Self-Highlightedness to Self-Effacement : A Genre-Based Study of the Socio-Pragmatic Function of Criticism in Medical Discourse. *LSP & Professional Communication*. Vol. 1, No. P. 63–84.
15. Salager-Meyer F. (2000) Rhetorical evolution of oppositional discourse in French academic writing. *Hermes, Journal of Linguistics*. No. 25. P. 23–48.
16. Salager-Meyer F. (1998) The rationale behind academic confict: from outright criticism to contextual 'niche' creation. *UNESCO-ALSED-LSP*. No. 21(2). P. 4–23.
17. Swales J.M. (1990) Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. Cambridge: Cambridge Univ. Press. 260 p.

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Редакційна колегія наукового збірнику «Актуальні питання гуманітарних наук» повідомляє про ретракцію статті:
FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE IN FUTURE ENGLISH TEACHERS THROUGH MINDFULNESS PRACTICE.
Автори: Serhii Bolotnikov, Anna Ageicheva.
Рішення про ретракцію ухвалено редакційною колегією від 01.09.2026. Причина ретракції: за бажанням авторів. Ознак академічного плагіату, фальсифікації результатів дослідження або недостовірності наукових даних редакцією не встановлено.

UDC 378.011.2:811.111]:158.98
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-12

Serhii BOLOTNIKOV,
orcid.org/0009-0001-4016-4291
PhD student
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) bolotnikov09@gmail.com

Anna AGEICHEVA,
orcid.org/0000-0003-2184-8820
PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Philology, Psychology and Pedagogy
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) ageicheva@ukr.net

FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE IN FUTURE ENGLISH TEACHERS THROUGH MINDFULNESS PRACTICE

The article examines and empirically tests a new approach to the development of methodological competence in future English teachers through mindfulness practice. The relevance of the topic is due to the need to train teachers who are able not effectively teach the subject, but also to maintain high concentration, emotional stability and flexibility in a dynamic educational environment. The meaning of the concept of "methodological competence of a foreign language teacher" has been clarified , which is supplemented with reflective and regulatory components based on the principles of awareness. The author proves that the practice of mindfulness is not just a tool for psychological unloading, but also the teacher's ability to fully focus on the educational process and instantly adapt methodological techniques to current student needs. A methodological model that integrates mindfulness exercises (conscious breathing, observation of thoughts, non-evaluative perception) directly into the process of mastering linguistics is described. Teaching according to this model allows students to reduce the level of "language and methodical stress", improve the quality of the lesson planning and develop empathic communication in the classroom. Future teachers learn to work with the barriers of students, overcome their own insecurity and create a favorable psychological climate for learning English. The content of the training is implemented through the integration of thematic modules, where the methodological techniques of teaching English are combined with the techniques of awareness. The separation of visual, auditory, and verbal incentives made it possible to implement a multimodal approach to teaching English, which is critically important for effective communication. It has been proven that within the framework of mindfulness practice, work with these groups of incentives becomes particular importance, because they are not only a technical means of learning, but also a methodical tool for building conscious communication, where the teacher harmoniously manages the attention and perception of students. The results of the researching showed positive dynamics in all components of methodological competence, in a particular cognitive, activity and personal.

Key words: *methodological competence, future English teachers, mindfulness, awareness, linguistics, emotional intelligence, professional training.*

Сергій БОЛОТНІКОВ,
orcid.org/0009-0001-4016-4291
аспірант
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) bolotnikov09@gmail.com

Анна АГЕЙЧЕВА,
orcid.org/0000-0003-2184-8820
кандидат педагогічних наук, доцент,
декан факультету філології, психології та педагогіки
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) ageicheva@ukr.net

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА ЗАСАДАХ ПРАКТИКИ МАЙНДФУЛНЕС

У статті теоретично обґрунтовано та практично перевірено новий підхід до формування методичної компетентності майбутніх учителів англійської мови з використанням практики майндфулнес. Актуальність теми зумовлена необхідністю підготовки педагогів, здатних не лише ефективно викладати навчальний предмет, а й зберігати високу концентрацію, емоційну стабільність та гнучкість у динамічному освітньому середовищі.

«RETRACTED ARTICLE»

Уточнено зміст поняття «методична компетентність вчителя іноземної мови», який доповнено рефлексивним та регулятивним компонентами, що базуються на принципах усвідомленості. Автором доведено, що практика майндфулнес є не просто інструментом психологічного розвантаження, а також здатністю вчителя повністю фокусуватися на навчальному процесі та миттєво адаптувати методичні прийоми під актуальні потреби учнів. Описано методичну модель, яка інтегрує майндфулнес-вправи безпосередньо в процес опанування лінгводидактики. Навчання за цією моделлю дозволяє учням зменшити рівень «мовного та методичного стресу». Дослідженням підтверджено, що інтеграція практик усвідомленості сприяє глибшому засвоєнню методичних знань через активізацію метакогнітивних процесів. Майбутні вчителі навчаються працювати з бар'єрами учнів, долати власну невпевненість та створювати сприятливий психологічний клімат для вивчення англійської мови. Зміст підготовки реалізується через інтеграцію тематичних модулів, де методичні прийоми викладання англійської мови поєднуються з техніками усвідомленості. Виокремлення візуальних, слухових та вербальних стимулів дозволило реалізувати мультимодальний підхід до навчання англійської мови. Доведено, що в межах практики майндфулнес робота з цими групами стимулів набуває особливого значення, оскільки вони є не лише технічним засобом навчання, а методичним інструментом побудови усвідомленої комунікації, де вчитель гармонійно керує увагою та сприйняттям учнів. Результати дослідження засвідчили позитивну динаміку в усіх компонентах методичної компетентності, зокрема когнітивному, діяльнісному та особистісному.

Ключові слова: *методична компетентність, майбутні вчителі англійської мови, майндфулнес, лінгводидактика, емоційний інтелект, професійна підготовка.*

Problem Statement. Modern education is focused on strengthening the principle of humanization of learning, creating favorable conditions for intellectual and spiritual development of the individual, as well as finding effective strategies and tactics for interpersonal communication. That is why it is important to prepare a competent specialist, namely a foreign language teacher, whose role changes from informational to competence-communicative, specifically: readiness for effective communicative interaction, thanks to the formed skills of verbal and non-verbal communication.

Research Analysis. The problem of the formation of communicative competence of future foreign language teachers was studied by N. Bibik (Bibik, 2001), N. Bidiuk (Bidiuk, 2012), A. Dzhurylo, O. Komar (Dzhurylo, Komar, 2024), N. Maiier (Maiier, 2015), O. Matsnieva (Matsnieva, 2018) and others, revealing the competence approach peculiarities in the professional training of the future teacher. The analysis of scientific works certifies the urgency of the problem of forming the communicative competence of future foreign language teachers based on mindfulness practice. In general, as N. Bibik emphasizes, competence is a combination of relevant knowledge in a specific field, abilities that allow us to reasonably judge this area and act actively in it (Bibik, 2001). Convincingly interprets the communicative competence of N. Bidiuk as "a wide range of communication channels and content available to a native speaker, his ability to choose from language and social skills the appropriate means of transmitting verbal and non-verbal information based on this content and his intentions" (Bidiuk, 2012: 159). Methodical competence is distinguished as the main one in the process of solving various professional problems in the context of the New Ukrainian School concept.

Research Purpose is to highlight some aspects of the mindfulness practice of the communicative competence formation of future foreign language teachers.

The following **research methods** were used in the article: analysis of psychological, pedagogical, scientific knowledge, educational publications on the problem of professional training of pedagogical workers and foreign languages teachers; systematic and functional analysis, identification of organizational and pedagogical conditions, improvement of communicative activity means.

Main Content. The methodological competence formation takes place by means of the educational content, represents the professional activity conditions and the communication process effectiveness, also involves "communicative and educational activity (formation of a stable interest in mastering a foreign language); research activity (development of a systematic approach to solving research problems and research competencies formation" (Bolotnikov, 2024: 579). Developing a curriculum and planning classes in the classroom, it is worth starting by creating and ensuring a safety atmosphere. As N. Miier emphasizes, "for the successful solution of professional problems, for the effective organization of the educational process in order to master students foreign language communicative competence, the future teacher of a foreign language must have a high level of methodological knowledge, the formation of methodological skills" (Maiier, 2015: 14). At the beginning of the learning process, the teacher can offer students to conclude a so-called Agreement, that will become a platform for interaction and understanding between them, will determine the rules, expectations and common goals on which the participants will focus during the educational process. The Agreement

РЕПАСЕВУ КВДПУ ІМЕНІ

may provide for the following sections: *goals and expectations* – definition of specific goals that participants hope to achieve and clear definition of their expectations of educational process; *principles of cooperation* – establishing rules that involve interaction between teacher and students, in particular rules of respect, openness and mutual support; *roles distribution* – delineation of clear roles for each participant; *feedback processes* – coordination of methods and time of feedback.

It is important that the Agreement is not a set of rules imposed by the teacher, it should be developed together with the students, who must formally accept them without coercion. The agreement is an extremely important tool that helps establish a clear basis for group work, increases student engagement, and creates an atmosphere of mutual trust and acceptance, making the learning process more effective. To ensure the implementation of the Agreement, it is necessary to develop mindfulness exercises in English classes that have their own benefits for both the mental and physical health of students; help overcome stress that can hinder the process of learning and assimilation of knowledge; reduce stress levels, allowing you to better focus on educational materials and learn them more effectively; create a sense of calm, which contributes to a deeper understanding and memorization of new information. In addition, mindfulness has a positive effect on emotional regulation, which in turn affects engagement and motivation in learning. Better control of emotions will help students cope more effectively with academic difficulties and maintain a climate of goodwill, which is crucial for the learning process.

The increased concentration that results from mindfulness practice helps students focus better on tasks. Additionally, mindfulness improves interpersonal relationships, enabling more effective collaboration and communication in the class. Self-awareness, developed through mindfulness, allows you to understand better your strengths and areas that need improvement, leading to more informed and effective learning. It is worth emphasizing that participants in the educational process who are aware of their emotions and reactions are more sensitive and responsible, as well as consistent in sharing knowledge with others, which makes pedagogical interaction more effective. Using mindfulness exercises not only supports students' individual development but also creates a more harmonious and productive learning environment.

Scientists interpret stress as an everyday phenomenon that is a consequence of certain situations throughout the day. This is rather an evolutionary advantage that has helped humans survive. Effective stress management involves understanding and accepting that stress is a part of life and learning to respond positively on it, which may involve developing coping strategies such as mindfulness, exercise, and relaxation techniques. Mindfulness is an effective stress management tool because it allows us to be aware of our thoughts, emotions, and physical sensations in the here and now. When we practice mindfulness, we learn to observe our stressors and reactions without focusing on them or judging our actions. Practicing mindfulness, you can reduce cortisol levels and improve your body's ability to cope with stress. You can suggest that students use this technique for 5-7 minutes. Calm down and try to feel which part of your body is tense. Pay attention to your face, hands, stomach, fingers, thighs and calves; try to feel them relaxed; focus on your breathing, let your attention stay there. Free yourself from the chaos of thoughts and events, observe your breath with curiosity and kindness. If your attention shifts from your breath to your thoughts, to the sounds of your surroundings, or to something else, that is normal. All you need to do is return your attention to your breath as many times as necessary. When you feel the connection between your attention and your breath, begin to slowly examine the parts of your body that are the first respond to stress. There is no need to do anything, no reaction is required. This exercise is about gathering information, not interfering. Feel each part of your body in turn: your stomach, your solar plexus, your shoulders, your hands, your wrists, your forearms, your jaw, your temples, your forehead, etc. Imagine taking another long breath, filling your entire body with life-giving oxygen, and exhaling through your legs. Saturate yourself with oxygen several times, relieving tension. Such techniques should be done regularly so that students feel here and now, learn the practice of mindfulness and its application, as it involves paying attention to the present moment with curiosity and without judgment; focusing on thoughts, emotions and physical sensations without focusing on them. Mindfulness can help develop self-awareness, emotional regulation, and empathy; make informed decisions without impulsive reactions; manage stress and emotions while remaining attentive to the needs of the class or team. By developing regular mindfulness practice, teachers can achieve the resilience and adaptability necessary for effective teaching. Therefore, it is important to figure out how to plan lessons to achieve the main goal – high-quality mastery of the English language. To teach effective communication, we will distinguish three groups of stimuli: visual, auditory, and verbal.

RETRACTED / ВИЛУЧЕНО

Visual stimulus – this is any illustration that can be used in the lesson. It can be a photo, a map, a video, any object, including a bus ticket or a receipt. It is worth starting with questions about the content of the image, but do not forget to stimulate feedback from students. You can use guessing games, talk about the content of what you saw or retell the events depicted in the video. It is worth learning to draw conclusions based on images, talk about what the image does not actually show. You can ask students to find the differences between several pictures, arrange the pictures in a certain sequence, or tell a story based on the illustrations, which are emotionally engaging for the student. It is well known that emotional engagement is crucial in foreign language classes, as it motivates the student to speak telling a story about a watch, a ring, a book, etc. This devalues the conversation about, for example, spending the weekend or getting to school, but it will also give the student the feeling that he is able to interact with authentic materials written in a foreign language. Taking care about the law of academic integrity enforcement, there are many websites now that offer free photos. For example, the popular app Pinterest is a huge source of images, illustrations that are designed for classes, such as sets of clothes, fruits, recipes, etc., as well as photos of houses. Nowadays, everyone has photos on their phone, so this does not require special preparation, but it helps to emotionally engage students by talking about who or what event is depicted.

It is interesting to discuss cultural differences, traditions, ways of spending free time, etc. You can also suggest discussing clothes and dress code. It is interesting for students to describe the family, spending free time, daily routine, furnishing an apartment or house. Then you can move on to a role-playing game, where one student in a pair plays the role of a job applicant, and the other (or a group of students) – the role of the interviewer. Of course, such tasks may be accompanied by preparatory steps, such as writing a list of questions for the applicant or writing a sample job advertisement. Illustrations which cause discussion are interesting, it could be the background of the situation depicted, you may ask students about their thoughts, what happened before, why they are in such a state and so tired. Sometimes there are situations where the student's speech difficulties are not because he does not know the language, structures or vocabulary, but more because he lacks knowledge of a certain topic to present it, for example, suggest presenting the advantages and disadvantages of genetically modified products

The next stimulus is *verbal*. When a student hears a question or statement from a teacher or classmate, this is a starting point for him to create his own statement. For example, you can offer role-play, based on instructions, take part in a telephone conversation, prepare a monologue following a plan. Statements stimulated by authentic materials could be an interesting task; reading and discussing texts; reading and commenting opinions or questions about personal things; a short summary of a text or film. For example, we can start the lesson with a standard question about the weekend, and if the student says that he went to the cinema, we can ask him to tell us a short story about the film. This is actually possible even at the initial stage of language learning, since we do not expect a detailed explanation, the student can tell us what the theme of the film was, whether it was a comedy or a drama, who were the main characters.

A sound stimulus can also provoke communication. You can make a recording of a sound, for example, the sound of a kettle being turned on. The student hears it and must formulate one statement, for example, "Morning, I am making tea." Based on such sound fragments, you may ask the students to recognize them and compose a mini-text, for example, "First I get up, then I go to the kitchen, make coffee and, finally, brush my teeth" (the student hears the recording, and his task is to understand the information contained in the recording and then respond a short phrase accordingly). Sound incentives can also be used at the beginning of language learning, for example, the student hears the etiquette expression "Good morning!" and simply has to respond by saying "Good morning!". Then he can hear "What is your name?"; "How are you?", which allows for much greater concentration during the exercise, and the student gets a sense of success that he hears, understands, and responds accordingly.

It is worth emphasizing that an uneven distribution of roles in the classroom is possible in foreign language classes. The teacher has a high status and a high linguistic competence, while the student has a much lower status and much lower competence. This difference is represented by the teacher's advantage in the communication process, so it is important to plan the lesson carefully. The right of communication initiation must be given to the student from time to time. The proportion of time between separate students can also be an obstacle to the natural process of communication (in a typical classroom, the teacher speaks about two-thirds of the time, while in a natural situation we have a certain proportion; when we communicate outside of an educational situation, the speaking time of each participant is approximately the same). In addition, in foreign language classes there is a phenomenon called predictability – we talk, ask questions, but in fact we know perfectly well what the

RETRACTED / ВЫНИКАЮ

answer will be (a typical classroom technique: reading a text or listening to a recording, and then asking questions which everyone knows the answers). This technique sometimes reduces interest or desire to perform such tasks. In addition, in the natural language environment, non-verbal means, in particular facial expressions, play a crucial role, which is often neglected by both teachers and students, as they are afraid of excessive theatricality and this is very useful for the perception and understanding of the message.

To increase the naturalness of classroom communication and overcome the negative aspects of school communication, it is necessary to ensure partnership in interaction firstly, allowing all participants to initiate a conversation, and secondly, to introduce an information gap that actually motivates communication, for example, cutting the text in half and giving one group of students the first half and the other group the second. Then students who know only a part of the text are much more motivated to ask questions, to inquire about what happened next or why it happened. Thirdly, it is important to pay attention to non-verbal elements of communication, including eye contact, gestures, facial expressions, etc.

Fourthly, it is worth paying attention to the proportion of speaking, simply by increasing the time for students. Fifth, it is worth varying the ways of communication depending on the situation, the age and status of the interlocutor, as well as the intentions of the speaker. Students can play different roles – conduct a dialogue with a friend and use mostly informal language and then act out a dialogue with the professor – the formal sphere of communication. Sixth, it is worth considering the phenomenon of linguistic excess. If you ask a patient in hospital when he broke his leg, you would naturally expect him to say when it happened, but in a normal situation he might say: “Oh, it was two weeks ago”, “After the May holidays”, “When I was in the garden”, “I think it was Saturday”. He answers one question but uses different ways of specifying when it happened. However, the lesson is mostly about getting a short, precise answer, for example, *yesterday, two weeks ago, June 28th*. This excess, which is quite natural in the process of communication between people who have a good command of the language, is actually a kind of "linguistic support" for the student, since from this rather long stream of information he can use what he is really interested in, he can provide the information that worries him. Grammar, vocabulary and communication are sometimes taught separately in classes. And this is quite understandable and very systematic, but ultimately all these skills need to be integrated. Various forms of work can be offered to support natural communication. Students also learn from each other in classes, not only from the teacher. Role-playing, in which students take on fictional roles previously created by the teacher, get acquainted with these roles and are given the task of completing a specific communicative task, is an optimal technique. For example, the participants in a pair only see their own role, i.e. the first student sees role A, the second only role B. Often this information is designed to provoke some difficulties or even conflict. On the other hand, it also imitates natural communication in real life. The expected answer to the question "Can you stay with my dog tomorrow?" is "Yes, of course I can!", but there may also be answers: "Oh, unfortunately not! I have a doctor's appointment tomorrow" or "You know, I'm allergic to fur", etc. Therefore, this role-playing technique consists in creating and provoking a communicative situation that requires overcoming certain difficulties in communication. The most important feature and advantage of such a work organization is that it is possible to increase the time allocated for the practice of spoken language. This is explained by the fact that all students speak at the same time, and the teacher's role is only to control this process. When students work in pairs, a situation of unpredictability is created more effectively than if the teacher initiates each response. In addition, students working in peer groups or pairs are likely to use language units from a different register than when talking to the teacher, so they often speak more confidently among themselves, using colloquial and more natural expressions, which is valuable and necessary for better language acquisition. Organizing the work in this way, giving students specific tasks, dialogues and communicative situations to complete, the teacher places greater responsibility on them for the learning process – there is a task to be completed. The student must feel safe in the classroom, feeling that the teacher will always help, repeat, and explain, but the goal of learning a foreign language is to prepare the student to participate independently in communication.

Group and pair exercises must be perfectly planned to be successful, not only in terms of organization, but also in terms of preparing the students. They must have all the linguistic resources practiced and mastered that will help them construct the correct expression. In addition, the teacher must provide clear instructions about expectations and what the final result should be.

The relationship between coherence and accuracy in speech production is important during designing lessons, since the learning goals of linguistic and com-

«RETRACTED» / «ВИЛУЧЕНО»

municative competence are not consistent. For example, error correction, encouragement of accuracy and self-reflection do not always have a positive effect on the development of coherent speech, even reduce the student's desire to speak independently. If the development of coherent speech is a priority, it is worth encouraging the student to speak, even at the cost of ignoring shortcomings and errors, as long as the expression remains understandable. Unfortunately, this leads to a certain linguistic negligence and repetition of errors. This problem can be solved using two types of exercises: exercises for the development of coherent speech and exercises for correctness. Effective communication is preceded by pre-communicative exercises aimed at mastering language elements, words and structures. Speaking exercises gradually move from highly structured to more free flowing, where it is easier to make mistakes. Students' speeches should gradually move from shorter, single-sentence utterances to increasingly longer ones. The goal of teaching speaking skills is to develop coherence and intelligibility. If this goal is not achieved, and the student's speech is incorrect and contains errors, this, unfortunately, indicates that a sufficient number of pre-communicative exercises have not been provided to prepare for the task.

Conclusions. The formation of methodological competence of English teachers based on mindfulness practice is an innovative approach that allows integrating cognitive training with the development of emotional resilience. The introduction of mindfulness practice into the process of methodological training contributes to a decrease in the level of professional anxiety; has a positive effect on the reflective component of methodological competence; ensures the formation of a holistic professional position of a teacher capable of self-regulation and prevention of emotional burnout. Integrating mindfulness principles into methodological training transforms the learning process from mechanical mastery of algorithms into conscious development of one's own pedagogical style. Research into the implementation of mindfulness practices into the professional training of foreign language teachers has significant potential for expansion, particularly, the analysis of young English teachers professional adaptation in secondary education institutions; the development of mindfulness methodologies for different training profiles; the creating and testing of specialized curricular that would integrate psychological techniques directly into the methodology of teaching specific aspects of the language.

«РЕПОЗИТОРІЙ / ВИДАВНИЦТВО»

BIBLIOGRAPHY

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Компетентнісний підхід в сучасній освіті. *Світовий досвід та українські перспективи.* К., 2001. 111 с.
2. Бідюк Н. М. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя філолога: зміст та структура. *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи* : зб. наук. праць третьої Міжнародної науково-практичної конференції (12–14 лист. 2012 р.). С. 158–160.
3. Болотніков С. Ю. Система формування методичної компетентності викладачів іноземних мов. *Молодіжна наука: інновації та глобальні виклики.* Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Полтава : НУПП імені Юрія Кондратюка, 2024. С. 579–580.
4. Комар О., Джурило А., Формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів іноземних мов у контексті глобалізації освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету.* 2024. №2. С. 46–55.
5. Майєр Н. В. Формування методичної компетентності у майбутніх викладачів французької мови: теорія і практика. К. : Вид.центр КНЛУ, 2015. 472 с.
6. Мацнєва О. А. Методична компетентність майбутнього викладача англійської мови як непрофільної дисципліни: сучасний стан дослідженості проблеми. *Інноваційна педагогіка*. 2018. № 6. С. 65–68.

REFERENCES

1. Bibik N. M. (2001) Kompetentnisnyi pidkhid: refleksyvnyi analiz zastosuvannia. [Competency-based approach: reflective analysis of application] Kompetentnisnyi pidkhid v suchasnii osviti. *Svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy.* 111. [in Ukrainian].
2. Bidiuk N. M. (2012) Komunikatyvna kompetentnist maibutnoho vchytelia filoloha: zmist ta struktura. [Communicative competence of a future philologist teacher: content and structure] *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v suchasnii osviti: dosvid, problemy, perspektyvy :* zb. nauk. prats tretoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 158–160. [in Ukrainian].
3. Bolotnikov S. Yu. (2024) Systema formuvannia metodychnoi kompetentnosti vykladachiv inozemnykh mov. [System for forming methodological competence of foreign language teachers] *Molodizhna nauka: innovatsii ta hlobalni vyklyky.* Zbirnyk tez za materialamy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh. Poltava: NUPP imeni Yuriia Kondratiuka. 579–580. [in Ukrainian].
4. Komar O., Dzhurylo A. (2024) Formuvannia mizhkulturnoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u konteksti hlobalizatsii osvity. [Formation of intercultural communicative competence of future foreign

language teachers in the context of globalization of education] *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 2. 46–55. [in Ukrainian].

5. Maiier N. V. (2015) Formuvannia metodychnoi kompetentnosti u maibutnikh vykladachiv frantsuzkoi movy: teoriia i praktyka. [Formation of methodological competence in future French language teachers: theory and practice] Kyiv : *Vydavnychyi tsentr KNLU.* 472. [in Ukrainian].

6. Matsnieva O. A. (2018) Metodychna kompetentnist maibutnoho vykladacha anhliiskoi movy yak neprofilnoi dystsypliny: suchasnyi stan doslidzhenosti problemy. [Methodological competence of a future teacher of English as a non-core discipline: current state of research on the problem] *Innovatsiina pedahohika*, 6. 65–68. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

«RETRACTED» / «ВІДКЛИКАНО»

УДК 81'255.4:81'42:070
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-13

Алла БОЛОТНІКОВА,
orcid.org/0000-0003-4781-7475
кандидатка філологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) a.p.bolotnikova@gmail.com

Людмила ЧЕРЕДНИК,
orcid.org/0000-0001-9589-8041
кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) ludmila.cherednik@gmail.com

СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У роботі досліджено стратегії перекладу публіцистичних текстів крізь призму міжкультурної комунікації. Публіцистичні тексти розглядаються не лише як джерело інформації, а й як потужний інструмент впливу на суспільну думку, що вимагає від перекладача глибокого розуміння соціокультурного контексту як мови оригіналу, так і мови перекладу. Актуальність теми зумовлена процесами глобалізації та зростанням ролі медіа у розвитку міжнародного співробітництва. Переклад текстів публіцистичного стилю сьогодні виходить за межі суто лінгвістичної трансформації, набуваючи значення культурного посередництва. У дослідженні проаналізовано ключові стратегії перекладу, особливу увага приділено прагматичній адаптації. Розглянуто труднощі перекладу безеквівалентної лексики, політичних метафор та ідіом, які є глибоко вкоріненими у специфіку певної культури. Коротко описано особливості застосування основних лексико-граматичних трансформацій (заміни, додавання, скорочення тексту), що вливають на рівень адекватності перекладу. У дослідженні обґрунтовано, що комунікативна мета публіцистичного тексту є двовекторною: вона полягає в передаванні нової інформації (когнітивний аспект) та демонструванні авторської чи редакційної оцінки подій (емоційний аспект). Оскільки ЗМІ завжди репрезентують позицію конкретних соціальних груп, у центрі дослідження постає комунікативна інтенція, яка поєднує констатацію фактів із їхньою інтерпретацією. Доведено, що переклад публіцистичних текстів у контексті міжкультурної комунікації можливий лише за умови поєднання лінгвістичної точності з глибокою культурологічною компетенцією. Авторка доводить, що пріоритетною стратегією в сучасних медіа стає комунікативна рівноцінність, яка забезпечує правильне сприйняття змісту та інтенцій автора іншомовним реципієнтом, а адекватність перекладу безпосередньо залежить від розкриття інтенціональності оригіналу. Для повного розуміння та відтворення тексту запропоновано трирівневий аналіз інтенції: когнітивний рівень, тобто об'єктивне відображення дійсності; прагматичний рівень – суб'єктивне ставлення мовця та вплив на реципієнта; естетичний рівень – реалізація художньо-естетичного впливу через мовні засоби.

Ключові слова: *стратегії перекладу, публіцистичний текст, міжкультурна комунікація, прагматична адаптація, медіадискурс.*

Alla BOLOTNIKOVA,
orcid.org/0000-0003-4781-7475
PhD (Philology), Associate Professor,
Head of the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) a.p.bolotnikova@gmail.com

Lyudmila CHEREDNYK,
orcid.org/0000-0001-9589-8041
PhD (Philology), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies, Culture and Document Studies
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) ludmila.cherednik@gmail.com

STRATEGIES FOR TRANSLATION OF PUBLICISTIC TEXTS IN THE INTERCULTURAL COMMUNICATION CONTEXT

The paper explores strategies for translating journalistic texts through the prism of intercultural communication. Journalistic texts are considered not only as a source of information, but also as a powerful tool for influencing public opinion, which requires the translator to have a deep understanding of the socio-cultural context of both the original language and the target language. The relevance of the topic is due to the processes of globalization and the growing role of the media in the development of international cooperation. Today, the translation of journalistic texts goes beyond purely linguistic transformation, acquiring the significance of cultural mediation. The study analyzes key translation strategies, paying special attention to pragmatic adaptation. The difficulties of translating non-equivalent vocabulary, political metaphors and idioms, which are deeply rooted in the specifics of a particular culture, are considered. The features of the application of the main lexical and grammatical transformations (substitutions, additions, text reductions) that affect the level of translation adequacy are briefly described. The study substantiates that the communicative purpose of a journalistic text is two-vector: it consists in transmitting new information (cognitive aspect) and demonstrating the author's or editorial assessment of events (emotional aspect). Since the media always represent the position of specific social groups, the focus of the study is on communicative intention, which combines the statement of facts with their interpretation. It is proven that the translation of journalistic texts in the context of intercultural communication is possible only if linguistic accuracy is combined with deep cultural competence. The author proves that the priority strategy in modern media is communicative equivalence, which ensures the correct perception of the author's content and intentions by a foreign-language recipient, and the adequacy of the translation directly depends on the disclosure of the intentionality of the original. For a full understanding and reproduction of the text, a three-level analysis of intention is proposed: cognitive level, i.e. an objective reflection of reality; pragmatic level – the speaker's subjective attitude and influence on the recipient; aesthetic level – the realization of artistic and aesthetic influence through linguistic means.

Key words: *translation strategies, journalistic text, intercultural communication, pragmatic adaptation, media discourse.*

Постановка проблеми. Інтенсифікація міжнародних контактів на сучасному етапі розвитку суспільства зумовила нагальну потребу у формуванні висококваліфікованих перекладачів. Удосконалення цифрових платформ та розширення інформаційного простору висувають нові вимоги до розробки інноваційних технологій у перекладацькій діяльності. Особливої ваги набуває вивчення специфіки перекладу публіцистичного дискурсу, що зумовлено, з одного боку, швидким зростанням кількості спеціалізованих медіаресурсів, які забезпечують іноземну аудиторію аналітичною інформацією про суспільно-політичне життя України шляхом адаптації матеріалів вітчизняних медіа; з іншого боку, попри високий попит на якісну медіа-трансляцію, теоретична база та практичні рекомендації щодо перекладу саме таких текстів у сучасних цифрових форматах залишаються недостатньо опрацьованими у філологічній науці.

Аналіз досліджень. У межах цього дослідження основним є поняття стратегії перекладу, яку трактуємо як свідомо вироблений перекладачем алгоритм дій у процесі фахової комунікативної діяльності. Цей алгоритм спрямований на створення цільового тексту, що не лише адекватно та точно репрезентує зміст оригіналу, а й відповідає нормам професійної етики перекладача та очікуванням реципієнта іншого лінгвокультурного середовища. Питання стратегій перекладу в контексті міжкультурної взаємодії ґрунтовно досліджували Р. Зорівчак (Зорівчак, 1994), І. Корунець (Корунець, 2003), В. Радчук (Радчук, 2013), О. Чередниченко (Чередниченко, 2007) та інші. У їхніх працях публіцистичний текст розглядається не лише як джерело інформації, а й як складний культурний феномен. Так, дослідниця фразеології та реалій у перекладі Р. Зорівчак наголошувала на важливості розуміння лінгвокультурологічного аспекту, а саме: як національно-марковані одиниці публіцистики впливають на свідомість адресата (Зорівчак, 1994); автор підручників І. Корунець детально описав способи перекладу власних назв, реалій та безеквівалентної лексики (Корунець, 2003); один із найавторитетніших дослідників перекладу як «діалогу культур» В. Радчук акцентує увагу на тому, що перекладач повинен передавати не лише текст, а й культурний контекст, а також розглядає переклад як засіб збереження національної ідентичності в умовах глобалізації (Радчук, 2013); внесок О. Чередниченка стосується теорії функціональної еквівалентності, зокрема він детально аналізував, як різні стилі (зокрема публіцистичний) вимагають особливих стратегій адаптації залежно від суспільства, якому адресований текст (Чередниченко, 2007).

Мета дослідження полягає у комплексному теоретичному обґрунтуванні та практичному аналізі стратегій перекладу публіцистичних текстів як засобу міжкультурної комунікації, з особливим акцентом на збереженні комунікативної інтенції автора (на когнітивному, прагматичному та естетичному рівнях) при адаптації тексту для іншомовного реципієнта. Для досягнення поставленої мети та розв'язання завдань у роботі використано

комплексний підхід, що базується на таких **методах**: *описово-аналітичний метод* для теоретичного узагальнення наявних підходів до вивчення публіцистичного стилю та стратегій перекладу в працях вітчизняних і зарубіжних науковців; *метод інтенціонального аналізу* для з'ясування прихованих і явних цілей автора оригіналу на когнітивному, прагматичному та естетичному рівнях; *метод перекладацьких трансформацій* для оприявлення та класифікації лексичних, граматичних та стилістичних замін, до яких вдається перекладач для адаптації тексту до норм іншої культури; *метод прагматичного аналізу* для оцінки того, як перекладений текст впливає на цільову аудиторію та чи зберігається при цьому авторська оцінка подій (емоційний аспект).

Виклад основного матеріалу. Стратегічне планування перекладацького процесу в роботі з публіцистичними текстами передбачає декілька етапів:

1) *передперекладацький аналіз* – визначення жанрової приналежності тексту (аналітична стаття, репортаж, есе тощо), з'ясування авторської інтенції та цільової аудиторії;

2) *визначення основної стратегії* – збереження лінгвокультурних особливостей та максимальна адаптація відповідно до норми мови перекладу, що є важливим для текстів публіцистичного стилю, насиченого реаліями та прецедентними феноменами;

3) *трансформаційний етап* – використання оптимальних лексичних, синтаксичних та прагматичних трансформацій для адекватної репрезентації конотативного значення.

Специфіка публіцистичних текстів полягає в їхній поліфункційності – одночасно виконують інформативну, волюнтативну, емоційну функції. Відтак, завдання перекладача полягає не лише в передаванні змісту, а й у збереженні прагматичного потенціалу мови оригіналу, що вимагає глибоких екстралінгвістичних знань про політичний та соціокультурний контекст двох країн.

Специфіку мови медіа визначають такі чинники:

Стандартизація та об'єктивність – новинні матеріали базуються на мовних штампах, кліше та лексикалізованих метафорах, що створюють ілюзію повної неупередженості та документальної точності;

Експресивність та авторська оцінка – у статтях мова стає інструментом впливу через емоційні конотації, а також використання оціночних епітетів та прямих звернень до аудиторії;

Культурний та історичний досвід – тексти ЗМІ насичені «кодами» певного суспільства, зокрема реаліями (назви інституцій, політичних подій тощо), алюзіями та цитатами (відсилання до кіно, літератури чи історії);

Використання зниженої лексики – використання сленгу, розмовних форм, подекуди ненормативної лексики, що сприяє створенню іронічного або гумористичного ефекту, а також допомагає скоротити дистанцію з читачем.

Мовна гра та деформація ідіом – вживання стійких виразів, каламбурів, прислів'їв та гри слів. Особливо яскраво це реалізується в заголовках, які є справжнім викликом для перекладача, оскільки їхній сенс тримається на специфічному культурному контексті та грі звуків.

Стилістичні фігури – для посилення образності автори активно залучають метафори та метонімію (як застиглі, так і авторські), гіперболи та літоти, евфемізми (пом'якшення гострих тем) та іносказання.

Комунікативна мета публіцистичного тексту полягає в передаванні нової інформації (когнітивний аспект) та демонструванні авторської або редакційної оцінки подій (емоційний аспект). Оскільки ЗМІ завжди репрезентують позицію конкретних соціальних груп, у центрі тексту стоїть комунікативна інтенція, яка поєднує констатацію фактів із їхньою інтерпретацією. Розглядаючи переклад як процес створення еквівалентного тексту іншою мовою, важливим є розкриття його інтенціональності, оскільки саме цільова спрямованість та інтенція автора є визначальними атрибутами змісту будь-якого висловлення, відповідно від цього залежить адекватність перекладу. З метою повного розуміння тексту важливо здійснити аналіз інтенції, що передбачає три рівні: *когнітивний* (відображення дійсності); *прагматичний* (вираження суб'єктивного ставлення мовця); *естетичний* (реалізація естетичного впливу).

Когнітивний рівень аналізу – це з'ясування фактичного змісту тексту. Для цього необхідно виокремити ключові слова та встановити логічні зв'язки між ними. Наприклад, у реченні *The sudden **collapse of the negotiations** sent **shockwaves** through the financial markets, leaving **investors scrambling** for safety* виокрелено такі ключові слова, які перекладаємо дослівно *collapse of negotiations* – провал переговорів (причина); *shockwaves* – шок/потрясіння (характер впливу); *investors scrambling* – інвестори шукають вихід (наслідок). Можливий варіант перекладу, ураховуючи причинно-наслідковий зв'язок: *Раптовий провал переговорів*

спровокував паніку на фінансових ринках, змусивши інвесторів терміново шукати безпечні активи. Варто зазначити, що навіть при перекладі *shockwaves* висловленням *спровокував паніку*, інформативна інтенція залишилася майже ідентичною оригіналу.

Іноді для досягнення адекватності перекладач вдається до стиснення тексту**,** коли фахівець зосереджується лише на ключових словах. Застосування цієї стратегії передбачено нормами мови перекладу або прагненням уникнути багатослівності. Так, речення *The* ***government*** *has reached a* ***decision*** *to provide* ***financial assistance*** *to* ***small business*** *owners who have been* ***affected*** *by the crisis* можна перекласти, вдаючись до тактики мовної економії зі збереженням інформаційної інтенції тексту оригіналу: *Уряд вирішив фінансово підтримати постраждалий малий бізнес* (замість *прийняв рішення надати допомогу* використано лаконічне висловлення *вирішив підтримати*; замість підрядного речення *власники, які постраждали від кризи* – прикметник *постраждалий*.

Якщо текст містить слова з культурним або історичним підтекстом (реалії), які відсутні в мові перекладу, часто застосовують стратегію опису. Замість того, щоб вводити незрозумілий термін, перекладач розкриває його суть, роблячи текст доступним для реципієнта. Так, наприклад речення *The local council decided to hold a* ***town hall meeting*** *to discuss the new infrastructure project* містить реалію *town hall meeting* (дослівно *зустріч у міській ратуші*), що є специфічною формою публічних слухань у США та Британії, де представники влади відповідають на запитання мешканців громади. Прямий переклад може бути незрозумілим для українськомовного реципієнта, тому варто застосувати описовий переклад: *Міська рада вирішила провести* ***відкриту зустріч із мешканцями громади****, щоб обговорити новий інфраструктурний проєкт.* У такий спосіб чітко окреслено формат події зі збереженням соціально-регулятивної інтенції оригіналу.

Прагматичний рівень аналізу інтенції стосується суб'єктивного ставлення автора до подій. Перекладач має не просто перекласти тексти, а виявити ідеологічний підтекст, позицію видання та емоційне забарвлення тексту. Основна мета – викликати в реципієнта той самий прагматичний ефект (співчуття, обурення, іронію), який відчуває читач оригіналу.

В англійськомовних текстах соціо-політичної тематики подекуди використовують маркери або іронічні структури для демонстрування скепсису щодо дій офіційних осіб, наприклад, *The minister's* ***«bold new strategy»*** *turned out to be nothing more than a collection of old slogans wrapped in shiny paper. У цьому реченні а*втор використовує лапки для висловлення ***«bold new strategy»*** (сміла нова стратегія), щоб показати своє скептичне ставлення, що посилює прагматичний ефект – висміювання відсутності реальних реформ. Один з варіантів перекладу може бути таке речення: ***Так звана*** *«сміла нова стратегія» міністра виявилася лише набором старих гасел у блискучій обгортці.* Додавання маркера *так звана* влучно демонструє іронічну інтенцію автора.

Естетичний аспект інтенції зосереджений на лінгвальній формі. Перекладач не може просто копіювати граматику оригіналу, оскільки кожна мова має свою унікальну структуру. Замість цього він використовує синонімічні перетворення, щоб зберегти зміст, але подати його природно в мові перекладу., тобто знайти найкращий спосіб передавання інваріанта сенсу. В англійській мові, наприклад, поширені конструкції з герундієм, складні додатки, які в українській мові майже завжди вимагають застосування граматичних трансформацій. Так, у реченні *The CEO's* ***insisting on immediate changes*** *frustrated the board of directors* є герундіальна конструкція *insisting on...*, яка виконує роль підмета. Дослівний переклад: *Наполягання виконавчого директора на негайних змінах розчарувало...* дещо порушує норми української мови, тому варто використати заміну частини мови або перебудувати речення, наприклад: *Те, що виконавчий директор* ***наполягав на негайних змінах****, викликало розчарування у ради директорів».* У перекладі українською мовою відбулася заміна іменникової конструкції (*наполягання*) на підрядне речення (*те, що наполягав*), що є типовим прийомом у перекладі англійського герундія. Інтенція не змінилася, але висловлення стало легшим для сприйняття та відповідає нормам української мови.

Під час перекладу часто виникає потреба ввести в текст нові елементи, яких не було в оригіналі. Такі трансформації називають додаванням. Вони допомагають не лише точніше передати зміст, а й узгодити текст із граматичними та стилістичними нормами мови перекладу. Наприклад, в англійській мові багато іменників мають широке значення, яке в українській мові потребує уточнення за допомогою додаткових слів: *The company is planning to introduce* ***new technologies*** *next year.* Якщо перекласти дослівно *Компанія планує впровадити нові технології наступного року*, речення є зрозумілим, але потребує уточнювальних слів, щоб підкреслити конкретний аспект інтенції,

зокрема, що ці технології стосуються виробництва): *Наступного року компанія планує впровадити нові* ***виробничі*** *технології».* Додавання слова *виробничі* допомагає краще інтегрувати висловлення в контекст статті.

У текстах публіцистичного стилю широко використовуються мовні кліше, що є звичними для носіїв мови в певних сферах (політика, економіка, історія). Їх основна функція – полегшити сприйняття інформації завдяки впізнаваності. В англійськомовних публіцистичних текстах використовується велика кількість кліше, які при дослівному перекладі звучать неприродньо, тому найкраще знайти відповідник в мові перекладу. Наприклад, кліше *Only time will tell – Час покаже* (стандартне висловлення для завершення аналітичних статей; увічливе висловлення про те, що щось є поганим: *To leave much to be desired* найкраще перекласти українською мовою зі збереженням прагматики оригінального тексту: *залишає бажати кращого.*

Висновок. Якісний переклад починається з декодування інтенційної бази висловлення. Перекладач повинен виокремити ключові слова, які дозволять репрезентувати реальну комунікативну ситуацію. Якщо зміст залишається двозначним, важливо заповнити прогалини у фонових знаннях (історичному чи культурному контексті), щоб не втратити жоден із трьох аспектів смислу. Вибір слів і граматичних структур має бути гнучким та враховувати формально-мовний аспект інтенції (синонімічні перетворення, додавання чи стискання тексту). Подальше дослідження медіа-платформ, що спеціалізуються на перекладі української публіцистики, дозволить виокремити перекладацькі труднощі та виробити практичні кейси для вдосконалення освітнього процесу в галузі перекладознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів : Львівський університет, 1994. 204 с.
2. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник / І. В. Корунець. Вінниця : Нова Книга, 2003. 448 с.
3. Радчук В. Чи переживе переклад глобалізацію – не змінившись? *Мовні і концептуальні картини світу.* 2013. Вип. 2. С. 269–276.
4. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 247 с.

REFERENCES

1. Zorivchak R. P. (1994) Realiia i pereklad (na materiali anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi prozy). [Reality and Translation (based on English translations of Ukrainian prose)] Lviv : Lvivskyi universytet. 204. [in Ukrainian].
2. Korunets I. V. (2003) Teoriia i praktyka perekladu (aspektnyi pereklad) : pidruchnyk. [Theory and practice of translation (aspect translation): textbook] Vinnytsia : Nova Knyha. 448. [in Ukrainian].
3. Radchuk V. (2013) Chy perezhyve pereklad hlobalizatsiiu – ne zminyvshys? [Will translation survive globalization – unchanged?] Movni i kontseptualni kartyny svitu. *Linguistic and conceptual pictures of the world*, 2. 269–276. [in Ukrainian].
4. Cherednychenko O. I. (2007) Pro movu i pereklad. [About language and translation] Kyiv : Lybid. 247 c. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 378.147.091.315.7:[811.111:159.9]
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-14

Тетяна БОНДАР,
orcid.org/0009-0000-1275-6073
старший викладач кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) bondar_tetiana@nupp.edu.ua

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ГЕЙМІФІКОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННІ ESP МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ С4 «ПСИХОЛОГІЯ»

У статті представлено теоретичне обґрунтування та результати практичного впровадження авторської методики навчання англійської мови за професійним спрямуванням (ESP) для студентів психологічних спеціальностей. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання суперечностей між високими вимогами до мовної компетенції сучасних психологів та наявним рівнем їхньої залученості в освітній процес. Особливу увагу приділено проблемі афективного фільтра та когнітивного перевантаження, що виникають через специфіку фахової термінології та складність автентичних професійних текстів.

Запропонована методика базується на принципах гармонізації змістовної складності (Content-Based Instruction) та ігрових механік. У роботі уточнено роль гейміфікації як стратегічного фасилітатора, що дозволяє змістити акцент із формального засвоєння лексики на глибоке занурення у професійний контекст. Ключовими компонентами методики визначено наративне занурення (Storytelling), систему динамічного прогресу (XP) та інтеграцію сучасних цифрових інструментів. Студенти залучаються до наскрізного сюжету, де вони виступають у ролі експертів міжнародних центрів, що підвищує їхню суб'єктну автономію.

Детально описано алгоритм трансформації автентичних фахових жанрів, зокрема діагностичних наративів та аналізу клінічних випадків (case reports), у формат інтерактивних сценаріїв. Представлено ефективність таких ігрових моделей, як квест «Clinical Detective» для розкодування симптомів, термінологічні батли на платформах Quizizz та Wordwall для закріплення складних понять (resilience, coping), а також рольові симуляції «First Session» для відпрацювання технік активного слухання англійською мовою. Окреме місце посідає використання сервісу Miro для реалізації методу «Conceptual Mapping», що сприяє візуалізації семантичних відтінків термінів у різних мовних контекстах.

Результати апробації методики на базі Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» продемонстрували її високу ефективність. Статистичний аналіз засвідчив суттєве зниження афективного бар'єру (на 36%), зростання активності у професійних дискусіях (на 35%) та покращення навичок самостійного опрацювання автентичних кейсів (на 23%). Доведено, що гейміфікація сприяє не лише кращому засвоєнню мовного матеріалу, а й розвитку професійної ідентичності та когнітивної гнучкості майбутніх психологів. Перспективи подальших розвідок вбачаються у розробці комплексних цифрових тренажерів для імітації взаємодії з англомовними клієнтами.

Ключові слова: *ESP, гейміфікація, психологія, афективний фільтр, цифрові інструменти, професійна компетентність, сторітелінг, кейс-методи, вища освіта, інтерактивне навчання.*

Tetiana BONDAR,
orcid.org/0009-0000-1275-6073
Senior Lecturer at the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) bondar_tetiana@nupp.edu.ua

METHODOLOGY FOR USING GAMIFIED TECHNOLOGIES IN TEACHING ESP TO FUTURE SPECIALISTS IN MAJOR C4 "PSYCHOLOGY"

The article presents a theoretical substantiation and the results of the practical implementation of an original methodology for teaching English for Specific Purposes (ESP) to psychology students. The relevance of the research is determined by the urgent need to overcome contradictions between the high requirements for the linguistic competence of modern psychologists and the current level of their engagement in the educational process. Particular attention is paid to the problem of the affective filter and cognitive overload that occur due to the specific nature of professional terminology and the complexity of authentic professional texts.

The proposed methodology is fundamentally based on the principles of harmonizing Content-Based Instruction (CBI) with diverse game mechanics. The study clarifies the role of gamification as a strategic facilitator that allows for a shift

in emphasis from the formal acquisition of vocabulary to deep immersion in the professional context. The key components of the methodology are defined as narrative immersion (storytelling), a system of dynamic progress tracking (XP), and the integration of modern digital tools. Students are involved in a continuous narrative plot where they act as experts in international centers, which significantly increases their subjective autonomy.

The paper provides a detailed description of the algorithm for transforming authentic professional genres, including diagnostic narratives and clinical case reports, into interactive scenarios. The effectiveness of such game models as the "Clinical Detective" quest for symptoms decoding, terminological battles on the Quizizz and Wordwall platforms for reinforcing complex concepts (such as resilience and coping), and "First Session" role-play simulations for practicing active listening techniques in English is demonstrated. A special place is occupied by the use of the Miro service for the implementation of the "Conceptual Mapping" method, which facilitates the visualization of semantic nuances of terms in various linguistic contexts.

The results of the methodology's approbation at the National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic" demonstrated its high efficiency. Statistical analysis confirmed a significant decrease in the affective barrier by 36%, an increase in activity during professional discussions by 35%, and an improvement in the skills of independent processing of authentic cases by 23%. It is proved that gamification contributes not only to better mastery of linguistic material but also to the development of the professional identity and cognitive flexibility of future psychologists. Prospects for further research are seen in the development of complex digital simulators for imitating interaction with English-speaking clients.

Key words: *ESP, gamification, psychology, affective filter, digital tools, professional competence, storytelling, case methods, higher education, interactive learning.*

Постановка проблеми. Динамічні трансформації у сфері вищої освіти та інтеграція України у світовий науковий простір зумовлюють підвищення вимог до мовної підготовки фахівців соціономічного профілю. Для майбутніх психологів (спеціальність С 4 «Психологія») володіння англійською мовою за професійним спрямуванням (ESP) стає не просто додатковою навичкою, а стратегічним ресурсом, що забезпечує доступ до передових терапевтичних практик та верифікованих емпіричних даних. Водночас аналіз освітнього процесу висвітлює суперечність між високим запитом на якісну іншомовну комунікацію та реальним рівнем залученості студентів. Специфіка психологічної термінології, когнітивне перевантаження та посилення афективного бар'єру під час професійного спілкування іноземною мовою потребують пошуку принципово нових дидактичних підходів.

У цьому контексті особливого значення набуває гейміфікація як інструментарій трансформації освітньої взаємодії. На відміну від традиційних методів, ігрові механіки дозволяють імплементувати елементи змагальності, прогресу та зворотного зв'язку у структуру заняття, що корелює з професійним інтересом майбутніх психологів до природи мотивації та групової динаміки. Впровадження гейміфікованих технологій дозволяє змістити акцент із формального засвоєння лексичного матеріалу на глибоке занурення у професійний контекст через призму особистісної зацікавленості.

Аналіз досліджень. Методологічне розмежування між викладанням загальної англійської мови та ESP зумовило появу потужного пласту наукових пошуків. Фундаментальні аспекти еволюції дидактичного дизайну висвітлені у працях T. Hutchinson та A. Waters, які обґрунтували «підхід, орієнтований на навчання» (learning-centred approach), де акцент зміщується з аналізу мовних одиниць на психологію процесу засвоєння знань. Концептуальний поділ професійної мови на академічний (EAP) та фаховий (EOP) складники належить Т. Дадлі-Евансу та М. Сейнт-Джону.

Український науковий дискурс також демонструє сталий інтерес до цієї проблематики. Шляхи оптимізації мовної підготовки у ЗВО аналізують такі науковці, як З. Корнєва, Н. Микитенко, І. Сімкова, О. Тарнопольський та інші. У контексті структурної організації курсів важливими є тези Д. Карвера щодо тріади обов'язкових елементів: автентичного контенту, практичної значущості та автономії студента.

Водночас сучасний стан підготовки фахівців психологічного профілю потребує системного перегляду. Зокрема, З.І. Березіна (2025) вказує на критичний розрив між навчальними планами та реальними вимогами середовища, констатуючи надмірне спрощення текстів та ігнорування вузькоспеціалізованих жанрів, як-от діагностичні наративи (diagnostic narration) чи аналіз клінічних випадків (case reports).

Ці висновки корелюють із дослідженнями Л. Сивої та М. Цимбаленко (2024: 233), які наголошують, що для майбутніх психологів англійська мова має стати не окремим предметом, а інструментом інтеграції у професійну галузь. Авторки доводять, що успішна реалізація такого підходу вимагає специфічного дизайну курсу, який би відповідав професійним інтересам здобувачів та сприяв зниженню афективного фільтра. Важливим доповненням до окресленої проблематики є дослідження А.Й. Гордєєвої (2025), яка розглядає багатомовність як інтегративний дидактичний інструмент у курсі ESP для психологів.

Спираючись на наведені вище напрацювання, ми вбачаємо у гейміфікації ефективний інструмент подолання означених суперечностей. Використання ігрових механік дозволяє адаптувати складні автентичні жанри, описані З. Березіною, до когнітивних можливостей студентів, забезпечуючи високий рівень залученості та реалізацію підходу, орієнтованого на потреба студента. Саме необхідність гармонізації змістовної складності (CBI) з ігровими технологіями зумовлює логіку нашого подальшого дослідження.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробці методики навчання англійської мови за професійним спрямуванням (ESP) для майбутніх психологів, яка базується на інтеграції гейміфікованих технологій для підвищення рівня залученості здобувачів та ефективного засвоєння фахового дискурсу.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: уточнити роль і місце гейміфікації у сучасній лінгводидактичній парадигмі викладання ESP, визначити специфіку професійно орієнтованого контенту для студентів спеціальності С4 «Психологія», що потребує гейміфікованої адаптації, представити алгоритм використання ігрових механік та цифрових інструментів у процесі формування іншомовної компетентності майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Реалізація авторської методики навчання ESP для майбутніх психологів ґрунтується на розумінні того, що гейміфікація – це не просто розважальний елемент, а стратегічне проектування освітнього середовища. Враховуючи висновки Л. Сивої та М. Цимбаленко щодо необхідності інтеграції мови у фахову сферу, ми пропонуємо модель, де кожне ігрове завдання імітує реальну професійну ситуацію (Сива, Цимбаленко, 2024: 235).

Основними компонентами запропонованої методики є:

– наративне занурення (Storytelling): замість виконання розрізнених вправ студенти залучаються до наскрізного сюжету, де кожне заняття – це новий кейс. Це дозволяє ефективно працювати з діагностичними наративами та аналізом клінічних випадків (case reports), про важливість яких зазначає З. Березіна. Студенти виступають у ролі експертів міжнародного центру, що підвищує їхню відповідальність за результат;

– система прогресу: засвоєння складних термінів та етичних протоколів відбувається через «розблокування» нових рівнів професійної компетенції. Кожен успішно розв'язаний кейс приносить студенту бали досвіду (XP), що корелює з ідеєю навчання, орієнтованого на потреби студента та його суб'єктну автономію;

– цифрові інструменти: використання ігрових платформ дозволяє знизити рівень афективного напруження, створюючи умови для природної професійно-орієнтованої комунікації (Spina, 2021).

Практична реалізація методики передбачає використання платформ Quizizz та Wordwall для гейміфікації роботи з термінологією. Наприклад, під час вивчення теми «Етичні дилеми в психології» студенти залучаються до ігрового квесту «Ethics Guard», де за правильне розв'язання ситуативних завдань нараховуються бонуси. Це дозволяє опрацювати складний контент, про який зазначає З. Березіна, без відчуття когнітивного перевантаження (Sword, 2021).

Спираючись на підхід А.Й. Гордєєвої щодо багатомовності як когнітивного інструменту, ми впроваджуємо елементи «Conceptual Mapping» у цифровому середовищі Miro. Студенти-психологи створюють інтерактивні карти знань, порівнюючи семантичні відтінки термінів (наприклад, різницю між «anxiety» та «stress») у різних мовних контекстах, що розвиває їхню міжкультурну рефлексію.

Практична апробація методики засвідчила, що найбільш ефективними ігровими сценаріями є:

1. Квест «Clinical Detective»: студенти отримують зашифровані описи симптомів англійською мовою і мають встановити діагноз, використовуючи професійну лексику.

2. Термінологічні батли в Quizizz: змагання на швидкість та точність перекладу складних понять (resilience, coping), що знижує страх помилки через елемент азарту.

Таблиця 1

Показники ефективності навчання ESP до та після впровадження методики

Критерії оцінювання	До впровадження (%)	Після впровадження (%)	Динаміка (+/-)
Високий рівень володіння фаховою лексикою	18%	42%	24%
Низький рівень афективного фільтра	22%	58%	36%
Активна участь у професійних дискусіях	30%	65%	35%
Самостійне опрацювання автентичних кейсів	15%	38%	23%

3. Рольова симуляція «First Session»: де студенти заробляють бали за використання етичних кліше та технік активного слухання.

Апробація результатів дослідження. Практична перевірка здійснювалася на базі Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». У дослідженні взяли участь студенти спеціальності С 4 «Психологія». Оцінювання проводилося за когнітивним, емоційним та діяльнісним критеріями (табл. 1).

Аналіз даних таблиці свідчить про суттєве зниження афективного бар'єру (на 36%) та зростання активності студентів. Гейміфікація дозволила перейти від пасивного спостереження до активного використання мовних конструкцій у професійно значущих ситуаціях.

Висновки. Відповідно до визначених завдань дослідження, сформульовано такі висновки:

1. Встановлено, що в сучасній лінгводидактичній парадигмі гейміфікація виступає як стратегічний фасилітатор, що дозволяє подолати афективний бар'єр та підвищити рівень залученості майбутніх психологів до іншомовного професійного дискурсу.

2. Визначено, що найбільш релевантним контентом для спеціальності С 4 «Психологія» є автентичні діагностичні наративи та клінічних випадки, адаптовані через ігрові механіки квесту та сторітелінгу, що забезпечує глибоку професійну інтеграцію за вимогами З. Березіної.

3. Розроблено та апробовано в Національному університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» алгоритм інтеграції платформ Quizizz, Miro та Wordwall. Результати впровадження довели ефективність поєднання змістовної складності з ігровими елементами, що забезпечило зростання якісних показників навчання в середньому на 25-35%.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у розробці повноцінних цифрових тренажерів для симуляції професійної взаємодії психолога з англомовними клієнтами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березіна З.І. Проблеми викладання англійської мови для спеціальних цілей (ESP) як іноземної в сфері вищої освіти України. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique collection de papiers scientifiques «ЛОГОС»*. 2025. DOI: 10.36074/logos-04.04.2025.059.
2. Гордєєва А.Й. Багатомовність як інструмент розвитку когнітивної та міжкультурної компетентності студентів-психологів у курсі англійської мови для спеціальних цілей. *Навчання і викладання у багатомовному світі у цифровому форматі*: матеріали конф. (грудень 2025 р.). DOI: 10.20535/IWPOK3.2025.art.49.
3. Сива Л., Цимбаленко М. Особливості викладання англійської мови для спеціальних цілей на факультеті психології. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 71, том 3. С. 232–237. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-3-37.
4. Томчук М., Яцюк М., Яцюк А. Психологічний капітал як ресурс саморегуляції особистості. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2025. № 8. С. 232–238. DOI: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.31.
5. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-centred Approach. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 183 p.
6. Hyland K. English for Specific Purposes: What, whither and why? Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 210 p.
7. Jia F., Wang X., Ding C. et al. The Impact of Flow on University EFL Learners' Psychological Capital: Insights from Positive Psychology. *Behavioral Sciences*. 2025. Vol. 15, No. 12. 1703. DOI: https://doi.org/10.3390/bs15121703.
8. Krashen S.D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press, 1982. 202 c. URL: https://www.sdkrashen.com/content/books/principles_and_practice.pdf
9. Penjak A. English for Specific Purposes for sport as a profession in Croatia: Students' and teachers' voices. *Studies in English Language and Education*. 2024. Vol. 11, No. 2. P. 786–801.
10. Spina C. Lowering the affective filter in classrooms. *Teach Better*. 2021. URL: https://rb.gy/maoghz.
11. Sword R. Metacognition in the classroom: Benefits & strategies. *High Speed Training*. 2021. URL: https://rb.gy/kh7sf0.
12. Şahin A. Using Authentic Materials in Language Teaching. *Research Papers in Language Pedagogy*. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/Sahin2025.
13. Zou M., Ren B. Exploring the Flow Experience of EFL Learners in Technology-Enhanced Self-Regulated Language Learning. *The Journal for the Psychology of Language Learning*. 2024. Vol. 6, No. 2. P. 1–27.

REFERENCES

1. Berezina Z.I. (2025) Problemy vykladannia anhliiskoi movy dlia spetsialnykh tsilei (ESP) yak inozemnoi v sferi vyshchoi osvity Ukrainy. [Problems of teaching English for specific purposes (ESP) as a foreign language in the field of higher education of Ukraine] *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique: collection de papiers scientifiques «ЛОГОС»*, Paris, 1. 211–215. [in Ukrainian].

2. Gordieieva A.I. (2025) Bahatomovnist yak instrument rozvytku kohnityvnoi ta mizhkulturnoi kompetentnosti studentiv-psykholohiv u kursi anhliiskoi movy dlia spetsialnykh tsilei. [Multilingualism as a tool for the development of cognitive and intercultural competence of psychology students in the ESP course] *Navchannia i vykladannia u bahatomovnomu sviti u tsyfrovomu formati* : zb. nauk. pr., Kyiv, 1. 145–149. [in Ukrainian].

3. Syva L., & Tsymbalenko M. (2024). Osoblyvosti vykladannia anhliiskoi movy dlia spetsialnykh tsilei na fakulteti psykholohii. [Peculiarities of teaching English for specific purposes (ESP) at the faculty of psychology]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 71(3), 232–237. [in Ukrainian].

4. Tomchuk M., Yatsiuk M., & Yatsiuk A. (2025). Psykholohichnyi kapital yak resurs samorehuliatsii osobystosti. [Psychological capital as a resource for personality self-regulation]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia»*. 8, 232–238. [in Ukrainian].

5. Hutchinson T., & Waters A. (1987). English for Specific Purposes: A Learning-centred Approach. Cambridge : Cambridge University Press.

6. Hyland K. (2022). English for Specific Purposes: What, whither and why? Cambridge: Cambridge University Press.

7. Jia F., Wang X., Ding, C. et al. (2025). The Impact of Flow on University EFL Learners' Psychological Capital: Insights from Positive Psychology. *Behavioral Sciences*, 15(12), 1703. DOI: https://doi.org/10.3390/bs15121703

8. Krashen S.D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press. URL: https://www.sdkrashen.com/content/books/principles_and_practice.pdf

9. Penjak A. (2024). English for Specific Purposes for sport as a profession in Croatia: Students' and teachers' voices. *Studies in English Language and Education*, 11(2), 786–801.

10. Spina C. (2021). Lowering the affective filter in classrooms. *Teach Better*. URL: https://rb.gy/maoghz

11. Sword R. (2021). Metacognition in the classroom: Benefits & strategies. *High Speed Training*. URL: https://rb.gy/kh7sf0

12. Sahin A. (2025). Using Authentic Materials in Language Teaching. *Research Papers in Language Pedagogy*. URL: https://www.researchgate.net/publication/Sahin2025

13. Zou M., & Ren B. (2024). Exploring the Flow Experience of EFL Learners in Technology-Enhanced Self-Regulated Language Learning. *The Journal for the Psychology of Language Learning*, 6(2), 1–27.

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.112.2'33:821.112.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-15

Наталія БОНДАР,
orcid.org/0000-0002-6768-5863
кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) natalija-bondar@ukr.net

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ KRIEG У ТЕКСТПРОСТОРІ РОМАНУ Г. БЕЛЛЯ «WO WARST DU, ADAM?»

У статті досліджено лінгвокогнітивні та лексико-семантичні особливості концепту KRIEG у німецькій мовній картині світу на матеріалі роману Генріха Белля «Wo warst du, Adam?». Мета розвідки – дослідити концепт KRIEG як один із ключових в німецькій мовній картині світу, з'ясувати особливості його рефлексів в ідіостилі Г.Белля. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні лінгвокультурологічного аналізу, що дозволило дефінувати концепт KRIEG як багатовимірне смислове утворення – лінгвокультурему. У результаті аналізу встановлено, що авторська рецепція війни Г. Белля докорінно трансформує традиційні лексикографічні дефініції, замінюючи героїчний дискурс семантикою абсурду, втоми та екзистенційної приреченості. Виокремлено ключові тематичні групи лексем (суб'єкти війни, військові операції, номени зброї) та проаналізовано їхню конотативну трансформацію. Доведено, що концепт KRIEG у художній площині роману реалізується через домінантні асоціати «бруд», «шум», «неробство» та «хвороба», що маркує деконструкцію мілітарного міфу. У результаті аналізу було встановлено, що домінантним компонентом понятійної ознаки лінгвокультуреми KRIEG є сема 'збройна боротьба'. Акцентованого на тому, що розглядуваний концепт у мовотворчості письменника репрезентований за допомогою лінгвокогнітивних структур власного світосприйняття митця, зумовлених особистим його досвідом, німецькою ментальністю та історичною пам'яттю. З'ясовано також, що лексико-семантичне наповнення концепту в ідіостилі письменника виходить за межі словникових дефініцій. У праці показано, що в текстопросторі Г. Белля концепт KRIEG трансформовано в лінгвокультурний символ колективної травми та неминучої розплати, де єдиною антитезою війні виступає не героїчна перемога, а мирна праця (Arbeit). Висновується, що мовотворчість Г. Белля відображає специфіку німецької ментальності повоєнного періоду, де війна постає не пригодою, а катастрофою людського буття.

Ключові слова: *концепт KRIEG (ВІЙНА), лінгвокультурема, німецька мовна картина світу, Генріх Белль, ідіостиль, художній дискурс.*

Nataliia BONDAR,
orcid.org/0000-0002-6768-5863
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) natalija-bondar@ukr.net

THE VERBALIZATION OF THE CONCEPT OF «WAR» IN THE TEXTUAL SPACE OF G. BELL'S NOVEL «WO WARST DU, ADAM?»

This article examines the linguo-cognitive and lexical-semantic features of the concept of WAR in the German linguistic picture of the world, based on Heinrich Böll's novel Wo warst du, Adam? The study aims to analyze this concept as a cornerstone of the German worldview and to identify its manifestations within Böll's idiosyncratic style. The research methodology combines linguistic and cultural analyses, which allows for defining the concept of KRIEG as a multidimensional semantic entity – a linguocultureme. The analysis revealed that H. Böll's authorial conception of war radically transforms traditional lexicographical definitions, replacing heroic discourse with the semantics of absurdity, weariness, and existential doom. The study identifies key thematic lexeme groups – including ***war participants****,* ***military operations,*** *and* ***weaponry*** *– and analyzes their* ***connotative transformation.*** *It is demonstrated that the concept of WAR is realized in the novel's artistic realm through the dominant associations of "dirt" "noise" "idleness" and "illness" marking the deconstruction of the military myth. The analysis reveals that the dominant component of the conceptual feature of the linguocultureme KRIEG is the seme 'armed struggle'. The study emphasizes that this concept is represented in the writer's language through linguocognitive structures of his own worldview, shaped by personal experience, German mentality, and historical memory. Furthermore, the lexical and semantic content of the concept in the author's idiostyle extends beyond standard dictionary definitions. The paper demonstrates that within H. Böll's textual space, the concept*

KRIEG is transformed into a linguocultural symbol of collective trauma and inevitable retribution, where the sole antithesis to war is peaceful labor (Arbeit) rather than heroic victory. It is concluded that H. Böll's linguistic creativity reflects the specificity of the German mentality of the postwar period, where war appears not as an adventure but as a catastrophe of human existence.

Key words: *concept of KRIEG (WAR), linguoculture, German linguistic worldview, Heinrich Böll, idiolect, literary discourse.*

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство характеризується посиленою увагою до вивчення базових концептів, які формують національну мовну картину світу та відображають специфіку світосприйняття певного етносу. У німецькій лінгвокультурі до континууму таких концептів належить KRIEG (ВІЙНА), особливий статус якого зумовлений не тільки історичним досвідом Німеччини у ХХ столітті, а й глибокою трансформацією мовних засобів, що використовуються для вербалізації цього явища.

Мета пропонованої розвідки – дослідити концепт KRIEG як один із ключових в німецькій мовній картині світу, з'ясувати особливості його рефлексів на лексичному рівні німецької мови.

У зв'язку з цим визначено основні **завдання**, що полягають в аналізі лексико-семантичного наповнення концепту. Для їх реалізації об'єктом дослідження нами було обрано роман Генріха Белля «Wo warst du, Adam?», адже тема війни у його творчості стала наскрізною.

Аналіз досліджень. KRIEG – сутнісний елемент ментального світобачення німців. Специфіка досліджуваного концепту полягає в його етнокультурному забарвленні, оскільки він акумулює світоглядні орієнтири конкретної спільноти. Саме ця національна своєрідність і робить його об'єктом пильної уваги дослідників. Теоретичне підґрунтя для вивчення концепту ВІЙНА подибуємо у працях О. Колесника, який розглядає цей концепт крізь призму лінгвосеміотики та лінгвокультурології (Колесник, 2014). У зіставному аспекті еволюцію уявлень про війну ґрунтовно дослідив В. Верьовкін, залучаючи до аналізу матеріали давньогрецької, латинської, англійської, німецької та української мов (Верьовкін, 2013). Окрему увагу в науковому дискурсі приділено лінгвокультурологічному статусу поняття «війна». Зокрема, Н. Бондар та А. Болотнікова визначають війну як складну лінгвокультурему, аналізуючи її рефлекси на лексичному рівні та підкреслюючи діалектичну єдність мовного вираження й екстралінгвістичного культурного контексту (Bondar, Bolotnikova, 2024). Питання образної трансформації та ментальної специфіки концепту в художніх текстах українських авторів висвітлено у працях Н. Бондар (на матеріалі творів братів Тютюнників) та Л. Марчук (на матеріалі спадщини Т. Шевченка), що дозволяє порівняти національні моделі сприйняття воєнної трагедії (Бондар, 2016; Марчук, 2015). З огляду на сучасні геополітичні реалії, важливим є внесок С. Гриценко, яка досліджує мовні інновації, породжені російсько-українською війною, що свідчить про високу динамічність та невичерпність когнітивного потенціалу цього концепту в мові (Гриценко, 2022).

Постать Генріха Белля як репрезентанта німецького воєнного досвіду ХХ століття неодноразово ставала об'єктом наукових розвідок. Структура та концептосфера романів Г. Белля про війну системно вивчені у праці І. Постолової, де визначено ключові вектори авторської рецепції воєнних подій (Постолова, 2008). Доповнюють це бачення дослідження В. Волошук, яка зосереджується на домінантних асоціатах у новелістиці письменника (Волошук, 2024).

Незважаючи на значну кількість праць, проблема лексико-семантичного наповнення концепту KRIEG саме крізь призму індивідуально-авторської картини світу німецькомовних письменників залишається **актуальною**.

Особливої гостроти вона набуває при аналізі творчості Генріха Белля, чия проза стала маніфестом «літератури руїн» (Trümmerliteratur). У романі «Wo warst du, Adam?» концепт KRIEG постає не як героїчний епос, а як абсурдна, дегуманізована машина, що потребує детального лінгвістичного аналізу для виявлення специфічних семантичних рефлексів та асоціативних зв'язків, закріплених у тексті.

Наукову новизну пропонованого дослідження, передовсім, мотивовано тим, що у ньому детально проаналізовано відтінки значень ключового для німецької ментальності концепту KRIEG у текстопросторі Генріха Белля, що дотепер лишалося на узбіччі наукових розвідок.

Для розв'язання поставленого завдання було залучено низку методів, із-поміж яких: фреймовий аналіз, контекстуальний метод – для уточнення вживання деяких лексико-семантичних одиниць. Згідно з методологією «надсистемного моделювання», що базується на енергеальності, дедуктивному функціоналізмі та конфігуративності, ключові концепти ментальності аналізуються як синтез константних значень та індивідуальних авторських сенсів. Мовна символіка та кодування дозволя-

ють експлікувати унікальне світовідчуття етносу. Зокрема, принцип конфігуративності зумовлює застосування полікодового підходу, де структура концепту вибудовується на основі словникових дефініцій, сталих виразів і паремійного фонду, які доповнюються авторськими інтерпретаціями.

Добираючи мовний матеріал на позначення певного елемента, ми виокремили вербальну репрезентацію в художній авторській площині Г. Белля, визначивши авторське осмислення сполучуваності з іншими лексемами.

Дослідження концепту KRIEG базується на поєднанні двох методологічних ракурсів, що дозволяють комплексно розкрити його семантичний потенціал. Системно-мовний підхід спрямований на інвентаризацію лексикографічних даних, ідентифікацію ключових репрезентантів та класифікацію відповідних лексико-семантичних груп у межах парадигматики. Натомість текстоцентричний підхід фокусується на функціонуванні лексем у мовленні, аналізі їхніх синтагматичних зв'язків та виявленні специфічних авторських трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи лінгвокультурему як «комплексну міжрівневу одиницю, що становить діалектичну єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного (поняттєвого або предметного) змісту, акумулюючи і власне мовне вираження («форму думки»), і позамовне культурне середовище (ситуацію, реалію)» (Bondar, 2018: 27), до її континууму цілком правомірно зараховуємо концепт KRIEG. Аналізована нами культурема є багатовимірним смисловим утворенням, про що свідчить її знаковий зміст. Словник DAAD дефінує його у такий спосіб:

Krieg. mit Waffengewalt ausgetragener Konflikt zwischen Staaten, Völkern; größere militärische Auseinandersetzung, die sich über einen längeren Zeitraum erstreckt (DAAD). (збройний конфлікт між державами, народами; масштабне військове протистояння, що триває протягом тривалого часу (Переклад наш).

Аналіз словникових дефініцій дає змогу виявити такі ключові лексеми, що формують понятійну рамку лінгвокультуреми KRIEG: *bewaffneter Konflikt, Fehde, Gefecht, Kampfhandlungen, kriegerische/militärische Auseinandersetzung, militärischer Konflikt, Schlacht, Feldzug, Orlog.*

Як було вже зауважено, концепт, будучи культурно-обумовленим, базується не лише на понятійній основі, а й включає в себе такі конституенти, як образ і оцінку (Bondar, Bolotnikova, 2024: 127), то лексикографічна інтерпретація концепту KRIEG не є вичерпною, оскільки не охоплює всього спектра специфічних етнокультурних уявлень, що властиві народній свідомості, тому звертаємося до текстових зразків Генріха Белля, що репрезентують бачення, властиве німецькій ментальності XX століття.

Фактуальний спектр досліджуваного концепта в текстопросторі роману ілюструють номени, що актуалізують суб'єктів війни: *Soldaten* (солдати), *Offizier* (офіцер), *Infanterist* (піхотинець), *Nachtjäger* (нічний боєць), *Landser* (фронтовик/солдатик), *Oberst* (полковник), *Kommandant* (комендант), *Major* (майор), *Feldwebel* (сержант), *Unteroffizier* (унтерофіцер), *Obergefreiten* (капрал).

Варто зауважити, що *Soldat* (солдат) – це здебільшого знеособлений образ війни: «*Noch am Morgen kam ein deutscher Offizier mit fünf* ***Soldaten****»*. Часто синонімічною лексемою у текстових зразках письменника є лексема *Landser* (фронтовик/солдатик) – розмовне позначення німецького солдата, що підкреслює його приземленість і страждання: «***Der Landser*** *kam mit grauen Blechschachteln, braunen Pappepaketen und einem Bündel von Drähten gelaufen»*. Дещо семантично наближеною є лексема *Infanterist* (піхотинець), яка у романі Г. Белля маркована високим ступенем конотативної інтенсивності. Автор переосмислює суто військовий номінатив, перетворюючи його на символ онтологічної приреченості. Через цей образ актуалізується мотив фатальної статики: «піхотинець» бійця, чия воля нівелюється імперативом беззаперечного тримання позицій, що підкреслює трагізм приреченості особистості: «*ich kenne die Vorschrift zu genau, die heißt: der deutsche* ***Infanterist*** *weicht nicht von der Stelle, läßt sich totschlagen».* (я надто добре знаю наказ, який звучить так: німецький піхотинець не відступає з місця, а залишається, щоб його вбили).

Уособленням жорстокості, влади й насильства у романі є *Kommandant* (комендант) – утілення адміністративної влади над життям і смертю: «*endlich 1944 wurde er* ***Kommandant*** *eines Gettos in Ungarn, und später, als dieses Getto wegen des Heranrückens der Russen geräumt werden mußte, bekam er dieses kleine Lager im Norden*»; та люди, «які карали смертю» – Offizier mit einem Landser, einem Obergefreiten: *«Es war ein* ***Offizier*** *mit einem* ***Landser****, einem* ***Obergefreiten****… diese Leute hatten das einzige Mittel, das wirksam war, sie verwalteten den Tod, er gehorchte ihnen aufs Wort»*.

Із-поміж номенів на позначення суб'єктів війни подибуємо *Juden* (євреї) (*«Er war nur sehr erstaunt, wieviel* ***Juden*** *es hier noch gab»)*, *Gefangenen* (полонені) («es sind ***Gefangene*** im Saal, nur hohe Offiziere, die hier verhört werden. Wenn sie verhört

sind, kommen sie weg»). Їхня роль у текстовій структурі – бути «німими свідками» руйнування. Лексеми, що їх описують, часто мають семантичне забарвлення приреченості, що увиразнює етичну прірву між ідеологією та людським життям.

Узагальнювальною назвою у канві твору є *Feind* (ворог): «Die Ungarn waren Verbündete, keine *Feinde*».

Символічно, що за кожним із цих експлікантів суб'єктів війни стоїть Adam – перша людина, яка має відповідати перед Богом за те, де вона була під час жахіть війни. Номени у тексті підкреслюють, що людина на війні втрачає ім'я, стаючи лише «функцією» (посадою, статусом).

У романі Генріха Белля «Де ти був, Адаме?» війна зображена не як героїчний епос, а як хаотичний, абсурдний і деструктивний процес. Фактуальний бік концепту KRIEG репрезентують лексеми на позначення військових дій як сукупності тактичних, стратегічних, бойових операцій (*Beschuss* (обстріл), *Durchbruch* (прорив), *Einkesselung* (оточення), *Gefecht* (бій), *Gegenangriff* (контратака), *Rückzug* (відступ), *Schlacht* (битва), *Sturmangriffe* (штурм), *Widerstand* (опір). Варто зауважити, *Rückzug* (відступ) – домінантний вид «операції» у творі: «*Unser gutes preußisches Reglement hat eine Lücke:* ***Rückzug*** *ist in der Ausbildung gar nicht vorgesehen, deshalb müssen wir ihn praktisch so gut durchüben. Ich glaube, unser Reglement ist das einzige, das nichts von* ***Rückzug*** *enthält, nur hinhaltenden Widerstand, aber diese Brüder lassen sich nicht länger hinhalten*». (*У нашому доброму прусському регламенті є прогалина: відступ у навчанні взагалі не передбачений, тому ми мусимо відпрацьовувати його на практиці якнайкраще. Гадаю, наш регламент – єдиний, у якому немає жодного слова про відступ, лише про затяжний опір, але цих хлопців уже не вдасться більше затримувати).*

Використання професійних військових номенів у романі служить для того, щоб показати, як людське життя перетворюється на статистику в межах воєнних операцій. Це підкреслює епіграф до твору, слова Антуана де Сент-Екзюпері: KRIEG – це не пригода, а Krankheit (хвороба), де операції є лише симптомами смерті: «*Früher habe ich Abenteuer erlebt: die Einrichtung von Postlinien, die Überwindung der Sahara, Südamerika aber der Krieg ist kein richtiges Abenteuer, er ist nur Abenteuer-Ersatz.* ***Der Krieg ist eine Krankheit. Wie der Typhus****. ANTOINEDESAINT-EXUPÉRY*» Flug nach Arras. Seite 6.

Із-поміж номенів зброї у текстовій площині роману подибуємо такі: *Flak* (зенітна гармата), *Geschütz* (гармата/артилерійська установка), *Gewehr* (гвинтівка), *Granate* (снаряд/граната), *Granatwerfer* (міномет), *Handgranate* (ручна граната), *Kanone* (гармата), *Karabiner* (карабін), *Maschinengewehr* (MG) (кулемет), *Maschinenpistole* (MP) (пістолет-кулемет), *Munition* (боєприпаси), *Panzer* (танк), *Patrone* (патрон), *Pistole* (пістолет): «*er nahm mit zitternden Fingern seine* ***Pistole****, wandte sich um, schoß blindlings auf die Frau, die stürzte und zu schreien anfing – jetzt fand er seine Stimme wieder, nachdem die ihre nicht mehr sang: «Umlegen», schrie er, «alle umlegen, verflucht*» (Він тремтячими пальцями дістав пістолет, обернувся, наосліп вистрілив у жінку, яка впала й почала кричати –тепер він знову знайшов свій голос, коли її голос замовк: «Вбивайте», – крикнув він, – «всіх вбивайте, чорт забирай»).

Концепт KRIEG у творчості Генріха Белля, зокрема у романі «Wo warst du, Adam?», не є героїчним епосом, а постає як абсурдна, деструктивна та всеохопна сила, що руйнує людську особистість. На лінгвальному рівні цей концепт вербалізується через низку метафор, антитез.

Асоціативами концепту є, перш за все, ВТОМА і БРУД, які експліковано епітетами *schmutzig, müde: «...schmutzige Soldaten, müde Offiziere auf Pferden...»* («...брудні солдати, втомлені офіцери на конях...»); *«...sehen Sie, wie müde die Pferde sind. Es ist sinnlos zu fliehen; in diesem Tempo werden sie dem Krieg nicht entgehen»* («...подивіться, які втомлені коні. Тікати сенсу немає; у такому темпі вони не втечуть від війни»). Війна постає як фатальна сила, від якої неможливо втекти фізично, оскільки вона вичерпує життєві ресурси людини й тварини.

Ще однією когнітемою концепта KRIEG є безглуздий галас (*Lärm*), який лише заважає тиші та життю: «*Das wilde* ***Knallen*** *kam ihm irgendwie lächerlich vor... überhaupt wurde in diesem Krieg mehr geknallt, als notwendig war...*» («Цей дикий гуркіт здавався йому якимось смішним... загалом, у цій війні гуркоту було більше, ніж було потрібно...»); «*...wo der Krieg auftrat, war er mit völlig überflüssigem* ***Lärm*** *verbunden*» («...де з'являлася війна, вона була пов'язана з цілком зайвим шумом»); «*Sie* ***knallten*** *viel zuviel, überhaupt wurde in diesem Krieg mehr geknallt, als notwendig war, aber wahrscheinlich gehörte es zu diesem Krieg*» (Вони стріляли занадто багато; взагалі, у цій війні стріляли більше, ніж було потрібно, але, мабуть, це було невід'ємною частиною цієї війни).

У текстовій канві концепт KRIEG руйнує географічні й логічні поняття: «*Weit ist kein Begriff in diesem Krieg...*» («Далеко не має значення на цій війні...»).

Епітети lächerlich (смішний/безглуздий) та überflüssig (зайвий), *schlecht* (поганий) стають дескрипторами війни, перетворюючи її з «великої події» на дратівливу технічну помилку буття. Вустами одного з персонажів вербалізація концепту відбувається через вуста лейтенанта, який вводить оцінне поняття «поганої» війни: «*Wenn ich sage* ***Scheißkrieg****... meine ich, daß ein Krieg, den man gewinnt, kein Scheißkrieg ist, und dies hier... ist ein* ***sehr, sehr schlechter*** *Krieg*» («*Коли я кажу «лайняна війна»... я маю на увазі, що війна, в якій перемагають – не лайняна, а це тут… дуже, дуже погана війна*»). Тут війна оцінюється через прагматику поразки. «Погана війна» – це та, де правила (Vorschrift) не діють, а солдати змушені відступати («wir sind gewichen»), попри накази стояти до смерті.

У текстовому просторі Г.Белля концепт KRIEG експліковано як парадоксальне поєднання надмірної праці та абсолютного неробства: «*Wahrscheinlich bestand der Krieg daraus, daß die Männer nichts taten als die Zeit stehlen...*» («Ймовірно, війна полягала в тому, що чоловіки нічого не робили, окрім як крали час...»); «*...widerwärtig und lächerlich war es, daß diese Männer faulenzen mußten*» («...огидно і смішно було те, що ці чоловіки мусили байдикувати»).

KRIEG – це стан постійної загрози, який робить неможливою нормальну людську близькість: «*Es ist nicht gut, wegzugehen, wenn Krieg ist*» («Недобре йти геть, коли війна»); «*Es ist nicht gut, sich nur eine Minute zu trennen, wenn es nicht nötig ist*» («Недобре розлучатися навіть на хвилину, якщо в цьому немає потреби»).

Для героїв Г. Белля війна – це «пунктир» смерті, де найважливішим документом стає адреса («*Das Wichtigste... sich gegenseitig seine Adresse zu geben*»), яка дає крихку надію на зустріч після того, як усе скінчиться.

Щоб надати концепту KRIEG суб'єктності, автор використовує дієслівний супровід, що передає агресивний звук. Війна «говорить» через вибухи: «*...krepierten, krachten und in der Stille verständlich machten: „Krieg, es ist Krieg. Vorsicht: Krieg!“*» («...розривалися, тріщали і в тиші давали зрозуміти: „Війна, це війна. Обережно: війна!“»).

Письменник вербалізує війну через нескінченні виправдання солдатів, які намагаються надати сенсу своїм поразкам: «*...er hatte viele von diesen Weil-Erzählungen angehört, und er hatte genug vom Krieg»* («...він наслухався багатьох із цих розповідей-пояснень («історій про «тому що»), і з нього було досить війни»). Композит ***Weil-Erzählungen*** (розповіді, що починаються з «тому що») вказує на те, що концепт KRIEG у свідомості солдатів розпадається на безліч виправдань власного боягузтва або невдач. Це вербалізація втоми від брехні, яка супроводжує бойові дії: «*und es gab zu viele Helden, die keine Auszeichnungen trugen und erzählen mußten, daß sie sie eigentlich verdient hätten, weil – er hatte viele von diesen Weil-Erzählungen angehört, und er hatte genug vom Krieg*» («і було занадто багато героїв, які не мали нагород і мусили розповідати, що насправді заслуговували на них, бо... – він чув багато таких розповідей про «бо», і йому набридла війна»).

Концепт KRIEG тісно пов'язаний із тілесними втратами: «*Er war Offizier im Krieg und hat hohe Auszeichnungen bekommen und beide Beine verloren*» («Він був офіцером на війні, отримав високі нагороди і втратив обидві ноги»). Сполучник ***und*** у цьому реченні зрівнює нагороди та втрату кінцівок. Це підкреслює абсурдність «обміну»: людина віддає частину себе (ноги) за металевий знак (нагороду).

Антитезою до війни у текстовій площині роману є номен ***Arbeit*** (праця). Якщо KRIEG – це безглуздий шум, неробство та крадіжка часу, то «після війни» – це повернення до роботи: «*Arbeit würde es sicher genug geben nach dem Krieg...*» («Роботи точно вистачить після війни...»).

Висновки. Отже, дослідивши референційну семантику роману Генріха Белля «Wo warst du, Adam?», ми визначили, що домінантним компонентом понятійної ознаки лінгвокультуреми KRIEG є сема 'збройна боротьба'. Концепт у мовотворчості письменника репрезентований за допомогою лінгвокогнітивних структур власного світосприйняття митця, зумовлених особистим його досвідом, німецькою ментальністю та історичною пам'яттю.

Лексико-семантичне наповнення концепту в ідіостилі письменника виходить за межі словникових дефініцій. Якщо лексикографічні джерела трактують KRIEG як «збройний конфлікт» або «масштабне протистояння», то в художній тканині роману він постає як онтологічна хвороба (*Krankheit*) та стан абсурду. Автор послідовно руйнує героїчний ореол війни, замінюючи його семантикою деструкції. Аналіз номенів на позначення учасників воєнних дій виявив тенденцію до втрати суб'єктності. Людина в тексті Г .Белля перестає бути особистістю, перетворюючись на функцію або «адміністративну одиницю» в системі управління смертю. Фактуальний спектр бойових операцій у романі зміщений із активної дії (*Sturmangriff*) на пасивне страж-

дання та регрес. Центральною лексемою воєнного досвіду стає *Rückzug* (відступ), що маркує не лише стратегічну поразку, а й загальний крах ідеологічних орієнтирів. Концепт KRIEG вербалізується через нетипові для мілітарного дискурсу дескриптори: *schmutzig* (брудний), *müde* (втомлений), *überflüssig* (зайвий); ідентифікується через *Lärm* (зайвий шум), що протиставляється життєдайній тиші, та через категорію «вкраденого часу» (*Zeit stehlen*), де бойові дії сприймаються як парадоксальне поєднання виснажливої праці та безглуздого неробства.

Через використання оксюморонних сполук та композитів (на кшталт Weil-Erzählungen) Г. Белль об'єктивує війну як простір тотальної фальші та фізичної втрати. У текстопросторі Г. Белля концепт KRIEG трансформовано в лінгвокультурний символ колективної травми та неминучої розплати, де єдиною антитезою війні виступає не героїчна перемога, а мирна праця (*Arbeit*).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Böll H. Wo warst du, Adam? Roman. Frankfurt am Main : Ullstein, 1951. 214 S.
2. Бондар Н., Болотнікова А. Лінгвокультурема війна та її рефлекси на лексичному рівні української мови. Ukrainisch – Zur Emanzipation einer Sprache. Studien zu Fach, Sprache und Kultur, vol 11. Frank & Timme, Berlin, 2024, 11. С. 197–214.
3. Бондар Н.В. Образні модифікації концепту ВІЙНА в текстопросторах братів Тютюнників. *Філологічні науки* : зб. наук. пр. Полтава : ПНПУ, 2016. Вип. 23. С. 111–118.
4. Верьовкін В. Відображення уявлень про війну в античній і сучасній мовній свідомості (на матеріалі давньогрецької, латинської, англійської, німецької та української мов) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Верьовкін Валентин Валентинович ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2013. 19 с.
5. Волошук В. Домінантні асоціати в новелістиці Г. Белля. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2024. Вип. 66. С. 30-33.
6. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, 2022. № 2 (32). С. 9–13.
7. Колесник О. Концепт війна в аспекті лінгвосеміотики та лінгвокультурології. Мовні і концептуальні картини світу. Київ : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2014. С. 216–230.
8. Марчук Л. Ментальний аспект концепту «Війна» (на матеріалі творів Тараса Шевченка). *Філологічний дискурс*. 2015. Вип 1. С. 78–81.
9. Постолова І. Романи Генріха Бьолля про війну : структура і концептосфера: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 – «Література зарубіжних країн». Сімферополь, 2008. 20 с.

REFERENCES

1. Böll H. (1951) Wo warst du, Adam? [Where were you, Adam?]. Roman. Frankfurt am Main: Ullstein. 214 S. [in German]
2. Bondar N., Bolotnykova A. (2024) Linhvokulturema viina ta yii refleksy na leksychnomu rivni ukrainskoi movy. [Linguocultureme war and its reflexes at the lexical level of the Ukrainian language]. Ukrainisch – Zur Emanzipation einer Sprache. Studien zu Fach, Sprache und Kultur, vol 11. Frank & Timme, Berlin. S. 197–214. [in Ukrainian]
3. Bondar N.V. (2016) Obrazni modyfikatsii kontseptu VIINA v tekstoprostorakh brativ Tiutiunnykiv. [Figurative modifications of the concept WAR in the text spaces of the Tiutiunnyk brothers]. Filolohichni nauky: zb. nauk. pr. Poltava : PNPU. Vyp. 23. S. 111–118. [in Ukrainian]
4. Verovkin V. (2013) Vidobrazhennia uiavlen pro viinu v antychnii i suchasnii movnii svidomosti (na materiali davnohretskoi, latynskoi, anhliiskoi, nimetskoi ta ukrainskoi mov) [Reflection of ideas about war in ancient and modern linguistic consciousness (on the material of Ancient Greek, Latin, English, German and Ukrainian languages)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.17 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian]
5. Voloshuk V. (2024) Dominantni asotsiaty v novelistytsi H. Bellia. [Dominant associates in the short stories of H. Böll]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia. Vyp. 66. S. 30–33. [in Ukrainian]
6. Hrytsenko S. (2022) Movni innovatsii rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku. [Linguistic innovations of the Russian-Ukrainian war of 2022]. Visnyk Kyivskoho nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka. Seriia: Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka, № 2 (32). S. 9–13. [in Ukrainian]
7. Kolesnyk O. (2014) Kontsept viina v aspekti linhvosemiotyky ta linhvokulturolohii. [The concept of war in the aspect of linguosemiotics and linguoculturology]. Movni i kontseptualni kartyny svitu. Kyiv: Kyivskyi nats. un-t im. T. Shevchenka. S. 216–230. [in Ukrainian]
8. Marchuk L. (2015) Mentalnyi aspekt kontseptu «Viina» (na materiali tvoriv Tarasa Shevchenka). [Mental aspect of the concept «War» (based on the works of Taras Shevchenko)]. Filolohichnyi dyskurs. Vyp 1. S. 78–81. [in Ukrainian]
9. Postolova I. (2008) Romany Henrikh_a Bollia pro viinu : struktura i kontseptosfera [Heinrich Böll's novels about the war: structure and conceptual sphere]: avtoref. dys. na zdob. nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.01.04. Simferopol. 20 s. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811:316.77
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-16

Світлана ГАЛАУР,
orcid.org/0000-0002-9333-3052
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) svitlana.galaur@gmail.com

Катерина ПАЛІЙ,
orcid.org/0000-0002-1991-2937
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри германської філології та перекладу
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) e.paliy777@gmail.com

Софія ГАЛАУР,
orcid.org/0009-0009-2023-4772
студентка ІІІ курсу факультету філології, психології та педагогіки
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) sofia.galaur@gmail.com

ГЕНДЕРНІ НОРМИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано гендерні норми в українській, англійській та французькій мовах з урахуванням сучасних соціокультурних трансформацій та розвитку гендерної лінгвістики. Наголошено, що мова функціонує не лише як засіб комунікації, а й як важливий інструмент репрезентації та формування соціальних ролей, ідентичностей і стереотипів, пов'язаних із категорією гендеру. Розглянуто традиційні уявлення про маскулінність і фемінінність, зафіксовані в пареміях, фразеологізмах і лексичних одиницях, а також описано їхню трансформацію в сучасному мовному просторі.

Схарактеризовано основні рівні репрезентації гендеру – лексичний та морфологічний. Особливу увагу приділено лексичним опозиціям на зразок «чоловік – жінка», їхній асиметрії та впливу на формування мовної картини світу. Досліджено морфологічні засоби творення фемінітивів і визначено їхню продуктивність у кожній із трьох мов. З'ясовано, що в англійській мові спостерігається тенденція до згасання морфологічно маркованих форм жіночого роду та активного впровадження гендерно нейтральної лексики й універсальних займенників. Французька мова демонструє складний процес балансування між традиційною граматичною нормою та інклюзивними практиками, що проявляється у варіативності фемінітивів, уживанні подвійних форм і нових мовних засобів. Українська мова маніфетує високу продуктивність словотвірних моделей фемінітивів і їх активну нормалізацію, зумовлену як внутрішньомовними чинниками, так і суспільним запитом на гендерну рівність.

Окремо сказано про комунікативні стратегії реагування на гендерні норми, зокрема наголошено на тенденціях до нейтралізації гендеру, уникнення узагальненого чоловічого роду та впровадження інклюзивних формулювань. Узагальнено, що англійська, французька та українська мови демонструють спільну спрямованість на гендерну інклюзивність, однак реалізують її різними шляхами відповідно до власної граматичної структури та культурних традицій. Зроблено висновок про динамічний характер мовних змін і актуальність подальших досліджень у сфері гендерної лінгвістики.

Ключові слова: *гендерні норми, фемінітив, маскулінітив, гендерна інклюзивність.*

Svitlana HALAUR,
orcid.org/0000-0002-9333-3052
PhD (Philology),
Associate Professor at the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) svitlana.galaur@gmail.com

Kateryna PALII,
orcid.org/ 0000-0002-1991-2937
PhD (Philology),
Head of the Department of Germanic Philology and Translation
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) e.paliy777@gmail.com

Sofiia HALAUR,
orcid.org/0009-0009-2023-4772
3rd year student at the Faculty of Philology, Psychology and Pedagogy
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) sofia.galaur@gmail.com

GENDER NORMS IN UKRAINIAN, ENGLISH AND FRENCH LANGUAGES: A COMPARATIVE ANALYSIS

The article provides an extended comparative analysis of gender norms in Ukrainian, English, and French, taking into account contemporary sociocultural transformations and developments in gender linguistics. It emphasizes that language functions not only as a means of communication but also as a key instrument for representing and shaping social roles, identities, and stereotypes related to gender. The study examines traditional notions of masculinity and femininity reflected in proverbs, phraseological units, and vocabulary, as well as their transformation in modern linguistic practice.

The research outlines the main levels of gender representation, including lexical and morphological dimensions. Particular attention is given to binary oppositions such as "man – woman," their asymmetry, and their influence on the linguistic worldview. The paper analyzes morphological mechanisms of forming feminine nouns and determines their productivity across the three languages. It is established that English shows a clear tendency toward the decline of morphologically marked feminine forms and the increasing use of gender-neutral vocabulary and singular "they." French demonstrates a complex balance between traditional grammatical norms and inclusive innovations, manifested in the variability of feminine forms, the use of double forms, and emerging linguistic practices. Ukrainian is characterized by a high productivity of word-formation models for feminine forms and their active normalization, driven by both linguistic potential and societal demand for gender equality.

The article also examines communicative strategies for addressing gender norms, including gender neutralization, avoidance of generic masculine forms, and the implementation of inclusive language practices. It is concluded that all three languages share a common tendency toward gender inclusivity, though they realize it differently according to their grammatical structures and cultural traditions. The study highlights the dynamic nature of linguistic change and underscores the relevance of further research in gender linguistics.

Key words: *gender norms, feminine nouns, masculine nouns, gender inclusivity.*

Постановка проблеми. Питання гендерних норм у мові завжди перебувало в полі уваги філологів. Багаторічні дискусії із цього питання довели, що гендерні норми в мовах – це не лише проблеми граматики чи стилю, але й маніфестація соціальних процесів у суспільстві. Однозначно прийнято, що мова постає інструментом, який виявляє суспільне уявлення про ролі, ідентичність та взаємодію між людьми.

Аналіз досліджень. Про активне обговорення гендерної чутливості в мові варто говорити на основі сучасних праць дослідників української мови, зокрема М. Брус (Брус, 2019), Т. Космеди, Н. Карпенко, Т. Осіпової, Л. Саліонович, О. Халіман (Космеда, 2014), англійської мови – Nicole L. Rosen, Nicole A. Shoenberger (Rosen, 2021), Di Garbo Francesca (Di Garbo, 2020), французької мови – Г. Олефір, І. Дейнеко (Олефір, 2020), Simon A., Degand L. (Simon, 2022) та ін. Хоч до цього питання постійно прикута увага дослідників окремих мов, назріла потреба продемонструвати загальне уявлення про гендерні норми в цих мовах у порівняльному аспекті, що і є **метою статті**.

Виклад основного матеріалу. Про поняття гендерності в мовах можна говорити, з одного боку, на тлі граматичних і культурних традицій, а з іншого – з огляду на наукові здобутки сучас-

ної гендерної лінгвістики, де мову описують як інструмент відображення й формування соціальних ролей та ідентичностей. Гендер (статеву роль) оцінюють як таку, що детермінує поведінку людини. Безперечно, обійтися тут без стереотипів неможливо. Наприклад, у більшості культур жінкам присвоюють такі риси характеру, як емоційність, турботливість, уміння поступатися, чоловікам – лідерство, стриманість. Таку стереотипізацію можемо спостерігати в прислів'ях та приказках у різних мовах, зокрема в українській: *Чоловік – голова, а жінка – шия; Жінці дорога від печі до порога; У чоловіка розум – у голові, а в жінки – у серці; Без чоловіка – що без голови, без жінки – що без душі; Де жінка править, там чоловік плаче,* в англійській: *A woman's place is in the home; Behind every great man there is a woman; Boys will be boys; A good wife makes a good husband; Hell hath no fury like a woman scorned*, у французькій: *La femme est le pilier du foyer; Derrière chaque grand homme, il y a une femme; Qui femme a, guerre a; Femme qui rit, à moitié dans ton lit; L'homme propose, la femme dispose.* Безперечно, давні гендерні стереотипи в сучасному суспільстві є дискусійні, оскільки вони сформувалися в інших історичних умовах і зараз уже не діють. Водночас скажемо, що варто оцінити позитивний вплив давніх стереотипних традицій, оскільки більшість з них допомагає поколінню, яке зростає, підготуватися до соціальних ролей, важливих у дорослому віці, зосібна ролей матері, батька, чоловіка, дружини.

Питання гендерних стереотипів сьогодні, звісно, викликає рефлексію на архетипні опозиції в мовах «жінка – чоловік». Наприклад, алюзії на таку опозицію можемо спостерігаємо у виразах *man up, like a girl, жіноча логіка, чоловіча справа,* у корені *man*, що може означати людина (*mankind*), у певних асоціаціях у лексиці: до прикладу, лексема *nurse* найчастіше викликає жіночий образ, а лексема *engineer* – чоловічий. В українській мові є лексичні одиниці *дід – баба*, остання з яких досить часто використовується зі зниженим, негативним відтінком, який абсолютно не помітний у першій. Водночас тенденції часу потверджують, що аналізована бінарність уже не є жорсткою й однозначною.

Відмову від гендерної подвійності найбільше демонструє англійська мова. На відміну від більшості європейських мов, англійська маніфестує чіткий приклад нейтралізації гендеру, що, власне, пов'язано з 1) відсутністю граматичного роду: *teacher, student, doctor* – одна форма для всіх родів, 2) властивістю прикметників не вказувати рід – *a good teacher, a diligent student*, 3) тенденцією до вживання нейтральної професійної лексики: *policeman – police officer, fireman – firefighter, stewardess – flight attendant*; 4) використанням гендерно-нейтральних займенників: *Someone left their bag*; 5) зменшенням «маркованості жіночих форм» як реакція на адаптацію мови до соціального запиту на рівність, зокрема такі форми, як *actor / actress, waiter / waitress* сьогодні мають тенденцію до трансформації в одну форму – *actor, waiters* (для всіх статей). Оцінюючи англійську мову в контексті гендерності, слід наголосити, що ця мова усе ж таки не є абсолютно нейтральною, вона може бути пойменована як одна з найгнучкіших стосовно гендерної інклюзивності.

Мови з розвиненою граматичною категорією роду активніше маніфестують гендерну інклюзивність. Французьку мову, зосібна, можна назвати зразком напруженого балансу між традиційною граматичною системою та викликами сучасності стосовно маркованості гендеру. У цій мові фіксуємо активне формування та формалізацію жіночих назв професій, які ще донедавна вважалися некоректними в медіа, освіті, офіційних документах. Цікавим є тут практика подолання правила базовості чоловічого роду: tous et toutes (і чоловіки, і жінки), *les étudiant·e·s* (студенти й студентки). Про бажання гендерної нейтральності свідчить з'ява в усному мовленні «займенника нової чутливості» *iel (il + elle).* Про мовну адаптацію на гендерно нейтральний соціальний запит свідчить розширене вживання менш маркованих або зовсім нейтральних елементів: замість лексеми *les hommes* (люди) використовують *les personnes*, замість лексеми *les professeurs – le corps enseignant*. Витримці балансу у французькій мові сприяють постійні дискусії в державних та освітніх інституціях, живий розвиток мови й намагання Французької академії зупинити розвиток фемінітивів, визнати їх «варварськими». Слід сказати, що Французька академія зрештою погодилася, що фемінітиви є «природною еволюцією мови», у її звіті було зазначено: «Академія вважає, що будь-які зміни, мета яких – визнати у мові місце жінки в сучасному суспільстві, можна прийняти, якщо вони не суперечать елементарним і основоположним правилам мови» (Happy Monday, 2026).

Українська мова також постає як гендерно чутлива, вона пропонує свідомий вибір форм, які точніше й справедливіше описують реальність. Після введення в дію Правопису 2019 року фемінітиви зактивізувалися в різностильовому мовному просторі та проходять стадію нормалізації, «роблять жінку видимою в соціумі, показують, що вона є

активним його сегментом і бере активну участь у різних суспільних процесах» (Куницька, 2022). Водночас слід визнати, що проблема «чоловічого за замовчуванням» не відійшла на останній план. Досить часто чоловічий рід використовується як універсальний, особливо в мовленні старшого покоління: *кожен здобувач освіти має знати добре англійську мову; усі студенти мають скласти іспити*. Переважання маскулінітивів пояснюють також неестетичним звучанням одиниць жіночого роду на зразок *членкиня, гідеса*. Додамо, що «використання фемінітивів в українській мові не є обов'язковим, а їхня відсутність у мовленні не суперечить нормам «Українського правопису», останній «лише надає інструментарій для творення таких слів» (Сивак, 2026). Ці та інші причини стають поштовхом в українській мові також до нейтралізації гендеру: у багатьох комунікативних ситуаціях використовують лексеми, що не маркують гендер, наприклад, *людина, особа, персонал, команда*.

Компаративний аналіз мов дає змогу виокремити їхні засоби – репрезентанти гендерних ролей, зокрема лексичні й морфологічні.

Лексичні засоби представлені класичними суплетивними формами в усіх мовах, зосібна англійській: *man – woman*, *father – mother, husband – wife, king – queen;* французькій: *homme – femme*, *père – mère, mari – femme, garçon – fille, roi – reine;* українській: *чоловік – жінка, батько – мати, син – дочка, брат – сестра, хлопець – дівчина, півень – курка.* Лексичні засоби найбільш представлені в українській мові, вони дуже помітні в базовій лексиці, а отже, через різні корені найглибше кодують архетипну опозицію «чоловік – жінка».

Морфологічні засоби репрезентації гендеру – це, власне, суфіксальне творення фемінітивів. В англійській мові таке творення іменників на позначення жіночої статі історично представлене, однак на сучасному етапі розвитку мови занепадає. Основними суфіксами можна вважати -ess: *actor – actress, waiter – waitress, host – hostess; ette: usher – usherette*, водночас вони вважаються застарілими, небажаними, непродуктивними, оскільки сучасна мова відмовилася від фемінітивів на користь нейтральних слів (*waiter, waitress – server*).

Французька мова маніфестує широкий спектр морфологічних засобів. Основними моделями формування фемінітивів є:

1) -e (графічна/фонетична зміна): *étudiant – étudiante, avocat – avocate, magistrat – magis*trate;

2) -euse: *chanteur – chanteuse, coiffeur – coiffeuse, vendeur – vendeuse*;

3) -trice: *acteur – actrice, directeur – directrice, lecteur – lectrice*;

4) -esse*: maître – maîtresse, hôte – hôtesse* (цей суфікс є не типовим для утворення жіночих назв сучасних професій, він частіше використовується для номінування жіночих відповідників титулів, статусів або історичних ролей: duchesse, princesse, compesse).

Суфіксація є продуктивним способом фемінітивів у французькій мові, водночас трапляються випадки, коли мовна фемінізація неможлива через низку граматичних причин, зокрема: 1) наявності кінцевого -e в чоловічому роді: *un (une) journaliste, un (une) artiste, un (une) secretaire*, 2) неспроможності утворити жіночу форму з огляду на існування такого слова в мові: *un (une) médecin* (une médecine – медецина), 3) лексеми, від яких слід утворити фемінітив, є запозиченими й не адаптувалися до мови: *un (une) coach, un (une) manager, un (une) DJ.* Проблема фемінітивів у французькій мові може також полягати у відсутності їх стабільної форми, певній конкуренції форм: *auteur – auteure / autrice*, *recteur – rectrice / recteure, chef – cheffe.* Досить часто такі форми коливаються між гендерно нейтральними, сучасними жіночими, а також історичними, що звучать уже дещо застаріло: *docteur – docteure – doctresse, maire – mairesse.* Насамкінець варто згадати назви осіб за родом діяльності, що не знайшли в сучасній мові відповідників чоловічого роду: *une femme de ménage, une auxiliaire de vie, une sage-femme*. Причиною стало те, що ці слова виникали як суто жіночі. Звісно, що теоретично чоловіки можуть виконувати ролі, названі такими лексемами, але це трапляється вкрай рідко, тому для номінування залишають або фемінну назву, або використовують іншу, зазвичай іншомовну: *une sage-femme – un maïeuticien.*

Українська мова, як і французька, має гнучку систему суфіксів для утворення мовних одиниць жіночого роду, зокрема:

1) -к-: *учитель – учителька, лікар – лікарка, журналіст – журналістка*;

2) -иця (-ниця): *учень – учениця, працівник – працівниця; трудівник – трудівниця*;

3) -иня: *господар – господиня, філолог – філологиня; фахівець – фахівчиня*;

4) -еса: *стюард – стюардеса* (цей суфікс непродуктивний, його зазвичай фіксуємо в іншомовних словах та назвах титулів, що часто постають стилістично маркованими*: віконт – віконтеса, поет – поетеса*).

Як і французька, українська мова демонструє вагання мовців у виборі фемінної конструкції, що найчастіше можна пояснити конкуренцією суфіксів, пошуком більш вдалої форми: *поет – поетка, поетеса, член – членкиня, членка, редактор –*

редакторка, редакториня. Як і у французькій, в українській мові може надаватися перевага чоловічому роду, коли йдеться про традиції вживання та офіційно-діловий стиль: *професор – професор, професорка, міністр – міністр, міністерка, декан – декан*. Звісно, в українській мові існують професії, що мають «власне жіночий» статус і на позначення яких уживаються фемінні номени: *акушерка, няня, покоївка, праля, доглядальниця, манікюрниця, медсестра, балерина*. Такий статус вони поступово втрачають, здобуваючи чоловічі кореляти або функціонуючи поряд з нейтральними назвами професій: *акушер, доглядальник, медбрат, танцівник балету, медичний працівник, працівник клінінгу*.

Попри те, що всі три мови демонструють наявність морфологічних засобів, їхня роль є різною для творення фемінітивів: від згасання (англійська мова) до активного розвитку (французька й українська мови)**.** Українська мовна система в контексті морфологічних засобів формування фемінітивів нині є найбільш продуктивною та відкритою.

Цікавим фактом є реагування на гендерні норми в комунікації в різних мовах. Це відображено в процесі змін у лексиці, граматиці та мовленнєвих практиках, спрямованому на більш інклюзивне та нейтральне відображення людей попри їхню стать або гендерну ідентичність.

Зокрема, в англійській мові фіксуємо нейтральну реакцію в мовленні:

1) переважання гендерно нейтральних норм: *police officer, firefighter, chairperson*;

2) використання займенника they: *they must bring his book*;

3) відмова від гендерно маркованих звертань, зокрема використання апелятивів *Ms* – універсального звертання до жінки (без указівки на сімейний стан), *Mx* – коли загалом треба уникнути гендерного найменування;

4) уникнення звертань з ввічливими титулами (honorific title), наприклад, *Mr. Smith → Alex Smith*, *Dear Sir/Madam → Dear Customer*, *Dear Team*.

На відміну від англійської мови, французька маніфестує чіткий перехід від універсального чоловічого роду та орієнтування на інклюзивне та видиме для різних груп мовлення: *les étudiantes et les étudiants…, les personnes étudiantes….* На сьогодні французька комунікація є гнучкою, потвердженням чого може бути послуговування подвійними формами в офіційних текстах, обирання мовцем форми відповідно до аудиторії чи ситуації, орієнтування в усному мовленні на інклюзивні стратегії та їхні тактики – повторення, узагальнювальні слова, уникнення гендерних припущень. Реагування на гендерність постає не лише граматичною вимогою, але й певним етикетом, що передбачає повагу до людини, адаптацію мовлення до співрозмовника.

Реагування на комунікативні гендерні норми в українській мові – це поступальний процес, що вияскравлює повагу до гендерної рівності, ідентичності співрозмовника. Українська мова усе частіше демонструє активне вживання фемінітивів, уникнення узагальненого чоловічого роду, гендерно нейтральні формулювання на зразок *працівники → персонал*, *громадяни → громадянство*, *люди.*

Висновки. Підсумовуючи, скажемо, що реагування на гендерні норми в англійській, французькій та українській мовах демонструє спільну тенденцію до інклюзивності, однак реалізується по-різному згідно із структурою кожної мови. Англійська, як мова з мінімальною граматичною категорією роду, найшвидше впроваджує гендерно нейтральні форми та універсальні займенники. Французька й українська, зі свого боку, маючи граматично важливий рід, адаптуються складніше, послуговуються фемінітивами, подвійними гендерними формами та різноманітними стратегіями нейтралізації. Мова розвивається, тож питання гендерної чутливості мов, зокрема української, французької, англійської, у порівняльному аспекті завжди матиме потребу в обговоренні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника», 2019. 440 с.

2. Космеда Т., Карпенко Н., Осіпова Т., Саліонович Л., Халіман О. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика: монографія. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич : Коло, 2014. 472 с.

3. Куницька І. А гідеса – це хто? *Суспільне*. 2022, 1 листопада. Режим доступу: https://suspilne.media/culture/111221-a-gidessa-ce-hto-filologina-vidpovila-na-posireni-komentari-pro-feminitivi/

4. Олефір Г. І. , Дейнеко І.А., Дейнеко І.В. Гендерна ідентифікація у французькій мові: від ідеології до морфології. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики* : зб. наук. пр. К. : Логос, 2020. Вип. 38. С. 32–58.

5. Сивак Р. Чи є невживання фемінітивів порушенням: у Нацкомісії пояснили. *ТСН*. 2026, 2 березня. Режим доступу: https://tsn.ua/ukrayina/chy-ye-nevzyvannia-feminityviv-porushenniam-u-natskomisiyi-poiasnyly-3032843.html

6. У Франції офіційно визнали фемінітиви для позначення професій. *Happy Monday*. 2026, 5 квітня. Режим доступу: https://happymonday.ua/u-francii-oficijno-vyznaly-feminityvy

7. Di Garbo Francesca, et al. Grammatical Gender and Linguistic Complexity. Volume 2: World-Wide Comparative Studies. Language Science Press, 2020. Pp. 340-389.

8. Rosen N., Shoenberger N. Words Speak Louder than Actions: The Connection between Gendered Language and Bullying Behavior. Open Journal of Social Sciences. 2021, Vol.9, No.8. Pp. 197-214.

9. Simon A., Degand L. Renforcement de la féminisation et écriture inclusive : étude sur un corpus de presse et de textes politiques. *Langues française.* 2022. N 215. Pp. 81-102.

REFERENCES

1. Brus M. (2019) Feminityvy v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia. [Feminine nouns in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning] Ivano-Frankivsk: DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. Vasylia Stefanyka». 440. [in Ukrainian]

2. Kosmeda T., Karpenko N., Osipova T., Salionovych L., Khaliman O. (2014) Henderna linhvistyka v Ukraini: istoriia, teoretychni zasady, dyskursyvna praktyka. [Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical foundations, discursive practice] Xarkiv: KhNPU im. H.S. Skovorody; Drohobych: Kolo. 472. [in Ukrainian]

3. Kunytska I. (2022) A hidesa – tse khto? [And who is Giddesa?] Suspilne – Social. URL: https://suspilne.media/culture/111221-a-gidessa-ce-hto-filologina-vidpovila-na-posireni-komentari-pro-feminitivi/ [in Ukrainian]

4. Olefir H. I., Deineko I.A., Deineko I.V. (2020) Henderna identyfikatsiia u frantsuzkii movi: vid ideolohii do morfolohii. [Gender identification in French: from ideology to morphology] Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky : zb. nauk. pr. – Problems of semantics, pragmatics and cognitive linguistics: coll. of science papers, 38. 32–58. [in Ukrainian]

5. Syvak R. (2026) Chy ye nevzhyvannia feminityviv porushenniam: u Natskomisii poiasnyly. [Is not using feminine pronouns a violation? The National Commission explained.] TSN – TSN URL: https://tsn.ua/ukrayina/chy-ye-nevzyvannia-feminityviv-porushenniam-u-natskomisiyi-poiasnyly-3032843.html [in Ukrainian]

6. U Frantsii ofitsiino vyznaly feminityvy dlia poznachennia profesii (2026) [In France, feminine nouns have been officially recognized to designate professions]. *Happy Monday*. URL: https://happymonday.ua/u-francii-oficijno-vyznaly-feminityvy [in Ukrainian]

7. Di Garbo Francesca, et al. (2020) Grammatical Gender and Linguistic Complexity. Volume 2: World-Wide Comparative Studies. Language Science Press, 340-389.

8. Rosen N., Shoenberger N. (2021) Words Speak Louder than Actions: The Connection between Gendered Language and Bullying Behavior. Open Journal of Social Sciences, 9, No.8. 197–214.

9. Simon A., Degand L. (2022) Renforcement de la féminisation et écriture inclusive : étude sur un corpus de presse et de textes politiques. [Strengthening feminization and inclusive writing: a study on a corpus of press and political texts] Langues française – French language, 215. 81–102. [in French]

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 811.111:81'373.611:001.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-17

Yuliia HUNCHENKO,
orcid.org/0000-0003-1980-137X
Senior Lecturer at the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) yuliyagunchenko@gmail.com

IMPORTANCE OF COMPOUND NOUNS STUDY IN TERMS OF THEIR SEMANTIC STRUCTURE AND TEXT-FORMING FEATURES FOR FUTURE ENGLISH TEACHERS

In this article certain aspects of future English teachers professional training are looked at, namely the semantic structure and text-forming features of compound nouns. Systematic study of compound nouns is of particular importance, since future teachers must not only master these structures at the level of reception and production, but also be able to carry out their didactic interpretation. In terms of a functional aspect, structural-semantic features of compound nouns directly affect their role in professional and academic discourse. Compounds perform an important cohesive function in the structure of English text, ensuring its logical coherence, compactness and semantic integrity. Due to their ability to concentrate meaning in a concise form, they allow to avoid redundancy and repetition, which is especially relevant for academic and professional discourse, where precision, conciseness and standardization of terminology are priorities. For students majoring in English understanding the cohesive function of compound nouns is of particular didactic value. A comparative analysis of English and Ukrainian models of compound nouns is also important, since this approach allows identifying structural and semantic similarities and differences, which facilitates material assimilation and develops students' interlingual competence. Exercises on translation, transformation and independent creation of complex nouns are of no less significance. Compound nouns actively function in scientific discourse, improving the quality of students' written work and contributing to their successful academic activities. Compound nouns actively function in scientific discourse, improving the quality of students' written work and contributing to their successful academic activities. The ability to explain and teach students using English compound nouns forms communicative skills which is especially important in a professional context, where the teacher is expected not only to have mastery of the language, but also to be able to adapt it to the needs of students and educational tasks.

Key words: *compound nouns, future English teachers training, academic discourse, text-forming features.*

Юлія ГУНЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-1980-137X
старший викладач кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) yuliyagunchenko@gmail.com

ВАЖЛИВІСТЬ ВИВЧЕННЯ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ З ТОЧКИ ЗОРУ ЇХ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ТА ТЕКСТОУТВОРЮЮЧИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У цій статті розглядаються окремі аспекти професійної підготовки майбутніх вчителів англійської мови, а саме семантична структура та текстоутворюючі особливості складних іменників, вивчення яких має особливе значення, оскільки майбутні вчителі повинні не лише опанувати ці структури на рівні рецепції та продукування, а й вміти здійснювати їх дидактичну інтерпретацію. З точки зору функціонального аспекту, структурно-семантичні особливості складних іменників безпосередньо впливають на їхню роль у професійному та академічному дискурсі. Складні іменники виконують важливу когезійну функцію в структурі англійського тексту, забезпечуючи його логічну зв'язність, компактність та семантичну цілісність. Завдяки своїй здатності концентрувати значення в лаконічній формі, вони дозволяють уникнути надмірності та повторів, що особливо актуально для академічного та професійного дискурсу, де пріоритетами є точність, лаконічність та стандартизація термінології. Для студентів, які спеціалізуються на опануванні англійської мови з метою її подальшого викладання, когезійна функція складних іменників має особливу дидактичну цінність, оскільки сприяє більш повному розумінню тексту. Порівняльний аналіз англійських та українських моделей складних іменників також є важливим, оскільки такий підхід дозволяє виявити структурні та семантичні подібності та відмінності, що сприяє засвоєнню матеріалу та розвиває міжмовну компетенцію студентів. Не менше значення мають вправи з перекладу, трансформації та самостійного творення складних іменників. Складні іменники активно функціонують у науковому дискурсі, покращуючи якість письмових робіт студентів та сприяючи

їхній успішній навчальній та майбутній професійній діяльності. Здатність пояснювати та навчати студентів, використовуючи складені іменники, формує комунікативні навички, що особливо важливо в професійному контексті, де від викладача очікується не лише володіння мовою, але й здатність адаптувати її до потреб студентів та навчальних завдань.

Ключові слова: *складні іменники, підготовка майбутніх вчителів англійської мови, академічний дискурс, текстоутворюючі особливості.*

The problem statement. In terms of ongoing trends of globalization and internationalization of educational systems, a strategic priority belongs to training of English language teachers. It involves formation of comprehensive professional competence, covering linguistic, methodological, intercultural and digital components. Professional development of teachers directly affects formation of their students' language competence and adaptation of teaching practices to changing socio-cultural realities. This in turn causes an urgent need for constant updating of teaching methods, integration of innovative technologies and development of critical thinking as integral components of English teacher professional activity. Thus, high-quality training of teachers in the field of English language not only ensures effectiveness of educational process, but also contributes to formation of competitive specialists capable of academic mobility and intercultural interaction in a globalized world.

Analyses of the recent research and publications. The study of compounds has already established itself as a significant area within linguistic inquiry. Accordingly, the works of both domestic and international scholars – such as V. Chernysh, Y. Vaseiko, O. Kotenko, Yu. Zatsnyi, S. Yenikieieva, L. Bauer, A. Renouf are devoted to examining diverse dimensions of compound noun formation, their textual functioning, semantic properties, and text-structuring features. Nevertheless, the question of how to address the specificities of teaching compounds to prospective English language teachers continues to remain a pertinent and pressing issue.

The purpose of the article. The current research is aimed at investigating the importance of in depth study of compound nouns by future English teachers since it contributes greatly to vocabulary mastering and understanding text-forming features.

The main material. Profound knowledge of various vocabulary constructions alongside with extensive grammar range is essential for future teachers of English, who will have to further share their expertise in the field with their students. From all the variety of vocabulary units, in this article we would like to focus on compound nouns, which are one of the key structural units of modern English, actively functioning in various areas of communication, from scientific discourse to professional and educational environments.

Compound nouns are among those most productive word-formation models in the English language, and their systematic study is of fundamental importance for future English teachers. English compound nouns productivity is explained by the ability to economically and accurately convey complex concepts, integrating semantic components into compact language structures (Bauer L., Nation I. S. P., 2020). For students of the «Secondary Education. English Language» specialism systematic study of compound nouns is of particular importance, because future teachers must not only master these structures at the level of reception and production, but also be able to carry out their didactic interpretation. This involves explaining the morphological and semantic patterns of formation, demonstrating functional capabilities in various genres of speech and integrating them into educational materials. Mastering the compound nouns contributes to development of students' academic and professional communication, forms their ability to accurately express their thoughts and ensures methodological readiness to work with students in a multicultural educational context.

A compound noun is defined as a combination of two or more lexical units that form a single nominative structure with a coherent semantic meaning. In modern English, such constructions are an extremely common means of word formation, which ensures economy of linguistic resources and accuracy of nomination (Symeonidis, 2018). Compound nouns constitute a separate category of word-formation processes that differ from derivation and conversion due to their structural and semantic specificity.

In modern linguistics, several main types of compound nouns are distinguished:

1. Fused forms (also named solid or closed) (*blackboard, toothpaste*). These are characterized by graphic integrity and a high degree of lexicalization. Such units often denote objects or phenomena that are perceived as an indivisible whole.

2. Hyphenated constructions (*mother-in-law, cloak-and-dagger*). The use of hyphens emphasizes semantic unity of components and allows to record specific cultural or social realities. Hyphenated forms often reflect idiomaticity and historical consolidation in the language.

3. Individual words that function as a single concept (*data analysis, language policy*). Despite their

graphic separation, they act as integral nominative units. In cognitive linguistics, such constructions are considered as «condensed sentences» that reflect deep semantic structures.

Compound nouns are formed according to several productive models, among which the most common are the combinations of noun + noun (*student assessment, classroom management*) and adjective + noun (*high school, greenhouse effect*). The first model reflects the tendency of the English language to nominalize processes and phenomena by combining two nominal components that create a new semantic unit. The second model demonstrates the integration of an attributive element that clarifies or limits the meaning of the main noun. Corpus studies indicate that it is these models that form the basis of the productivity of English compound nouns, ensuring their flexibility in various areas of communication.

In terms of semantic transparency, compound nouns can be transparent and opaque. Transparent constructions (*toothbrush, railway station*) have an obvious meaning that is easily deduced from the meaning of their components. They provide economy of linguistic means and contribute to the rapid assimilation of new terms. Opaque or metaphorical constructions (*red tape, double-edged sword, ivory tower*) require additional interpretation, since their meaning is not a direct consequence of the meaning of individual components. Such units often have culturally conditioned semantics, reflect idiomaticity and historical consolidation in the language. Semantic transparency is an important criterion in the classification of compound nouns, since it determines the level of their interpretative complexity and didactic value.

In terms of a functional aspect, structural-semantic features of compound nouns directly affect their role in professional and academic discourse. Transparent models contribute to the formation of basic terminology, while opaque models expand the expressive capabilities of language, ensuring accuracy and ambiguity of communication. Knowledge of these features is essential for future English teachers, as they must teach students not only to recognize and form complex nouns, but also to interpret them in the context of intercultural communication and academic writing (Bauer L., Nation I. S. P., 2020).

Students of the Secondary Education specialism, whose training requires in-depth study of language units, must also be well-aware of compound nouns text-forming features. Compounds perform an important cohesive function in the structure of English text, ensuring its logical coherence, compactness and semantic integrity. Due to their ability to concentrate meaning in a concise form, they allow to avoid redundancy and repetition, which is especially relevant for academic and professional discourse, where precision, conciseness and standardization of terminology are priorities. For example, the *classroom management* construction replaces the expanded descriptive formulation «*classroom process management*», creating a more compact and established nominative unit. Cohesive function of compound nouns is the ability to integrate complex concepts into a single lexical structure, which helps to save language resources and increase the effectiveness of communication. In professional and academic speech, such units ensure terminological accuracy, maintain thematic unity of the text and form the basis for the development of specialized vocabulary.

For students majoring in «Secondary education. The English language», understanding the cohesive function of compound nouns is of particular didactic value. Future teachers must not only master these structures in their own speech, but also be able to explain them to students, show their role in ensuring text coherence, and teach them how to use them to create academic and professional texts. This knowledge contributes to formation of methodological competence, development of terminology skills, and preparation of students for teaching English in a multicultural educational environment. Thus, cohesive function of compound nouns is not only a linguistic phenomenon, but also an important tool in pedagogical practice.

Effective mastery of compound nouns by students of the specialty «Secondary education. The English language» requires the use of modern methodological strategies that combine theoretical analysis with practical activities. One of the key approaches is the use of corpus examples, which allow studying the frequency and contextual functioning of compound nouns in real texts. Working with corpus data contributes to the formation of students' skills in critical analysis of linguistic phenomena, as well as understanding their variability in different genres and styles of discourse.

A comparative analysis of English and Ukrainian models of compound nouns is also important, since this approach allows identifying structural and semantic similarities and differences, which facilitates material assimilation and develops students' interlingual competence. Comparison of language systems forms the ability of future teachers to explain complex phenomena to students through comparison with their native language, which corresponds to the principles of contrastive linguistics.

Exercises on translation, transformation and independent creation of complex nouns are of no less significance. Active use of these units in various language situations develops creative skills, language

flexibility and communicative competence of students. Productivity of word-forming models of the English language creates wide opportunities for new nominative units formation, which can be used in the educational process as a means of developing creativity and professional readiness of future teachers.

Practical work on complex nouns is of direct importance for the formation of methodological competence of future teachers. It ensures their ability to explain to students the mechanisms of formation and functioning of complex nouns, integrate them into educational materials and use them to develop academic writing and professional communication. Thus, practical aspect of learning contributes not only to the mastery of specific language structures, but also to the formation of pedagogical skills necessary for effective work in a multicultural educational environment.

While facilitating the future English teachers on compound nouns mastering and active usage, the following examples of exercises might be used.

1. Classification of compound nouns according to structural models.

One of the basic stages of learning is classification of compound nouns according to their structural models. Students analyze authentic examples, determine types (fused, hyphenated, separate) and explain their semantic features. Such activity contributes to the consolidation of theoretical knowledge, forms skills of morphological and semantic analysis, and also develops the ability to critically comprehend the patterns of word formation. In addition, classification exercises create the basis for the further use of compound nouns in professional and academic discourse.

2. Creation of professionally oriented word combinations.

Exercises on the formation of compound nouns in a professional context (lesson planning, curriculum design, classroom observation) are aimed at forming a specialized vocabulary necessary for pedagogical activity. They help students integrate compound nouns into their own speech and educational materials, which increases their readiness to use English in professional situations. Such exercises also develop the skills of pedagogical concepts accurate expression and contribute to the formation of academic competence.

3. Analysis of the role of cohesion in educational texts and scientific articles.

Students explore how complex nouns provide logical coherence of the text, increase the accuracy and compactness of statements. Analysis of authentic academic and professional texts allows to understand their role in creating terminological clarity and structured discourse. This contributes to the development of academic writing skills, forms the ability to critically evaluate language tools in the context of cohesion and develops the ability to integrate complex nouns into their own scientific texts.

Performing such exercises has direct didactic significance: it forms the methodological competence of future teachers, develops their ability to explain to students the mechanisms of formation of complex nouns and demonstrate their functional role in the text. Practical tasks on the acquisition of complex nouns combine linguistic, methodological and communicative aspects.

Another significant aspect of use of compound nouns in the learning process is that is contributes to formation of skills for accurate, concise and structured presentation of thoughts while writing. Compound nouns actively function in scientific discourse, improving the quality of students' written work and contributing to their successful academic activities. Due to their compactness and semantic richness, these language units provide a high level of terminological accuracy, which is key for academic texts.

The ability to explain and teach students using compound nouns forms the communicative skills of future English teachers. Mastering these structures allows teachers to effectively integrate specialized vocabulary into the educational process, ensuring the accuracy and clarity of explanations. This is especially important in a professional context, where the teacher is expected not only to have mastery of the language, but also to be able to adapt it to the needs of students and educational tasks.

It should be also noted that integration of complex nouns into educational materials and tasks increases the effectiveness of teaching, contributes to better assimilation of the material and the development of pedagogical skills. Productivity of word-formation models of the English language creates wide opportunities for the formation of new nominative units, which can be used in the educational process as a means of developing creativity and methodological flexibility. Thus, working with complex nouns forms in future teachers the ability to create educational tasks that meet the modern requirements for teaching English in a multicultural educational environment, which makes them an integral part of the training of future English teachers.

Conclusions. The study of complex English nouns is an important component of the professional training of students majoring in «Secondary Education. English». These language units, due to their cohesive and structural-semantic features, ensure accuracy, compactness, and logical coherence of statements, which are key characteristics of academic and profes-

sional discourse. Their systematic study contributes to the development of three interrelated competencies: academic writing, professional communication and methodological skills of future teachers.

In particular, the use of complex nouns in educational process forms students' ability to create structured scientific texts, integrate specialized vocabulary into professional speech and develop effective educational materials. This improves the quality of their academic activity and prepares them for teaching English in a multicultural educational environment.

Prospects for further research in this area might include integrating corpus linguistics to analyze the frequency and contextual functioning of compound nouns in different genres of discourse; cross-cultural analysis, which will allow comparing models of compound nouns in English and other languages, expanding students' interlingual competence; developing special training modules aimed at forming the methodological competence of future teachers and developing their ability to integrate compound nouns into the educational process.

Thus, the study and teaching of compound nouns have not only linguistic, but also pedagogical value, since they ensure the formation of holistic professional competence of future English teachers.

BIBLIOGRAPHY

1. Bauer L., Nation I. S. P. (2020) English Morphology for the Language Teaching Profession. 2020. 190 p.
2. Chernysh V., Vaseiko Y., Kaplinskiy V., Tkachenko L., Bereziuk J. Modern Methods of Training Foreign Language Teachers. *International Journal of Higher Education*. 2020. Vol 9, No 7. P. 332 – 345.
3. Kotenko, O. V. & Holovatenko, T. Y. Models of foreign language primary school teachers' training in EU. In N. Ababilova (Ed.), *Innovative Scientific Researches: European Development Trends and Regional Aspect*. Collective monograph, 1 st ed., Riga, Latvia : Baltija Publishing. 2020. 92–115.
4. Symeonidis, V. Revisiting the European teacher education area: The transformation of teacher education policies and practices in Europe. *Center for Educational Policy Studies Journal*, 2018. 8(3), P. 13–34.
5. Wallace, M. J. Training foreign language teachers: A reflective approach. Cambridge, UK : Cambridge University Press. 1991. 189 p.

REFERENCES

1. Bauer L., Nation I. S. P. (2020) English Morphology for the Language Teaching Profession. 190.
2. Chernysh V., Vaseiko Y., Kaplinskiy V., Tkachenko L., Bereziuk J. (2020) Modern Methods of Training Foreign Language Teachers. *International Journal of Higher Education*. Vol 9, No 7. P. 332–345.
3. Kotenko, O. V. & Holovatenko, T. Y. (2020). Models of foreign language primary school teachers' training in EU. In N. Ababilova (Ed.), *Innovative Scientific Researches: European Development Trends and Regional Aspect*. Collective monograph, 1 st ed., Riga, Latvia : Baltija Publishing. 92–115.
4. Symeonidis, V. (2018). Revisiting the European teacher education area: The transformation of teacher education policies and practices in Europe. Center for Educational Policy Studies Journal, 8(3), 13–34.
5. Wallace, M. J. (1991). Training foreign language teachers: A reflective approach. Cambridge, UK : Cambridge University Press. 189 p.

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.161.2’373.611:001.4(092)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-18

Ірина ДЕНИСОВЕЦЬ,
orcid.org/0000-0002-1424-1652
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) denysovets.ira@gmail.com

СЛОВОТВІРНІ ТЕРМІНОНАЙМЕНУВАННЯ В ЛІНГВІСТИЧНИХ ПРАЦЯХ ПАНТЕЛЕЙМОНА КОВАЛЕВА

У статті здійснено комплексний аналіз словотвірних термінонайменувань у лінгвістичних працях Пантелеймона Ковалева в контексті розвитку української дериватології та функціонування української наукової мови в діаспорному середовищі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю введення до наукового обігу малодослідженої спадщини українських мовознавців-емігрантів, а також потребою осмислення їхнього посутнього внеску у формування національної лінгвістичної термінології.

На матеріалі праць П. Ковалева «Граматика української мови» (1946), «Українська мова» (1966), «Деякі особливості словотворення в українській мові» (1969) та «Український правопис» (1977) простежено особливості інтерпретації основних понять дериватології. Встановлено, що дослідник послідовно розмежовує прості (невивідні) та складені (вивідні) основи, акцентуючи на їхній семантичній структурі та ролі в процесах номінації. Значну увагу приділено аналізу афіксів як ключових словотворчих елементів, що, за концепцією вченого, виконують подвійну функцію: модифікують значення твірної основи або формують нове лексичне значення. Хоч П. Ковалів не послуговується сучасними термінами модифікаційне та мутаційне значення, подані ілюстрації засвідчують чітке розмежування цих деривaційних процесів.

У статті також проаналізовано термінний апарат дослідника щодо позначення структурних елементів слова. З’ясовано, що у ранніх працях він використовує терміни-інтернаціоналізми латинського походження (префікс, суфікс), тоді як у пізніших – надає перевагу питомим українським відповідникам (приріст, наріст), що засвідчує свідоме прагнення до націоналізації наукової мови.

Окрему увагу приділено витлумаченню словоскладання (у термінології П. Ковалева – словоскладення) як одного з провідних способів словотворення. Встановлено, що П. Ковалів визначає його як важливий морфологійний засіб номінації нових понять, подаючи розгорнуту класифікацію складених слів за їх структурними моделями та частиномовною належністю. Простежено еволюцію терміновживання дослідника – від складені слова до складні слова, що відображає загальні тенденції розвитку української лінгвістичної терміносистеми.

Визначено внесок ученого у розроблення класифікації способів словотворення. Зокрема, він виокремлює морфологійний спосіб як провідний, розмежовуючи афіксацію (суфіксну, префіксну, суфіксно-префіксну) та словоскладення. Водночас зафіксовано специфіку авторського терміновживання, зокрема використання терміна безпрефіксний спосіб на позначення безафіксного словотворення.

Узагальнення фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що словотвірна термінологія в працях П. Ковалева характеризується системністю, внутрішньою логічністю та орієнтацією на національні мовні ресурси. Умови функціонування в іншомовному середовищі зумовили особливу роль цієї терміносистеми, яка виконувала не лише науково-описову, а й культурно-ідентифікаційну функцію, сприяючи збереженню української мовної традиції.

Закцентовано, що науковий доробок П. Ковалева є вагомим внеском у розвій української дериватології, проте залишається недостатньо вивченим у сучасному мовознавстві. Обґрунтовано необхідність подальших досліджень, спрямованих на комплексне вивчення спадщини діаспорних учених, зіставлення їхніх терміносистем із материковою традицією та укладання реєстрів словотвірної термінології.

Ключові слова: *словотвір, дериватологія, афіксація, словоскладання, діаспорне мовознавство, термінонайменування, П. Ковалів.*

Iryna DENYSOVETS,
orcid.org/0000-0002-1424-1652
Candidate of Philological Science, Associate Professor,
Associate Professor at Psychology and Pedagogy Department
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) denysovets.ira@gmail.com

WORD-FORMATION TERMINOLOGY IN THE LINGUISTIC WORKS OF PANTELEIMON KOVALIV

A comprehensive analysis of word-formation terminology in the linguistic works of Panteleimon Kovaliv in the context of the development of Ukrainian derivatology and the functioning of Ukrainian scholarly language in the diaspora is presented. The relevance of the study is determined the need to introduce the insufficiently studied heritage of Ukrainian émigré linguists into academic circulation, as well as to reassess their significant contribution to the formation of national linguistic terminology.

Based on the works of P. Kovaliv – Grammar of the Ukrainian Language (1946), Ukrainian Language (1966), Some Peculiarities of Word Formation in the Ukrainian Language (1969), and Ukrainian Orthography (1977) – the article is examined the interpretation of key concepts in derivatology. It is established that the scholar consistently distinguishes between simple (non-derived) and complex (derived) stems, emphasizing their semantic structure and role in nomination processes. Considerable attention is paid to affixes as key word-forming elements which, according to the author's approach, perform a dual function: they either modify the meaning of the base or create a new lexical meaning. Although P. Kovaliv does not use the modern terms modificational and mutational meaning, the examples provided clearly demonstrate this distinction.

It is also analyzed the researcher's terminological system used to denote structural elements of the word. It is shown that in his earlier works he employs international (Latin-derived) terms (prefix, suffix), whereas in his later works he prefers native Ukrainian equivalents, which indicates a conscious effort to nationalize scholarly language.

Special attention is paid to the interpretation of compounding (referred to by P. Kovaliv as slovoskladennia) as one of the principal word-formation processes. It is established that the scholar interprets it as an important morphological means of naming new concepts and provides a detailed classification of compound words according to their structural models and parts of speech. The evolution of his terminology – from compound words to complex words – is also traced, reflecting general trends in the development of Ukrainian linguistic terminology.

The scholar's contribution to the classification of word-formation methods is also highlighted. In particular, he identifies the morphological method as the primary one, distinguishing within it affixation (suffixation, prefixation, and prefix-suffix formation) and compounding. At the same time, the specificity of his terminological usage is noted, including the use of the term prefixless method to denote non-affixal word formation.

It is shown that the word-formation terminology in P. Kovaliv's works is characterized by systematicity, internal coherence, and orientation toward national linguistic resources. Functioning in a foreign-language environment determined the special role of this terminological system, which performed not only a scientific descriptive function but also a cultural and identity-preserving one, contributing to the maintenance of Ukrainian linguistic tradition.

It is emphasized that P. Kovaliv's scholarly legacy constitutes a significant contribution to the development of Ukrainian derivatology; however, it remains insufficiently studied in contemporary linguistics. The need for further research aimed at a comprehensive study of diaspora scholars' heritage, comparative analysis of their terminological systems with the mainland tradition, and the compilation of registers of word-formation terminology is substantiated.

Key words: *word formation, derivation, affixation, diasporic linguistics, term naming, P. Kovaliv.*

Постановка проблеми. Однією з надважливих проблем сучасної лінгвоукраїністики є вивчення хронологійности й етапности становлення, формування, розвитку та кодифікації словотвірної терміносистеми сучасної української літературної мови, передусім тривалих пошуків адекватних термінологійних назв для понять словотвору як окремої галузі лінгвістичних знань. Адже наразі описано й докладно схарактеризовано періоди поступу фактично всіх терміносистем української мови (фонетичної, морфологійної, синтаксичної), крім словотвірної, як підсистеми української мовознавчої термінології, що становить упорядковану парадигму однослівних термінів і термінних сполук, функціонування яких уможливлює репрезентацію понять теорії словотвору, зокрема словотвірних одиниць і значень, традиційних і новітніх способів словотворення, словотвірних типів, категорій, моделей, парадигм та відношень, а також динаміки й системної організації деривaційних процесів на синхронному зрізі та в діахронії.

Деривaційна термінологія як цілісний складник української граматичної терміносистеми має власну історію зародження, розвитку, систематизації, кодифікування та внормування в контексті розвитку лінгвістичної думки. Проте словотвірну термінологію переважно побіжно аналізували в загальному історичному розвитку мовознавчих

термінів. В українському термінознавстві системне вивчення словотвірної термінології, її лексикографійне опрацювання як окремої галузевої терміносистеми розпочалося тільки наприкінці XX ст. (Горда, 2016: 5).

Водночас на сучасному етапі розвитку українського мовознавства посилюється зацікавленість до переосмислення наукової спадщини минулого, зокрема до тих її сегментів, які тривалий час залишалися поза належною увагою дослідників. Особливо актуалізується потреба ґрунтовнішого вивчення інтелектуального доробку представників української лінгвістичної думки, що вифомовувалася в умовах еміграції, далеко за межами України. Йдеться про так зване діаспорне мовознавство – важливий, проте недостатньо досліджений складник національної наукової традиції.

У цьому контексті особливу увагу привертає постать Пантелеймона Ковалева, наукова діяльність якого активно розгорталася в осередку української діаспори, де він повсякчас плекав самобутні традиції національної філологійної школи. Проте на сьогодні його науковий доробок залишається малодослідженим, а наявні публікації енциклопедійного характеру обмежуються переважно короткими життєписними довідками та фрагментарними згадками, тоді як системного аналізу його лінгвістичних праць, зокрема в аспекті словотвірної термінології, фактично не здійснено. Ці чинники зумовлюють актуальність пропонованої наукової розвідки.

Аналіз досліджень. Опрацювання питання поступу української словотвірної термінології ґрунтується на виокремленні відповідних історичних етапів та аналізі граматичних напрацювань у деривaційній царині, адже тривалий час словотвір української мови описували у структурі етимології та морфології, і лише з першої половини XIX ст. у тогочасних галицьких граматиках І. Вагилевича (1845), Я. Головацького (1849), Й. Левицького (1850), М. Осадци (1862), Г. Шашкевича (1865), П. Дячана (1865), О. Партицького (1873), О. Огоновського (1889), С. Смаль-Стоцького та Ф. Ґартнера (1893), І. Верхратського (1899) та ін. фіксуємо початкові спроби авторського виформовування деривaційної термінології, а в перші десятиліття XX ст. етапність становлення і подальшого розвитку й кодифікації словотвірних термінів простежуємо у працях П. Залозного (1906), Є. Тимченка (1907), Г. Шерстюка (1907), І. Нечуя-Левицького (1914), В. Сімовича (1919), О. Курило (1921), Р. Смаль-Стоцького (1923), О. Синявського (1931) та ін. І лише наукова теорія І. Ковалика, обґрунтована в його дослідженнях у 60-х рр. XX ст., визначила окремішний статус української дериватології як науки, що вивчає будову і творення похідних слів, зі своїм специфічним об'єктом, власною проблематикою і характерним понятєвим апаратом. Теоретичні здобутки основоположника українського словотвору активно поглибили й змістовно розвинули його послідовники, зокрема питання афіксального словотворення представлено у працях Т. Возного, Н. Клименко, А. Грищенка, К. Городенської, В. Русанівського, В. Німчука, П. Білоусенка, Л. Костич, Є. Карпіловської, С. Воропай, С. Соколової, Г. Аркушин, Г. Волинець та ін.; словотвірна структура й семантика складних слів – Н. Клименко, К. Городенської, Л. Азарової та ін.; теоретичні засади синтаксичної деривації розробила К. Городенська; морфонологійні словотвірні явища дослідили М. Кравченко, І. Демешко, Л. Асіїв, Н. Русаченко, М. Федурко та ін.; основоцентричне вивчення словотвору започаткував В. Ґрещук; теорію словотвірної парадигми іменника випрацювали Р. Бачкур, З. Валюх та ін.; засади категорійного словотвору сформульовано у працях І. Вихованця та К. Городенської; цілісно проаналізував комплексні одиниці системи словотвору В. Олексенко. Натепер питання особливостей становлення й формування словотвірної терміносистеми української мови висвітлено спорадично у працях Л. Гумецької, В. Токар, С. Самійленка, С. Бевзенка, М. Жовтобрюха, З. Сікорської, Н. Гуйванюк, Л. Вакарюк, С. Панцьо, Л. Пени, Р. Коци, І. Синиці та ін. Єдиною працею, у якій на матеріалі галицьких шкільних граматиках української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. всебічно описано терміни на позначення понять словотвору, з'ясовано появу, походження, особливості розвитку та роль цих терміноодиниць у формуванні терміносистеми українського словотвору, є дисертація О. Горди «Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.) (Горда, 2016). Проте в усіх попередніх дериватологійних напрацюваннях не представлено кодифікацію словотвірної термінології у напрацюваннях П. Ковалева, зокрема у цьому контексті не обстежені такі його роботи: «Граматика української мови» (1946), «Українська мова» (1966), «Деякі особливості словотворення в українській мові» (1969).

Метою статті є комплексний аналіз словотвірних термінонайменувань у лінгвістичних працях П. Ковалева в контексті поступу української дериватології, а також з'ясування їх ролі у збереженні й розвитку української наукової мови в умовах діаспори. Для досягнення поставленої мети доцільно

передусім окреслити науково-біографійний контекст діяльности П. Ковалева, а також визначити загальні тенденції формування словотвірної термінології в українській лінгвістиці, що вможливить адекватно інтерпретувати посутній внесок ученого.

Виклад основного матеріалу. Доктор філологічних наук Пантелеймон Кіндратович Ковалів був вельми авторитетною особистістю в українських та закордонних мовознавчих наукових колах. У різні періоди обіймав посади професора Українського вільного університету в Мюнхені та Українського технічного інституту в Нью-Йорку, ректора й професора Богословської академії УАПЦ в Мюнхені, як дійсний член уходив до Наукового товариства ім. Шевченка в США й Науково-богословського інституту УАЦ в США.

Народився майбутній лінгвіст 9 серпня 1898 року в м. Браїлові (нині смт Жмеринського р-ну Вінницької області). 1922 року успішно закінчив філологічний факультет та Семінар вищого типу з українського й слов'янського мовознавства (під керівництвом професорів Є. Тимченка і М. Грунського) в Київському університеті. У 1939 році захистив кандидатську дисертацію «Функції дієслівних префіксів в російській літературній мові», а в 1949 році в Українському вільному університеті виконав докторське дослідження на тему «Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X–XIV ст.». П. Ковалів викладав у київських закладах вищої освіти, зокрема читав курси української мови, історію граматичних учень та спецкурси з порівняльного слов'янського мовознавства.

У 1943 році лінгвіст переїхав до Львова, де викладав курси української мови в Театральній студії, а 1944 року його запросили працювати до Українського вільного університету у Прагу, де він стає членом Наукового історично-філологічного товариства. Згодом П. Ковалів їде до Мюнхена, де в університеті обіймає посаду професора українського мовознавства.

У 1949 році, П. Ковалів емігрує до Америки, проте й надалі залишається професором Українського вільного університету, зокрема головою Асоціації його професорів. у 1953 році П. Ковалева обирають головою Комісії мови філологічної секції НТШ у Нью-Йорку, а вже у 1957 році – головою Вашингтонського осередку НТШ (Чапленко, 1969: 4). У 1958 році науковця призначили на посаду професора Українського інституту в Нью-Йорку (Чапленко, 1969: 3). Помер П. Ковалів 15 листопада 1973 року в Нью-Йорку.

Науковий доробок П. Ковалева вирізняється ґрунтовністю, змістовністю, глибинністю та різновекторністю. Перебуваючи левову частку життя за кордоном, він скрупульозно вивчав теоретичні аспекти історії української мови в царинах фонетики й граматики (монографії у співавторстві з М. Грунським «Історія форм української мови» (1931), «Нариси з історії української мови» (1941); одноосібні – «Історія української мови» (1949); «Основи формування української мови» (1959)). П. Ковалів є автором низки праць із зіставного слов'янського мовознавства («Українська мова та її становище серед інших слов'янських мов» (1954), «Слов'янські фонеми, походження і історичний розвиток (1965), «Проблеми слов'янського консонантизму» (1971)). Вивчав особливості поступу української лінгвістичної теорії в умовах еміграції («Здобутки з українського мовознавства на еміграції» (1969)), цікавився питаннями культури й стилістики української мови, акцентуаційних норм, правописних засад, опрацьовував проблему співвідношення понять «літературна мова» і «національна мова», а також взаємодії літературної мови й діалектів (Зорівчак, 2004: 257–258).

Об'єктом зацікавлення П. Ковалева неодноразово ставали й українська дериватологія та питомі риси українського словотворення. Зокрема, у розділі «Морфологія» «Граматики української мови» (1946) (Ковалів, 1946: 17) він характеризує види основ, зазначаючи, що ті «бувають двох родів: прості (або невивідні) і складені (або вивідні). Складені основи висловлюють складні поняття, що складаються з основного значення і додаткового (*вод-ичк-а, за-пис-а-ти*)» (Ковалів, 1946: 19). Водночас подає витлумачення перед- та післякореневих структурних елементів слів, називаючи їх латинськими термінами, пор.: «Частина основи, що має додаткове значення, зветься афікс. Якщо афікс стоїть після кореня, тоді він зветься суфікс. Якщо він стоїть перед коренем, то зветься префікс» (там само).

Інтерпретуючи афікси як «основні елементи слова, що з їх допомогою творяться нові слова», П. Ковалів торкається питання про модифікаційне й мутаційне значення у словотворі, проте не використовує для номінування цих явищ сучасних кодифікованих терміноодиниць, стверджуючи лише, що у «словотворенні афікси мають подвійне значення: 1) в одних випадках вони своїм додатковим значенням вносять в основне значення основи тільки певний відтінок значення, не міняючи основного змісту слова. Наприклад: *стіл–стол-ик, голова–голів-к-а, білий–біл-еньк-ий*. 2) в других випадках вони зовсім міняють основне значення основи, утворюючи своїм додатковим значенням цілком нове поняття. Наприклад:

харч – харч-ів-ня, лежати – ліж-ко, добрий – добр-ість (Ковалів, 1946: 20). Подані ілюстрації вможливлюють розуміння, що в першому випадку йдеться про модифікаційне значення, коли похідне слово набуває лише додаткових відтінків (зокрема, зменшеності, збільшеності, пестливості, зневаги тощо), а в другому випаду автор має на увазі мутаційне значення, коли утворена лексема набуває іншого значення.

За спостереженнями П. Ковалева, деякі слова «можуть мати по кілька суфіксів або префіксів, або суфіксів і префіксів разом. Наприклад: *хат-ин-к-а, по-ви-тир-а-ти, пере-роз-по-діл*» (Ковалів, 1946: 20).

Пізніше у праці «Українська мова» (1966) П. Ковалів зазначає, що до афіксів належать префікси, суфікси і закінчення (Ковалів, 1966: 71), а префікси і суфікси називає словотворчими афіксами, диференціюючи їх на іменникові, прикметникові й дієслівні (там само).

Зауважимо, що у працях «Граматика української мови» (1946), «Українська мова» (1966), «Деякі особливості словотворення в українській мові» (1969) П. Ковалів послуговується латинськими термінонайменуваннями на позначення структурних елементів слова (*префікси, суфікси*), а в «Українському правописі» (1977), виданому в Нью-Йорку, уживає питомі українські терміни (*приростки, наростки*), пор.: «Правопис приростків і наростків» (Ковалів, 1977: 29).

У всіх працях, де П. Ковалів торкається питання словотворення, описано спосіб складання, однак мовознавець називає його спочатку терміном *словоскладення*, акцентуючи, що «словотворення в українській мові не обмежується тільки суфіксами і префіксами. Велику роль відіграє словоскладення, як засіб позначення нових понять, дещо складніших своїм змістом» (Ковалів, 1946: 20–21). Він витлумачує цей спосіб як різновид морфологійного «засобу словотворення, тобто складення основ або цілих слів» (Ковалів, 1969: 15).

П. Ковалів проілюстрував витлумачення цього способу деривації прикладами власних імен і прізвищ відомих історичних осіб, пор.: *Святослав, Святополк, Мстислав, Ярослав, Ярополк*, *Перебийніс, Паливода, Варивода, Сивошапка* (Ковалів, 1946: 21). А на матеріалі різних частин мови докладно схарактеризував, що складеними словами бувають іменники, прикметники, дієслова і прислівники. Зокрема, він описав різні структурні типи складених іменників, зазначивши, що вони можуть поєднувати основи: а) іменника і дієслова – на позначення осіб, тварин і речей за їх діяльністю і призначенням: *грошолюб, людожер, книго спілка, сіножать* та ін.; б) прикметника і дієслова – на означення осіб і речей за певною ознакою: *суховій, первоцвіт, голодранець, новобранець* та ін.; в) прикметника і іменника – на означення осіб і речей за їх пасивною ознакою: *біловус, кривоніс, синьоцвіт*; г) числівника і іменника – на означення кількости: *п'ятизлотник, одноліток, тризуб*; ґ) іменника і іменника – на означення складних іменних понять: *верболіз, кругосвіт, буз дерево*; д) дієслова (наказ.) і іменника – на означення здебільшого казкових понять: *паливода, вернигора, клюйдерево* та ін.; е) словосполучень – на означення рівновартних понять: *добривечір, добраніч, жалюгідний* (Ковалів, 1946: 21).

Складені прикметники, за спостереженнями П. Ковалева, містять у своїй структурі різні основи, зокрема: а) прикметника і іменника – на означення прикмети особи або людини в одній частині: *білозубий, довгов'язий, великорозумний*; б) прикметника і дієслова – на означення прикмети: причім, прикметник при дієслові набирає значення прислівника: *легковажний, низькорослий, правовірний*; в) іменника і дієслова – на означення прикмети, що її має особа або річ від діяльности, яка спрямована на іншу річ: *славолюбний, піснетворний, огнепальний*; г) іменника і іменника – на означення прикмети, що має особа або річ подібно до іншої особи або речі: *вовкозубий, качконоги*; ґ) числівника і іменника: *одноденний, двоногий, трикутний*; д) прикметника і прикметника: *жовтоблакитний, золотисто-кучерявий* (Ковалів, 1946: 22).

П. Ковалів зазначає, що «складені дієслова дуже рідко трапляються в українській мові. Складаються вони з різних основ: *верховодити, лихословити, легковажити*» та ін. (Ковалів, 1946: 22). А до складених прислівників, за спостереженнями дослідника, належать ті, що «складаються з двох коренів: *босоніж, ліворуч, горілиць, долілиць*» та ін. (Ковалів, 1946: 22).

Зазначимо, що термін *словоскладення* функціонує в усіх працях П. Ковалева, а ось лексеми, що постали на основі цього способу, мовознавець спочатку називає *складені*, а пізніше *складні*.

У праці «Деякі особливості словотворення в українській мові» (1969) торкається П. Ковалів і питання морфологійного способу словотворення, зауважуючи, що він є «найбільш важливим для збагачення словника. Цим способом творяться вже не абсолютно нові слова, а відбувається комбінація того, що вже існувало. Наприклад: *безпека – за-без-печ-енн-я*» (Ковалів, 1969: 10). Виокремлює мовознавець два основні види морфологійного способу: афіксація і словоскладення,

подаючи таке витлумачення афіксації: «творення слів з допомогою суфіксів і префіксів, що мають ще й назву морфем» (Ковалів, 1969: 10), зазначаючи, що «залежно від участи в творенні слова складотворчих елементів в афіксації виділяються три різновиди: суфіксний, префіксний і суфіксно-префіксний (Ковалів, 1969: 11).

А ось безафіксний спосіб у термінному апараті П. Ковалева подано як *безпрефіксний*, «який діє переважно при творенні від дієслів і прикметників і виходить за межі цього розділу» (Ковалів, 1969: 19).

Висновки. Проаналізований науковий доробок Пантелеймона Ковалева засвідчує системний підхід до виформовування української словотвірної термінології, що виявляється у прагненні до чіткости, однозначности та відповідности внутрішнім законам української мови. Установлено, що словотвірні термінонайменування, які функціонують у працях мовознавця, відображають як загальнонаціональні тенденції розвою лінгвістичної термінології, так і специфіку функціонування української мови в діаспорному осередку. Плідна діяльність П. Ковалева, направду, є прикладом свідомого плекання української мови за межами батьківщини й формування українськомовного інтелектуального простору діаспори. Водночас результати дослідження засвідчують наявність суттєвих лакун у сучасному українському мовознавстві, пов'язаних із недостатнім вивченням багатої спадщини діаспорних науковців. Це окреслює вектор перспектив подальших досліджень, зокрема в порівняльному вивченні термінонайменувань у працях діаспорних і материкових українських мовознавців, укладанні реєстру словотвірних термінів, уживаних у діаспорній науковій традиції, масштабнішому осмисленні ролі українського мовознавства в діаспорі як потужного чинника збереження національної ідентичности.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горда О. М. Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2016. 353 с.
2. Зорівчак Р.П. Ковалів Пантелеймон Кіндратович. *Українська мова: Енциклопедія*. 2-ге вид., виправл. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 257–258.
3. Ковалів П. *Граматика української мови*. Мюнхен : Друкарня Дмитра Сажина, 1946. 148 с.
4. Ковалів П. *Українська мова*. Нью-Йорк : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1966. 220 с.
5. Ковалів П. Український правопис: 2-ге вид. Нью-Йорк, 1977. 98 с.
6. Ковалів П. *Деякі особливості словотворення в українській мові*. Нью-Йорк, 1969. 21 с.
7. Чапленко В. Наукова діяльність проф. П.К. Ковалева. *Доповіді НТШ в ЗДА*. 1969. № 29. С. 3–16.

REFERENCES

1. Horda O.M. (2016) Stanovlennia ta rozvytok slovotvirnoi terminolohii v halytskykh shkilnykh hramatykakh ukrainskoi movy (druha pol. XX – poch. XX st.). [Formation and development of word-forming terminology in Galician school grammars of the Ukrainian language (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. Lviv. 353 s. [in Ukrainian].
2. Zorivchak R.P. (2004) Kovaliv Panteleimon Kindratovych. [Kovaliv Panteleimon Kindratovych]. Ukrainska mova: Entsyklopediia. Kyiv : Vydavnytstvo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana. 257–258. [in Ukrainian].
3. Kovaliv P. (1946) Hramatyka ukrainskoi movy. [Grammar of the Ukrainian language]. Miunkhen : Drukarnia Dmytra Sazhyna. 148 s. [in Ukrainian].
4. Kovaliv P. (1966) Ukrainska mova. [Ukrainian language]. New York : Naukove Tovarystvo im. Shevchenka. 220 s. [in Ukrainian].
5. Kovaliv P. (1977) Ukrainskyi pravopys. [Ukrainian orthography]. New York. 98 s. [in Ukrainian].
6. Kovaliv P. (1969) Deiaki osoblyvosti slovotvorennia v ukrainskii movi. [Some peculiarities of word formation in the Ukrainian language]. New York. 21 s. [in Ukrainian].
7. Chaplenko V. (1969) Naukova diialnist prof. P.K. Kovaleva. [Scientific activity of Prof. P.K. Kovaliv]. Dopovidi NTSH v ZDA, 29. 3–16. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.161.2’373.46(091)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-19

Світлана ДОРОШЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6535-4788
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) doroshenko_s_m@ukr.net

Людмила ДЕРЕВ’ЯНКО,
orcid.org/0000-0001-6271-6571
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) derevyanko.adyl@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті представлено ґрунтовний аналіз становлення та розвитку української наукової термінології в історико-лінгвістичному контексті. Термінологія розглядається не лише як система фахових номінацій, а як складний соціокультурний феномен, що відображає інтелектуальний потенціал та історичний шлях нації. Дослідження охоплює широкий часовий діапазон – від перших зразків давньоруського актового письма до сучасних процесів стандартизації в умовах глобалізації.

Основну увагу приділено еволюційним етапам, що визначили обличчя сучасної української науки. Детально проаналізовано період кінця XIX століття, коли завдяки зусиллям М. Левченка, І. Верхратського й Наукового товариства імені Т. Шевченка було закладено теоретичний фундамент національного термінознавства. Висвітлено ключову роль Інституту української наукової мови (ІУНМ) у 1920-х роках, діяльність якого стала взірцем системного підходу до формування термінології на національній основі. У цей період було розроблено понад 40 галузевих словників, що базувалися на принципах природної мовної логіки та мінімізації зайвих запозичень.

Окремо увагу приділено драматичному етапу 1930–1980-х років, коли розвиток української наукової мови було штучно загальмовано через політику асиміляції. Проаналізовано механізми вилучення питомих термінів та заміну їх на російські відповідники (калькування), що призвело до деформації багатьох галузевих терміносистем. У статті наголошується, що наслідки цієї політики відчуваються і досі у вигляді лінгвістичних покручів та невдалих лексичних запозичень.

Досліджено сучасний стан української термінології в умовах незалежності. Розглянуто впровадження міжнародних стандартів (зокрема ISO), що є критично важливим для інтеграції вітчизняної науки й техніки у світовий простір. У статті зазначено, що подолання спадщини тоталітарного періоду вимагає не лише мовної експертизи, а й системної державної підтримки. Зроблено висновок, що подальша гармонізація термінологічних систем є запорукою ефективної міжнародної комунікації та збереження національної ідентичності в науковій сфері.

Ключові слова: *українська науково-технічна мова, термінологія, історико-лінгвістичний аспект, мовна політика, стандартизація, терміносистема, гармонізація термінів.*

Svitlana DOROSHENKO,
orcid.org/0000-0002-6535-4788
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian Studies, Culture and Documentation
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) doroshenko_s_m@ukr.net

Liudmyla DEREVIANKO,
orcid.org/0000-0001-6271-6571
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian Studies, Culture and Documentation
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) derevyanko.adyl@gmail.com

THE EVOLUTION OF UKRAINIAN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TERMINOLOGY: A HISTORICAL AND LINGUISTIC ASPECT

This article presents a comprehensive analysis of the formation and development of Ukrainian scientific terminology within a historical and linguistic context. Terminology is viewed not merely as a system of professional nomenclature, but as a complex sociocultural phenomenon that reflects the intellectual potential and historical journey of the nation. The study covers a wide chronological range – from the earliest examples of Old Rus' official records to contemporary standardization processes in the era of globalization.

Primary attention is paid to the evolutionary stages that have shaped the face of modern Ukrainian science. The article provides a detailed analysis of the late 19th century, a period when the theoretical foundation of national terminology was laid through the efforts of M. Levchenko, I. Verkhratskyi, and the Shevchenko Scientific Society. The study highlights the pivotal role of the Institute of the Ukrainian Scientific Language (IUSL) in the 1920s, whose activities became a model for a systematic approach to developing terminology on a national basis. During this period, over 40 sectoral dictionaries were compiled, based on the principles of natural linguistic logic and the minimization of unnecessary borrowings.

Special focus is given to the dramatic period of the 1930s–1980s, when the development of the Ukrainian scientific language was artificially hindered by policies of assimilation. The article analyzes the mechanisms used to excise indigenous terms and replace them with Russian equivalents (calquing), which led to the deformation of many sectoral terminological systems. The author emphasizes that the consequences of this policy are still felt today in the form of linguistic malformations and unsuccessful lexical borrowings.

The current state of Ukrainian terminology in the era of independence is also explored. The implementation of international standards (specifically ISO) is examined as a critically important step for the integration of domestic science and technology into the global arena. The article stresses that overcoming the legacy of the totalitarian period requires not only linguistic expertise but also systemic state support. It is concluded that the further harmonization of terminological systems is essential for effective international communication and the preservation of national identity within the scientific sphere.

Key words: *Ukrainian scientific and technical language, terminology, historical and linguistic aspect, language policy, standardization, terminological system, harmonization of terms.*

Постановка проблеми. Наукова термінологія є не лише інструментом фіксації результатів дослідницької діяльності, а й складним соціокультурним феноменом, у якому закладено інтелектуальний код та історію народу. На сучасному етапі розвитку української держави питання впорядкування галузевих терміносистем залишається особливо гострим, оскільки національна наукова мова пройшла тривалий і суперечливий шлях – від витоків давньоруського актового письма до періодів насильницької асиміляції та сучасного відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення української термінології перебували в центрі уваги таких видатних учених, як Т. Панько, Л. Симоненко, Г. Наконечна, І. Кочан та інші. Дослідники одностайно наголошують на тому, що фундаментом терміносистеми мають бути власне національні мовні ресурси, а діяльність таких інституцій, як Наукове товариство імені Т. Шевченка та Інститут української наукової мови (ІУНМ), заклала наукові підвалини вітчизняного термінознавства.

Мета статті – аналіз етапів еволюції української наукової термінології, виявлення закономірностей її розвитку в різні історичні періоди та обґрунтування необхідності системної нормалізації сучасних галузевих терміносистем як передумови ефективної фахової комунікації.

Наукова термінологія – вище породження людської думки, вона відображає досягнення науки й техніки на кожному етапі розвитку суспільства. Як зазначає Т. І. Панько, саме в термінології закодована історія і культура народу (Панько, 1994: 12). Основу кожної термінологічної системи (природно сформованої) становлять власне національні слова, що увійшли в науковий обіг. Українська наукова мова має глибокі корені, про які ми можемо говорити на підставі даних, що дають «найстаріші зразки актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі 10 в.» (І. Франко). Відповідно й термінологічна лексика в українській мові складалася століттями.

Перші спроби зібрати й упорядкувати українську наукову термінологію почалися з ІІ половини ХІХ ст. У журналі «Основа» з'явилася стаття М. Левченка «Заметка о русинской терминологіи», у якій уперше сказано про необхідність створення наукової термінології, що буде зрозуміла для простих людей. За основу наукової термінології М. Левченко пропонує взяти власне українські слова, відкидаючи іноземні запозичення, зокрема ті, які виявилися складними для народного мовлення. У відповідь на цю статтю вийшла рецензія П. Єфименка, у якій також розглянуто принципи підходу до творення українських наукових термінів. Автор вважає, що терміни слід утворювати від основ слів, що наявні в рідній мові. Крім того,

П. Єфименко наголошує, що й закінчення термінів іноземного походження мають відповідати формам національної мови. Основною ж думкою статті є необхідність створення російсько-українського словника наукової термінології.

Першою спробою реалізувати ідею щодо створення такого словника стало видання М. Левченком «Опыта русско-украинского словаря» (Київ, 1894). До складу цього словника увійшло дуже мало фахових термінів іноземного походження, до того ж вони перекладені власне українськими новотворами, які не завжди були вдалими і здатними замінити слова міжнародного вжитку. На склад цього словника мав відчутний вплив «Німецько-український словник» О. Патрицького, що незадовго до цього вийшов у Львові. У словникові лексеми іншомовного походження передані українськими словами. Майже всі новотвори не прижилися в нашій мові, проте деякі залишилися, хоч уже й не у вузькому термінологічному значенні.

Ідею створення словника, але вже термінологічного, підтримав на Західній Україні І. Г. Верхратський, який протягом 1864–1879 рр. видав шістьма випусками «Початки до уложення номенклатури і термінології природної». Цього вченого вважають фундатором української наукової термінології, його праці й зараз становлять значний інтерес.

Із 90-х років термінологічною роботою систематично займається Львівське наукове товариство імені Т. Г. Шевченка, метою якого було творити науку українською мовою, що передбачало формування національної наукової термінології. У записках цього органу почали регулярно друкуватися матеріали, які стосувалися української наукової термінології, причому авторами статей були фахівці з технічних і природничих галузей знань, оскільки «видатних філологів товариство не мало» (Дорошенко, 1951: 35).

Наступний період у дослідженні української наукової термінології пов'язаний із утворенням наукових товариств у Східній Україні (1913 – Київ, 1918 – Луганськ). Після 1905 р. у Російській імперії було обмежено дію законів, що стосувалися заборони української мови. Всюди почали створювати гуртки, що мали на меті вироблення національної термінології (при Київському політехнічному інституті, товаристві ім. Г. Квітки-Основ'яненка у Харкові, Луганському науковому товаристві).

Термінологічною діяльністю займалося і Київське українське наукове товариство, яке в травні 1911 р. випустило першу книгу «Збірника природничо-технічної секції». У ній уміщували статті українських учених та інженерів з різних сфер техніки й природознавства. Свідченням того, що з-поміж інших завдань укладачі збірника ставили за мету виробити українську наукову., зокрема технічну, термінологію, був «Словар технічних виразів», який уміщували в кінці кожного збірника.

Після проголошення Української Народної Республіки в 1917 р. українська мова стала офіційною мовою законодавства, адміністрації, війська. Різко зріс попит на україномовні підручники, словники. Водночас спостережено «вибух термінотворчості українською мовою» (Наконечна, 1994: 16). Термінологічні словники створювали члени гуртків, секцій та окремі автори. «Словники різнилися якісно, але загалом їхній рівень був невисокий, вони складалися похапцем, щоб задовольнити нагальну потребу, а їхнім упорядникам часто-густо бракувало лексикографічних знань,» – зауважує Ю. Шевельов (Шевельов, 1998: 66). Усе ж упродовж 1918–1919 років на Східній Україні було видано понад 20 термінологічних словників з різних галузей знань: медицини, фізики, хімії, математики, географії і т. ін.

У серпні 1918 р. при Київському науковому товаристві було утворено Термінологічну комісію, однією з основних підвалин діяльності якої стали термінологічні набутки Галичини. Комісія мала на меті об'єднати всі розпорошені гуртки, комісії та окремих осіб, що займалися термінологією. При Академії наук також створили Орфографічно-термінологічну, або Правописно-термінологічну комісію. Сфера її діяльності не обмежувалася укладанням і виданням словників. Як зазначає Т. Панько, «проводилася велика термінологічна робота різних напрямів: збирання, впорядкування, розроблення теорії терміна» (Панько, 1994: 111).

Новий етап розвитку термінології нафтогазової галузі – це 20-ті роки XX ст. Саме вони стали плідним періодом для творення національної термінології, чому сприяла поява багатогалузевих термінологічних словників, що було результатом взаємодії східно- й західноукраїнських шкіл. У 1921 році злилися дві термінологічні комісії при Київському науковому товаристві та Академії наук в одну спільну під назвою Інститут Української Наукової Мови. Він являв собою установу при Академії наук, що складалася з 6 відділів, а відділи з 84 секцій. Як пише І. Огієнко: «Праця Інституту жваво проходила в усіх його секціях. Головне завдання кожної секції – виготовити відповідний словник. Для цього... кожна секція через своїх численних кореспондентів збирала живий матеріял серед народу... Крім того, секції збирали матеріял із старих книг та з давніх рукописів» (Огієнко, 1933: 52). Навколо цієї установи гуртувалися висококваліфіковані фахівці природ-

них і технічних наук та мовознавці, які уклали та видали понад 40 термінологічних словників з різних галузей науки й техніки.

У 1928 р. вийшла «Інструкція для укладання словників в ІУНМ», а слідом кілька термінознавчих праць, що уточнюють загальні настанови для кожної конкретної термінології (О. Яната «За яким принципом треба укладати українську природничу термінологію», Я. Лепченко «За якими правилами укладає Інститут Української Наукової Мови українську природознавчу номенклатуру», Т. Секунда «Про принципи укладання української технічної термінології»). Ці праці мали велике значення, оскільки свідчили про те, що розбудова української науково-технічної термінології проводилась на вироблених лінгвістами наукових засадах. Зокрема, обстоювався принцип побудови терміносистеми на національному ґрунті з урахуванням досягнень, вироблених європейською термінологічною думкою.

Теоретичні засади термінотворення були подані в «Інструкції для укладання словників в ІУНМ». У цій «Інструкції» насамперед зосереджено увагу на тому, що потрібно використовувати лексичний матеріал певної мови та літературних джерел; творити новий термін із кореневих мовних основ; у разі, коли потрібний іншомовний термін, запозичення слід проводити безпосередньо «з термінологічного матеріалу іншої чужої мови, де, очевидно, ця галузь діяльності самостійно й повно розроблена» (Інструкція для укладання словників ІУНМ, 1928).

Тенденції вироблення української науково-технічної мови у 20-30-х роках ХХ ст. були логічним продовженням напрацювань дослідників кінця ХІХ ст. Уся робота Інституту ґрунтувалася на фундаменті, закладеному дослідженнями українських лінгвістів, письменників, учених, об'єднаних навколо Наукового товариства імені Т. Шевченка .

На жаль, із ліквідацією у 1930 році найавторитетнішого наукового центру, що координував термінологічну працю в усій Україні, – Інституту Української Наукової Мови – завмирає розвиток і подальше вивчення та стандартизація української наукової термінології. Основним завданням і темою подальших досліджень українських термінологів було максимальне наближення української та інших національних термінологій до російської. «Припинення видання наукових журналів та монографій українською мовою призвели до сумновідомого наслідку – наша термінологія рясніє мовними покручами, кальками, невдалими запозиченнями; нова ґенерація науковців (навіть ті, для кого українська мова є рідною) недостатньо володіє науковою українською мовою» (Кочерга, 1994: 174).

Навіть «хрущовська відлига» не похитнула основоположного принципу термінологічної політики в УРСР, продиктованого «Резолюцією НКО» 1934 р.: «...говорити про українську термінологію як таку можна лише з часу існування радянської влади на Україні» (Резолюція НКО …, 1934: 17).

У 1957 р. при Академії наук УРСР створили Словникову комісію на чолі з академіком І. Штокалом, завданням якої було видати 18 російсько-українських та українсько-російських словників. Проте результатом роботи комісії стали 16 російсько-українських термінологічних словників і жодного українсько-російського.

Протягом 70-80-х років було проведено кілька конференцій із проблем науково-технічної термінології (Житомир, 1976; Київ, 1978, 1980 та ін.). Учасники конференцій у своїх виступах, зокрема, зазначали, що основним джерелом розвитку й поповнення української термінології є російська, що вважалося позитивним і єдиноможливим. У результаті частину українських термінів було замінено російськими, з української мови вилучали ті запозичення, яких немає в російській, активно підтримували калькування; активізували рідковживані в термінології української мови словотворчі суфікси -уч(ий), -юч(ий), -к(а) тощо.

Така термінологічна політика Радянського Союзу спричинила втрату українською термінологією своїх індивідуальних рис і, як наслідок, – ризик перетворитися на копію російської.

Зі здобуттям Україною державної незалежності розпочався етап інтенсивної розбудови національної термінологічної системи, зумовлений необхідністю відходу від радянських стандартів та потребою в лінгвістичній фіксації нових науково-технічних реалій. Із цією метою в Україні набули чинності такі стандарти: ДСТУ ISO 860–99 «Термінологічна робота. Гармонізування понять і термінів», що цілком відповідає ISO 860:1996 «Terminology work – Harmonization of concepts and terms»; ДСТУ 1.1:2015 «Національна стандартизація. Стандартизація та суміжні види діяльності. Словник термінів» та ін.

Інтеграція України в глобальний економічний та інформаційний простір вимагає неухильного впровадження міжнародних стандартів (наприклад, ДСТУ ISO 860–99) для забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку національної економіки. Попри очевидний прогрес у розвитку національної науково-технічної термінології, науковці вказують на низку системних проблем: тривалу чинність застарілих

нормативів СРСР, неузгодженість законодавства, дефіцит фінансування та потребу в глибшій мовній експертизі проєктів. Вирішення цих суперечностей є запорукою ефективної міжнародної комунікації та прозорості ринку технічного регулювання. Отже, термінологічна робота залишатиметься пріоритетною, адже кожна нова концепція потребує чіткої лексичної номінації для своєї практичної реалізації.

Висновки. Еволюція української наукової термінології пройшла складний шлях від природного формування на національній основі у працях НТШ та ІУНМ до періоду штучного наближення до російських стандартів у радянський час. Сучасний етап розвитку характеризується активним відродженням автентичних мовних ресурсів та гармонізацією вітчизняних галузевих терміносистем з міжнародними стандартами (зокрема ISO). Системне впорядкування наукової мови є стратегічно важливим для забезпечення ефективної фахової комунікації та повноцінної інтеграції України у глобальний науковий і технічний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дорошенко В. Огнище української науки: Наукове Товариство імені Т. Шевченка: з нагоди 75-річчя його заснування. Нью-Йорк, 1951. 116 с.
2. Інструкція для укладання словників ІУНМ. *Вісник ІУНМ.* 1928. Вип. 1. С. 66–72.
3. Кочерга О. Деякі міркування про шляхи та манівці розвитку української наукової термінології. *Сучасність*. 1994. № 7/8. С. 173–181.
4. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення. Львів : Кальварія, 1999. 110 с.
5. Огієнко І. Інститут Української Наукової Мови в Києві. Рідна мова. 1933. Ч. 2. С. 50–56.
6. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. М. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 214 с.
7. Резолюція НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології. *Мовознавство*. 1934. Ч.1. С. 17–21.
8. Шевельов Ю. Українська мова у першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. 208 с.

REFERENCES

1. Doroshenko V. (1951) Ohnyshche ukrainskoi nauky: Naukove Tovarystvo imeni T. Shevchenka: z nahody 75-richchia yoho zasnuvannia. [The hearth of Ukrainian science: Shevchenko Scientific Society: on the occasion of the 75th anniversary of its foundation]. New York. 116. [in Ukrainian].
2. Instruktsiia dlia ukladannia slovnykiv IUNM (1928). [Instructions for compiling IUNM dictionaries] Visnyk IUNM – Bulletin of IUNM. Vyp. 1. S. 66–72. [in Ukrainian].
3. Kocherha O. (1994) Deiaki mirkuvannia pro shliakhy ta manivtsi rozvytku ukrainskoi naukovoi terminolohii. [Some reflections on the ways and detours of the development of Ukrainian scientific terminology] Suchasnist – Modernity. № 7/8. S. 173–181. [in Ukrainian].
4. Nakonechna H. (1999) Ukrainska naukovo-tekhnichna terminolohiia. Istoriia i sohodennia [Ukrainian scientific and technical terminology. History and the present]. Lviv: Kalvariia. 110 s. [in Ukrainian].
5. Ohiienko I. (1933) Instytut Ukrainskoi Naukovoi Movy v Kyievi. [Institute of the Ukrainian Scientific Language in Kyiv] Ridna mova – Native language. Ch. 2. S. 50– 56. [in Ukrainian].
6. Panko T. I., Kochan I. M., Matsiuk H. M. (1994) Ukrainske terminoznavstvo [Ukrainian terminology science]. Lviv : Svit. 214 s. [in Ukrainian].
7. Rezoliutsiia NKO dlia perevirky roboty na movnomu fronti v pytanniakh terminolohii (1934). [Resolution of the People's Commissariat of Education for checking the work on the linguistic front in matters of terminology] Movoznavstvo – Linguistics. Ch. 1. S. 17–21. [in Ukrainian].
8. Sheveliov Yu. (1998) Ukrainska mova u pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941): Stan i status. [The Ukrainian Language in the first half of the Twentieth Century (1900–1941): State and Status]. Chernivtsi: Ruta. 208 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 378.147:811.111´271.1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-20

Тетяна ЄРЬОМЕНКО,
orcid.org/0009-0009-0960-9342
викладач кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) tatiana.n.eremenko@gmail.com

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ІНШОМОВНІЙ ОСВІТІ: ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ, ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕДАГОГІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті проаналізовано актуальність використання штучного інтелекту в процесі іншомовної підготовки у закладах вищої освіти з акцентом на взаємозв'язку персоналізації навчання, педагогічної трансформації та етичних аспектів. Технології штучного інтелекту розглядаються як інструмент забезпечення адаптивного навчання, індивідуалізованого зворотного зв'язку та безперервної підтримки студентів за допомогою чатботів, систем обробки природної мови та генеративних моделей. Досліджено вплив AI-орієнтованої персоналізації на розвиток мовленнєвих навичок, автономність студентів та їхню залученість до навчального процесу і мотивацію, а також на зміну традиційних підходів до викладання та оцінювання.

Особливу увагу приділено трансформації педагогічної діяльності в умовах інтеграції штучного інтелекту в освітній процес. У статті розкрито зміну ролі викладача, який переходить від функції основного джерела знань до ролі фасилітатора, посередника та оцінювача навчальної діяльності, що підтримується AI-технологіями. Також розглянуто вплив штучного інтелекту на розробку навчальних програм та систем оцінювання, зокрема необхідність переходу до процесно-орієнтованих і автентичних форм контролю знань.

Окремо висвітлено етичні виклики, пов'язані із застосуванням штучного інтелекту в освіті, зокрема питання захисту персональних даних, алгоритмічної упередженості, академічної доброчесності та залежності студентів від AI-систем. Обґрунтовано, що ефективність персоналізації навчання на основі штучного інтелекту нерозривно пов'язана з дотриманням етичних принципів, таких як прозорість, справедливість і орієнтація на людину.

Підкреслено необхідність комплексного підходу до впровадження штучного інтелекту в іншомовну освіту, за якого технологічні інновації узгоджуються з педагогічними цілями та етичними стандартами. Зроблено висновок, що штучний інтелект слід розглядати не лише як інструмент, а як системний фактор, що трансформує освітній процес, змінює педагогічну взаємодію і потребує переосмислення базових принципів навчання у вищій школі.

Ключові слова: *штучний інтелект, іншомовна освіта, персоналізація навчання, педагогічна трансформація, етика, вища освіта.*

Tetiana YEROMENKO,
orcid.org/0009-0009-0960-9342
Lecturer at the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) tatiana.n.eremenko@gmail.com

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION: PERSONALIZATION, ETHICS, AND PEDAGOGICAL TRANSFORMATION IN HIGHER EDUCATION

The article analyzes the relevance of the use of artificial intelligence in foreign language education in higher education institutions, focusing on the interrelation between personalized learning, pedagogical transformation, and ethical issues. Artificial intelligence technologies are considered as tools for providing adaptive learning, individualized feedback, and continuous student support through chatbots, natural language processing systems, and generative models. The study examines the impact of AI-driven personalization on the development of language skills, student autonomy, engagement, and motivation, as well as on the transformation of traditional approaches to teaching and assessment.

Special attention is paid to the transformation of pedagogical activity in the context of integrating artificial intelligence into the educational process. The article reveals the changing role of the teacher, who shifts from being the primary source of knowledge to acting as a facilitator, mediator, and evaluator of learning activities supported by AI technologies. The influence of artificial intelligence on curriculum development and assessment systems is also considered, particularly the need to transition toward process-oriented and authentic forms of knowledge assessment.

The article also highlights ethical challenges related to the use of artificial intelligence in education, including issues of personal data protection, algorithmic bias, academic integrity, and students' dependence on AI systems. It is argued that the effectiveness of AI-based personalized learning is inseparably connected with adherence to ethical principles such as transparency, fairness, and human-centeredness.

The necessity of a comprehensive approach to implementing artificial intelligence in foreign language education is emphasized, where technological innovations are aligned with pedagogical goals and ethical standards. It is concluded that artificial intelligence should be regarded not only as a tool, but also as a systemic factor that transforms the educational process, changes pedagogical interaction, and requires reconsideration of the fundamental principles of teaching and learning in higher education.

Key words: *artificial intelligence, foreign language education, personalization, pedagogical transformation, ethics, higher education.*

Постановка проблеми. Традиційно іншомовна підготовка у закладах вищої освіти ґрунтувалася на розвитку чотирьох основних мовленнєвих навичок: аудіювання, читання, говоріння та письма. Проте сучасне освітнє середовище зазнає суттєвих змін під впливом цифрових технологій, зокрема систем штучного інтелекту, які дедалі активніше інтегруються в навчальний процес. Застосування чат-ботів, систем автоматизованого зворотного зв'язку, генеративних мовних моделей створює нові можливості для індивідуалізації навчання, забезпечуючи студентам доступ до адаптивних освітніх ресурсів і постійної підтримки поза межами аудиторії.

Значна частина сучасних досліджень зосереджується на технічних можливостях таких систем, тоді як питання ефективності їхнього використання у формуванні мовленнєвої компетентності, а також ролі викладача в умовах цифровізації залишаються недостатньо розкритими. Особливої актуальності набуває проблема узгодження технологічних інновацій із дидактичними принципами навчання іноземних мов, де ключове значення мають комунікативна взаємодія, контекст і критичне мислення.

Крім того, впровадження штучного інтелекту в освітній процес супроводжується низкою етичних викликів. Використання генеративних моделей у виконанні навчальних завдань, зокрема письмових, ускладнює визначення авторства та ставить під сумнів традиційні підходи до оцінювання знань. Водночас існує ризик формування залежності студентів від AI-систем, що може негативно впливати на розвиток самостійного мислення та мовленнєвої автономії.

Аналіз досліджень. Питання використання штучного інтелекту в освіті активно досліджується сучасними науковцями у різних аспектах. Зокрема, О. Завацькі-Ріхтер, В. І. Марін, М. Бонд та Ф. Гувернер аналізували застосування AI у вищій освіті, звертаючи увагу на те, що більшість досліджень зосереджена на технічних аспектах, тоді як педагогічний компонент залишається недостатньо опрацьованим. Дослідники підкреслюють необхідність інтеграції технологічних рішень у навчальний процес із урахуванням дидактичних цілей та ролі викладача.

Проблематика використання чат-ботів у навчанні розглядається у працях С. Воллні, Й. Шнайдера, Д. Ді Мітрі, Й. Вайдліха, М. Ріттбергера та Х. Драхслера, які досліджують їхній потенціал як засобу підтримки навчання, зворотного зв'язку та підвищення залученості студентів. Подальші дослідження у сфері іншомовної освіти, зокрема роботи Дж. Ду, Б. К. Деніела, Ф. Коча, П. Саваша та В. Вібулійсаріна, присвячені аналізу ефективності AI-орієнтованих чат-ботів у розвитку мовленнєвих навичок, особливо говоріння, а також формуванню впевненості студентів у використанні іноземної мови.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені використанню генеративного штучного інтелекту у навчанні мов. У роботах Б. Лі, Ю. Л. Тан, С. Ванга та В. Лоуелла розглядається вплив таких технологій на процес навчання, зокрема можливості автоматизованого зворотного зв'язку та підтримки письмової діяльності. Водночас підкреслюється необхідність критичного підходу до використання таких інструментів, оскільки їх ефективність залежить від умов застосування та рівня підготовки студентів.

Питання трансформації педагогічних підходів у зв'язку з розвитком штучного інтелекту висвітлюються у дослідженнях С. Чена, Х. Сє, Д. Цзоу та Г. Дж. Хванга, а також П.-Л. Чуанга і С. Яна, які акцентують увагу на розриві між технологічними можливостями та педагогічною теорією. Вчені наголошують на зміні ролі викладача, який дедалі більше виступає як організатор, фасилітатор і оцінювач навчального процесу, а також на необхідності перегляду підходів до оцінювання результатів навчання.

Етичні аспекти використання штучного інтелекту в освіті розглядаються у міжнародних документах та наукових працях, зокрема у рекомендаціях ЮНЕСКО, де визначено основні принципи

відповідального використання AI, такі як прозорість, справедливість і орієнтація на людину. Дослідження В.Холмса, К. Порайської-Помсти, Ю. Фу, З. Венга та інших авторів розкривають проблеми упередженості алгоритмів, захисту персональних даних та відповідальності за прийняття рішень у системах штучного інтелекту.

Крім того, низка наукових робіт присвячена проблемам академічної доброчесності та залежності від AI-технологій. Зокрема, К. Біттл та О. Ел-Гаяр досліджують вплив генеративного штучного інтелекту на виконання навчальних завдань, підкреслюючи необхідність перегляду традиційних підходів до оцінювання. У свою чергу, М. Пікхарт і Л. Аль-Обейді акцентують увагу на ризиках зниження рівня критичного мислення студентів унаслідок надмірного використання AI-систем. Також Н. Селвін розглядає ширший контекст впливу штучного інтелекту на освіту, підкреслюючи можливі соціальні та педагогічні ризики його впровадження. Водночас існує потреба у комплексному підході, який поєднує технологічний, педагогічний та етичний виміри цієї проблеми.

Мета статті. Проаналізувати роль штучного інтелекту в іншомовній освіті у закладах вищої освіти, зокрема його вплив на персоналізацію навчання, трансформацію педагогічних підходів та формування етичних засад використання AI-технологій у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Однією з ключових характеристик сучасного етапу розвитку іншомовної освіти є активне впровадження технологій штучного інтелекту, що відкриває нові можливості для персоналізації навчального процесу. На відміну від традиційних моделей навчання, орієнтованих на середнього студента, AI-системи дозволяють адаптувати зміст, темп і формат навчання відповідно до індивідуальних потреб кожного здобувача освіти. Такий підхід забезпечується завдяки використанню алгоритмів машинного навчання, обробки природної мови та аналізу освітніх даних, що дає змогу створювати динамічні навчальні середовища.

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що персоналізація навчання за допомогою штучного інтелекту реалізується насамперед через інтерактивні системи, зокрема чат-боти та мовні моделі, які забезпечують постійний зворотний зв'язок і підтримку студентів. Завдяки цьому вони отримують можливість практикувати мовлення у безпечному середовищі, де помилки сприймаються як природна частина навчального процесу, що знижує рівень тривожності та підвищує мотивацію (Воллні та ін., 2021).

У контексті іншомовної освіти особливого значення набуває здатність AI-систем забезпечувати індивідуалізований зворотний зв'язок. На відміну від традиційних підходів, де викладач обмежений часом і ресурсами, автоматизовані системи можуть миттєво аналізувати мовлення або письмові роботи студентів і надавати рекомендації щодо їх покращення. Це особливо важливо для розвитку продуктивних навичок, таких як письмо та говоріння. Дослідження показують, що використання AI-орієнтованих інструментів сприяє підвищенню рівня залученості студентів та ефективності навчання, оскільки забезпечує безперервний доступ до навчальних ресурсів і підтримки (Ду, Деніел, 2024).

Водночас слід зазначити, що персоналізація навчання не є виключно технічним процесом, а передбачає складну взаємодію між технологією та педагогікою. Як підкреслює Р. Годвін-Джонс, ефективність використання штучного інтелекту в навчанні мов залежить від того, наскільки добре технологічні інструменти інтегровані у навчальний процес та відповідають цілям формування комунікативної компетентності. (Годвін-Джонс, 2022).

Один із найважливіших висновків сучасних оглядових досліджень полягає в тому, що впровадження AI в університетське навчання не можна зводити лише до технічної автоматизації окремих завдань. У систематичному огляді О. Завацькі-Ріхтер, В. І. Марін, М. Бонд і Ф. Гувернер проаналізовано значний масив досліджень і показано, що переважна частина праць у сфері AI у вищій освіті зосереджувалася на прогнозуванні, профілюванні, оцінюванні та технічних аспектах адаптивних систем, тоді як власне педагогічний вимір і роль викладача залишалися недостатньо розробленими (Завацькі-Ріхтер та ін., 2019). Саме тому інтеграція штучного інтелекту в іншомовну освіту вимагає не просто використання нових інструментів, а перегляду того, як організовується навчання, якими є функції викладача і що вважається результатом освітнього процесу.

Цю думку розвивають С. Чен, Х. Сє, Д. Цзоу та Г.-Дж. Хванг, які наголошують на наявності розриву між технологічним розвитком і педагогічною теорією. У багатьох дослідженнях детально описуються алгоритми та платформи, але значно рідше пояснюється, яким чином вони пов'язані з освітніми теоріями і як впливають на процес навчання (Чен та ін., 2020). Ефективне навчання іноземної мови передбачає розвиток комунікативної гнучкості, уміння інтерпретувати контекст і взаємодіяти з іншими, тому використання AI-систем повинно узгоджуватися з педагогічними цілями.

У цьому контексті змінюється й роль викладача. Якщо в традиційній моделі він виступав як основне джерело знань, то в умовах інтеграції штучного інтелекту його функції трансформуються. Викладач дедалі більше виконує ролі організатора навчального процесу, фасилітатора, посередника між студентом і технологією, а також експерта, який оцінює якість згенерованого контенту. Така трансформація не означає зменшення значущості викладача, навпаки, вона підсилює потребу в його професійному судженні та критичному аналізі використання технологій (Годвін-Джонс, 2021; Завацькі-Ріхтер та ін., 2019).

Важливим наслідком педагогічної трансформації є перегляд підходів до оцінювання. У дослідженні П.-Л. Чуанга та С. Яна підкреслюється, що поширення генеративного штучного інтелекту суттєво ускладнює забезпечення валідності та надійності оцінювання, оскільки студенти можуть використовувати AI для створення навчальних робіт (Чуанг, Ян, 2025). У зв'язку з цим традиційні форми контролю, орієнтовані на кінцевий результат, втрачають свою ефективність. Натомість зростає значення процесно-орієнтованого оцінювання, усних захистів, рефлексивних завдань та автентичних комунікативних ситуацій, у яких важливим є не лише результат, але й шлях його досягнення.

Таким чином, педагогічна трансформація, зумовлена впровадженням штучного інтелекту, охоплює зміну ролі викладача, перегляд підходів до оцінювання та переосмислення цілей навчання. Вона свідчить про те, що AI є не просто допоміжним інструментом, а фактором, який впливає на базові принципи організації освітнього процесу у вищій школі (Завацькі-Ріхтер та ін., 2019).

Однак педагогічні можливості штучного інтелекту не можуть розглядатися окремо від етичних питань його використання в освіті. Застосування AI-систем безпосередньо пов'язане з проблемами цінностей, відповідальності та меж допустимого втручання технологій у навчальний процес. Навіть у дослідженнях, присвячених позитивному впливу AI-чатботів на розвиток іншомовних навичок, підкреслюється не лише їхній потенціал забезпечувати персоналізовану й адаптивну практику, а й необхідність педагогічно виваженого впровадження. Зокрема, у систематичному огляді В. Вібулійсаріна та інших авторів показано, що AI-чатботи розширюють можливості безперервної мовної практики, однак їхня результативність залежить від якості навчального дизайну, рівня цифрової грамотності студентів і здатності викладача інтегрувати такі інструменти у змістовне навчання, а не просто замінювати ними взаємодію в аудиторії (Вібулійсарін та ін., 2025).

Базовим орієнтиром для осмислення етичного виміру AI є рекомендації ЮНЕСКО, ухвалені у 2021 році як перший глобальний нормативний документ у сфері етики штучного інтелекту. У цьому документі захист прав людини і людської гідності визначено як наріжний принцип, а серед ключових орієнтирів названо прозорість, справедливість, недискримінацію, людський нагляд і відповідальність. Для освітнього контексту це означає, що AI-системи не можуть розглядатися як нейтральні інструменти: вони мають оцінюватися з точки зору того, чи не обмежують вони автономію студентів, чи не закріплюють нерівність і чи не перетворюють навчання на форму прихованого технологічного контролю (ЮНЕСКО, 2021).

Саме цю думку конкретизують В. Голмс, К. Порайська-Помста, К. Голстайн, Е. Сазерленд, Т. Бейкер та інші автори, які наголошують, що етику AI в освіті слід розуміти як спільну рамку для всієї професійної спільноти, а не як набір абстрактних декларацій. Вони підкреслюють, що більшість дослідників і розробників AIED не мають спеціальної підготовки для роботи з етичними дилемами, хоча саме ці дилеми виникають у питаннях агентності, справедливості, педагогіки, розподілу користі й потенційної шкоди. Отже, мова йде не лише про технічну якість систем, а про необхідність міждисциплінарного підходу, який враховує інтереси студентів, викладачів, інституцій і суспільства загалом (Голмс та ін., 2022).

Близьку позицію займають Ю. Фу та З. Венг, які у систематичному огляді підкреслюють, що відповідальне використання AI в освіті має бути людиноцентричним. Автори виокремлюють п'ять головних етичних вимірів: справедливість та рівність, приватність і безпеку, невчинення шкоди та доброчинність, агентність і автономію, а також прозорість і зрозумілість систем. Для іншомовної освіти це особливо важливо, оскільки автоматизовані мовні системи можуть відтворювати культурні, мовні або соціальні упередження, а також стимулювати пасивне споживання згенерованого контенту замість активного мовленнєвого продукування (Фу, Венг, 2024).

Етичний вимір AI в освіті, однак, не обмежується загальними принципами. У розділі "The Ethics of AI in Education" К. Порайська-Помста, В. Голмс і С. Неморін наголошують, що AIED підсилює старі соціокультурні нерівності й водночас створює нові дилеми, пов'язані з тим, які саме освітні результати ми вважаємо цінними. Автори пов'язують етику AI не лише з питаннями дизайну систем, але й з «етикою педагогік», тобто з тим, які моделі навчання підтримуються технологіями, які форми поведінки вони нормалізують

і які цінності просувають у ширшій соціотехнічній системі (Порайська-Помста, Голмс, Неморін, 2024). У цьому сенсі штучний інтелект в іншомовній освіті впливає не тільки на інструменти, а й на саме розуміння навчання мови як людської, культурно вбудованої практики.

Критичну перспективу на ці процеси пропонує Н. Селвін, який застерігає від технооптимістичного уявлення про AI як автоматичне покращення освіти. На його думку, головна проблема полягає не лише в тому, як саме працюють алгоритми, а в тому, який соціальний порядок вибудовується навколо них. Такий підхід дозволяє побачити ризики де професійну працю викладача можуть зводити до нагляду за платформами, а складний освітній процес – до набору вимірюваних показників і керованих даних. Для іншомовної освіти це означає небезпеку звуження мовного навчання до функціональної ефективності, тоді як реальна комунікація передбачає неоднозначність, інтерпретацію та міжкультурний контекст (Селвін, 2019).

Окремим блоком постають питання академічної доброчесності. У систематичному огляді К. Біттл та О. Ел-Гаяра показано, що вплив генеративного AI на доброчесність у вищій освіті значно ширший за проблему плагіату. Звідси випливає, що університетам недостатньо просто посилювати контроль або шукати способи виявлення AI-згенерованого тексту. Потрібно переглядати самі формати завдань, роблячи їх більш процесно-орієнтованими, рефлексивними та такими, що вимагають особистісного внеску студента (Біттл, Ел-Гаяр, 2025). Для іншомовної освіти це особливо актуально, оскільки письмові роботи, переклад, есе та навіть усні продукти дедалі частіше можуть створюватися за допомогою генеративних систем.

Не менш суттєвим є ризик поступової залежності від AI-систем. У дослідженні М. Пікхарта та Л. Аль-Обейді, проведеному на основі поглядів 40 викладачів із Чехії та Іраку, зафіксовано занепокоєння щодо приватності, можливих зловживань даними, плагіату, а також послаблення критичного мислення студентів унаслідок надмірного використання AI. Важливо, що серед опитаних були викладачі іноземних мов, отже, висновки безпосередньо стосуються іншомовної освіти. У такому контексті проблема полягає не лише в тому, що студент може використати AI для спрощення роботи, а й у тому, що поступово формується звичка делегувати системі ті когнітивні операції, які й становлять суть навчання: аналіз, добір мовних засобів, побудову аргументації, редагування власного висловлювання (Пікхарт, Аль-Обейді, 2025).

Висновки. Отже, штучний інтелект у сучасній іншомовній освіті у вищій школі слід розглядати не як сукупність окремих цифрових інструментів, а як фактор глибокої перебудови освітнього процесу. Він розширює можливості персоналізації навчання, забезпечує безперервний зворотний зв'язок, створює нові умови для розвитку мовленнєвих навичок і водночас змінює роль викладача, логіку оцінювання та критерії академічної успішності. Проте ефективність таких технологій не є самодостатньою. Вона залежить від того, наскільки їх використання узгоджується з педагогічними цілями, принципами академічної доброчесності та етичними стандартами.

Сучасні дослідження переконливо свідчать, що відповідальне впровадження AI в іншомовну освіту має спиратися на прозорість, справедливість, захист приватності, людський нагляд і підтримку автономії студента. Саме тому перспективним є не технократичний, а людиноцентричний підхід, за якого штучний інтелект підсилює освітній процес, але не підміняє його людський, комунікативний і культурний вимір. Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на вивчення довготривалого впливу AI на формування іншомовної комунікативної компетентності, на розробку етично виважених моделей оцінювання та на пошук оптимального балансу між технологічною підтримкою і самостійною пізнавальною діяльністю студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bittle K., El-Gayar O. Generative AI and academic integrity in higher education: A systematic review and research agenda. *Information*. 2025. Vol. 16, No. 4. P. 1–15.
2. Chen X., Xie H., Zou D., Hwang G.-J. Application and theory gaps during the rise of Artificial Intelligence in Education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2020. Vol. 1. URL: https://surl.li/tepjzp (date accessed: 27.04.2026).
3. Chuang P.-L., Yan X. Language assessment in the era of generative artificial intelligence: Opportunities, challenges, and future directions. *System*. 2025. Vol. 134. URL: https://surl.li/myydbi(date accessed: 27.04.2026).
4. Du J., Daniel B. K. Transforming language education: A systematic review of AI-powered chatbots for English as a foreign language speaking practice. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2024. Vol. 6. P. 1–12.
5. Fu Y., Weng Z. Navigating the ethical terrain of AI in education: A systematic review on framing responsible human-centered AI practices. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2024. Vol. 7. P. 1–20.
6. Godwin-Jones R. Partnering with AI: Intelligent writing assistance and instructed language learning. *Language Learning & Technology*. 2022. Vol. 26, No. 2. P. 5–24.

7. Holmes W., Porayska-Pomsta K., Holstein K., Sutherland E., Baker T. et al. Ethics of AI in education: Towards a community-wide framework. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*. 2022. Vol. 32. P. 504–526.
8. Koç F. Ş., Savaş P. The use of artificially intelligent chatbots in English language learning: A systematic meta-synthesis study of articles published between 2010 and 2024. *ReCALL*. 2025. Vol. 37, No. 1. P. 4–21.
9. Li B., Tan Y. L., WangC., Lowell V. Two years of innovation: A systematic review of empirical generative AI research in language learning and teaching. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2025. Vol. 9. URL: https://surl.li/bqfoxm (date accessed: 25.04.2026).
10. Pikhart M., Al-Obaydi L. H. Reporting the potential risk of using AI in higher education: Subjective perspectives of educators. *Computers in Human Behavior Reports*. 2025. Vol. 18. P. 1–10.
11. Porayska-Pomsta K., Holmes W., Nemorin S. The Ethics of Artificial Intelligence in Education.New York : Routledge, 2023. 312 p.
12. Selwyn N. Should robots replace teachers? AI and the future of education. Cambridge: Polity Press, 2019. 224 p.
13. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris : UNESCO, 2021. 43 p.
14. Wiboolyasarin W., Wiboolyasarin K., Tiranant P., Jinowat N., BoonyakitanontP. AI-driven chatbots in second language education: A systematic review of their efficacy and pedagogical implications. *Ampersand*. 2025. Vol. 14. URL: https://surl.lu/olpiic(dateaccessed: 25. 04. 2026).
15. Wollny S., Schneider J., Di Mitri D., Weidlich J., Rittberger M., Drachsler H. Are we there yet? A systematic literature review on chatbots in education. *Frontiers in Artificial Intelligence*. 2021. Vol. 4. URL: https://surl.li/cvauod (dateaccessed: 25.04.2026).
16. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education: Where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education.* 2019. Vol. 16. P. 1–27.

REFERENCES

1. Bittle K., El-Gayar O. (2025). Generative AI and academic integrity in higher education: A systematic review and research agenda. *Information*, 16(4), 1–15.
2. Chen X., Xie H., ZouD., Hwang G.-J. (2020). Application and theory gaps during the rise of artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 1. Retrieved from: https://surl.li/tepjzp (accessed 27 April 2026).
3. Chuang P.-L.,Yan X. (2025). Language assessment in the era of generative artificial intelligence: Opportunities, challenges, and future directions. *System*, 134.Retrieved from: https://surl.li/myydbi (accessed 27 April 2026).
4. Du J.,Daniel B. K. (2024). Transforming language education: A systematic review of AI-powered chatbots for English as a foreign language speaking practice. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 6, 1–20.
5. Fu Y., Weng Z. (2024). Navigating the ethical terrain of AI in education: A systematic review on framing responsible human-centered AI practices. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 7,1–20.
6. Godwin-Jones R. (2022). Partnering with AI: Intelligent writing assistance and instructed language learning. *Language Learning & Technology*, 26(2), 5–24.
7. Holmes W., Porayska-Pomsta K., Holstein K., Sutherland E., Baker T., et al. (2022). Ethics of AI in education: Towards a community-wide framework. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 32, 504–526.
8. Koç F. Ş., Savaş P. (2025). The use of artificially intelligent chatbots in English language learning: A systematic meta-synthesis study of articles published between 2010 and 2024. *ReCALL*, 37(1), 4–21.
9. Li B., Tan Y. L., Wang C., Lowell V. (2025). Two years of innovation: A systematic review of empirical generative AI research in language learning and teaching. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 9. Retrieved from:
10. https://surl.li/bqfoxm(accessed 25 April 2026).
11. Pikhart M., Al-Obaydi L. H. (2025). Reporting the potential risk of using AI in higher education: Subjective perspectives of educators. *Computers in Human Behavior Reports*, 18, 1–10.
12. Porayska-Pomsta K., Holmes W., Nemorin S. (2023). The Ethics of Artificial Intelligence in Education. New York : Edward Elgar Publishing.
13. Selwyn N. (2019). Should robots replace teachers?AI and the future of education.Cambridge: Polity Press.
14. UNESCO. (2021). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO.
15. Wiboolyasarin W., Wiboolyasarin K., Tiranant P., Jinowat N., Boonyakitanont P. (2025). AI-driven chatbots in second language education: A systematic review of their efficacy and pedagogical implications. *Ampersand*, 14. Retrieved from: https://surl.lu/olpiic (accessed 25 April 2026).
16. Wollny S., Schneider J., Di Mitri D., Weidlic, J., Rittberger M., Drachsler H. (2021). Are we there yet? A systematic literature review on chatbots in education. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 4. Retrieved from: https://surl.li/cvauod (accessed 25 April 2026).
17. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education: Where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16, 1–27.

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

:

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 811.111'373.612/.72
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-21

Nataliia KOMLYK,
orcid.org/0000-0002-1004-5603
PhD in Philology,
Senior Lecturer at the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) nataly.off1618@gmail.com

COLORONYMS IN ENGLISH IDIOMS AS VERBALIZERS OF CONCEPTUAL AND CULTURAL MEANINGS

The article investigates coloronyms in English idioms as verbalizers of conceptual and cultural meanings. The study examines how color terms function within idiomatic expressions and analyzes their role in shaping and interpreting abstract meaning. The relevance of the research is determined by the growing interest in cognitive and linguacultural approaches to language analysis, as well as by the need to examine idiomatic expressions as carriers of structured and culturally conditioned meanings in contemporary linguistic studies. The research identifies key semantic patterns of color usage in idioms and demonstrates that coloronyms operate as conventionalized elements of conceptualization. It is shown that color terms activate stable associative links that structure the interpretation of experience through linguistically established patterns, enabling the representation of abstract concepts in a compact and accessible form and ensuring their consistent interpretation within idiomatic usage. The analysis further demonstrates that coloronyms play a significant role in the expression of emotional states and evaluative meanings. Idiomatic expressions with color components encode affective and attitudinal meanings, allowing speakers to convey complex emotional responses and evaluative judgments in a condensed and recognizable way, which increases the expressive potential of language. Particular attention is given to the cultural dimension of coloronyms. The study reveals that idioms involving color reflect culturally embedded knowledge, social practices, and shared models of interpretation that shape meaning beyond literal reference. Their interpretation is based on collective experience and culturally established associations, which determine the stability and recognizability of such expressions. The findings indicate that coloronyms function as integrative semantic elements that combine conceptual, emotional, evaluative, and cultural dimensions within idiomatic meaning. Their role is shown to be structurally significant in the organization and transmission of meaning in English idioms, confirming their importance as a productive linguistic mechanism within phraseological systems and idiomatic discourse.

Key words: *coloronyms, idioms, conceptualization, cultural semantics, verbalizer, linguacultural approach.*

Наталія КОМЛИК,
orcid.org/0000-0002-1004-5603
доктор філософії,
старший викладач кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) nataly.off1618@gmail.com

КОЛЬОРОНІМИ В АНГЛІЙСЬКИХ ІДІОМАХ ЯК ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ЗНАЧЕНЬ

У статті досліджено кольороніми в англійських ідіомах як вербалізатори концептуальних і культурних значень. Розглянуто функціювання кольороназв у складі ідіоматичних одиниць та проаналізовано їхню роль у формуванні й інтерпретації абстрактного змісту. Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу до когнітивних і лінгвокультурних підходів у мовознавстві, а також необхідністю вивчення розгляданих одиниць як носіїв структурованих і культурно зумовлених значень у сучасних лінгвістичних студіях. У результаті дослідження визначено основні семантичні моделі вживання кольороназв в ідіомах та доведено, що кольороніми функціюють як конвенціоналізовані елементи концептуалізації. Встановлено, що кольороназви активують стійкі асоціативні зв'язки, які структурують інтерпретацію досвіду через мовно закріплені моделі, забезпечуючи репрезентацію абстрактних понять у компактній і доступній формі та їх послідовне тлумачення в ідіоматичному мовленні. З'ясовано, що кольороніми відіграють важливу роль у вираженні емоційних станів та оцінних значень. Ідіоматичні вирази з колірним компонентом кодують афективні й оцінні смисли, що дає змогу передавати складні емоційні реакції та оцінні судження у стислій і впізнаваній формі, підвищуючи експресивний потенціал мови. Окрему увагу приділено культурному виміру кольоронімів. Репрезентовано, що ідіоми з колірним компонентом відображають культурно зумовлені знання, соціальні практики та спільні моделі інтерпретації, які формують значення поза межами буквального тлумачення. Їх інтерпретація ґрунтується на колективному досвіді та культурно

усталених асоціаціях, що забезпечує їхню стабільність і впізнаваність. Результати дослідження свідчать про те, що кольороніми функціюють як інтегративні семантичні елементи, які поєднують концептуальний, емоційний, оцінний і культурний виміри в межах ідіоматичного значення. Їхню роль визначено як структурно значущу для організації та передачі смислу в англійських ідіомах. Цей факт підтверджує важливість кольоронімів як особливих конституентів у лексичній системі та ідіоматичному дискурсі.

Ключові слова: *кольороніми, ідіоми, концептуалізація, культурна семантика, вербалізатор, лінгвокультурний підхід.*

Problem Statement. In recent linguistic studies, idiomatic expressions are increasingly approached not simply as fixed language units, but as structures that reflect both cognitive processes and culturally shaped meanings. Within this perspective, coloronyms in English idioms deserve particular attention, since they function beyond their direct denotative meaning and participate in the verbalization of more abstract conceptual and cultural content.

From the standpoint of cognitive linguistics, meaning is largely organized through conceptual metaphor, which allows abstract notions to be interpreted via more concrete domains. As noted in recent research, "conceptual metaphor (CM) refers to comprehending one thought or abstract concept in terms of another" (Xia Zhao, Yi Zheng, Xincheng Zhao, 2023: 2). Importantly, metaphor is not limited to isolated expressions but permeates everyday language use, as it "infuses our language, daily lives, and actions" (Xia Zhao, Yi Zheng, Xincheng Zhao, 2023: 2).

At the same time, current research increasingly questions the purely perceptual nature of color meaning. It has been shown that color associations are, to a considerable extent, shaped through language: "many color associations … are likely learned through language" (Liu, van Paridon, Lupyan, 2025: 1). This suggests that coloronyms should be viewed not as neutral descriptors, but as carriers of linguistically mediated and culturally grounded meanings. In this respect, idiomatic expressions appear to be a particularly revealing domain, since metaphor and idiom comprehension are closely interconnected (Xia Zhao, Yi Zheng, Xincheng Zhao, 2023: 2).

Analysis of recent research and publications. The study of coloronyms in idiomatic expressions has developed at the intersection of several research areas, including cognitive linguistics, phraseology, and cultural semantics. In recent years, particular attention has been paid to the relationship between color and conceptual meaning. For instance, K. Schloss argues that color is systematically associated not only with physical objects but also with abstract concepts, emphasizing that color – concept relations are "highly flexible and context dependent" (Schloss, 2023). This approach highlights the cognitive dimension of color meaning and its variability across contexts.

At the same time, recent studies in phraseology specifically address idioms containing color components. A. Jalilzada, analyzing English color idioms, demonstrates that such expressions systematically encode emotional and conceptual meanings through stable metaphorical patterns, for example linking red with anger, blue with sadness, and green with envy (Jalilzada, 2025). This confirms that coloronyms function as structured semantic markers rather than arbitrary components of idioms.

A number of recent comparative and intercultural studies further demonstrate that color-based idioms reflect both universal and culture-specific meanings. Thus, research on English and Uzbek phraseology shows that color components simultaneously encode shared cognitive patterns (e.g., white as purity, black as negativity) and culturally specific interpretations shaped by historical and social contexts (Jumaniyazova, 2026). Similar conclusions are reached in studies focusing on cross-linguistic idiom comprehension, where color idioms are treated as carriers of implicit cultural meaning (Yusifova, 2021).

In addition, recent work in cognitive phraseology emphasizes that idioms should not be treated as purely fixed expressions but as dynamic units grounded in conceptual structures. Studies show that idioms are closely related to conceptual metaphor theory, although their interpretation may involve multiple cognitive mechanisms beyond metaphor alone (Kovaliuk, 2022). This perspective broadens the analytical framework for studying idioms with coloronyms.

Despite these advances, existing research tends to address either the semantic structure of color idioms, their cognitive basis, or their cultural specificity separately. There remains a lack of integrated analysis that would consider coloronyms in English idioms specifically as verbalizers of conceptual and cultural meanings, supported by a systematic and practice-oriented examination of diverse idiomatic material. This gap determines the relevance of the present study.

The aim of the article is to examine the role of color terms in English idioms in encoding abstract meanings shaped by cognitive and cultural factors. Particular attention is given to identifying semantic patterns of color usage and illustrating them through the analysis of idiomatic expressions.

Analysis and Discussion. In English idioms, color terms function not as literal descriptors but as condensed carriers of conceptual meaning. They enable the structuring of abstract experience through stable associative patterns, which are largely grounded in conceptual metaphor. As noted, "conceptual metaphor (CM) refers to comprehending one thought or abstract concept in terms of another" (Xia Zhao, Yi Zheng, Xincheng Zhao, 2023: 2).

At the level of idiomatic usage, these mappings appear as recurrent links between specific colors and conceptual domains. The color ***red***, for instance, is regularly associated with heightened emotional intensity or loss of control, as in ***to see red***, ***a red rag to a bull***, and ***to be in the red***. Similarly, ***black*** encodes a range of negative or undesirable states, which can be observed in expressions such as ***black mood***, ***black day***, ***black spot***, and ***to blackball someone***. By contrast, ***white*** tends to signal mitigation or moral reinterpretation, as in ***white lie***, ***white magic***, and ***to wave the white flag***.

These patterns demonstrate that coloronyms do not function randomly within idioms but activate established conceptual schemas. This is particularly evident in the case of ***green***, which extends beyond its basic perceptual meaning to encode several conceptual domains. In expressions such as ***to give the green light***, ***green shoots***, green economy, and ***greenhorn***, the color term is associated with permission, renewal, environmental orientation, and inexperience respectively. Such variability reflects the fact that "many color associations … are likely learned through language" (Liu, van Paridon, Lupyan, 2025: 1).

A similar mechanism can be observed in idioms with ***blue***, where the color term activates a network of related conceptual meanings. Expressions such as ***feel blue***, ***out of the blue***, ***blue Monday***, and ***blue-eyed boy*** illustrate how a single color can structure different aspects of experience, including emotional state, unexpectedness, and social evaluation. In the case of ***grey***, idioms such as ***a grey area***, ***grey market***, and ***grey matter*** reflect the conceptualization of ambiguity, hybridity, and intellectual capacity.

Taken together, these examples show that coloronyms in English idioms function as structured semantic markers that encode and stabilize conceptual knowledge. Their recurring use across idiomatic expressions confirms that they play a systematic role in organizing how abstract meanings are linguistically represented.

However, the role of coloronyms is not confined to conceptual structuring alone. In idiomatic usage, they become especially productive in conveying emotional states and evaluative meanings, where the color component functions as a direct marker of affect and speaker attitude.

Color terms are deeply embedded in emotional expression, as "color is a powerful tool for conveying emotion across cultures" (Ananthram, Winn, Muresan, 2023: 176). This connection is clearly reflected in a wide range of idiomatic expressions where color encodes specific emotional states. For instance, ***to be tickled pink*** denotes strong pleasure, ***to look green*** signals physical discomfort or nausea, ***to be as white as a sheet*** indicates fear or shock, while ***to go purple with rage*** intensifies the representation of anger. Particularly stable are metaphorical patterns such as ***feel blue*** and ***green with envy***, which confirm that "metaphoric language frequently uses color as a vehicle for emotion" (Ananthram, Winn, Muresan, 2023: 176).

The effectiveness of such idioms is determined by the very nature of emotion as a linguistic phenomenon. Emotion is understood as a category that "expresses, evaluates, and portrays various emotional waves… such as love and hate, anger and pleasure" (Pansat, Khalikova, 2023: 86). This dual function explains why coloronyms simultaneously encode both emotional states and evaluative meanings.

In evaluative contexts, coloronyms operate as compact markers of judgment. Negative evaluation is conveyed through idioms such as ***black sheep***, ***black mark***, ***to be in someone's black books***, ***a grey character***, and ***a black look***, all of which signal disapproval, exclusion. In contrast, positive evaluation is expressed in idioms like ***golden opportunity***, ***golden handshake***, ***silver lining***, ***to be in the pink***, and ***a rosy outlook***, where color contributes to meanings of success, optimism, or well-being.

A particularly productive group of idioms integrates emotional and evaluative meanings within a single structure. Expressions such as ***to have a yellow streak***, ***to paint a rosy picture***, ***to give someone a black eye*** (to damage reputation), ***to see things in black and white***, and ***to catch someone red-handed*** illustrate how coloronyms reinforce both emotional intensity and evaluative stance. In such cases, color functions as a cognitive shorthand that condenses perception, attitude, and interpretation into a single linguistic unit.

The communicative relevance of coloronyms is further supported by the observation that "people also take advantage of color terms to strengthen their messages and convey emotions in natural interactions" (Volkova, Dolan, Wilson, 2012: 306). Moreover, color is not only expressive but also constitutive of emotional experience itself, since "colors are both indicative of and have an effect on our feelings and emotions" (Volkova, Dolan, Wilson, 2012: 306).

This explains the stability and recognizability of color-based idioms across speakers and contexts.

Beyond their role in structuring concepts and expressing emotion, coloronyms in English idioms function as carriers of culturally embedded meanings. In such cases, the interpretation of color is shaped not only by cognition but also by historically and socially conditioned symbolic associations.

The cultural dimension of color semantics becomes particularly evident in idioms whose meanings cannot be derived from perception alone. For instance, ***blue blood*** denotes aristocratic origin, ***white elephant*** refers to something costly but useless, and ***red tape*** signals excessive bureaucracy. Similarly, ***pink-collar job*** reflects gendered labor divisions, while ***black tie*** encodes formal social conventions. These meanings emerge from cultural practices rather than inherent properties of color.

The variability of such associations is well documented in linguistic research, which emphasizes that "some color-concept associations vary by culture and are influenced by the traditions and beliefs of a society" (Volkova, Dolan, Wilson, 2012: 307). This explains why idioms like ***red letter day*** (a significant or memorable occasion), ***white Christmas*** (a culturally idealized holiday), or ***black Friday*** (a major shopping event) are deeply rooted in specific cultural contexts.

At the same time, certain color-based meanings demonstrate a degree of cross-cultural stability. As noted, "some expressions involving colors share the same meaning across many languages" (Volkova, Dolan, Wilson, 2012: 307). This is reflected in widely recognizable patterns such as ***red flag*** (warning sign), ***green light*** (permission), and ***black market*** (illegal trade), where the symbolic meaning of color has become conventionalized across linguistic communities.

Coloronyms also encode culturally specific models of experience through idiomatic imagery. Expressions such as ***to be born with a silver spoon in one's mouth***, ***to roll out the red carpet***, and ***to give someone the green light*** illustrate how color interacts with social norms, values, and practices. In these cases, idioms function as condensed representations of culturally shared knowledge.

Importantly, phraseological units with color components are inherently expressive and evaluative, as they "express the speaker's point of view about humanity and phenomena" (Pansat, Khalikova, 2023: 91). This highlights the role of idioms as vehicles of cultural interpretation, where color serves as a key element in shaping meaning.

Furthermore, the symbolic function of color is closely linked to emotional perception, since "the use of color is a potent means of expressing emotions that are universally understood across different cultures" (Pansat, Khalikova, 2023: 87). This dual nature – cultural and emotional – explains the stability of coloronyms in idiomatic language.

Conclusions. The analysis has shown that coloronyms in English idioms function as conventionalized meaning-forming elements that extend beyond their literal reference to color. Within idiomatic structures, they activate stable associative patterns that allow speakers to interpret abstract, emotional, and socially relevant experience in a linguistically economical and cognitively accessible way.

The findings indicate that color terms play a significant role in shaping both emotional expression and evaluative perspective. In idiomatic usage, they serve as reliable markers of affective states and speaker attitude, enabling the condensation of complex meanings into compact and recognizable forms. These meanings are not inherent to color itself but emerge through repeated use within the language system, where they become established as part of shared linguistic knowledge.

The analysis also highlights the cultural dimension of coloronyms, which function as carriers of socially embedded meanings. Idioms involving color reflect collective experience, historical practices, and culturally specific models of interpretation, making their understanding dependent on shared background knowledge. This confirms that idiomatic meaning is shaped not only by cognitive processes but also by cultural context.

From a functional perspective, coloronyms demonstrate a high degree of semantic versatility. They contribute to meaning specification, structure interpretation, signal evaluation, and facilitate cognitive processing by condensing complex meanings into easily retrievable units. Their ability to integrate these functions within a single lexical component accounts for their stability and productivity in English idiomatic usage.

Overall, coloronyms can be regarded as integrative semantic elements that mediate between conceptualization, emotional experience, and cultural interpretation. Their systematic presence in idiomatic expressions underscores their importance as a linguistic mechanism for organizing and transmitting meaning.

The results of the study open up new perspectives for further research into the interaction between color semantics and phraseology, particularly in cross-cultural and comparative contexts, where variation in color-based associations may reveal deeper differences in linguistic and cultural conceptualization.

BIBLIOGRAPHY

1. Ananthram A., Winn O., Muresan S. FeelingBlue: A Corpus for Understanding the Emotional Connotation of Color in Context. *Transactions of the Association for Computational Linguistics*. 2023. Vol. 11. P. 176–190.
2. Jalilzada A. Color-Indicating Idioms in English: Semantics, History, and Syntactic Patterns. *Global Spectrum of Research and Humanities*. 2025. Vol. 2, no. 5. P. 82–92.
3. Jumaniyazova Z. A linguistic study of color-based phraseological units in Uzbek and English. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*. 2026. Vol. 48. P. 18–25.
4. Kovaliuk Y. Idioms in cognitive linguistics: Is it all about conceptual metaphor theory? British and American Studies. 2022. Vol. 28. P. 287–298.
5. Liu Q., van Paridon J., Lupyan G. Learning about color from language. *Communications Psychology.* 2025. Vol. 3, no. 60. P. 1–10.
6. Pansat Z., Khalikova N. Semantic Features of Color in Emotional, Expressive Words: The Concept of "Blue" in the Kazakh Language. *International Journal of Society, Culture & Language.* 2023. Vol. 11, no. 2. P. 85–93.
7. Schloss K. B. Color semantics in human cognition. Current Directions in Psychological Science. 2024. Vol. 33(1). P. 58–67.
8. Volkova S., Dolan W., Wilson Th. Clex: A Lexicon for Exploring Color, Concept and Emotion Associations in Language. *Proceedings of the 13th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*. Avignon, (France), April 23–27, 2012. Avignon, 2012. P. 306–314.
9. Yusifova P. Colour idioms in linguocultural comprehension of implicit meaning in English and Azerbaijani languages. Journal of Language and Cultural Education. 2021. Vol. 9, no. 2. P. 69–76.
10. Zhao X., Zheng Y., Zhao X. Global bibliometric analysis of conceptual metaphor research over the recent two decades. *Frontiers in Psychology.* 2023. No. 14: 1042121. P. 1–16.

REFERENCES

1. Ananthram A., Winn O., Muresan S. (2023). FeelingBlue: A Corpus for Understanding the Emotional Connotation of Color in Context. *Transactions of the Association for Computational Linguistics*. Vol. 11. 176–190.
2. Jalilzada A. (2025). Color-Indicating Idioms in English: Semantics, History, and Syntactic Patterns. Global Spectrum of Research and Humanities. Vol. 2, no. 5. 82–92.
3. Jumaniyazova Z. (2026). A linguistic study of color-based phraseological units in Uzbek and English. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development.* Vol. 48. 18–25.
4. Kovaliuk Y. (2022). Idioms in cognitive linguistics: Is it all about conceptual metaphor theory? *British and American Studies.* Vol. 28. 287–298.
5. Liu Q., van Paridon J., Lupyan G. (2025). Learning about color from language. *Communications Psychology*. Vol. 3, no. 60. 1–10.
6. Pansat Z., Khalikova N. (2023). Semantic Features of Color in Emotional, Expressive Words: The Concept of "Blue" in the Kazakh Language. *International Journal of Society, Culture & Language.* Vol. 11, no. 2. 85–93.
7. Schloss K. B. (2024). Color semantics in human cognition. Current Directions in Psychological Science. Vol. 33(1). 58–67.
8. Volkova S., Dolan W., Wilson Th. (2012). Clex: A Lexicon for Exploring Color, Concept and Emotion Associations in Language. *Proceedings of the 13th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*. Avignon, (France), April 23–27, 2012. 306–314.
9. Yusifova P. (2021). Colour idioms in linguocultural comprehension of implicit meaning in English and Azerbaijani languages. *Journal of Language and Cultural Education.* Vol. 9, no. 2. 69–76.
10. Zhao X., Zheng Y., Zhao X. (2023). Global bibliometric analysis of conceptual metaphor research over the recent two decades. *Frontiers in Psychology*. No. 14: 1042121. 1–16.

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 372.882
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-22

Інна КОШОВА,
orcid.org/0009-0001-4304-5925
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) koshova_i@ukr.net

ІМПРЕСІОНІСТИЧНА ПОЕТИКА ОПОВІДАННЯ МИХАЙЛА МОГИЛЯНСЬКОГО «НАРЕЧЕНА»: ПСИХОЛОГІЗМ, ХРОНОТОП І ЕРОТИЧНИЙ ДИСКУРС

У статті досліджено особливості імпресіоністичної поетики оповідання Михайла Могилянського «Наречена» та специфіку репрезентації образу головної героїні як втілення модерністської концепції «нової жінки». Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подальшого осмислення творчої спадщини М.Могилянського як одного з малодосліджених представників українського модернізму початку ХХ століття. Метою статті є аналіз психологізму, хронотопу, світлотіньової та кольорової образності, системи художніх деталей у творі, а також з'ясування особливостей художнього втілення ідей жіночої емансипації та «нової моралі». Встановлено, що оповідання «Наречена» є показовим зразком української модерністської прози, у якому виразно реалізуються принципи імпресіоністичного письма. Психологізм твору ґрунтується на відтворенні миттєвих вражень, емоційних станів і внутрішніх переживань героїні. Виявлено, що важливу роль у формуванні художньої цілісності тексту відіграють світлотіньові та кольорові контрасти, фрагментарність портретних характеристик, система наскрізних деталей і суб'єктивізований хронотоп. Простір і час подаються крізь призму індивідуального сприйняття героїні, що відповідає естетиці імпресіонізму. Доведено, що головна героїня твору репрезентує модерністський тип «нової жінки» – освіченої, внутрішньо незалежної особистості, здатної до самостійного осмислення власних почуттів і сексуальності. Її поведінка інтерпретується як вияв концепції жіночої емансипації та «нової моралі», характерної для української модерністської літератури початку ХХ століття. Простежено інтертекстуальну спорідненість оповідання з художньо-філософськими пошуками В.Винниченка. Зроблено висновок, що «Наречена» демонструє органічне поєднання імпресіоністичної техніки письма з модерністським осмисленням проблем кохання, тілесності, свободи вибору та жіночої суб'єктності.

Ключові слова: *Михайло Могилянський, імпресіонізм, психологізм, хронотоп, художня деталь, модернізм, нова жінка, жіноча емансипація, нова мораль.*

Inna KOSHOVA,
orcid.org/0009-0001-4304-5925
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) koshova_i@ukr.net

IMPRESSIONIST POETICS IN MYKHAILO MOHYLIANSKYI'S SHORT STORY "THE BRIDE": PSYCHOLOGISM, CHRONOTOPE AND EROTIC DISCOURSE

The article explores the distinctive features of the impressionist poetics in Mykhailo Mohylianskyi's short story «The Bride» and analyzes the representation of the female protagonist as an embodiment of the modernist concept of the «new woman». The relevance of the study stems from the need to further examine the literary legacy of M. Mohylianskyi, one of the relatively understudied representatives of early twentieth-century Ukrainian modernism. The aim of the article is to examine the psychologism, chronotope, light-and-shadow and color imagery and the system of artistic details in the short story, as well as to identify the distinctive features of the artistic embodiment of the ideas of women's emancipation and the «new morality». It has been established that «The Bride» is a significant example of Ukrainian modernist prose, clearly embodying the principles of impressionist writing. The psychologism of the short story is grounded in the representation of fleeting impressions, emotional states and the heroine's inner experiences. The study reveals that light-and-shadow and color contrasts, the fragmentary portrayal of characters, the system of recurring artistic details and a subjectivized chronotope are essential to the artistic coherence of the text. Space and time are represented through the prism of the heroine's subjective perception, a feature that corresponds to the aesthetics of Impressionism. It is argued that the heroine represents the modernist type of the «new woman» – an educated and internally independent individual capable of self-reflection on her emotions and sexuality. Her behavior is interpreted as an expression of the ideas of

women's emancipation and the «new morality», which constituted an important component of early twentieth-century Ukrainian modernist discourse. The study identifies the intertextual affinity between the short story and the artistic and philosophical pursuits of Volodymyr Vynnychenko. It is concluded that «The Bride» exemplifies an organic synthesis of impressionist narrative techniques and a modernist engagement with the themes of love, corporeality, freedom of choice and female subjectivity.

Key words: *Mykhailo Mohylianskyi, Impressionism, psychologism, chronotope, artistic detail, Modernism, the New Woman, women's emancipation, the New Morality.*

Постановка проблеми. Творчість Михайла Могилянського, письменника, публіциста, літературного критика, малодосліджена в сучасному літературознавстві. Репресивні дії тоталітарного режиму перервали творчу діяльність митця в 30-х роках. «Якби постать М. Могилянського дотепер не була «білою плямою» в українській літературі, його беззаперечно можна було б наректи одним із засновників модерністської інтелектуальної прози, майстром урбаністичного й еротичного наративу» (Синьоок, 2015: 7). Послідовний естет у літературі, вірний модерністській стихії, він у своїх ранніх художніх творах (оповіданнях «Наречена», «Стріл», «Згуба», «Ратовниця», «Покута» та ін.) близький до імпресіоністичної прози М.Коцюбинського й неореалістичних здобутків В. Винниченка. «Шукаючи своє місце в літературі раннього модернізму, він приглядався до ідіостилю М. Коцюбинського, у творах якого «життя людини розгортається в нерозривному зв'язку з життям Космосу». Але йому був ближчий В. Винниченко з «новою мораллю», зокрема його трактування сексуальних аспектів людського існування» (Ковалів, 2013: 436). Як слушно зазначає С.Кривенко, «морально-етичні пошуки М.Могилянського ближчі до творів письменників, які переглядали старі моральні ідеали» (Кривенко, 2002: 13). Як у творах А. Кримського, В. Винниченка, О. Кобилянської та інших митців-модерністів, події в текстах М. Могилянського розвиваються в місті. Проте «побутовий елемент автора майже не цікавив» (Ковалів, 2013: 436), письменницький інтерес спрямований на психологію людини, митця «цікавлять яскраві спалахи почуттів, які чатують на людину в пекучій буденщині та монотонності повсякденного існування» (Богданова, 2018: 151), основна увага письменника сконцентрована на розвитку внутрішніх переживань, порухах людської душі, освітлених митцем, словами І.Франка, «мов магічною лампою».

Аналіз досліджень. Окремі аспекти творчості М. Могилянського досліджено в літературознавчих розвідках Л. Горболіс, О. Зелік, С. Іваницької, Ю. Коваліва, І. Кириленко, С. Кривенка, І. Нечиталюк, М. Слабошпицького, Т. Шкарлути, Н. Шумило та ін. Однак творча спадщина М. Могилянського як одного з малодосліджених представників українського модернізму початку XX століття потребує подальшого осмислення Особливий інтерес становить оповідання «Наречена», у якому поєднуються імпресіоністична поетика, психологізм та модерністське трактування жіночої суб'єктності. Аналіз тексту дає змогу глибше зрозуміти художні пошуки української модерністської прози, трансформацію гендерних моделей та формування концепції «нової жінки» в українській літературі початку XX століття.

Отже, **мета статті** – дослідити особливості імпресіоністичної поетики оповідання Михайла Могилянського «Наречена» (психологізм, хронотоп, світлотіньову та кольорову образність, систему художніх деталей), з'ясувати специфіку репрезентації образу головної героїні як втілення модерністської концепції «нової жінки», жіночої емансипації та «нової моралі».

Виклад основного матеріалу. Оповідання «Наречена» викликало інтерес читачів і критиків ще за життя М.Могилянського. А екранізація новели в рамках десятисерійного проєкту Олега Бійми «Острів любові» суттєво популяризувала спадщину письменника, відкрила його ім'я широкому загалу. Твір починається з кольорового контрасту «темрява – світло». «Кондуктор чомусь не запалював свічок, і в тісному купе ставало **темно**: **темрява**, здавалось, виповзала з усіх кутків, навіть вливалась у вікно, через яке, лежачи на канапі, видно було **стемніле** небо…» (Могилянський, 2015: 160). Нічний час, темрява дає змогу «затемнити» події, «втаємничити, заглибити в архетипне дно» (Зборовська, 2003: 365), у світ інстинктів, у світ несвідомого. Як і в новелах М.Коцюбинського, героїня оповідання М.Могилянського стає колекціонеркою почувань і вражень. Автор ніби нанизує відчуття: «раптом неспокій опанував дівчину», далі «ставало ніяково», «нічого ображаючого, нічого навіть неприємного», «стих неспокій і солодка утома опанувала її», «почувши якусь небезпеку», «тривогою здригнуло серце», «знову хвилі неспокою», «тривога», «солодка утома», «почуття власті сповняло радістю», «почуття тепла», «не було своєї волі», «хвилі великої непереможної пасивності, великої радості безмежної покори», «страшенна утома», «вихор захоплюючої пристрасті», почувала «незви-

чайну енергію і силу», «дике шаленство», «пропасниця жаги», «без усякої жаги, ніжно», «стомлене, але щасливе лице», «буйній радості» тощо.

Цілком у дусі імпресіонізму автор не дає докладних портретних характеристик, натомість виокремлює промовисті наскрізні деталі (очі, губи, борода в незнайомця), що проходять через увесь твір. «З **темного** кутка супроти неї **чорніли блискучі очі**, наче прикуті до її **очей**. **Пильний погляд** тих **гарячих очей** дівчина примітила ще удень…» (Могилянський, 2015: 160). А коли випадковій сусідці дівчина розповідала, що їде, скінчивши іспити на жіночих курсах, до нареченого, шлюб з яким «має одбутись зараз по її приїзді», помічала, що «якийсь **чудний уміх** злегка торкав **пухкі**, **ніжні губи** і ховавсь в **м'якій русявій бороді**» незнайомця. У його очах дівчина «читає» «замислену мрійну серйозність», «гарячу пильність», їй ставало ніяково, але не неприємно, не образливо, навпаки той «пильний погляд гарячих мрійних очей» вабив її. Лишившись сам на сам із незнайомцем у темному просторі кімнати купе, дівчина не уявляє його лиця, а ніби бачить «**чудний усміх**, що злегка торкав **пухкі, ніжні губи** і ховався в **м'якій русявій бороді**» (Могилянський, 2015: 161). Ці портретні деталі дають можливість «домалювати» цілісний образ.

Штрихів до портрету дівчини автор не дає зовсім, лише в кінці твору вона дивиться в дзеркало й бачить «своє стомлене, але щасливе лице» (Могилянський, 2015: 164) і йде до нареченого, «облита […] променями веселого весняного сонця, з ясною усмішкою на обличчі, вся сіяюча, як сонце, чиста й непорочна» (Могилянський, 2015: 165). Про нареченого автор лише каже, що це «зовсім ще молодий парубок з букетом білих троянд» (Могилянський, 2015: 165), лиця якого під дією гіпнотичного погляду «гарячих очей» незнайомця наречена «не могла собі уявити» (Могилянський, 2015: 161). У творі немає імен, персонажі новели – це дівчина, наречений, незнайомець, кондуктор, випадкова сусідка і «звощик». Відтак немає ознак історичного часу, ця колізія може відбутися з кожним і кожною в будь-якому місті (у творі це «велике губернське місто N»), у будь-якій країні. Про дівчину читач знає лише те, що вона закінчила жіночі курси і їде на південь до нареченого, за якого одразу після приїзду має вийти заміж. Про незнайомця ж знаємо тільки, що він їде до губернського міста N, а живе в селі, до якого з міста «їхати ще верстов з 20» (Могилянський, 2015: 163). Герої захоплені непереможною силою пристрасті, яка знімає всі умовності й побутові деталі, увага сконцентрована на раптовому спалаху еротичного інстинкту, дуже влучно схарактеризованого В.Винниченком як «зойк крови», «бездумний, непереможний голод тіла», «наказ вічности, яка не допускає опору собі» (Винниченко, 1980: 334).

Крізь призму поетики імпресіонізму доцільно розглядати специфіку хронотопу оповідання «Наречена». Простір і час не лише об'єктивно існують, а «суб'єктивно переживаються й усвідомлюються людьми» (Акулова, 2011: 22). І оскільки імпресіоністів цікавив насамперед суб'єктивний аспект осягнення дійсності, тому час і простір сприймаються крізь призму внутрішнього стану людини («актуальний хронотоп», за Ю.Кузнецовим). «Усі враження актуальні, тобто фіксують те, що відбувається тут і нині» (Кузнецов, 2004: 49). Увага М.Могилянського сконцентрована не на хронологічній зміні подій у житті героїні, а на одному моменті, епізоді, короткій миті в її житті, словами І.Денисюка, «таке собі інтермецо в подорожі нареченої до свого судженого» (Денисюк, 1999: 131). Усе буденне зникає («Як потопаючий за соломину, вхопилась вона за згадку про нареченого, думала про шлюб […] Але дивна річ! Згадка про шлюб оддавала чогось холодом, була навіть неприємна […]» (Могилянський, 2015: 161)), поступається місцем неперервному, неповторному, одномоментному. Героїня новели М.Могилянського в просторі маленького темного купе сконцентрована лише на своїх відчуттях, викликаних близькістю незнайомого чоловіка. Навіть поява стороннього («стукнули двері і почулися важкі кроки кондуктора») чи поява світла не змінює почувань дівчини, не розбуджує холодного розуму й логіки, вона всезагально належить своїм відчуттям, магнетичний зв'язок між поглядами нареченої й незнайомця не розривається («Світло не увільнило дівчини з-під власті гіпнотизуючого погляду» (Могилянський, 2015: 162)).

Автор використовує світлотіньові ефекти. Темрява створює особливу атмосферу, що сприяє зближенню двох незнайомих людей, викликає відчуття інтимності, активізує романтичні почуття («**Не почуваючи** тепер **ніяковості** – **темрява** робила більш **сміливою**, – вона **не могла одвести** очей від тих очей, що **палали жагучим полум'ям** і наскрізь пронизували її» (Могилянський, 2015: 161)). Дівчині здається, що вона перебуває під гіпнозом, погляд незнайомця її гіпнотизує, тривога й неспокій то з'являються, то зникають, врешті вона починає відчувати радість від добровільного підкорення чужій волі («сон одлетів від якогось неспокою», «під гіпнотизуючим поглядом гарячих очей стих неспокій

і солодка утома опанувала її», «даремне силувалась дівчина, наче почувши якусь небезпеку, змагатись з властю того гіпнозу», «згадка про шлюб оддавала холодом», «мрійні очі незнайомця, ніжні, пухкі губи з чудним усміхом не давали уявити, які губи в нареченого», «мусила скоритись гіпнотизуючому поглядові», «солодка утома […] опановувала всім тілом», «не хотілось змагатись з властю гіпнотизуючого погляду, а почуття тієї власті сповняло радістю» (Могилянський, 2015: 161)). Простір темного затишного купе викликає бажання ближчого контакту, підштовхує до романтичних жестів. Відомо, що, коли навколо немає яскравого освітлення, люди більше звертають увагу на дотики та емоції, відтак виникають більш близькі стосунки. Тому й каже автор: «І **нічого дивного не було** вже для дівчини, коли незнайомець підвівся з своєї канапи, наблизився до неї, тихо **взяв** її тремтячу **руку** і почав укривати її **гарячими поцілунками**» (Могилянський, 2015: 161–162). Світло свічки додає нових штрихів до портрету незнайомця: дівчина бачить, що обличчя було красиве й бліде («Тепер, в **світлі блимаючої свічки**, дівчина бачила його **гарне**, трохи **строге обличчя**, з якого **пристрасть** стерла **усі фарби**, укривши **смертельною блідістю**. Великі, **темні очі** горіли скоряючою жагучістю…», «вона тільки наче у сні помітила **красу його обличчя**» (Могилянський, 2015: 162)).

Час сюжетної дії становить приблизно дві з половиною доби (невідомо, коли почалася ця подорож, читач знайомиться з історією, коли в купе почало темніти, далі тричі автор вказує час – «15 хвилин» (саме стільки лишається їхати до міста N і через 15 хвилин незнайомець мав вийти, проте «через 15 хвилин вони вийшли з вагона в N»), далі дія відбувається вночі («стояла тепла травнева ніч»), «дві години бушував вихор дикої оргії» (Могилянський, 2015: 163), далі ранок («ранок віддавна дивився у вікна», «був чудовий весняний ранок» (Могилянський, 2015: 164)) і в останньому фрагменті новели автор вказує на час («До поїзда на південь лишалося з півгодини»; «Минув день, минула й ніч, знов піднялось над землею сонце…» (Могилянський, 2015: 164)).

Отже, фабульний час новели – це лише короткий фрагмент, вихоплений з потоку життя, момент (кажучи словами В. Винниченка). Простір новели – це простір тісного купе, далі простір «критого екіпажу», яким герої їдуть у готель («темний куточок екіпажу» (Могилянський, 2015: 163)), кімната готелю, яку письменник означує тільки штрихами («зійшла вона на другий поверх отелю», «номерний послав постелю»), вокзал («звеліла везти себе до вокзалу» (Могилянський, 2015: 164)), знову купе («увійшла в купе і лягля на канапу») і врешті перон на маленькій станції «серед зеленого степу» (Могилянський, 2015: 165). Розширенню просторових меж новели сприяють згадки, що наречена їде на південь і що незнайомець їхав до великого губернського міста N, з якого «додому на село йому треба було їхати ще верстов з 20» (Могилянський, 2015: 163).

Отже, основна дія відбувається в обмеженому, «стисненому» просторі купе й кімнати готелю. Можемо констатувати неточність, приблизність часових орієнтирів і відсутність топографічної точності при позначенні простору в новелі «Наречена», що властиве поетиці імпресіонізму. До речі, психологічний стан героїні в цих часопросторах різний: у купе – **пасивність**, «безмежна **покора**», «страшенна **утома**: все тіло здавалось налитим оловом», «ледве переставляючи ноги» (Могилянський, 2015: 163) тощо, у кімнаті готелю – «несподівано настала з нею **метаморфоза**: **вихор захоплюючої пристрасті** не лишив і сліда недавньої утоми. **Досі** весь час **пасивна**, вона почула в собі **незвичайну енергію і силу**» (Могилянський, 2015: 163). Цей психологічний стан нареченої М.Могилянський описує словами «дике шаленство», «зривати одежу», «зірвала все, навіть білизну», «пропасниця жаги била тіло і душу дівчини», «безодня дикої пристрасті і скажених обіймів» тощо.

До речі, стан підкореності, який відчуває героїня («її душу захопили хвилі великої непереможної пасивності, великої радості безмежної покори. Її воля цілком належала його волі, і скоритися їй було для неї невимовним щастям. […] вона належала йому, як рабиня…» (Могилянський, 2015: 163)), названий Р. Крафт-Ебінгом і пояснений З.Фройдом як стан, що розвивається в жінки до чоловіка, який першим задовольнив її любовну тугу, пригнічувану протягом довгого часу, і подолав спротив, що склався під впливом середовища і виховання (Фрейд, 2006: 294). Дошлюбний зв'язок із незнайомцем, йдучи за З.Фройдом, може бути пояснений як складний підсвідомий процес. Наречений уособлює «чисту», соціально схвалену любов, тоді як незнайомець стає об'єктом для витісненої, «брудної» сексуальності, яку жінка боїться чи не хоче приносити в сімейне життя. Віддаючись незнайомцю, вона ніби «залишає» цей аспект поза шлюбом, щоб увійти в нього «чистою» (твір саме так і закінчується: «І наречена йшла назустріч своєму нареченому вся облита скісними ще променями веселого весняного сонця, з ясною усмішкою на обличчі, вся

сіяюча, як сонце, чиста й непорочна» (Могилянський, 2015: 165)). Беззастережно віддавшись силі пристрасті (автор називає це «пропасниця жаги», «безодня дикої пристрасті», «вихор дикої оргії»), героїня, так би мовити, розділяє, відокремлює сексуальний «драйв» від емоційної прив'язаності, щоб зберегти ідеалізований образ майбутнього шлюбу, намагається прожити «приховану себе» перед тим, як постати в ролі «доброї дружини».

Потужний лібідозний сплеск, який переживає героїня твору М. Могилянського, демонструє виразну інтертекстуальну спорідненість із жіночими образами В.Винниченка, котрі часто експериментують з любов'ю. Згадаймо Дару (роман «Чесність з собою»), яка, перебуваючи в шлюбі з некоханим чоловіком, вдається до радикальної сексуальної автономії – в готелі замовляє собі мужчину. Героїня М. Могилянського маркована виразними ознаками інтелектуальної та соціальної емансипації. Вона випускниця жіночих курсів, сміливa, активна, поведінкою схожа на Ріну з роману В.Винниченка «Божки» або Таню з роману «Рівновага», сексуальний потяг вона відокремлює від традиційного шлюбу, їй могли б належати слова Винниченкової Дари: «Не ті, що легко дивляться на фізичні відносини, суть неморальні, але ті неморальні, для котрих в них весь жах, мораль і всі родинні відносини. […] Збожеволій, помри, але не смій нарушити право власности чоловіка. […] Або бреши, затуляйся душею…» (Винниченко, 1919: 186).

Тоді як наречений бачиться наївним, молодим (автор каже: «На початку перона стояв зовсім ще молодий парубок з букетом білих троянд у руці і пильно дивився на вікна поїзда» (Могилянський, 2015: 165)). Автор майстерно підкреслює цю різницю через систему художніх деталей та символіку простору. Опозиція між «новим» і «старим» виразно прочитується вже в момент зустрічі: юнак із букетом білих троянд втілює традиційну обрядовість. Проте найвиразнішим маркером анахронізму виступає екстер'єр локації, куди прибуває наречена, – маленька станція серед степу й старосвітський екіпаж («Поїзд підходив до **маленької станції серед зеленого степу**. Біля станції дівчина угледіла **старосвітський екіпаж**, запряжений чотирма кіньми» (Могилянський, 2015: 164–165)). Таким чином, у тексті актуалізується протистояння між «новою мораллю» і міщанським консерватизмом, який, за висловом В. Винниченка, був отриманий «у спадщину від дідів» (Винниченко, 1919: 97).

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що оповідання М.Могилянського «Наречена» є показовим зразком української модерністської прози початку ХХ століття, у якому виразно реалізуються принципи імпресіоністичної поетики. Письменник зосереджує увагу не на зовнішньому перебігу подій, а на відтворенні мінливих психічних станів, емоційних реакцій і внутрішніх переживань героїні. Психологізм твору ґрунтується на фіксації миттєвих вражень, настроєвих коливань та афективних станів. Визначальними рисами імпресіоністичної поетики оповідання є фрагментарність портретних характеристик, домінування промовистої художньої деталі, використання світлотіньових і кольорових контрастів, а також особлива організація хронотопу. Простір і час у творі подаються крізь призму індивідуального сприйняття героїні: локалізований простір купе та готельного номера, неточність часових і просторових координат, концентрація на короткому епізоді людського життя сприяють увиразненню внутрішнього сюжету та відповідають естетиці імпресіонізму.

Дослідження образу головної героїні засвідчило, що М. Могилянський створює тип «нової жінки», характерний для модерністської літератури початку ХХ століття. Освічена, внутрішньо незалежна, здатна до самостійного переживання й осмислення власної сексуальності, героїня виходить за межі традиційних уявлень про жіночу роль у суспільстві. Її поведінка репрезентує модерністську концепцію жіночої емансипації та «нової моралі», близьку до художньо-філософських пошуків В. Винниченка.

Отже, оповідання «Наречена» демонструє органічне поєднання імпресіоністичної техніки письма з модерністським осмисленням проблем кохання, тілесності, свободи вибору та жіночої суб'єктності. Твір посідає важливе місце в контексті українського раннього модернізму й потребує подальшого вивчення в аспектах гендерної поетики, психоаналітичної інтерпретації та інтертекстуальних зв'язків із творчістю українських модерністів початку ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акулова Н. Ю. Імпресіоністичний хронотоп у системі поетики Михайла Івченка. *Наукові праці Кам'янець Подільського національного університету ім. І. Огієнка : Філологічні науки.* Випуск 27. Кам'янець Подільський : Аксіома, 2011. 396 с. С. 22–26.
2. Богданова М. М., Богданова М. І. Пошук людської екзистенції в малій прозі Михайла Могилянського. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Бердянськ : БДПУ, 2018. Вип. 15. С. 148–155.
3. Винниченко В. К. Чесність з собою. Твори : У 10 т. Київ – Відень : Дзвін, 1919. Т. 10. 268 с.
4. Винниченко В. К. Щоденник. Т. 1. Едмонтон – Нью-Йорк : Канадський Інститут Українських Студій, комісія УВАН у США, 1980. 500 с.
5. Денисюк І. О. Розвиток малої прози в українській літературі XIX – поч. XX ст. Львів : Наук.-вид. т-во «Академія-експрес», 1999. 280 с.
6. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство : Посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
7. Ковалів Ю. І. Історія української літератури: кінець XIX – поч. XXI ст. : підручник : у 10 т. Київ : ВЦ «Академія», 2013. Т. 2. 624 с.
8. Кривенко С. М. Творчість Михайла Могилянського у літературному контексті доби : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2002. 20 с.
9. Кузнецов Ю. Б. Актуальний хронотоп (художній простір і художній час) і кут зору оповідача в імпресіоністичному творі. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. №3. С. 46–51.
10. Могилянський М. М. Честь. Вбивство : Вибране. Київ : ВЦ «Академія», 2015. 208 с.
11. Синьоок Т. І. На роздоріжжях честі. *Могилянський М. Честь. Вбивство : Вибране*. Київ : ВЦ «Академія», 2015. 208 с. С. 7–10.
12. Фрейд З. Табу незайманості. Харків : Фоліо. 2006. 414 с.

REFERENCES

1. Akulova N. Yu. (2011). Impresionistychnyi khronotop u systemi poetyky Mykhaila Ivchenka. [The Impressionistic Chronotope in the Poetic System of Mykhailo Ivchenko]. Naukovi pratsi Kamianets Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohiienka : Filolohichni nauky. Vypusk 27. Kamianets Podilskyi : Aksioma. 396 s. S. 22–26. [in Ukrainian].
2. Bohdanova M. M., Bohdanova M. I. (2018). Poshuk liudskoi ekzystentsii v malii prozi Mykhaila Mohylianskoho. [The Quest for Human Existence in Mykhailo Mohylianskyi's Short Prose]. Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Berdiansk : BDPU. Vyp. 15. S. 148–155. [in Ukrainian].
3. Vynnychenko V. K. (1919). Chesnist z soboiu. [Honesty with Oneself]. Tvory : u 10 t. Kyiv; Viden : Dzvin. T. 10. 268 s. [in Ukrainian].
4. Vynnychenko V. K. (1980). Shchodennyk. [Diary]. T. 1. Edmonton – Niu-Iork : Kanadskyi Instytut Ukrainskykh Studii, komisiia UVAN u SShA. 500 s. [in Ukrainian].
5. Denysiuk I. O. (1999). Rozvytok maloi prozy v ukrainskii literaturi XIX – poch. XX st. [The Development of Short Prose in Ukrainian Literature of the 19th and Early 20th Centuries]. Lviv : Nauk.-vyd. t-vo «Akademiia-ekspres». 280 s. [in Ukrainian].
6. Zborovska N. V. (2003). Psykhoanaliz i literaturoznavstvo. [Psychoanalysis and Literary Studies]. Kyiv : Akademvydav. 392 s. [in Ukrainian].
7. Kovaliv Yu. I. (2013). Istoriia ukrainskoi literatury: kinets XIX – poch. XXI st. [History of Ukrainian Literature: From the Late 19th to the Early 21st Century] : pidruchnyk : u 10 t. Kyiv : VTs «Akademiia». T. 2. 624 s. [in Ukrainian].
8. Kryvenko S. M. (2002). Tvorchist Mykhaila Mohylianskoho u literaturnomu konteksti doby : avtoref. dys. … kand. filol. nauk : 10.01.01. [The Literary Works of Mykhailo Mohylianskyi in the Context of His Time]. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
9. Kuznetsov Yu. B. (2004). Aktualnyi khronotop (khudozhnii prostir i khudozhnii chas) i kut zoru opovidacha v impresionistychnomu tvori. [The Chronotope (Artistic Space and Time) and the Narrator's Point of View in an Impressionist Literary Work]. Vsesvitnia literatura v serednikh navchalnykh zakladakh Ukrainy. №3. S. 46–51. [in Ukrainian].
10. Mohylianskyi M. M. (2015). Chest. Vbyvstvo : Vybrane. [Honor. Murder]. Kyiv : VTs «Akademiia». 208 s. [in Ukrainian].
11. Synook T. I. (2015). Na rozdorizhzhiakh chesti. [At the Crossroads of Honor]. Mohylianskyi M. Chest. Vbyvstvo : Vybrane. Kyiv : VTs «Akademiia». 208 s. S. 7–10. [in Ukrainian].
12. Freid Z. (2006). Tabu nezaimanosti. [The Taboo of Virginity]. Kharkiv : Folio. 414 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 378.016:811.161.2’271
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-23

Тетяна КРУПЕНЬОВА,
orcid.org/0000-0002-8616-4713
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) taniakrupenev@gmail.com

Ліліана ПРОКОПЕНКО,
orcid.org/0000-0003-1821-7016
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) lilianaprokopenko@gmail.com

Тетяна ЄВТУШИНА,
orcid.org/0000-0001-6561-5880
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) ievtushyna@ukr.net

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ

У статті розглянуто проблему формування культуромовної компетентності здобувачів вищої освіти у процесі вивчення дисципліни «Культура української наукової мови». Обґрунтовано структуру культуромовної компетентності майбутнього фахівця, визначено типові порушення наукового мовлення студентів (граматичні, лексико-стилістичні, синтаксичні), зокрема ненормативне вживання активних дієприкметників теперішнього часу та калькування російськомовних конструкцій. Зазначено, що структура культуромовної компетентності охоплює когнітивний, нормативно-практичний, текстотворчий і рефлексивно-редакторський складники, які формуються нерівномірно й потребують диференційованої методичної уваги. Аналіз типових порушень норм наукового мовлення засвідчує стійкість калькованих конструкцій, успадкованих із практики тривалої українсько-російської двомовності, зокрема вживання активних дієприкметників теперішнього часу та синтаксичного керування, що потребує цілеспрямованої й систематичної роботи протягом усього курсу, а не одноразового опрацювання теми. Запропоновано методичну модель формування зазначеної компетентності, що поєднує діагностичний, аналітико-нормативний, продуктивний і рефлексивний етапи роботи. Окрему увагу приділено специфіці викладання дисципліни здобувачам вищої освіти та урахуванню орфографічних змін 2019 року в практиці навчання. Доведено, що формування культуромовної компетентності здобувачів вищої освіти в процесі навчання дисципліни «Культура української наукової мови» є цілеспрямованим, поетапним процесом, що не зводиться до засвоєння теоретичних відомостей про науковий стиль, а потребує системної практичної роботи над нормативністю, термінологічною точністю й текстотворчими вміннями студентів. Висвітлено результати спостереження за динамікою якості наукового мовлення здобувачів упродовж засвоєння курсу.

Ключові слова: *культуромовна компетентність, культура наукової мови, академічне письмо, мовна норма, наукове мовлення, мовне калькування.*

Tetiana KRUPENYOVA,
orcid.org/0000-0002-8616-4713
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian philology and methods of Teaching Professional Disciplines
State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky»
(Odesa, Ukraine) taniakrupenev@gmail.com

Liliana PROKOPENKO,
orcid.org/0000-0003-1821-7016
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and Methods of Teaching Professional Disciplines
State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky»
(Odesa, Ukraine) lilianaprokopenko@gmail.com

Tetiana YEVTUSHYNA,
orcid.org/0000-0001-6561-5880
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and Methods of Teaching Professional Disciplines
State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky»
(Odesa, Ukraine) ievtushyna@ukr.net

FORMATION OF CULTURAL-LINGUISTIC COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDYING THE CULTURE OF UKRAINIAN SCIENTIFIC LANGUAGE

The article considers the problem of forming cultural-linguistic competence of higher education students in the process of studying the Culture of Ukrainian Scientific Language discipline. The structure of the cultural-linguistic competence of the future specialist is substantiated, typical violations of students' scientific speech (grammatical, lexical-stylistic, syntactic) are identified, in particular, the non-normative use of active participles of the present tense and the tracing of Russian-language constructions. It is noted that the structure of cultural-linguistic competence includes cognitive, normative-practical, text-forming and reflexive-editorial components, which are formed unevenly and require differentiated methodological attention. The analysis of typical violations of the norms of scientific speech demonstrates the stability of copied constructions inherited from the practice of long-term Ukrainian-Russian bilingualism, in particular the use of active participles of the present tense and syntactic control, which requires purposeful and systematic work throughout the course, rather than a one-time study of the topic. A methodological model for the formation of the specified competence is proposed, which combines diagnostic, analytical-normative, productive and reflective stages of work. Special attention is paid to the specifics of teaching the discipline to higher education applicants and taking into account the spelling changes of 2019 in teaching practice. It is proven that the formation of cultural- linguistic competence of higher education students in the process of studying the Culture of Ukrainian Scientific Language discipline is a purposeful, step-by-step process that does not boil down to the assimilation of theoretical information about the scientific style, but requires systematic practical work on the normativity, terminological accuracy and text-making skills of students. The results of observation of the dynamics of the quality of scientific speech of students during the assimilation of the course are highlighted.

Key words: *cultural-linguistic competence, culture of scientific language, academic writing, language norm, scientific speech, language tracing.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні характеризується посиленою увагою до якості мовної підготовки здобувачів незалежно від профілю їхньої майбутньої фахової діяльності. Українська наукова мова сьогодні переживає період активного унормування й водночас активного очищення від нашарувань, успадкованих із доби тривалого функціонування в умовах двомовності та домінування російськомовного наукового стилю. У цьому контексті дисципліна «Культура української наукової мови», що викладається здобувачам різних освітніх ступенів і спеціальностей, набуває не лише суто лінгводидактичного, а й виразного світоглядного та професійно-формувального значення. Проблема полягає в тому, що значна частина студентів, як філологічних, так і нефілологічних спеціальностей, приходить до закладу вищої освіти з несформованими

або частково сформованими навичками наукового мовлення, успадкованими калькованими синтаксичними конструкціями, неточним відчуттям норми щодо активних дієприкметників, термінологічної лексики, стилістичної доречності. Водночас навчальні програми здебільшого орієнтовані на засвоєння теоретичних відомостей про науковий стиль, тоді як практичне формування культуромовної компетентності, здатності свідомо, нормативно й комунікативно доцільно послуговуватися мовою науки в усному й писемному академічному дискурсі, потребує окремої методичної уваги, цілісної моделі та діагностичного інструментарію. Особливої гостроти проблема набуває в групах нефілологічного профілю, де мотивація до вивчення мовної дисципліни часто нижча, а водночас вимоги до точності й нормативності фахового мовлення найвищі, оскільки йдеться про професії, у яких мовна неточність може мати не лише стилістичні, а й практичні наслідки.

Аналіз досліджень. Питання культури наукової мови та академічного письма перебувають у полі зору багатьох українських мовознавців і методистів. Загальнотеоретичні засади культури мовлення розроблено в працях із культури мови та стилістики української мови, де обґрунтовано критерії правильності, точності, логічності й доречності мовлення як ознак високої мовної культури особистості (Семеног, 2019). Проблеми наукового стилю та його жанрової диференціації висвітлено в дослідженнях з функціональної стилістики, присвячених специфіці наукового тексту, його лексико-граматичній організації та комунікативним настановам.

Методологічну основу дослідження культурної компетентності становить ідея органічного взаємозв'язку освітнього процесу та культурного розвитку особистості (С. Бондаренко, Н. Мирольська, В. Тушева та ін.), а також філософсько-освітні концепції (В. Гриньова, Т. Заїка, В. Кремень, О. Рудницька), у межах яких культурна компетентність трактується як своєрідний механізм становлення особистості. У низці сучасних наукових праць висвітлено специфіку формування культурної/лінгвокультурної компетентностей у здобувачів освіти гуманітарного профілю в умовах ЗЗСО та ЗВО (В. Білицька, С. Гриценко, О.Квітка, Л. Перетяга, Т. Яценко та ін.).

Питання компетентнісного підходу до мовної підготовки фахівців розглянуто в роботах із лінгводидактики вищої школи, де культуромовну компетентність витлумачено як складник професійної компетентності загалом, а не лише як предмет філологічної підготовки (Шахрай, 2012; Кравченко-Дзондза, 2018). Водночас, попри значний доробок у цій царині, недостатньо дослідженою залишається методика формування культуромовної компетентності в межах окремої навчальної дисципліни «Культура української наукової мови», зокрема в умовах різнорівневих і різнопрофільних студентських груп, а також з урахуванням актуальних змін українського правопису 2019 року та процесів дерусифікації наукової термінології, що відбуваються в українському науковому просторі останніми роками, це й зумовлює **актуальність** пропонованої розвідки.

Метою статті є обґрунтування структури культуромовної компетентності здобувачів вищої освіти, виявлення типових порушень норм наукового мовлення в студентській практиці та розроблення методичної моделі формування зазначеної компетентності в процесі викладання дисципліни «Культура української наукової мови» в закладах вищої освіти різного профілю.

Виклад основного матеріалу. Культуромовну компетентність здобувача вищої освіти в науковому мовленні розуміємо як інтегративну якість особистості, що охоплює знання норм сучасної української літературної мови на всіх її рівнях (орфоепічному, лексичному, граматичному, стилістичному), усвідомлення специфіки наукового стилю як функціонального різновиду мови, а також практичне вміння створювати й редагувати власні наукові тексти відповідно до цих норм і вимог. У структурі культуромовної компетентності можна виокремити чотири взаємопов'язані складники: 1) когнітивний – знання норм сучасної української літературної мови, чинного правопису, термінологічного апарату фаху, ознак і жанрів наукового стилю; 2) нормативно-практичний – уміння нормативно оформлювати усне й писемне наукове мовлення: відмінювання, дієприкметникові й дієприслівникові конструкції, синтаксис складного речення, термінологічна лексика; 3) текстотворчий – уміння будувати цілісний науковий текст визначеного жанру (анотація, тези, стаття), дотримуючись логічної структури й засобів зв'язності; 4) рефлексивно-редакторський – здатність до самоконтролю й редагування власного наукового мовлення, критичного аналізу й виправлення помилок, зокрема калькованих конструкцій. Багаторічний досвід викладання дисципліни «Культура української наукової мови» в педагогічному закладі вищої освіти дає змогу констатувати, що рівень сформованості зазначених складників на початку курсу здебільшого є нерівномірним: при задовільному рівні когнітивного складника (студенти здатні відтворити тео-

ретичні відомості про науковий стиль) суттєво відстає нормативно-практичний і текстотворчий складники. Це підтверджує тезу про те, що знання норми й уміння її застосовувати в живому науковому мовленні – явища різного порядку, і перехід від першого до другого потребує цілеспрямованої методичної роботи.

Як зазначає Н. Бібік, «сформованість культурної компетентності уможливлює повноцінне існування особистості та її продуктивну взаємодію в умовах міжкультурного середовища на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей» (Бібік, 2004 : 48). Отже, формування зазначеної компетентності спирається на культурну спадщину українського народу та людства загалом, яка в історичній перспективі акумулює систему універсальних норм і цінностей. У контексті нашого дослідження варто звернути увагу на позицію О. Коваль, яка трактує культурну компетентність як показник рівня адаптованості особистості до культурного, комунікативного й технологічного середовища, що відображається в умінні орієнтуватися в інформаційному просторі та коректно застосовувати здобуті знання й інформацію в процесі прийняття рішень (Коваль, 2009: 16). Н. Бондаренко розглядає культурну компетентність як «результат інкультурації, оскільки вона передбачає здатність розпізнавати й доцільно реалізовувати на практиці знання про культурні основи, норми, традиції та цінності» (Бондаренко, 2019 : 56).

У вітчизняній науці склалися різні підходи до формування культурної компетентності здобувачів вищої освіти. Зокрема, І. Зязюн акцентує на поєднанні теоретичного осмислення культурних особливостей із практичним опануванням засобів міжкультурної комунікації (Зязюн, 2005: 36); Н. Головіна наголошує на важливості осмислення й оцінювання культурних здобутків національного та світового масштабу (Головіна, 2015: 148). Опрацювання наукових джерел із досліджуваної проблеми дало змогу витлумачити освіту як вагомий чинник культуротворення, що реалізує низку важливих функцій: продукування нових культурних цінностей, забезпечення їх міжпоколінневої трансляції, неперервне оновлення культурного надбання, а також його активну інтеграцію в освітній процес.

Серед типових порушень норм наукового мовлення, виявлених у практиці роботи зі студентськими текстами (есе, ІНДЗ, анотаціями, фрагментами курсових і кваліфікаційних робіт), найстійкішими виявилися такі:

1) ненормативне вживання активних дієприкметників теперішнього часу. Найпоширенішим порушенням залишається калькування з російської мови форм на зразок «існуючий», «слідуючий», «контролюючий», «домінуючий», утворених за моделлю, не властивою системі сучасної української мови. У роботі зі студентами послідовно акцентовано на тому, що такі форми мають замінюватися або описовими конструкціями (той, що існує; наступний; той, що контролює), або відповідними віддієслівними прикметниками й іменниками (наявний, чинний, панівний). Зауважимо, що саме ця норма потребує найбільшої кількості тренувальних вправ, оскільки калькована форма часто сприймається студентами як стилістично нейтральна й звична через її поширеність у побутовому й навіть деяких сегментах публіцистичного мовлення;

2) синтаксичні кальки та порушення керування. Типовими є конструкції на зразок «приймати участь» замість «брати участь», «в наслідок цього» замість «унаслідок цього», «по причині» замість «через» або «з причини», а також помилки в дієслівному керуванні («дякувати кого» замість «дякувати кому», «навчати чому» замість «навчати чого/кого»), що мають виразно інтерферентний характер;

3) термінологічна неточність і конкуренція форм. В умовах активного оновлення наукової терміносистеми останніх років студенти стикаються з варіативністю термінів (наприклад, конкуренція питомих і запозичених відповідників), що потребує від викладача систематичного звернення до актуальних термінологічних словників і роз'яснення принципів термінологічного вибору, а не лише констатації «правильно / неправильно»;

4) порушення норм чинного правопису 2019 року. Окрему групу труднощів становить перехідний період засвоєння змін, унесених до українського правопису в 2019 році (написання слів іншомовного походження, фемінітивів, складних слів, окремих прислівників тощо). У викладацькій практиці це вимагає системного зіставлення старої й чинної норми, оскільки значна частина наукової літератури, доступної студентам, ще й досі послуговується дореформеним написанням, що створює додаткову плутанину.

На основі узагальнення цих спостережень розроблено методичну модель формування культуромовної компетентності, що охоплює чотири послідовні етапи роботи в межах курсу:

1) діагностичний – на початку курсу здобувачам пропонується виконати вхідну діагностичну роботу: відредагувати фрагмент тексту з типовими порушеннями норми, що дає змогу виявити індивідуальний і груповий вид помилок і відповідно скоригувати акценти подальшої роботи.

Такий підхід дає змогу уникнути формального проходження тем, що вже засвоєні групою, і зосередитися на реальних труднощах;

2) аналітико-нормативний – на цьому етапі опрацьовуються теоретичні відомості про норму в зіставленні з типовими порушеннями, виявленими на діагностичному етапі. Ефективним методичним прийомом є робота з парами «нормативна форма – калькована форма» (наприклад, «наявний – існуючий», «наступний – слідуючий», «брати участь – приймати участь»), що унаочнює відмінність і сприяє формуванню стійкого мовного чуття;

3) продуктивний – здобувачі самостійно створюють фрагменти наукових текстів різних жанрів (анотацію, тези виступу, рецензію на статтю), застосовуючи засвоєні норми. На цьому етапі важливо забезпечити поступове ускладнення завдань – від редагування готового тексту до повністю самостійного створення наукового висловлювання;

4) рефлексивно-редакторський – завершальний етап передбачає взаємне й самостійне редагування створених текстів за визначеними критеріями (нормативність, термінологічна точність, логічність викладу, дотримання жанрових вимог), що формує здатність до критичного самоконтролю, ключову складову культуромовної компетентності, яка має зберігатися й після завершення курсу.

Особливої методичної уваги потребує робота зі здобувачами нефілологічних спеціальностей. На відміну від студентів-філологів, для яких мовна норма є частиною фахової підготовки, здобувачі інших спеціальностей часто сприймають дисципліну як другорядну стосовно профільних предметів. У такій ситуації ефективним виявляється посилення професійно орієнтованого компонента курсу: добір дидактичного матеріалу з термінології та наукового дискурсу, аналіз типових мовних помилок саме в текстах фахового спрямування, що дає змогу студентам побачити безпосередній зв'язок мовної грамотності з майбутньою професійною діяльністю, де точність формулювання нерідко має не лише стилістичне, а й практичне значення.

Спостереження за динамікою якості наукового мовлення здобувачів упродовж засвоєння курсу, здійснені шляхом порівняння вхідної діагностичної роботи з підсумковою, засвідчують стійку позитивну тенденцію: найпомітніше скорочується кількість порушень у вживанні активних дієприкметників та усталених синтаксичних кальок, тоді як термінологічна варіативність потребує довшого часу засвоєння і значно залежить від подальшої самостійної роботи студента з фаховою літературою. Це підтверджує доцільність розподілу роботи над курсом на описані вище етапи та необхідність систематичного, а не епізодичного звернення до проблемних явищ протягом усього періоду навчання.

Висновки. Формування культуромовної компетентності здобувачів вищої освіти в процесі навчання дисципліни «Культура української наукової мови» є цілеспрямованим, поетапним процесом, що не зводиться до засвоєння теоретичних відомостей про науковий стиль, а потребує системної практичної роботи над нормативністю, термінологічною точністю й текстотворчими вміннями студентів. Структура культуромовної компетентності охоплює когнітивний, нормативно-практичний, текстотворчий і рефлексивно-редакторський складники, які формуються нерівномірно й потребують диференційованої методичної уваги. Аналіз типових порушень норм наукового мовлення засвідчує стійкість калькованих конструкцій, успадкованих із практики тривалої українсько-російської двомовності, зокрема вживання активних дієприкметників теперішнього часу та синтаксичного керування, що потребує цілеспрямованої й систематичної роботи протягом усього курсу, а не одноразового опрацювання теми. Запропонована чотириетапна методична модель (діагностичний, аналітико-нормативний, продуктивний, рефлексивно-редакторський етапи) довела свою ефективність у практиці викладання дисципліни в групах різного профілю, де посилення професійно орієнтованого компонента курсу істотно підвищує навчальну мотивацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 47–49.

2. Бондаренко Н. Культурна компетентність як проблема української лінгводидактики. *Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи* : матеріали Першої міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. 2019. С. 55–58.

3. Головіна Н. Проблема формування культурної компетентності особистості в контексті реформування вищої школи. *Філософські обрії.* 2015. С. 147–156.

4. Зязюн І. А. Освітній простір культури в педагогічній теорії. *Kstafcene zawodowe: pedagogika i psihologia = Професійна освіта: педагогіка і психологія* : пол.-укр. журнал / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. Ченхстохова; Київ, 2005. Вип. 7. С. 35–46.

5. Коваль О. Читати зараз: чи буде ухвалено в Україні національну програму підтримки читання? *Дзеркало тижня.* 2009. № 12. С. 15–18.

6. Кравченко-Дзондза О. Культурологічна компетентність майбутнього вчителя в контексті культурологічної парадигми освіти. *Молодь і ринок*. 2018. № 8 (163). С. 90–94.

7. Семеног О. М. Культура наукової української мови : навч. посібник. Київ: Академія, 2019. 216 с.

8. Шахрай Т. Теоретичні основи культурного розвитку особистості майбутнього педагога. *Культурологічна складова професійного розвитку педагога* : зб. наук. праць / за ред. Л. Хомич, Л. Султанової, Т. Шахрай. Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. 126 с.

9. Chima Abimbola Eden, Onyebuchi Nneamaka Chisom, Idowu Sulaimon Adeniyi. Cultural competence in education: strategies for fostering inclusivity anddiversity awareness. *International Journal of Applied Research in Social Sciences.* 2024. Vol. 6, No. 3. P. 383–392. URL: https://doi.org/10.51594/ijarss.v6i3.895

REFERENCES

1. Bibik N. M. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid: refleksyvnyi analiz zastosuvannia. [Competency-based approach: reflective analysis of application] Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: Biblioteka z osvitnoi polityky / za zah. red. O. V. Ovcharuk. Kyiv : K.I.S. S. 47–49. [in Ukrainian].

2. Bondarenko N. (2019) Kulturna kompetentnist yak problema ukrainskoi linhvodydaktyky. [Cultural competence as a problem of Ukrainian linguistic didactics] *Osvita KhKhI stolittia: teoriia, praktyka, perspektyvy* : materialy Pershoi mizhnarodnoi nauk.-prakt. internet-konf. S. 55–58. [in Ukrainian].

3. Holovina N. (2015) Problema formuvannia kulturnoi kompetentnosti osobystosti v konteksti reformuvannia vyshchoi shkoly. [The problem of forming cultural competence of an individual in the context of reforming higher education] *Filosofski obrii.* S. 147–156. [in Ukrainian].

4. Ziaziun I. A. (2005) Osvitnii prostir kultury v pedahohichnii teorii. [The educational space of culture in pedagogical theory] *Kstafcene zawodowe: pedagogika i psihologia = Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia* : pol.-ukr. zhurnal / za red. T. Levovytskoho, I. Vilsh, I. Ziaziuna, N. Nychkalo. Chenkhstokhova ; Kyiv. Vyp. 7. S. 35–46. [in Ukrainian].

5. Koval O. (2009) Chytaty zaraz: chy bude ukhvaleno v Ukraini natsionalnu prohramu pidtrymky chytannia? [Read Now: Will a National Reading Support Program Be Adopted in Ukraine?] *Dzerkalo tyzhnia*. № 12. S. 15–18. [in Ukrainian].

6. Kravchenko-Dzondza O. (2018) Kulturolohichna kompetentnist maibutnoho vchytelia v konteksti kulturolohichnoi paradyhmy osvity. [Culturological competence of a future teacher in the context of the culturological paradigm of education] *Molod i rynok*. № 8 (163). S. 90–94. [in Ukrainian].

7. Semenoh O. M. (2019) Kultura naukovoi ukrainskoi movy : navch. posibnyk. [Culture of the scientific Ukrainian language]. Kyiv : Akademiia. 216 s. [in Ukrainian].

8. Shakhrai T. (2012) Teoretychni osnovy kulturnoho rozvytku osobystosti maibutnoho pedahoha. [Theoretical foundations of the cultural development of the personality of a future teacher] *Kulturolohichna skladova profesiinoho rozvytku pedahoha* : zb. nauk. prats / za red. L. Khomych, L. Sultanovoi, T. Shakhrai. Kyiv-Nizhyn : Vydavets PP Lysenko M. M. 126 s. [in Ukrainian].

9. Chima Abimbola Eden, Onyebuchi Nneamaka Chisom, Idowu Sulaimon Adeniyi. (2024) Cultural competence in education: strategies for fostering inclusivity anddiversity awareness. *International Journal of Applied Research in Social Sciences*. Vol. 6, No. 3. P. 383–392. URL: https://doi.org/10.51594/ijarss.v6i3.895

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 821.161.2.09:82-312.9
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-24

Світлана КРЮЧКО,
orcid.org/0009-0009-7275-1974
викладач кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) svitlana.kriuchko@nupp.edu.ua

СЛОВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІСТОРІЇ: АЛЬТЕРНАТИВНИЙ НАРАТИВ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ КОЖЕЛЯНКА

У статті теоретично обґрунтовано та практично перевірено роль слова як інструменту переосмислення історичної реальності у творчості Василя Кожелянка. Особлива увага приділяється аналізу альтернативного наративу як художнього прийому, що дозволяє авторові моделювати варіативні версії історичного розвитку, переосмислювати національну пам'ять і розвінчувати усталені історичні міфи. Розглянуто специфіку поєднання іронії, сатири та постмодерної гри з історичними фактами, що характерні для прози Василя Кожелянка. З'ясовано, що мовні засоби у творах автора виконують не лише естетичну, а й ідеологічну функцію, сприяючи формуванню критичного мислення читача та відкриваючи простір для альтернативного бачення минулого. Важливість літературознавчого осмислення цієї теми зумовлена суспільно-естетичною значущістю творчості Василя Кожелянка, виховним потенціалом, зокрема для молоді, його альтернативних історій, новаторством прози, недостатньою науковою розробкою цієї проблеми на сьогоднішній день в українському літературознавстві. Окрему увагу приділено інтертекстуальності, символічності образів і мовним стратегіям автора, що поглиблюють інтерпретацію історичного досвіду. Дослідженням підтверджено, що актуальними аспектами є проблеми національного коріння, становлення нації, подальших напрямів її розвитку. Жанрово-видові експерименти дозволяють не просто застосувати традиційний ігровий підхід до трактування історії, який визначає її як поле для експериментів, пошуку, нових відкриттів, а створювати віртуальні постмодерні світи. Ці особливості свідчать про потужне становлення альтернативної історії як окремого різновиду сучасної української фантастики та одного з найбільш перспективних її піджанрів. Адже саме в ній, на відміну від інших фантастичних жанрів, відбиваються будь-які суспільні, політичні, економічні, світоглядні зміни. У результаті дослідження доведено, що творчість Василя Кожелянка є важливим прикладом літературного осмислення історії через призму художньої умовності, де слово виступає ключовим засобом трансформації історичного дискурсу.

Ключові слова: *альтернативна історія, наратив, художнє слово, історична пам'ять, національна ідентичність, жанр.*

Svitlana KRIUCHKO,
orcid.org/0009-0009-7275-1974
Lecturer at the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) svitlana.kriuchko@nupp.edu.ua

THE WORD AS A TOOL FOR HISTORY REINTERPRETING: AN ALTERNATIVE NARRATIVE IN THE WORKS OF VASYL KOZHELIANKO

The article provides a theoretical substantiation and practical analysis of the role of the word as a tool for reinterpreting historical reality in the works of Vasyl Kozhelianko. Particular attention is paid to the analysis of the alternative narrative as an artistic device that enables the author to model multiple versions of historical development, reconsider national memory, and deconstruct established historical myths. The study examines the specific features of combining irony, satire, and postmodern play with historical facts, which are characteristic of Kozhelianko's prose. It is determined that linguistic means in the author's works perform not only an aesthetic but also an ideological function, contributing to the development of readers' critical thinking and opening space for alternative interpretations of the past. The relevance of this topic is determined by the socio-cultural significance of Vasyl Kozhelianko's works, the educational potential of his alternative stories –particularly for young audiences –the innovative nature of his prose, and the insufficient scholarly attention to this issue in contemporary Ukrainian literary studies. The research confirms that key thematic aspects include issues of national roots, nation-building, and the further directions of national development. Genre and stylistic experimentation allows not only for the application of a traditional interpretative approach to history as a field of experimentation, exploration, and discovery, but also for the creation of virtual postmodern worlds. These features indicate the active development of alternative history as a distinct branch of contemporary Ukrainian speculative fiction and one of its most promising subgenres. Unlike other genres of fiction, alternative history reflects a wide range of social,

political, economic, and ideological transformations. The study demonstrates that Vasyl Kozhelianko's works represent an important example of literary reinterpretation of history through the prism of artistic convention, where the word functions as a key instrument for transforming historical discourse.

Key words: *alternative history, narrative, literary word, historical memory, national identity, genre.*

Постановка проблеми. У сучасному гуманітарному дискурсі особливої актуальності набуває питання переосмислення історії, яка часто подається не як сукупність об'єктивних фактів, а як певна інтерпретація подій. Традиційні підходи до висвітлення історичного минулого дедалі частіше переглядаються, що зумовлює потребу в дослідженні альтернативних способів його осмислення, зокрема в художній літературі. Творчість Василя Кожелянка є показовою в цьому контексті, адже вона пропонує оригінальні моделі альтернативної історії, у яких слово виступає не лише засобом зображення, а й інструментом інтерпретації та переосмислення історичних подій. Водночас у науковому просторі залишається недостатньо дослідженим питання про те, як саме за допомогою мовних і художніх засобів автор створює такі альтернативні версії історії читачем. Отже, проблема дослідження полягає у з'ясуванні ролі слова як ключового інструменту переосмислення історії у творчості Василя Кожелянка, а також у визначенні особливостей альтернативного наративу як способу критичного осмислення усталених історичних уявлень і формування нових смислів.

Аналіз досліджень. У сучасній Україні альтернативна історія лише набуває розвитку. Науково-популярними працями займається Дмитро Шурхало, який запропонував український варіант назви – «якбитологія». Художні твори у цьому жанрі створили Олександр Ірванець (романи «Рівне/Ровно») і Василь Кожелянко (романи «Дефіляда в Москві», «Тероріум», «Людинець пана Бога», «Третє поле»). Цю проблему висвітлювали такі вчені, як А. Аністратенко, О. Лілик, М. Ільницький. У працях українських літературознавців увага зосереджується здебільшого на жанрово-стильових особливостях творів Василя Кожелянка. Водночас аналіз наукових праць свідчить, що, попри наявність досліджень жанрових, поетичних і ідейно-тематичних аспектів творчості письменника, недостатньо уваги приділено саме ролі слова як інструменту формування альтернативного наративу. Потребує подальшого осмислення питання мовно-стилістичних механізмів, за допомогою яких здійснюється переосмислення історії.

Мета статті полягає у дослідженні сутності, змісту і форми наративу альтернативної історії в українській літературі, його специфіку та функції як самостійного виду мистецтва, виокремлення слова як інструменту переосмислення історії.

У статті використовуються такі **методи дослідження:** використано методи аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації, загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації, літературознавчі методи: біографічний, культурно-історичний, системний, філологічний, аналіз літературно-художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. В основі альтернативної історії як літературного жанру лежить теорія багатоваріантності історичного розвитку, не зумовленості його якимось сенсом, спрямуванням чи метою (Краснова, 1998: 45). Цей підхід вимагає перегляду традиційних лінійних причинно-наслідкових концепцій розвитку, концепції історичного детермінізму й теорії історичного прогресу.

У таких творах обов'язковим елементом сюжету є зміна історії в минулому. За ідеєю автора, у певний момент історії з якоїсь причини, як варіант, у результаті втручання зовнішніх сил (наприклад, прибульців з майбутнього), або випадково, трапляється щось діаметрально протилежне до того, що насправді відбувалося в минулому. Те, що трапилося, може бути пов'язане із загальновідомими історичними подіями і особами, а може здаватися несуттєвим (Зарубицька, 1996: 25). Проте в результаті цієї зміни відбувається «розгалуження» історії – події починають розвиватися за іншим сценарієм.

Основними *завданнями альтернативної історії* є: аналіз варіантів історичного розвитку народів, країн, людства; дослідження причин неможливості варіантів розвитку народів, країн, людства; з'ясування впливу історичного випадку на історію; характеристика взаємовпливів історичних фактів; визначення впливу персоналій на історію (Аністратенко, 2013: 18).

У таких творах обов'язковим елементом сюжету є *зміна історії в минулому*. За ідеєю автора, у певний момент історії з якоїсь причини, як варіант, у результаті втручання зовнішніх сил (наприклад, прибульців з майбутнього) або випадково, трапляється щось діаметрально протилежне до того, що насправді колись відбувалося. Те, що трапилося, може бути пов'язане із загальновідомими історичними подіями й особами, а може здаватися несуттєвим. Проте в результаті цієї зміни відбувається

«розгалуження» історії – події починають розвиватися за іншим сценарієм (Марко, 1999: 39).

Принциповими для альтернативної історії є *три положення*:

1) до точки розходження історія, що описується у творі, повністю відповідає реальній історії нашого світу (тобто альтернативна історія не може базуватися лише на гіпотезах, у творі повинні брати участь реальні історичні персонажі);

2) альтернативна історія – це історія людства;

3) якщо у творі використовується прийоми з паралельним світом, віртуальною реальністю, то вони мають бути ідентичними історії нашого світу до точки розходження.

Дослідники розрізняють *чисту альтернативу* і *псевдоальтернативу*: перший тип творів описує можливий розвиток подій і їх наслідки реалістично; у другому випадку причиною розходження з реальною історією є пришельці з майбутнього (стосовно часу дії у творі), прибульці з космосу, якісь давні книги (Зарубицька, 1996: 78). Чиста альтернатива (реалізм) – це справжня альтернативна історія; псевдоальтернатива зустрічається частіше й інколи практично не відрізняється від чистої (коли мовиться про можливий розвиток подій і їх наслідки).

Основоположником жанру альтернативної історії вважається римський історик Тіт Лівій, котрий описав можливу історію протистояння Риму й імперії Олександра Македонського, передбачивши, що Македонський не помер у 33-річному віці, а продовжив жити і правити своєю імперією (Зарубицька, 1996: 12). У XX ст. з'явився термін «альтернативний світ», який уперше вжив англійський письменник Ісаак Дізраелі в збірці «Про історії подій, що ніколи не відбувалися». Справжнє народження альтернативної історії відбулося після закінчення Другої світової війни, у 60 – 70-х рр. XX ст., коли сталися зміни в духовній сфері людей: переосмислення довоєнної системи цінностей, витіснення інтернаціоналізму й революційності патріотизмом і романтикою боротьби (Ільницький, 2012: 10). Родоначальником «альтернативної історії» в Україні вважається Василь Кожелянко з дебютним романом «Дефіляда в Москві» (1997), який згодом перевидавався п'ять разів. Митець звертається до чистої альтернативної історії (це стосується всіх його романів «дефілядної серії»). Ось власні свідчення автора: «Після «Дефіляди…» я написав роман з реальної історії – «Конотоп». Це твір з реальної історії, але зі зміщенням часу, в епіцентрі битви діє журналіст, який повідомляє про гарячі події в різні газети – українські, комуністичні, націоналістичні і так далі, з цих фрагментів вимальовується загальна цілісна картина. А продовженням «Дефіляди…» є швидше мій третій роман – «Людинець пана Бога». Людинець – за аналогією до слова «звіринець». В цьому творі я виходжу з того, що Україна здобула незалежність у 1941 році (за «Дефілядою…»)» (Євченко, 2005: 8). У цьому жанровому контексті вчені прочитують і «Ефіопську січ» – один із християнських романів в сучасній українській літературі, до того ж філософський, позачасовий, позаісторичний (Гундорова, 1997: 112). Автор малює альтернативну історію Другої світової війни (що було б, якби?) і ймовірне розгортання подій за певних обставин (що буде, якщо?), у чомусь прямуючи до формату роману-вестерна. У рамках цієї ситуації постає гротескне карнавальне дійство: «…перший збій дала погода – золото арійського сонця на блакитному небі, як вчив талановитий фантаст Геббельс, не було, натомість безперервно йшов холодний мерзенний дощ впереміш з мокрим снігом. Після першої години стояння війська – невиспані й голодні – почали міняти зовнішній вигляд. В есесівців зів'яли хвацько вип'яті «качкою» картузи, білі нитяні рукавиці німецьких моряків стали брудно-сірими; дуже смішним зробилося півняче пір'я на капелюхах італійських берсальєрів <…>, у румунів сталася інша біда – напередодні їм було видано новенькі, неношені і якісь зеленуваті парадні шинелі. З фарбою щось там вийшло непередбачуване, словом, вона виявилась неводостійкою, і невдовзі румунський батальйон вже стояв по кісточки в зеленій воді…» (Кожелянко, 2000: 140). Ще більша «показушність» виявилася під час самого «дефілядства», що своїми ознаками нагадує не напад, а поразку, надто якщо взяти до уваги ту ненависть, яку почували одні до одних учасники дійства. Але автор розраховує на подібне сприйняття: *комізм* і *парадокс* – це основні його прийоми, які доповнює *принцип дзеркальності*, коли потрібно сприймати з розрахунку на можливість її варіанту за інших обставин (Ільницький, 2012: 11). Зміщення часово-просторових площин у гротескний спосіб передає стан перманентної невизначеності й «багатовекторності», що ставить Україну між кимось і чимось, а не на своє власне місце в конкретному історичному часі. Крім цього, воно характеризує стан психологічної нестабільності, коли явне переплітається з ірреальним, переміщується в сон чи інші закутки підсвідомості й навпаки (Краснова, 1997: 89). В. Кожелянко майстерно передає цей стан психічного пограниччя, перетворюючи його

в засіб концептуального виміру історичних фактів і явищ. Іноді ж його карнавальні прийоми, породжені грою уяви, насправді містять у собі пастку для читача, бо ведуть його в неочікувану сферу, що не піддається раціональному витлумаченню. Іноді його карнавальні прийоми, породжені грою уяви, насправді містять у собі пастку читача, бо ведуть його в неочікувану сферу, що не піддається раціональному витлумаченню.

І все ж чи маємо ми сприймати альтернативну історію тільки як на іронію над національними ідеалами? На такі питання наштовхують розмисли Тамари Гундорової над рисами української постмодерної прози взагалі і романом В. Кожелянка «Дефіляда…» зокрема: «В українському постмодернізмі заявляє про себе спроба переформулювати лінійну послідовність історії (Гундорова, 1997: 158). Зокрема через підміну її не ієрархічним, а синхронізованим колажем з історичних дискурсів. Автор іронізує, здається нам не тільки над культурологічними міфами й ідеалами України, а й багато над чим іншим, до того ж, як підсумовує сама дослідниця, карнавалізація й пародійність злиття високих і низьких форм літератури «служать оболонкою культурологічних студій та інтелектуальних колізій у творах українських постмодерністів» (Гундорова, 1996: 357). Науковці говорять про «цикли» альтернативних історій у письменника, як-от «дефілядна» серія романів. Сам В. Кожелянко тут стояв на такій позиції: «Я би не сказав, що пишу свої твори для того, щоб переосмислити історію. Основне завдання – написати цікавий твір. Але як письменник, я можу обирати собі матеріал. Так сталося, що я вибрав історію. Письменник може обирати будь-що… Я не хотів дражнити історію. Хотів написати твір, де матеріалом була би історія. А для того, щоб він був цікавий, я здійснив власну інтерпретацію. Взагалі, мені дуже цікавий жанр «альтернативної історії» (Цвик, 2009: 11). Тобто він почувається органічно в такій художній системі творення, по-мистецьки мислить у жанрі альтернативної історії, а вже романи можуть між собою так чи так взаємодіяти й навіть укладатися в цикли.

Визначним у творчому доробку письменника є також роман «Тероріум». Критики назвали цей твір політичною фантасмагорією з упізнаваними персонажами, історією – анекдотом, або розгорнутим анекдотом. На нашу думку, роман є метафорою усієї української історії XX – початку XXI ст.; пародією на вітчизняну минувшину і проекцію на невеселе майбутнє. Цей твір не є класичним прикладом альтернативної історії; письменник нібито конструює українське майбутнє зі шматочків сучасного і минулого; він рідко спирається на реальні історичні факти, більше використовує символи і асоціації (Лілик, 2013: 31). Критики пов'язують цей факт з професійною діяльністю автора: політичний журналіст-аналітик вдало помічав звичайні метаморфози українського абсурду. Аналізуючи минуле й сьогодення, змушував читачів замислитись. Характерною рисою стилю письменника є журналістський песимізм і постмодерністський сміх. Порушується і проблема вітчизняного письменництва: класик української україномовної літератури. Цікавою є й сама назва твору «тероріум», яка одразу здається цілком очевидною, оскільки асоціюється з тим масштабним терором, який проводить влада для того, щоб тримати народ в покорі, а водночас з терористичними методами боротьби ювелірів. Проте поступово з'являється інша думка: лише однією буквою назва відрізняється від «тераріуму», що означає приміщення для утримування земноводних, плазунів і гризунів з метою спостереження за їхнім життям (Лілик, 2013: 33). Зауважимо, що в жанрі «якбитології» (назва Д. Шурхала) виступають і інші вітчизняні літератори: Олександр Ірванець із романом «Рівне/Ровно», якоюсь мірою Ю. Щербак у творах «Час смертохристів: Міражі 2077 року» та «Час Великої Гри: Фантоми 2079 року» (Євченко, 2005: 279).

Експериментування В. Кожелянка з різними видами й жанрами у своїх романах надає їм оригінального звучання й водночас ускладнює процес жанрової диференціації його творів. Це стосується й інших представників сучасної постмодерної прози, які використовують засоби альтернативного моделювання історії, поєднуючи їх з різножанровими елементами й прийомами, з метою створення власних світів, де відповідно до авторського бачення моделюються історичні моменти, ключові для розуміння того чи іншого сучасного процесу. (Гундорова, 1996: 120). Творчість В. Кожелянка підтверджує факт шукання сучасною українською прозою нових шляхів осмислення складних і болючих проблем сьогодення в руслі загальноєвропейської художньої практики, але без відриву від національного ґрунту й літературного процесу (Богайчук, 2005: 87). Письменник художньо досліджує проблематику нашої боротьби за визволення, Другу світову війну та інші історичні процеси, намагається створити їхні варіанти розвитку й підкреслити набуті чи втрачені можливості для всіх суб'єктів історії. Він акцентує переможні миттєвості української минувшини, змінює історію так, щоб показати Україну одним із ключових гравців на світовій сцені.

Висновки. У результаті дослідження з'ясовано, що творчість Василя Кожелянка репрезентує оригінальну модель переосмислення історії, у якій слово виступає ключовим інструментом формування альтернативного бачення минулого. Автор не лише відтворює історичні події, а й активно їх інтерпретує, пропонуючи варіативні сценарії розвитку та спонукаючи читача до критичного осмислення усталених історичних уявлень.

Доведено, що альтернативний наратив у творчості письменника функціонує як ефективний засіб деконструкції офіційних історичних версій. Завдяки використанню іронії, сатири, пародії та постмодерної гри з текстом, автор створює багатовимірний художній простір, у якому поєднуються фактичне й вигадане, що сприяє формуванню нових смислів і підходів до розуміння історії. Його романи стали одною з перших вдалих спроб створення українського фентезі з присмаком «віртуального реваншу» за поразки українства в реальній дійсності. Жанрово-видові експерименти дозволяють не просто застосувати традиційний підхід до трактування історії, який визначає її як поле для експериментів, пошуку, нових відкриттів, а створювати віртуальні постмодерні світи. Ці особливості свідчать про потужне становлення альтернативної історії як окремого різновиду сучасної української фантастики та одного з найбільш перспективних її піджанрів. Адже саме в ній, на відміну від інших фантастичних жанрів, відбиваються будь-які суспільні, політичні, економічні, світоглядні зміни. І період межі XX й XXI століть є досить благодатним ґрунтом для активного розвитку даного різновиду. Дослідження альтернативної історії дозволить глибше зрозуміти особливості української фантастики та її роль у сучасному літературному процесі.

Встановлено, що слово в прозі Василя Кожелянка виконує не лише естетичну, а й когнітивну функцію, виступаючи засобом впливу на історичну пам'ять і національну ідентичність. Через мовно-стилістичні засоби автор моделює альтернативні картини світу, які відкривають можливість для переоцінки історичного досвіду та його сучасного осмислення. Альтернативна історія як літературний жанр є надзвичайно важливим явищем в українському літературознавстві. Письменники наполегливо перетворюють події, що насправді мають швидкоплинний характер, на головні віхи української історії. Вони наголошують переможні миттєвості української минувшини. Альтернативно вони змінюють історію так, щоб наголосити: Україна є одним із ключових гравців на світовій сцені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аністратенко А. В. Спогад про майбутнє: творчість Василя Кожелянка в сучасних контекстах. Чернівці : Місто, 2013. 136 с.
2. Аністратенко А. Публіцистичний аспект романістики В. Кожелянка. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць. Ужгород, 2011. Вип. 15. С. 17–21.
3. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. Центр гуманіт. дослідж., Наук. т-во ім. Шевченка; за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис. 1996. 633 с.
4. Богайчук М. А. Кожелянко Василь Дмитрович. Література і мистецтво Буковини в іменах : словник-довідник. Чернівці, 2005. С. 130.
5. Гундорова Т. Дискурсія українського модерну. Постмодерна інтерпретація : дис. … д-ра філол. наук. Київ, 1996. 373 с.
6. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Львів : Літопис, 1997. 297 с.
7. Добрянський А. Василь Кожелянко. Письменники Буковини другої половини XX століття : хрестоматія. Чернівці, 2003. С. 366–367.
8. Євченко О. В. Класична антиутопія і роман О. Ірванця «Рівне / Ровно / Стіна. Нібито роман». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2005. Вип. 24. С. 277–281.
9. Ільницький М. Що було б, якби?.. Що буде, якщо?.. Альтернативна історія В. Кожелянка та антиутопія Ю. Щербака. *Літературна Україна.* 2012. № 4. С. 10-11.
10. Кожелянко В. Д. Дефіляда в Москві. Львів : Кальварія, 2000. 192 с.
11. Кожелянко Василь. Письменники України : довідник. Дніпропетровськ, 1996. С. 129.
12. Краснова Л. До проблеми аналізу та інтерпретації художнього твору. Дрогобич, 1997. 148 с.
13. Лілик О. У просторі сучасної альтернативної історії: матеріали до вивчення роману Василя Кожелянка «Тероріум». *Українська література в загальноосвітній школі.* 2013. № 3. С. 30-34.
14. Марко В. Основи аналізу літературного твору. *Дивослово*. 1999. № 10. С. 38–41.
15. Цвик Л. Вулиця автора «Дефіляди» : (про В. Кожелянка). *Урядовий кур'єр.* 2009. 18 лют. № 29. С. 13.

REFERENCES

1. Anistratenko A. V. (2013) Spohad pro maibutnie: tvorchist Vasylia Kozhelianka v suchasnykh kontekstakh. [A memory of the future: the works of Vasyl Kozhelianko in modern contexts] Chernivtsi: Misto, 136 s. [in Ukrainian].
2. Anistratenko A. (2011) Publitsystychnyi aspekt romanistyky V. Kozhelianka. [Publicistic aspect of V. Kozhelianko's novels] Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. pr. Uzhhorod. 15. 17–21. [in Ukrainian].
3. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. [Anthology of world literary criticism of the 20th century] / Lviv. derzh. un-t im. Ivana Franka. Tsentr humanit. doslidzh., Nauk. t-vo im. Shevchenka; za red. M. Zubrytskoi. Lviv : Litopys. 1996. 633. [in Ukrainian].
4. Bohaichuk M. A. (2005) Kozhelianko Vasyl Dmytrovych. [Kozhelianko Vasyl Dmytrovych] Literatura i mystetstvo Bukovyny v imenakh: slovnyk-dovidnyk. Chernivtsi. 130. [in Ukrainian].
5. Hundorova T. (1996) Dyskursiia ukrainskoho modernu. Postmoderna interpretatsiia [The discourse of Ukrainian modern. Postmodern interpretation]: dys. d-ra. filol. nauk. Kyiv. 373. [in Ukrainian]
6. Hundorova T. (1997) Proiavlennia slova. Dyskursiia rannoho ukrainskoho modernizmu. [The manifestation of the word. Discourse of early Ukrainian modernism] Lviv: Litopys. 297. [in Ukrainian].
7. Dobrianskyi A. (2003) Vasyl Kozhelianko. [Vasyl Kozhelianko] Pysmennyky Bukovyny druhoi polovyny XX stolittia: khrestomatiia. Chernivtsi. 366-367. [in Ukrainian].
8. Yevchenko O. V. (2005) Klasychna antyutopiia i roman O. Irvantsia «Rivne / Rovno / Stina. Nibyto roman». [Classical dystopia and the novel by O. Irvanets 'Rivne/ Rovno / The wall. Suppoedly a novel.] Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. 24. 277–281. [in Ukrainian].
9. Ilnytskyi M. (2012) Shcho bulo b, yakby?.. Shcho bude, yakshcho?.. Alternatyvna istoriia V. Kozhelianka ta antyutopiia Yu. Shcherbaka [What would happen if? What will happen if? Alternative history of V. Kozhelyanko and dystopia of Yu. Scherbak] Literaturna Ukraina. 4. 10–11. [in Ukrainian].
10. Kozhelianko V. D. (2000) Defiliada v Moskvi. [Defilade in Moscow] Lviv: Kalvariia. 192. [in Ukrainian].
11. Kozhelianko Vasyl. [Kozhelianko Vasyl] Pysmennyky Ukrainy: dovidnyk. Dnipropetrovsk, 1996. 129. [in Ukrainian].
12. Krasnova L. (1997). Do problemy analizu ta interpretatsii khudozhnoho tvoru. [On the problem of analysis and interpretation of a literary work] Drohobych, 148. [in Ukrainian].
13. Lilyk O. (2013) U prostori suchasnoi alternatyvnoi istorii: materialy do vyvchennia romanu Vasylia Kozhelianka «Terorium». [In the space of modern alternative history: materials for the studing of Vasyl Kozhelianko's novel "Terrorium"] Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli. 3. 30–34. [in Ukrainian].
14. Marko V. (1999). Osnovy analizu literaturnoho tvoru. [Fundamentals of literary analysis] Dyvoslovo. 10. 38-41. [in Ukrainian].
15. Tsvyk L. (2009) Vulytsia avtora «Defiliady»: (pro V. Kozhelianka). [Street of the author of "Defilade" about V. Kozhelianko] Uriadovyi kurier.. 18 liut. 29. 13. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81'42:316.77:159.955:070.16
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-25

Юлія МАСЛОВА,
orcid.org/0000-0002-5568-8282
докторка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри інформаційно-документних комунікацій
Національного університету «Острозька академія»
(Острог, Україна) yuliia.maslova@oa.edu.ua

КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ВОЄННОГО МЕДІАДИСКУРСУ НА МАСОВУ АВДИТОРІЮ

У статті здійснено філологійне осмислення воєнного медіадискурсу як складної системи мовного, когнітивного й прагматичного впливу на масову авдиторію. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах війни медійний текст не тільки передає інформацію про події, а й формує інтерпретаційні рамки, емоційні реакції, ціннісні орієнтири та моделі суспільної поведінки. Предметом аналізу є мовні засоби українськомовного газетного й цифрового медіадискурсу воєнного періоду, зокрема заголовкові конструкції, оцінні номінації, концептуальні метафори, фрейми загрози, захисту, пам'яти, спротиву, допомоги, відновлення й міжнародної солідарности. Мета статті полягає в обґрунтуванні когнітивно-прагматичних механізмів впливу воєнного медіадискурсу на масову авдиторію з позицій психолінгвістичного, когнітивного, прагмалінгвістичного та дискурс-аналітичного підходів. У дослідженні застосовано методи філологійного аналізу, когнітивно-прагматичної інтерпретації, елементів дискурс-аналізу, семантико-стилістичного аналізу й контекстуального опису. Обґрунтовано, що медіа репрезентують соціально значущу подію не як нейтральний факт дійсности, а як дискурсно сконструйований зміст, що проходить етапи медійної селекції, адресантного позиціювання, мовного кодування, авдиторної рецепції, інтерпретації, декодування та прагматичної актуалізації. Доведено, що масову реакцію формує не тільки зміст повідомлення, а й спосіб його номінативного, оцінного, метафоричного, фреймового, інтертекстуального й персуазивного конструювання. Запропоновано авторську модель когнітивно-прагматичного впливу, у межах якої фрейм, номінація, метафора, повтор, інтертекст, тональність і прагматична настанова постають інструментами мовного сенсотворення, психологійної стабілізації, ціннісного фреймування та формування колективного смислу.

Ключові слова: *медіадискурс, воєнний медіатекст, масова авдиторія, когнітивно-прагматичний вплив, фреймування, номінація, концептуальна метафора.*

Yuliia MASLOVA,
orcid.org/0000-0002-5568-8282
Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Information and Document Communications
The National University of Ostroh Academy
(Ostroh, Ukraine) yuliia.maslova@oa.edu.ua

COGNITIVE-PRAGMATIC MECHANISMS OF THE INFLUENCE OF WARTIME MEDIA DISCOURSE ON THE MASS AUDIENCE

The article provides a philological interpretation of wartime media discourse as a complex system of linguistic, cognitive, and pragmatic influence on the mass audience. The relevance of the study is determined by the fact that, in wartime conditions, a media text not only transmits information about events but also forms interpretive frames, emotional reactions, value orientations, and models of social behaviour. The subject of the analysis is the linguistic means of Ukrainian-language newspaper and digital media discourse of the wartime period, in particular headline constructions, evaluative nominations, conceptual metaphors, and the frames of threat, protection, memory, resistance, assistance, recovery, and international solidarity. The aim of the article is to substantiate the cognitive-pragmatic mechanisms through which wartime media discourse influences the mass audience from the perspectives of psycholinguistics, cognitive linguistics, pragmalinguistics, and discourse analysis. The study applies the methods of philological analysis, cognitive-pragmatic interpretation, elements of discourse analysis, semantic-stylistic analysis, and contextual description. The article argues that media represent a socially significant event not as a neutral fact of reality but as discursively constructed content that passes through the stages of media selection, addresser positioning, linguistic encoding, audience reception, interpretation, decoding, and pragmatic actualization. It is demonstrated that mass response is shaped not only by the content of a message but also by the ways in which it is constructed nominatively, evaluatively, metaphorically, frame-based, intertextually, and persuasively. The article proposes an authorial model of

cognitive-pragmatic influence, within which frame, nomination, metaphor, repetition, intertext, tonality, and pragmatic intention function as instruments of linguistic meaning-making, psychological stabilization, value framing, and the formation of collective meaning. The results of the study may be useful for media linguistics, discourse studies, journalism studies, strategic communications, and the development of responsible wartime media practices.

Key words: *media discourse, wartime media text, mass audience, cognitive-pragmatic influence, framing, nomination, conceptual metaphor.*

Постановка проблеми. Медійний дискурс воєнного періоду в сучасному українському інформаційному просторі функціює як складна система мовного, когнітивного й прагматичного впливу, у якій факт, оцінка, емоція, метафора, фрейм і комунікативна настанова взаємодіють у процесі формування колективного смислу. У філологійному вимірі медійний текст доцільно розглядати як комунікативну подію, що поєднує семіотичну структуру, когнітивну модель репрезентації дійсности та прагматично зорієнтовану мовленнєву дію, спрямовану на формування інтерпретаційної позиції масової авдиторії. Саме тому проблема когнітивно-прагматичних механізмів впливу в медійному дискурсі потребує психолінгвістичного, когнітивного й прагматичного аналізу, оскільки масова реакція виникає на перетині мовної форми, когнітивної обробки інформації, емоційної рецепції та соціально зумовленої поведінки. Воєнна реальність істотно інтенсифікує роль мови в суспільному житті. Повідомлення про *обстріли, втрати, евакуацію, звільнення територій, міжнародну підтримку, волонтерство, військові успіхи* або *дії ворога* не функціюють як нейтральні інформаційні одиниці. Продуценти медіатекстів інтегрують ці події в когнітивний простір авдиторії через *заголовки, номінації, оцінні предикати, образні конструкції, цитати, повтори, антитези, прецедентні знаки* та *риторичні формули*. Відповідно масова авдиторія сприймає не сам факт у його позамовній даності, а його дискурсно організовану версію, сформовану в конкретному медійному тексті. Саме дискурсна рамка підказує читачеві або читачці, що в події постає як загроза, хто виконує роль суб'єкта дії, які причини й наслідки набувають значущости, яка емоційна реакція видається доречною та якої поведінкової відповіді очікує суспільна ситуація. **Актуальність теми** зумовлена тим, що в умовах війни медійна комунікація безпосередньо впливає на стан суспільної довіри, інформаційної стійкости, колективної пам'яти та готовности авдиторії до соціально значущої дії. Комплексний аналіз такого впливу має враховувати не тільки тематичний зміст повідомлення, а й спосіб його лексичного, граматичного, фреймового, інтертекстуального та прагматичного оформлення. Саме філологійний підхід дає змогу простежити, як оцінна лексика, способи називання подій і соціальних акторів, форми адресування, метафоричні моделі, інтертекстуальні маркери та когнітивні фрейми впливають на сприйняття авдиторії. У такому контексті емоційна реакція реципієнтів постає не як випадковий відгук на інформацію, а як результат мовної організації медійного тексту, що скеровує увагу, активує пам'ять, задає інтерпретаційну рамку й формує прагматичний ефект повідомлення.

Аналіз релевантних досліджень. Теоретичне осмислення порушеної проблеми спирається на кілька взаємопов'язаних наукових напрямів. Психолінгвістичні дослідження рецепції тексту дають підстави розглядати медійне повідомлення як стимул для сприйняття, пам'яти, інференції, семантичного прогнозування та побудови ментальної моделі події. У цьому аспекті актуальними є праці, в яких обґрунтовано взаємозв'язок мови, мислення, пам'яти, мовленнєвого продукування й розуміння тексту (Miller, 1956; Levelt, 1989; Clark, 1996; Kintsch, 1998; van Dijk, 1988). Для аналізу медіадискурсу це має принципове значення, адже реципієнт не механічно декодує повідомлення, а реконструює його сенс на основі попереднього досвіду, емоційного стану, культурних знань, рівня довіри до джерела та соціальних очікувань. Когнітивно-лінгвістичні студії формують інструментарій для аналізу фреймів, сценаріїв, категоризації, концептуальних метафор і ментального моделювання дійсности. Теорія фреймової семантики, концептуальної метафори, когнітивної граматики та ментальних просторів дає змогу трактувати медійний текст як простір когнітивної організації досвіду (Fillmore, 1982; Lakoff, Johnson, 1980; Lakoff, 1987; Langacker, 1987; Fauconnier, Turner, 2002). З такого погляду війну в медіадискурсі не тільки називають або описують, а й концептуалізують через сталі образні та сценарні моделі: війна як спротив, країна як дім, інформаційний простір як фронт, слово як зброя, пам'ять як захист, суспільство як організм. Функційне призначення таких моделей виходить за межі стилістичного увиразнення тексту, оскільки вони задають авдиторії спосіб інтерпретації подій, актуалізують значущі смислові акценти та впливають на формування емоційних і поведінкових реакцій. Прагмалінгвістичний напрям дає змогу інтерпретувати медійне повідомлення як мовленнєву дію, що має

ілокутивну силу, перлокутивний ефект, пресупозиційне й імплікатурне навантаження (Austin, 1962; Searle, 1969; Grice, 1975; Sperber, Wilson, 1986; Brown, Levinson, 1987). У цьому вимірі медіатекст не тільки інформує, а й попереджає, пояснює, переконує, заспокоює, мобілізує, легітимізує, дискредитує, індукує довіру або формує рецептивний спротив. Поняття *ілокутивної сили, перлокутивного ефекту, пресупозиції, імплікатури, релевантности* та *комунікативної стратегії* є продуктивними для аналізу впливу на масову авдиторію, оскільки дають змогу простежити, як мовна форма синкретизована з очікуваною реакцією реципієнта. Дискурс-аналітичні та медіалінгвістичні дослідження акцентують на соціальній природі мовлення, зв'язку дискурсу з владою, ідеологією, репрезентацією, кодуванням смислів та інституційною комунікацією (Hall, 1980; Fiske, 1990; Fairclough, 1992; Fairclough, 2003; Kress, van Leeuwen, 2006; McQuail, 2010; Wodak, Meyer, 2016). Ці підходи вагомі для розуміння того, що медійний дискурс воєнного періоду не є хаотичним набором текстів. Він формує певний порядок бачення, у межах якого соціальні актори отримують ролі, події набувають ціннісної інтерпретації, а авдиторія входить у простір спільного символічного досвіду. Окрему значущість для нашої наукової розвідки мають сучасні українські дослідження мови російсько-української війни та воєнного медіадискурсу, у яких проаналізовано експресивні, оцінні, синтаксичні, символічні, дискурсні й медіаграмотнісні аспекти репрезентації воєнної дійсности (Костусяк, Навальна, 2025; Завальнюк, 2023; Білик, Ганзін, 2023; Довженко та ін., 2023). У цьому контексті попередні дослідження україномовного газетного дискурсу воєнного періоду про персуазивність, функційно-стилістичні й комунікативні особливості та інтертекстуальність становлять безпосередню наукову основу для розгляду медіатексту як когнітивно-прагматичного механізму впливу на масову авдиторію (Маслова, 2023; Маслова, 2024; Maslova, 2025).

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні когнітивно-прагматичних механізмів впливу медійного дискурсу воєнного періоду на масову авдиторію з позицій психолінгвістичного, когнітивного й прагматичного підходів. Для досягнення мети окреслено воєнний медіадискурс як об'єкт філологійного аналізу, схарактеризовано психолінгвістичні механізми рецепції медіатексту, виявлено ключові фрейми й метафоричні моделі, описано прагматичні стратегії впливу та запропоновано авторську модель медійного впливу. **Матеріалом дослідження** слугують україномовні газетні й цифрові медіатексти 2022–2026 років, дібрані за тематичною релевантністю до проблематики війни, спротиву, втрати, пам'яти, допомоги, відновлення, безпеки, міжнародної солідарности та суспільної стійкости. У центрі аналізу перебувають *заголовкові конструкції, оцінні номінації, метафоричні формули, фрейми загрози* й *захисту, номінації ворога, лексика допомоги, втрати, пам'яти, відновлення* й *солідарности*, а також *прецедентні вислови, повторювані риторичні формули* та *інтертекстуальні маркери*. Дослідження має якісний характер і ґрунтується на філологійному, психолінгвістичному, когнітивно-прагматичному та дискурс-аналітичному підходах; його завдання полягає не в статистичному корпусному вимірюванні, а в інтерпретації мовних механізмів, через які медіатекст зорганізовує увагу авдиторії, активує пам'ять, задає інтерпретаційну рамку, формує емоційний резонанс і продукує прагматичний ефект.

Виклад основного матеріалу.

Медійний дискурс воєнного періоду як філологійний об'єкт. У філологійному ракурсі медійний дискурс воєнного періоду постає як динамічна мовна система, що поєднує інформаційність, оцінність, експресивність, інтертекстуальність, аргументованість і прагматичну спрямованість. Його не можна звести до сукупности журналістських повідомлень, оскільки він формує особливий режим мовного бачення дійсности: подія отримує назву, соціальні актори набувають семантичних ролей, емоції отримують легітимну форму вираження, а авдиторія засвоює певну модель участи в суспільному житті. Такий підхід узгоджується з сучасними студіями українського медіадискурсу періоду повномасштабної російсько-української війни, у яких мову медіа розглянуто як простір репрезентації воєнної реальности, актуалізації суспільно значущих смислів і формування оцінного ставлення до подій, соціальних акторів та комунікативних ситуацій (Костусяк, Навальна, 2025; Завальнюк, 2023). Газетний і цифровий медіатекст періоду війни поєднує ознаки публіцистичного, офіційно-інформаційного, розмовного, художнього й аналітичного стилів, що посилює його впливовий потенціял. У цьому контексті вагомою є синергія стандарту й експресії: стандарт забезпечує довіру, жанрову впізнаваність і відчуття фактологійної надійности, тоді як експресія активує емоційне залучення, когнітивну увагу й оцінну реакцію реципієнтів (Маслова, 2024). Воєнний медіадискурс має виразний аксіологійний характер, адже лексеми *спротив*, *оборона*, *визволення*, *пам'ять*, *допомога*, *незлам-*

ність, *гідність*, *злочин*, *окупація*, *терор* не просто називають явища, а розташовують їх у моральній координатній системі. Показовим прикладом є матеріал Української правди про громади Херсонщини, у якому формула *масовий народний спротив окупації* задає ціннісну опозицію між окупантом і спільнотою, що чинить опір (Українська правда, 13 червня 2023). Подібну функцію виконує матеріал Суспільного про Тростянець як місто-Герой України, де номінації *спротив*, *втрати* й *відбудова* формують рамку пам'яти, гідности, витривалости та післятравматичного відновлення громади (Суспільне, 15 жовтня 2025). У матеріалі Укрінформу *Сталева нація: російський ракетний терор не ламає українців* лексема *терор* виконує оцінно-номінативну функцію щодо дій агресора, а метафорична формула *сталева нація* актуалізує семантику незламности, психологійної стійкости й колективної витривалости українського суспільства (Укрінформ, 4 червня 2025). Отже, номінації у воєнному медіадискурсі працюють не тільки як засоби називання, а й як індикатори авторської позиції та інструкції для рецепції. Особливу роль у цьому процесі виконує заголовок, що поєднує функції атракції, первинного фреймування й емоційного налаштування. Він формує перше враження авдиторії про подію, активує читацькі очікування, спрямовує увагу й задає інтерпретаційну гіпотезу, з якою читач або читачка осмислюють текст. Саме тому заголовкові конструкції у воєнному медіадискурсі виконують не тільки номінативно-інформативну, а й фреймотвірну, оцінну та персуазивну функції.

Психолінгвістичний механізм рецепції: увага, пам'ять, інференція. Психолінгвістичний підхід дає змогу пояснити, чому одні медійні повідомлення швидко інтегровані у масову свідомість, тоді як інші залишаються периферійними. Рецепція медіатексту починається з уваги, яка в кризовій ситуації особливо чутлива до сигналів загрози, невідкладности, втрати, порятунку, авторитетного джерела та емоційної інтенсивности. У воєнному медіадискурсі лексеми *небезпека*, *удар*, *евакуація*, *тривога*, *загиблі*, *врятували*, *підтримали*, *вистояли* активують афективну увагу й спонукають авдиторію швидко визначати значущість повідомлення. Другий механізм пов'язаний із пам'яттю: емоційно насичені слова, повторювані формули, метафори й контрастні опозиції мають вищу когнітивну доступність, швидше впізнаються, легше відтворюються й міцніше закріплюються в колективному досвіді. Так, номінації *інформаційний фронт*, *опір*, *волонтери*, *нитка єдности*, *пункт незламности* переводять медіакомунікацію в площину спільної боротьби, підтримки й витривалости, формуючи не окремі мовні реакції, а цілі інтерпретаційні схеми (Українська правда, 12 березня 2022; Укрінформ, 20 січня 2023). Новітні українські дослідження мови російсько-української війни також засвідчують, що воєнний медіадискурс активно продукує лексико-семантичні й образні маркери колективної стійкости, морального протистояння та суспільної самоорганізації (Костусяк, Навальна, 2025; Завальнюк, 2023). Третім важливим механізмом є інференція, тобто виведення прихованих смислів із мовних сигналів. Медіатекст не завжди прямо формулює оцінку, однак добір номінацій, порядок подання фактів, вибір цитати, предикативна структура й жанрова рамка підказують реципієнтові спосіб інтерпретації події. Показовим є медійне висвітлення звільнення Херсона, де номінації *звільнення міста*, *звільнений Херсон*, *російська окупація*, *повернення під контроль України* формують морально-політичний сценарій, у межах якого українська сторона постає як суб'єкт визволення й відновлення державного порядку, а російська сторона – як суб'єкт окупаційного насильства та руйнування (Радіо Свобода, 15 листопада 2022; Укрінформ, 14 листопада 2022). У такому контексті предикати *звільнили*, *повернули*, *зруйнували*, *відновлюють*, *допомагають*, *захищають* розподіляють семантичні ролі агенса й пацієнса, задаючи авдиторії ціннісну рамку сприйняття. Важливим чинником рецепції є також довіра до джерела: якщо авдиторія сприймає медіа як компетентне, відповідальне й послідовне, вона легше сприймає запропоновану інтерпретаційну модель; якщо ж довіра порушена, навіть фактологічно точне повідомлення може викликати сумнів або рецептивний спротив. Отже, психолінгвістичний механізм впливу воєнного медіадискурсу реалізується через взаємодію уваги, пам'яти, інференції, емоційної реакції та довіри до джерела, а прагматичний ефект медіатексту залежить від того, як мовна форма зорганізовує сприйняття події й закріплює її в колективному досвіді авдиторії.

Когнітивне фреймування воєнної реальности. Когнітивний механізм медійного впливу полягає в тому, що дискурс надає подіям фреймової організації, тобто вибудовує структуровану модель знання про ситуацію, її учасників, причинно-наслідкові зв'язки, норми оцінювання та очікувані дії. У воєнному медіадискурсі найпродуктивнішими є фрейми *загрози, захисту, втрати, пам'яти, спротиву, героїзму, допомоги, відновлення* та *міжнародної солідарности.* Фрейм загрози активує увагу й потребу в безпеці, репре-

зентуючи подію як небезпечну й невідкладну, що потребує швидкої реакції. Це простежуємо в повідомленнях про повітряну тривогу й загрозу балістики, де лексеми *загроза*, *повітряна тривога*, *балістичне озброєння*, *укриття* зорганізовують рецепцію події як ситуації безпосередньої небезпеки та необхідности захисної поведінки (Укрінформ, 27 квітня 2024; Радіо Свобода, 11 травня 2024). Фрейм захисту переводить страх у площину дії, оскільки демонструє наявність суб'єктів, які обороняють, допомагають, рятують і відновлюють. Наприклад, у повідомленні про знищення російських ударних дронів предикат *знищили* фреймує українську сторону як активного суб'єкта оборони, а саму подію – як результат захисної дії, спрямованої на збереження безпеки цивільного простору (Укрінформ, 2 червня 2024). Фрейм пам'яти надає втраті ціннісного сенсу й перетворює індивідуальний біль на елемент колективного етичного досвіду, що особливо виразно виявляємо в матеріалах до Дня пам'яти захисників України, де номінації *пам'ять*, *полеглі захисники*, *герої*, *вшанування*, *хвилина мовчання* формують модель суспільного обов'язку пам'ятати (Суспільне, 29 серпня 2024). Фрейм спротиву репрезентує суспільство не як пасивну жертву подій, а як активну спільноту, здатну діяти, підтримувати, волонтерити, перевіряти інформацію й чинити символічний опір. Показовою є формула *масовий народний спротив окупації*, яка моделює локальні громади як колективного суб'єкта протидії, а не як безмовний об'єкт окупаційного тиску (Українська правда, 13 червня 2023). Отже, воєнний медіадискурс не просто інформує про події, а структурує їх через фрейми небезпеки, захисту, пам'яти, спротиву, допомоги, відновлення й солідарности, задаючи авдиторії когнітивну схему розуміння ситуації та прагматичну орієнтацію щодо можливих реакцій. Вагомим когнітивним інструментом є також концептуальна метафора. Метафоричні моделі *війна як випробування*, *інформаційний простір як фронт*, *слово як зброя*, *держава як щит*, *пам'ять як захист* допомагають авдиторії осмислити складні процеси через досвідово доступні образи. У матеріалах про військову журналістику формули *слово як зброя* та *інформаційний фронт* репрезентують медіапростір як зону боротьби, у якій достовірність, відповідальність і перевірка фактів набувають статусу внеску в захист суспільства (Укрінформ, 16 лютого 2023). Модель *держава як щит* актуалізована в повідомленнях про український повітряний щит, де ППО, міжнародна допомога й оборонна спроможність концептуалізовані як захисна оболонка для країни та цивільного населення (Суспільне, 12 листопада 2023). Модель *пам'ять як захист* увиразнює зв'язок між історичною пам'яттю, колективною гідністю та відповідальністю за правду. Сучасні українські дослідження мови війни засвідчують, що медійний дискурс активно використовує метафоричні моделі, оцінні номінації та опозиції *свій / чужий*, *захисник / ворог*, *легітимне / нелегітимне* для категоризації соціальних акторів і формування морально-ціннісної рамки сприйняття подій (Костусяк, Навальна, 2025; Кузнєцова, 2024; Маслова, 2023; Маслова, 2024). З філологійного погляду такі номінації є елементами дискурсної семантики, а з психолінгвістичного – активують швидкі категорійні реакції, що полегшують авдиторії розпізнавання свого й чужого, безпечного й небезпечного, легітимного й нелегітимного.

Прагматичні стратегії впливу на масову авдиторію. Прагматика медійного дискурсу полягає в тому, що повідомлення функціює не тільки як носій інформації, а й як комунікативна дія, зорієнтована на рецепцію, оцінку та поведінкову реакцію авдиторії. Медійний текст може інформувати, попереджати, пояснювати, переконувати, заспокоювати, мобілізувати, легітимізувати, дискредитувати або консолідувати. Його ілокутивна сила залежить від жанру, лексичного добору, синтаксичної організації, джерел цитування, модальности й способу адресування. Показовими є формули на зразок *росіяни знову атакували Україну*, *під ударом опинився промисловий об'єкт*, *черговий масований удар по Україні*, які не тільки повідомляють про факт атаки, а й актуалізують повторюваність загрози, системність агресії та її регіональні наслідки (Суспільне, 20 лютого 2024; Укрінформ, 26 березня 2024). У цьому аспекті персуазивність воєнного медіадискурсу постає як прагматичний механізм впливу на когнітивні, емоційні та поведінкові реакції авдиторії (Маслова, 2023). Вона зреалізована через взаємодію логосу, етосу й патосу: логос формують факти, пояснення, причинно-наслідкові зв'язки й експертні коментарі; етос забезпечують авторитет джерела, професійність мовця, інституційна надійність і прозорість подання; патос створюють емоційно-оцінні слова, образи втрати, героїзму, солідарности, гідности й надії. Емоційне фреймування у воєнному медіадискурсі є не зовнішнім доповненням до інформації, а одним із механізмів її розуміння. Гнів, страх, співчуття, гордість, довіра, тривога, надія й солідарність організовують рецепцію повідомлення та впливають на те, які дії авдиторія вважатиме доречними. Тому емоційність не завжди дорівнює маніпулятивности: у воєнному

суспільстві вона може виконувати адаптивну, мобілізаційну, консолідувальну та психологійно стабілізаційну функції. Наприклад, у матеріалах про наслідки атак або досвід воєнних зим образи *страху*, *втоми* й *руйнування* часто поєднані з номінаціями *взаємодопомоги*, *волонтерства*, *відновлення*, *незламности* й *національного єднання*, завдяки чому авдиторія не замикається у *фреймі втрати*, а потрапляє у *модель колективної витривалости* (Українська правда, 2 березня 2024; Суспільне, 18 червня 2024). Мовні засоби емоційного фреймування охоплюють оцінні прикметники, метафори, повтори, риторичні запитання, антитези, градації, прецедентні вислови, цитати очевидців і символічні номінації. Вони визначають не тільки тональність тексту, а й модель переживання події. Якщо повідомлення подає подію тільки у фреймі катастрофи, воно може посилювати відчуття безпорадности; якщо ж фрейм втрати поєднано з фреймами пам'яти, гідности, підтримки й продовження дії, емоційний досвід набуває смислової структури. Саме тому медійне висвітлення Дня пам'яти захисників України через повторювані номінації *пам'ять*, *шана*, *полеглі захисники*, *хвилина мовчання* перетворює індивідуальну втрату на колективний етичний досвід і підтримує зв'язок між особистим горем, національною пам'яттю та цінністю продовження боротьби (Суспільне, 29 серпня 2024). Водночас емоційне фреймування потребує етичної межі: маніпулятивність виникає тоді, коли емоція заміщує факт, блокує критичне мислення або нав'язує єдину допустиму реакцію. Етична персуазія, навпаки, поєднує емоційну чутливість із фактологійною точністю, контекстуалізацією, ясністю та повагою до реципієнта. Для журналістики воєнного періоду це має принципове значення, оскільки мова медіа впливає не тільки на знання про події, а й на психологійну стійкість, довіру, солідарність і здатність авдиторії до осмисленої дії.

Авторська модель когнітивно-прагматичного впливу. Узагальнення викладених положень дає підстави запропонувати авторську модель когнітивно-прагматичного впливу медійного дискурсу воєнного періоду на масову авдиторію. У цій моделі медійний вплив постає як багаторівневий процес переходу *соціальної події* від факту дійсности до колективно значущого публічного смислу. Соціальна подія потрапляє в медійний простір через *селекцію*, *верифікацію*, *жанрове оформлення*, *вибір каналу поширення* й визначення комунікативної позиції адресанта. Центральним етапом є *мовне кодування*, що охоплює добір номінацій, заголовкових рамок, оцінних предикатів, метафоричних моделей, цитат, синтаксичних структур, композиційної логіки й тональности повідомлення. Через *фрейми*, *концептуальні метафори*, *пресупозиції*, *імплікатури*, *оцінні*

Рис. 1. Схема когнітивно-прагматичного впливу медійного дискурсу воєнного періоду на масову аудиторією

номінації, *емоційне фреймування*, *інтертекстуальність* і *стратегії впливу* мовна форма перетворюється на інтерпретаційну схему. На рівні *авдиторної рецепції* повідомлення осмислюється крізь попередній досвід, когнітивні схеми, емоційний стан, пам'ять, довіру до джерела та соціальні очікування. *Прагматичний ефект* може виявлятися в переконанні, заспокоєнні, мобілізації, солідаризації, посиленні довіри, рецептивному спротиві або готовності до дії. Завершальним компонентом моделі є *дискурсний результат*, тобто закріплення колективного смислу в публічному просторі, стабілізація або трансформація ціннісних рамок і формування спільної моделі розуміння події (рис. 1).

Подана схема унаочнює комплексний характер когнітивно-прагматичного впливу воєнного медіадискурсу на масову авдиторію. Соціальна подія інтегрована у масову свідомість не безпосередньо, а через медійну селекцію, позицію адресанта, мовне кодування, фреймування, номінацію, метафоризацію, інтертекстуальність, тональність та інтерпретаційну активність авдиторії. Прагматичний ефект такого впливу залежить від попереднього досвіду реципієнтів, довіри до джерела, емоційного стану, медійної грамотности й конкуренції різних дискурсних інтерпретацій. Отже, воєнний медіадискурс варто розглядати як простір інформування, ціннісного фреймування, психологійної стабілізації, мобілізації та формування колективного сенсу.

Висновки. Медійний дискурс воєнного періоду функціює як складний філологійний, когнітивний і прагматичний об'єкт, у якому *мовна форма*, *фреймова організація подій*, *емоційне кодування*, *психолінгвістична рецепція* та *прагматичний ефект* формують цілісну систему впливу на масову авдиторію. У статті обґрунтовано, що масова реакція на воєнні події залежить не тільки від фактичного змісту повідомлення, а й від способу його номінативного, метафоричного, інтертекстуального, оцінного й прагматичного конструювання. Психолінгвістичний аналіз засвідчив роль *уваги*, *пам'яти*, *інференції*, *емоційного фреймування*, *когнітивної доступности* й *довіри до джерела*. Когнітивний аналіз репрезентував продуктивність фреймів *загрози*, *захисту*, *втрати*, *пам'яти*, *спротиву*, *допомоги*, *відновлення* й *солідарности*. Прагматичний аналіз підтвердив, що медійний текст функціює як *комунікативна дія*, здатна інформувати, пояснювати, переконувати, мобілізувати, консолідувати або спричиняти рецептивний спротив. Запропонована авторська модель експлікує медійний вплив як багаторівневий процес переходу соціальної події від факту дійсности до колективно значущого публічного сенсу. Результати дослідження вагомі для медіалінгвістики, психолінгвістики, прагматики, журналістики та соціальних комунікацій, оскільки увиразнюють потребу відповідальної роботи з *фреймом*, *номінацією*, *метафорою*, *повтором*, *інтертекстом*, *тональністю* й *емоційною динамікою* воєнного медіадискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Austin J. L. *How to do things with words*. Oxford : Oxford University Press, 1962. 174 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/how-to-do-things-with-words-9780198245537
2. Brown P., Levinson S. C. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 p. URL: https://www.cambridge.org/highereducation/books/politeness/89113EE2FB4A1D254D4A8D2011E542E4
3. Clark H. H. *Using language*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 432 p. URL: https://www.cambridge.org/core/books/using-language/4E7EBC4EC742C26436F6CF187C43F239
4. Fairclough N. *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. London : Routledge, 2003. 270 p. URL: https://www.routledge.com/Analysing-Discourse-Textual-Analysis-for-Social-Research/Fairclough/p/book/9780415258937
5. Fauconnier G., Turner M. *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York : Basic Books, 2002. 440 p. URL: https://books.google.com/books?id=xpYZoVNzdykC
6. Fillmore Ch. J. Frame semantics. *Linguistics in the morning calm*. Seoul : Hanshin Publishing, 1982. P. 111–137. URL: https://brenocon.com/Fillmore%201982_2up.pdf
7. Grice H. P. Logic and conversation. *Syntax and semantics. Vol. 3: Speech acts* / ed. by P. Cole, J. L. Morgan. New York : Academic Press, 1975. P. 41–58. URL: https://www.sfu.ca/~jeffpell/Cogs300/GriceLogicConvers75.pdf
8. Kintsch W. *Comprehension: A paradigm for cognition*. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. 461 p. URL: https://www.cambridge.org/gb/universitypress/subjects/psychology/cognition/comprehension-paradigm-cognition
9. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p. URL: https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/M/bo3637992.html
10. Levelt W. J. M. *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge, MA : MIT Press, 1989. 566 p. URL: https://www.mpi.nl/publications/item67053/speaking-intention-articulation
11. Miller G. A. The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*. 1956. Vol. 63. No. 2. P. 81–97. DOI: https://doi.org/10.1037/h0043158
12. Searle J. R. *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge : Cambridge University Press, 1969. 203 p. URL: https://www.cambridge.org/core/books/speech-acts/D2D7B03E472C8A390ED60B86E08640E7

13. Sperber D., Wilson D. *Relevance: Communication and cognition*. Oxford : Blackwell, 1986. 279 p. URL: https://philpapers.org/rec/SPER

14. van Dijk T. A. *News as discourse*. Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1988. 200 p. URL: https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/06/Teun-A.-van-Dijk-1988-News-As-Discourse.pdf

15. Wodak R., Meyer M. *Methods of critical discourse studies*. 3rd ed. London : SAGE, 2016. 272 p. URL: https://research.wu.ac.at/en/publications/methods-of-critical-discourse-studies-3/

16. Білик О., Ганзін В. Медіадискурс та його вплив на зображення російсько-української війни: критичний аналіз дискурсних стратегій і маніпулятивних технік. *Folium*. 2023. Спецвипуск. С. 33–39. DOI: https://doi.org/10.32782/folium/2023.3.4

17. Довженко О., Єгорова А., Іванова Т., Міський В., Потапова В., Юричко А. *Медіаграмотність під час війни: теорія, методика, інтерактив* : навчальний посібник / за заг. ред. О. Волошенюк, В. Іванова. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2023. 68 с. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/Mediagramotnost_pid_chas_viyny_web.pdf

18. Завальнюк І. Синтаксичні одиниці в мові вітчизняних масмедіа періоду російсько-української війни: оновлення змісту й структури. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2023. Вип. 37. С. 120–130. DOI: https://doi.org/10.31652/2521-1307-2023-37-120-130

19. Костусяк Н. М., Навальна М. І. *Російсько-українська війна в об'єктиві мови* : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. 338 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/27735

20. Кузнєцова Т. В. Мовні атитюди в українському медіапросторі (2014–2023). *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика* : монографія / відп. ред. Б. М. Ажнюк. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2024. С. 383–410. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50260/

21. Маслова Ю. П. Персуазивність газетного дискурсу сучасної України воєнного періоду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2023. Вип. 18(86). С. 33–36. DOI: 10.25264/2519-2558-2023-18(86)-33-36

22. Маслова Ю. П. Функційно-стилістичні й комунікативні особливості українськомовного газетного тексту воєнного періоду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2024. Вип. 24(92). С. 50–53. DOI: 10.25264/2519-2558-2024-24(92)-50-53

23. Maslova Y. Intertextuality in Ukrainian-language newspaper discourse during the wartime period: Cognitive-pragmatic dimension. *Slavistica Vilnensis*. 2025. Vol. 70(1). P. 127–142. DOI: https://doi.org/10.15388/SlavViln.2025.70(1).9

24. Радіо Свобода. Херсон без Росії. Як живе місто після окупації? 15 листопада 2022. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-kherson-bez-rosiyi/32131219.html

25. Радіо Свобода. Загроза балістики. В більшості областей України оголосили повітряну тривогу. 11 травня 2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-povitryana-tryvoha-balistyka/32942090.html

26. Суспільне. Український повітряний щит вже сильніший, ніж торік. Зеленський. 12 листопада 2023. URL: https://suspilne.media/615555-ukrainskij-povitranij-sit-vze-silnisij-niz-torik-zelenskij/

27. Суспільне. В Ужгороді вшанували пам'ять полеглих захисників України. 29 серпня 2024. URL: https://suspilne.media/uzhhorod/824049-v-uzgorodi-vsanuvali-pamat-poleglih-zahisnikiv-ukraini/

28. Суспільне. Тростянець, місто-Герой України: історія спротиву, втрат і відбудови. 15 жовтня 2025. URL: https://suspilne.media/sumy/1137768-trostanec-misto-geroj-ukraini-istoria-sprotivu-vtrat-i-vidbudovi/

29. Українська правда. Інформаційний фронт російсько-української війни. 12 березня 2022. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2022/03/12/7330696/

30. Українська правда. Зустріч світів. Як громади Херсонщини протистояли окупантам. 13 червня 2023. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2023/06/13/7406627/

31. Українська правда. Найгірша зима війни. 2 березня 2024. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2024/03/02/7444419/

32. Укрінформ. Хроніки звільненого Херсона: 14 листопада. 14 листопада 2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3614215-hroniki-zvilnenogo-hersona-14-listopada.html

33. Укрінформ. У Житомирі до Дня Соборності прядуть «нитку єдності». 20 січня 2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3655974-u-zitomiri-do-dna-sobornosti-pradut-nitku-ednosti.html

34. Укрінформ. В Україні відзначають День військового журналіста. 16 лютого 2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3670745-v-ukraini-vidznacaut-den-vijskovogo-zurnalista.html

35. Укрінформ. Повітряні сили попередили про загрозу балістики. 27 квітня 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3857592-povitrani-sili-poperedili-pro-zagrozu-balistiki.html

36. Укрінформ. ППО знищила вночі 24 із 25 російських ударних дронів Shahed. 2 червня 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3870522-ppo-znisila-vnoci-24-iz-25-rosijskih-udarnih-droniv-shahed.html

37. Укрінформ. Сталева нація: російський ракетний терор не ламає українців. 4 червня 2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4000608-staleva-nacia-rosijskij-raketnij-teror-ne-lamae-ukrainciv.html

REFERENCES

1. Austin J. L. (1962) *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press. 174 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/how-to-do-things-with-words-9780198245537
2. Brown P., Levinson S. C. (1987) *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press. 345 p. URL: https://www.cambridge.org/highereducation/books/politeness/89113EE2FB4A1D254D-4A8D2011E542E4
3. Clark H. H. (1996) *Using language*. Cambridge: Cambridge University Press. 432 p. URL: https://www.cambridge.org/core/books/using-language/4E7EBC4EC742C26436F6CF187C43F239
4. Fairclough N. (2003) *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. London: Routledge. 270 p. URL: https://www.routledge.com/Analysing-Discourse-Textual-Analysis-for-Social-Research/Fairclough/p/book/9780415258937
5. Fauconnier G., Turner M. (2002) *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books. 440 p. URL: https://books.google.com/books?id=xpYZoVNzdykC
6. Fillmore Ch. J. (1982) Frame semantics. *Linguistics in the morning calm*. Seoul: Hanshin Publishing. P. 111–137. URL: https://brenocon.com/Fillmore%201982_2up.pdf
7. Grice H. P. (1975) Logic and conversation. *Syntax and semantics. Vol. 3: Speech acts* / ed. by P. Cole, J. L. Morgan. New York: Academic Press. P. 41–58. URL: https://www.sfu.ca/~jeffpell/Cogs300/GriceLogicConvers75.pdf
8. Kintsch W. (1998) *Comprehension: A paradigm for cognition*. Cambridge: Cambridge University Press. 461 p. URL: https://www.cambridge.org/gb/universitypress/subjects/psychology/cognition/comprehension-paradigm-cognition
9. Lakoff G., Johnson M. (1980) *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press. 242 p. URL: https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/M/bo3637992.html
10. Levelt W. J. M. (1989) *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge, MA: MIT Press. 566 p. URL: https://www.mpi.nl/publications/item67053/speaking-intention-articulation
11. Miller G. A. (1956) The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*. Vol. 63. No. 2. P. 81–97. DOI: https://doi.org/10.1037/h0043158
12. Searle J. R. (1969) *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press. 203 p. URL: https://www.cambridge.org/core/books/speech-acts/D2D7B03E472C8A390ED60B86E08640E7
13. Sperber D., Wilson D. (1986) *Relevance: Communication and cognition*. Oxford: Blackwell. 279 p. URL: https://philpapers.org/rec/SPER
14. van Dijk T. A. (1988) *News as discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 200 p. URL: https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/06/Teun-A.-van-Dijk-1988-News-As-Discourse.pdf
15. Wodak R., Meyer M. (2016) *Methods of critical discourse studies*. 3rd ed. London: SAGE. 272 p. URL: https://research.wu.ac.at/en/publications/methods-of-critical-discourse-studies-3/
16. Bilyk O., Hanzin V. (2023) Mediadyskurs ta yoho vplyv na zobrazhennia rosiisko-ukrainskoi viiny: krytychnyi analiz dyskursnykh stratehii i manipuliatyvnykh tekhnik [Media discourse and its influence on the representation of the Russian-Ukrainian war: A critical analysis of discourse strategies and manipulative techniques]. *Folium*. Special issue. P. 33–39. DOI: https://doi.org/10.32782/folium/2023.3.4 [in Ukrainian].
17. Dovzhenko O., Yehorova A., Ivanova T., Miskyi V., Potapova V., Yurychko A. (2023) *Mediahramotnist pid chas viiny: teoriia, metodyka, interaktyv* [Media literacy during war: Theory, methodology, interactive practices] / ed. by O. Volosheniuk, V. Ivanov. Kyiv: Akademiia ukrainskoi presy, Tsentr vilnoi presy. 68 p. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/Media-gramotnost_pid_chas_viyny_web.pdf [in Ukrainian].
18. Zavalniuk I. (2023) Syntaksychni odynytsi v movi vitchyznianykh masmedia periodu rosiisko-ukrainskoi viiny: onovlennia zmistu y struktury [Syntactic units in the language of domestic mass media during the Russian-Ukrainian war: Updating content and structure]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Filolohiia (movoznavstvo)*. Issue 37. P. 120–130. DOI: https://doi.org/10.31652/2521-1307-2023-37-120-130 [in Ukrainian].
19. Kostusiak N. M., Navalna M. I. (2025) *Rosiisko-ukrainska viina v obiektyvi movy* [The Russian-Ukrainian war through the lens of language]: monograph. Lutsk: Vezha-Druk. 338 p. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/27735 [in Ukrainian].
20. Kuznietsova T. V. (2024) Movni atytiudy v ukrainskomu mediaprostori (2014–2023) [Language attitudes in the Ukrainian media space (2014–2023)]. *Mova i viina: dynamika movnoi systemy i movna polityka* [Language and war: Dynamics of the language system and language policy]: monograph / ed. by B. M. Azhniuk. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho. P. 383–410. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50260/ [in Ukrainian].
21. Maslova Yu. P. (2023) Persuazyvnist hazetnoho dyskursu suchasnoi Ukrainy voiennoho periodu [Persuasiveness of newspaper discourse in modern Ukraine during the wartime period]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filolohiia"*. Issue 18(86). P. 33–36. DOI: 10.25264/2519-2558-2023-18(86)-33-36 [in Ukrainian].
22. Maslova Yu. P. (2024) Funktsiino-stylistychni y komunikatyvni osoblyvosti ukrainskomovnoho hazetnoho tekstu voiennoho periodu [Functional-stylistic and communicative features of the Ukrainian-language newspaper text of the wartime period]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filolohiia"*. Issue 24(92). P. 50–53. DOI: 10.25264/2519-2558-2024-24(92)-50-53 [in Ukrainian].
23. Maslova Y. (2025) Intertextuality in Ukrainian-language newspaper discourse during the wartime period: Cognitive-pragmatic dimension. *Slavistica Vilnensis*. Vol. 70(1). P. 127–142. DOI: https://doi.org/10.15388/SlavViln.2025.70(1).9
24. *Radio Svoboda*. (2022, November 15) Kherson bez Rosii. Yak zhyve misto pislia okupatsii? [Kherson without Russia. How does the city live after occupation?]. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-kherson-bez-rosiyi/32131219.html [in Ukrainian].

25. Radio Svoboda. (2024, May 11) Zahroza balistyky. V bilshosti oblastei Ukrainy oholosyly povitrianu tryvohu [Threat of ballistics. Air alert announced in most regions of Ukraine]. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-povitryana-tryvoha-balistyka/32942090.html [in Ukrainian].

26. Suspilne. (2023, November 12) Ukrainskyi povitrianyi shchyt vzhe sylnishyi, nizh torik. Zelenskyi [The Ukrainian air shield is already stronger than last year. Zelenskyi]. URL: https://suspilne.media/615555-ukrainskij-povitranij-sit-vze-silnisij-niz-torik-zelenskij/ [in Ukrainian].

27. Suspilne. (2024, August 29) V Uzhhorodi vshanuvaly pamiat polehlykh zakhysnykiv Ukrainy [The memory of fallen defenders of Ukraine was honored in Uzhhorod]. URL: https://suspilne.media/uzhhorod/824049-v-uzgorodi-vsanuvali-pamat-poleglih-zahisnikiv-ukraini/ [in Ukrainian].

28. Suspilne. (2025, October 15) Trostianets, misto-Heroi Ukrainy: istoriia sprotyvu, vtrat i vidbudovy [Trostianets, Hero City of Ukraine: A story of resistance, losses, and reconstruction]. URL: https://suspilne.media/sumy/1137768-trostanec-misto-geroj-ukraini-istoria-sprotivu-vtrat-i-vidbudovi/ [in Ukrainian].

29. Ukrainska pravda. (2022, March 12) Informatsiinyi front rosiisko-ukrainskoi viiny [The information front of the Russian-Ukrainian war]. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2022/03/12/7330696/ [in Ukrainian].

30. Ukrainska pravda. (2023, June 13) Zustrich svitiv. Yak hromady Khersonshchyny protystoialy okupantam [Meeting of worlds. How communities of Kherson region resisted the occupiers]. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2023/06/13/7406627/ [in Ukrainian].

31. Ukrainska pravda. (2024, March 2) Naihirska zyma viiny [The worst winter of the war]. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2024/03/02/7444419/ [in Ukrainian].

32. Ukrinform. (2022, November 14) Khroniky zvilnenoho Khersona: 14 lystopada [Chronicles of liberated Kherson: November 14]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3614215-hroniki-zvilnenogo-hersona-14-listopada.html [in Ukrainian].

33. Ukrinform. (2023, January 20) U Zhytomyri do Dnia Sobornosti priadut "nytku yednosti" [In Zhytomyr, a "thread of unity" is being spun for Unity Day]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3655974-u-zitomiri-do-dna-sobornosti-pradut-nitku-ednosti.html [in Ukrainian].

34. Ukrinform. (2023, February 16) V Ukraini vidznachaiut Den viiskovoho zhurnalista [Ukraine marks Military Journalist Day]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3670745-v-ukraini-vidznacaut-den-vijskovogo-zurnalista.html [in Ukrainian].

35. Ukrinform. (2024, April 27) Povitriani syly poperedyly pro zahrozu balistyky [The Air Force warned about the threat of ballistics]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3857592-povitrani-sili-poperedili-pro-zagrozu-balistiki.html [in Ukrainian].

36. Ukrinform. (2024, June 2) PPO znyshchyla vnochi 24 iz 25 rosiiskykh udarnykh droniv Shahed [Air defense destroyed 24 of 25 Russian Shahed attack drones at night]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3870522-ppo-znisila-vnoci-24-iz-25-rosijskih-udarnih-droniv-shahed.html [in Ukrainian].

37. Ukrinform. (2025, June 4) Staleva natsiia: rosiiskyi raketnyi teror ne lamaie ukraintsiv [Steel nation: Russian missile terror does not break Ukrainians]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4000608-staleva-nacia-rosijskij-raketnij-teror-ne-lamae-ukrainciv.html [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 001.4:81'322:006.3
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-26

Ольга МІЗІНА,
orcid.org/0000-0002-1988-6353
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) olamizina@gmail.com

Оксана ВАСИЛИНИНА,
orcid.org/0000-0003-0402-4627
викладач кафедри українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) ksyuhazelenska@gmail.com

ТЕРМІНОЛОГІЧНА НОРМАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДНИК АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню ролі термінологічної нормалізації в аналітико-синтетичному опрацюванні інформації в умовах сучасного цифрового середовища. Розкрито сутність нормалізації як процесу уніфікації та стандартизації термінів, що забезпечує однозначність їх інтерпретації та підвищує точність індексування документів. Особливу увагу приділено значенню нормалізованих термінів для коректного функціонування автоматизованих систем, які здійснюють анотування, реферування, класифікацію та інші види обробки текстів. Проаналізовано основні типи термінологічної варіативності, що ускладнюють ефективність інформаційного пошуку. Обґрунтовано доцільність використання контрольованих словників, тезаурусів і класифікаторів для забезпечення системності та інтероперабельності інформаційних ресурсів. Метою дослідження є комплексне обґрунтування ролі й значення термінологічної нормалізації в аналітико-синтетичному опрацюванні інформації, спрямоване на виявлення причин концептуальної неоднозначності, аналіз лексичної варіативності термінів, визначення шляхів їх уніфікації та встановлення семантичної узгодженості в інформаційному середовищі. Завдання дослідження: проаналізувати роль термінологічної нормалізації у забезпеченні точності індексування документів та дослідити, як уніфікована термінологія впливає на ефективність інформаційного пошуку в цифрових системах; визначити значення нормалізованих термінів для коректної роботи автоматизованих технологій опрацювання текстів; виявити та класифікувати типи термінологічної варіативності; дослідити та обґрунтувати необхідність створення та впровадження контрольованих словників, тезаурусів і класифікаційних систем у сучасних інформаційних середовищах та визначити перспективи розвитку тезаурусів, словників і систем предметизації на основі стандартизованих термінів; оцінити можливості термінологічної нормалізації для підвищення якості інформаційних ресурсів у цифрових бібліотеках, базах даних та інформаційно-пошукових системах.

Ключові слова: *термінологічна нормалізація, аналітико-синтетичне опрацювання інформації, уніфікація термінів, термінологічна варіативність, інформаційно-пошуковий процес.*

Olha MIZINA,
orcid.org/0000-0002-1988-6353
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) olamizina@gmail.com

Oksana VASYLYNYNA,
orcid.org/0000-0003-0402-4627
Lecturer at the Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) ksyuhazelenska@gmail.com

TERMINOLOGICAL NORMALIZATION AS A CONSTITUENT OF ANALYTIC-SYNTHETIC INFORMATION PROCESSING

The article is devoted to the study of the role of terminological normalization in analytic-synthetic information processing within the modern digital environment. The essence of normalization is revealed as a process of unification and standardization of terms, which ensures clarity of interpretation and increases the accuracy of document indexing. Special attention is paid to the importance of normalized terms for the proper functioning of automated systems that perform

annotation, abstracting, classification, and other types of text processing. The main types of terminological variability that reduce the efficiency of information retrieval are analyzed. The expediency of using controlled vocabularies, thesauri, and classifiers to ensure the systematicity and interoperability of information resources is substantiated. The aim of the study is a comprehensive substantiation of the role and significance of terminological normalization in analytic-synthetic information processing, aimed at identifying the causes of conceptual ambiguity, analyzing the lexical variability of terms, determining ways to unify them, and establishing semantic consistency in the information environment. The objectives of the study are: to analyze the role of terminological normalization in ensuring the accuracy of document indexing and to investigate how unified terminology affects the efficiency of information retrieval in digital systems; to determine the significance of normalized terms for the correct operation of automated text processing technologies; to identify and classify the types of terminological variability; to investigate and substantiate the necessity of creating and implementing controlled vocabularies, thesauri, and classification systems in modern information environments, and to determine the prospects for the development of thesauri, dictionaries, and subject cataloging systems based on standardized terms; to evaluate the possibilities of terminological normalization for improving the quality of information resources in digital libraries, databases, and information retrieval systems.

Key words: *terminological normalization, analytic-synthetic information processing, unification of terms, terminological variability, information retrieval process.*

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві, де обсяги текстових даних зростають експоненційно, особливого значення набувають процеси аналітико-синтетичного опрацювання інформації, що забезпечують упорядкування та структуризацію знань. Аналітико-синтетичне опрацювання інформації (АСОІ) – це робота над змістом первинних документів і створення на їхній основі вторинних: анотацій, бібліографічних описів, класифікаційних систем, бібліотечних каталогів, предметних рубрик, анотацій, рефератів, аналітичних оглядів, пошукових образів документів, запитів, перекладів витягів, тощо. Одним із ключових елементів цих процесів є термінологічна нормалізація, спрямована на уніфікацію термінів, усунення неоднозначності й установлення семантичної відповідності між елементами інформаційного середовища. Її важливість зумовлена тим, що лексична варіативність, синонімія та нестандартизоване використання термінів ускладнюють ефективний пошук, індексування та інтерпретацію документів у цифрових інформаційних системах. Нормалізація термінології – одна з ключових проблем сучасного мовознавства, особливо в умовах активного розвитку наук, технологій і міжкультурної комунікації. Сучасні лінгвісти приділяють їй велику увагу, оскільки якісно унормована термінологія забезпечує точність наукової думки, ефективність професійної комунікації та стабільність мовної системи.

Аналіз досліджень. Основні напрями розвитку сучасної української термінології у галузі бібліотечної справи та бібліографії, зокрема у сфері аналітико-синтетичного опрацювання інформації розглянуто у тезах доповіді І. Шкіцької. Авторка окреслює як позамовні, так і внутрішньомовні чинники, що впливають на трансформацію термінів, аналізує запозичену лексику та найменування, пов'язані з процесами оброблення інформації, приділяється увага змінам у системі суфіксальних формантів іменників-назв процесів та прикметників, які входять до термінів, пов'язаних із аналітико-синтетичним опрацюванням інформації (Шкіцька, 2022). Проблематика аналітико-синтетичного опрацювання інформації вже багато років є у фокусі досліджень українських науковців: ґрунтовний виклад теоретичних засад АСОІ подано в навчальному посібнику М. Слободяника (Слободяник, 2020), сучасні технологічні підходи та новітні тенденції систематизовано у монографії Л. Баландіної (Баландіна, 2018). У праці В. Горового акцент зроблено на трансформації інформаційних процесів в умовах цифровізації та переходу до аналітико-синтетичої переробки інформації у електронному середовищі (Горовий, 2020). Нормалізації термінології в інформаційній, бібліотечній та архівній сферах присвячено низку наукових розвідок, зокрема питання уніфікації та стандартизації документознавчої термінології докладно розглянуто в спеціальній монографії О. Тур (Тур, 2018), питання унормування архівної термінології розглядає С. Зозуля (Зозуля, 2010), кодифікацію семантичної структури бібліотечної термінології розкриває О. Наливайко (Наливайко, 2025). Однак, незважаючи на значну кількість праць, що стосуються АСОІ, питання нормалізації відповідної термінології все ще залишаються недостатньо розробленими та фактично не ставали окремим об'єктом наукового аналізу. Саме це й визначає **актуальність обраної теми.** У такій ситуації дослідження механізмів термінологічної нормалізації в сфері АСОІ набувають важливого значення як для теоретичного обґрунтування, так і для практики сучасного інформаційного забезпечення.

Мета статті – комплексне обґрунтування ролі й значення термінологічної нормалізації в АСОІ спрямоване на виявлення причин концептуальної неоднозначності, аналіз лексичної варіативності

термінів, визначення шляхів їх уніфікації та встановлення семантичної узгодженості в інформаційному середовищі. **Завдання дослідження**, що зумовлюють мету: 1) проаналізувати роль термінологічної нормалізації у забезпеченні точності індексування документів та дослідити, як уніфікована термінологія впливає на ефективність інформаційного пошуку в цифрових системах; 2) визначити значення нормалізованих термінів для коректної роботи автоматизованих технологій опрацювання текстів; 3) виявити та класифікувати типи термінологічної варіативності; 4) дослідити та обґрунтувати необхідність створення та впровадження контрольованих словників, тезаурусів і класифікаційних систем у сучасних інформаційних середовищах та визначити перспективи їх розвитку на основі стандартизованих термінів; 5) оцінити можливості термінологічної нормалізації для підвищення якості інформаційних ресурсів у цифрових бібліотеках, базах даних та інформаційно-пошукових системах.

Виклад основного матеріалу. Термінологічна нормалізація – це впорядкування, уніфікація та стандартизація термінів, що використовуються для опису змісту документів, з метою забезпечення однозначності їх інтерпретації та підвищення ефективності пошуку інформації (Кияк & Каменська, 2008) Вона виступає основою для створення контрольованих словників, тезаурусів і класифікаційних систем, а також забезпечує коректну роботу алгоритмів автоматизованої обробки текстів, які дедалі активніше застосовуються в прикладній лінгвістиці й інформаційній діяльності. У контексті сучасного інформаційного середовища, яке характеризується значними обсягами текстових даних, різноманіттям дискурсів і швидкою еволюцією термінології, нормалізація відіграє важливу роль у підтриманні якості інформаційних ресурсів. Термінологічна нормалізація в аналітико-синтетичному опрацюванні інформації – це приведення термінів до єдиних стандартів (уніфікація), що забезпечує точність, однозначність та систематизацію інформації. Цей процес підвищує ефективність пошуку, усуває синонімію та полісемію, створюючи якісні вторинні документи (реферати, огляди, предметні рубрики).

Основним завданням термінологічної нормалізації є усунення концептуальної неоднозначності, зумовленої використанням різних лексичних форм для позначення одного й того поняття. Так, наприклад, *аналітико-синтетичне опрацювання інформації (АСОІ)* та *аналітико-синтетична переробка інформації (АСПІ)* – досить близькі поняття, які часто використовуються як синоніми в інформаційній, бібліотечній та науковій сферах, але мають певні відтінки у значенні. Основна їх відмінність полягає в тому, що *АСОІ* є ширшим, концептуальним процесом, що охоплює аналіз та створення вторинних документів, тоді як *АСПІ* частіше розглядається як конкретний інструментальний процес згортання та перетворення інформації. *Аналітико-синтетичне опрацювання інформації (документів) (АСОІ / АСОД)* – це комплекс розумових і технічних операцій, спрямованих на роботу із змістом первинних документів з метою створення вторинних документів (анотацій, рефератів, оглядів). Його мета – трансформація інформації для спрощення доступу та пошуку, сферою застосування є бібліотечна справа, наукова інформація та інформаційний аналіз. до видів аналітико-синтетичного опрацювання інформації (документів) відносять анотування, реферування, бібліографічний опис, систематизацію. *Аналітико-синтетична переробка інформації (АСПІ)* – процес трансформації первинних відомостей у новий, більш компактний та структурований вигляд. У бібліотечній практиці цей термін часто ототожнюється з *аналітико-синтетичною обробкою документів (АСОД)*. Основна увага тут приділяється згортанню інформації, яке може здійснюватися як на мікро-, так і на макрорівні, з метою виокремлення ключових даних та створення узагальнених форм знань. Характерними процесами АСПІ є індексування, предметизація та реферування, що забезпечують систематизацію, скорочення та перетворення інформаційних потоків у зручний для використання формат. У сучасній практиці АСПІ є складником або одним із синонімічних найменувань аналітико-синтетичного опрацювання документів (АСОД) (Українська бібліотечна енциклопедія, 2026).

Термінологічна нормалізація – необхідна складова АСПІ, що забезпечує семантичну точність, інформаційну сумісність та підвищення релевантності пошукових результатів у цифрових інформаційних системах. Саме нормалізація термінів забезпечує логічну й семантичну узгодженість усіх етапів опрацювання документів: індексування, класифікації, реферування, анотування та перетворення змісту в формалізовані структури. Ще один приклад. У галузі інформаційної діяльності терміни *електронний підпис (ЕП), електронний цифровий підпис (ЕЦП) та кваліфікований електронний підпис (КЕП)* можуть використовуватися як синонімічні, проте їх нормативно-правове значення може відрізнятися. *Електронний цифровий підпис (ЕЦП)* – це термін, який вже вилучено з чинної нормативної бази

після набуття чинності Законом України «Про електронні довірчі послуги». По суті *ЕЦП* був аналогом сучасного *КЕП.* Після оновлення законодавства всі *ЕЦП* автоматично прирівняли до *КЕП*, якщо вони відповідали технічним вимогам. *Електронний підпис (ЕП)* – це будь-які дані в електронній формі, які: додаються до електронного документа або логічно зв'язані з ним і використовуються для ідентифікації підписувача. *ЕП* може мати різновиди, такі як *простий електронний підпис (ПЕП), удосконалений електронний підпис (УЕП) та кваліфікований електронний підпис (КЕП)*. У свою чергу вони розрізняються тим, що *простий електронний підпис (ПЕП)* не має повної юридичної сили, не рівнозначний власноручному підпису, *УЕП* створений за допомогою спеціального програмного забезпечення, але без захищеного носія та має вищу юридичну силу, порівняно з *ПЕП,* але нижчу за *КЕП. КЕП*, у свою чергу, це найвищий рівень довіри, чинний юридично значущий термін, закріплений у Законі України «Про електронні довірчі послуги», найбезпечніший вид підпису, який створено за допомогою кваліфікованого сертифіката ключа, він зберігається на захищеному носії (токен, смарт-карта, хмарне сховище КЕП) та має повну юридичну силу і прирівнюється до власноручного підпису. Ще кілька прикладів, що ілюструють концептуальну неоднозначність та потребу в термінологічній нормалізації: терміни *інформаційний ресурс* та *інформаційний фонд* інколи використовують як синоніми, хоча перший стосується ширшого спектра цифрових даних, а другий – переважно бібліотечних зібрань. Слова *документ* і *запис* у деяких системах застосовують для позначення одиниці інформації, хоча в стандарті термін *документ* має ширше значення, а *запис* є його складовою. Термінологічної нормалізації потребують лексичні одиниці *електронна бібліотека* й *цифрова бібліотека,* якими інколи позначають те саме, хоча *електронна* може включати оцифровані копії, а *цифрова* лише матеріали, створені у цифровому середовищі.

У повсякденній практиці часто плутають поняття *пошуковий запит* і *ключове слово*, хоча *запит* є сформульованою користувачем комбінацією слів, а *ключове слово* – контрольований термін із тезаурусу. Іноді взаємозамінно застосовують терміни *каталогізація* й *класифікація,* тоді як *каталогізація* включає створення бібліографічного опису, а *класифікація* – лише розподіл за предметними чи тематичними ознаками. Для процесів АСПІ усунення концептуальної неоднозначності має важливе значення: нормалізований термін стає репрезентантом поняття у системі інформаційного пошуку, у тезаурусі або класифікаторі, що забезпечує семантичну точність і полегшує подальшу роботу з інформаційними ресурсами.

У текстах різних дискурсів терміни можуть мати й **варіативні форми**. Найпоширеніші типи варіантів термінів, що виникають у процесі АСПІ, пов'язані з різними способами формальної та змістової модифікації терміноодиниць у текстах різних дискурсів. Серед найтиповіших видів варіантності можна виокремити такі: 1) морфологічні варіанти, коли терміни відрізняються граматичними формами, але зберігають однаковий зміст: *кодування – закодування, каталогізація – каталогізування, індексування – проіндексування;* 2) лексичні (синонімічні) варіанти, коли терміни передають одну концепцію, але відрізняються словесним оформленням, проте репрезентують той самий понятєвий зміст: *інформаційний пошук – пошук інформації, анотація – короткий зміст, ключове слово – дескриптор* (у деяких системах); 3) синтаксичні варіанти, де та сама терміносполука може мати іншу синтаксичну структуру: *аналітико-синтетична переробка інформації – аналітична й синтетична обробка інформації, система керування базами даних – система управління базами даних, пошукова мова – мова пошуку.* Варіативність ускладнює індексування документів та знижує точність автоматичного пошуку, а нормалізація усуває такі проблеми.

Контрольовані словники також стають основою для уніфікації термінів у процесах АСПІ. Вони містять стандартизовані визначення, систему взаємозв'язків та дескриптори, що забезпечують семантичну узгодженість інформаційної системи. Тезауруси, на відміну від словників, мають розгалужену семантичну структуру: ієрархічні (родо-видові), асоціативні, синонімічні та інші зв'язки. Використання тезаурусів у АСПІ дозволяє: 1) встановлювати релевантні терміни-дескриптори; 2) здійснювати тематичне групування документів; 3) забезпечувати інтероперабельність між різними базами даних. Класифікатори (наприклад, *УДК*) виступають додатковим інструментом семантичного структурування знань, де нормалізовані терміни закріплюються за певними рубриками. Суттєву роль в уніфікації термінології в АСПІ відіграє **формування ключових слів** на основі статистичних чи нейронних алгоритмів, які обирають найбільш важливі терміни з тексту. Ось приклад тексту про бібліотечні системи: *Система забезпечує пошук документів, індексування, класифікацію та збереження електронних ресурсів.* Модель може визначити такі

ключові слова: *пошук, індексування, класифікація, електронні ресурси.* Для довшого текста, наприклад, про машинне навчання, ключовими можуть бути слова: *алгоритм, модель, класифікація, навчальні дані, точність*.

Семантичне зіставлення термінів у цифрових системах допомагає знаходити документи не лише за точним словом, а й за близькими термінами; допомагає зрозуміти, які терміни є дублетами або варіантами; алгоритм групує однопланові поняття та сприяє автоматичній побудові тезаурусів та словників; допомагає правильному тематичному сортуванню документів, навіть якщо в різних джерелах ужито різні формулювання. Приклади семантичної близькості онтології: *каталогізація – описання документів, пошук інформації – інформаційний пошук, електронний ресурс – цифровий документ, бібліотечна система – інформаційна система доступу.* Вони дозволяють системі розуміти, що різні слова можуть описувати одне й те саме чи пов'язані предмети. Технології визначають, що різні слова мають близькі або протилежні значення. Таким чином, автоматичні методи не замінюють повністю лінгвістичної нормалізації, але значно спрощують обробку великих масивів даних, дозволяючи швидше виявляти терміни, зіставляти їх варіанти та інтегрувати в інформаційну систему.

Індексування є процесом перетворення змісту документа в формальний набір дескрипторів або ключових слів. Без нормалізації термінології індексування стає фрагментованим, неузгодженим та залежним від індивідуального мовного вибору фахівця. Уніфіковані терміни забезпечують: точність тематичного аналізу, можливість порівняння документів між собою та узгодженість індексних записів у базі даних. Наприклад, термін *інформаційна безпека* може мати варіанти: *кібербезпека, захист інформації, інформаційний захист*. Нормалізація визначає, який із термінів є дескриптором, а які – його нетермінологічними відповідниками або відсилочними формами. У рефератах, анотаціях та оглядах нормалізовані терміни виконують функцію точних семантичних маркерів. Вони забезпечують стислий, але однозначний виклад, узгодженість між різними вторинними документами, коректну інтеграцію вторинної інформації в цифрові системи. Таким чином, нормалізація є засобом стандартизації наукової комунікації та інструментом підвищення якості вторинних документів. Без термінологічної нормалізації алгоритми мають високу похибку, оскільки однакові за змістом одиниці розпізнаються як різні. Онтологічні моделі вимагають суворої уніфікації термінів, оскільки кожний концепт має бути представленим унікальним і однозначним терміном, що забезпечує сумісність даних між різними ІТ-системами, можливість міждисциплінарної інтеграції інформації та підтримку інтелектуальних сервісів (пошук за змістом, семантичні рекомендації). У цьому контексті термінологічна нормалізація є фундаментом сучасної цифрової інфраструктури знань.

Висновки. У межах АСПІ нормалізація термінології виконує такі ключові функції: 1) уніфікує лексичні одиниці, усуваючи синонімію, варіативність і дублетні назви; 2) забезпечує відповідність між словами тексту і дескрипторами (ключовими поняттями) інформаційно-пошукової системи; 3) сприяє точному індексуванню документів, оскільки однакові за змістом поняття маркуються одними й тими самими термінами; 4) покращує якість реферування й анотування, даючи можливість використовувати терміни в стандартизованому вигляді; 5) є основою для побудови тезаурусів, класифікаторів, онтологій, які забезпечують смислову узгодженість документальних масивів; 6) має важливе значення для автоматизованої лінгвістичної обробки, зокрема для лематизації, нормалізації форм слів і зіставлення варіантів термінів.

Отже, нормалізація термінології є важливим чинником забезпечення якості інформаційної діяльності, інтероперабельності систем та ефективної наукової комунікації в умовах цифрової трансформації. перспективи подальших досліджень, спеціально пов'язані саме з аналітико-синтетичною переробкою інформації й логічно пов'язані з виконаною роботою про термінологічну нормалізацію. Перспективи подальших досліджень пов'язані з дослідженням впливу термінологічної нормалізації на точність етапів аналітико-синтетичної переробки інформації, на підвищення якості відбору, аналізу, узагальнення, анотування, реферування та індексування документів у різних інформаційних системах завдяки нормалізації термінів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баландіна Л. Аналітико-синтетична обробка документів*:* сучасні тенденції та технології. Київ *:* НБУВ*,* 2018*.* 312 с.
2. Горовий В. К. Аналітико-синтетична переробка інформації в електронному середовищі: проблеми та перспективи. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* 2020. Вип. 57. С. 45–59.
3. Зозуля С. До питання унормування архівної термінології. *Студії з архівної справи та документознавства.* 2010. Т. 18. Київ : Держкомархів України. С. 46–52.
4. Кияк Т. Р., Каменська О. І. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. № 38. С. 77–80. Режим доступу: https://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/2493 (дата звернення: 20.04.2026).
5. Наливайко О. Кодифікація семантичної структури бібліотечної термінології. *Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми та перспективи:* матеріали X Міжнародної наук.-практ. конф., м. Полтава, 25 листопада 2025 р./ редкол. І. Г. Передерій, О. Є. Гомотюк та ін. Полтава, 2025. С. 150–154.
6. Слободяник М. С. Теоретичні основи аналітико-синтетичної переробки документів. Київ : Книжкова палата України, 2020. 368 с.
7. Тур О. М. Документознавча термінологія*:* проблеми уніфікації та стандартизації.. Кременчук *:* ПП Щербатих*,* 2018*.* 301 с.
8. Українська бібліотечна енциклопедія. Аналітико-синтетичне опрацювання документів (АСОД). URL: https://surl.li/ywhyxd (дата звернення: 20.04.2026).
9. Шкіцька І. Ю. Сучасні тенденції терміновживання у сфері аналітико-синтетичного опрацювання інформації. *Інформація та соціум* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Інформація та соціум» (03 червня 2022 року) / редкол.: О. М. Анісімова та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 79–82.

REFERENCES

1. Balandina L. (2018) Analityko-syntezychna obrobka dokumentiv: suchasni tendentsii ta tekhnolohii. [Analytical-synthetic processing of documents: current trends and technologies]. Kyiv : NBUV. 312 p. [in Ukrainian].
2. Horovyi V. (2020). Analityko-syntezychna pererobka informatsii v elektronnomu seredovyshchi: problemy ta perspektyvy. [Analytical-synthetic processing of information in the electronic environment: problems and prospects] Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, 57. 45–59. [in Ukrainian].
3. Zozulia S. (2010). Do pytannia unormuvannia arkhivnoi terminolohi. [On the question of standardization of archival terminology] Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. Kyiv : Derzhkomarkhiv Ukrainy, 18. 46–52. [in Ukrainian].
4. Kyiak T., Kamenska O. (2008) Semantychni aspekty normalizatsii terminolohichnykh odynyts. [Semantic aspects of the normalization of terminological distinctions] Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. 38, 77–78. URL: https://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/2493 [in Ukrainian].
5. Nalyvaiko O. (2025). Kodyfikatsiia semantychnoi struktury bibliotechnoi terminolohii. Dokumentno-informatsiini komunikatsii v umovakh hlobalizatsii: stan, problemy ta perspektyvy. [Codification of the semantic structure of library terminology. Document and information communication in the conditions of globalization: status, problems and prospects] Materialy X Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konerentsii, Poltava. 150–154. [in Ukrainian].
6. Slobodianyk M. (2020). Teoretychni osnovy analityko-syntezychnoi pererobky dokumentiv. [Theoretical foundations of analytical-synthetic processing of documents]. Kyiv : Knyzhkova palata Ukrainy. 368 p. [in Ukrainian].
7. Tur O. (2018). Dokumentoznavcha terminolohiia: problemy unifikatsii ta standartyzatsii. [Documentary terminology: problems of unification and standardization]. Kremenchuk : PP Shcherbatykh. 301 p. [in Ukrainian].
8. Ukrainska bibliotechna entsyklopediia. Analityko-syntetychne opratsiuvannia dokumentiv (ASOD). [Ukrainian Library Encyclopedia. Analytical-synthetic processing of documents (ASOD)]. URL: https://surl.li/ywhyxd [in Ukrainian].
9. Shkitska I. (2022). Suchasni tendentsii terminovzhyvannia u sferi analityko-syntetychnoho opratsiuvannia informatsii. [Current trends in term usage in the field of analytical-synthetic information processing] Informatsiia ta sotsium: materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa. 79–82. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 378.016:811.111:796
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-27

Марина МОСКАЛЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6135-5652
старший викладач кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) triksi1309@gmail.com

МЕТОДИКА ФАСИЛІТАЦІЇ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАСОБАМИ ПОТОКОВОГО НАВЧАННЯ (НА БАЗІ ESP)

У статті розглядається актуальна проблема подолання стійких психологічних бар'єрів у процесі вивчення англійської мови за професійним спрямуванням (ESP) студентами галузі «Фізична культура і спорт». Постановка проблеми зумовлена унікальним когнітивним профілем атлетів, для яких характерний високий рівень стресостійкості у змагальній діяльності, але водночас спостерігається надмірна тривожність, мовленнєва інгібіція та «страх публічної помилки» у лінгвістичному контексті. Цей психологічний блок, концептуалізований у гіпотезі Стівена Крашена як «афективний фільтр», стає суттєвою перешкодою для формування іншомовної комунікативної компетентності, яка є критично необхідною для успішної міжнародної діяльності, інтеграції у світове спортивне співтовариство та гідного представлення держави на глобальній арені.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичній розробці авторської методики фасилітації іншомовної комунікації шляхом синергетичного поєднання підходів ESP із механізмами свідомого зниження афективного фільтра через впровадження концепції «потокового навчання» (Flow Learning) за Мігаєм Чиксентмігаї. У межах дослідження всебічно проаналізовано результати, що базуються на взаємодії інтенсивної лінгвістичної підготовки та психологічної саморегуляції здобувачів. Встановлено, що інтеграція стану «потоку» через збалансований рівень виклику та навичок, а також цілеспрямований розвиток психологічного капіталу дозволяє трансформувати вивчення іноземної мови з джерела стресу на природний професійний виклик. Узагальнені результати свідчать, що запропонована методика не лише підвищує рівень володіння англійською мовою, а й зміцнює загальну професійну стійкість майбутніх фахівців. Це забезпечує їхню готовність до виконання ролі культурних амбасадорів, здатних ефективно комунікувати у мультикультурному середовищі та захищати інтереси національного спорту на міжнародному рівні.

Ключові слова: *англійська мова професійного спрямування, афективний фільтр, стан потоку, фасилітація комунікації, психологічний капітал, фізична культура і спорт, саморегульоване навчання.*

Maryna MOSKALENKO,
orcid.org/0000-0002-6135-5652
Senior Lecturer at the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) triksi1309@gmail.com

METHODOLOGY FOR FACILITATING FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION SPECIALISTS USING FLOW LEARNING (BASED ON ESP)

The article addresses the pressing issue of overcoming persistent psychological barriers in the process of learning English for Specific Purposes (ESP) by students in the field of Physical Culture and Sports. The problem statement is driven by the unique cognitive profile of athletes, who are characterized by high stress resistance in competitive activities, yet simultaneously exhibit excessive anxiety, speech inhibition, and a "fear of public error" within a linguistic context. This psychological block, conceptualized in Stephen Krashen's hypothesis as the "affective filter," becomes a significant obstacle to developing foreign language communicative competence, which is critically essential for successful international activity, integration into the global sports community, and the worthy representation of the state on the global stage.

The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation and practical development of the author's methodology for facilitating foreign language communication through a synergetic combination of ESP approaches with mechanisms for the conscious reduction of the affective filter by implementing Mihaly Csikszentmihalyi's "Flow Learning" concept. Within the scope of the study, the results based on the interaction of intensive linguistic training and the psychological self-regulation of learners are comprehensively analyzed. It is established that the integration of the "flow" state through a balanced level of challenge and skills, along with the purposeful development of psychological

capital, allows for the transformation of language learning from a source of stress into a natural professional challenge. Summarized results indicate that the proposed methodology not only improves English language proficiency but also strengthens the overall professional resilience of future specialists. This ensures their readiness to fulfill the role of cultural ambassadors capable of communicating effectively in a multicultural environment and protecting the interests of national sports at the international level.

Key words: *English for Specific Purposes, affective filter, flow state, communication facilitation, psychological capital, physical culture and sports, self-regulated learning.*

Актуальність теми. Сучасний спорт вищої складності вимагає від фахівців галузі «Фізична культура і спорт» не лише високих атлетичних показників, а й здатності до ефективної комунікації на міжнародній арені. Англійська мова професійного спрямування (ESP) стає критичним інструментом інтеграції у світове співтовариство, де атлет виступає як культурний амбасадор своєї держави. Вміння вільно спілкуватися з організаторами, суддями та іноземними медіа безпосередньо впливає на престиж країни та формування позитивного міжнародного іміджу національного спорту.

Постановка проблеми. Специфіка підготовки спортсменів – високий рівень стресу та страх публічної помилки – часто створює психологічний бар'єр у вивченні мови. Психологічні особливості спортивної підготовки стають перешкодою в опануванні іноземної мови, створюючи надмірну когнітивну напругу, яку традиційні академічні підходи часто не враховують.

Гіпотеза афективного фільтра Стівена Крашена стверджує, що успіх у засвоєнні мови залежить від мотивації, впевненості та рівня тривожності. Високий «фільтр» діє як ментальний блок, що перешкоджає засвоєнню інформації. У викладанні ESP для майбутніх фахівців спорту створення середовища з низьким афективним фільтром через професійний контекст є ключовим фактором, що дозволяє трансформувати страх перед мовою у впевненість для репрезентації держави.

Мета статті – обґрунтувати ефективність поєднання методики ESP з механізмами зниження афективного фільтра для формування професійної іншомовної компетентності у здобувачів вищої освіти спеціальності «Фізична культура і спорт».

Аналіз досліджень. Стівен Крашен у праці «Principles and Practice in Second Language Acquisition» (Крашен, 1982) доводить, що для ефективного засвоєння мови необхідні: зрозуміла вхідна інформація (Comprehensible Input) та низький рівень афективного фільтра. Для студентів спортивного профілю ці умови реалізуються через:

Контекстуалізацію: використання професійного контенту (аналіз ігор, методик тренувань) дозволяє студентам залучати фонові знання для декодування складних мовних конструкцій.

Зниження «оборонної позиції»: викладання через призму професійних досягнень зміщує фокус із лінгвістичної оцінки на компетентність, що природним чином знижує тривожність.

Відмову від примусової продукції (The Silent Period): надання часу на сприйняття професійної лексики на слух дозволяє накопичити базу перед виходом на рівень публічного виступу чи інтерв'ю.

Сучасні розвідки розширюють гіпотезу Крашена, вказуючи на критичну роль індивідуальних стратегій подолання бар'єрів. К. Bunghanoy та Г. Sumalinog (Bunghanoy, Sumalinog, 2023) доводять, що успіх навчання залежить від метакогнітивних та компенсаторних стратегій. У роботі тренера це дозволяє використовувати невербальні засоби (жести, міміку) як інструмент фасилітації, що запобігає «замерзанню» мовлення та знижує тривожність.

Методика фасилітації має враховувати когнітивний профіль атлетів. H. Gidman (Gidman, 2025) акцентує на поєднанні гіпотези афективного фільтра з теорією множинного інтелекту. Оскільки у спортсменів домінує тілесно-кінестетичний інтелект, зниження афективного фільтра найефективніше відбувається під час фізичної активності. Це обґрунтовує впровадження потокового навчання (Flow Learning), де мовна компетенція формується через рухові завдання.

Новітні дослідження (Hui, Rovers, van Merriënboer et al., 2025) підтверджують, що стан потоку є результатом свідомої саморегуляції (SRL). Для його досягнення студенти мають опанувати чотири чинники: мотивацію, увагу, баланс виклику та навичок, а також метакогнітивні стратегії. Унікальний парадокс полягає в тому, що у стані потоку значні когнітивні зусилля сприймаються як «невагомі» (effortless), оскільки вони цінні для професійної мети. Це дозволяє трансформувати складні лінгвістичні завдання ESP із джерела стресу на природний виклик.

Виклад основного матеріалу. Для ефективної фасилітації пропонується впровадження таких інструментів методики Flow Learning:

Симуляційне середовище «Professional Arena»: Заняття імітує простір спортивної зали. Викладач діє як «Head Coach», а студенти – як асистенти. Це реалізує тезу H. Gidman (Gidman, 2025) про менторство: студент працює з «колегою»

над професійним завданням, що знімає страх перед екзаменатором.

Вправи на базі Total Physical Response (TPR): Наприклад, проведення фрагмента розминки англійською мовою. Коли тіло в русі, афективний фільтр знижується, бо фокус розподіляється між дією та мовленням, а лінгвістична помилка стає менш значущою за правильність вправи.

Розвиток компенсаторних стратегій (за Bunghanoy та Sumalinog): Вправи «Explanation without Words» (пояснення тактики жестами та обмеженим вокабуляром). Це легітимізує невербальну комунікацію та знімає «мовний параліч».

Метакогнітивні «Flash-Interviews»: Після вправ студенти інтерв'ють один одного з обов'язковою рефлексією: «Де допомогла міміка? Що було легше сказати?». Це привчає сприймати мову як технічне завдання, а не особистий провал.

Цифрова фасилітація: Спираючись на дослідження M. Zou та B. Ren (Zou, Ren, 2024) про стан потоку в цифровій діяльності, доцільно використовувати спортивні подкасти та YouTube-аналітику. Це підтримує залученість поза аудиторією, де цікавий контент переважає над складністю граматики.

Практичні стратегії реалізації низького афективного фільтра в ESP. Мінімізація прямої корекції помилок та впровадження діалогічного фідбеку.

Як зазначає С. Крашен, постійне виправлення граматики лише зміцнює афективний фільтр, створюючи бар'єр для вільного мовлення. Пріоритетом має бути комунікативна цінність повідомлення. Проте, згідно з J. Bushi та A. Meta (Bushi, Meta, 2026), помилка є не дефектом, а інтегральним компонентом процесу навчання та формувального оцінювання.

Для фасилітації комунікації в стані «потоку» пропонується впровадження таких принципів:

Непряма корекція (recasting): Викладач повторює правильну форму у відповіді, зберігаючи динаміку заняття.

Підтримка мотивації: Помилки стають основою для діалогу, що сприяє розвитку без підриву впевненості студента.

Формувальний підхід: Помилка в ESP сприймається як природний етап оволодіння термінологією (теорія «міжмовної компетенції»).

Групові симуляції та ШІ-гейміфікація. Для фіксації стану «потоку» ми пропонуємо рольові ігри, що імітують реальні ситуації: пресконференції, переговори з агентами, медичні консультації. Використання штучного інтелекту (AI) за G. H. C. Lin (Lin, 2024) створює «ситуативне середовище для розмов», яке має такі переваги:

Ризико-захищене середовище (Risk-free environment): Чат-боти (на кшталт ChatGPT) дозволяють практикувати мову без страху соціального осуду.

Цифрова рольова взаємодія: Симуляція ролей тренера чи журналіста розвиває критичне мислення та дозволяє використовувати англійську мову для взаємодії в «глобальному селі».

Миттєвий зворотний зв'язок: Технології обробки природної мови (NLP) надають м'яку корекцію, що сприймається як технічна допомога в грі, а не як академічне зауваження.

У контексті сучасної освіти в Україні фасилітація комунікації вимагає врахування внутрішніх ресурсів студента. Психологічний капітал особистості є фундаментом саморегуляції. Синергія компонентів моделі «HERO» (надія, самоефективність, стійкість, оптимізм) безпосередньо корелює зі станом «потоку»:

Самоефективність та Стійкість (Self-efficacy & Resilience): Допомагають долати труднощі. Студент із високою життєстійкістю сприймає мовну помилку як технічний етап професійного зростання.

Оптимізм та Надія (Optimism & Hope): Живлять мотивацію до входу в стан потоку. Віра у здатність до успішної міжнародної комунікації мобілізує когнітивні зусилля без виснаження.

Методика Flow Learning створює «психологічно безпечний простір», де вивчення мови стає інструментом відновлення ментального добробуту. Чим вищий рівень психологічного капіталу (PsyCap), тим легше студенту подолати стресові бар'єри та досягти максимальної концентрації.

Висновки. У ході дослідження теоретичних засад та практичних аспектів викладання англійської мови за професійним спрямуванням (ESP) для студентів спеціальності «Фізична культура і спорт» сформульовано такі висновки:

Пріоритетність афективних факторів. Підтверджено, що успішність оволодіння професійною іноземною мовою майбутніми атлетами залежить передусім від рівня афективного фільтра. Специфічний «спортивний» бар'єр зумовлений страхом публічної помилки та дисонансом між високою впевненістю атлета у своїй професійній діяльності та обмеженим мовним ресурсом.

Ефективність «зрозумілої вхідної інформації». Гіпотеза Стівена Крашена доводить свою дієвість у спортивному контексті: використання автентичних матеріалів (тактичних розборів, інтерв'ю, контрактів) дозволяє студенту спиратися на фонові професійні знання. Це робить мовний «вхід» зрозумілим та суттєво знижує когнітивний стрес.

Потік як каталізатор навчання. На основі аналізу сучасних досліджень обґрунтовано, що створення умов для стану «потоку» (flow) на занятиях ESP діє як антидот до іншомовної тривожності. Це запускає механізм ланцюгової медіації, що сприяє зростанню академічної самоефективності та зміцненню психологічного капіталу (PsyCap) студента.

Професійна та соціокультурна значущість. Вивчення ESP для спортсмена виходить за межі лінгвістики, стаючи інструментом формування професійної стійкості (Resilience) та оптимізму. Опанування мови дозволяє майбутньому фахівцю не лише ефективно комунікувати, а й виступати повноцінним культурним амбасадором своєї країни на міжнародній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Basturkmen H. Developing Courses in English for Specific Purposes. London : Palgrave Macmillan, 2010. 156 p.
2. Bunghanoy K. C., Sumalinog G. G. ESL students' affective filter and language learning strategies in online classes. *Journal of Research, Policy & Practice of Teachers and Teacher Education.* 2023. Vol. 13, No. 1. P. 1–15.
3. Bushi J., Meta A. Error Correction and Its Role in Foreign Language Learning. *European Journal of Contemporary Education and E-Learning.* 2026. Vol. 4, No. 2. P. 60–77. DOI: https://doi.org/10.59324/ejceel.2026.4(2).06
4. Csikszentmihalyi M. Flow: The Psychology of Optimal Experience. New York : Harper & Row, 1990. 303 p.
5. Dewaele J.-M., Li C. Emotions in Second Language Acquisition: A Positive Psychology Perspective. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. P. 650–662.
6. Gidman H. H. The role of krashen's affective filter hypothesis on language learning effectiveness : bachelor thesis. Lima, Peru, 2025. 24 p.
7. Hui L., Rovers S. F. E., van Merriënboer J. J. G. et al. Self-regulation of Flow: Creating «Seemingly Effortless» Learning Among Higher Education Students. *International Journal of Educational Research*. 2025. Vol. 131. 102573. P. 1–15.
8. Hyland K. English for Specific Purposes: What, whither and why? Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 210 p.
9. Jia F., Wang X., Ding C. et al. The Impact of Flow on University EFL Learners' Psychological Capital: Insights from Positive Psychology. *Behavioral Sciences.* 2025. Vol. 15, No. 12. 1703. DOI: https://doi.org/10.3390/bs15121703
10. Lin G. H. C. Simulation Games based on Artificial Intelligence for English Language Learning. *Proceedings of the 33rd international Symposium on English Language Teaching and Learning*. Taipei, Taiwan, 2024. P. 56–57.
11. Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford : Pergamon Press, 1982. 202 p.
12. Penjak A. English for Specific Purposes for sport as a profession in Croatia: Students' and teachers' voices. *Studies in English Language and Education.* 2024. Vol. 11, No. 2. P. 786–801.
13. Spina C. Lowering the affective filter in classrooms. *Teach Better*. 2021. URL: https://rb.gy/maoghz (дата звернення: 06.04.2026).
14. Sword R. Metacognition in the classroom: Benefits & strategies. High Speed Training. 2021. URL: https://rb.gy/kh7sf0 (дата звернення: 06.04.2026).
15. Şahin A. Using Authentic Materials In Language Teaching. Research Papers in Language Pedagogy. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/Sahin2025 (дата звернення: 16.04.2026).
16. Zou M., Ren B. Exploring the Flow Experience of EFL Learners in Technology-Enhanced Self-Regulated Language Learning. *The Journal for the Psychology of Language Learning.* 2024. Vol. 6, No. 2. P. 1–27.
17. Томчук М., Яцюк М., Яцюк А. Психологічний капітал як ресурс саморегуляції особистості. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія».* 2025. № 8. С. 232–238. DOI: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.31

REFERENCES

1. Basturkmen H. (2010) Developing Courses in English for Specific Purposes, Palgrave Macmillan, London, 156 p.
2. Bunghanoy K. C., Sumalinog G. G. (2023) ESL students' affective filter and language learning strategies in online classes, Journal of Research, Policy & Practice of Teachers and Teacher Education, 13(1), 1–15.
3. Bushi J., Meta A. (2026) Error Correction and Its Role in Foreign Language Learning, European Journal of Contemporary Education and E-Learning, 4(2), 60–77. DOI: https://doi.org/10.59324/ejceel.2026.4(2).06
4. Csikszentmihalyi M. (1990) Flow: The Psychology of Optimal Experience, Harper & Row, New York, 303 p.
5. Dewaele J.-M., Li C. (2021) Emotions in Second Language Acquisition: A Positive Psychology Perspective, Frontiers in Psychology, 12, 650–662.
6. Gidman H. H. (2025) The role of krashen's affective filter hypothesis on language learning effectiveness: bachelor thesis, Lima, Peru, 24 p.
7. Hui L., Rovers S. F. E., van Merriënboer J. J. G. et al. (2025) Self-regulation of Flow: Creating "Seemingly Effortless" Learning Among Higher Education Students, International Journal of Educational Research, 131, 102573, 1–15.
8. Hyland K. (2022) English for Specific Purposes: What, whither and why?, Cambridge University Press, Cambridge, 210 p.
9. Jia F., Wang X., Ding C. et al. (2025) The Impact of Flow on University EFL Learners' Psychological Capital: Insights from Positive Psychology, Behavioral Sciences, 15(12), 1703. DOI: https://doi.org/10.3390/bs15121703
10. Lin G. H. C. (2024) Simulation Games based on Artificial Intelligence for English Language Learning, Proceedings of the 33rd international Symposium on English Language Teaching and Learning, Taipei, Taiwan, 56–57.

11. Krashen S. D. (1982) Principles and Practice in Second Language Acquisition, Pergamon Press, Oxford, 202 p.
12. Penjak A. (2024) English for Specific Purposes for sport as a profession in Croatia: Students' and teachers' voices, Studies in English Language and Education, 11(2), 786–801.
13. Spina C. (2021) Lowering the affective filter in classrooms, Teach Better. URL: https://rb.gy/maoghz
14. Sword R. (2021) Metacognition in the classroom: Benefits & strategies, High Speed Training. URL: https://rb.gy/kh7sf0
15. Şahin A. (2025) Using Authentic Materials In Language Teaching, Research Papers in Language Pedagogy. URL: https://www.researchgate.net/publication/Sahin2025
16. Zou M., Ren B. (2024) Exploring the Flow Experience of EFL Learners in Technology-Enhanced Self-Regulated Language Learning, The Journal for the Psychology of Language Learning, 6(2), 1–27.
17. Tomchuk M., Yatsiuk M., Yatsiuk A. (2025) Psykholohichnyi kapital yak resurs samorehuliatsii osobystosti. [Psychological capital as a resource for personality self-regulation] Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia», 8, 232–238. DOI: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.31 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.161.2’42’37:070
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-28

Анна ОГАР,
orcid.org/0000-0002-4917-8008
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) annaogar@dspu.edu.ua

ДІМ ЯК МЕНТАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ У СУЧАСНОМУ МЕДІАТЕКСТІ: СПОСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ

У статті розширено уявлення про динаміку ментальних утворень в умовах екзистенційних викликів, а також визначено лінгвістичні способи їхньої репрезентації в медіапросторі. Актуальність роботи зумовлена трансформацією соціокультурного простору, яка безпосередньо вплинула на переосмислення значеннєвого вмісту образу дому, зокрема в медіатекстах і в мережевому дискурсі. Публіцистичні тексти поєднають оперативність, динамічність, високу чутливість до суспільних зрушень і дають змогу якнайшвидше простежити динаміку суспільного мислення, процеси моделювання когнітивних структур і маркування аксіологічних пріоритетів епохи. У сучасних медіаматеріалах різних жанрів і типів домінують смислові компоненти, що кодують емоційні та психологічні виміри проблеми втрати дому. Центральним смисловим компонентом є власне «втрата дому», рефлексований через індивідуальні історії евакуації з окупації, руйнування матеріального простору та втрату близьких. На сюжетно-тематичному рівні це актуалізовано через опис психологічних аспектів пережиття втрати дому, конструювання нового дому, повернення з полону додому й вербалізовано через такі когнітивні ознаки, як: «омріяний і облаштований сім’єю простір», «артефакт, що втілює спогади», «дім – це Україна», «дім – це люди», «Крим – незамінний дім», «дім – це сама людина». Лексема «вдома» делокалізується, її значення виходить далеко за межі фізичного житла й ототожнює дім (Україну) зі станом безпеки, свободи, віднайдення себе та ментального повернення людини до повноцінного життя. Водночас у просторі соціальних мереж експліковано екзистенційну тугу за втраченим домом, його ототожнення з мікросоціумом (близькими людьми), конкретним локусом (містом). Дім тут схарактеризовано як мрію, інтенційне, справжнє багатство та незамінний психоемоційний стан комфорту. Результати дослідження демонструють, що медіатекст не просто рефлексує соціальні трансформації, але є інструментом конструювання когнітивної матриці сприйняття дійсності.

Ключові слова: *публіцистичний стиль, медіатекст, медіаобраз, вербалізатор, мовний маркер, смисловий компонент, сюжетно-тематичний тип вербалізації.*

Anna OHAR,
orcid.org/0000-0002-4917-8008
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Fundamental Disciplines of Primary Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) annaogar@dspu.edu.ua

HOME AS A MENTAL CONSTRUCT IN MODERN MEDIATEXT: WAYS OF VERBALIZATION

The article expands knowledge about linguistic images in the context of existential challenges, and also identifies linguistic ways of their representation in the media space. The transformation of the socio-cultural space directly influenced the rethinking of the semantic content of the image home in media texts and in network discourse and determines the relevance of the article. Journalistic texts combine efficiency, dynamism, high sensitivity to social shifts and make it possible to trace the dynamics of social thinking, the processes of modeling cognitive structures and marking axiological priorities of the era. In modern media materials of various genres and types, semantic components that encode the emotional and psychological dimensions of the problem of losing a home dominate. The central semantic component is «loss of home», transmitted through individual stories of evacuation from occupation, destruction of material space and loss of loved ones. Other plot-thematic types of verbalization were also identified: a description of the psychological aspects of experiencing the loss of a home, constructing a new living space, and returning from captivity, which is conveyed through such cognitive signs as: «a space dreamed of and arranged by the family», «an artifact that embodies memories, «home is Ukraine», «home is people», «Crimea is an irreplaceable home», «home is the person himself». The lexeme «at home» goes far beyond the boundaries of physical housing and identifies home with a state of security, freedom, self-discovery, and a person’s mental return to a full life. At the same time, in the space of social networks,

existential longing for a lost home is verbalized, its identification with a microsociety (close people), a specific locus (city). Home is characterized here as a dream, intentional, real wealth, and an irreplaceable psycho-emotional state of comfort. The results of the study demonstrate that the media text not only reflects social transformations, but also is a tool for constructing a cognitive matrix of perception of reality.

Key words: *journalistic discourse, media text, media image, verbalizer, language marker, semantic component, plot-thematic type of verbalization.*

Постановка проблеми. Лінгвістика сьогодні антропоцентрична: інтерес дослідників спрямований на суб'єкт пізнання – на носія і творця мови, який і визначає її специфіку. Антропоцентрична парадигма є не просто системою знань і поглядів на певному етапі, а методологічною матрицею сучасних лінгвістичних досліджень. У межах цієї концепції виникли такі наукові напрями, як когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, психолінгвістика, теорія комунікації. Кожна з них прагнула визначити одиницю дослідження, хоча цей процес ускладнений кількома чинниками: 1) найперше ментальною природою об'єкта дослідження: слово є інструментом вербалізації когнітивно-психічних конструктів, які піддається аналізу лише опосередковано, через мову; 2) слово охоплює певне значення, хоча в межах антропоцентричної парадигми досліджують смисли, тобто те знання, що стоїть за мовними явищами, які й вибудовують співзначення, конотації, асоціації тощо; саме надглибинна семантика, змістові аспекти мовних форм є об'єктом наукового зацікавлення, яке полягає в зіставленні мовних фактів і категорій із ментальними репрезентаціями та тим досвідом, які вони як структури знання відбивають (Бріцин, 2009: 66); 3) відсутністю чіткої методики вивчення таких одиниць, адже ментальні утворення багатовимірні, що зумовлює численні труднощі їхнього моделювання й опису. Навіть обґрунтування методу вивчення абстрактних номенів залишає широкий простір для добору й вироблення прийомів вивчення ментальних утворень (наголосимо, що не будь-яких, а лише ключових, хоча трактування певного мовного явища як домінантного теж викликає багато запитань у наукових колах) як цілісності у свідомості образу предмета чи явища в його зв'язках з іншими предметами і явищами. Ще однією проблемою є вибір матеріалу дослідження: найповнішу картину дає поєднання вивчення лексикографічних джерел (тлумачні, аксіологічні словники, словники символів культури тощо), усього різноманіття мовних продуктів людини, серед яких еталонними є художні твори, але не менш інформативними є тексти інших стилів, серед яких виокремимо публіцистичні.

Публіцистичний стиль забезпечує передавання, поширення в національномовному просторі суспільно-політичної, наукової, культурної інформації, реалізуючи інформативну, кумулятивну функції та функцію впливу на масову свідомість суспільства. Їхню реалізацію забезпечує загальновживаний лексикон, який дуже чутливий до часових запитів соціуму, тому постійно оновлюється, поповнюється новою лексикою й тими сенсами, які вона втілює, забезпечуючи фіксацію еволюції суспільного життя, апеляції до різних часових зрізів національно-мовної пам'яті та уможливлюючи ідеологічно регламентоване словесне моделювання дійсності, уживання експресивних позитивно- і негативнооцінних мовних засобів, ідеологем тощо. Засобом створення публіцистичності є трансформовані прецедентні вислови, які є маркерами соціально-політичних пріоритетів часу. Динамічними є семантико-аксіологічні механізми вияву часових, ціннісних, ідеологічних, естетичних орієнтирів епохи у зв'язку зі змінами пріоритетів суспільно-політичного життя народу (Коць, 2020: 14).

Аналіз досліджень. Медіатекст в контексті актуалізації образів часто був об'єктом дослідження, зокрема на основі зарубіжних матеріалів, скажімо медіаобраз Україна в американських новинних текстах, який також зазнає змін через суспільно-політичну ситуацію (Бондаренко, Бурлака, Єршова, 2024). Так, А. Фрумкіна проаналізувала медіадискурс як простір вербалізації концепту свобода в українських і німецьких ЗМІ, виявивши, що попри спільне розуміння свободи як базової цінності в німецькомовному дискурсі домінує нормативно-правовий і громадянський вимір, тоді як в українському – екзистенційний, національно-політичний та емоційно-ціннісний, що зумовлено відмінностями історичного досвіду та актуального соціально-політичного контексту (Фрумкіна, 2026: 283). Так само є немало розвідок, які б репрезентували бачення дому в сучасному українському комунікативному просторі (Kovalevska, Denysevych, 2024). Однак праць, присвячених саме актуалізації образу дому в медіа, ми не виявили. Частково проаналізовано медіатексти як частину сучасного українського дискурсу, що демонструє сучасну трансформацію концепту дім, зумовлену суспільно-політичною ситуацією (Огар, 2025).

Мета статті полягає у виявленні та комплексному лінгвокогнітивному аналізі вербалізації образу дому як складного ментального конструкту в сучасному українському медіапросторі, а також у дослідженні його семантичної трансформації в умовах екзистенційних викликів.

Виклад основного матеріалу. Переваги публіцистичних текстів у вербалізації ключових мовних одиниць вбачаємо в поєднанні оперативності, динамічності, чутливості до змін в суспільстві. Також цим текстам властивий експліцитний характер подачі інформації через уживання семантично прозорих лексичних номінацій, що робить виклад доступним, чітким, логічним. Тож медіатексти матеріалізують динаміку мислення суспільства, транслюють національну пам'ять, не просто відбивають, а активно моделюють ментальні утворення, маркують пріоритети епохи, схоплюючи словом актуальні соціально-політичні, естетичні та ціннісні орієнтири народу в певний проміжок часу. Це й визначає цінність публіцистичних текстів для фіксації домінантних мовних одиниць та їхнього смислового обширу.

Сьогодні публіцистичний стиль отримує дедалі більше форматів вияву. Публіцистичний текст визначає зміст і мета – впливати на суспільну думку, переконувати, формувати громадянську позицію та спонукати до дії. Традиційні аналітичні статті, есе, нариси тощо давно отримали доповнення в радіо- та телеформатах, а згодом адаптувалися в інтернет-просторі: електронні та цифрові платформи та соціальні медіа. У науковому обігу функціонує й поняття медіатекст, специфіка якого визначена каналом передачі: це текст створений для масового поширення в медіа – на телебаченні, радіо, в інтернеті, соцмережі чи пресі. Його характерна риса – багатовимірність: можливість поєднання з аудіовізуальними елементами – зображеннями, відео, графіками, звуком або гіперпосиланнями. Дослідники так трактують медіатекст: «поліфункціональна гетерогенна смислова система, яка є продуктом вербалізації когнітивної діяльності індивіда та об'єктом і результатом цілеспрямованого конструювання смислів відповідно до прагматичної орієнтації ЗМІ» (Медіалінгвістика, 2014: 101–102). Медіатекст творить особливий вид комунікативного дискурсу, який презентує інформацію соціальної значущості. Виникає питання, чи підпадає допис окремого користувача (що важливо для нашого дослідження) під трактування медіатекст. Тут є аргументи як за, так і проти. Широка аудиторія, гіпертекстуальність, мультимедійність, інтерактивність свідчать, що так. У юридичній площині зафіксовано тенденцію, коли суди прирівнюють загальнодоступні особисті сторінки користувачів у соціальних мережах до медіа зважаючи на те, «що вони дозволяють поширювати інформацію необмеженому колу осіб, а спосіб такого поширення розрахований на масове сприйняття інформації. Такий підхід підтримує і Верховний Суд». Протилежна думка базована на тому, що зазвичай це міжособисте спілкування перенесене в інтернет (допис на закритій сторінці для дуже обмеженого кола друзів, що не має суспільної цінності) (Правова…).

Матеріалом розвідки слугуватимуть медіатексти в класичному розумінні, а також дописи окремих користувачів в соцмережах, які є загальнодоступні, розраховані на масове сприйняття та мають, на нашу думку, суспільну значущість, адже вони також передають актуальні соціально-політичні, естетичні та ціннісні орієнтири народу в конкретний час, але мають певну певну особливість – вираження широкого спектру особистих емоції. Саме вони додають важливих, а часом ключових, штрихів до характеристики певного мовного явища.

Медіадискурс загалом, як і дискурс соціальних мереж, посідає центральне місце в сучасному комунікативному просторі, репрезентуючи способи колективного осмислення соціальної реальності, творячи когнітивні моделі та формуючи структуру концептуального досвіду суспільства. Медіатексти постають одним з найдинамічніших каналів актуалізації, закріплення й трансформації ментальних утворень. Інформаційна насиченість, висока швидкість циркуляції повідомлень і дискурсивна багатоманітність саме текстів сучасного комунікативного простору, насамперед медіапростору, формують оперативний рівень суспільної свідомості, де формуються та активно функціонують ідеологеми, культурні сценарії та цінності (Фрумкіна, 2026: 280). На такому рівні тексти не просто подають факти, а моделюють реальність, надаючи їй певних екзистенційних чи ідеологічних смислів. Водночас вони більш прямолінійні та однозначні, ніж художні твори, які виражають рефлексію, є голосом колективного позасвідомого, що унаявлює культурні особливості, універсальні цінності та нюанси світосприйняття, відображає відчуття особистісної та національної самоідентифікації, поціновування свободи (Вертиполох, 2024: 73). Це важливо з огляду на те, що тексти соцмереж теж демонструють рефлексивні процеси. Як бачимо, аналіз медіатекстів і текстів соцмереж дає змогу оперативно й достовірно відтворити сучасну мовну картину світу, що можливо завдяки їхній динамічності та чутливості до змін. Зазначимо, що дослідники медіа оперують

поняттям медіаобраз, який розуміють як одиницю засобів ЗМІ, що є художньою конструкцією, спрямованою на моделювання не так фактичного, як емоційного компонента факту, події тощо (Бондаренко, Бурлака, Єршова, 2024: 47). Тож сьогодні йдеться про формування певного образу в медіа на основі художнього конструювання, де емоційний компонент превалює над поняттєвим.

Поняття дому є універсальною фундаментальною культурною константою. Він постає базовою лінгвоментальною координатою, яка структурує світосприйняття людини, маркує межі її ідентичності та трансформує фізичний простір у сакральний осередок безпеки, духовних цінностей і зв'язку поколінь. Дім втілює безпеку, ідентичність і культуру, є переходом від хаосу зовнішнього світу до впорядкованого особистого простору, формує основу для соціалізації, духовного розвитку та збереження традицій (Огар, 2025: 86–88). Війна сильно вплинула на картину світу українців та їхнє осмислення цінностей. Омовлення демонструє контраст між довоєнним трактуванням дому й підчасвоєнним, між семантичною динамікою й емоційно-експресивним ореолом слова-стимула дім у різних екстралінгвальних умовах. Так, спільним є розуміння дому як 'місця родини', 'місця проживання', 'квартири', 'кімнати', 'будинку', які і домінують у структурі асоціативного поля на початку 2000-х років. В асоціативному полі 2022 року превалюють реакції, які мають не констативний, нейтральний характер, а виявляють відчуття, емоції, мають уяскравлену конотативність, наприклад, дім – це затишок, тепло, спокій, захист, комфорт тощо, а також характерні власне для сучасних реалій війни реакції (безпека, Україна), що ілюструє загострене усвідомлення звичайних явищ, але насправді – концептуальних, фундаментальних цінностей українців (Kovalevska, Denysevych, 2024: 115). Якщо дослідження виявляють універсальні та унікальні для кожної національної мовної картини світу смислові компоненти, то для української характерна трансформація і домінантність таких, які відсутні або периферійні в інших. Дослідження цих змін не могло не отримати наукової фіксації. Однак збільшення й розширення вербалізації образу дому в медіа та в соціальних мережах змушує детальніше зупинитися на цьому питанні.

Відзначимо, що в українських медіа сьогодні головним смисловим компонентом є «втрата дому», який активно розвивається, розбудовується новими конотаціями й асоціаціями. Поширеними є розповіді про людей, які втратили дім і намагаються його створити на новому місці. Журналісти BBC News Україна розкривають трагічні наслідки війни для українців саме через історію однієї оселі: російський військовий сам знімає руйнацію його армією дому героїні, дому, який сім'я будувала 10 років, вклавши стільки зусиль, грошей, любові, витворюючи свій затишок (Куришко, Аракелян, Преображенська, Горянов, 2024). Дім вербалізовано як омріяне та створене сім'єю святе, але крихке перед варварством місце.

Такий типовий сюжет: сім'я тільки-но придбала/збудувала будинок – його зруйновано/через постійні обстріли не можливо там жити – намагання влаштувати життя, значною частиною якого є спогади-мрії про свій втрачений дім. Скажімо, така історія Ірини та Артема. «Частинка дому, яку ми взяли із собою, – це наші фотоальбоми. Меблі можна купити знову. Техніку замінити. А фотографії, спогади про минуле життя – ні» (Цибко, 2026). Дім втілюють фотографії через спогади, тому він є доти, доки пам'ять про нього плекають, бо він у серці людини.

Не завжди дім втілює якась його частинка через спогади, часто відчуття дому навпаки масштабується, розширюється, як у письменниці А. Грувер. «Уже 9-й рік як я не маю дому. 9-й рік, як я намагаюся усвідомити свою бездомність…<…> Знову вдруге прийшли до мого дому, прийшли до мого дому знову ж таки на Сході. Для моїх батьків це був дійсно дім… І я відчуваю себе зараз парадоксально бездомною вдома, бо Україна – це мій дім» (Буча…). Тут дім – це вся Україна, на затишок і спокій якої зазіхнули, розмивши поняття вдома.

Відзначимо, що втрата дому двічі-тричі – це не поодинокі історії (Двічі…, 2026). Кожна втрата вимушена, пов'язана з окупацією та руйнуваннями, а разом з домом українці втрачають родини, все нажите, минуле життя. Тож дім – це близькі люди, це минуле в спогадах, це кожна облюбована річ. Такі розповіді, попри те, що втрата дому асоціюється із втратою себе, «наче в нас взяли і відрізали коріння», здебільшого мають оптимістичне завершення: про надії на повернення, про перетворення чужих міст на свій дім, хоча в серці прірва, про відродження з руїн до впевненості

Окремо скажемо про статтю-рецензію на документальний фільм «Втрачений дім» – розповідь про війну, а саме: багатьох людей, які втратили дім, а також доми для тварин – кінного клубу та притулку, сотні тварин в яких загинули від вибухів і від розстрілів. Попри те, що схожі історії про втрату дому вже чули і бачили, але тут акцентовано жорстокість і нелюдськість росіян. Ключовою фразою є цитата з культового фільму «Володар перснів»: «Я відчуваю зло у воді, у повітрі»

(Скляревська, 2022). Саме ця фраза відсилає до орків – агресивних потвор-варварів, що служать уособленню зла й позбавлені всього людського. Оглядачка відзначає, що фільм передає живий біль від втрати дому, близьких, зрештою, всього, що творило життя героїв, акцентуючи на причині цього – російських військових. Ні самому відео, ні героям не стало слів передати усе це жахіття, тому вони апелюють до відомих орків і художніх зображень кінотрилогії, щоб донести світові, сформувати образ варварів, які не мають нічого людського, та задокументувати їхні злочини. У статті втрата дому – це драма та трагедія.

Культурне осмислення феномену через візуальну публіцистику та мистецтво, як-от виставка «Дім постійного вигнання», висвітлена на Суспільне Культура. Розуміння втраченого дому кримськими татарами особливе: корінний народ Криму депортували; вони зазнали «дискурсивного винищення» – «знищення письмової та усної пам'яті кримських татар, спрямоване і на минуле спільноти, і на уявлення про майбутнє»; у 2024 російські військові знову захопили їхній дім. Тож зрозуміло, що в роботах митців життя постає надкрихким та ефемерним, а «відчуття дому для нього залишається недосяжним: його не вдавалося добудувати ні в Криму, ні тепер у Києві» (Історія…, 2025). Для цього народу Крим є домом, який неможливо замінити. Домом, який кримські татари обживали та пізнавали через турботу попри несприятливі умови. Ця виставка наштовхнула авторів статті на певні висновки: «після початку війни українці як мультиетнічна спільнота стикнулися з глобальним досвідом втрати дому, переселення й вигнання. Частина суспільства перебуває в стані постійного транзиту. Від 2022 року українці та українки присутні майже в кожній країні західного світу – як біженці та біженки. Дім уже не лише будівля – стіни вразливі й недовговічні, – а радше практика соціальної краси, пам'яті, турботи та піклування одне про одного» (Історія…, 2025).

Інший сюжетний тип вербалізації в медіа втраченого дому – пережиття цієї втрати, зокрема розмови з психологами. Наголосимо, що психологічні аспекти втрати дому медіа актуалізують найчастіше: ми опрацювали понад 20 таких матеріалів в медіа різних рівнів і типів. Скажімо, подкаст «Де не стоятиму – вистою», який свою мету формулює через запитання: «Що відчуває людина, втративши дім? Як пережити цю втрату та не загубити в ній себе?» (Не стримуйте…, 2022). «Українська правда» пропонує кілька статей такого типу. Це болючий досвід, адже дім – це не лише житло, а продовження людини. «Втрата дому означає втрату великої частини власного життя» (Мосорко, 2022), а образ дому – це місце, де ми відчуваємо себе справжніми, втішеними та захищеними. Сильна емоційна прив'язка до дому як символу стабільності та безпеки зумовлена тими зусиллями, яких доклали, аби створити для себе таке місце.

Такі матеріали втрату дому вербалізують крізь призму травми, «бо і фізична втрата будинку, і у ширшому сенсі, втрата дому, куди ти не можеш повернутися, – це зникле відчуття безпеки» (Не стримуйте…, 2022). Його компенсують близькі, однодумці та улюблена справа. Біль від втрати дому провокує низку емоцій, які супроводжують заперечення, злість, торг, депресію – від суму та апатії – відвертої агресії, тобто втрата дому – це втрата відчуття безпеки й переживання це на емоційному рівні.

До цього ж типу віднесемо відеоогляд «Двічі втратити дім, але не втратити себе: у Чернівцях презентували книжку-подорож Анастасії Овчарової «Ми з тобою ще зустрінемося». Письменницею керувало бажання поділитися власним досвідом і так розрадити людей із таким самим досвідом, адже переживати втрату дому варто не на самоті, а в колі однодумців. Головний посил і відеоматеріалу, і самої книжки – це надія. Втрата дому – це про війну, про переселення, про біль, про сльози, про втрати і водночас про силу, про життєствердність, погляд у майбутнє (Двічі..., 2026).

Ще один сюжетний тип медіаматеріалів про створення дому для тих, хто вимушено його покинув. І йдеться саме про житло – комфортне, добре обладнане, яке вже люди перетворять на справжній дім. Якщо попередній матеріал задавав напрям від духовного відновлення до фізичного віднайдення дому, то тут навпаки – від фізичної будівлі, яку перетворюють в новий дім. Назва проєкту КО-ХАТИ – це мовна гра, побудована на співзвуччі та переплетені значень слів кохати і хати, а його смисл: КО – це колаборативний, а ХАТИ – українська хата, дім. Проєктанти сфокусувалися не на тимчасовому житлі, яке не дає відчуття дому, а саме житлі постійному (Як знаходити…). Організатори прагнуть збудувати не центр перебування, а саме дім: для них важливо характеризувати його словами любов і гідність, для в ньому намагаються створити затишок завдяки текстилю, рослинам, декору тощо. Тобто розмежовано «поселення в кімнату» і «створення дому». Останнє передбачає перебування поруч із близькими людьми й облаштування з любов'ю, а процес створення нового дому актуалізовано через зображення стійкості та об'єднання українців.

Відзначимо, що україномовні медіа здебільшого вербалізують емоційні, психологічні складники проблеми втрати дому шляхом розповіді історій конкретних героїв, які настільки щемливі та болючі, що часом розмивають межі публіцистичного стилю, нагадуючи повість чи новелу. Англомовні більше наводять аналітичні та статистичні дані (щонайменше 10 млн українці були змушені покинути свої домівки, відсоткові дані щодо вікових, часових характеристик і країн розселення тощо) (Ramsay, 2022). Розбіжності між способами актуалізації є закономірними. Вони зумовлена різницею в аудиторії, меті публікацій, соціокультурному контексті та психологічній дистанції до подій війни. Українському читачеві не потрібно доводити катастрофічність цих події, адже він бачить їх щодня, тому медіа фокусуються на глибинних сенсах, а не на констатації масштабів. Конкретні історії фіксують як свідчення для майбутнього, а художні засоби допомагають зберегти пам'ять про емоційну глибину трагедії, яку суха статистика передати не здатна. Тож близькість і глибина пережиття втрати дому (часто українські журналісти самі втрачали дім або були безпосередніми свідками цього), актуальність та масовість цієї травми для українців не може не вплинути на її вербалізацію навіть у публіцистичному стилі.

Унікальним об'єктом для аналізу є телеканал «Дім»: сама його назва стає центральним мовним маркером, що вербалізує концепт «дім» як простір безпеки, ідентичності та психологічного прихистку. Сьогодні канал позиціонує себе як «надійне джерело інформації, підтримки та єдності з рідною країною для українців по всьому світу. Ми консолідуємо світове українство і небайдужих іноземців довкола українського порядку денного, знайомимо світ із феноменом української багатонаціональної ідентичності, культурної самобутності, хоробрості, згуртованості й патріотизму» (Телеканал…). Це демонструє розширення семантики образу від географічно-політичних кордонів до ментального та емоційного єднання. Вербалізація цього образу активно конструюється через лексичні маркери у назвах програм власного виробництва, де кожне згадування слова «дім» чи «вдома» програмує у свідомості глядача відчуття стабільності, затишку та нерозривного зв'язку з рідною землею. Так медіатексти каналу транслюють «дім» не просто як втрачену фізичну споруду, а як живий мовний конструкт, що виконує терапевтичну функцію, інтегрує вимушених мігрантів у нові реалії та слугує віртуальним містком для майбутнього повернення. Окрема рубрика «Коли вже вдома» розповідає про українців, які пережили російський полон, та їхню адаптацію до цивільного життя після звільнення. Тут лексема «вдома» виходить далеко за межі фізичного житла, а ототожнює дім (Україну) зі станом безпеки, свободи, віднайдення себе та ментального повернення людини до повноцінного існування у суспільстві після пережитих жахів. Уся ефірна сітка телеканалу підпорядкована єдиній когнітивній стратегії, спрямованій на масштабну вербалізацію поняття «дім» та поліаспектне висвітлення його сутнісних характеристик. Інші проєкти телеканалу так само активно долучені до конструювання цього медіадискурсу, масштабуючи значення досліджуваного образу від суто фізичного простору чи географічної локації до глибинних ментальних, соціокультурних та філософських сенсів. Через систему лінгвістичних і тематичних маркерів контент каналу транслює «дім» як багатогранний емоційний феномен, нерозривно пов'язаний із категоріями безпеки, свободи, тривкої національної приналежності та ментального прихистку.

Окремо відзначимо матеріалізацію образу дому в соціальних мережах, які здебільшого сконцентровані на відбитті індивідуального досвіду, внутрішнього світу користувачів, а їхня цінність полягає в масовості вияву. Через оперативність і широкі можливості для самовираження соцмережі фіксують актуальні настрої, миттєво вловлюють «дух часу». Втрата дому тут посідає центральні позиції. Скажімо, масово українці на Великодні свята публікували аудіовізуальний контент, що передбачав запитання на кшталт «Я на Великдень додому, а ти?» і відповідь на зразок «А я з Луганської області (з Донецької області, зі Слов'янська, з Вугледару, з Сіверськодонецька, з Херсона…)…» або зображення зруйнованого, розбитого, спаленого дому. Лише український контекст дає правильне розуміння відповіді: «Я не можу побувати вдома». Це спосіб колективного висловлення туги за зруйнованими рідними містами є вираженням власної ідентичності, свого внутрішнього світу, яке не втискається у вербальні рамки, а потребує аудіовізуального формату. Дім ототожнено з рідним містом, малою батьківщиною (рис. 1).

Додатковими засобами унаявлення болю від втрати дому є надписи на зразок «Рана, яка не загоїться ніколи», «Вже 4 роки я не була вдома» тощо, доповнені відповідним пісенним супроводом й емодзи «розбите серце». Усе це сукупно об'єктивує глибину болю втрати дому, яка водночас є також втратою рідних, колишнього спокійного життя, внутрішньої і зовнішньої свободи, а передати цей обшир смислу лише словами часом не можливо. Так соцмережі слугують не лише

Рис. 1. Скриншоти з інстаграм-сторінок українок

засобом ословлення особистих почуттів і цінностей, а також платформою для колективного вираження та підтримки.

У соцмережах також актуалізовано низку інших смислових компонентів, серед яких виокремимо найяскравіші (табл. 1).

Таблиця 1

дім – це люди		дім – це незамінність	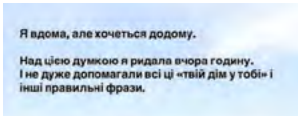
дім – це: 1) мрія; 2) певне місто (хоча під постійною загрозою сьогодні)		дім – це справжнє багатство	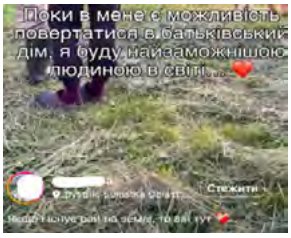

Висновки. Як бачимо, медійний дискурс посідає чільне місце в сучасному комунікативному просторі, відбиває способи колективного осмислення соціальної реальності, творячи так когнітивні моделі та формуючи структуру концептуального досвіду суспільства. Медіатексти постають одним з найдинамічніших каналів актуалізації, закріплення й трансформації ментальних утворень.

Війна сильно вплинула на картину світу українців та їхнє осмислення цінностей, демонструючи контраст між довоєнним трактуванням й підчасвоєнним. На прикладі образу дому бачимо, що спільним є розуміння його як ’місця родини’, ’місця проживання’, ’квартири’, ’кімнати’, ’будинку’. Під час війни превалюють реакції, які мають не констативний, нейтральний характер, а виявляють відчуття, емоції, мають уяскравлену конотативність, наприклад, дім – це затишок, тепло, спокій, захист, комфорт тощо. Центральним смисловим компонентом є власне «втрата дому». На сюжетно-тематичному рівні це актуалізовано через опис психологічних аспектів пережиття втрати дому, створення нового, повернення з полону додому та вербалізовано через такі когнітивні ознаки, як: «омріяний і облаштований сім’єю простір», «артефакт, що втілює спогади», «дім – це Україна»,

«дім – це люди», «Крим – незамінний дім», «дім – це сама людина». Лексема «вдома» делокалізується, виходить далеко за межі фізичного житла й ототожнює дім (Україну) зі станом безпеки, свободи, віднайдення себе та ментального повернення людини до повноцінного життя. Водночас у просторі соціальних мереж експліковано екзистенційну тугу за втраченим домом, його ототожнення з мікросоціумом (близькими людьми), конкретним локусом (містом). Дім тут схарактеризовано як мрію, інтенційне, нематеріальне багатство та незамінний психоемоційний стан комфорту.

Результати дослідження демонструють, що медіатекст не просто рефлексує соціальні трансформації, але і є інструментом конструювання когнітивної матриці сприйняття дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко К. Л., Бурлака В. С., Єршова А. А. Корпусне дослідження медіаобразу «Україна» в американських новинних текстах. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2024. Випуск 2 (209). С. 45–51. DOI https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-6
2. Бріцин В. Когнітивні аспекти в категорійно-функціональній граматиці. *Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність* : збірник наукових доповідей. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. С. 65–70.
3. Буча, Донецьк, Харків: українські поетки про втрачений дім та буття жінкою у війну. Феміністична майстерня. Блог. URL: https://femwork.org/blog/feministky-pro-wiunu-9/
4. Вертиполох О. В. Принцип «айсберга» в сучасній українській поезії про війну. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки.* 2024. Вип. 3 (210). С. 71–76. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-10
5. Двічі втратити дім, але не втратити себе: у Чернівцях презентували книжку-подорож Анастасії Овчарової «Ми з тобою ще зустрінемося». *Телерадіокомпанія ТВА / TVA.* 2026. URL: https://www.facebook.com/watch/?v=1673107507298734
6. Історія кримських татар, деколонізація, пам'ять і втрата дому: якою вийшла виставка «Дім постійного вигнання». 18 вересня 2025. *Суспільне Культура.* URL: https://surl.li/iznmuh
7. Коць Т. А. Понятєва парадигма публіцистичного стилю в академічному проєкті «Українська стилістика: енциклопедія». *Українська мова.* 2020. № 1. С. 13–26. DOI: https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.013
8. Куришко Д., Аракелян В., Преображенська Т., Горянов А. «Там, де я тримала закрутки, помирали люди». Історія будинку № 17 з Вугледару. *BBCNewsУкраїна*. 11 жовтня 2024. ULR: https://surl.lt/qiekzc
9. Медіалінгвістика: словник термінів і понять / за ред. Л.І. Шевченко. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. 380 с.
10. Мосорко А. У мене немає дому. Чому так боляче втрачати рідні стіни та як знайти сили рухатися вперед. *Українська правда*. 2 жовтня 2022. URL: https://surl.li/bvpgiy
11. Огар А. Трансформація концепту дім в сучасному українському дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 2025. Вип. 62. С. 82–94. DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.62.10
12. Не стримуйте почуттів: кричіть, плачте, зліться, – психологиня про те, як пережити втрату дому. *Громадське радіо. Подкаст «Де не стоятиму – вистою»,* 21.10.2022. URL: https://hromadske.radio/podcasts/de-ne-stoiatymu-vystoiu/1105270
13. Правова неузгодженість: чому суди прирівнюють особисті сторінки у соцмережах до медіа. *Платформа прав людини*. URL: https://surl.li/fsidwf
14. Скляревська Г. «Втрачений дім». Чергова розповідь про трагедії і драми людей, що пережили окупацію. *Детектормедіа*. 6 вересня 2022. URL: https://surl.li/jecjqm
15. Телеканал «Дім». URL: https://www.youtube.com/@kanalDIM
16. Цибко А. Фотоальбоми спогадів про втрачений дім: історія однієї родини зі Слов'янська. ІОМ Україна : вебсайт. 10 лютого 2026. URL: https://ukraine.iom.int/uk/stories/fotoalbomy-spohadiv-pro-vtrachenyy-dim-istoriya-odniyeyi-rodyny-zi-slovyanska
17. Фрумкіна А. Л. Медіадискурс як простір актуалізації концептів в українських та німецьких ЗМІ (на прикладі концепту СВОБОДА / FREIHEIT). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2026. Том 37 (76). № 1. Частина 1. С. 278–284. URL: https://surl.li/uwjzxk
18. Як знаходити дім тим, хто втратив його через війну – Анна Пашинська, проєкт КО-ХАТИ *Video NV*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OCZVF4QY-58
19. Kovalevska T. Yu., Denysevych O. Psycholinguistic interpretation of the concept of home: Ukrainian realities. *Opera in linguistica ukrainiana.* 2024. Vol. 31. P. 111–122. DOI: 10.18524/2414-0627.2024.31.309465
20. Ramsay G. A quarter of Ukrainians have fled their homes. Here's where they've gone. *CNN*. 2022. March 21. URL: https://surl.li/sxkyjy

REFERENCES

1. Bondarenko, K.L., Burlaka, V. S. & Yershova, A. A. (2024). Korpusne doslidzhennya mediaobrazu «Ukrayina» v amerykanskykh novynnykh tekstakh [Corpus study of the media image of «Ukraine» in American news texts]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky*, 2 (209), 45–51. DOI https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-6 [in Ukrainian].

2. Britsyn, V. (2009). Kohnityvni aspekty v katehoriyno-funktsionalniy hramatytsi [Cognitive aspects in categorical-functional grammar]. *Movy ta kultury u noviy Yevropi: kontakty i samobutnist* : zbirnyk naukovykh dopovidey. Kyiv : Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, 65–70 [in Ukrainian].

3. Bucha, Donetsk, Kharkiv: ukrayinski poetky pro vtrachenyy dim ta buttya zhinkoyu u viynu [Bucha, Donetsk, Kharkiv: Ukrainian poets about the lost home and being a woman in war]. *Feministychna maysternya.* Bloh. URL: https://femwork.org/blog/feministky-pro-wiunu-9/ [in Ukrainian].

4. Vertypolokh, O. V. (2024). Pryntsyp «aysberha» v suchasniy ukrayins′kiy poeziyi pro viynu [The principle of the «iceberg» in modern Ukrainian poetry about the war]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky*, 3 (210), 71–76. https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-10 [in Ukrainian].

5. Dvichi vtratyty dim, ale ne vtratyty sebe: u Chernivtsyakh prezentuvaly knyzhku-podorozh Anastasiyi Ovcharovoyi «My z toboyu shche zustrinemosya» [Lose your home twice, but don't lose yourself: Anastasia Ovcharova's travel book «We'll meet again» was presented in Chernivtsi]. *Teleradiokompaniya TVA / TVA*. 11 June 2026. URL: https://www.facebook.com/watch/?v=1673107507298734 [in Ukrainian].

6. Istoriya krymskykh tatar, dekolonizatsiya, pamyat i vtrata domu: yakoyu vyyshla vystavka «Dim postiynoho vyhnannya» [History of the Crimean Tatars, decolonization, memory and loss of home: how the exhibition «House of Permanent Exile» turned out]. 18 September 2025. *Suspilne Kultura.* URL: https://surl.li/iznmuh [in Ukrainian].

7. Kots, T. A. (2020). Ponyatyeva paradyhma publitsystychnoho stylyu v akademichnomu proyekti «Ukrayinska stylistyka: entsyklopediya» [The conceptual paradigm of the journalistic style in the academic project «Ukrainian stylistics: encyclopedia»]. *Ukrayinska mova*, 1, 13–26. DOI: doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.013 [in Ukrainian].

8. Kuryshko, D., Arakelyan, V., Preobrazhenska T. & Goryanov, A. (2024). «Tam, de ja trymala zakrutky, pomyraly ljudy». Istoria budynku № 17 z Vughledaru [«Where I held the twists, people died». The story of house No. 17 from Vugledar]. *BBCNewsUkraine*. Retrieved May 5, 2025. URL: https://surl.lt/qiekzc [in Ukrainian].

9. Medialinhvistyka: slovnyk terminiv i ponyat [Media linguistics: dictionary of terms and concepts] / za red. L.I. Shevchenko. (2014). Kyiv: VPTS «Kyivskii universytet» [in Ukrainian].

10. Mosorko, A. U mene nemaye domu. Chomu tak bolyache vtrachaty ridni stiny ta yak znayty syly rukhatysya vpered [I don't have a home. Why it hurts so much to lose your native walls and how to find the strength to move forward]. *Ukrayinska pravda*. 2 October 2022. URL: https://surl.li/bvpgiy [in Ukrainian].

11. Ohar, A. (2025). Transformatsiya kontseptu dim v suchasnomu ukrayinskomu dyskursi [Transformation of the concept of home in modern Ukrainian discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk* : zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohiya», 62, 82–94. DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.62.10 [in Ukrainian].

12. Ne strymuyte pochuttiv: krychit, plachte, zlitsya, – psykholohynya pro te, yak perezhyty vtratu domu [Don't hold back your feelings: scream, cry, get angry – a psychologist on how to survive the loss of a home]. *Hromadske radio. Podkast «De ne stoyatymu – vystoyu»,* 21.10.2022. URL: https://hromadske.radio/podcasts/de-ne-stoiatymu-vystoiu/1105270 [in Ukrainian].

13. Pravova neuz•hodzhenist: chomu sudy pryrivnyuyut osobysti storinky u sotsmerezhakh do media [Legal inconsistency: why courts equate personal pages on social networks with media]. *Platforma prav lyudyny*. URL: https://surl.li/fsidwf [in Ukrainian].

14. Sklyarevska, H. (2022). «Vtrachenyy dim». Cherhova rozpovid pro trahediyi i dramy lyudey, shcho perezhyly okupatsiyu [«The Lost Home». Another story about the tragedies and dramas of people who survived the occupation]. *Detektormedia*. URL: https://surl.li/jecjqm [in Ukrainian].

15. Telekanal «Dim» [TV channel «Home»]. URL: https://www.youtube.com/@kanalDIM [in Ukrainian].

16. Tsybko, A. (2026). Fotoalbomy spohadiv pro vtrachenyy dim: istoriya odniyeyi rodyny zi Slovyanska [Photo albums of memories of a lost home: the story of one family from Slavyansk]. IOM Ukrayina: vebsayt. 10 February 2026. URL: https://ukraine.iom.int/uk/stories/fotoalbomy-spohadiv-pro-vtrachenyy-dim-istoriya-odniyeyi-rodyny-zi-slovyanska [in Ukrainian].

17. Frumkina, A. L. (2026). Mediadyskurs yak prostir aktualizatsiyi kontseptiv v ukrayinskykh ta nimetskykh ZMI (na prykladi kontseptu SVOBODA / FREIHEIT) [Media discourse as a space for the actualization of concepts in Ukrainian and German media (on the example of the concept FREEDOM / FREIHEIT)]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiya. Zhurnalistyka*, 37 (76), № 1, 278–284. URL: https://surl.li/uwjzxk [in Ukrainian].

18. Yak znakhodyty dim tym, khto vtratyv yoho cherez viynu – Anna Pashynska, proyekt KO-KHATY [How to find a home for those who lost it due to the war – Anna Pashynska, KO-HATY] *Video NV*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OCZVF4QY-58 [in Ukrainian].

19. Kovalevska, T. & Denysevych, O. (2024). Psycholinguistic interpretation of the concept of home: Ukrainian realities. *Opera in linguistica ukrainiana*, 31, 111–122. DOI: 10.18524/2414-0627.2024.31.309465

20. Ramsay, G. (2022). A quarter of Ukrainians have fled their homes. Here's where they've gone. *CNN*. March 21. URL: https://surl.li/sxkyjy

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК [811.161.2]:[37.091.33-027.22]
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-29

Ірина ОНИЩЕНКО,
orcid.org/0000-0003-0672-0570
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Україна) irina_onischenko@ukr.net

УКРАЇНСЬКА МОВА В ПРОФЕСІЙНОМУ КОНТЕКСТІ: ФОРМУВАННЯ МОВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню ролі української мови як основи професійної комунікації та ключового чинника формування мовно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців. Обґрунтовано авторське розуміння мовно-комунікативної компетентності як інтегративної, багатокомпонентної й динамічної характеристики особистості, що поєднує мовні знання, комунікативні вміння, професійно значущі якості та здатність ефективно застосовувати їх у різних комунікативних ситуаціях. Виокремлено основні структурні компоненти мовно-комунікативної компетентності: мовний, комунікативний, соціокультурний, прагматичний, стратегічний; розкрито їх значення для забезпечення якісної професійної взаємодії. Особливу увагу приділено ролі української мови як фундаментального засобу професійної комунікації, чинника формування мовленнєвої культури та ефективної взаємодії в різних сферах діяльності. З'ясовано, що формування мовно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців має здійснюватися на засадах компетентнісного, діяльнісного та практикоорієнтованого підходів. Визначено сприятливі педагогічні умови формування мовно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців, схарактеризовано ефективні методи і технології, обґрунтовано доцільність інтеграції мовної підготовки з майбутньою професійною діяльністю. Доведено, що високий рівень володіння українською мовою сприяє чіткому й аргументованому висловленню думок, дотриманню норм мовленнєвого етикету, продуктивному використанню фахової термінології та успішному розв'язанню професійних завдань. Зроблено висновок, що сформована мовно-комунікативна компетентність є необхідною передумовою професійної успішності, конкурентоспроможності та ефективної професійної взаємодії, а її розвиток має здійснюватися безперервно й системно відповідно до сучасних суспільних і професійних викликів.

Ключові слова: *українська мова, мовно-комунікативна компетентність, професійне спілкування, професійна комунікація, мовленнєва культура, компетентнісний підхід, професійна підготовка.*

Iryna ONYSHCHENKO,
orcid.org/0000-0003-0672-0570
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Primary Education
Kryvyi Rih State Pedagogical University
(Kryvyi Rih, Ukraine) irina_onischenko@ukr.net

UKRAINIAN LANGUAGE IN THE PROFESSIONAL CONTEXT: DEVELOPING LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE COMPETENCE

The article explores the role of the Ukrainian language as the foundation of professional communication and a key factor in the development of the language and communicative competence of future specialists. The author proposes an original interpretation of language and communicative competence as an integrative, multidimensional, and dynamic characteristic of an individual that combines linguistic knowledge, communicative skills, professionally significant qualities, and the ability to apply them effectively in various communicative situations. The study identifies the principal structural components of language and communicative competence—linguistic, communicative, sociocultural, pragmatic, and strategic—and reveals their significance in ensuring high-quality professional interaction. Particular attention is paid to the role of the Ukrainian language as a fundamental means of professional communication and as an essential factor in the development of speech culture and effective interaction across different spheres of activity. The research demonstrates that the formation of language and communicative competence among future professionals should be based on competency-based, activity-oriented, and practice-oriented approaches. Favorable pedagogical conditions for developing this competence are identified, effective methods and educational technologies are characterized, and the importance of integrating language training with future professional practice is substantiated. It is proved that a high level of proficiency in the Ukrainian language contributes to the clear and well-reasoned expression of ideas, adherence to the norms of speech etiquette, effective use of professional terminology, and successful performance of professional

tasks. The study concludes that well-developed language and communicative competence is an essential prerequisite for professional success, competitiveness, and effective professional interaction, while its development should be continuous and systematic in accordance with contemporary social and professional challenges.

Key words: *Ukrainian language, language and communicative competence, professional communication, professional interaction, speech culture, competency-based approach, professional training.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої освіти та професійної діяльності характеризується зростанням ролі ефективної комунікації як одного з ключових чинників успішної самореалізації фахівця. У цих умовах особливого значення набуває українська мова як державна мова, основний засіб професійної взаємодії, інструмент передачі спеціалізованих знань і формування високої мовленнєвої культури. Від рівня володіння українською мовою значною мірою залежить здатність майбутніх фахівців здійснювати усну й писемну професійну комунікацію, аргументовано висловлювати власну позицію, презентувати результати своєї діяльності, вести конструктивний діалог та ефективно співпрацювати в колективі.

Упровадження компетентнісного підходу в систему вищої освіти актуалізує проблему формування мовно-комунікативної компетентності як інтегративної характеристики особистості, що поєднує мовні знання, комунікативні вміння, професійно значущі якості та здатність застосовувати їх у різноманітних професійних ситуаціях. Водночас активна цифровізація комунікативних процесів, поширення дистанційної взаємодії та стрімкий розвиток нових форм професійного спілкування висувають високі вимоги до мовної підготовки майбутніх фахівців. Вони повинні не лише досконало володіти нормами сучасної української літературної мови, а й уміти адаптувати мовлення до різних форматів професійної комунікації, дотримуватися принципів мовленнєвого етикету та ефективно використовувати мовні ресурси в цифровому середовищі.

У зв'язку з цим виникає потреба комплексного наукового осмислення сутності мовно-комунікативної компетентності, визначення її структурних компонентів та особливостей формування в майбутніх фахівців у контексті сучасних освітніх і суспільних трансформацій. Особливої уваги потребує визначення ефективних педагогічних умов, методів і технологій, що забезпечують розвиток практичних комунікативних умінь, готовність до професійної взаємодії та формування високої мовленнєвої культури. Це зумовлює необхідність наукового осмислення ролі української мови в професійному контексті та пошуку шляхів удосконалення процесу формування мовно-комунікативної компетентності як однієї з ключових складових професійної підготовки сучасного фахівця.

Аналіз досліджень. У сучасних наукових працях активно досліджуються компетентнісний підхід до мовної освіти, особливості функціонування української мови в професійному середовищі, а також питання адаптації української мови до нових комунікативних умов, пов'язаних із міждисциплінарною взаємодією та розширенням сфер професійної комунікації. Вагомий внесок у розроблення цих проблем зробили В. Борисенко, Н. Гагіна, І. Денисюк, Н. Мордовцева, С. Січкар, Д. Ужченко та ін. Зокрема, Н. Мордовцева та Д. Ужченко описали особливості реалізації комунікативно-компетентнісного підходу до навчання здобувачів вищої освіти на заняттях гуманітарного циклу (Мордовцева, Ужченко, 2024); В. Борисенко та Н. Гагіна обґрунтували значущість і дієвість компетентнісно орієнтованого навчання у вищій школі в контексті мовної підготовки майбутніх фахівців (Борисенко, Гагіна, 2017); С. Січкар та І. Денисюк висвітлили практичні аспекти застосування української мови, її вплив на освіту, міжособистісну та професійну комунікацію, розкрили стилістичні особливості професійного мовлення майбутніх педагогів (Січкар, Денисюк, 2025) та ін.

Проблема формування мовно-комунікативної компетентності як важливої складової професійної підготовки фахівців перебуває в центрі уваги сучасних наукових досліджень. Сутність мовно-комунікативної компетентності, її структуру, особливості формування в майбутніх фахівців досліджували Т. Гаранчук, О. Іваннікова, І. Паласевич, А. Федорович, О. Фурман, У. Чайковська та ін. Зокрема, І. Паласевич та А. Федорович розкрили зміст поняття «мовно-комунікативна компетентність» як базового складника професійної готовності майбутнього фахівця (Паласевич, Федорович, 2024); О. Іваннікова та Т. Гаранчук проаналізували історико-теоретичні аспекти розвитку мовно-комунікативної компетентності (Іваннікова, Гаранчук, 2023); О. Фурман обґрунтувала особливості формування мовно-комунікативної компетентності педагога (Фурман, 2023); У. Чайковська виокремила педагогічні умови та ефективні методи формування мовно-комунікативної компетентності як ключового компонента soft skills майбутніх фахівців (Чайковська, 2025) та ін.

Значний внесок у дослідження культури українського професійного мовлення зробили В. Зайцева, В. Мірошніченко, Н. Нагорна, О. Око-

лович, В. Тріфанова, О. Фокша, Н. Яремчук та ін., які акцентували увагу на необхідності дотримання норм сучасної української літературної мови, розвитку мовленнєвої культури та вдосконалення професійної комунікації в різних галузях діяльності. Так, О. Околович дослідив теоретичні аспекти формування культури професійного спілкування майбутніх педагогів (Околович, 2013); В. Тріфанова та В. Мірошніченко обґрунтували культуру професійного спілкування учасників освітнього процесу в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти (Тріфанова, Мірошніченко, 2022); В. Зайцева та Н. Яремчук визначили оптимальні шляхи удосконалення культури професійного спілкування здобувачів вищої освіти (Зайцева, Яремчук, 2019); Н. Нагорна та О. Фокша обґрунтували зміст та соціально-психологічні особливості культури професійного спілкування сучасного фахівця в сфері освіти (Нагорна, Фокша, 2023) та ін.

Попри значну кількість наукових праць, окремі аспекти досліджуваної проблеми залишаються недостатньо висвітленими. Зокрема, потребує подальшого вивчення взаємозв'язок між рівнем сформованості мовно-комунікативної компетентності та ефективністю професійного спілкування в умовах міждисциплінарної комунікації. Актуальним також є комплексне осмислення ролі української мови як інструменту професійної самореалізації та забезпечення якісної комунікативної взаємодії. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на уточнення теоретичних засад мовно-комунікативної компетентності та розроблення ефективних підходів до її формування у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Метою статті є розкриття сутності мовно-комунікативної компетентності, визначення її структурних компонентів, з'ясування ролі української мови у професійному спілкуванні та окреслення ефективних методів, технологій і умов формування мовно-комунікативної компетентності в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Компетентнісний підхід, що є одним із провідних у сучасній освіті, зумовив переосмислення ролі мови не лише як засобу передачі інформації, а й як ефективного інструменту професійної діяльності та соціальної взаємодії. У широкому розумінні мовно-комунікативна компетентність охоплює володіння фонетичними, лексичними, граматичними, стилістичними нормами української мови, а також уміння добирати оптимальні мовні засоби відповідно до мети, адресата, умов і жанру комунікації. Важливою складовою цього поняття є здатність будувати логічні, аргументовані та етично виважені висловлювання, використовувати фахову термінологію, дотримуватися принципів мовленнєвого етикету та критично оцінювати власне мовлення.

Досліджуючи особливості формування мовно-комунікативної компетентності як одного з ключових складників soft skills майбутніх фахівців, У. Чайковська наголошує, що «мовно-комунікативна компетентність у педагогічній інтерпретації виходить за межі лише лінгвістичних знань: вона передбачає розвиток уміння застосовувати мову як інструмент навчання, професійного самовираження, соціальної інтеграції та особистісного розвитку» (Чайковська, 2025: 303). На думку дослідниці, ця компетентність охоплює вміння аргументовано висловлювати власну думку, будувати конструктивний діалог, критично осмислювати інформацію та адаптувати мовленнєву поведінку до конкретної комунікативної ситуації (Чайковська, 2025: 306). За такого підходу мовно-комунікативна компетентність постає як важливий чинник професійної успішності, що забезпечує здатність до ефективного використання української мови в різних сферах професійної діяльності.

У дослідженні, присвяченому проблемі формування мовно-комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів, Т. Зорочкіна, С. Яцина, І. Литвин та Л. Гуйван розглядають її як один із визначальних компонентів професійної підготовки майбутнього педагога. Науковці встановили, що «мовно-комунікативна компетентність майбутніх вчителів початкових класів включає комплекс знань, умінь, навичок, особистісних та професійно важливих якостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності, ефективної комунікації в освітньому процесі» (Зорочкіна та ін., 2024: 160). На їхню думку, досягнення високого рівня цієї компетентності забезпечується не лише ґрунтовним засвоєнням мовознавчих знань, а й активним застосуванням їх на практиці. Серед основних складових такого процесу вчені виокремлюють оволодіння граматичними, лексичними, фонетичними та стилістичними нормами української мови, розвиток умінь використовувати мовні засоби в різноманітних комунікативних ситуаціях, а також застосування інтерактивних методів навчання (Зорочкіна та ін., 2024: 160–161).

О. Фурман розглядає мовно-комунікативну компетентність педагога як одну з ключових складових його професійного становлення та необхідну передумову успішної реалізації в професії. На думку дослідниці, вона є не статичною характеристи-

кою, а динамічною інтегративною властивістю особистості, яка формується й удосконалюється протягом усього професійного життя, перебуває в постійному розвитку та потребує систематичної самооцінки, рефлексії й корекції. Такий підхід підкреслює, що мовно-комунікативна компетентність не обмежується лише знанням мовних норм, а охоплює здатність ефективно застосовувати їх у різноманітних професійних ситуаціях, вибудовувати конструктивну комунікацію, дотримуватися принципів мовленнєвої культури та професійної етики. Її характерними ознаками є відкритість до безперервного розвитку, готовність до самовдосконалення, гнучка адаптація до нових комунікативних умов і здатність оперативно реагувати на зміни в освітньому, соціальному та інформаційному середовищі (Фурман, 2023: 1184–1185).

Отже, аналіз сучасних наукових підходів дає підстави стверджувати, що мовно-комунікативна компетентність є складним, багатовимірним і динамічним феноменом, який виходить далеко за межі володіння мовною системою та охоплює широкий спектр знань, умінь, навичок і особистісних якостей, необхідних для успішної професійної діяльності. У сучасному науковому дискурсі вона розглядається не лише як результат опанування мовних норм, а й як важливий інструмент професійного самовираження, соціальної взаємодії та безперервного особистісного розвитку. Узагальнення наукових позицій дослідників засвідчує, що мовно-комунікативна компетентність має інтегративний характер та формується в процесі цілеспрямованої освіти, професійної практики й постійного самовдосконалення.

На наш погляд, мовно-комунікативна компетентність – це інтегративна, багатокомпонентна та динамічна характеристика особистості, яка поєднує мовні знання, комунікативні вміння, професійно значущі якості та здатність ефективно застосовувати їх у різних комунікативних ситуаціях. Характерними ознаками мовно-комунікативної компетентності є динамічність, універсальність, контекстуальна зумовленість, здатність до самовдосконалення та адаптації до нових комунікативних викликів. Вона формується впродовж усього життя під впливом освітньої, професійної та соціокультурної практики й постійно вдосконалюється відповідно до змін комунікативного середовища та суспільних потреб. Її високий рівень забезпечує не лише грамотне володіння українською мовою, а й уміння будувати продуктивну взаємодію, аргументовано відстоювати власну позицію, ефективно розв'язувати професійні комунікативні завдання.

Одним із ключових аспектів дослідження є визначення структури мовно-комунікативної компетентності. У сучасних наукових працях це поняття розглядається як багатокомпонентне утворення, що інтегрує мовні знання, комунікативні вміння, соціокультурний досвід і практичні навички, необхідні для успішної реалізації професійної діяльності. Зокрема, У. Чайковська виокремлює такі складові мовно-комунікативної компетентності: індивідуально-особистісний, мотиваційно-вольовий, соціально-психологічний, індивідуально-комунікативний та практично-діяльнісний (Чайковська, 2025: 302]; І. Паласевич, А. Федорович – мовленнєвий, невербальний, слухацький, конфліктологічний, організаційний (Паласевич, Федорович, 2024: 36); О. Іваннікова, Т. Гарачук – індивідуально-особистісний, мотиваційно-вольовий, соціально-психологічний, індивідуально-комунікативний, практично-діяльнісний (Іваннікова, Гарачук, 2023: 313) та ін.

На нашу думку, мовно-комунікативна компетентність у своїй структурі передбачає такі взаємопов'язані складники:

1) мовний (володіння нормами сучасної української літературної мови, знання її фонетичних, лексичних, граматичних, орфографічних, пунктуаційних і стилістичних особливостей);

2) комунікативний (вміння ефективно організовувати процес спілкування, чітко й логічно висловлювати думки, аргументувати власну позицію, вести конструктивний діалог, досягати поставленої комунікативної мети);

3) соціокультурний (усвідомлення мовних традицій, здатність враховувати культурні особливості комунікативної взаємодії);

4) прагматичний (здатність адаптувати мовлення до конкретної ситуації, професійних завдань, особливостей комунікативного середовища);

5) стратегічний (вміння обирати оптимальні способи мовленнєвої поведінки, прогнозувати перебіг комунікації, долати комунікативні бар'єри та запобігати конфліктним ситуаціям).

Отже, мовно-комунікативна компетентність є цілісною системою взаємопов'язаних компонентів, кожен із яких виконує важливу функцію у професійній діяльності. Її сформованість забезпечує грамотне використання української мови, високу культуру професійного мовлення, здатність до конструктивної взаємодії та ефективного розв'язання професійних завдань. У сучасних умовах вона постає не лише показником загальної мовної культури особистості, а й одним із визначальних чинників професійної успішності, конкурентоспроможності та кар'єрного розвитку фахівця.

Мовно-комунікативна компетентність є фундаментальною основою професійного спілкування, оскільки саме вона забезпечує ефективну взаємодію між учасниками комунікативного процесу і сприяє досягненню професійних цілей. Професійне спілкування реалізується в усній і писемній формах та охоплює різноманітні комунікативні ситуації: листування, презентації, наукові дискусії, консультації, публічні виступи й повсякденну взаємодію в колективі. Його ефективність визначається не лише професійною обізнаністю комунікантів, а й рівнем сформованості їхньої мовно-комунікативної компетентності. У сучасному професійному середовищі недостатньо лише володіти спеціальними знаннями та практичними навичками – важливо вміти чітко, логічно й аргументовано висловлювати свої думки, презентувати результати діяльності, розв'язувати комунікативні завдання засобами української мови.

Погоджуємося з думкою І. Довженко, що «професійне спілкування – це спеціальна форма контактів і взаємодії людей, які мають певні професійні повноваження, включає обмін інформацією, пропозиціями, вимогами, поглядами, мотивацією з метою розв'язання конкретних завдань, установлення відносин партнерами в сфері професійної діяльності» (Довженко, 2008: 6). Професійне спілкування передбачає обмін інформацією, координацію спільної діяльності, прийняття рішень, аргументацію власної позиції та встановлення продуктивних міжособистісних контактів. Успішна реалізація цих функцій залежить від рівня сформованості мовно-комунікативної компетентності, яка охоплює не лише знання мовних норм, а й уміння добирати доречні мовні засоби, використовувати фахову термінологію, дотримуватися правил мовленнєвого етикету та адаптувати мовлення до конкретної професійної ситуації.

Аналіз наукових джерел (І. Довженко, В. Зайцева, В. Мірошніченко, Н. Нагорна, О. Околович, В. Тріфанова, О. Фокша, О. Фурман, У. Чайковська, О. Шарапова, Н. Яремчук та ін.) дає підстави стверджувати, що мовно-комунікативна компетентність і професійне спілкування перебувають у тісному взаємозв'язку. Сформованість мовно-комунікативної компетентності визначає якість професійної взаємодії, сприяє успішному виконанню професійних функцій, запобіганню комунікативним бар'єрам. У свою чергу, професійне середовище виступає простором практичної реалізації та постійного вдосконалення мовних і комунікативних умінь, що зумовлює необхідність їх системного формування у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Українська мова є фундаментальним засобом професійної комунікації та важливим чинником формування мовленнєвої культури сучасного фахівця. Високий рівень мовної підготовки є одним із показників професійної компетентності та загальної культури особистості. Фахівець, який дотримується норм сучасної української літературної мови, уміє доречно використовувати фахову термінологію та добирати мовні засоби відповідно до комунікативної ситуації, здатний ефективно представляти результати своєї діяльності, аргументовано відстоювати власну позицію та вибудовувати продуктивний професійний діалог. Нормативне й свідоме використання української мови забезпечує якісну комунікацію, підвищує результативність професійної діяльності та сприяє розвитку мовно-комунікативної компетентності як однієї з ключових складових сучасної професійної підготовки.

Формування мовно-комунікативної компетентності потребує цілеспрямованого, системного й практикоорієнтованого підходів, який поєднує засвоєння мовних норм із розвитком навичок ефективної комунікації в реальних професійних ситуаціях. Цей процес має бути інтегрованим у систему професійної підготовки майбутніх фахівців і здійснюватися не лише під час вивчення дисциплін мовного циклу, а й у процесі опанування фахових предметів, виконання практичних завдань, проходження виробничої практики та участі в науковій діяльності. Такий підхід сприяє усвідомленню студентами практичної цінності української мови як інструменту професійної взаємодії та формує готовність застосовувати її в різних комунікативних контекстах.

За нашим переконанням, до ефективних педагогічних умов формування мовно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців доцільно віднести: системне використання української мови як мови професійного спілкування в освітньому процесі; створення комунікативно насиченого навчального середовища; міждисциплінарну інтеграцію мовної та фахової підготовки; широке застосування інтерактивних методів і цифрових технологій; розвиток мотивації до мовного самовдосконалення та рефлексії; залучення студентів до наукової, проєктної й дослідницької діяльності. Важливу роль відіграє також особистий приклад викладача, який демонструє високий рівень культури професійного мовлення, дотримання норм сучасної української літературної мови та етики академічного й ділового спілкування.

Ефективність формування мовно-комунікативної компетентності значною мірою залежить від

використання сучасних методів навчання, зорієнтованих на активну пізнавальну й комунікативну діяльність здобувачів освіти. До найбільш результативних належать проблемне навчання, сторітелінг, моделювання професійних ситуацій, аналіз комунікативних кейсів, рольові й ділові ігри та ін. Поєднання мовної підготовки з активною мовленнєвою практикою створює необхідні передумови для успішної професійної діяльності, ефективної взаємодії в сучасному комунікативному просторі та сприяє формуванню готовності до роботи в різних комунікативних умовах. Використання комунікативних вправ і завдань, диспутів і мозкових штурмів, залучення студентів до змістовних, практико орієнтованих комунікативних ситуацій, близьких до реальних умов майбутньої професійної діяльності, створює умови для розвитку навичок професійної комунікації в сучасному середовищі (Онищенко, 2025: 26).

Провідну роль у формуванні мовно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців відіграє компетентнісний підхід, який спрямовує освітній процес не лише на засвоєння системи мовних знань, а й на розвиток здатності ефективно використовувати їх у практичній професійній діяльності. Його реалізація передбачає формування в здобувачів вищої освіти умінь успішно розв'язувати комунікативні завдання, добирати адекватні мовні засоби відповідно до конкретної ситуації спілкування та забезпечувати результативну взаємодію в професійному середовищі. Формування мовно-комунікативної компетентності буде найбільш ефективним за умови створення мотивувального, комунікативно насиченого й практикоорієнтованого освітнього середовища, у якому студенти матимуть можливість систематично застосовувати українську мову в навчальній, науковій та професійно спрямованій діяльності. Важливо, щоб здобувачі освіти були залучені до різних видів мовленнєвої активності: участі в дискусіях, публічних виступах, підготовці наукових повідомлень, аналізі комунікативних ситуацій, проєктах та моделюванні професійної взаємодії.

Важливим чинником формування мовно-комунікативної компетентності є інтеграція мовної підготовки з майбутньою професійною діяльністю через виконання автентичних завдань, максимально наближених до реальних умов професійної практики. До таких завдань належать написання фахових текстів, моделювання комунікативних ситуацій, підготовка презентацій, участь у професійних дискусіях, круглих столах, наукових конференціях та ін. Виконання подібних видів роботи дає змогу здобувачам освіти застосовувати мовні знання в практичній діяльності, удосконалювати навички використання професійної термінології, аргументованого висловлення власної позиції та побудови логічно структурованих повідомлень. Окрім того, автентичні комунікативні завдання сприяють розвитку вмінь адаптувати мовлення до конкретної ситуації спілкування, ураховувати особливості адресата, дотримуватися норм сучасної української літературної мови й мовленнєвого етикету. Завдяки поєднанню мовної підготовки з виконанням професійно орієнтованих завдань створюються сприятливі умови для розвитку мовленнєвої культури, професійної мобільності та готовності майбутніх фахівців до успішної діяльності в сучасному комунікативному середовищі.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що успішне використання української мови в професійному середовищі потребує не лише знання її літературних норм, а й уміння доречно добирати мовні засоби, використовувати фахову термінологію, адаптувати мовлення до конкретної комунікативної ситуації та ефективно взаємодіяти з різними категоріями співрозмовників. Упровадження компетентнісного підходу в систему вищої освіти актуалізує проблему формування мовно-комунікативної компетентності як інтегративної, багатокомпонентної та динамічної характеристики особистості, яка поєднує мовні знання, комунікативні вміння, професійно значущі якості та здатність ефективно застосовувати їх у різних комунікативних ситуаціях. Найбільшої ефективності цей процес набуває за умови комплексного використання інноваційних методів навчання, зокрема проблемного навчання, кейс-методу, проєктних технологій, рольових і ділових ігор, професійно орієнтованих дискусій, моделювання комунікативних ситуацій. Важливими педагогічними умовами є створення комунікативно насиченого освітнього середовища, інтеграція мовної підготовки з майбутньою професійною діяльністю, широке використання сучасних технологій, розвиток рефлексії та мотивації до безперервного мовного самовдосконалення. Високий рівень сформованості мовно-комунікативної компетентності забезпечує продуктивну взаємодію між учасниками професійної діяльності, підвищує якість прийняття комунікативних рішень і створює передумови для професійної самореалізації особистості. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні специфіки формування мовно-комунікативної компетентності в умовах цифровізації освіти й розвитку штучного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко В. В., Гагіна Н. В. Компетентнісне навчання в контексті мовної підготовки студентів вищої школи. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія.* 2017. № 1. С. 149–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduep_2017_1_25.
2. Довженко І. В. Формування культури українськомовного спілкування у майбутній професійній діяльності фахівців сфери обслуговування : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.02 / Херс. держ. пед. ун-т. Херсон, 2008. 36 с.
3. Зайцева В. В., Яремчук Н. С. Культура професійного спілкування. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2019. Т. 3. № 42. С. 121–123. DOI: https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.42.3.27
4. Зорочкіна Т., Яцина С., Литвин І., Гуйван Л. Формування мовно-комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2024. № 5. С. 160–168. URL: https://surl.li/ovtcnf
5. Іваннікова О., Гарачук Т. Мовно-комунікативна компетентність педагога: історико-теоретичний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 61. Т. 1. С. 307–315. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-1-49
6. Мордовцева Н., Ужченко Д. Комунікативно-компетентнісний підхід до навчання здобувачів вищої освіти на заняттях гуманітарного циклу. *Наука і освіта*. 2024. Вип. 2. С. 27–32. DOI: https://doi.org/10.24195/2414- 4665-2024-2-4
7. Околович О. Теоретичні аспекти формування культури професійного спілкування майбутніх педагогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2013. Вип. 27. С. 127–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2013_27_41
8. Онищенко І. В. Культура мовлення вчителя початкових класів як складова його мовно-комунікативної компетентності. *Закарпатські філологічні студії*. 2025. Вип. 40. Т. 2. С. 22–26. DOI: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.4
9. Паласевич І., Федорович А. Сутність мовно-комунікативної компетентності сучасного вчителя. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2024. Вип. 18 (50). С. 32–37. DOI: https://doi.org/10.24919/2413-2039.18/50.4
10. Січкар С. А., Денисюк І. А. Стилістичні особливості професійного мовлення майбутніх педагогів: роль української мови у розвитку комунікативних навичок. *Педагогічна Академія: наукові записки.* 2025. Вип. 14. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14765291
11. Тріфанова В., Мірошніченко В. Культура професійного спілкування в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 45. С. 217–220. DOI https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/45.45
12. Фурман О. Формування мовно-комунікативної компетентності педагога. *Вісник науки та освіти. Серія «Філологія»; Серія «Педагогіка»; Серія «Соціологія»; Серія «Культура і мистецтво»; Серія «Історія та археологія».* 2023. Вип. 11 (17). С. 1184–1196. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-1184-1195
13. Чайковська У. В. Формування мовно-комунікативної компетентності як ключового компонента soft skills майбутніх фахівців. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія.* 2025. № 4. С. 302–308. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-4-41

REFERENCES

1. Borysenko V. V., Hahina N. V. (2017) Kompetentnisne navchannia v konteksti movnoi pidhotovky studentiv vyshchoi shkoly [Competence-based learning in the context of language training of higher education students] *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia: Pedahohika i psykholohiia*, 1, 149–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduep_2017_1_25 [in Ukrainian].
2. Dovzhenko I. V. (2008) Formuvannia kultury ukrainskomovnoho spilkuvannia u maibutnii profesiinii diialnosti fakhivtsiv sfery obsluhovuvannia [Formation of the culture of Ukrainian-language communication in the future professional activity of service sector specialists] Extended abstract of candidate's thesis. Kherson : Kherson State Pedagogical University [in Ukrainian].
3. Zaitseva V. V., Yaremchuk N. S. (2019) Kultura profesiinoho spilkuvannia [Culture of professional communication] *Visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 3 (42), 121–123. DOI: https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.42.3.27 [in Ukrainian].
4. Zorochkina T., Yatsyna S., Lytvyn I., Huivan L. (2024) Formuvannia movno-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Formation of language and communicative competence of future primary school teachers] *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 5, 160–168. URL: https://surl.li/ovtcnf [in Ukrainian].
5. Ivannikova O., Harachuk T. (2023) Movno-komunikatyvna kompetentnist pedahoha: istoryko-teoretychnyi aspekt [Language and communicative competence of a teacher: Historical and theoretical aspect] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 61(1), 307–315. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-1-49 [in Ukrainian].
6. Mordovtseva N., Uzhchenko D. (2024) Komunikatyvno-kompetentnisnyi pidkhid do navchannia zdobuvachiv vyshchoi osvity na zaniattiakh humanitarnoho tsyklu [Communicative and competence-based approach to teaching higher education students in humanities courses] *Nauka i osvita*, 2, 27–32. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-2-4 [in Ukrainian].
7. Okolovych O. (2013) Teoretychni aspekty formuvannia kultury profesiinoho spilkuvannia maibutnikh pedahohiv [Theoretical aspects of forming the culture of professional communication of future teachers] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota*, 27, 127–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2013_27_41 [in Ukrainian].

8. Onyshchenko I. V. (2025) Kultura movlennia vchytelia pochatkovykh klasiv yak skladova yoho movno-komunikatyvnoi kompetentnosti [Speech culture of a primary school teacher as a component of language and communicative competence] Zakarpatski filolohichni studii, 40 (2), 22–26. DOI: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.4 [in Ukrainian].

9. Palasevych I., Fedorovych A. (2024) Sutnist movno-komunikatyvnoi kompetentnosti suchasnoho vchytelia [The essence of language and communicative competence of a modern teacher] *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedahohika»*, 18(50), 32–37. DOI: https://doi.org/10.24919/2413-2039.18/50.4 [in Ukrainian].

10. Sichkar S. A., Denysiuk I. A. (2025) Stylistychni osoblyvosti profesiinoho movlennia maibutnikh pedahohiv: rol ukrainskoi movy u rozvytku komunikatyvnykh navychok [Stylistic features of the professional speech of future teachers: The role of the Ukrainian language in the development of communicative skills] *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky*, 14. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14765291 [in Ukrainian].

11. Trifanova V., Miroshnichenko V. (2022) Kultura profesiinoho spilkuvannia v umovakh formalnoi, neformalnoi ta informalnoi osvity [Culture of professional communication in the conditions of formal, non-formal and informal education] *Innovatsiina pedahohika*, 45, 217–220. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/45.45 [in Ukrainian].

12. Furman O. (2023) Formuvannia movno-komunikatyvnoi kompetentnosti pedahoha [Formation of a teacher's language and communicative competence] *Visnyk nauky ta osvity*, 11 (17), 1184–1196. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-1184-1195 [in Ukrainian].

13. Chaikovska U. V. (2025) Formuvannia movno-komunikatyvnoi kompetentnosti yak kliuchovoho komponenta soft skills maibutnikh fakhivtsiv [Formation of language and communicative competence as a key component of future specialists' soft skills] *Visnyk Mizhnarodnoho ekonomiko-humanitarnoho universytetu imeni Akademika Stepana Demianchuka. Seriia: Pedahohika ta psykholohiia*, 4, 302–308. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-4-41 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.111’366.58:811.161.2’366.58:378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-30

Євгеній ПАНАСЕНКО,
orcid.org/0000-0002-7643-8194
доктор філософії з публічного управління та адміністрування,
старший викладач кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) postnovus@gmail.com

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ ДІЄСЛОВА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Наукову розвідку присвячено комплексному порівняльному аналізові категорії часу дієслова в англійській та українській мовах у контексті опанування англійської мови здобувачами вищої освіти. Дослідження враховує морфологічні, семантичні та синтаксичні особливості кожної з мов. З’ясовано, що англійська мова має розгалужену систему часових форм, які поєднують граматичний час і видо-часові аспекти. В українській мові часові форми тісно пов’язані з категорією виду дієслова (доконаного та недоконаного). Відмінності в часових формах двох мов випливають через сприйняття світу різномовними носіями. Англійська мова структурує час за моментами у відношенні до інших подій, що демонструє західноєвропейську мовну концепцію чітких часових меж. Це суттєво впливає на опанування англійської граматики українськими студентами, оскільки в багатьох випадках прямі відповідники відсутні в українській мові або вимагають глибшого розуміння контексту. Досліджено основні труднощі, з якими стикаються здобувачі вищої освіти в процесі опанування англійських часових форм, зокрема взято до уваги прямі відповідники для перфектних часових форм, а також розглянуто неоднозначність у використанні часових форм групи Continuous та Simple. Проаналізовано типи помилок студентів, що проявляються через міжмовний інтерференційний вплив, і встановлено основні причини їх виникнення: різницю в системах видо-часових форм, вплив рідної мови, а також особливості викладання англійської граматики у вітчизняних закладах вищої освіти. Визначено, що найскладнішими для сприйняття є форми групи Perfect та Continuous, оскільки вони не мають прямих аналогів в українській мові. Запропоновано методичні рекомендації для підвищення ефективності навчання, зокрема застосування контрастного аналізу, комунікативного підходу та інтеграції автентичних матеріалів у навчальний процес. Рекомендації сприяють ефективному засвоєнню англійської системи часових форм і зменшенню впливу міжмовної інтерференції, що є ключовим чинником успішного володіння іноземною мовою.

Ключові слова: *категорія часу, часові форми дієслова, аспект, доконаність, темпоральність, аналітична мова, флективна мова, функціональна граматика, англомовна комунікативна компетентність.*

Yevhenii PANASENKO,
orcid.org/0000-0002-7643-8194
PhD in Public Administration,
Senior Lecturer at the General Linguistics and Foreign Languages Department
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) postnovus@gmail.com

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE VERB TENSE CATEGORY IN ENGLISH AND UKRAINIAN IN THE CONTEXT OF DEVELOPING ENGLISH-SPEAKING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

The research is devoted to a comprehensive comparative analysis of the verb tense category in English and Ukrainian in the context of the formation of English-speaking competence among higher education students. The study takes into account the morphological, semantic and syntactic features of each language. It was found that English has an extensive system of tense forms that combine grammatical tense and aspect-temporal aspects. In Ukrainian, tense forms are closely related to the category of verb form (perfect and imperfect). This significantly affects learning English grammar by Ukrainian students, since in many cases direct counterparts are absent or require a deeper understanding of the context. The main difficulties encountered by higher education students in the process of mastering English tenses were investigated, in particular, direct counterparts for perfect tenses were taken into account, and ambiguity in the use of tenses of the Continuous and Simple groups was also considered. The types of students’ errors that appear due to interlingual interference influence were analyzed, and the main reasons for their occurrence were identified: the difference in the systems of tense forms, the influence of the native language, as well as the peculiarities of teaching English. A number

of methodological recommendations are proposed to increase the effectiveness of learning, in particular, the use of contrastive analysis and the integration of authentic materials into the educational process. The study also emphasizes the importance of developing students' communicative competence through contextualized grammar instruction and interactive learning strategies. Special attention is paid to the role of comparative exercises, error analysis and translation tasks in overcoming grammatical difficulties. The research confirms that systematic practice based on real communicative situations contributes to a more effective understanding and practical use of English tense forms by higher education students. In addition, the research highlights the significance of integrating digital educational resources, corpus-based materials and multimedia technologies into the process of teaching English grammar. Such approaches increase students' motivation, encourage autonomous learning and improve their ability to distinguish subtle semantic differences between tense forms in authentic communication.

Key words: *time category, verb tenses, aspect, perfect, temporality, analytical language, inflectional language, functional grammar, English-speaking communicative competence.*

Вступ. Категорія часу дієслова є однією з основних граматичних категорій у мові й показує часові відношення дії щодо моменту мовлення (Comrie, 1985). Система часових форм розвивається під впливом і внутрішніх (морфологічних та синтаксичних), і зовнішніх (когнітивних та комунікативних) чинників. Час у мовознавстві є не лише граматичною категорією, а й засадничим когнітивним конструктом, який відображає людське сприйняття дійсності. Його дослідження виходить за межі формальної граматики і сягає сфери філософії мови та когнітивної лінгвістики. Граматичні часи – це не просто позначки минулого, теперішнього чи майбутнього, а свідчення того, як люди мислять про причинність, послідовність подій і навіть про власну смертність. Наприклад, різниця між доконаним і недоконаним видом може символізувати нашу здатність сприймати подію як завершену чи тривалу, а футуральні конструкції – як ми уявляємо майбутнє. Різні мови кодують час по-різному, що впливає на спосіб мислення їх носіїв. Індоєвропейські мови, як-от українська і англійська, організовують час лінійно: минуле → теперішнє → майбутнє. У таких мовах часова категорія граматично обов'язкова (не можна сказати дієслово без уточнення часу). Інакше кажучи, категорія часу в мові – це механізм, через який людський мозок структурує потік реальності. Через мову ми не просто «називаємо» минуле, теперішнє чи майбутнє, а конструюємо нашу дійсність, упорядковуючи її в часовій перспективі. Це вкотре підтверджує, що мова – це не просто засіб комунікації, а потужний механізм мислення й пізнання, а вивчення категорії часу – це не просто засвоєння граматичних правил, а глибше розуміння того, як ми сприймаємо, організовуємо та передаємо інформацію про події. Категорія часу дозволяє говорити про події з потрібною деталізацією: чи вже щось сталося, триває, чи тільки планується. Часові структури допомагають мислити послідовно й вибудовувати логіку подій, наприклад, розуміння причинно-наслідкових зв'язків прямо пов'язане зі здатністю розрізняти минуле, теперішнє і майбутнє. Вивчення категорії часу в рідній мові полегшує уявлення про часові форми в інших мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення часових форм дієслова є одним із ключових складників оволодіння англійською мовою. Це питання перебувало у фокусі уваги як українських (В. Пахалюк, В. Пєскова, О. Черняк), так і закордонних науковців (B. Comrie, O. Jespersen, G. Yule, J. Lyons, P. Kroeger). Вищепераховані українські дослідники вважають, що ця тема часто пов'язана з труднощами через розбіжності в системах часових форм дієслова англійської та української мов. Закордонні науковці вивчали порівняльну граматику. Розуміння мовних відмінностей є необхідним для розвитку англомовної грамотності у здобувачів вищої освіти. Актуальність цієї розвідки зумовлена необхідністю удосконалення методики викладання англійської мови для здобувачів вищої освіти, зокрема шляхом поглибленого аналізу відмінностей і спільних рис у категорії часу дієслова. Попри значний обсяг наукових і навчально-методичних робіт у галузі порівняльної граматики, не до кінця вивченими залишаються питання ефективного застосування цих знань у навчальному процесі й переосмислення методики викладання з урахуванням типових помилок у процесі опанування англійської мови українськими студентами.

Мета наукової розвідки – здійснення комплексного порівняльного аналізу категорії часу дієслова в англійській та українській мовах, виявлення їхніх спільних і відмінних рис на морфологічному, семантичному та синтаксичному рівнях, а також визначення впливу цих відмінностей на формування англомовної комунікативної компетентності у здобувачів вищої освіти та обґрунтування ефективних методичних підходів до опанування англійських часових форм.

Методи дослідження. Таке об'ємне дослідження потребує застосування комплексу різноманітних наукових методів, які уможливлюють

вирішення поставленого завдання. ***Порівняльно-типологічний метод*** застосовано для аналізу граматичних систем англійської та української мов, зокрема їхніх дієслівних часових парадигм. Це дозволило визначити спільні риси та відмінності в утворенні і вживанні часів у кожній мові; ***дескриптивний метод*** використано для опису особливостей часової системи дієслова в англійській та українській мовах, їхньої функціональної ролі та способів вираження часових значень; ***метод зіставного аналізу*** дозволив визначити складності, яких зазнають здобувачі вищої освіти під час засвоєння англійських часів, порівняно з рідною мовою, а також типові інтерференційні помилки; ***метод аналізу помилок*** застосовано для дослідження студентських робіт, тестових завдань і усних відповідей з метою виявлення типових помилок у вживанні часів англійського дієслова; за допомогою ***статистичного методу*** здійснено кількісний аналіз отриманих свідчень, зокрема частоти помилок, рівня успішності студентів у тестуванні та кореляції між використаними методами навчання і досягнутими результатами.

Застосування цих методів у комплексі дозволило отримати об'єктивні результати щодо труднощів опанування категорії часу англійського дієслова здобувачами вищої освіти, а також розробити рекомендації для підвищення ефективності в навчальній роботі.

Виклад основного змісту. Система часових форм дієслова в англійській та українській мовах суттєво відрізняється, що зумовлено історичним розвитком, морфологічними особливостями та когнітивними чинниками, які впливали на граматичну структуру обох мов.

Українська мова, як і решта слов'янських мов, має тричленну систему часів (минулий, теперішній, майбутній), яким властиві синтетичні та аналітичні засоби вираження темпоральності. Існує давноминулий час для вираження дії, що відбувалася раніше минулої дії. Водночас англійська мова має розгалужену часову систему, яка передбачає аспекти доконаності, тривалості та простоти. Англійська і українська мови мають різну еволюцію граматичної системи: українська є флективною, де часові форми виражаються через зміну закінчень і допоміжними словами; англійська мова є аналітичною, де часові форми утворюються через допоміжні дієслова (*have, do, be, will*) та зміну порядку слів. Ці відмінності зумовили різний спосіб вираження темпоральності: в українській мові категорія аспекту (доконаний/недоконаний вид) частково виконує функцію часової деталізації, яку в англійській мові реалізують додаткові часові форми. В англійській мові розвиток аналітичних конструкцій зумовив утворення складної системи, що поєднує час (*tense*) і аспект (*aspect*), утворюючи 12 основних часових форм.

У слов'янських мовах семантика часів значною мірою збільшує аспектуальність, тоді як у германських мовах час має більш автономний статус. Б. Комрі продемонстрував, що англійська мова була змушена розвивати широку систему часів через слабке вираження аспектуальних відмінностей, які в слов'янських мовах компенсуються морфологічно (Comrie, 1985). Дж. Лайонз звертає увагу на те, що різні мови мають різні засоби вираження граматичних значень, зокрема часу й виду. В англійській мові розрізнення граматичних видів (аспектів) не таке розвинене, як у деяких інших мовах, наприклад, у слов'янських, зокрема, в українській (Lyons, 1977). Давньослов'янські мови мали аорист, імперфект, перфект, але ці часові форми поступово зникли, спростивши систему до сучасних. Більшість семантичних функцій передалася категорії виду. У давньоанглійській мові існували лише теперішній і минулий час, майбутній час не мав вираження. О. Єсперсен простежив історичну еволюцію часової системи англійської мови й довів, що аналітичність сприяла розширенню дієслівної парадигми (Jespersen, 1924). Такої ж думки американський лінгвіст П. Крюгер, який у праці про семантику і прагматику описував граматики різних мов (Kroeger, 2023). Шотландсько-американський лінгвіст Дж. Юль аналізував походження мов у контексті вивчення і також опирається на доробки попередніх вчених (Yule, 2022). На відміну від слов'янських мов, англійська не мала сильної видово-часової опозиції, тому, замість скорочення, вона пішла шляхом ускладнення, втрачаючи флективні закінчення, і ця втрата відмінкової системи і старих дієслівних закінчень змусила компенсувати це аналітичними формами (*I have written, I had written*). Слов'янські мови спростили часову систему через розвиток видової опозиції (доконаний/недоконаний вид), а англійська – навпаки, ускладнилася, компенсуючи втрату флексій аналітичними формами. Це природний шлях еволюції мов, де економія та зручність для мовців відіграють ключову роль. Отож, англійська дійсно пройшла складний шлях трансформації від синтетичної до аналітичної системи, тоді як українська зберегла більше синтетичних рис. Історичні відмінності в категорії часу між українською та англійською мовами зумовлені їхнім генетичним походженням і розвитком. Українська зберігає слов'янську традицію синтетичних форм, тоді як англійська еволюціонувала в бік

аналітичності, що спричинило появу складної системи часів.

Когнітивна лінгвістика розглядає відмінності у формах категорії часу через сприйняття світу носіями мов. Українська мова спирається на завершеність/незавершеність дії, що корелює зі східнослов'янським баченням подій як станів. Англійська мова структурує час за моментами у відношенні до інших подій, що показує західноєвропейську мовну концепцію чітких часових меж. Англійська мова орієнтована на часові рамки подій, тоді як слов'янські мови – на їхню завершеність. Темпоральність в англійській мові має дискретний характер, натомість у слов'янських мовах вона інтегрована в загальне розуміння подій. Іноземні дослідження підкреслюють важливість урахування мовних відмінностей у ході вивчення англійської мови. У слов'янських мовах часові форми часто залежать від виду: недоконаний вид (*писати, малювати*) може вживатися в теперішньому, минулому і майбутньому часах. Доконаний вид (*написати, намалювати*) не має теперішнього часу – він виражає завершеність і дії в минулому чи майбутньому. У давньоанглійській мові час передавався за допомогою простих форм дієслова та контексту. Безліч запозичень з латини сприяли появі нових граматичних конструкцій. На відміну від флективних мов, як латина чи українська, англійська мова розвинула аналітичні конструкції, що призвело до розвитку спеціальних форм: *Simple Tenses* виражають факт дії (*I write, I wrote*). *Continuous Tenses* передають процес у певний момент (*I am writing, I was writing*). *Perfect Tenses* підкреслюють зв'язок із іншим моментом часу (*I have written, I had written*). *Simple* залишився як основна форма, що означає факт дії. *Continuous* виник на основі конструкції *be + present participle* для позначення процесу. *Perfect* розвинувся через використання дієслова *have* із дієприкметником минулого часу для позначення завершеності. *Perfect Continuous* став логічним розвитком попередніх форм, поєднуючи тривалість і завершеність. Перфектні конструкції притаманні іншим германським мовам. Вони також наявні в романських мовах. Але, на відміну від інших германських мов, в англійській система *Continuous* стала фундаментальною частиною дієслівної парадигми. Тривалі часи в англійській мові розвинулися з ранньогерманських описових конструкцій і закріпилися через аналітичні зміни в граматиці. Хоча ці форми спочатку були допоміжним засобом для вираження дії, що триває, згодом вони стали обов'язковими в системі часів, що відрізняє англійську від більшості інших індоєвропейських мов.

Людське мислення схильне до категоризації часу за кількома параметрами: чи відбулася дія? (*Perfect vs. Non-Perfect*); чи є дія процесом? (*Continuous vs. Non-Continuous*); коли вона відбулася? (*Present, Past, Future*). Отже, англійська мова утворила симетричну систему часових форм, яка поєднує часи і аспекти. Маємо розуміти, що світогляд носіїв англійської й української мов суттєво відрізняється, що відбито у граматиках цих мов, зокрема в сприйнятті граматичних категорій. Англійська мова як міжнародна мова комунікації адаптувала свою часову систему для точного вирішення відносин між подіями. Українська мова зберігає більш природний, усний тип темпоральної організації, де контекст часто взаємодіє без складних конструкцій. Граматика мов формує не тільки спосіб висловлення думок, а й спосіб їх сприйняття. Дослідження в когнітивній лінгвістиці показують, що структура мови впливає на те, як її носії осмислюють час, простір, дії та суб'єкти. Порівняймо англійську й українську мови в цьому контексті. Англомовні люди сприймають час не як лінію, а як мережу взаємопов'язаних процесів і подій, наприклад: *«Я читав книжку»* (минуле, факт) → *«I was reading a book»* (підкреслюється процес); *«Я вже прочитав книжку»* → *«I have read the book»* (важливий результат, а не просто факт дії). Відчуття часу в англомовних людей більш розмите через складні часові форми, тоді як україномовні часто сприймають його лінійно. Українці мислять у межах минулого, теперішнього і майбутнього, акцентуючи увагу на завершеності дії. Англомовні люди мають складніші часові структури, що роблять їхнє мислення більш контекстним і гнучким. Час у різних мовах може сприйматися лінійно, циклічно або як комплекс подій без чітких меж. Отже, мова не просто описує реальність – вона формує спосіб її розуміння.

Відтак, категорія часу дієслова в українській мові виражається трьома основними формами (минулий, теперішній, майбутній), в англійській мові дієслівна категорія часу виражається дванадцятьма основними часовими формами. Аспект дієслова в українській мові виражається через доконаність/недоконаність, в англійській мові – через групи *Simple, Continuous, Perfect і Perfect Continuous.* Відносність часу в українській мові визначається контекстом, в англійській мові – через перфектні часові форми. У підсумку скажемо, що розбіжності між часовими формами в англійській і українській мовах зумовлені типологічними відмінностями: ***флективна українська*** (має розвинену систему відмінкових закінчень) vs. ***аналітична англійська*** (граматичні відношення

передаються здебільшого через допоміжні слова); ***аспект*** (слов'янські мови спираються на вид, англійська – на граматичний час); ***історична еволюція*** (англійська мова розширювала систему часів, а українська спростила її); ***когнітивні чинники*** (різне сприйняття темпоральності носіями мов). Себто українці як носії слов'янської мови схильні мислити категоріями завершеності дії. Англомовні носії більше орієнтуються на часову шкалу.

Науковці, які досліджують питання опанування категорії часу дієслова в англійській, розробили низку підходів і методичних рішень для покращення засвоєння досліджуваної граматичної теми. Розуміння цих відмінностей допоможе студентам ефективно засвоювати англійські часові форми, уникаючи типових помилок. Згідно із дослідженнями, студентам, які володіють мовами зі спрощеною системою темпоральності, як слов'янські мови, необхідно вивчати англійські часи через контрастне порівняння та структурування граматичних правил. Серед труднощів українськомовних студентів у ході опанування часових форм дієслова виділяємо відсутність прямого еквівалента англійських перфектних часових форм; плутанину між простими і безперервними аспектами; перенесення українських граматичних структур на англійську (*Я піду до крамниці завтра → I will go to the shop tomorrow* замість *I am going to the shop tomorrow*); неправильне використання часових маркерів (наприклад, *for/since* у *Present Perfect Continuous*). Для ефективного вивчення необхідно використовувати: контрастивний аналіз (зіставлення граматичних систем двох мов); візуальні таймлайн-схеми (допомагають студентам оцінити відмінності між аспектами); комунікативні вправи (імітація реальних мовленнєвих ситуацій); метод ситуаційного моделювання (рольові ігри з акцентом на вживання конкретних часових форм).

Так, дослідження, які аналізують помилки українських студентів під час вивчення англійських часових форм дієслова, виявляють основні проблеми. М. Рябих на основі теоретичного аналізу розробив комплекс вправ для навчання форм способу та часу англійського дієслова. Автор зазначає: «Практичним результатом дослідження є побудова моделей та алгоритмів для навчання *Past Continuous, Future Continuous, Present Perfect та Past Perfect,* розробка комплексів вправ для навчання кожного з граматичних явищ, а також створення посібника для навчання таких структур» (Рябих, 2004). У статті «Типові помилки при вивченні англійської мови» відзначено що студенти часто плутають форми дієслів, особливо неправильних, у минулому часі (Пєскова, 2024).

Загалом дослідження підтверджують наявність типових помилок і труднощів у студентів під час вивчення англійських часових форм дієслова, що вимагає впровадження спеціальних методичних підходів для їх подолання. Навчання англійських часових форм для україномовних студентів вимагає спеціальних методичних підходів, позаяк система в мовах значно відрізняється. Основна проблема виникає у багатьох прямих відповідниках деяких англійських часових форм (зокрема, групи *Perfect*), що може спричинити типові помилки.

В. Пахалюк досліджувала методичні засоби й підходи, які сприяють засвоєнню англійської граматики, зокрема часових форм, українськими студентами, і зауважила, що «важливість часової системи підкреслюється в контексті побудови складних речень та речень з різними часами. Здобувачі освіти повинні навчитися не лише індивідуально використовувати кожен з часів, але і комбінувати їх у реченнях, що вимагає гнучкості та розуміння граматичних відношень. Опанування часової системи є базисом для формування граматичної компетентності, що вплине на загальний рівень володіння мовою» (Пахалюк, 2024: 67). О. Черняк і О. Круглій намагалися розробити систему вправ з використання часових форм в англійській мові, зокрема завдання на різницю у використанні часових форм, які викликають найбільші труднощі під час вивчення англійської мови. Її підхід передбачав створення вправ, що містять контекстуальні підказки й допомогу в усвідомленні відмінностей між часами, які часто плутають, наприклад: *Present Perfect vs. Past Simple, Past Continuous vs. Past Simple* (Черняк & Круглій, 2022).

Варто використовувати поступове введення часових форм: від простого до складного. Одним із найефективніших способів пояснення англійських часових форм є використання часових ліній. Вони допомагають студентам зрозуміти взаємозв'язки між подіями в часі. Це лінія, на якій відображено мить мовлення і всі інші дії по відношенню до моменту мовлення на часовому промені. Тривалі форми виражають тривалість дії в певний момент. Перфектні часові форми підкреслюють завершеність дії перед іншою подією, наприклад: *Past Simple* проти *Past Perfect: «Я пообідав до його прибуття»–«Ihadhadlunchwhenhecame».* Для порівняння простих і тривалих – візуально пояснити, що *Simple* виражає факт, а *Continuous* – процес, наприклад: *«Ми снідали, коли почули гуркіт» – «We were having breakfast when we heard a roar».*

Серед типових помилок студентів – незбіги граматичних особливостей в обох мовах: переклад *Past Simple* замість *Present Perfect* (*I was* замість

I have been), неправильне вживання тривалих форм (*I walked* замість *I was walking*), плутанина між *Future Simple* і *Present Continuous* для майбутніх подій. Потрібно враховувати кілька ключових аспектів: 1) логіка часових форм (англійці бачать час як чітку лінію, де події розташовані в минулому, теперішньому чи майбутньому), наприклад, *Past Simple* означає завершену дію в минулому, а *Present Perfect* – результат минулої дії, що має значення в теперішньому; 2) контекст і відчуття часу (в українській мові ми часто використовуємо один і той самий час для різних ситуацій, а в англійській мові важливий саме контекст), наприклад, якщо англієць каже «*I have lived here for five years»*, це означає, що він живе тут і зараз, а не просто жив у минулому. В українській ми більше покладаємося на значення слів і контекст, а не на граматичну форму. В англійській є чіткі часові орієнтири, наприклад, якщо подія відбулася «вчора», то це точно *Past Simple*, а якщо нас цікавить результат – *Present Perfect*. У повсякденному житті носії англійської не завжди дотримуються суворих граматичних правил. Часто вони використовують *Present Continuous* замість *Future Simple* (*I'm going to the cinema tomorrow*), а *Past Simple* може замінювати *Present Perfect* у неформальному спілкуванні («*Did you see that movie?»* замість «*Have you seen that movie?»*). Про англійські часи треба мислити як про систему координат.

Перехід від української до англійської системи мислення про час вимагає когнітивної перебудови через адаптацію до нових граматичних категорій, концептуальних рамок і стратегій сприйняття часу. Українська мова має аспектуальну систему (дії розглядають щодо їхньої завершеності або процесуальності), тоді як англійська мова використовує темпоральну систему (дії визначають відносно часової лінії). Це означає, що українець, переходячи до англійської системи, має не лише вивчити нові граматичні форми, а й перебудувати своє уявлення про зв'язки між подіями в часі. Щоб правильно обрати часову форму, треба здійснити такий алгоритм дій:

– навчитися аналізувати контекст речення. Студент має розуміти, коли відбувається дія, її тривалість, взаємозв'язок подій на часовій лінії;

– звернути увагу на маркери часу – багато виразів підказують правильний час, наприклад, *yesterday, ago, last…, in April* – маркери для *Past Simple, already, never, before – Present Perfect*;

– використовувати категорію виду дієслова в українській мові (доконаний/недоконаний) для вибору між *Simple, Perfect;*

– визначити, чи є дія процесом; в англійській мові є тривалі форми, які відсутні в українській мові; якщо дія тривала(є) певний час – *Continuous*, якщо це просто факт – *Simple*;

– визначити послідовність дій у минулому (*Past Simple vs. Past Perfect*); якщо є дві минулі дії, потрібно з'ясувати, яка з них відбулася раніше (*When I returned, he had already left*); якщо послідовні дії – в обох *Simple*, якщо одночасні – залежно від тривалості *Continuous* і *Simple*.

Отже, щоб навчити студентів правильно виконувати вправи на часові форми, потрібно навчити аналізувати речення в контексті (коли відбувається дія, її тривалість, взаємозв'язок подій), фокусуватися на часових маркерах (*during, yet, for, since, at that time, by the time*), використовувати категорію виду в українській мові для вибору між *Simple, Continuous, Perfect*, навчитися визначати послідовність дій у минулому для правильного вибору *Past Simple/Past Perfect.*

Висновки і перспективи подальших досліджень. Здійснений аналіз засвідчує суттєві відмінності між граматичною категорією часу в англійській і українській мовах, що створює специфічні труднощі у процесі опанування англійської мови студентами закладів вищої освіти. Наукові праці, представлені у статті, засвідчують, що труднощі українськомовних студентів у вивченні англійських часових форм дієслова зумовлені типологічними відмінностями між мовами, когнітивними особливостями сприйняття часу та відсутністю прямих відповідників у рідній мові. Англійська мова має диференційовану систему часових форм, а категорія часу дієслова в українській мові висвітлює минулий, теперішній і майбутній час без складних аналітичних конструкцій. Дослідження засвідчує ненадійність традиційних методів викладання складної системи англійських часових форм дієслова. Для ефективного навчання слід залучати контрастивний і когнітивний підходи, використовувати візуальну лінію або часовий промінь, комунікативні вправи та інтерактивні технології. Розуміння цих особливостей удосконалить методику викладання англійської, зокрема через розроблення спеціальних вправ, які сприяють усвідомленню функціональних відмінностей між часовими формами. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вироблення ефективних методичних стратегій, що враховують специфіку рідної мови студентів і сприяють підвищенню рівня їхньої здатності здійснювати комунікацію англійською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Comrie B. Tense. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. 139 p.
2. Jespersen O. The philosophy of grammar. New York : H. Holt, 1924. 356 p.
3. Kroeger P. R. An introduction to semantics and pragmatics. Berlin : Language Science Press, 2023. 496 p.
4. Lyons J. Semantics. Cambridge : Cambridge University Press, 1977. Vol. 1–2.
5. Yule G. The study of language. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 333 p.
6. Пахалюк В. В. Формування граматичної компетенції в процесі вивчення часової системи сучасної англійської мови. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2024. 108 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/26714/1/pahaliyk_2024.pdf (Дата звернення: 20.03.2026).
7. Пєскова В. Типові помилки при вивченні англійської мови. 2024. URL: https://justschool.me/uk/blog/typovi-pomylky-pry-vyvchenni-anglijskoyi-movy (Дата звернення: 20.03.2026).
8. Рябих М. В. Методика навчання студентів мовних спеціальностей форм способу та часу англійського дієслова : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2004. 192 с.
9. Черняк О. П., Круглій О. Р. Використання часових форм в англійській мові : навч. посіб. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2022. 84 с.

REFERENCES

1. Comrie, B. (1985). Tense. Cambridge University Press. 1985. 139 p.
2. Jespersen, O. (1924). The philosophy of grammar. H. Holt. 1924. 356 p.
3. Kroeger, Paul R. (2023). An introduction to semantics and pragmatics. Language Science Press, 2023. 496 p.
4. Lyons, J. (1977). Semantics. Cambridge : Cambridge University Press. 1977. Vol. 1–2.
5. Yule, G. (2022). The Study of Language. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 333 p.
6. Pakhaliuk, V. V. (2024). Formuvannia hramatychnoi kompetentsii v protsesi vyvchennia chasovoi systemy suchasnoi anhliiskoi movy [Formation of grammatical competence in the process of studying the tense system of modern English]. Lutsk: VNU. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/26714/1/pahaliyk_2024.pdf?utm_source= [in Ukrainian].
7. Pieskova, V. (2024). Typovi pomylky pry vyvchenni anhliiskoi movy [Common mistakes in learning english]. URL: https://justschool.me/uk/blog/typovi-pomylky-pry-vyvchenni-anglijskoyi-movy/?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
8. Riabykh, M. V. (2004). Metodyka navchannia studentiv movnykh spetsialnostei form sposobu ta chasu anhliiskoho diieslova [methodology of teaching mood and tense forms of the English verb to students of language specialties]. PhD dissertation, Kyivskyi natsionalnyi linhvistychnyi universytet. Kyiv: KNLU, 192. [in Ukrainian].
9. Cherniak, O. P., & Kruhlii, O. R. (2022). Vykorystannia chasovykh form v anhliiskii movi: dlia studentiv 1 kursu fakultetu mizhnarodnykh vidnosyn [Usage of tense forms in English: for first-year students of the faculty of international relations]. Lutsk: VNU, 84. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 378.147:811.112.2’243’36’38+004.9
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-31

Юлія РІЗНИК,
orcid.org/0000-0002-5693-1061
старший викладач кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) howerla2015@gmail.com

РОЛЬ КОРПУСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ ТА МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У НАВЧАННІ УСНОГО ТА ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена дослідженню ролі корпусних технологій у формуванні лексико-граматичної та мовленнєвої компетентності здобувачів освіти на заняттях з німецької мови. Актуальність дослідження зумовлена активним упровадженням цифрових інформаційних та комунікаційних технологій у навчальний процес і необхідністю пошуку ефективних методів навчання усного та писемного мовлення. У статті розкрито сутність поняття «корпусні технології» як методів комп’ютерної лінгвістики, що базуються на аналізі великих масивів автентичних текстів, та охарактеризовано основні етапи їх розвитку. Визначено дидактичний потенціал корпусних технологій для формування лексико-граматичної компетентності через роботу з колокаціями, граматичними конструкціями та частотністю мовних одиниць у природному мовленнєвому контексті. Обґрунтовано можливості корпусних інструментів DWDS, DeReKo та паралельного корпусу ParaRook – у розвитку навичок усного та писемного мовлення на заняттях з німецької мови. Підкреслено, що жоден словник чи граматика не здатні повністю відобразити реальне функціонування мови, і саме корпус текстів покликаний заповнити цю прогалину, надаючи педагогам і здобувачам освіти доступ до живого автентичного мовного матеріалу. Визначено дидактичний потенціал корпусних технологій для формування лексико-граматичної компетентності через роботу з колокаціями, граматичними конструкціями та частотністю мовних одиниць у природному мовленнєвому контексті. Описано прямий та непрямий підходи до використання корпусів у навчальному процесі, а також трьохетапну модель корпус-орієнтованих вправ: контекстуальне ознайомлення, формальне усвідомлення та продуктивне використання. Запропоновано конкретні вправи для різних рівнів мовної компетентності за шкалою CEFR (A2 – C1) із застосуванням корпусу DWDS. Зроблено висновок, що корпусний підхід принципово змінює характер навчальної взаємодії в аудиторії: здобувач освіти виступає дослідником мови, а викладач – координатором самостійної пошукової діяльності. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці цілісної системи корпус-орієнтованих завдань для конкретних тем курсу німецької мови на різних освітніх рівнях.

Ключові слова: *корпусні технології, лінгвістичний корпус, лексико-граматична компетентність, мовленнєва компетентність, усне мовлення, писемне мовлення, німецька мова.*

Yuliia RIZNYK,
orcid.org/0000-0002-5693-1061
Senior lecturer at the General Linguistics and Foreign Languages Department
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
(Poltava, Ukraine) howerla2015@gmail.com

THE ROLE OF CORPUS TECHNOLOGIES IN DEVELOPING LEXICAL-GRAMMATICAL AND SPEECH COMPETENCE IN TEACHING ORAL AND WRITTEN COMMUNICATION IN GERMAN LANGUAGE CLASSES

This article examines the role of corpus-based technologies in developing the lexical-grammatical and communicative competence of students in German language classes. The relevance of this study stems from the active integration of digital information and communication technologies into the educational process and the need to identify effective methods for teaching oral and written communication. The article reveals the essence of the concept of «corpus technologies» as methods of computational linguistics based on the analysis of large corpora of authentic texts, and characterizes the main stages of their development from the 1960s to the present. The didactic potential of corpus technologies for developing lexical-grammatical competence through work with collocations, grammatical constructions, and the frequency of linguistic units in a natural speech context is identified. The potential of the corpus tools DWDS, DeReKo, and the parallel corpus ParaRook for developing oral and written language skills in German language classes is substantiated. It is emphasized that no dictionary or grammar book can fully reflect the actual functioning of language, and it is the text corpus that is designed to fill this gap by providing educators and learners with access to living, authentic language material. Direct and indirect approaches to using corpora in the educational process are described, as well as a three-

stage model of corpus-oriented exercises: contextual familiarization, formal awareness, and productive use. Specific exercises are proposed for various levels of language proficiency on the CEFR scale (A2 – C1) using the DWDS corpus. It is emphasized that corpus technologies facilitate the integration of a research-oriented approach into foreign language teaching, promote the individualization of the educational process, and enable the adaptation of teaching materials to the real communicative needs of learners. It is concluded that the corpus-based approach fundamentally changes the nature of classroom interaction: the learner acts as a language researcher, while the teacher serves as a coordinator of independent research activities. Prospects for further research lie in the development of a comprehensive system of corpus-oriented tasks for specific topics in German language courses at various educational levels.

Key words: *corpus technologies, linguistic corpus, lexical-grammatical competence, communicative competence, spoken language, written language, German.*

Вступ. Іноземна мова у сучасному освітньому просторі давно перестала бути лише навчальним предметом, адже вона є інструментом міжкультурної комунікації, професійної самореалізації та академічної мобільності. Саме тому якість підготовки здобувачів освіти з іноземних мов, зокрема німецької, набуває дедалі більшого значення в умовах євроінтеграції України. Водночас традиційні методи навчання, що спираються переважно на підручникові тексти та штучно сконструйовані приклади, не завжди здатні забезпечити достатній рівень автентичності мовного матеріалу та сформувати в здобувачів освіти реальне мовне чуття. У пошуку ефективних рішень сучасна лінгводидактика все активніше звертається до цифрових інструментів, серед яких особливе місце посідають корпусні технології. Застосування лінгвістичних корпусів дозволяє суттєво наблизити навчальний процес до живого мовлення, надавши здобувачам освіти доступ до мільярдів слів автентичних текстів різних жанрів і стилів. Саме тому дослідження ролі корпусних технологій у формуванні лексико-граматичної та мовленнєвої компетентності на заняттях з німецької мови є своєчасним і науково значущим.

Актуальність дослідження полягає в тому, сучасний етап розвитку лінгводидактики характеризується активним упровадженням цифрових інформаційних та комунікаційних технологій у навчальний процес, зокрема корпусних інструментів, які відкривають принципово нові можливості для формування іншомовної компетентності. Ні один словник чи граматика не здатні повністю описати мову, і саме текстовий корпус допомагає подолати цей недолік. Застосування корпусів у навчанні виходить за межі нормативної граматики й лексики – вони відкривають можливості для роботи з автентичним мовленням, фразеологізмами та стійкими сполуками.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та доведенні ролі корпусних технологій у формуванні лексико-граматичної та мовленнєвої компетентності здобувачів освіти на заняттях з німецької мови. Крім того, важливо визначити методичні підходи до їх ефективного впровадження у навчання усного та писемного мовлення. Основними завданнями під час написання роботи є:

– розкриття сутності поняття «корпусні технології» та визначення основних етапів їх розвитку;

– визначення дидактичного потенціалу корпусних технологій у формуванні лексико-граматичної компетентності на заняттях з німецької мови;

– обґрунтування можливості корпусних інструментів у розвитку навичок усного та писемного мовлення;

– пропозиція щодо системи вправ із використанням корпусів для занять з німецької мови з урахуванням рівнів CEFR.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундаментальний внесок у розвиток корпусної лінгвістики як галузі прикладного мовознавства зробила В. В. Жуковська, яка у навчальному посібнику «Вступ до корпусної лінгвістики» систематизувала базові поняття галузі, охарактеризувала її мету та завдання, описала методи дослідження та показала теоретичне й практичне значення корпусів для навчання іноземної мови. Дослідниця також здійснила огляд способів застосування лінгвістичних корпусів у методиці навчання іноземних мов, що стало методологічною базою для подальших досліджень у цій галузі (Жуковська, 2013). Важливий внесок у дослідження лінгводидактичних можливостей корпусної лінгвістики зробила Г. І. Дідук-Ступ'як, яка у своїй праці «Лінгводидактичні можливості корпусної лінгвістики» визначила основні напрями використання корпусів у навчальному процесі (Дідук-Ступ'як, 2010: 105–109). Н. С. Саєнко дослідила корпусний підхід у навчанні іноземних мов у технічному університеті та підтвердила його ефективність для формування іншомовної компетентності (Саєнко, 2016: 142–151).

О. Черниш та Н. Панченко розглядають корпусну лінгвістику як самостійну галузь мовознавства та характеризують детальну типологію текстових корпусів, доводячи ефективність кор-

пусних технологій у міжмовному зіставленні лексичних одиниць (Черниш, Панченко, 2023: 94–98). В. В. Стрілець аналізує лінгводидактичні можливості корпусних технологій для формування компетентності у письмовому перекладі та доводить, що використання корпусів сприяє формуванню білінгвальної, текстотипологічної, операціональної та інформаційно-технологічної компетенцій, а також допомагає виявити колокаційний профіль лексики та лексико-граматичні зв'язки (Стрілець, 2019: 205–208).

С. Січкар розмежовує прямий та непрямий підходи до використання корпусів та окреслює чотири основні напрями їх застосування у навчанні: граматика, лексика, читання та письмо (Січкар, 2022: 125–129). М. Надутенко та М. Надутенко обґрунтовують метод корпусних технологій як один із ключових методів сучасних цифрових лінгвістичних досліджень (Надутенко, Надутенко, 2022: 56–64). О. Горохова обґрунтовує лінгводидактичні орієнтири застосування корпусних технологій у навчанні мови як іноземної та доводить, що корпусний підхід сприяє розвитку лексичної та граматичної компетенцій (Горохова, 2025: 61–66). В. Степанов та А. Могильник подають триетапну модель корпус-орієнтованих вправ із урахуванням рівнів CEFR від A2 до C1 (Степанов, Могильник, 2025: 63–75). У контексті методики навчання саме німецької мови Л. Я. Зєня здійснює ретроспективний аналіз наукових досліджень за спеціальністю «теорія і методика навчання: германські мови» (1991–2022) та констатує, що формування лексичної й граматичної компетентності, а також компетентності в говорінні й читанні є наскрізною проблемою германістики (Зєня, 2023: 67–84). Водночас питання комплексного використання корпусних технологій безпосередньо для формування лексико-граматичної та мовленнєвої компетентності на заняттях із німецької мови залишається недостатньо висвітленим, що й зумовлює наукову новизну пропонованої розвідки.

Методологія дослідження базується на комплексному поєднанні загальнонаукових і спеціальних методів. Теоретичну основу складають положення сучасної лінгводидактики, корпусної лінгвістики та компетентісний підхід до навчання іноземних мов. У процесі дослідження використано такі методи: метод аналізу (для опрацювання наукової літератури з проблем корпусної лінгвістики та методики навчання німецької мови); описовий метод (для характеристики типів корпусів і корпусних інструментів, відповідних для навчального процесу); метод корпусного аналізу (для виявлення закономірностей функціонування лексико-граматичних одиниць у автентичних текстах корпусів DWDS, DeReKo та Sketch Engine); порівняльно-зіставний метод (для порівняння ефективності корпусного та традиційного підходів у формуванні мовленнєвої компетентності); метод педагогічного моделювання (для розроблення системи вправ і методичних сценаріїв занять із використанням корпусних технологій).

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасний етап розвитку лінгводидактики характеризується активним впровадженням цифрових інформаційних та комунікаційних технологій у навчальний процес. Це зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до навчання іноземних мов. Особливої актуальності в цьому контексті набуває застосування корпусних технологій. Корпусні технології можна описати, як методи комп'ютерної лінгвістики, що базуються на аналізі великих масивів текстів (корпусів) для дослідження мови, навчання, перекладу та термінологічного аналізу. Як зазначають дослідники, корпусні технології є потужним засобом для накопичення лінгвістичного матеріалу, що активно використовуються у зарубіжній та українській лінгвістиці завдяки внеску таких учених, як С. Бук, І Бублик, В. Колкунова та інших. При цьому важливо підкреслити, що корпусні технології у лінгвістиці як напрямок почали активно розвиватися у 60-х роках XX століття у зв'язку з інтенсивним розвитком комп'ютерних технологій, що дозволило за короткий термін збирати великі масиви лінгвістичних даних (Січкар, 2022: 125–129).

Водночас застосування корпусних технологій у навчанні іноземних мов виходить далеко за межі вивчення нормативної граматики та лексики. В. Степанов та А. Могильник підкреслюють, що різноманітність типів корпусів – монолінгвальних, білінгвальних, паралельних та спеціалізованих – зумовлена потребами як фундаментальної, так і прикладної лінгвістики та дидактики, що дозволяє адаптувати корпусний матеріал до конкретних навчальних цілей (Степанов, Могильник, 2025: 63–75).

У контексті навчання іноземної мови Т. О. Горохова виокремлює три способи використання корпусів у навчанні мови: створення навчальних матеріалів на основі даних корпусів, добір ілюстративних прикладів із корпусів текстів та виконання вправ і завдань із використанням даних корпусу, що разом утворюють методичну систему поступового залучення студентів до корпусного аналізу (Горохова, 2025: 61–66).

Для навчання саме німецької мови дослідники виділяють такі основні корпусні ресурси, що є загальнодоступними в мережі Інтернет:

1. DWDS (Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache) – цифровий словник і корпус німецької мови, що містить понад 1 млрд слів, організований у підкорпуси за жанрами та епохами. Ресурс надає доступ до конкордансу, профілю слова (Wortprofil), частотної кривої (Wortverlaufskurve) та корпусних прикладів, що робить його особливо зручним для навчальних цілей.

2. DeReKo (Deutsches Referenzkorpus) – найбільший корпус сучасної писемної німецької мови, що налічує понад 3,9 млрд слів і щороку поповнюється на 300 млн слів.

3. ParaRook – паралельний корпус, що містить тексти українською мовою та їхні переклади, зокрема україно-німецьку мовну пару, що є особливо цінним для вітчизняних студентів (Горохова, 2025: 61–66).

Для розвитку навичок усного мовлення корпуси дозволяють працювати з автентичними розмовними формулами, дискурсивними маркерами та стійкими виразами, які носії мови реально використовують у спілкуванні. Особливо цінними є підкорпуси розмовного мовлення у DWDS, що містять транскрибовані усні тексти. Варто розглянути конкретний приклад: викладач завантажує з DWDS 10 автентичних речень із дискурсивними маркерами: «allerdings», «jedoch», «dennoch» «einerseits... andererseits; здобувачі освіти аналізують контексти вживання кожного маркера та виявляють відмінності між ними індуктивним шляхом; на основі знайдених прикладів, ті хто навчається, будують власні усні висловлювання за запропонованою темою, використовуючи вивчені маркери.

Такий індуктивний підхід, коли здобувач освіти сам виявляє мовні закономірності з корпусу – є ключовою особливістю корпусного навчання і особливо ефективний для розвитку навичок зв'язного усного мовлення.

Для навчання письма корпуси слугують довідковим матеріалом при створенні власного письмового висловлювання, допомагають засвоювати шаблони писемного мовлення та розвивати навички використання граматичних конструкцій і лексичних одиниць у різних жанрах письма (Січкар, 2022: 125–129). Розглянемо конкретний приклад для занять з німецької мови з завданням написати лист: студенти отримують завдання написати офіційного листа-запиту (Anfrageschreiben); перед написанням вони здійснюють пошук у DWDS або DeReKo за ключовими фразами: «hiermit möchte ich», «mit freundlichen Grüßen»; на основі корпусних прикладів студенти складають список типових конструкцій офіційного листа та використовують їх у власному тексті; після написання студенти перевіряють вживання конкретних слів і зворотів через конкорданс і за потреби коригують свій текст; цей підхід реалізує триетапну модель корпус-орієнтованих вправ: контекстуальне ознайомлення – формальне усвідомлення – продуктивне використання (Степанов, Могильник 2025: 63–75).

Адаптація корпусних вправ до рівня мовної компетентності є обов'язковою умовою ефективного навчання:

Рівень A2 – робота з готовими корпусними прикладами, які підготував викладач. Наприклад: знайти у наданих реченнях із DWDS дієслова руху («gehen», «fahren», «fliegen)» та визначити їхній відмінок керування;

Рівень B1 – B2 – самостійний пошук студентами колокацій і граматичних конструкцій у DWDS. Наприклад: знайти 5 прикладів уживання прийменника «wegen + Genitiv» та 5 прикладів «wegen + Dativ», порівняти контексти та зробити висновок;

Рівень C1 – стилістичний аналіз та дослідницькі проєкти. Наприклад: дослідити через «Wortverlaufskurve» у DWDS, як змінювалась частотність слова «Heimat» у різні десятиліття XX–XXI ст., та підготувати усний виступ з аналізом результатів.

Важливо наголосити, що корпусний підхід рекомендується застосовувати починаючи з рівня B1, коли здобувачі освіти вже мають сформований базовий лексичний мінімум і розуміння граматичної будови мови (Горохова, 2025: 61–66).

Висновки. Таким чином, проведене дослідження підтвердило, що корпусні технології є ефективним лінгводидактичним інструментом для формування лексико-граматичної та мовленнєвої компетентності здобувачів освіти на заняттях з німецької мови. Використання корпусних ресурсів DWDS, DeReKo та ParaRook забезпечує автентичність навчального матеріалу, а реалізація триетапної моделі корпус-орієнтованих вправ із урахуванням рівнів CEFR (A2 – C1) сприяє поступовому залученню здобувачів до самостійної дослідницької роботи з мовним матеріалом.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці цілісної системи корпус-орієнтованих завдань для конкретних тем курсу німецької мови на різних освітніх рівнях, а також у вивченні питання підготовки викладачів до систематичного використання корпусних технологій у навчальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горохова Т. О. Сучасні корпусні технології в навчанні української мови як іноземної. *Професійно-прикладні дидактики*, 2025 р., С. 61–66. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/51870/1/T_Horokhova_PPD_1_FUFKM.pdf
2. Дідук-Ступ'як Г. І. Лінгводидактичні можливості корпусної лінгвістики. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка, 2010 р., С. 105-109. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/118
3. Жуковська В. В. Вступ до корпусної лінгвістики : навчальний посібник, 2013 р. URL: https://eprints.zu.edu.ua/18909/1/korpusna_lingv.pdf
4. Зєня Л. Я. Методика навчання німецької мови й культури: ретроспективний погляд на динаміку розвитку наукових досліджень (1991–2022 рр.). *Вісник КНЛУ. Серія Педагогіка та психологія,* 2023 р. Вип. 38., С. 67–84. URL: http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/7274/284554-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-657196-1-10-20230721.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Надутенко М., Надутенко М. Методи цифрових лінгвістичних досліджень: корпусні технології та штучний інтелект. Міжнародна наукова конференція *«Актуальні питання сучасної лінгвістики»*, 2022 р., С. 56–64. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7db7b06-3021-4a52-b6bf-c31593a6c203/content
6. Саєнко Н. С. Корпусний підхід у навчанні іноземних мов у технічному університеті. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології,* 2016 р., С. 142–151. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pednauk_2016_1_22
7. Січкар С. Використання корпусних технологій у підготовці студентів філологів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 52, том 3, 2022 р. С. 125–129. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/52_2022/part_3/52-3_2022.pdf#page=125
8. Степанов В., Могильник А. Потенціал корпусних технологій у вивченні фразеологізмів та сленгізмів. *Філологічні трактати*. Вип. 17, 2025 р., С. 63–75. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2dac6106-2e87-492e-b70b-d8b54472046e/content
9. Стрілець В. В. Можливості корпусних технологій для формування компетентності в письмовому науково-технічному перекладі. *Молодий вчений.* Вип. 5, 2019 р. С. 205–208. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/5.1/61.pdf
10. Черниш О., Панченко Н. Сучасні корпусні технології у створенні електронного словника. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2023. Вип. 53. С. 94–98. URL: https://filol.dspu.in.ua/index.php/filol/article/view/352/336

REFERENCES

1. Gorokhova, T. O. (2025). Suchasni korpusni tekhnolohii v navchanni ukrainskoi movy yak inozemnoi. Profesiino-prykladni dydaktyky. [Modern Corpus-Based Technologies in Teaching Ukrainian as a Foreign Language] *Profesiino-prykladni dydaktyky.* pp. 61–66. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/51870/1/T_Horokhova_PPD_1_FUFKM.pdf [in Ukrainian].
2. Diduk-Stupiak, H. I. (2010). Linhvodydaktychni mozhlyvosti korpusnoi linhvistyky. [The Pedagogical Potential of Corpus Linguistics] *Naukovi zapysky TNPU im. V. Hnatiuka. Ser. Pedahohika*, pp. 105–109. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/118 [in Ukrainian].
3. Zhukovska, V. V. (2013). Vstup do korpusnoi linhvistyky: navchalnyi posibnyk. [Introduction to Corpus Linguistics: a textbook] URL: https://eprints.zu.edu.ua/18909/1/korpusna_lingv.pdf [in Ukrainian].
4. Zienia, L. Ya. (2023). Metodyka navchannia nimetskoi movy y kultury: retrospektyvnyi pohliad na dynamiku rozvytku naukovykh doslidzhen (1991–2022 rr.). [Methods of Teaching German Language and Culture: A Retrospective Look at the Evolution of Scholarly Research (1991–2022)] *Visnyk KNLU. Seriia Pedahohika ta psykholohiia*, Vyp. 38.,pp. 67–84. URL:http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/7274/284554-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-657196-1-10-20230721.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
5. Nadutenko, M., Nadutenko, M. (2022). Metody tsyfrovykh linhvistychnykh doslidzhen: korpusni tekhnolohii ta shtuchnyi intelekt. [Methods of Digital Linguistic Research: Corpus Technologies and Artificial Intelligence] Mizhnarodna naukova konferentsiia *«Aktualni pytannia suchasnoi linhvistyky»,* pp. 56–64. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7db7b06-3021-4a52-b6bf-c31593a6c203/content [in Ukrainian].
6. Saienko, N. S. (2016). Korpusnyi pidkhid u navchanni inozemnykh mov u tekhnichnomu universyteti. [The Corpus Approach to Foreign Language Teaching at a Technical University] *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, pp. 142–151. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pednauk_2016_1_22 [in Ukrainian].
7. Sichkar, S. (2022). Vykorystannia korpusnykh tekhnolohii u pidhotovtsi studentiv filolohiv. [The Use of Framework Technologies in the Training of Language and Literature Students] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* Vyp 52, tom 3, pp. 125–129. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/52_2022/part_3/52-3_2022.pdf#page=125 [in Ukrainian].
8. Stepanov, V., Mohylnyk, A. (2025). Potentsial korpusnykh tekhnolohii u vyvchenni frazeolohizmiv ta slenhizmiv. [The Potential of Corpus Technologies in the Study of Idioms and Slang] *Filolohichni traktaty*. Vyp 17, pp. 63–75. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2dac6106-2e87-492e-b70b-d8b54472046e/content [in Ukrainian].
9. Strilets, V. V. (2019). Mozhlyvosti korpusnykh tekhnolohii dlia formuvannia kompetentnosti v pysmovomu naukovo-tekhnichnomu perekladi. «Molodyi vchenyi». [The Potential of Corpus Technologies for Developing Competence

in Scientific and Technical Translation] *Molodyi vchenyi*. Vyp. 5, pp. 205–208. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/5.1/61.pdf [in Ukrainian].

10. Chernysh, O., Panchenko, N. (2023). Suchasni korpusni tekhnolohii u stvorenni elektronnoho slovnyka. [Modern Corpus Technologies in the Creation of Electronic Dictionaries] *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia «Filolohiia»*. Vyp. 53.pp. 94–98. URL: https://filol.dspu.in.ua/index.php/filol/article/view/352/336 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 16.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 821.111.09:17.022.1:37.015.31
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-32

Юлія СИРОТА,
orcid.org/0000-0002-4259-0390
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) yulia_syrota@yahoo.com

Ксенія ТИРВИРОВА-ВАЛИПІЧ,
orcid.org/0009-0009-1608-4580
студентка І курсу магістратури факультету філології, психології та педагогіки
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) nakatsukasa031@gmail.com

Анна СТУПАРЬ
orcid.org/0009-0009-2094-6438
студентка І курсу магістратури факультету філології, психології та педагогіки
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) stupar.a.o@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНИЙ ТА ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЙ

У статті здійснено аналіз аксіологічного та виховного потенціалу художнього тексту в контексті сучасних літературознавчих студій. Особливу увагу приділено ролі дитячої літератури як важливого чинника формування світогляду, морально-етичних орієнтирів і системи цінностей особистості. Обґрунтовано необхідність критичного підходу до добору текстів для дитячого читання та їх інтерпретації в освітньому процесі. Наголошено на важливій ролі вчителя як посередника між текстом і реципієнтом, який забезпечує адекватне розуміння смислів твору.

На матеріалі «Хроніки Нарнії» проаналізовано специфіку функціонування християнських цінностей, біблійних алюзій і символічних структур як основи аксіологічної системи твору. Доведено, що інтерпретація циклу поза християнським контекстом суттєво звужує його семантичний потенціал і редукує ідейну глибину. Розглянуто основні підходи до вивчення творчості К.С. Льюїса в зарубіжному та українському літературознавстві, що дозволило виявити наявність дослідницької лакуни щодо комплексного аналізу виховного аспекту його творів.

Особливу увагу зосереджено на романі «Кінь і його хлопчик», який визначено як недостатньо досліджений у вітчизняному науковому дискурсі, попри його значний аксіологічний потенціал. Проаналізовано тематичну організацію твору, зокрема мотиви повернення до істинної сутності, довіри до Бога, морального випробування, духовного становлення та боротьби за добро. Встановлено, що ключовим смисловим центром роману є образ Аслана, Великого Лева, прообразом якого є Ісус Христос.

Дослідження засвідчило, що твір К.С. Льюїса репрезентує систему християнських цінностей, розкритих через образи та мотиви, а їх ігнорування призводить до спрощення смислу.

З'ясовано, що через систему персонажів, сюжетні колізії та символічні елементи реалізується виховний потенціал твору, спрямований на формування у читача відповідальності, сміливості, довіри Богу, здатності до морального вибору та осмислення життєвих випробувань. Підкреслено, що художній текст може виступати ефективним засобом аксіологічного впливу за умови належної інтерпретації та педагогічного супроводу.

Ключові слова: *аксіологія, виховний потенціал, дитяча література, моральні цінності, тема, мотив, художній образ.*

Yulia SYROTA,
orcid.org/0000-0002-4259-0390
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of General Linguistics and Foreign Languages
National University "Yury Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) yulia_syrota@yahoo.com

Kseniia TYRVYROVA-VALYPICH,
orcid.org/0009-0009-1608-4580
1st year Master's student at the Faculty of Philology, Psychology and Pedagogy
National University "Poltava Polytechnic named after Yuri Kondratyuk"
(Poltava, Ukraine) nakatsukasa031@gmail.com

Anna STUPAR,
orcid.org/0009-0009-2094-6438
1st year Master's student at the Faculty of Philology, Psychology and Pedagogy
National University "Poltava Polytechnic named after Yuri Kondratyuk"
(Poltava, Ukraine) stupar.a.o@gmail.com

AXIOLOGICAL AND EDUCATIONAL POTENTIAL OF THE LITERARY TEXT IN THE CONTEXT OF LITERARY STUDIES

The article analyzes the axiological and educational potential of a literary text in the context of modern literary studies. Particular attention is paid to the role of children's literature as an important factor in the formation of a worldview, moral and ethical guidelines and a system of values of an individual. The need for a critical approach to the selection of texts for children's reading and their interpretation in the educational process is substantiated. The important role of the teacher as a mediator between the text and the recipient, who ensures an adequate understanding of the meanings of the work, is emphasized.

The specifics of the functioning of Christian values, biblical allusions and symbolic structures as the basis of the axiological system of the work are analyzed using the material from "The Chronicles of Narnia". It is proved that the interpretation of the cycle outside the Christian context significantly narrows its semantic potential and reduces its ideological depth. The main approaches to the study of the work of C. S. Lewis in foreign and Ukrainian literary studies are considered, which allowed us to identify the presence of a research gap regarding the comprehensive analysis of the educational aspect of his works.

Particular attention is focused on the novel "The Horse and His Boy", which is identified as insufficiently researched in domestic scientific discourse, despite its significant axiological potential. The thematic organization of the work is analyzed, in particular the motifs of returning to the true essence, trust in God, moral testing, spiritual formation and the struggle for good. It is established that the key semantic center of the novel is the image of Aslan, the Great Lion, whose prototype is Jesus Christ.

The study showed that C.S. Lewis's work represents a system of Christian values revealed through images and motifs, and ignoring them leads to a simplification of the meaning.

It is found that through the system of characters, plot collisions and symbolic elements, the educational potential of the work is realized, aimed at forming in the reader responsibility, courage, trust in God, the ability to make moral choices and comprehend life's trials. It is emphasized that a literary text can be an effective means of axiological influence provided it is properly interpreted and pedagogically supported.

Key words: *axiology, educational potential, children's literature, moral values, theme, motif, artistic image.*

Постановка проблеми. Художня література традиційно розглядається як потужний чинник впливу на особистість, оскільки вона здатна викликати емоційний відгук, сприяти внутрішньому оновленню, транслювати соціокультурний досвід та формувати систему цінностей. Особливої ваги цей вплив набуває у контексті дитячої та юнацької літератури, яка відіграє важливу роль у процесі становлення світогляду, моральних орієнтирів і етичних норм молодої особистості. У цьому зв'язку актуалізується проблема виховного потенціалу книги, що передбачає її здатність сприяти гармонійному розвитку дитини.

Відтак, добір літератури для читання дітьми потребує особливої уваги як з боку батьків, так і з боку вчителя-словесника, який виступає посередником між текстом і читачем. В умовах сучасного книжкового ринку спостерігається поява видань, зміст яких не лише не відповідає виховним завданням, а інколи може чинити деструктив-

ний вплив на психоемоційний стан дитини, формуючи спотворені уявлення про моральні норми та соціальну поведінку.

Додаткову загрозу становить те, що дорослі не завжди здатні критично оцінити зміст літератури пропонованої дитині, внаслідок чого остання може засвоювати ідеї та настанови, які суперечать загальнолюдським цінностям. Зокрема, розширення тематичних меж сучасної дитячої літератури, включно з питаннями, що раніше вважалися табуйованими, потребує виваженого підходу до їх репрезентації з огляду на вікові та психологічні особливості реципієнтів.

Показовим у цьому контексті є образ Доріана Грея з відомого роману Оскара Вайльда, чия духовна деградація розпочинається під впливом книги, що символізує руйнівний потенціал художнього твору за відсутності належного критичного осмислення. Отже, художня література може не лише сприяти духовному збагаченню особистості, а й за певних умов – негативно впливати на її ціннісні орієнтири.

Водночас, є чимало книг, які мають високий виховний потенціал. До таких відносимо чудовий цикл романів Клайва Стейплза Льюїса «Хроніки Нарнії».

Як слушно зауважують дослідники творчості К.С. Льюїса (Сирота, Комлик, 2024), цикл Хроніки Нарнії передусім потребує інтерпретації в християнському світоглядному контексті. Такий підхід зумовлений не лише наявністю численних біблійних ремінісценцій і символічних паралелей у тексті, а й авторською позицією самого Льюїса, який неодноразово наголошував, що художня творчість стала для нього формою осмислення власного духовного досвіду зустрічі з Богом.

Варто враховувати, що Льюїс був одним із найвпливовіших християнських апологетів XX століття. Його широка популярність сформувалася насамперед завдяки циклу радіопередач на BBC у роки Другої світової війни, які згодом були систематизовані у праці «Просто християнство». Отже, богословський вимір його мислення є органічним складником як публіцистичної, так і художньої спадщини письменника.

Ігнорування християнських конотацій та біблійних алюзій у «Хроніках Нарнії» суттєво звужує інтерпретаційне поле твору. У такому разі текст редукується до рівня пригодницької казки для дітей, тоді як його семантична структура значно складніша. За системою образів, сюжетними колізіями та характерологічними моделями персонажів простежується глибший смисловий пласт, пов'язаний із темами жертви, спокути, гріха, покаяння, віри та ряду інших.

Аналіз досліджень. Осмислення творчої спадщини Клайва Стейплза Льюїса у сучасному літературознавчому дискурсі характеризується багатовекторністю підходів, серед яких домінантним постає інтерпретаційний ракурс, зорієнтований на виявлення її християнсько-аксіологічних засад. У цьому контексті показовими є наукові розвідки зарубіжних дослідників, які, попри відмінність методологічних стратегій, сходяться у визнанні концептуальної цілісності циклу Хроніки Нарнії, детермінованої християнською символікою та етичною проблематикою. Так, Р.К. Трупіа акцентує на визначальній ролі християнських чеснот як ідейного каркасу твору (Trupia, 2002), тоді як Д.В. Монтгомері, апелюючи до категорії «інтегрованої концепції», інтерпретує наративну єдність циклу крізь призму ідеї спокути, що постає його смисловим центром (Montgomery, 1974). У свою чергу, Ч.А. Гуттар, вдаючись до метафоричного означення «своєрідної Біблії» (Huttar, 1977), підкреслює репрезентацію в тексті масштабної художньої моделі, яка імпліцитно відтворює ключові етапи біблійної історії – від космогонічного початку до есхатологічного фіналу. Концептуальну спорідненість «Хронік Нарнії» з апологетичним трактатом «Просто християнство» простежує П. Шакель (Schakel, 2005), тоді як К. Кілбі фокусує дослідницьку увагу на реконструкції християнського світоглядного підґрунтя творчості письменника (Kilby, 2012).

Водночас у площині українського літературознавства рецепція цього твору репрезентована низкою праць, у яких здійснено аналіз окремих структурно-семантичних та поетикальних аспектів. Зокрема, до літературознавчого дослідження «Хронік Нарнії» зверталися Г. Пастушук (Пастушук, 2007), Г.М. Бичек (Бичек, 2011), О. М. Головко та М. І. Зінченко (Головко, Зінченко, 2013), Л. Яворська (Яворська, 2014), В.Яремчук (Яремчук, 2014),), Ю.В. Глюдзик (Глюдзик, 2015), Н.Ю. Комлик і Ю.О. Сирота (2024).

Попри наявність окресленого корпусу наукових праць, доцільно констатувати, що в українському літературознавстві відсутнє цілісне, системно організоване дослідження біблійних мотивів, образної парадигми, а також механізмів функціонування алюзій і ремінісценцій у структурі «Хронік Нарнії». Особливої уваги потребує той факт, що зазначені елементи художнього тексту практично не розглядаються крізь призму їхнього аксіологічного та виховного потенціалу, тобто їхньої

здатності формувати ціннісні орієнтири, моральні установки та світоглядні засади читача.

Таким чином, наявна дослідницька лакуна актуалізує не лише потребу в поглибленому літературознавчому аналізі, а й у переосмисленні ролі художнього тексту як інструменту духовно-морального впливу. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність комплексного теоретичного осмислення означеної проблематики в межах сучасних гуманітарних студій із урахуванням її виховної та ціннісної значущості.

Мета статті. У наукових дослідженнях традиційно пріоритетною є увага до роману «Лев, Біла Відьма та шафа», тоді як інші твори циклу часто залишаються поза пильним аналізом, хоча вони також містять значущі художні та ціннісні ресурси, здатні впливати на морально-етичне формування читача. Зокрема, роман «Кінь і його хлопчик» дослідниками розглядається недостатньо, що створює наукову та методологічну лакуну. У зв'язку з цим метою статті є здійснення літературознавчого аналізу тематичної організації цього роману з акцентом на його аксіологічний і виховний потенціал, що реалізується через художні образи та мотиви, здатні формувати ціннісні орієнтири, моральні установки та духовно-моральне світовідчуття читача.

Виклад основного матеріалу. Льюїс вирішив розповісти про подію, що відбулася до того, як Пітер, Едмунд, Сьюзан і Люсі покинули Нарнію в книзі «Лев, Біла Відьма і шафа». Це цікавий композиційний прийом, адже всі інші книги циклу продовжують основний сюжет. Натомість роман «Кінь і його хлопчик» якби «вклинюється» окремим блоком в сюжетну лінію. Його назва не випадкова і має глибокий смисл.

На початку історії хлопчик-підліток дізнається, що той, кого він вважав за батька, зовсім не його батько, і що той збирається продати Шасту (так звати хлопчика) багатому незнайомому мандрівникові. Це не надто бентежить хлопчика, адже він і так живе, немов у рабстві. Пізніше з'ясується, що Шаста – принц Арченландії Кор (країни, розташованої поруч із Нарнією), якого ще немовлям викрали й виховали в чужій і ворожій землі.

Виявляється, що кінь незнайомця може розмовляти, адже він також колись був викрадений з Нарнії ще жеребцем. Брі (так звати коня) переконує хлопчика втекти разом до Нарнії, оскільки зовнішність хлопчика також видає в ньому вихідця звідти. Такий розвиток подій може переконати читача, що кінь є провідною фігурою, а хлопчик – лише тим, кого ведуть, другорядним персонажем. Адже саме кінь розповідає Шасті про Нарнію, вчить його триматися в сідлі, підбурює до втечі і кінь вважає себе головним.

Під час небезпечної подорожі вони зустрічають дівчинку Аравіту, яка також тікає в пошуках свободи, разом з кобилою Гвін, що теж розмовляє і походить з Нарнії. На перший погляд, цей сюжет можна сприймати як просту пригодницьку історію, яка може ввести читача в оману

Проте наприкінці книги відбувається важливе відкриття, завдяки якому ми розуміємо, що все не так, як здавалося під час читання. Смисли твору розкриваються лише тоді, коли читач отримує до них своєрідний ключ. І завдання вчителя – допомогти відкрити цю таємницю, адже в фіналі хлопчикові являється Великий Лев – головний герой циклу, творець Нарнії, образ якого нагадує Ісуса Христа.

З'ясовується, що герої були лише інструментами в руках Аслана. Такий сюжетний поворот може викликати певне розчарування, оскільки розкриття головного мотиву не відповідає початковим очікуванням. Насправді ж ключовим персонажем і смисловим центром роману є Лев Аслан, який визначає долі героїв, об'єднує їх і спонукає до рішучих вчинків. Саме його вплив і ціннісна спрямованість історії реалізують головний аксіологічний та виховний потенціал твору.

Якщо читати роман крізь призму основної концепції всього циклу «Хроніки Нарнії», про яку зазначалося вище, сприйняття героїв і подій набуває іншого значення. Однак у фіналі читач усвідомлює, що головним у команді є не кінь і не хлопчик, а мета, до якої закликає Шасту Аслан. Саме заради цієї мети Аслан зближує двох вершників і двох коней, для того, щоб вони змогли здійснити спільну справу. Дівчинка повинна почути важливу звістку про те, що принц Ташбаану Рабадаш збирається напасти на короля Арченландії без попередження, а Шаста повинен буде оповістити про це короля Луна. Як говорить апостол Павло, що ми «ство́рені в Христі Ісусі на добрі діла, які Бог наперед приготува́в» (Ефес.2:10).

Таким чином, тема роману – *повернення додому*, розкривається багатьма образами, оскільки всі герої подорожують в пошуках справжньої домівки, і в цій небезпечній подорожі Великий Лев завжди поруч. В ключовій сцені, зустрічі хлопчика з Творцем Нарнії, з'ясовується, що в усіх його пригодах, стражданнях Бог був завжди поруч і вів його до потрібної мети: *"I was the lion who forced you to join with Aravis. I was the cat who comforted you among the houses of the dead. I was the lion who drove the jackals from you while you slept. I was the lion who gave the Horses the new*

strength of fear for the last mile so that you should reach King Lune in time. And I was the lion you do not remember who pushed the boat in which you lay, a child near death, so that it came to shore where a man sat, wakeful at midnight, to receive you." (Lewis, 1959:158). Цей уривок допомагає краще розкрити мотив довіри Богу. Хлопчик нічого не знав про мету, для якої він назначений, про Аслана, але в тих божевільних обставинах, в яких він опинився, довірившись некерованому коневі, коли він їде в тумані над прірвою, він раптом виявляє, що між ним і прірвою іде Аслан. Так і в нашому житті, як тільки ми довіримося Богу, ми несподівано виявляємо Його допомогу.

Вивчаючи роман з дітьми, варто звернути увагу на те, що події твору можуть стати точкою опори для осмислення власного життєвого досвіду. Так само, як герої проходять через випробування, у реальному житті ми теж можемо переживати певні труднощі та страждання. Однак з часом можна усвідомити, що навіть у таких ситуаціях існує певна мета, а Бог постійно супроводжує нас, веде до цієї мети, навіть якщо ми не завжди здатні це відчути. Такий підхід допомагає формувати у дітей розуміння сенсу випробувань, виховує терплячість і здатність розрізняти моральні цінності у власному житті.

Окремої уваги заслуговує фінал роману, у якому окреслюються подальші долі персонажів. Зокрема, Аравіс і Шаста (Кор) одружуються, тоді як їхні супутники – Гвін і Брі – не утворюють пари. Така розв'язка є концептуально значущою, оскільки сприяє увиразненню провідних мотивів твору – досягнення визначеної мети та довіри до Бога.

Принципово важливим є те, що персонажі, маючи спільну кінцеву мету, тривалий час не усвідомлюють її як таку. Лише після завершення мандрівки вони отримують можливість ретроспективного осмислення власного досвіду, що дозволяє їм інтерпретувати пережиті випробування як необхідні етапи на шляху до визначеного результату. Така наративна стратегія підсилює ідею телеологічної зумовленості подій і водночас акцентує на обмеженості людського розуміння у процесі їхнього переживання.

Показовим є також той факт, що Гвін і Брі не одружуються, що має не лише сюжетне, а й символічне значення. Образ Брі репрезентує самовпевненість і гординю: він тривалий час вважає себе провідною силою та ініціатором подій. Натомість Гвін уособлює смирення і внутрішню рівновагу. Відсутність між ними шлюбного союзу можна інтерпретувати як свідому авторську стратегію, що підкреслює несумісність відповідних морально-психологічних характеристик, а також утверджує ідею необхідності духовного вдосконалення.

У цьому контексті особливого значення набуває і назва роману, в якій першим компонентом виступає саме «кінь», а не «хлопчик». Така інверсія акцентів формує у читача певне очікування щодо ієрархії персонажів, яке, однак, поступово піддається переосмисленню в процесі читання. Лише наприкінці твору стає очевидним прихований смисловий підтекст назви: уявна домінантність Брі виявляється ілюзорною, тоді як справжнім суб'єктом дії постає вища сила, що скеровує розвиток подій.

Варто також звернути увагу на особливості українського перекладу роману, здійсненого Вікторією Наріжною (видання 2017 року), у якому інтерпретація фіналу зазнає певної модифікації: коні подаються як такі, що утворюють пару. Така перекладацька трансформація може розглядатися як інтерпретаційне втручання, спрямоване на посилення романтичного компонента твору. Водночас подібне рішення не повністю узгоджується з авторським задумом Клайва Стейплза Льюїса, у якому відсутність цього сюжетного елемента має важливе ідейно-смислове навантаження.

Окремої уваги в контексті аналізу «Хронік Нарнії» заслуговує *тема сміливості та боягузтва*. Людині, котра стала на бік добра, рано чи пізно, доведеться за добро боротися. У кожному творі циклу К. С. Льюїс вводить епізоди битви, що акцентують значущість морального вибору та відповідальності за нього. *Мотив боротьби за добро* є наскрізним для всіх романів, причому його безпосередніми носіями виступають діти. Зокрема, у романі «Кінь та його хлопчик» цей мотив реалізується в образі Шасти, який виявив неабияку сміливість у своїй подорожі від Калормену до Нарнії. Втім, хлопчик показав найбільшу рішучість, коли не задумуючись кинувся на зустріч левові, захищаючи дівчинку. Всі були вражені такою відвагою, проте хлопчик і сам мабуть не розумів що він робив, він просто робив те що мусив здійснити. Але цікавий момент, письменник зазначає: *«...if you do one good deed your reward usually is to be set to do another and harder and better one».* (Lewis, 1959: 143). І Шаста ,хоч як йому не важко, він навіть обурився і образився на необхідність ще одного подвигу, але все ж зібравши свої останні сили, і далі пішов роботи те, що має робити. У цьому аспекті роман має виразну дидактичну спрямованість.

Висновки. Художній текст постає як важливий аксіологічний і виховний інструмент, що формує світоглядні та моральні орієнтири читача, особливо в межах дитячої літератури, де його вплив залежить від змісту твору та рівня інтерпретації. Дослідження засвідчило, що «Хроніки Нарнії» К. С. Льюїса репрезентують цілісну систему християнських цінностей, розкритих через образи, мотиви й сюжет, а їх ігнорування призводить до спрощення смислу. Особливий виховний потенціал виявлено в романі «Кінь і його хлопчик», де поєднуються пригодницький сюжет і філософсько-релігійний підтекст, реалізований через мотиви духовного становлення, морального вибору та довіри до Бога. Ключову роль відіграє образ Аслана як уособлення вищої істини, а розвиток персонажа Шасти демонструє формування відповідальності, сміливості та здатності до самопожертви. Отже, твір може слугувати ефективним засобом формування моральної свідомості за умови його глибокого осмислення та педагогічного супроводу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичек Г. М. Ономастика серії романів К.С. Льюїса «Хроніки Нарнії». *Наукове видання Чернівецького національного університету*. 2011. № 565. С. 10–13.
2. Глюдзик Ю. В. Лінгвокультурологічні особливості поетономії К.С. Льюїса «The Chronicles of Narnia» : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : 10.02.04. Львів, 2015. 21 с.
3. Головко О. М., Зінченко М. І. Особливості реалізації казкового світу у романі К.С. Льюїса «Лев, Чаклунка та Шафа». *Нова філологія*. 2013. № 57. С. 14–16.
4. Пастушук Г. «Хроніки Нарнії» К. С. Льюїса в контексті розвитку англійської християнської літератури для дітей. *Іноземна філологія*. 2007. № 119. С. 93–103.
5. Сирота Ю.О., Комлик Н.Ю. Християнський контекст казки К.С. Льюїса «Хроніки Нарнії: Остання битва». *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. 2024. Вип. 76. Т. 3. С. 124–129. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-3-21
6. Яворська Л. Жанрова своєрідність християнського фентезі у романі К.С. Льюїса «Хроніки Нарнії». *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*. 2014. № 34. С. 248–255.
7. Яремчук В. Особливості міфоепічної моделі світу в «Хроніках Нарнії» К.С. Льюїса в контексті християнського романтизму. *Львівський національний університет імені І. Франка Сучасні літературознавчі студії*. 2014. № 11. С. 604–614.
8. Huttar C. A. C.S. Lewis's Narnia and the «Grand Design». The Longing for a Form, Essays on the Fiction of C.S. Lewis. Kent, OH : Kent State University Press, 1977. P. 130–171.
9. Kilby C. The Christian world of C.S. Lewis. London : Abington, 1965. 450 p.
10. Lewis C. S. Mere Christianity. New York : HarperCollins Publishers, 2012. 256 p.
11. Lewis C.S. The horse and his boy. London : Geoffrey Bles Ltd., 1959. 166 p.
12. Montgomery J. W. Myth, Allegory and Gospel: an Interpretation of J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, G.K. Chesterton, Charles Williams. Minneapolis : Bethany Fellowship Inc., 1974. 159 p.
13. Schakel P. J. Place and personal identity in The Horse and His Boy. The Way into Narnia : A reader's guide. Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 2005. Pp. 82–93.
14. Trupia R. C. Learning Christian Behaviour: The Way of Virtue in The Chronicles of Narnia. The Lamp Post. *The Lamp Post of the Southern California C.S. Lewis Society*. Vol. 26, № 1/2 (Spring-Summer 2002), P. 10-15.

REFERENCES

1. Bychek H. M. (2011) Onomastyka serii romaniv K.S. Liuisa «Khroniky Narnii» [Onomastics of the series of novels by C.S. Lewis «The Chronicles of Narnia»] *Naukove vydannia Chernivetskoho natsionalnoho universytetu*, 565. S. 10–13. [in Ukrainian].
2. Hliudzyk Yu. V. (2015) Linhvokulturolohichni osoblyvosti poetonomii K.S. Liuisa «The Chronicles of Narnia» [Linguocultural features of the poetonyms in C.S. Lewis's "The Chronicles of Narnia"] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. fil. nauk : 10.02.04. Lviv. 21 s. [in Ukrainian].
3. Holovko O. M., Zinchenko M. I. (2013) Osoblyvosti realizatsii kazkovoho svitu u romani K.S. Liuisa «Lev, Chaklunka ta Shafa» [Peculiarities of the implementation of the fairy-tale world in the novel by C.S. Lewis «The Lion, the Witch and the Wardrobe»] *Nova filolohiia*, 57. S. 14–16. [in Ukrainian].
4. Pastushuk H. (2007) «Khroniky Narnii» K. S. Liuisa v konteksti rozvytku anhliiskoi khrystyianskoi literatury dlia ditei. [«The Chronicles of Narnia» by C. S. Lewis in the context of the development of English Christian literature for children] *Inozemna filolohiia*, 119. S. 93–103. [in Ukrainian].
5. Syrota Yu. O., Komly, N. Yu. (2024). Khrystyianskyi kontekst kazky K.S. Lewis "Khroniky Narnii: Ostannia bytva". [The Christian Context of C.S. Lewis's Tale "The Chronicles of Narnia: The Last Battle"] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* : mizhvuz. zb. nauk. pr. molodykh vchenykh Drohob. derzh. ped. un-tu im. Ivana Franka, Vyp. 76. T. 3. S. 124–129. [in Ukrainian].
6. Yavorska L. (2014) Zhanrova svoieridnist khrystyianskoho fentezi u romani K.S. Liuisa «Khroniky Narnii» [Genre originality of Christian fantasy in the novel by C.S. Lewis «The Chronicles of Narnia»] *Problemy humanitarnykh nauk. Filolohiia*, 34. S. 248–255. [in Ukrainian].

7. Yaremchuk V. (2014) Osoblyvosti mifoepichnoi modeli svitu v «Khronikakh Narnii» K.S. Liuisa v konteksti khrystyianskoho romantyzmu [Peculiarities of the mytho-epic model of the world in «The Chronicles of Narnia» by C.S. Lewis in the context of Christian romanticism] *Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni I. Franka Suchasni literaturoznavchi studii*, 11. S. 604–614. [in Ukrainian].

8. Huttar C. A. (1977) C.S. Lewis's Narnia and the «Grand Design». The Longing For a Form, Essays on the Fiction of C.S.Lewis. Kent, OH : Kent State University Press. Pp. 130–171.

9. Kilby C. (1965) The Christian world of C.S. Lewis. London : Abington. 450 p.

10. Lewis C. S. (2012) Mere Christianity. New York : HarperCollins Publishers, 256 p.

11. Lewis C.S. (1959) The horse and his boy. London : Geoffrey Bles Ltd., 166 p.

12. Montgomery J. W. (1974) Myth, Allegory and Gospel: an Interpretation of J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, G.K. Chesterton, Charles Williams. Minneapolis : Bethany Fellowship Inc., 159 p.

13. Schakel P. J. (2005) Place and personal identity in The Horse and His Boy. The Way into Narnia: A reader's guide. Wm. B. Eerdmans Publishing Co. Pp. 82–93.

14. Trupia R. C. (2002) Learning Christian Behaviour: The Way of Virtue in The Chronicles of Narnia. The Lamp Post. *The Lamp Post of the Southern California C.S. Lewis Society*. Vol. 26, № 1/2 (Spring-Summer), P. 10–15.

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.1612-(07)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-33

Вікторія ТОВСТЕНКО,
orcid.org/0000-0003-2971-4931
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри бізнес-лінгвістики
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
(Київ, Україна) tovstenko.vika@ukr.net

МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

У статті зазначено, що термінологічне планування є одним з аспектів проєктування корпусу мови, до якого належать термінологічна модернізація та термінологічна стандартизація. Проаналізовано спеціалізовані слова та поняття, що позначають діяльність з розподілу, виробництва, обміну та споживання товарів і послуг, аналізують обмежені ресурси для задоволення потреб, охоплюючи такі сфери, як банківські операції, ринок, ВВП, інфляція та інші фінансові інструменти, що формують господарські системи, як-от ринкова чи змішана. Обґрунтовано необхідність подальшої термінологічної стандартизації, модернізації та унормування вітчизняної терміносистеми фундаментальної економічної науки задля подальшого розвитку української економічної науки та забезпечення її відповідності термінологічним стандартам світової економічної науки. У статті визначено джерела поповнення української економічної термінології, досліджено її структуру. Зазначено, що головне призначення транслітерації – стовідсоткове відтворення транслітерованої лексичної одиниці в оригінальному написанні без будь-яких спотворень. Модернізацію та стандартизацію розглянуто як два етапи термінологічного планування. Зазначено, що кінцева мета термінологічної модернізації – можливість рідною мовою висловлювати будь-яку наукову думку. Наголошено на тому, що термінологічна стандартизація спрямована на усунення двозначності у спілкуванні, а також на вибір термінологічної норми та її затвердження як обов'язкового варіанта. Зазначено, що основним джерелом міжнародної термінології традиційних галузей науки є латинська та грецька мови. Розглянуто явище субстантивації, яке притаманне давнім запозиченням з латинської мови. Проаналізовано терміни з частковою заміною компонентів, оформлені словотвірними засобами мови-реципієнта та запозичені терміни з повним структурним збігом. Наголошено на тому, що графічне оформлення інтернаціональних елементів та запозичень підпорядковане певним правописним традиціям відповідної мови, а саме під час засвоєння цією мовою іншомовних елементів. Ці традиції формуються поступово. Доведено, що поповнення лексики неологізмами – це безперервний процес, зумовлений історично, необхідний для того, щоб на кожному етапі свого розвитку мова відповідала потребам суспільства в спілкуванні.

Ключові слова: *міжмовна інтерференція, стандартизація, модернізація, міжнародний термін, транслітерація.*

Viktoriia TOVSTENKO,
orcid.org/0000-0003-2971-4931
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Business Linguistics
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
(Kyiv, Ukraine) tovstenko.vika@ukr.net

MODERNIZATION AND STANDARDIZATION OF THE UKRAINIAN TERMINOLOGICAL SYSTEM

The article states that terminology planning is one of the aspects of language corpus design, which includes terminological modernization and terminological standardization. The article analyzes specialized words and concepts that describe the activities of production, distribution, exchange and consumption of goods and services, studying limited resources to meet needs, covering such areas as the market, GDP, inflation, banking operations and other financial instruments that form economic systems, such as market or mixed. The need for further terminological modernization, standardization and normalization of the domestic terminological system of fundamental economic science is substantiated in order to ensure its compliance with the terminological standards of world economic science and the further development of Ukrainian economic science. The article analyzes Ukrainian economic terminology, identifies sources of its replenishment. The issue of transliteration is raised, the main purpose of which is one hundred percent reproduction of the transliterated lexical unit in the original spelling without any distortions. Modernization and standardization are considered as two stages of terminological planning. It is noted that the ultimate goal of terminological modernization is the ability to express any scientific opinion in the native language. And terminological standardization is aimed at choosing a terminological norm and approving it as a mandatory option, as well as eliminating ambiguity in communication. It is noted that the main source of international terminology of traditional branches of science is the Greek and Latin languages. The phenomenon

of substantivation, most characteristic of ancient borrowings from the Latin language, is considered. Borrowed terms with complete structural coincidence and terms with partial replacement of components, formed by word-forming means of the recipient language, are analyzed. It is emphasized that the graphic design of borrowings and international elements is subordinated to certain spelling traditions of the corresponding language. If the language does not have such traditions, then these traditions are formed gradually, during the assimilation of foreign language elements by this language. It is proved that the replenishment of the vocabulary with neologisms is a historically inevitable process necessary for the language to meet the needs of society in communication at each stage of its development.

Key words: *interlingual interference, standardization, modernization, international term, transliteration.*

Постановка проблеми. З XVII століття в Європі почався швидкий розвиток суспільства. Виникають нові технічні, законодавчі та суспільні реалії, що потребували однозначних і чітких термінів для свого позначення. Проте інтенсивний розвиток галузевих термінологій (які насичували європейські мови новими лексичними одиницями) через свою бурхливість і масовість став хаотичним. Це зумовило утворення безмежної кількості синонімів для позначення одного й того ж поняття. Перед галузевими фахівцями постала проблема стандартизації термінів і цілеспрямованого керування термінотворчою роботою. Для забезпечення відповідності термінологічним стандартам світової економічної науки необхідні модернізація, стандартизація та унормування вітчизняної терміносистеми фундаментальної економічної науки. У будь-якій мові існують проблеми передавання та засвоєння іншомовних елементів, а графічне оформлення інтернаціональних елементів та запозичень підпорядковане певним правописним традиціям відповідної мови. Українська термінологія має деякі специфічні проблеми, зумовлені історично, а основною потребою на сьогодні є створення термінологічних словників, національних термінологічних стандартів.

Аналіз досліджень. Про запозичене й питоме в термінології наголошували такі дослідники: З.Куньч, Л.Козловська, Н. Пілецька, В.Товстенко, І.Ярошевич та ін. (Козловська, Товстенко, 2009: 40; Куньч, 2018: 50; Пілецька, 2008: 177; Товстенко, 2021: 160). Детермінологізацію і термінологізацію анлізувала Г.Наконечна (Наконечна, 2018: 30). Г. В. Чорновол зауважувала, що економічний термін – «слово або словосполучення, що позначає певне поняття суспільно-виробничих відносин, які характеризують економічний лад суспільства» (Чорновол, 2004: 15). Дослідниця Н. Пілецька характеризувала економічну термінологію як повноцінний та багатогранний складник сучасної літературної мови, що перебуває у зв'язку із загальновживаною лексикою, виражає низку економічних понять, що забезпечує деякі потреби спілкування у сфері економічної науки та практики, що ієрархічно структурована на підсистеми й групи термінів (Пілецька, 2008: 175). Усі дослідники аналізували взаємодію мовних систем за двомовності, яка виникає при мовних контактах. Наприклад, в Австрії початок сучасної термінології – це публікація докторської дисертації Є. Вюстера «Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik» (Wüster, 1970: 32-40) . Є. Вюстер став основоположником багатьох досягнень в семіології та лінгвістиці XX століття, але основне його досягнення – саме у сфері термінології.

Мета статті – вибрати термінологічну норму та затвердити її як обов'язковий варіант, мати можливість рідною мовою висловлювати будь-яку наукову думку, а також усунути двозначність у комунікації.

Виклад основного матеріалу. Предмет стандартизації – це поєднання нормативних документів та технічного законодавства, які регламентують способи, правила, процеси, методи контролю та виготовлення продукції, а також правила життєдіяльності людини, які гарантують безпеку життя, здоров'я і майна людей та довкілля. Завдяки стандартизації маємо можливість свідомого керування технічною та економічною політикою, що зумовлює випуск високоякісної продукції та підготовку вагомої супровідної документації. Наукова економічна термінологія – головний засіб віддзеркалення наукового знання, а отже, складник базової економічної науки, яка є комплексом наукових знань про стійкі, повторювані зв'язки, що простежуються у поведінці економічних суб'єктів та господарській практиці (Козловська, Товстенко, 2009: 23). На сучасному етапі економічна термінологія активно трансформується під впливом глобалізації, цифровізації та інтеграції України до європейського простору. Цей процес характеризується інтенсивним запозиченням англіцизмів, переосмисленням традиційної лексики та розширенням категорій.

Одним із сильних чинників визначення напряму та стрімкого розвитку економічної терміносистеми впродовж останніх десятиліть стали невпинні процеси фінансової глобалізації та економічної інтеграції. Запроваджено нові поняття і терміни, які відображають розвиток економічної дійсності. Наприклад, у науковому обігу

з'явились такі поняття, як *криптовалюта*, *кредитно-дефолтні свопи*, *тіньове банківництво, деінвестиції, фінансіалізація* тощо. Позначають важливі явища в сучасній світовій економіці за допомогою цих термінів. Дедалі частіше застосовують в економічній літературі термін *фінансіалізація*. Тому існує потреба в описі тих процесів і економічних явищ, які відображають цей термін. Більшість економістів аналізують *фінансіалізацію* як новий етап планомірного перетворення ринкової господарської системи як на макро-, так і на мікрорівнях останніх десятиліть. Домінантними ознаками цього етапу є зростання якісних та кількісних показників функціонування фінансового сектора і його вплив на всі економічні суб'єкти: економічну політику, життя домогосподарств, фізичну економіку загалом та корпоративну поведінку. Тому *фінансіалізацію* описують як якісну та кількісну еволюцію монетарного сектора, що впливає на економіку загалом.

Можна виділити такі основні лексико-тематичні групи запозичень:

– назви осіб у бізнесі: *інвестор, брокер, трейдер, цедент, форфейтер*;

– математичні показники та фінанси: *коефіцієнт придатності, хеджування, фінансіалізація;*

– менеджмент та маркетинг: *інструменти управління та просування ринкових продуктів.*

Виділяють серед типів лексичної інтерференції: 1) зміни вживаності лексичних одиниць однієї мови за зразком іншої – з двома полярними процесами: з одного боку, посилення лексичної одиниці, з іншого – скорочення її функціонування, часом аж до повного зникнення з ужитку; 2) власне лексичні запозичення, тобто слова іншої мови (з можливим пристосуванням на рівні фонетики та морфології в мові-реципієнті); 3) кальки (Козловська, Товстенко, 2009: 38). Запозичення в економічній термінології – це процес входження іншомовних слів, понять та морфем до мови для позначення нових економічних явищ, професійних процесів і фінансових інструментів. Вони забезпечують міжнародну уніфікацію та стандартизацію фахової комунікації. Основні джерела запозичень: англіцизми та американізми (домінантна група в сучасній фінансово-економічній сфері, пов'язана з розвитком глобалізації, IT, маркетингу та біржової торгівлі); латинізми та грецизми (історичний фонд, базові слова, що увійшли до мови давно, часто слугують міжнародними термінотвірними елементами); романізми (французькі та італійські слова, що здебільшого стосуються банківської справи, торгівлі та бухгалтерського обліку). Щодо пристосування терміноодиниць, то існує декілька головних підходів, серед яких потрібно розрізняти: транспозицію, транслітерацію та трансфонацію. На сьогодні більшість нових фінансових термінів – з англомовного бізнес-середовища. Їх дослівний переклад допомагає сформувати зрозумілу для міжнародної співпраці термінологію. Наукові дослідження доводять, що поряд із запозиченнями структурне калькування допомагає будувати системність у таких сферах, як менеджмент, фінанси та маркетинг, не перевантажуючи мову надмірною кількістю іншомовних фонем. Напівкальки – частковий переклад з іншої мови: частина слова або вислову перекладається, а частина залишається без перекладу, напр.: *ефект доходу* – з англ. income effect, *ф'ючерсна угода* – з англ. futures agreement. Семантичні кальки – це питомі українські слова, які під впливом слів-відповідників з іншої мови набувають нового значення. Це запозичення переносного значення слова., напр.: *уподобання споживачів* – з англ. consumer preferences, *насичення попиту* – з англ. demand saturation. Структурні або словотворчі кальки – поморфемний переклад іншомовного слова, напр.: *надлишок* – з англ. surplus, *заміщення* – з англ. substitution, *підприємство* – нім. Unternehmen. Потрібно зважати на те, що ненормативним є вживання абсолютних кальок й псевдотермінів англійською транслітерацією, пор.: *cash flow (кеш-фло)* (існує український нормативний варіант *грошові потоки)* (Товстенко, 2021: 159). Існують ще екзотизми (пряме запозичення): уживання іншомовного слова в оригінальній формі без змін, наприклад, для нових явищ на кшталт *crowdfunding* чи *escrow*.

Часто запозичення називають поняття, що мають український нормативний відповідник: *прайм-тайм – найкращий час, сек'юриті – охорона, криза – переломний момент, дефляція – зменшення, консумація – споживання, бум – піднесення, альпарі – порівну, інтеграція – входження, реновація – оновлення, дайджест – огляд, сервіс – обслуговування, флаєр – листівка, дистриб'ютор – розповсюджувач, офіс – контора, дисконт – знижка, лізинг – оренда, інфляція – роздування, девальвація – зниження, ревальвація – підвищення, профіт – вигода, прибуток, зиск, маржа – різниця, кеш – готівка* тощо.

Трансфонація (або фонетичне адаптування) – це спосіб передачі іншомовних слів (запозичень) засобами рідної мови за їхнім звучанням (фонетичним складом). Це процес, коли слово записується "на слух", часто з адаптацією під фонетичні правила мови, як запозичує термін. Трансфонація – це звукова трансляція слів, наприклад: *моніторинг (англ. monitoring), франко (італ. franco),*

лізинг (англ. leasing) та ін. Враховуючи те, що запозичення адаптується до мови залежно від її внутрішніх законів у граматичній структурі та смисловому змісті, у своєму графічному зображенні, у мовознавстві виділяють чотири види адаптації запозичених слів: 1. семантична адаптація надає можливість запозиченим словам адаптуватись до лексичної системи мови; 2. фонологічна або фонетична адаптація, мета якої – пристосувати іншомовні слова до наголосу та системи звуків мови; 3. морфологічна адаптація приводить до підпорядкування запозичень закономірностям граматичного складу й дозволяє їм правильно функціонувати в граматичній системі мови; 4. графічна адаптація веде до регулювання орфографії запозичень відповідно до загальних правил мови.

Внаслідок явища субстантивації повного граматичного переоснащення зазнають деякі терміни-запозичення на українському мовному ґрунті, тобто слова, які належали в мові-джерелі до різних частин мови, в українській мові стають іменниками. Це явище найбільш притаманне давнім запозиченням з латинської мови, що стали інтернаціоналізмами, напр.: *кредит, дефіцит* (лат. credit – він вірить, лат. deficit – не вистачає); *імпорт, експорт, дотація, кредо, оренда* (лат. importo – довожу, ввожу; лат. exporto – вивожу; лат. doto – наділяю; лат. credo – вірю; лат. arendo – здаю в найми, наймаю); *ліквідність* (лат. liquidus – рідкий). Повна (лексична) субстантивація відбувається, коли слова повністю втрачають свої прикметникові ознаки і вживаються винятково як економічні чи фінансові терміни: *прибутковість / рентабельність* (слова, що походять від прикметникових форм і позначають конкретні фінансові показники), *митниця* (історично від прикметника митна [установа]) тощо. Неповна (синтаксична) субстантивація – слова зберігають подвійну функцію: в одному контексті вони є прикметником, в іншому – самостійним іменником. Наприклад, *кредитний / кредитні: кредитний портфель* (прикметник) vs. *отримати кредити* (субстантивоване слово в ролі іменника), *номінальний / номінальна: номінальна заробітна плата* vs. *номінальний ВВП, матеріальні: матеріальні цінності* (прикметник) vs. *матеріальні і нематеріальні активи* (іменник) тощо.

Термінологічна модернізація відбувається тоді, коли є намагання адаптувати ту чи іншу мову до сучасних умов та запровадити її в усіх галузях науки та в усіх сферах суспільно-політичного життя. Створення нових термінів може в таких випадках бути спрямоване на інтернаціоналізацію. Мета кінцева термінологічної модернізації – можливість висловлювати будь-яку наукову думку рідною мовою. Термінологічна модернізація може проводитись як фахівцями відповідної галузі, так і мовознавцями, зацікавленими в існуванні чітких позначень галузевих реалій. Тому завдання заміни невдалих варіантів та перекладу незареєстрованих термінів збігається з проблемою зовнішнього оформлення нових термінів. Важливим аспектом термінологічного планування є термінологічна стандартизація. Вона скерована на вибір норми та її затвердження як обов'язкового варіанта, гармонізацію терміносистем, інтернаціоналізацію та уніфікацію, а також на усунення двозначності у спілкуванні, щоб нові терміни були вмотивовані та зрозумілі всім галузевим фахівцям.

Головні складові та етапи впорядкування економічної мови: терміни-еталони та терміни-зразки (це затверджені, нормативні слова або словосполучення, які є обов'язковими для використання в діловій документації, законодавстві, наукових працях та навчальних посібниках; вони усувають двозначність та синонімію, що є критичним у сфері бізнесу та фінансів); уніфікація термінології (з різноманітних варіантів і запозичених слів утворюють єдину, впорядковану систему; це усуває хаос та стихійне використання професіоналізмів); кодифікація термінів (систематизація відібраних термінів у спеціалізованих словниках, довідниках та державних стандартах; вона орієнтує мовців на правильне та офіційне їх використання).

Стандартизована термінологія є неодмінною для вживання у виробничих, офіційних наукових, ділових текстах (Куньч, 2018: 53). Акуальною в цьому аспекті є діяльність Міжнародної організації стандартів (ISO), яка окреслила чіткі та ідентичні системи транслітерації. Цікавою є історія стандартизації та впорядкування термінів науки (Австрія – Є.Вюстер; Україна – Наукове товариство ім. Т.Шевченка, Інститут української наукової мови). На сьогодні в Україні державною справою стала стандартизація термінології.

На початку 30-х років уперше порушив питання про стандартизацію науково-технічних термінів австрійський інженер Євген Вюстер. Саме він уперше звернув увагу на необхідність централізованого керівництва науково-технічною мовою та розробки термінологічних стандартів. Зокрема Вюстер наголошував, що стандартизація мови відбувається трьома шляхами: а) пропозиція щодо нових термінів (словотворчість); б) вибір між уже наявними синонімами та омонімами; в) закріплення і реєстрація наявного вжитку лексичних одиниць. Було заначено, що найважливішим є завдання з усунення омонімії (Wüster,

1970: 32-40). Вюстер доводив, що стандартизація матеріальних об'єктів (техніки та технологій) є неможливою без попередньої стандартизації мови. Вюстер переконував, що впорядкування терміносистем має починатися не з лексем чи слів, а з понять (концептів). Одне поняття повинно мати лише один термін, а один термін – чітко відповідати одному поняттю (усунення полісемії та синонімії) (Wüster, 1970: 42). Основні положення вюстерівської теорії стандартизації термінів: 1. принцип однозначності: кожен термін повинен мати лише одне значення, а кожне поняття – лише один термін, що усуває синонімію у професійному спілкуванні; 2. пріоритет поняття над словом: спочатку чітко визначається сутність явища або об'єкта і лише потім для нього підбирається або створюється стандартизоване мовне позначення; 3. системність: терміни не повинні існувати ізольовано; вони є елементами логічної системи певної галузі знань, побудованої на родо-видових та інших зв'язках; 4. офіційне затвердження: стандартизований термін має бути зафіксований уповноваженим органом у нормативному документі, такому як ДСТУ.

Термінологію стандартизують для того, щоб затвердити та унормувати в різних сферах знань і діяльності однозначно несуперечливі, зрозумілі терміни для всіх сфер застосування, зокрема в науковій літературі; щоб позитивно впливати на створення та застосування сучасних інформаційних технологій у всіх сферах економічної діяльності, виявляти й усувати неточності в термінології, уживаної в документації, а також усунути термінологічні перешкоди в разі створення конкурентоспроможної продукції в Україні та забезпечити її вихід на світовий ринок та надати можливість використовувати однозначну термінологію в державних соціально-економічних та науково-технічних програмах, у законодавстві України.

Отже, термінологічне планування – це узгоджена та організована робота з термінологічної стандартизації та модернізації. Рівень розвитку економічної термінології залежить від поступового розвитку економічної науки та інтелектуалізації економіки й входження вітчизняної економічної науки у світовий науковий та освітній простір, від накопиченого нацією досвіду економічного врегулювання суспільних відносин в умовах посилення глобалізаційних процесів. Перед науковцями (економістами-аналітиками) стоять нові проблеми, пов'язані із об'єктивними та неминучими процесами міждисциплінарної міграції термінів (транстермінологізації), термінологічної стандартизації та модернізації, унормування терміносистеми фундаментальної економічної науки задля забезпечення її відповідності основним функціональним і методологічним властивостям і водночас узгодження з термінологічними стандартами світової економічної науки. Шляхи формування термінології є достатньо традиційними, оскільки сучасна українська економічна термінологія – це передусім продукт історичного розвитку суспільства. Основною тенденцією є збільшення термінів-інтернаціоналізмів, що знижує ймовірність комунікативних перешкод на шляху обміну інформацією та технологіями, покращує взаєморозуміння галузевих фахівців. Стандартизація термінологічних систем на національних та інтернаціональних рівнях є необхідною та актуальною, оскільки спрямована на вибір термінологічної норми та її затвердження як обов'язкового варіанта (Козловська, В.Р.Товстенко, 2009: 11).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козловська Л. С., Товстенко В.Р. Культура наукової мови: навч.метод. посіб. для самост. вивч. дисц. для студентів кредит.-екон. ф-ту. Київ : КНЕУ, 2009. 83с.

2. Куньч З. Питоме й запозичене в термінології: проблема балансу. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм* : монографія. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2018. С. 38–66.

3. Лінгвосвіт сучасної фахової комунікації : монографія. Київ. КНЕУ, 2022. 200с.

4. Наконечна Г. Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм* : монографія. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2018. С. 11–37.

5. Пілецька Н. Українська термінологія як об'єкт дослідження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. «Проблеми української термінології»*. 2008. № 620. С. 175–182.

6. Товстенко В.Р. Динамічні процеси в сучасній українській економічній терміносистемі. *Нова філологія.* Збірник наукових праць. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 81. Том ІІ. С. 155–163.

7. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ, 2004. 23 с.

8. Eugen Wüster Internationale Sprachnormung in der Technik: besonders in der Elektrotechnik. (Die nationale Sprachnormung u. ihre Verallgemeinerung.). Volume 2 of the series Sprachforum. Beiheft, ISSN 0584-9454. Issue 2 of the series Sprachforum: Beiheft. Bouvier, 1970.

REFERENCES

1. Kozlovska L. S., Tovstenko V.R. (2009) Kultura naukovoi movy: navch.metod. posib. dlia samost. vyvch. dysts. dlia studentiv kredyt.-ekon. f-tu. [Culture of scientific language: a teaching and methodological manual for independent study of the discipline for students of the Faculty of Credit and Economics]. Kyiv: KNEU. 83. [in Ukrainian].
2. Kunch Z. (2018) Pytome y zapozychene v terminolohiyi: problema balansu. Teoriya termina: konkretyzatsiya leksyko-semantychnykh paradyhm: monohrafiya. [Specific and borrowed in terminology: the problem of balance. Theory of the term: concretization of lexical-semantic paradigms: monograph]. Lviv : Halyts′ka Vydavnycha Spilka. 38–66. [in Ukrainian].
3. Linhvosvit suchasnoyi fakhovoyi komunikatsiyi: monohrafiya (2022).[Linguistics of modern professional communication: monograph]. Kyiv : KNEU. 200. [in Ukrainian].
4. Nakonechna H. (2018) Terminolohizatsiya i determinolohizatsiya: stupin opratsyuvannya y vektory rozvytku. *Teoriya termina: konkretyzatsiya leksyko-semantychnykh paradyhm* : monohrafiya. [Terminologization and determinologization: stage of elaboration and vectors of development. Theory of the term: concretization of lexical-semantic paradigms : monograph]. Lviv : Halyts′ka Vydavnycha Spilka. 11–37. [in Ukrainian].
5. Piletska N. (2008) Ukrayinska terminolohiya yak obyekt doslidzhennya.[Ukrainian terminology as an object of research]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Ser. «Problemy ukrayinskoyi terminolohiyi».* № 620. 175–182. [in Ukrainian].
6. Tovstenko V.R. (2021) Dynamichni protsesy v suchasniy ukrayinskiy ekonomichniy terminosystemi.[Dynamic processes in the modern Ukrainian economic terminological system]. *Nova filolohiya.* Zbirnyk naukovykh prats. Zaporizhzhya : Vydavnychyy dim «Helvetyka». № 81. Tom II. 155–163. [in Ukrainian].
7. Chornovol H. V. (2004) Novitnya ekonomichna terminolohiya ta yiyi stylistychne vzhyvannya v suchasniy ukrayinskiy movi (na materiali periodychnykh vydan): Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk. [The latest economic terminology and its stylistic use in the modern Ukrainian language (based on periodicals): Abstract of the dissertation for the degree of candidate of philological sciences.]. Kyiv. 23. [in Ukrainian].
8. Eugen Wüster Internationale Sprachnormung in der Technik: besonders in der Elektrotechnik. (Die nationale Sprachnormung u. ihre Verallgemeinerung.). Volume 2 of the series Sprachforum. Beiheft, ISSN 0584-9454. Issue 2 of the series Sprachforum : Beiheft. Bouvier, 1970

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.161.2+811.162.1]'373.7-055.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-34

Ірина ШКІЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-0252-8111
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету
(Тернопіль, Україна) i.shkitska@gmail.com

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ ПРО ЖІНОК

Стаття присвячена з'ясуванню прагматичних особливостей польських та українських паремій про жінок у контексті теорії мовленнєвих актів і порівняльної пареміології. Авторка поєднує засадничі положення Дж. Л. Остіна та Дж. Серля із сучасними дослідженнями слов'янських лінгвістів, які наголошують на ролі паремій як носіїв культурної пам'яті та інструментів формування соціальних ролей. У центрі уваги перебуває образ жінки, що постає маркером гендерних стереотипів і комунікативних стратегій, а також відображає амбівалентність культурних уявлень – від ідеалізації до приниження.

У дослідженні систематизовано види мовленнєвих актів, реалізованих у прислів'ях і приказках: констатації фактів, описи, поради, застереження, осуд, докори, прокльони, благословення, жарти, дражнилки, прохання, відмови, самовиправдання та самокритика. Особливу увагу приділено діалогізованим формам, що надають висловам експресії та динамізму, створюють ефект живого спілкування й підсилюють дидактичний потенціал. Виявлено, що польський фразеологічно-паремійний матеріал тяжіє до дидактичних застережень і порад, тоді як український – характеризується більшою жанровою різноманітністю, включаючи прохання, нарікання, докори, відмови, виправдання, самокритику, прокльони, лайки, підбадьорювання, самовихваляння тощо.

Образ жінки в пареміях постає багатогранним: він може бути символом краси, працьовитості й материнської турботи, але водночас – об'єктом критики, осуду чи насмішливого знецінення. Така подвійність відображає суперечливість культурних моделей і соціальних очікувань. Прислів'я та приказки виконують не лише естетичну чи розважальну функцію, а й регулятивну, формуючи поведінкові моделі та підтримуючи соціальні норми.

Паремії про жінок у польській та українській традиції позиціоновано як важливе джерело для розуміння взаємодії мови, культури та гендеру, засіб відтворення колективного досвіду, закріплення ціннісних орієнтирів і простір для критичного осмислення гендерних стереотипів. Здійснена систематизація мовленнєвих актів на фразеологічно-паремійному матеріалі польської та української мов створює підґрунтя для подальших міжкультурних і порівняльних студій, спрямованих на глибше осмислення комунікативних стратегій у слов'янському контексті.

Ключові слова: *паремії, прислів'я та приказки, польська мова, українська мова, фразеологічно-паремійний матеріал, мовленнєвий акт, висловлення, засоби вербалізації образу жінки.*

Iryna SHKITSKA,
orcid.org/0000-0002-0252-8111
Doctor of Philology, Professor,
Professor at the Department of Information and Socio-Cultural Activities
West Ukrainian National University
(Ternopil, Ukraine) i.shkitska@gmail.com

PRAGMATIC POTENTIAL OF POLISH AND UKRAINIAN PAREMIAS CONCERNING WOMEN

The article is devoted to elucidating the pragmatic features of Polish and Ukrainian paremias concerning women within the framework of speech act theory and comparative paremiology. The author proceeds from the fundamental principles established by John Langshaw Austin and John Searle, integrating them with contemporary studies by Slavic linguists who highlight the role of paremias as vehicles of cultural memory and instruments for the formation of social roles. The central focus is the female image, which emerges as a marker of gender stereotypes and communicative strategies, while also reflecting the ambivalence of cultural perceptions ranging from idealisation to depreciation.

The study categorises the types of speech acts realised within proverbs and sayings: assertions of fact, descriptions, advice, warnings, condemnation, reproach, curses, blessings, jests, taunts, requests, refusals, self-justification, and self-criticism. Particular attention is paid to dialogic forms, which imbue the utterances with expressiveness and dynamism, creating the effect of live communication and enhancing their didactic potential.

The article reveals that Polish phraseological and paremiological material tends towards didactic warnings and advice, whereas Ukrainian one is characterised by greater genre diversity, including requests, lamentations, reproach, refusals, justifications, self-criticism, curses, insults, and words of encouragement, self-praise among others. The female image in paremias emerges as multifaceted: it may serve as a symbol of beauty, diligence, and maternal care, yet simultaneously act as an object of criticism, condemnation, or mocking depreciation. This duality reflects the contradictory nature of cultural models and social expectations. Paremias perform not only an aesthetic or entertaining function but also a regulative one, shaping behavioural patterns and maintaining social norms.

Proverbs and sayings concerning women in the Polish and Ukrainian traditions are positioned as an essential source for understanding the interaction between language, culture, and gender; a means of reproducing collective experiences; a way of consolidating value orientations; and a space for critical reflection on gender stereotypes. The proposed systematisation of speech acts, grounded in phraseological and paremiological material of the Polish and Ukrainian languages, provides a foundation for further intercultural and comparative studies aimed at a more profound comprehension of communicative strategies within the Slavic context.

Key words: *paremias, proverbs and sayings, Polish language, Ukrainian language, phraseological and paremiological material, speech act, utterance, means of verbalising the female image.*

Постановка проблеми. Паремії як сталі вислови народної мудрості є важливим компонентом комунікативної культури, що відображає цінності, стереотипи та соціальні ролі у різних етнокультурних спільнотах. Особливе місце серед фразеологічно-паремійного матеріалу посідають прислів'я і приказки про жінок, адже вони не лише фіксують традиційні уявлення про жіночу поведінку, а й формують певні моделі комунікації. Аналіз мовленнєвих актів у польських та українських пареміях дає змогу виявити прагматичні функції цих висловів і їх жанрову різноманітність.

Аналіз досліджень. Теорія мовленнєвих актів, створена Дж. Л. Остіном та розвинена Дж. Серлем, дає інструментарій для класифікації висловів за їхнім комунікативним призначенням. У цьому контексті паремії можна розглядати як готові мовленнєві акти, що виконують іллокутивні функції та мають перлокутивний ефект – вплив на адресата. Порівняльний аналіз польських і українських паремій про жінок дає можливість простежити спільні та відмінні риси у відображенні гендерних ролей, а також у способах комунікативного маркування образу представниці жіночої статі. Концепції Дж. Л. Остіна (Austin, 1962) та Дж. Серля (Searle, 1969) стали базою для аналізу паремій як мовленнєвих актів. Польська мовознавиця М. Ліпінська показала, що комізм у прислів'ях має прагматичну природу і реалізується через мовленнєві дії, спрямовані на взаємодію та вплив на адресата (Lipińska, 2009). У дослідженні Д. Хамзе аналізується модальність у міжстатевій комунікації на матеріалі польських паремій (Hamze, 2023). Авторка розглядає паремії як концентрат життєвого досвіду, що уможливлює виявлення експліцитних і прихованих комунікативних модальностей.

Дисертаційна праця О. Дуденко присвячена висвітленню номінативної і комунікативної природи українських паремій. Дослідниця описує механізми їхньої номінації, функціонування як знаків-символів і непрямих мовленнєвих актів, а також обґрунтовує кваліфікацію прислів'їв та приказок як комунікативно нерозчленованих висловлень (Дуденко, 2002). В. Калько у своїх наукових розвідках піднімає питання методики прагматичного аналізу паремій (Калько, 2019), розглядає прислів'я як сталі мовні символи, що виконують комунікативну функцію, задану народом як колективним адресатом, підкреслює, що паремії можуть набувати значення твердження, констатації, обіцянки, застереження, погрози, наказу, вимоги, поради чи оцінки, описує паремійні одиниці, що реалізують іллокутивні функції репрезентативів, директивів та експресивів (Калько, 2020).

Мета статті. Паремії є важливим інструментом формування соціальних ролей і збереження культурної пам'яті, а жіночий образ у них часто постає маркером гендерних стереотипів і комунікативних стратегій. Саме на цьому тлі постає потреба у спеціальному дослідженні, яке б дало змогу систематизувати види мовленнєвих актів, репрезентованих у польських та українських пареміях, що стосуються представниць жіночої статі. Мета нашого дослідження полягає в розкритті прагматичного потенціалу польських і українських прислів'їв та приказок про жінок та аналізі мовленнєвих актів, що реалізуються у них, крізь призму прагматики і культури.

Виклад основного матеріалу. Оскільки паремія є цілісним і завершеним мовним знаком, що відтворюється мовцем у готовому вигляді, її можна кваліфікувати як мовленнєвий акт, висловлення, пов'язане з відповідною дією (Калько, 2019: 90). Прислів'я та приказки поєднують у собі інтенційність і конвенційність, спричинену відображенням правил мовленнєвої поведінки еносу, і становлять об'єкт вивчення прагмалінгвістики, що передбачає розгляд мовних одиниць як засобів спілкування, вивчення «людських вимірів комуні-

кації, їхньої пов'язаності з мовними структурами» (Бацевич, 2004: 19).

У межах теорії мовленнєвих актів паремії трактуються як трирівневі утворення, що поєднують локуцію, іллокуцію та перлокуцію. О. Дуденко у своєму дослідженні розвинула ідею їхньої перформативності та констативності, стверджуючи, що більшість паремій мають форму спонукальних висловлень із повчальним чи директивним змістом і належать до перформативів, проте значна частина функціонує як узагальнення, твердження чи оцінки, що наближає їх до констативів (Дуденко, 2002: 16). Здійснений нами аналіз показав, що більшість польських і українських паремій про жінок мають стверджувальний характер і передають:

а) закономірності: *Kobiecie na zimę kożuch, na lato dzieci* (Krzyżanowski, 1970: 87); *Deszcz ranny, gniew panny, płacz wdowy i taniec starej baby nie długo trwają* (Adalberg, 1889–1894: 673); *Dziewczyna na świat pada, chłopiec na kon siada* (там само: 120); *Nie masz na świecie małżonka, na którego by nie krakała żonka* (там само: 284); *Ґазда вмирає, а ґаздиня другого шукає* (УПТП: 42); *Без хазяйки хата не метена* (Номис, 2003: 208); *Годуй дочки, та будеш ходить без сорочки* (там само: 193); *Коли мати гайтує, то й дівка* (там само: 285); *Мужик жінку б'є, коли їсти хоче* (там само: 47);

б) стереотипні погляди на жінок: *Nie wyniesie chłop workiem, co kobieta podołkiem* (Adalberg, 1889–1894: 211); *Za mundurem panny sznurem, a za frakiem panny rakiem* (там само: 322); *Babi naród zawsze chytry* (там само: 6); *До весілля дівка мила, а там хоч покинь* (Номис, 2003: 186); *Жінка – лозинка: куди схоч, похилиш* (там само: 187);

в) індивідуальні характеристики представниць жіночої статі: *Dziewica płocha nigdy nie kocha* (Adalberg, 1889–1894: 120); *Madra Kaśka, ale sobie: jeszcze pól garnka ma, a już skrobie* (там само: 201); *Ciocia Potulicka* (там само: 426); *Все недогода бабиній дівці* (Номис, 2003: 72); *Де піде Теря, все їй гірка вечеря* (там само: 73); *Лагідна, як мати рідна* (Пазяк, 2001: 80);

г) опис зовнішності жінок: *Dziewczyna jak malina* (Adalberg, 1889–1894: 675); *Ładna dziewucha! Ta jak pomietła* (там само: 120); *Баба з кованим носом* (Номис, 2003: 84); *Брови на шнурочку* (там само: 176);

ґ) індивідуальні / суспільні цінності: *Broń pewna, żona gładka – rozkosz doczesna* (Adalberg, 1889–1894: 42); *Dla staruszki dobry pies i garnuszku* (там само: 514); *Краще жінка сварлива, ніж дурна* (УПТП: 82); *Краще сім раз горіти, ніж один раз овдовіти* (там само);

г) констатування фактів / опис ситуацій: *Kwita z myta pani Komorowska* (Adalberg, 1889–1894: 216); *Nie miała baba kłopotu, kupiła prosie; prosie w kwik, baba w krzyk* (там само: 8); *Била Хима Євдокима, пішла позивати; присудили Євдокиму ще Хими прохати* (Номис, 2003: 257); *Не женився, не журися, оженився зажурився* (там само: 186).

І польський, і український фразеологічно-паремійний матеріал засвідчує частотність діалогізованих паремійних одиниць. Такі структури відзначаються динамізмом, експресією і дидактичним потенціалом. Серед них можна виокремити паремії, що засуджують:

а) жінок старшого віку: *Co tam słychać? Stare baby i nie chcą zdychać* (Adalberg, 1889–1894: 7); *Е, та й гидко ти танцюєш, баба! – Е, так довго* (Номис, 2003: 257);

б) безгосподарність, лінощі, невправність у роботі: *Gospodyni Magda, co ty będziesz jadła? Groch się nie urodził, kapusta przepadła* (Adalberg, 1889–1894: 281); *Babko! Do roboty – „Nie słyszę". Babko do jedzenia – „Toć się i zawłokę"* (там само: 6); *Co robi stara? Szyje i rozpara* (там само: 521); *Подивись, онучко, чи не кличе хто жати* (Номис, 2003: 223);

в) впертість представниць жіночої статі: *A golono? – Golono. A strzyżono? – Strzyzono. Nadewszystko proszę pilnie, miła żono – Strzyżono* (Adalberg, 1889–1894: 150); *Їй кажеш 'овес', а вона каже 'гречка'* (Номис, 2003: 72); *Козонько, не бороню тобі лісу, але як тебе вовк з'їсть?* (там само: 222);

г) нераціональну жіночу поведінку: *Сідай, бабо, підвезу – Нема часу, треба йти* (Плав'юк, 1996: 243); *Чого ти, мамо, боса? – Так довелося!* (Номис, 2003: 58); *Дай, мамо, масло! – У печі погасло!* (Панасенко, 2012: 330);

ґ) брак емпатії щодо вдів: *Вовче, вовче, куди йдеш? – По вдовине порося, бо у вдови тільки одне* (Панасенко, 2012: 283); *Живи, вдово, на подолі, та й плач свій вік або гіркий долі* (там само: 283);

д) жадібність і непорядність: *Коли ти, бабусю, ворожити стала? – Тоді, мій голубе, як хліба не стало!* (Панасенко, 2012: 259).

В обох культурах репрезентовані діалогізовані паремії, що засвідчують конфлікти між невістками і свекрухами: *A kto winien? – To niewiestka* (Adalberg, 1889–1894: 340); *Хто винен? – Невістка – Хто се? – Невістка! – Та невістки дома нема? – Так плахта її дома!* (Номис, 2003: 75). Серед українських діалогізованих прислів'їв і приказок знаходимо також одиничні приклади паремій, що передають конфліктогенність звер-

тань: *«Бабусю!» – Хіба я пуп гризла, що ви зовете!* (Номис, 2003: 260).

І польські, і українські діалогізовані паремії в гумористичній формі відображають погляди на одруження як на покарання: *Chcesz się żenić, przyjacielu? – To się żeń, ja ci powiem po weselu: dobry dzień* (Adalberg, 1889–1894: 650); *Яку йому кару дати? – Оженити його, то він буде знати* (Номис, 2003: 184), а також показують, як особам чоловічої статі легко знайти собі пару: *Moja Kasiu, moja łysa: nie będziesz ty, będzie insza* (Adalberg, 1889–1894: 201); *Niedaleko Sokal Buga, nie będziesz ty, będzie druga* (там само: 512).

Експресивності та колориту діалогізованим пареміям надають:

а) активізатори уваги: ***A prawda****, jako królewna ubrana* (oszemfana, oskubana) (Adalberg, 1889–1894: 59); ***Бач****, яка ялоза! Сидить, як морква в грядці / квочка на яйцях* (Панасенко, 2012: 291);

б) звертання: *Ciesz się,* ***matko****, syn pije gładko* (Adalberg, 1889–1894: 384); ***Babko****, dałem ci szeląg* (там само: 6); ***Dzewki!*** *do paseniá gęsi!* (там само: 120); *Masz,* ***babo****, reduty: kobyła zdechła* (там само: 664); *Ni siadło, ni padło, daj, babo, sadło!* (там само: 8); *От тобі,* ***Гапко****, і Київ!* (з усного мовлення); *А цить,* ***моя мила****, щоб ти воза не побила* (Номис, 2003: 188); *Балакай,* ***бабо****, дещо: вона плахти тче* (там само: 69); ***Ганнусю****, налий мені осьмусю* (Панасенко, 2012: 311);

в) питальна / риторично-питальна форма: *Cóżby Adam poradził, gdyby Bóg Ewy w raju nie posadził?* (Polskie przyłowia, http://przyslowia-polskie.pl/przyslowia/c); *Albo to ja od macochy syn?* (Adalberg, 1889–1894: 279); *Kumo, jak wasze zdrowie? – A tak, jak tej krowie, co leży w rowie* (там само: 708); *На що тобі й жінку брати, як немає своєї хати* (Номис, 2003: 291);

г) елементи прямої / непрямої мови: *Gadaj, babo, do konia: a wiu! dobrodzieu* (Adalberg, 1889–1894: 217); *Jak się uda, мówiła ruda* (там само: 572); *Мówiła Gertruda: jak się uda* (там само: 134); *Казала Настя, як удасться* (Пазяк, 2001: 141); *А ну, луб'я, йди сюди – Бачиш, як тепер, то і 'луб'я', а колись і 'голуб'я'* (Номис, 2003: 189); *Рідна мати брехуха, то мачуха справедлива: як скаже «Я тобі дам», то вже дасть!, а мати «І щоб тебе, і бодай тебе», а сама і «– ох! – коли б, Господи, не сталось чогось дитині з моєї дурної речі»* (там само: 194).

Серед польських і українських прислів'їв та приказок про жінок виокремлюємо паремійні одиниці з елементами ***молитви***: *Babuni wnuczka, kucharzowa suczka, ekonomski koń – Panie Chriście, broń!* (Adalberg, 1889–1894: 7); *Nie daj Boże pana z Iwana, a z Maryjki dobrodziejki* (там само: 177); *Від вогня, води і лихої жінки, сохрани мене Господи* (Плав'юк, 1996: 51); *Ой, Боже татку, дай жінку гладку* (Плав'юк, 1946: 23); *Отпусти, Боже, гріха в кого жінка лиха: і моя недобра* (Номис, 2003: 188); *Свята Покрівонько! Покрий мені голівоньку – хоч кленовеньким листочком, хоч біленьким платочком* (там само: 294); *Не дай, Боже, два рази женитися, а три рази селитися* (там само: 184); *Поможи, Боже, нежонатому, а жонатому й жінка поможе* (там само: 184). Одиничний приклад молитви-подяки / захоплення фіксує український фразеологічно-паремійний матеріал: *Боже, Боже, що та жінка може! Як її взяти, то лучче, як мати* (Номис, 2003: 187).

Тематично близькими до згаданої групи є ***паремії-благословення*** чи ***побажання***, зафіксовані на матеріалі української мови: *Будь здорова як риба, гожа як вода, весела як весна, робуча як бджола, а багата як земля свята* (Плав'юк, 1946: 20); *Коноплі по стелю, а лен по коліна, аби господиню голова не боліла* (там само: 79); *Хай буде й зубатий, аби багатий* (там само: 146).

Окрему групу становлять ***паремії-тости***: *Konia z narowem, chłopa z uporem, żony z niewstydem – bodaj nikt nie miał* (Adalberg, 1889–1894: 220); *Випиймо, щоб дома жінки не журилися* (Плав'юк, 1946: 40); *Напийся, Нацю, то за твою працю* (там само: 216).

Виправдання і самовиправдання в пареміях обох порівнюваних мов репрезентовані незначною кількістю прикладів, із яких українські є більш частотніші: *Choć suknia szara, ale cnota cała* (Adalberg, 1889–1894: 69); *Встану не мнята, піду не клята* (Номис, 2003: 184). До структури паремій-самовиправдань може входити займенник «ja / я»: *Czi* ***ja*** *Malinowski, co żonę w karty przegral?* (там само: 283); ***Я*** *і в лихі жнива не лінива* (Плав'юк, 1946: 128); *Що ж* ***я*** *тому винна, що Господь язик без кістки сотворив?* (там само: 40); *Або* ***я*** *попадя – курку їсти* (там само: 261). Приклади паремій-***самокритики*** є одиничними і зафіксовані лише на матеріалі української мови: *Знайте мене, перепечайку, що на воротях тісто* (Номис, 2003: 222); *На що мені музик, коли в мене довгий язик* (Плав'юк, 1946: 210).

Тільки український фразеологічно-паремійний матеріал фіксує:

а) паремії-відмови: *Е ні, Галонько* (Номис, 2003: 71); *І горілки не хочу, і цілувати не буду* (Плав'юк, 1946: 77); *Я ще хочу гуляти, а не плакати й ридати* (відмова дівчини старому нареченому) (там само: 87); *Тобі забава, а мені неслава* (там само: 129); *Одчепися, дармоїде, бо до мене кращий їде* (там само: 151); *Не ходи, не люби, та й*

не залицяйся, я за тебе не піду не сподівайся (там само: 214); *Не ходи по полю, не топчи куколю, не лупи очима – не твоя дівчина* (Плав'юк, 1996: 97); *Не кланявся дід бабі – я не стану жабі* (Номис, 2003: 122);

б) паремії-обіцянки / вмовляння: *Я б жив з тобою, як риба з водою* (Плав'юк, 1946: 123); *Сиди, Тетяно, то ще рано* (Плав'юк, 1996: 243);

в) паремії-прохання: *Ой, добрії люди, будьте, другу жінку добудьте: ся, як ворог, зародилась* (Номис, 2003: 188); *Дякую тобі, мамо, за твою науку, колисала ти мене, колиши й онуку* (Плав'юк, 1946: 195); *Пий, а не бий* (там само: 248); *Тещо, тещо, дай і мені дещо* (зять упоминається за придане) (там само: 329);

г) паремії-підбадьорювання: *Віддалася – не тужи, що дістала – те держи* (Плав'юк, 1946: 43);

ґ) паремії-самовихваляння: *Найду куму, аби було к чому* (Номис, 2003: 112); *Напало на мене сім сіл, та всім дала отпір* (там само: 84);

д) паремії-нарікання*: Ей, ледво йду, не так п'яна, як голодна, ішла б далі, та не година* (Плав'юк, 1946: 148); *Нащо ж дозволив Бог серце дати, коли ж бо бідних не вільно кохати* (там само: 167); *Ой жаль мені коханнячка, дівочого гуляннячка* (там само); *Сама не знаю, чи маю тата, чи чоловіка* (там само: 328); *Відставила борщ без м'яса, сама сіла більше часа… Ой лихо, що зробила – п'яницю полюбила. Летить миска до порога, нещаслива моя доля* (Номис, 2003: 189); *Ішла не любля і живу терпля* (там само: 285).

Паремії *Niech będzie jak chce, kupię buty Kaśce* (Adalberg, 1889–1894: 201), *Най буде бабі плескано* (Номис, 2003: 104) маркують ***згоду*** чи ***поступку***. Відносно численною групою в порівнюваних культурах репрезентовані ***паремії-поради***, ***паремії-повчання*** чи ***застереження:*** *Cudzemu psu, cudzemu koniowi i cudzej żenie nie trzeba dowierzać* (Adalberg, 1889–1894: 393); *Kto rad obłapia mężatki, bez oblicznej rany rzadki* (там само: 298); *Kto żonę, dzieci stroi, niech się biedy boi* (там само: 652); *Всякій свасі по ковбасі* (дістанеться) (Панасенко, 2012: 95); *Треба з хусткою ходити* (там само: 299); *Любиш то люби, а руки при собі держи* (Плав'юк, 1946: 189).

Цій групі паремійних одиниць притаманні апелювання до другої особи однини: *Chceszli być pewnym młodej żony,* ***odpędzaj*** *stare matrony* (Adalberg, 1889–1894: 651); *Chłopiętom do sadu, białogłowie do tajemnic, kosterze do pieniędzy – nie* ***powierzaj*** *kluczy* (там само: 58); ***Їж*** *язик, та не ходи до музик* (Номис, 2003: 246); *Коли жінка каже «лихо», **не зачіпай** її стиха* (там само: 285). Загалом паремії-поради, повчання / застереження відзначаються політематичністю, але серед них виокремлюємо досить велику групу на позначення вибору дружини і сімейних стосунків: *Daleko kraść, a blisko się żenić* (Adalberg, 1889–1894: 239); *Kiedy niema panny, dobra i wdowa* (там само: 379); *Konia nie pożyczaj, a niewieście nie wierz* (там само: 220); *Kto chce pojąć żonę, ta obmyślić chatkę* (там само: 652); *Коня в позику не давай, жінки у приданки не пускай* (Номис, 2003: 169); *Не кажи, сестро, чоловікові всієї правди – кажи тільки по коліна* (там само: 189).

Підсиленню категоричності в паремійних одиницях цієї групи слугують:

а) дієслівні форми наказового способу: ***Niech*** *pan nie* ***siada*** *na konewce, bo żadna panna pana nie zechce* (Adalberg, 1889–1894: 683); *Kiedy nie chcesz być skrzywdzony,* ***nie trzymaj*** *w oknie złota i urodnej żony* (там само: 642); *Коли хочеш з доні молодиці, то* ***держи*** *в їжових рукавицях* (Номис, 2003: 193); ***Нехай*** *ті* ***плачуть****, що заміж ідуть* (там само: 65);

б) прислівники *pewno, nigdy: Kto z babą wojuje,* ***pewno*** *pożałuje* (Adalberg, 1889–1894: 7); *Kobiecie i koniowi* ***nigdy*** *nie dowierzaj* (там само: 211);

в) звертання: ***Kawalerze gładki****, nie kochaj mężatki* (Adalberg, 1889–1894: 298); *Мовчи,* ***глуха****, то буде менше гріха* (Плав'юк, 1946: 67); *Оце тобі,* ***бабусю****, наука: не ходи заміж за внука* (Номис, 2003: 151).

Переконливості порадам, повчанням / застереженням надають аргументування: *Jeśli się kto naprze z strony konia, wozu, sukni, żony ku jakiejkolwiek potrzebie, nie puszczaj z domu bez siebie: wóz połamią, suknię zmażą, koń osadnią, żonę z łaską odeszlą* (Adalberg, 1889–1894: 218); *Młynowi i pannie młodej zawsze coś brakuje, bo młyn trzeba ustawnie naprawiać, a pannie młodej do stroju* (там само: 315); *Не квапся женитися, бо ще тобі жінка стане костію в горлі* (Номис, 2003: 182); *Не їж в шапці, бо твоя жінка буде мать дурного чоловіка* (там само: 231); *Не кайся рано вставши і замолоду оженившись*: *рано встанеш –багато зробиш, молодим оженившись, дітей до розуму доведеш* (там само: 298); *Не давай серцю волю, бо сама підеш в неволю* (Панасенко, 2012: 91).

Серед українських паремій знаходимо і ***прокльони***: *Бодай той дурень здох, що кохався у двох* (Плав'юк, 1946: 112); *Любчику мій солоденький, бодай тобі вік коротенький* (там само: 189); *Побий того, Боже, в кого жінка хороша і багацько грошей* (Номис, 2003: 188). Фразеологічно-паремійний матеріал обох мов містить ***самопрокльони***: *Na złość pani matce, niech mi marzną uszy* (Adalberg, 1889–1894: 292); *Na złość matuli, niech mi uszy puchną* (там само), *Коли моя жінка*

така, то нехай свині борошно їдять (Номис, 2003: 75), *На злість моїй жінці нехай мене б'ють* (там само), що поєднують протест і самоіронічне самопокарання.

Осуд / несхвалення маркують паремії *Córkę chromą do klasztoru* (Adalberg, 1889–1894: 72); *Dewotka częstochowska* (там само: 672); *Kobieto! Puchu marny! Ty wietrzna istoto.* (Krzyżanowski, II: 87)*; Погана та дівка, що сама себе хвалить* (Номис, 2003: 70); *Яка ти немна* (непроворна) (там само: 225).

Для ***паремій-докорів*** характерні протиставлення, засобами вербалізації яких постають сполучники *а, але: Я до тебе з серцем,* ***а*** *ти до мене з перцем* (Плав'юк, 1996: 242); *Люби його жінку,* ***а*** *він кривим оком на тебе дивиться* (Плав'юк, 1946: 189); *Хоч ви собі, тату, жінку найдете,* ***але*** *нам мати не приведете* (там само: 328). Серед українського паремійного матеріалу знаходимо і нечисленні приклади ***погроз*** і ***лайок***: *Не минеться, як бабі жнива* (Пазяк, 2001: 68); *Повипирала б я вас за старців* (Номис, 2003: 86); *Од мене, бабо, откоснися, і не тільки на яві і вво сні не снися* (там само: 182); *Гарбуз мамі твоїй* (Плав'юк, 1946: 64).

*Паремії-****жарти*** і ***дражнилки*** репрезентовані як польськими, так і українськими прикладами: *Było dwóch braci mądrych, a trzeci żonaty* (Wikisłownik); *Kiedy nudzi, będą ludzi* (Adalberg, 1889–1894: 345); *Czy cię boginki odmieniły?* (там само: 28); *Ładna: żeby ja do wody wpuścił, toby się raki zlękły* (там само: 270); *Тато оженився з мамою, я беру чужу чужиницю* (Плав'юк, 1996: 113); *Ішла баба дубнячком, зачепилась гапличком: сюди смик, туди смик, – відчепися мій гаплик* (танці) (Панасенко, 2012: 335); *Корзу-верзу, Борисихо, дай куті на гречку* (там само: 347). Серед цієї групи можна виокремити *жарти-втішання*: *Плач, плач, будеш мати чорні очі* (Плав'юк, 1946: 255); *жарти-побажання*: *Рости велика, а не будь дика* (там само: 287); *жарти-залицяння*: *Святий Боже, святий кріпкий, я тутешня, а ти звідки?* (Плав'юк, 1946: 296).

За словами М. Ліпінської, комічні паремії функціонують як мовні засоби реалізації комунікативного наміру мовця – вони покликані розважати адресата й водночас виконують інтерперсональну функцію. Використання таких висловлень у конкретних ситуаціях засвідчує їхню природу як мовленнєвих актів, де домінує прагматичний, а не репрезентативний аспект (Lipińska, 2009, 60). На думку дослідниці, прислів'я є завершеними текстами зі специфічними комунікативними цілями. Вони виконують різні прагматичні функції, серед яких домінує вплив на адресата через гумористичний ефект (там само: 63).

Комічне в пареміях може творитися шляхом порівняння непорівнюваних чи віддалених між собою реалій, а також за допомогою контрасту: *Nabożna, jak żydówka podrożna* (Adalberg, 1889–1894: 323); *Nagotowała Lucia: będzie jadła sucina* (там само: 276); *Білолиця, як мазниця, чорнобрива, як сметана* (Пазяк, 2001: 38); *Не гаразд – жінка ледащо: не зварить, не спече, коли нема що* (Номис, 2003: 75). У цій групі домінують приклади, у яких жінка порівнюється з тваринами: *Przywykła, jak suczka do jatek* (Adalberg, 1889–1894: 453); *Ona nie z tych gęsi, co dziobem drzwi otwierają* (там само: 136); *Величається, мов сучка в човні* (Номис, 2003: 68); *Благородна, як свиня городня* (Пазяк, 2001: 87); *Гарна, як свиня в дощ* (там само: 31).

Деякі зі згаданої групи паремій описують кумедні ситуації: *Nie poznała babka swojej wnuczki w tańcu* (Adalberg, 1889–1894: 8); *Niechcący zjadła baba prosię i dalej w walce gorącej zjadła i kurczę niechcący* (там само); *Nim panna ptaszka wyszyje, wołu zje* (там само: 379); *Баба з нехочу ціле порося з'їла* (Номис, 2003: 115); *Заробила Гапка бісового батька* (там само: 276); *Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка* (УПТП: 81); *Їла б кума, так ложки нема* (там само: 78).

Створенню гумористичного ефекту в паремійних одиницях сприяє римування: *Co ty jész, daj mi téż, moja matka piecze jabłka, dam ci też* (Adalberg, 1889–1894: 186); *Не дам за Олену і кітку луплену* (Плав'юк, 1946: 234); *Купив козак Олені, заушниці зелені, тай почепив на вуха, яка гарна псяюха* (глум із дівчини чи жінки легкої слави) (там само: 175); *Марина як глина, ані жити, ні вмирати, треба живу поховати* (там само: 196); *Не бачила сова орла, а як узріла, то аж зомліла* (глум дівчини з парубка, якого рідко бачить) (Плав'юк, 1996: 183).

Загалом пареміям-насмішкам притаманні звертання: ***Мато****, daj skwareczkę, powiem po lacinie amen* (Adalberg, 1889–1894: 284); ***Василю****, на ниточку тебе засилю, на бодак тебе повішу, хай тобою натішусь* (Плав'юк, 1946: 34); *Ой ти,* ***козаче****, зелений барвінку, прийди до мене, хоч на хвилинку* (Так дразнять дівчину, що виглядає свого милого) (там само: 163) та контактні / дистантні повтори: *Ой* ***гину, гину****, за дівчину Катерину* (Плав'юк, 1946: 65); ***Гоп, гоп****, моя мила, що ти мене полюбила* (там само: 200); ***Там то*** *Гандзя,* ***там то*** *зух,* ***там то*** *письо, як пампух* (Так дразнять хлопці вродливу дівчину) (там само: 63); *Ой* ***Семене, Семене****, прийди в вечір до мене* (там само: 297).

Висновки. Здійснений аналіз прагматичних функцій паремій про жінок показує багатошаровість і складність паремійного матеріалу, що

стосується жіночого образу в польській та українській традиції. Паремії постають не лише мовними формулами, а й своєрідними культурними текстами, у яких закодовано соціальні ролі, цінності та стереотипи. Вони виконують функцію комунікативних актів – від простого констатування чи опису до поради, застереження, осуду, благословення чи навіть прокляття. Жіночий образ у пареміях є амбівалентним: він може бути носієм позитивних характеристик, символом працьовитості, краси чи материнської турботи, але водночас – об'єктом критики, осуду, жартів і принижень. Така подвійність відображає суперечливість культурних уявлень про жінку, де вона водночас сакралізується й знецінюється.

Особливої ваги набувають діалогізовані форми паремій, що надають висловам експресії та живості, створюють ефект безпосереднього спілкування й підсилюють дидактичний потенціал. Вони демонструють конфліктність родинних і соціальних стосунків, а також здатність народної мудрості регулювати поведінку через гумор, осуд чи настанову.

Український фразеологічно-паремійний матеріал характеризується більшою різноманітністю жанрових форм, тоді як польський – більшою мірою тяжіє до дидактичних застережень і несхвалення. Це може свідчити як про відмінності у прагматичному використанні паремій, так і про різні підходи до розуміння жанрових особливостей прислів'їв і приказок польськими та українськими укладачами збірок паремій, але водночас підкреслює спільну функцію паремійних одиниць – формування соціальних норм і підтримання культурної пам'яті.

Отже, паремії про жінок у польській та українській традиції є важливим джерелом для розуміння взаємодії мови, культури та гендеру. Вони не лише відтворюють стереотипи, а й демонструють прагматичний потенціал народного слова, здатного впливати на поведінку, формувати ціннісні орієнтири та зберігати колективний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2004. 344 с.
2. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. 24 с.
3. Калько В. Українські паремії як мовленнєві акти. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 2020. № 8(02). С. 33–44.
4. Калько В. В. Методика прагматичного аналізу українських паремій. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія Філологічні науки.* № 1. 2019. С. 90–98.
5. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford : Clarendon Press, 1962. 166 p.
6. Hamze D. Modalności komunikacyjne w relacjach damsko-męskich (na materiale prowerbialnym z języka Polskiego). *Multimodalne aspekty komunikacji, nauczania języków i kultury polskiej* / pod red. Jolanty Chwastyk-Kowalczyk, Przemysława Ciszeka. Londyn : PUNO-Press, 2023. S. 107–123.
7. Lipińska M. Mechanizmy pragmatyczne komizmu w polskich przysłowiach. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska.* Sectio FF: Philologiae. Vol. XXVII. Lublin, 2009. S. 59–74.
8. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge : Cambridge University Press, 1969. 203 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. УПТП – Українські прислів'я та приказки. Київ : 1992. 96 с.
2. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше : зб. О. В. Марковича та ін. Прим. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ, 2003. 352 с.
3. Пазяк М. М. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток. Київ, 2001. 392 с.
4. Панасенко Т. М. Українські прислів'я і приказки. Харків, 2012. 351 с.
5. Плав'юк В. С. Приповідки або українсько-народна філософія. Том 1. Едмонтон : Альберта. 1946. 355 с.
6. Плав'юк В. С. Українські приповідки. Том ІІ. Едмонтон: Катедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків, Альбертський університет Асоціація Українських Піонерів Альберти. 1996. 297 с.
7. Krzyżanowski J. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. T. 2. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1970. 1165 s.
8. Przysłowia polskie. *OLiMP*, 2012. Wzięte z http://przyslowia–polskie.pl/
9. Wikisłownik. Kategoria: Polskie przysłowia. Retrieved May 03, 2026 from https://pl.wiktionary.org/wiki

REFERENCES

1. Batsevych F. S. (2004) Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics]. Kyiv : Akademiia. 344 s. [in Ukrainian].
2. Dudenko O. V. (2002) Nominatyvna ta komunikatyvna pryroda ukrainskykh paremii [The Nominative and Communicative Nature of Ukrainian Paremias] : avtoref. dys. … kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv : Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 24 s. [in Ukrainian].

3. Kalko V. (2020) Ukrainski paremii yak movlennievi akty [Ukrainian Paremias as Speech Acts]. Studia Ukrainica Posnaniensia. 8(02). 33–44. [in Ukrainian].
4. Kalko V. V. (2019) Metodyka prahmatychnoho analizu ukrainskykh paremii [Methodology of Pragmatic Analysis of Ukrainian Paremias]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia Filolohichni nauky*,1. 90–98. [in Ukrainian].
5. Austin J. L. (1962) How to Do Things with Words. Oxford : Clarendon Press, 1962. 166 p.
6. Hamze D. (2023) Modalności komunikacyjne w relacjach damsko-męskich (na materiale prowerbialnym z języka Polskiego). [Communication modalities in male–female relationships (based on Polish proverbial material)] *Multimodalne aspekty komunikacji, nauczania języków i kultury polskiej.* Londyn : PUNO-Press. 107–123. [in Polish]
7. Lipińska M. (2009) Mechanizmy pragmatyczne komizmu w polskich przysłowiach. [Pragmatic mechanisms of humor in Polish proverbs] *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF: Philologiae*. Vol. XXVII. Lublin, 59–74. [in Polish]
8. Searle J. R. (1969) Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge : Cambridge University Press. 203 p.

LIST OF COLLECTIONS

1. УПТП – Ukrainski prysliv'ia ta prykazky [Ukrainian Proverbs and Sayings] (1992) Kyiv : Tovarystvo «Znannia Ukrainy». [in Ukrainian]. 96 s. [in Ukrainian].
2. Nomys M. (uklad.) (2003) Ukrainski prykazky, prysliv'ia i take inshe [Ukrainian Sayings, Proverbs and the Like]. Kyiv : Lybid. 352 s. [in Ukrainian].
3. Paziak M. M. (uklad.) (2001) Ukrainski prysliv'ia, prykazky ta porivniannia z literaturnykh pam'iatok [Ukrainian Proverbs, Sayings and Comparisons from Literary Monuments]. Kyiv: Naukova dumka. 392 s. [in Ukrainian].
4. Panasenko T. M. (uklad.) (2012) Ukrainski prysliv'ia i prykazky [Ukrainian Proverbs and Sayings]. Kharkiv : Tovarystvo «Bibkolektor». 351 s. [in Ukrainian].
5. Plav'iuk V. S. (uklad.) (1946) Prypovidky abo ukrainsko-narodna filosofiia [Sayings or Ukrainian Folk Philosophy]. Tom 1. Edmonton: Alberta, 355 s. [in Ukrainian].
6. Plav'iuk V. S. (uklad.) (1996) Ukrainski prypovidky /Ukrainian Sayings/. Tom II. Edmonton: Katedra ukrainskoi kultury ta etnohrafii im. Hutsuliakiv, Albertskyi universytet Asotsiatsiia Ukrainskykh Pioneriv Alberty. 297 s. [in Ukrainian].
7. Krzyżanowski J. (1970) Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. [New Book of Polish Proverbs and Proverbial Expressions] T. 2. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. 1165 s. [in Polish]
8. Przysłowia polskie (2012) [Polish Proverbs] OLiMP. URL: http://przyslowia–polskie.pl/ [in Polish]
9. Wikisłownik. Kategoria: Polskie przysłowia. [Wiktionary. Category: Polish Proverbs] Retrieved May 03, 2026 from https://pl.wiktionary.org/wiki [in Polish]

Дата першого надходження статті до видання: 12.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

УДК 780.616.432.071.2:781.66]:782(450)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-35

Марта БАЧЕК,
orcid.org/0009-0004-8560-8679
концертмейстер кафедри сольного співу та оперної підготовки
Харківського національного університету імені І.П. Котляревського
(Харків, Україна) martamariabacek@gmail.com

Ірина ЗАПАРА,
orcid.org/0009-0000-1165-6177
член Національної всеукраїнської музичної спілки
провідний концертмейстер кафедри сольного співу та оперної підготовки
Харківського національного університету імені І.П. Котляревського
(Харків, Україна) irinazapara2512@gmail.com

Дар'я ЗУЄВА,
orcid.org/0009-0002-4021-7741
провідний концертмейстер кафедри сольного співу та оперної підготовки
Харківського національного університету імені І.П. Котляревського
(Харків, Україна) kitchenduke@gmail.com

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА В ОПЕРНІЙ СТУДІЇ НА МАТЕРІАЛІ ОПЕРИ А. САЛЬЄРІ «СПОЧАТКУ МУЗИКА, ПОТІМ СЛОВА»

У статті висвітлено практичні аспекти роботи концертмейстера в оперній студії крізь призму власного досвіду – підготовки прем'єри опери Антоніо Сальєрі «Спочатку музика, потім слова». Розкрито комплексний характер діяльності концертмейстера, яка охоплює виконавський, організаційний та інтерпретаційний виміри. Виокремлено основні етапи роботи – від початкового теоретико-аналітичного опрацювання твору до оркестрово-сценічних репетицій та самого сценічного показу вистави. Значну увагу приділено специфіці розучування вокальних партій із молодими виконавцями в оперній студії, де концертмейстер постає не тільки піаністом-акомпаніатором, але й наставником та координатором усього постановочного процесу. На конкретному прикладі опери А. Сальєрі докладно описано перебіг репетиційної роботи над виставою, окреслено основні труднощі та рекомендації щодо їх подолання. Новизна дослідження полягає в авторській систематизації практичного концертмейстерського досвіду на матеріалі опери А. Сальєрі в Харківській оперній студії, у визначенні основних функцій концертмейстера на різних етапах підготовки вистави та в обґрунтуванні методичних орієнтирів, доречних для використання в інших оперних студіях. Зокрема, запропоновано алгоритм роботи над важливою складовою творів епохи віденського класицизму – речитативами secco. Значну увагу приділено виконавській концепції як методологічному підґрунтю роботи концертмейстера; показано, як класицистична стилістика впливає на інтерпретацію твору. В статті розглянуто як співпраця концертмейстера з диригентом і режисером стає основою для формування цілісного художнього задуму. Стаття буде корисною концертмейстерам, викладачам вокалу, режисерам і керівникам оперних студій, які прагнуть оптимізувати репетиційний процес і підвищити художній рівень студентських вистав.

Ключові слова: *концертмейстер, опера, оперна студія, етапи постановки опери, речитатив secco, інтерпретація, А. Сальєрі.*

Marta BACHEK,
orcid.org/0009-0004-8560-8679
Accompanist at the Department of Solo Singing and Opera Training
Kharkiv National University of Arts named after I.P. Kotlyarevsky
(Kharkiv, Ukraine) martamariabacek@gmail.com

Iryna ZAPARA,
orcid.org/0009-0000-1165-6177
Member of the National All-Ukrainian Musical Union,
Leading accompanist at the Department of Solo Singing and Opera Training
Kharkiv National University of Arts named after I.P. Kotlyarevsky
(Kharkiv, Ukraine) irinazapara2512@gmail.com

Daria ZUIEVA,
orcid.org/0009-0002-4021-7741
Leading accompanist at the Department of Solo Singing and Opera Training
Kharkiv National University of Arts named after I.P. Kotlyarevsky
(Kharkiv, Ukraine) kitchenduke@gmail.com

PRACTICAL ASPECTS OF THE ACCOMPANIST'S WORK IN AN OPERA STUDIO BASED ON A. SALIERI'S OPERA *FIRST THE MUSIC, THEN THE WORDS*

The article highlights the practical aspects of a répétiteur's work in an opera studio through the lens of first-hand experience – the preparation of the premiere of Antonio Salieri's opera Prima la musica e poi le parole. It examines the multifaceted nature of the répétiteur's activity, which spans performative, organizational, and interpretive dimensions. The author identifies the main stages of the work, from the initial theoretical and analytical study of the score to orchestral and stage rehearsals, culminating in the staged performance itself. Close attention is paid to the specifics of coaching vocal parts with young singers in an opera studio setting, where the répétiteur acts not merely as an accompanist, but as a mentor and coordinator of the entire production process. Drawing directly on the Salieri production as a case study, the article offers a detailed account of the rehearsal process, outlines the principal challenges encountered, and provides practical recommendations for addressing them. The study's novelty lies in the author's systematic organization of hands-on répétiteur experience using Salieri's opera as the primary material at the Kharkiv Opera Studio; in the identification of the répétiteur's core functions at different stages of production preparation; and in the formulation of methodological guidelines that can be applied in other opera studios. In particular, a working algorithm is proposed for tackling one of the essential elements of Viennese Classical repertoire – secco recitatives. Considerable attention is also given to the performance concept as a methodological foundation for the répétiteur's work, showing how Classical stylistic conventions shape the overall interpretation of the piece. The collaboration between an accompanist, a conductor, and a stage director is examined as the basis for forming a coherent artistic concept. The article will be of value to répétiteurs, vocal teachers, stage directors, and opera studio managers who seek to streamline the rehearsal process and raise the artistic standard of student productions.

Key words: *accompanist, opera, opera studio, stages of opera production, secco recitative, interpretation, A. Salieri.*

Постановка проблеми. Практичне становлення майбутніх артистів оперного театру неможливе поза оперною студією. Саме тут студент уперше виходить на сцену як оперний персонаж, засвоює логіку репетиційного процесу й отримує нагоду застосувати фахові навички в умовах, максимально наближених до роботи професійного театру. Співпраця з диригентом, режисером і концертмейстером, як і участь в ансамблевому виконанні, плекають виконавську самостійність і становлять фундамент для подальшого професійного зростання. Синтетична природа оперного мистецтва вимагає від студентів широкого комплексу знань і практичних навичок, у формуванні яких особлива роль належить концертмейстеру. Він супроводжує весь шлях підготовки вистави – від першого знайомства з твором до його показу на сцені.

У сучасному музикознавстві практичні виміри роботи концертмейстера в оперній студії висвітлені недостатньо, що й визначає актуальність цього дослідження. У межах оперної студії діяльність концертмейстера охоплює роботу з клавіром, лібрето, музично-драматургічною складовою, а також передбачає переклад з мови оригіналу, подальше опрацювання матеріалу зі студентами й активну участь у репетиційному процесі.

Матеріалом дослідження обрано оперу Антоніо Сальєрі «Спочатку музика, потім слова» (Prima la musica e poi le parole). У травні

2026 року в Харкові відбулися прем'єрні покази цього твору, здійснені у співпраці оперної студії ХНУМ імені І. П. Котляревського з ХНАТОБом імені М. Лисенка. Автори статті брали безпосередню участь у підготовці постановки, що дозволило узагальнити практичний досвід роботи над твором, окреслити основні етапи діяльності концертмейстера й визначити труднощі, які поставали під час роботи зі студентами.

Останні дослідження і публікації. Питання функціонування оперної студії в системі професійної підготовки оперних виконавців порушувалося в музикознавчих працях лише частково. Науковий інтерес зосереджувався передусім на організаційних засадах діяльності оперної студії та особливостях постановочного процесу; практичні ж аспекти концертмейстерської роботи й досі лишаються малодослідженими.

Серед розвідок, дотичних до нашої теми, варто назвати дослідження Ю. Янко «Виконавська інтерпретація опери у виставах оперної студії Харківського національного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського наприкінці XX – початку XXI ст.». Автор розглядає принципи формування виконавської інтерпретації в студентському оперному театрі на прикладі діяльності оперної студії ХНУМ ім. І. П. Котляревського, окреслює особливості постановочного процесу й аналізує виконавські версії окремих вистав. У роботі наголошено на важливості взаємодії спів-постановників, що сприяє вибудовуванню цілісної виконавської інтерпретації.

Істотне значення для дослідження має також стаття О. Тонкошкури, присвячена діяльності Оперної студії Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. У ній подано цілісну картину розвитку студії другої половини XX – початку XXI століття, окреслено репертуарну політику та проаналізовано окремі постановочні проекти. Автор розглядає оперну студію водночас як професійний музичний театр і як навчально-творчу лабораторію, у межах якої відбувається професійне становлення майбутніх оперних виконавців.

На окрему увагу заслуговує стаття О. Філіппова «Оперна студія: від учбових завдань до творчих інсайтів (на прикладі діяльності оперної студії Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової)». Дослідник трактує оперну студію як творчо-освітній простір, де поєднуються навчальна, сценічна й художньо-експериментальна діяльність. Акцент зроблено на специфіці взаємодії режисера, диригента й студента під час підготовки вистави, а також на ролі оперної студії як середовища, в якому формується творча індивідуальність виконавця.

Отже, наявні публікації здебільшого висвітлюють загальне функціонування оперних студій і постановочний процес як такий. Практична робота концертмейстера, його місце в підготовці вистави та специфіка співпраці зі студентами досі не поставали предметом окремого комплексного дослідження.

Мета статті – виявити специфіку професійної діяльності концертмейстера в оперній студії на матеріалі опери А. Сальєрі «Спочатку музика, потім слова», окреслити основні етапи його роботи, особливості взаємодії зі студентами та функції в процесі підготовки оперної вистави.

Методологія дослідження. Методологічну основу роботи становить комплекс методів, вибір яких продиктований специфікою теми. *Історико-стильовий* метод дозволив розглянути оперу А. Сальєрі «Спочатку музика, потім слова» в контексті естетики віденського класицизму. *Аналітичний* застосовано для дослідження основних етапів діяльності концертмейстера в оперній студії. *Виконавсько-інтерпретаційний* використано для висвітлення особливостей роботи з клавіром, речитативами та ансамблевими сценами в межах конкретної постановки. *Емпіричний* дав змогу дослідити практичні аспекти роботи концертмейстера, спираючись на власний досвід авторів, набутий під час підготовки опери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антоніо Сальєрі – одна з центральних постатей віденської класичної школи XVIII століття, диригент, композитор і педагог. Сьогодні його особистість нерідко отримує суперечливі оцінки в масовій культурі, однак за життя він мав незаперечний авторитет у європейському музичному світі. Творча спадщина А. Сальєрі охоплює понад 40 опер, серед яких вирізняється одноактна комічна опера «Спочатку музика, потім слова» (1786 р.), написана на лібрето Дж. Касті. Її камерний склад обмежується чотирма партіями: два баритони, сопрано та мецо-сопрано.

Архівні джерела свідчать, що твір було створено на замовлення імператора Йосифа II і вперше виконано 1786 року під час закритого придворного святкування в палаці Шенбрунн. Постановка відбувалася у форматі своєрідного творчого змагання між А. Сальєрі та В. А. Моцартом: того вечора на двох сценах йшли опера А. Сальєрі «Спочатку музика, потім слова» і «Директор театру» В. Моцарта. За відгуками сучасників, більшу прихильність публіки здобула саме опера А, Сальєрі – імовірно, завдяки комедійній виразності й яскравій драматургії.

Дж. Каунтс зауважує: «його (А. Сальєрі) опера-інтермедія «Спочатку музика, потім слова» фактично постає як метанаратив про закулісне життя оперного театру, у якому з гумором осмислюється сама природа цього мистецтва». Справді, саме метанаративна природа визначає саморефлексивний характер твору: на сцені показано не лише дію як таку, а й процес створення опери самими персонажами. У роботі зі студентами це означає необхідність усвідомити сценічну умовність, в основі якої лежить іронічна ситуація «опери всередині опери» (Counts, 2022).

Невипадково Дж. Каунтс визначає жанр твору саме як інтермедію. Традиційно інтермедія – це коротка, часто жартівлива музична сценка, що виконувалася між актами серйозних вистав. У творі А. Сальєрі риси «інтермедійності» проявляються через невеликий масштаб опери, відсутність глибокої конфліктної драматургії, підкреслену ігрову природу сценічної дії та іронічно-жартівливу взаємодію персонажів.

Важливо також зазначити, що персонажі опери втілюють жанрово-драматургічне протиставлення: жіночі образи репрезентують традиції seria (донна Елеонора) і buffa (Тоніна), тоді як чоловічі уособлюють співвідношення поетичного слова (Поет) і музичного начала (Маестро).

Ми можемо простежити як в опері А. Сальєрі органічно поєднано принципи комічної драматургії, контрастне зіставлення персонажів та елементи метанаративності – все це, безсумнівно, робить її унікальним та цінним матеріалом для опрацювання зі студентами.

Робота концертмейстера оперної студії є комплексною: вона одночасно охоплює виконавський, організаційний та інтерпретаційний аспекти. Для унаочнення цього твердження основні етапи роботи концертмейстера під час підготовки вистави узагальнено в таблиці 1.

Нижче кожен з етапів розглянуто докладніше на прикладі роботи над оперою А. Сальєрі «Спочатку музика, потім слова».

Початковий етап характеризується загальним ознайомленням із твором. Концертмейстер фактично виконує роль куратора, який спрямовує увагу студентів на історичний контекст, драматургію, стилістику епохи та музичну культуру відповідного періоду. Теоретико-аналітичне опрацювання матеріалу опери допомагає сформувати цілісне уявлення про неї та закласти підвалини майбутньої виконавської концепції.

На цьому етапі ретельне опрацювання лібрето стане основою для подальшої роботи. Доцільним є створення дослівного перекладу з мови оригіналу: це дає змогу максимально точно зберегти семантику першоджерела й уникнути смислових втрат, неминучих при літературній адаптації. Мовна специфіка вокального тексту розкривається через: артикуляцію голосних і приголосних, вимову носових і горлових звуків, формування чіткої дикції. У комічній опері точність перекладу й осмислення тексту стають критично важливими компонентами, оскільки драматургічний розвиток значною мірою будується на інтонаційних акцентах і прихованих відтінках. У процесі роботи над оперою А. Сальєрі можна переконатись, що правильне розуміння тексту безпосередньо впливає на логіку музично-драматургічного розвитку. Для концертмейстера робота зі словом має принципове значення, адже саме через нього формується інтонаційна виразність і будується музична фраза, що безпосередньо позначається на акомпанементі.

Практичний етап цілком присвячений опрацюванню музичного матеріалу. Нерідко до роботи зі студентами залучають кількох концертмейстерів, особливо якщо постановка готується у двох або більше виконавських складах. Найчастіше це зумовлено великим обсягом матеріалу та потре-

Таблиця 1

Етапи роботи концертмейстера в оперній студії	**Основний зміст роботи**
Початковий етап	Теоретичне ознайомлення студентів з оперою, аналіз музично-драматургічних особливостей, робота з клавіром і лібрето
Практичний етап	Індивідуальна робота концертмейстера зі студентами над музичним матеріалом. Проведення співанок під керівництвом концертмейстера. Співанки під керівництвом диригента оперної студії за участю концертмейстера. Робота солістів із хором під супровід концертмейстера та під керівництвом диригента і хормейстера (за наявності хорових сцен)
Етап активного репетиційного процесу	Мізансценічні репетиції за участю концертмейстера. Хореографічні репетиції під супровід концертмейстера (за наявності балетних сцен). Оркестрові репетиції. Оркестрово-сценічні репетиції та підготовка до сценічного показу вистави

бою повноцінно працювати з кожним складом окремо. Така організація роботи висуває на перший план важливість координації між концертмейстерами – узгодження виконавських прийомів, темпових співвідношень, доцільності купюр, особливостей виконання каденцій тощо. У постановці опери А. Сальєрі в Харківській оперній студії, де було задіяно два склади, зі студентами працювали провідні концертмейстери І. Запара та Д. Зуєва, а також концертмейстер М. Бачек. Така організація забезпечувала безперервність репетицій і стабільність підготовки незалежно від окремих організаційних обставин.

Одним із ключових завдань концертмейстера на цьому етапі є побудова виконавської концепції, де провідну роль відіграє симфонізація мислення. Оскільки опера передбачає оркестрове звучання, мислення концертмейстера спирається на фактурну трансформацію, закладену в клавірному викладі. На цій основі вибудовуються принципи інтерпретації: характер звучання епізодів, тип туше, темпоритм, динамічні співвідношення. Доцільно уточнити саме поняття виконавської концепції, оскільки воно визначає методологічне підґрунтя концертмейстерської роботи. Як зазначає О. Фекете: «У системі музичного твору концепція функціонує як структура сенсів, закладена в авторському тексті, динамічність якої може бути усвідомлена тільки у взаємозв'язку всіх елементів системи. У виконавському мистецтві концепція народжується як розгортання структури сенсів у часі. Ця система є основою механізму різних форм реалізації концепції. Сформована концепція стає основою діяльності виконавця і визначає подальші етапи освоєння художнього світу твору. Таким чином, суттєвими властивостями концепції є системність і процесуальність» (Фекете, 2009: 36).

Клавір опери А. Сальєрі вирізняється відносно прозорою фактурою, притаманною віденському класицизму. Така стилістика вимагає від виконавця ритмічної точності, витонченості звучання та емоційної виваженості. Водночас для досягнення стилістичної достовірності інтерпретації концертмейстеру необхідно спиратися на оркестрове першоджерело. Тому основним завданням для концертмейстера стає симфонізація фактури – наслідування симфонічного звучання засобами фортепіано.

Значну частину практичного етапу становить робота над речитативними сценами – саме в них синтезуються музично-драматичні й текстові елементи. В опері А. Сальєрі основне драматургічне навантаження припадає на речитативи secco, а їх текстова насиченість викликає найбільші труднощі в студентів. Часткове застосування купюр оптимізує репетиційний процес, однак не знімає потреби розуміння загальної драматургічної логіки сцен. Визначальним чинником тут стає семантичне розуміння тексту, без якого засвоєння речитативів перетворюється на механістичне запам'ятовування. З методичної точки зору, при вивченні речитативів зі студентами концертмейстер виконує функцію музично-драматургічного координатора: забезпечує коректну вимову, інтонацію та звичайно – надає ладово-гармонічну підтримку. З практичної точки зору, інтерпретація речитативів вимагає від концертмейстера гнучкості фортепіанного супроводу, здатності реагувати та адаптувати акомпанемент відповідно до природності сценічного діалогу.

Після індивідуального опрацювання музичного матеріалу та речитативів центр ваги зміщується в бік ансамблевої репетиційної практики. Перші співанки проходять безпосередньо під керівництвом концертмейстера, який створює умови для початкової ансамблевої взаємодії: координує виконавців, контролює темпоритм, точність ансамблю. Варто зазначити, що співанки сприяють формуванню навичок слухової взаємодії, ансамблевого мислення та вміння чути партії партнерів. Водночас вони виховують у студентів ансамблеву відповідальність і розуміння власної партії як складової цілісної музично-сценічної структури. У роботі над оперою А. Сальєрі співанки під керівництвом концертмейстерів були організовані поетапно: окремо опрацьовувалися ансамблі жіночих і чоловічих персонажів, а згодом – спільні співанки за участю всіх виконавців. Врешті, така послідовність забезпечувала поступове ускладнення ансамблевих завдань, у результаті чого студенти вчилися сприймати свою партію як частину єдиної музично-драматургічної картини.

На етапі співанок під керівництвом диригента оперної студії концертмейстер постає в ролі інтерпретатора – наслідує звучанню оркестр в симфонічних номерах й клавесин в речитативах. Він відтворює диригентську концепцію, фактично дотримуючись принципу «читання за рукою диригента». Паралельно концертмейстер контролює рівень підготовки студентів, фіксує інтонаційні, ритмічні та ансамблеві неточності, визначає фрагменти, які потребують додаткового індивідуального допрацювання. На репетиціях цього етапу, концертмейстер – посередник між диригентом і солістами, адже він практично реалізує інтерпретаційні завдання відповідно до диригентських настанов і особливостей вокальної інтерпретації виконавців. У Харківській

оперній студії ХНУМ імені І. П. Котляревського співанки по опері А. Сальєрі проходили під керівництвом диригентки А. Шнирьової і стали етапом формування єдиної виконавської концепції та узгодження ансамблевого звучання між усіма учасниками постановки.

Мізансценічні репетиції – момент переходу від суто музичного опрацювання до сценічного руху. Тут взаємодія режисера й концертмейстера поєднує музичний і драматичний компоненти вистави. Елементи музичної складової твору – ритмічний малюнок, динамічні вказівки, артикуляція, образно-емоційний характер супроводу – стають орієнтирами для режисера. Саме на перетині музичного матеріалу й семантики слова народжується сценічний рух. Нерідко режисерські рішення вимагають коригування темпо-ритмічної організації окремих епізодів, яка в цьому контексті постає як узгодження музичного темпу зі сценічною дією. Під час постановки опери А. Сальєрі в Харківській оперній студії мізансценічні репетиції здійснювалися під керівництвом заслуженого діяча мистецтв України, театрального й оперного режисера А. Калояна. Співпраця з корифеєм театрального мистецтва дала студентам змогу на практиці засвоїти принципи підготовки вистави на рівні професійного оперного театру.

На оркестрових та оркестрово-сценічних репетиціях участь концертмейстера не завжди є обов'язковою й залежить від специфіки постановки. Однак у комічних операх віденського класицизму, зокрема у творі А. Сальєрі, концертмейстер виконує партію супроводу речитативів безпосередньо у складі оркестру. Для речитативного виконавства кінця XVIII століття властива відносна імпровізаційна свобода супроводу. Інтерпретація речитативів secco набуває ознак імпровізаційності, що в практиці концертмейстера виявляється у варіюванні гармонічного наповнення, акордової фактури та здійсненні модуляційних переходів у разі сценічних купюр.

Висновки. На основі аналізу авторського досвіду підготовки опери А. Сальєрі «Спочатку музика, потім слова» було систематизовано та детально охарактеризовано ключові практичні аспекти роботи концертмейстера оперної студії.

Дослідження відображає багатовекторність діяльності концертмейстера, адже кожен із етапів роботи над постановкою розкриває нові професійні завдання. Для студентів оперної студії концертмейстер постає творчим наставником, а в його обов'язки входять: теоретико-аналітичний розбір твору, організація репетицій, координація ансамблевої взаємодії виконавців під час співанок. Творча взаємодія концертмейстера зі студентами, режисером і диригентом стає фундаментом для побудови єдиної виконавської концепції.

Новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше узагальнено і систематизовано практичний концертмейстерський досвід постановки опери А. Сальєрі в Харківській оперній студії. Це дало змогу простежити методичні орієнтири, які можуть бути використані іншими оперними студіями.

Матеріали дослідження підтверджують, що ефективність постановки опери безпосередньо залежить від професійної та відповідальної роботи концертмейстера. Узагальнення цього досвіду відкриває ***перспективи*** для подальшого вивчення маловідомих оперних партитур та їх подальшого опрацювання в оперних студіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фекете О. В. Формування виконавської концепції музичного твору : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Харківський державний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2009. 206 с.

2. Філіппов О. О. Оперна студія: від учбових завдань до творчих інсайтів (на прикладі діяльності оперної студії Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової). *Музичне мистецтво і культура.* 2025. № 44. С. 447–458. DOI: 10.31723/2524-0447-2025-44-31.

3. Ніколаєвська Ю. В. Homo Interpretatus в музичному мистецтві XX – початку XXI століть : монографія / Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. Харків : Факт, 2020. 576 с.

4. Нікітська Є. С., Савченко Г. С. Концертне виконання опер у навчальному процесі: цілі, приклади, новації, перспективи: шляхи до майстерності. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. 2024. Вип. 70. С. 7–26. DOI: 10.34064/khnum1-70.01.

5. Тонкошкура О. Оперна студія Національної музичної академії України імені Петра Чайковського. Етапність звершень. *Сучасне мистецтво*. 2022. № 18. С. 267–276. DOI: 10.31500/2309-8813.18.2022.269742.

6. Шаповалова Л. В. Виконавська рефлексія як об'єкт інтерпретології. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. 2007. Вип. 21. С. 178–188.

7. Янко Ю. В. Виконавська інтерпретація опери у виставах оперної студії Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського наприкінці XX – початку XXI ст.: з нашої історії: опера як «studio». *Аспекти історичного музикознавства*. 2018. Вип. 14. С. 92–107. DOI: 10.34064/khnum2-14.07.

8. Counts J. Prima la musica poi le parole (First the music and then the word). *Utah Symphony* : веб-сайт. 2022. URL: https://utahsymphony.org/explore/2022/10/salieri-prima-la-musica-poi-le-parole-first-the-music-and-then-the-word/ (дата звернення: 17.05.2026).

9. Naxos Music Group. Antonio Salieri: Biography : веб-сайт. URL: https://www.naxos.com/Bio/Person/Antonio_Salieri/21143 (дата звернення: 01.05.2026).

10. Predota G. Antonio Salieri: Salieri at 200 – Celebrating Five Operatic Gems. *Interlude.hk* : веб-сайт. 2025. URL: https://interlude.hk/antonio-salieri-italian-classical-composer/ (дата звернення: 10.05.2026).

REFERENCES

1. Fekete O. V. (2009) Formuvannia vykonavskoi kontseptsii muzychnoho tvoru [Formation of the performance concept of a musical work]. Candidate's dissertation in Art Studies, specialty 17.00.03 "Musical Art". Kharkiv State University of Arts named after I. P. Kotliarevskyi, Kharkiv, 206 p. [in Ukrainian].

2. Filippov O. O. (2025) Operna studiia: vid uchbovykh zavdan do tvorchykh insaitiv (na prykladi diialnosti opernoi studii Odeskoi natsionalnoi muzychnoi akademii imeni A. V. Nezhdanovoi) [Opera studio: from educational tasks to creative insights (based on the activities of the opera studio of the Odesa National Music Academy named after A. V. Nezhdanova)]. *Muzychne mystetstvo i kultura*. No 44. 447–458. DOI: 10.31723/2524-0447-2025-44-31 [in Ukrainian].

3. Nikolaievska Yu. V. (2020) Homo Interpretatus v muzychnomu mystetstvi XX – pochatku XXI stolit [Homo Interpretatus in musical art of the 20th – early 21st centuries]. Monograph. Kharkiv: Fakt, 576 p. [in Ukrainian].

4. Nikitska Ye. S., Savchenko H. S. (2024) Kontsertne vykonannia oper u navchalnomu protsesi: tsili, pryklady, novatsii, perspektyvy: shliakhy do maisternosti [Concert performance of operas in the educational process: goals, examples, innovations, prospects: paths to mastery]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*. Issue 70. 7–26. DOI: 10.34064/khnum1-70.01 [in Ukrainian].

5. Tonkoshkura O. (2022). Operna studiia Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni Petra Chaikovskoho. Etapnist zvershen [The opera studio of the Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. Stages of achievements]. *Suchasne mystetstvo*. No 18. 267–276. DOI: 10.31500/2309-8813.18.2022.269742 [in Ukrainian].

6. Shapovalova L. V. (2007) Vykonavska refleksiia yak obiekt interpretolohii [Performance reflection as an object of interpretology]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*. Issue 21. 178–188. [in Ukrainian].

7. Yanko Yu. V. (2018) Vykonavska interpretatsiia opery u vystavakh opernoi studii Kharkivskoho natsionalnoho universytetu mystetstv imeni I. P. Kotliarevskoho naprykintsi XX – pochatku XXI st.: z nashoi istorii: opera yak "studio" [Performance interpretation of opera in productions of the opera studio of I. P. Kotliarevskyi Kharkiv National University of Arts at the end of the 20th – early 21st century: from our history: opera as "studio"]. *Aspekty istorychnoho muzykoznavstva*. Issue 14. 92–107. DOI: 10.34064/khnum2-14.07 [in Ukrainian].

8. Counts J. (2022) Prima la musica poi le parole (First the music and then the word). Utah Symphony : website. URL: https://utahsymphony.org/explore/2022/10/salieri-prima-la-musica-poi-le-parole-first-the-music-and-then-the-word/ (accessed May 17, 2026).

9. Naxos Music Group. (n.d.) Antonio Salieri: Biography : website. URL: https://www.naxos.com/Bio/Person/Antonio_Salieri/21143 (accessed May 1, 2026).

10. Predota G. (2025) Antonio Salieri: Salieri at 200 – Celebrating Five Operatic Gems. Interlude.hk : website. URL: https://interlude.hk/antonio-salieri-italian-classical-composer/ (accessed May 10, 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 03.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 78.086:821.161.2–3.09):78.071.1(477)+821.161.1–2.09
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-36

Галина БРАЖКО,
orcid.org/0009-0000-0949-3196,
аспірантка кафедри музичного мистецтва
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(Суми, Україна) brazhkogalina@icloud.com

ДРАМАТУРГІЧНІ ФУНКЦІЇ МУЗИКИ В СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ПОВІСТІ «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ» (НА ПРИКЛАДІ ПЛАСТИЧНОЇ ДРАМИ Д. НЕКРАСОВА ТА МУЗИКИ Є. ЗОЛОТУХІНА)

Стаття присвячена комплексному мистецтвознавчому аналізу трансформації ролі музичного компонента в сучасних сценічних прочитаннях повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків». У роботі досліджено еволюцію музичних рішень у контексті українського театрального процесу – від класичних балетних версій радянської доби та еталонної симфонічної партитури Мирослава Скорика до новітніх мультимедійних та пластичних драм останнього десятиліття. Актуальність дослідження зумовлена активними пошуками сучасним вітчизняним театром нових форм синтезу мистецтв, де музика перебирає на себе функцію головного носія семантичних кодів та основного інструменту смислотворення в умовах поступової децентралізації вербального тексту.

Окрему увагу в статті приділено детальному аналізу пластичної драми режисера Дмитра Некрасова (2025 р.) та концептуальної музичної партитури композитора Євгена Золотухіна. Виявлено, що звукове полотно розглянутої вистави ґрунтується на органічному поєднанні трьох функціонально-семантичних рівнів: складного електронного саунд-дизайну, що репрезентує містико-ритуальну сферу та простір підсвідомого; академічного звучання струнного оркестру, що втілює лірико-психологічну лінію взаємин героїв; та автентичного акапельного співу, що маркує етно-побутовий пласт і зв'язок із традицією. Вперше в науковий обіг вводиться опис системи тембральних лейтмотивів в даній постановці, де використання специфічних інструментальних тембрів (зокрема, експресивної електрогітари та остинатних електронних ритмів) виступає дієвим засобом індивідуалізації персонажів та замінює мовленнєву характеристику дійових осіб.

Доведено, що музична драматургія сучасних інтерпретацій твору вибудовується за принципом гострого контрастного зіставлення динамічно насичених сцен із періодами повної фонічної статики або застосуванням «ефекту вакууму» (абсолютної тиші), що надає сценічній дії ознак кінематографічності. Автор обґрунтовує, що використання звукових метафор дозволяє розкрити філософську глибину тексту М. Коцюбинського без прямого цитування літературного першоджерела. Зроблено узагальнюючий висновок, що в сучасних сценічних прочитаннях «Тіней забутих предків» музика остаточно трансформується з ілюстративного тла в автономну семантичну структуру, а творчий досвід Є. Золотухіна демонструє успішну модель переосмислення національних архетипів у поза часовому просторі.

Ключові слова: *музична драматургія, пластична драма, «Тіні забутих предків», Михайло Коцюбинський, Євген Золотухін, сучасний український театр, інтерпретація, сценічний синтез.*

Halyna BRAZHKO,
orcid.org/0009-0000-0949-3196,
Postgraduate Student at the Department of Musical Art
Sumy State Pedagogical University named after A.S.Makarenko
(Sumy, Ukraine) brazhkogalina@icloud.com

DRAMATURGICAL FUNCTIONS OF MUSIC IN MODERN INTERPRETATIONS OF THE NOVELLA "SHADOWS OF FORGOTTEN ANCESTORS" (CASE STUDY OF D. NEKRASOV'S PLASTIC DRAMA AND YE. ZOLOTUKHIN'S MUSIC)

The article is devoted to a comprehensive art history analysis of the transformation of the musical component's role in contemporary stage readings of Mykhailo Kotsiubynsky's novella «Shadows of Forgotten Ancestors.«The study explores the evolution of musical solutions within the context of the Ukrainian theatrical process – from classical ballet versions of the Soviet era and Myroslav Skoryk's canonical symphonic score to the latest multimedia and plastic dramas of the last decade. The relevance of the study is driven by the active search of the contemporary national theater for new forms of arts synthesis, where music assumes the function of the primary carrier of semantic codes and the main tool for meaning-making in the context of the gradual decentralization of the verbal text.

Special attention is paid to a detailed analysis of the plastic drama directed by Dmytro Nekrasov (2025) and the conceptual musical score by composer Yevhen Zolotukhin. It is revealed that the soundscape of the analyzed performance is based on an organic combination of three functional-semantic levels: complex electronic sound design representing the mystical-ritual sphere and the space of the subconscious; the academic sound of a string orchestra embodying the lyrical-psychological line of the characters' relationships; and authentic a cappella singing marking the ethno-household layer and the connection with tradition. For the first time in scientific discourse, the system of timbral leitmotivisme in this production is described, where the use of specific instrumental timbres (in particular, expressive electric guitar and ostinato electronic rhythms) serves as an effective means of character individualization and replaces the speech characteristics of the dramatis personae.

It is proved that the musical dramaturgy of modern interpretations of the work is built on the principle of sharp contrast, juxtaposing dynamically saturated scenes with periods of complete phonic stasis or the application of the «vacuum effect» (absolute silence), which lends the stage action cinematic qualities. The author argues that the use of sonic metaphors allows for the disclosure of the philosophical depth of M. Kotsiubynsky's modernist text without direct citation of the literary source. The generalizing conclusion is made that in modern stage readings of «Shadows of Forgotten Ancestors,» music is definitively transformed from an illustrative background into an autonomous semantic structure, and the creative experience of Ye. Zolotukhin demonstrates a successful model for reimagining national archetypes within a timeless space.

Key words: *musical dramaturgy, plastic drama, «Shadows of Forgotten Ancestors,«Mykhailo Kotsiubynsky, Yevhen Zolotukhin, contemporary Ukrainian theater, interpretation, scenic synthesis.*

Постановка проблеми. Трансформація сучасного театрального процесу в бік децентралізації вербального тексту зумовлює переосмислення ролі всіх складників вистави, серед яких музика посідає одне з ключових місць. У контексті постдраматичних тенденцій музичне оформлення перестає бути лише зовнішньою ілюстрацією чи емоційним тлом, перетворюючись на автономний смислотворчий фактор і дієвий елемент сценічної драматургії (Леман, 2013: 115). Проблема полягає в необхідності комплексного аналізу функціональної багатогранності музики, яка в сучасній драматичній виставі здатна структурувати сценічний час, моделювати підтекстові зв'язки та виступати головним медіатором між режисерським задумом і сприйняттям глядача (Бекіров, 2023: 16). Відтак, теоретичне обґрунтування механізмів інтеграції музичного ряду в структуру драматичної дії залишається актуальним завданням для мистецтвознавства.

Сучасний український театр характеризується активним пошуком нових форм синтезу мистецтв, де особливе місце посідає пластична драма (Белявська, 2022: 88). У цьому контексті переосмислення класичних сюжетів, зокрема повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», вимагає від композитора не просто створення фонового супроводу, а розробки цілісної звукової концепції, що здатна замінити вербальний текст. Музика Євгена Золотухіна до однойменної пластичної вистави постає як складний семантичний код, що не лише реконструює архаїчний світ Гуцульщини, а й вибудовує паралельну психологічну лінію розвитку персонажів.

Аналіз досліджень. Тема музики в драматичних виставах є предметом активного дослідження. Вона висвітлюється в українських наукових часописах та мистецьких виданнях, охоплюючи як історичні аспекти, так і сучасні експерименти. Ключові публікації:

«Роль музики в створенні атмосфери та підкресленні ключових моментів вистави на прикладі вистав Рівненського обласного академічного театру» (Актуальні питання гуманітарних наук): автор А. Курята на прикладі Рівненського драмтеатру аналізує музику як засіб семіотичного кодування та її вплив на емоційне сприйняття глядача (Курята, 2023: 41).

«Функції музики в драматичному театрі (на прикладі інсценізацій за творами М.Матіос)» (Актуальні питання культурології): автор Ірина Босак оглядає тенденції «музикалізації» театру на основі праць Г.-Т. Леманна та Е. Фішер-Ліхте, а також аналізує музичні рішення у виставах за творами М. Матіос (Босак, 2021: 112).

«Роль музики в українському драматичному театрі кінця XIX – початку XX ст.» (Українська музика): О. Білас досліджує, як побутова драма «зі співами й танцями» в театрі М. Старицького та театрі корифеїв допомагала зберігати національну ідентичність через народну пісню та обрядові коди (Білас, 2018: 45).

«Музичне рішення драматичної вистави»: Г. Фількевич пропонує методичні поради для режисерів, спираючись на аналіз понад 60 вистав та публікації в академічних виданнях (Фількевич, 2019).

«Особливості сучасної театральної музики: складові, функції та драматургія». Дана стаття Усеїна Бекірова аналізує роль музичного компонента в сучасному театрі, де музика перетворюється з фонового супроводу на повноцінний засіб вираження змісту та ідеї вистави. Автор детально розглядає складні зв'язки між музикою та теа-

тральною драматургією, акцентуючи на зміні її функцій у контексті новітніх режисерських підходів і технологій (Бекіров, 2023: 15).

Відтак ми бачимо, що питання значення музики в театрі неодноразово ставало об'єктом уваги мистецтвознавців, проте музична складова конкретних постановок пластичної драми останнього десятиліття, зокрема творчий доробок Є. Золотухіна, ще не отримали комплексного висвітлення в науковому дискурсі.

Мета статті полягає у визначенні специфіки взаємодії музичних та пластичних компонентів у виставі «Тіні забутих предків» на прикладі творчості Є. Золотухіна, а також у з'ясуванні змістового навантаження звукового простору постановки.

Виклад основного матеріалу. Повість «Тіні забутих предків», написана Михайлом Коцюбинським у 1911 році, є одним із найяскравіших шедеврів українського модернізму. Натхненний магічною атмосферою Гуцульщини, автор створив глибоко психологічну історію про трагічне кохання Івана та Марічки, чиї долі розгортаються на тлі прадавніх карпатських лісів та суворих родових звичаїв. Значення цієї повісті для нашої культури важко переоцінити, адже М. Коцюбинський перетворив локальну історію на універсальний символ національного духу. Автор відкрив для всього світу магічний всесвіт Карпат, де архаїчні традиції, язичницькі міфи та християнські вірування сплелися в єдине ціле. Це глибоке філософське дослідження того, як людина розчиняється в природі та стає частиною вічного колообігу життя і смерті.

У літературному плані твір став справжнім проривом, принісши в українську прозу витончений імпресіонізм, де кожне слово дихає кольорами та звуками гір. «Друге життя» повісті почалося в шістдесятих роках минулого століття завдяки екранізації Сергія Параджанова. Цей фільм прославив «поетичне кіно» на весь світ, а і став потужним інструментом політичного спротиву. Саме під час його прем'єри українська інтеліген-ція відкрито виступила проти радянських репресій, назавжди закарбувавши назву твору як символ боротьби за культурну та особисту свободу.

Зв'язок Михайла Коцюбинського з театром також був багатогранним: від особистого захоплення сценою в юності до сучасних експериментальних постановок його творів, що й сьогодні збирають повні зали. Письменник був справжнім естетом і палким шанувальником театрального мистецтва. У молоді роки він сам із задоволенням брав участь в аматорських виставах, а ставши відомим автором, ніколи не пропускав нагоди відвідати театр у містах, куди приїздив. М. Коцюбинський був не просто глядачем, а суворим критиком. Він щиро любив театр Марка Кропивницького та Миколи Садовського, проте відчував, що українська сцена того часу застрягла в «етнографізмі» та побутовщині (так званих «горілчано-шароварних» п'єсах). А він мріяв про театр інтелектуальний, який би не лише розважав чи розчулював, а змушував думати (Стринаглюк, 2025: 102). Його листування з акторами свідчить про те, що він шукав у грі «психологічну правду». Коли він бачив Марію Заньковецьку, він бачив не акторку, а живу трагедію душі, що повністю збігалося з його літературним методом (Черкашина-Губаренко, 2012: 54).

Таким чином, театр для Коцюбинського був не просто розвагою, а ідеальним дзеркалом для його імпресіоністичного бачення світу. Він не писав драм, але сама його проза настільки насичена дією духу, що сцена досі намагається наздогнати її глибину.

Сучасні театральні інтерпретації творів Михайла Коцюбинського відзначаються відмовою від побутовізму на користь візуальних метафор, пластики та глибокого психологізму (Стринаглюк, 2025: 105). Наведемо приклади найбільш значущих і відомих:

«Intermezzo» (Національний театр імені Івана Франка). Вистава режисерки Вероніки Літкевич (прем'єра – травень 2024 року) стала однією з найбільш обговорюваних подій сезону. Постановка поєднує три новели автора («Intermezzo», «Цвіт яблуні», «Що записано в книгу життя») через образ оповідача-космонавта, що підкреслює тему космічної самотності та «втоми від людей».

«Коцюбинський. З глибини» (Національна опера України). Драматичний етюд режисера Станіслава Іванова (прем'єра – жовтень 2024 року), заснований на новелі «Сон». Вистава фокусується на «засмоктуванні побутом» і втраті мрій у стосунках чоловіка та жінки. Режисер створив нові сцени для заповнення відсутності діалогів у прозі, намагаючись зберегти дух Коцюбинського. Проєкт вважається сміливим експериментом для опери, що віддзеркалює сучасні психологічні реалії через класичний текст.

Історія сценічних втілень повісті «Тіні забутих предків» охоплює понад шістдесят років – від класичних балетів радянської доби до сучасних пластичних драм та етно-містерій.

Перші спроби перенести магію Карпат на сцену відбулися через балетне мистецтво, де мова танцю найкраще пасувала до музикальної прози Коцюбинського.

Львівська опера (1960): Перша балетна версія (балетмейстер Тамара Рамонова, лібрето Флоріана Коцюбинського та Наталії Скорульської). Вистава мала побутово-пантомімічний характер, що дещо спрощувало містичну глибину оригіналу.

Київська опера (1963): Редакція Наталії Скорульської, яка прагнула точніше передати поетичну атмосферу та філософський зміст повісті.

Рівненський драмтеатр (режисер Ігор Борис): Постановка, яка зосереджувалася на безсмертному дусі народу та конфлікті між мрією і дійсністю.

Знакові сучасні вистави:

Одеський театр ім. В. Василька (режисер Іван Уривський). Прем'єра: 7 травня 2015 року. Вистава йде у форматі «глядач на сцені», що створює інтимну атмосферу. Це музично-пластичне дійство з мінімалістичною сценографією, де головними є метафори та спадковість поколінь. Вистава стала візитівкою театру і вже понад 10 років збирає аншлаги.

Львівська національна опера (балет Івана Небесного). Прем'єра: Грудень 2023 року. Неокласична хореографія Артема Шошина та постмодерністська сценографія Арвідаса Буйнаускаса є специфічною і унікальною характеристикою вистави. Родзинкою є живий хор, що виконує автентичні гуцульські колядки та голосіння безпосередньо під час балету.

Київський театр «Берегиня» (режисерка Тетяна Матасова). Це містична містерія режисерки Тетяни Матасової, де особливий акцент зроблено на автентиці. Вистава наповнена живим звуком народних інструментів та фольклорними обрядами.

Вважаємо за необхідне окремо охарактеризувати музику до вистав за мотивами «Тіней забутих предків», яка завжди є самостійним персонажем, адже сам текст Коцюбинського переповнений звуками: від «голосу» гір до ритуальних голосінь. Автор вписав у текст звуки трембіт, флояр та церковних дзвонів. Сучасні театри використовують це для створення вистав, де живий звук є повноцінним персонажем, що диктує ритм усій постановці. Режисери та композитори використовують різні підходи – від суворої автентики до сучасного електронного саунду.

У постановці театру «Берегиня» музика є основою вистави. Глядачі чують живі трембіти, звуки яких пронизують простір, створюючи відчуття перебування високо в горах. Використовуються автентичні інструменти – флояри, дримби та бубни. Особливу роль відіграють народні пісні, колядки та плачі (голосіння), які виконуються акторами вживу. Музичне оформлення тут – це спосіб занурити глядача в магічне коло гуцульського обряду.

У постановці Івана Уривського для Одеського театру ім. В. Василька, музика не просто ілюструє дію, а створює напружену, майже трансову атмосферу (Уривський, 2023: 22). Це суміш етнічних мотивів та сучасного ембієнту. Звукове полотно допомагає підкреслити містичність Нявки та внутрішні переживання Івана. Музика тут часто працює на контрасті: тиша в найдраматичніші моменти змінюється потужним звуковим «вибухом», що символізує фатум і неминучість трагедії.

Для балету 2023 року у Львівській опері композитор Іван Небесний написав масштабне музичне полотно, яке поєднує класичний оркестр із фольклорними елементами (Небесний, 2024: 33). Композитор інтегрував у симфонічну партитуру звучання народних інструментів. Унікальність музичного рішення полягає в залученні хору, який співає акапела гуцульські мотиви прямо на сцені. Це створює неймовірний ефект присутності «духів предків».

Неможливо також ігнорувати вплив Мирослава Скорика, який написав музику до фільму Параджанова (Скорик, 1987: 85). Його геніальна партитура стала еталоном. Багато сучасних театрів використовують або цитують його лейтмотиви, щоб викликати в глядача стійку асоціацію з кінокласикою.

Постановка Дмитра Некрасова представляє радикальне переосмислення «Тіней забутих предків» майже без слів. Прем'єра відбулась 28 березня 2025 року. Це масштабна пластична драма на одну дію. Час дії перенесено в «невизначене майбутнє», що додає сюжету космічної таємничості та підкреслює позачасовість архетипів. Сюжет передається через рух, світло та ритм. Це «простір архетипів», де замість мови героїв говорять тіло та музика. Акцент зроблено на перкусії та глибоких басах, що диктують темп рухам акторів. Електронні звуки допомагають перенести дію в позачасовий простір, де міф про кохання стає актуальним для будь-якої епохи.

Музичне полотно вистави характеризується високим ступенем щільності та майже безперервною тривалістю звукового потоку, що створює цілісну атмосферу протягом усієї дії. Винятком у цій структурі виступають лише невеликі розмовні сцени, реалізовані у звуковому вакуумі. Використання прийому абсолютної тиші в ці моменти не лише забезпечує максимальну концентрацію глядацької уваги на змісті діалогів, а й формує специфічний ефект містичної ірреальності й застиглості часопростору, що особливо виразно контрастує із загальною звуковою насиченістю вистави (Побережна, Щериця, 2007: 120).

Цілісну музичну картину постановки можна диференціювати на три основні пласти за принципом інструментування та функціонально-семантичного навантаження. Містичні та драматичні сцени репрезентовані засобами електронного саунд-дизайну, у них домінування гострих, остинатно-повторюваних ритмічних структур моделює атмосферу ритуальності, відтворюючи архетипні механізми магічних обрядів та заклинань. На противагу їм, лірична лінія взаємин головних героїв розкривається через класичне звучання струнного оркестру, де прозора фактура та експресі мелодичні звороти підкреслюють психологічну глибину та емоційну делікатність образів. Побутовий же пласт вистави, зокрема сцени весілля та поховання, ґрунтується на автентичному акапельному співі хору, який динамічно змінює виконавську манеру та настрій відповідно до драматургічних поворотів сюжету, органічно поєднуючи обрядову традицію із сучасним сценічним контекстом.

Особливе значення в структурі вистави має система тембральних лейтмотивів, що слугує засобом індивідуалізації та психологічної характеристики персонажів (Шип, 2004: 58). Поява Юри незмінно маркується нервовою, експресивною фактурою електрогітари, тоді як образ Палагни асоціюється з інтенсивними електронними ритмами, що підкреслюють деструктивну енергію та приземленість персонажа. На противагу цьому, внутрішній світ Івана, його рефлексія та трагічні переживання знаходять відображення в камерному звучанні струнної групи, де елегійні мелодичні лінії та приглушена динаміка підкреслюють духовну відстороненість та самотність героя. Таке закріплення певних тембральних комплексів за дійовими особами дозволяє побудувати чітку звукову ієрархію та поглибити конфлікт між персонажами на суто аудіальному рівні.

Музична драматургія вистави вибудовується на основі принципу контрастного зіставлення, що забезпечує динамічну рельєфність сценічної дії. Структурна організація звукового простору передбачає почергову зміну ритмічно насичених, експресивних фрагментів періодами повної фонічної статики або застосуванням методу сонорного педалювання (тривалого протяжного звуку). Екзистенційна напруга твору підкреслюється також через тембральну антитезу: поєднання інтенсивного, енергетично зарядженого хорового співу в супроводі перкусії з тендітною, прозорою фактурою та елегійним звучанням струнного квартету. Такий підхід дозволяє композитору не лише структурувати часопростір вистави, а й загострити конфлікт між стихійно-обрядовим та камерно-ліричним началами (Черкашина-Губаренко, 2012: 210).

Окремої уваги заслуговують фрагменти, у яких музика трансформується у сферу акцентного саунд-дизайну та специфічних звукових ефектів. Зокрема, використання прийому низькочастотного сонорного педалювання в сцені загибелі Марічки стає інструментом емоційного тиску, моделюючи стан тривожного очікування та трагізму. Натомість експозиційний розділ вистави, побудований на хаотичних ритмічних структурах, занурює глядача в ірреальну атмосферу страху та містики. Застосування подібних режисерських та композиторських рішень надає сценічній дії ознак кінематографічності, де семантична насиченість звукового простору дозволяє повноцінно розкрити змістові коди твору, нівелюючи потребу у вербальній комунікації (Уривський, 2023: 25)

З огляду на жанрову специфіку пластичної драми, музичний складник перебирає на себе домінантну семантичну функцію, трансформуючись у головний інструмент передачі концептуальних смислів, позбавлених словесного вираження. Яскравим прикладом такої смислової інверсії є сцена весілля: акапельний спів хору, що формально відтворює стилістику святкової пісні, через надмірну монотонність та тривалу реплікацію одноманітних структур набуває ознак агресивної нав'язливості. Таке композиційне рішення створює виразну звукову метафору, що корелює з атмосферою вимушеності шлюбу та нещирості гостей, підкреслюючи штучність і внутрішню напруженість удаваного свята.

Таким чином музичне полотно пластичної драми «Тіні забутих предків» у постановці Дмитра Некрасова постає цілісною семантичною структурою, яка в умовах відсутності вербального тексту перебирає на себе роль головного носія смислів та ключового чинника драматургії. Завдяки майстерному поєднанню електронного саунд-дизайну, класичного струнного звучання та автентичного фольклору, композитору Євгену Золотухіну вдається побудувати багатовимірний позачасовий простір, де архаїчні архетипи взаємодіють із футуристичною атмосферою. Система тембральних лейтмотивів та використання звукових метафор забезпечують глибоку психологічну характеристику персонажів і загострюють конфлікт між ліричним та стихійно-обрядовим началами. Зрештою, акцент на ритмічній насиченості та кінематографічних звукових ефектах перетворює музику на автономну мову, що дозволяє радикально переосмислити класичний сюжет через призму сучасного пластичного мистецтва.

Висновки. Дослідження музичної концепції пластичної драми «Тіні забутих предків» у постановці Дмитра Некрасова дозволяє констатувати появу нового етапу в осмисленні спадщини М. Коцюбинського на сучасній сцені. Встановлено, що відмова від вербального тексту на користь пластики та звуку відповідає внутрішній природі прози Коцюбинського, яка за своєю сутністю є глибоко музикальною та імпресіоністичною (Стринаглюк, 2025: 104). Перенесення дії в «невизначене майбутнє» не руйнує архаїку твору, а навпаки – підкреслює позачасовість його архетипів, роблячи гуцульський міф актуальним для сучасної епохи. Аналіз творчого доробку Євгена Золотухіна свідчить про створення складної семантичної системи, де музика виступає головним медіатором смислів. Завдяки диференціації музичного полотна на три функціональні пласти (електронний саунд-дизайн, струнна лірика та акапельний фольклор) досягається високий ступінь художнього синтезу, що дозволяє передати як містичну атмосферу ритуалу, так і інтимну психологічну правду персонажів. Доведено, що використання системи тембральних лейтмотивів та прийомів контрастної драматургії (зіставлення звукової насиченості з «ефектом вакууму») забезпечує виставі ознаки кінематографічності. Це перетворює аудіальний простір на автономну дійову силу, здатну моделювати підтексти та емоційно керувати глядацьким сприйняттям без допомоги слова (Уривський, 2023).

Отже, музичне рішення вистави є не просто ілюстративним супроводом, а цілісною концептуальною структурою, що забезпечує «друге життя» класичному сюжету в межах новітніх театральних технологій і режисерських підходів. Такий досвід є вагомим внеском у розвиток сучасного українського мистецтвознавства та розширює горизонти інтерпретації національної класики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бекіров У. Р. Особливості сучасної театральної музики: складові, функції та драматургія. *Мистецтвознавчі записки.* 2023. Вип. 42. С. 15–21.
2. Белявська С. П. Пластична драма як синтетичний вид мистецтва в сучасному театральному просторі. *Культура й сучасність.* 2022. № 1. С. 88–93.
3. Білас О. Л. Роль музики в українському драматичному театрі кінця XIX – початку XX ст. *Українська музика*. 2018. № 3 (29). С. 45–52.
4. Босак І. В. Функції музики в драматичному театрі (на прикладі інсценізацій за творами М. Матіос). *Актуальні питання культурології.* 2021. Вип. 21. С. 112–117.
5. Коцюбинський М. М. Тіні забутих предків : повість. Київ : Знання, 2014. 158 с.
6. Курята А. В. Роль музики в створенні атмосфери та підкресленні ключових моментів вистави (на прикладі вистав Рівненського обласного академічного театру). *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 60, т. 2. С. 41–46.
7. Леман Г.-Т. Постдраматичний театр / пер. з нім. М. Скуратової. Київ : Медуза, 2013. 288 с.
8. Небесний І. В. Специфіка використання автентичного фольклору в сучасному балетному жанрі. *Музикознавча думка.* 2024. № 1. С. 33–40.
9. Побережна Г. І., Щериця Т. В. Музична психологія : підручник. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2007. 352 с.
10. Скорик М. М. Проблеми сучасної музичної мови. Київ : Музична Україна, 1987. 160 с.
11. Стринаглюк Л. В. Еволюція сценічних прочитань прози Михайла Коцюбинського: від побутовізму до метафори. *Мистецтвознавство України.* 2025. № 25. С. 102–110.
12. Уривський І. С. Творення візуальної метафори в сучасному театральному просторі. *Театральне мистецтво.* 2023. № 4. С. 22–29.
13. Фількевич Г. М. Музичне рішення драматичної вистави: методичні рекомендації. Київ : НАКККіМ, 2019. 48 с.
14. Черкашина-Губаренко М. Р. Театральні діалоги: дослідження, есеї, розмисли. Київ : Музична Україна, 2012. 544 с.
15. Шип С. В. Музична форма від А до Я: термінологічний словник. Київ : Музична Україна, 2004. 176 с.

REFERENCES

1. Bekirov U. R. (2023) Osoblyvosti suchasnoi teatralnoi muzyky: skladovi, funktsii ta dramaturhiia [Features of modern theatrical music: components, functions, and dramaturgy]. *Mystetstvoznavchi zapysky*. Vyp. 42. 15–21. [in Ukrainian].
2. Beliavska S. P. (2022) Plastychna drama yak syntetychnyi vyd mystetstva v suchasnomu teatralnomu prostori [Plastic drama as a synthetic art form in the modern theatrical space]. *Kultura y suchasnist*. № 1. 88–93. [in Ukrainian].
3. Bilas O. L. (2018) Rol muzyky v ukrainskomu dramatychnomu teatri kintsia XIX – pochatku XX st. [The role of music in the Ukrainian dramatic theater of the late 19th and early 20th centuries]. *Ukrainska muzyka*. 2018. № 3 (29). 45–52. [in Ukrainian].
4. Bosak I. V. (2021) Funktsii muzyky v dramatychnomu teatri (na prykladi instsenizatsii za tvoramy M. Matios) [Functions of music in dramatic theater (based on stage adaptations of works by M. Matios)]. *Aktualni pytannia kulturolohii.* Vyp. 21. 112–117. [in Ukrainian].

5. Kotsiubynskyi M. M. (2014) Tini zabutykh predkiv: povist [Shadows of Forgotten Ancestors: a novella]. Kyiv : Znannia. 158 s. [in Ukrainian].
6. Kuriata A. V. (2023) Rol muzyky v stvorenni atmosfery ta pidkreslenni kliuchovykh momentiv vystavy (na prykladi vystav Rivnenskoho oblasnoho akademichnoho teatru) [The role of music in creating atmosphere and highlighting key moments of the performance (case study of Rivne Regional Academic Theater)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk.* Vyp. 60, t. 2. 41–46. [in Ukrainian].
7. Leman H.-T. (2013) Postdramatychnyi teatr / per. z nim. M. Skuratovoi [Postdramatic Theatre]. Kyiv : Meduza. 288 s. [in Ukrainian].
8. Nebesnyi I. V. (2024) Spetsyfika vykorystannia avtentychnoho folkloru v suchasnomu baletnomu zhanri [Specifics of using authentic folklore in the modern ballet genre]. *Muzykoznavcha dumka.* №1. 33–40. [in Ukrainian].
9. Poberezhna H. I., Shcherytsia T. V. (2007) Muzychna psykholohiia: pidruchnyk [Musical psychology: textbook]. Kyiv : NMAU im. P. I. Chaikovskoho. 352 s. [in Ukrainian].
10. Skoryk M. M. (1987) Problemy suchasnoi muzychnoi movy. [Problems of modern musical language]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 160 s. [in Ukrainian].
11. Strynahliuk L. V. (2025) Evoliutsiia stsenichnykh prochytan prozy Mykhaila Kotsiubynskoho: vid pobutovizmu do metafory [Evolution of stage interpretations of Mykhailo Kotsiubynsky's prose: from everyday life to metaphor]. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy*. №25. 102–110. [in Ukrainian].
12. Uryvskyi I. S. (2023) Tvorennia vizualnoi metafory v suchasnomu teatralnomu prostori [Creation of visual metaphor in the modern theatrical space]. *Teatralne mystetstvo*. №4. 22–29. [in Ukrainian].
13. Filkevych H. M. (2019) Muzychne rishennia dramatychnoi vystavy: metodychni rekomendatsii [Musical solution of a dramatic performance: methodological recommendations]. Kyiv : NAKKKiM, 2019. 48 s. [in Ukrainian].
14. Cherkashyna-Hubarenko M. R. (2012) Teatralni dialohy: doslidzhennia, esei, rozmysly [Theatrical dialogues: research, essays, reflections]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 544 s. [in Ukrainian].
15. Shyp S. V. (2004) Muzychna forma vid A do Ya: terminolohichnyi slovnyk [Musical form from A to Z: a terminological dictionary]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 176 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 781.65.071.2Джаррет:78.036.9
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-37

Дмитро ГАРКАВЕНКО,
orcid.org/0009-0009-2755-8243
викладач кафедри музикознавства та музичної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) d.harkavenko@kubg.edu.ua

МИСЛЕННЯ В ІМПРОВІЗАЦІЇ: ПРОСТІР ЯК СТРУКТУРНИЙ ПРИНЦИП В ТВОРЧОСТІ КІТА ДЖАРРЕТА

Стаття присвячена дослідженню специфіки імпровізаційного мислення у творчості Кіта Джаррета крізь призму категорії музичного простору як структурного принципу організації музичного матеріалу. У центрі уваги перебуває проблема осмислення музичного простору не як нейтрального акустичного середовища або статичної умови виконання, а як динамічної процесуальної системи, що формується безпосередньо у момент звучання та визначає логіку музичного розвитку. ***Актуальність дослідження*** *зумовлена необхідністю розширення методологічних підходів до аналізу імпровізаційної музики, яка не може бути повною мірою пояснена засобами традиційного структурного музикознавства, орієнтованого передусім на аналіз завершеного нотного тексту. Особливого значення ця проблема набуває у контексті джазової практики другої половини XX століття, де музична форма часто постає як результат спонтанного творчого процесу, що розгортається в реальному часі.* ***Метою дослідження*** *є виявлення особливостей імпровізаційного мислення Кіта Джаррета та з'ясування ролі музичного простору як одного з провідних структурних принципів його сольної творчості. Особливу увагу приділено аналізу взаємозв'язку між слуханням, музичним часом, паузою, регістровою організацією, фактурною щільністю та принципами формотворення у процесі імпровізації.* ***Методологічною основою дослідження*** *є поєднання музикознавчого аналізу з феноменологічним підходом, а також залучення концепцій музичного часу і простору, представлених у працях Едмунда Гуссерля, Моріса Мерло-Понті та Романа Інгардена. У результаті дослідження встановлено, що імпровізаційне мислення Кіта Джаррета ґрунтується на принципі відкритої форми, у якій музична структура не задається наперед, а виникає в процесі взаємодії слухання, виконавської інтуїції та миттєвого реагування на звуковий контекст. Простір у його сольних імпровізаціях реалізується як багаторівнева система взаємодії стабільних і змінних параметрів звучання, що формується через співвідношення регістрів, динамічних контрастів, остинатних структур, пауз і темпоритмічної організації матеріалу.* ***Наукова новизна дослідження*** *полягає в осмисленні музичного простору у творчості Кіта Джаррета як структурного принципу імпровізаційного мислення та чинника формотворення. Запропоновано підхід до аналізу сольної імпровізації, у якому музичний простір трактується як процесуальна система взаємодії слухання, паузи, фактури, регістрової організації та музичного часу, що формується в момент виконання.* ***Висновки****. Музичний простір у творчості Кіта Джаррета виконує не лише акустичну чи декоративну функцію, а постає активним чинником формотворення, що забезпечує цілісність і динаміку імпровізаційного процесу, перетворюючи музичне мислення на процес конструювання форми в реальному часі.*

Ключові слова: *імпровізаційне мислення, музичний простір, Кіт Джаррет, джазова імпровізація, музичний час, музична форма.*

Dmytro HARKAVENKO,
orcid.org/0009-0009-2755-8243
Lecturer at the Department of Musicology and Music Education
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) d.harkavenko@kubg.edu.ua

THINKING IN IMPROVISATION: SPACE AS A STRUCTURAL PRINCIPLE IN KEITH JARRETT'S WORK

The article is devoted to the study of the specifics of improvisational thinking in Keith Jarrett's work through the prism of the category of musical space as a structural principle of organizing musical material. The focus is placed on the problem of understanding musical space not as a neutral acoustic environment or a static condition of performance, but as a dynamic procedural system formed directly in the moment of sounding and determining the logic of musical development. The relevance of the study is due to the expansion of methodological approaches to the analysis of improvisational music, which cannot be fully explained using the traditional structural musicology, focused primarily on the analysis of the completed musical text. This issue acquires particular significance in the context of jazz practice in the second half of the twentieth century, where musical form often emerges as the result of a spontaneous creative process unfolding in real time.

The purpose of the research *is to identify the peculiarities of Keith Jarrett's improvisational thinking and to clarify the role of musical space as one of the leading structural principles of his solo work. Particular attention is devoted to the analysis of the interrelationship between listening, musical time, silence, register organization, textural density, and the principles of form-building in the process of improvisation.* ***The methodological basis of the research*** *combines musicological analysis with a phenomenological approach, as well as concepts of musical time and space presented in the works of Edmund Husserl, Maurice Merleau-Ponty, and Roman Ingarden. The results of the study demonstrate that Keith Jarrett's improvisational thinking is based on the principle of an open form, in which musical structure is not predetermined, but begins in the process of interaction of hearing, performing intuition, and instant response to the sound context. Space in his solo improvisations is realized as a multi-level system of interaction between stable and variable parameters of sound, formed through a set of registers, dynamic contrasts, ostinato structures, pauses, and the temporhythmic organization of musical material.* ***The scientific novelty of the research*** *lies in the conceptualization of musical space in Keith Jarrett's work as a structural principle of improvisational thinking and a factor of form-building. An approach to the analysis of solo improvisation is proposed, in which musical space is interpreted as a procedural system of interaction among listening, pause, texture, register organization, and musical time, formed at the moment of performance.* ***Conclusions.*** *Musical space in Keith Jarrett's work performs not only an acoustic or decorative function, but becomes an active factor of form-building, ensuring the integrity and dynamics of the improvisational process, transforming musical thinking into a process of constructing form in real time.*

Key words: *improvisational thinking, musical space, Keith Jarrett, jazz improvisation, musical time, musical form.*

Постановка проблеми. Категорія музичного простору в сучасному музикознавстві виходить за межі його розуміння як фізичного акустичного середовища. У гуманітарних дослідженнях він розглядається як динамічна структура взаємодії між звуковими подіями та свідомістю слухача. У цьому контексті музичний простір постає як феномен, що формується не лише акустичними параметрами звучання, але й особливостями його сприйняття, інтерпретації та переживання.

Аналіз досліджень. У феноменологічній традиції, представниками якої є Едмунт Гуссерль (Edmund Husserl) та Моріс Мерло-Понті (Maurice Merleau-Ponty), проблематика часу і просторовості розглядається як фундаментальна характеристика людського досвіду, що формує умови сприйняття мистецтва, зокрема музики.

Едмунт Гуссерль у своїх дослідженнях звертав увагу на те, що наше переживання часу не складається з окремих, ізольованих миттєвостей. Слухаючи музику, ми постійно утримуємо в собі відлуння щойно почутого і водночас ніби простягаємося назустріч наступному звуку. Саме тому мелодія сприймається як єдине ціле, а не як сукупність окремих нот (Husserl, 1991: 34–52). У такому ракурсі музичний простір можна розуміти не як зовнішню акустичну данність, а як особливий спосіб перебування в музиці, що народжується у взаємодії пам'яті, уваги та очікування.

Додаткове значення для розуміння музичного твору має концепція Романа Інгардена (Roman Ingarden), згідно з якою музичний твір є багаторівневою онтологічною структурою, що не зводиться ані до нотного запису, ані до окремого виконавського акту. У межах цієї концепції твір існує як інтенціональний об'єкт, який актуалізується лише у процесі виконавської реалізації та слухацького сприйняття, тобто в конкретних актах звучання. Саме тому музичний твір набуває процесуального характеру, оскільки його повноцінне буття розгортається у часі та залежить від кожного конкретного виконання.

Р. Інгарден розрізняє кілька рівнів організації музичного твору – від звукового шару до структур смислової організації, які існують як потенційні, але не повністю актуалізовані в нотному тексті. У результаті кожне виконання не є простим відтворенням, а є актуалізацією певних можливостей, закладених у творі, як в структурі. Таким чином, ідентичність музичного твору зберігається не як фіксована даність, а як відносна єдність у множинності його виконавських реалізацій. (Ingarden, 1986: 10).

Узагальнюючи наведені підходи, можна зазначити, що музичний простір у сучасному гуманітарному та музикознавчому мисленні розуміється не як статичне акустичне середовище, а як процес, що виникає у момент слухання і виконання музики.

У такому ракурсі музичний простір можна розуміти як результат взаємодії між виконавцем, матеріалом і слухацьким сприйняттям - як щось, що постійно формується і змінюється в процесі звучання. Саме тому важливим стає не лише опис того, як влаштована ця структура, а й те, як вона створюється в реальному часі музичної практики. Це безпосередньо підводить до проблеми імпровізаційного мислення, яке найбільш виразно проявляється у творчості Кіта Джаррета, де музичний простір не передує виконанню, а народжується разом із ним.

Мета статті – виявити особливості імпровізаційного мислення Кіта Джаррета, визначити роль музичного простору в його композиціях, як одного з провідних структурних принципів.

Завдання дослідження – розкрити теоретичні підходи до осмислення категорії музичного простору в сучасному музикознавстві та феноменологічній традиції, охарактеризувати специфіку імпровізаційного мислення Кіта Джаррета в контексті формотворчих процесів у джазовій практиці, визначити особливості функціонування музичного простору як динамічної системи взаємодії звукових параметрів у сольних імпровізаціях Кіта Джаррета.

Методологія статті. У дослідженні використано метод музикознавчого аналізу, спрямований на виявлення особливостей імпровізаційного мислення Кіта Джаррета, зокрема ролі паузи, фактурної щільності, регістрової організації, остинатних структур і темпоритмічної взаємодії у процесі формотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема музичного простору та імпровізаційного мислення є однією з ключових у сучасному музикознавстві, особливо в контексті джазової практики другої половини XX століття. У центрі уваги опиняється не лише аналіз завершених звукових структур, а й процес їхнього становлення в реальному часі виконання. Музичний твір у такому підході розглядається не як фіксований об'єкт, а як подія, що розгортається в часі та просторі взаємодії між виконавцями, слухачем і акустичним середовищем. Імпровізація постає як форма мислення, у якій музикант не відтворює заздалегідь визначену модель, а безпосередньо конструює музичну тканину в момент звучання, спираючись на слухову пам'ять, інтуїцію та миттєву реакцію на контекст.

Варто зауважити, що свобода оперування звуковими структурами в імпровізаційному процесі не є суто інтуїтивним актом; вона базується на глибокому засвоєнні фундаментальних закономірностей музичної мови. Попередні дослідження автора, спрямовані на вивчення ладогармонічного підґрунтя джазового виконавства, доводять, що технологічна гнучкість є першоосновою художньої свідомості. Зокрема, розглядаючи еволюцію мислення музиканта, ми зазначали, що «ладогармонічне мислення поєднує аналітичну свідомість із внутрішнім слухом, формуючи індивідуальний стиль виконавця... Поєднання слухового досвіду з теоретичним аналізом сприяє розвитку інтелектуальної гнучкості музиканта» (Гаркавенко, 2026: 13).

Таким чином, інтелектуальна та творча свобода, сформована на базі ладогармонічних моделей, стає тією необхідною платформою, яка дозволяє виконавцю вийти за межі суто технологічного оперування звуковисотною системою. В імпровізаційній практиці другої половини XX століття – і найяскравіше у сольних виступах Кіта Джаррета – ця свобода переростає у здатність моделювати масштабніші категорії: звуковий простір і процесуальний час. Маючи міцний внутрішній ладогармонічний слух, виконавець отримує можливість фокусуватися не на виборі «правильних» нот, а на конструюванні самої архітектоніки музичного простору, де активну композиційну роль починають відігравати пауза, фактурна щільність та динамічний рельєф.

У цьому сенсі музичний простір набуває динамічного характеру: він не є нейтральною «сценою», а стає активним чинником формування музичної форми. Взаємодія тембру, паузи, ритмічної енергії та гармонічного руху створює багатовимірне поле смислів, яке постійно змінюється. Відтак аналіз імпровізаційної музики потребує зміщення фокусу з нотного тексту на процесуальність, взаємодію та моментальність музичного висловлювання, що суттєво розширює методологічні межі традиційного музикознавства.

Особливого значення категорія простору набуває в імпровізаційній музиці, де музична форма не є остаточно визначеною до моменту виконання. У таких умовах простір стає не лише середовищем розгортання музичного матеріалу, а й одним із механізмів формотворення. Розвиток музичної думки відбувається через послідовне освоєння звукового простору, створення зон напруження та розрядження, чергування насичених і розріджених фрагментів музичної тканини.

Таким чином, імпровізація може бути осмислена як специфічна форма просторового мислення, де кожне звукове рішення визначається попереднім контекстом і водночас відкриває нові можливості подальшого розвитку. Виконавець постає не лише як інтерпретатор, а як співтворець простору, який у реальному часі організовує звукову перспективу, баланс щільності й прозорості фактури, а також напрямок музичного руху. Відтак музичний простір набуває характеру динамічної системи координат, у якій смисл формується не стільки через тематичну стабільність, скільки через процесуальність, взаємодію та непередбачуваність розгортання музичної події. Музичний простір постає як процесуальна структура, що конструюється у реальному часі виконання.

Враховуючи вищевикладене, якщо розглядати простір у творчості Кіта Джаррета, його слід розуміти не як нейтральну «сцену» розгортання імпровізації, а як активний структурний чинник, що формується через взаємодію виконавця зі звучан-

ням, яке вже відбулося. Кожен новий музичний жест у такій системі визначається не лише внутрішньою логікою розвитку, але й акустичними наслідками попередніх рішень, що створює ефект постійного переналаштування музичної тканини.

Важливо, що в цьому процесі музичний простір не має фіксованого або самодостатнього характеру, а формується як система взаємозв'язків між різними параметрами звучання. Йдеться про співвідношення між регістрами, щільністю фактури, динамічними градаціями та темпоритмічною організацією матеріалу. Саме взаємодія цих параметрів створює відчуття просторовості музичного розгортання, де кожен елемент набуває значення у відношенні до інших.

У такому розумінні простір не є «контейнером» для звуку, а виникає як результат постійного балансування між напруженням і розрядженням, щільністю і прозорістю фактури, високими та низькими регістрами. Зміна будь-якого з цих параметрів автоматично змінює сприйняття просторової глибини музичного тексту. Саме ця взаємозалежність створює характерне для сольних імпровізацій Кіта Джаррета відчуття об'ємності та багатовимірності звучання, яке не зводиться до фізичної акустики, а формується в процесі слухового сприйняття.

Імпровізаційне мислення Кіта Джаррета характеризується насамперед здатністю формувати музичну форму безпосередньо в процесі виконання. На відміну від композиційної практики, де форма передує звучанню як заздалегідь визначена структура, у його сольних імпровізаціях форма виникає поступово як результат послідовних слухових і виконавських рішень у реальному часі.

Початкові музичні жести у Джаррета мають характер своєрідного «пошуку», вони не стільки стверджують уже наявну ідею, скільки перевіряють акустичний простір і можливості його подальшого розвитку. Кожен наступний елемент виникає як реакція на попередній, що створює ефект безперервного формотворення, де музична логіка розгортається «на слух».

У такому процесі форма не є зовнішньою схемою, а постає як внутрішньо слухова організація матеріалу, що постійно коригується в процесі звучання. Саме ця відкритість до непередбачуваного розвитку і визначає специфіку імпровізаційного мислення Джаррета, в якому музичний час і музична форма фактично збігаються.

У творчості Кіта Джаррета слухання виступає не як пасивний компонент музичного процесу, а як його центральний організуючий принцип. Йдеться про особливий тип слухової уваги, у якому музикант одночасно сприймає матеріал, який вже відзвучав, і реагує на нього у моменті, формуючи подальший розвиток імпровізації. Таким чином, слухання і виконання фактично зливаються в єдиний процес.

Цей тип слухання можна охарактеризувати як «внутрішньо активний», воно не лише фіксує звукові події, але й безпосередньо впливає на їхнє подальше виникнення. Кожен музичний жест у Джаррета постає як відповідь на попередній звуковий контекст, що створює ефект постійного діалогу виконавця з власним звучанням.

У результаті музичний процес набуває характеру безперервного коригування, де слухання визначає напрямок формотворення не меншою мірою, ніж сам виконавський рух. Саме така інтеграція слухання і дії формує специфіку його імпровізаційного мислення, у якому музика розгортається як жива, саморегульована система.

У імпровізаційній практиці Кіта Джаррета пауза і тиша набувають не допоміжного, а конструктивного значення. Вони не функціонують як перерва між звуковими подіями, а стають рівноправним елементом музичної тканини, що безпосередньо впливає на формування музичної тканини. У цьому сенсі тиша не означає відсутність музики, а скоріше показує відкритість музичного простору до можливого продовження.

Пауза у Джаррета часто виконує функцію структурного «переходу», однак цей перехід не є наперед визначеним. Вона створює стан напруженого очікування, у якому слухач не просто чекає наступного звуку, а внутрішньо конструює його можливість. Таким чином, тиша стає активним середовищем формування музичного смислу.

Водночас важливо зауважити, що конструктивна роль паузи не є винятковою ознакою імпровізаційної музики. Подібне значення вона може набувати і в академічній традиції.

Показовим є початок Балади № 1 соль мінор Ф. Шопена. Тут паузи також мають виразне смислове навантаження: вони створюють атмосферу внутрішньої зосередженості, надають вагомості окремим інтонаціям і формують відчуття оповідності. Однак у цьому випадку пауза вже належить до композиторського задуму і є елементом наперед організованої драматургії твору (рис. 1).

Важливо, що пауза в його імпровізаціях не розриває музичний процес, а навпаки – загострює його безперервність. Саме в моменти мовчання особливо виразно проявляється відчуття музичного часу як потоку, де попереднє звучання ще триває в пам'яті, а наступне вже передбачається слуханням. У результаті пауза стає простором інтенсивної слухової уваги.
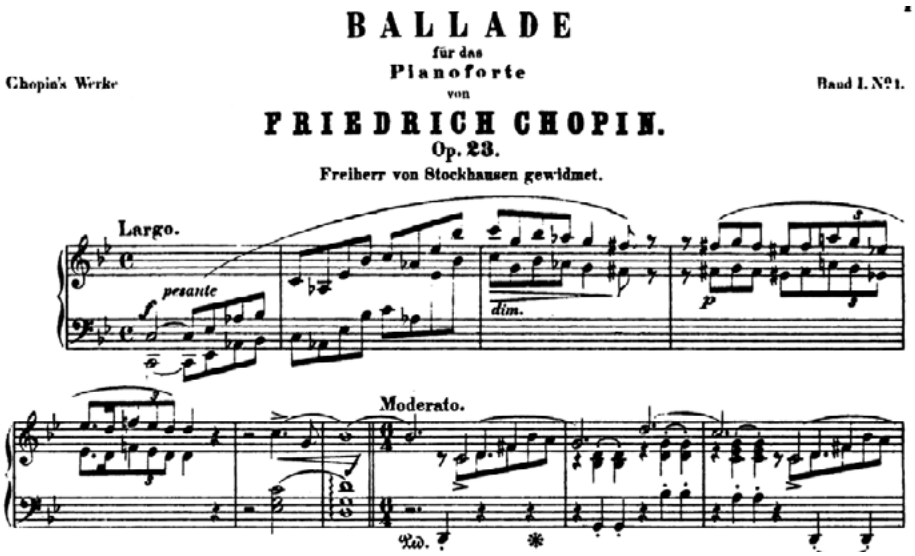
Рис. 1. Ф. Шопен. Балада № 1 Op. 23, 1–10 такти (з нотного видання: Woldemar Bargiel, 1878: 1)

Фраза про те, що «тиша стає частиною музики», сама по собі ще не вичерпує феноменологічного підходу. У центрі уваги тут постає інше питання: як саме ця тиша переживається слухачем і яким чином вона відкривається в акті слухання.

На початку «The Köln Concert» Кіта Джаррета музика функціонує не як традиційний вступ теми, а як поступове конструювання слухацького простору ще до появи розгорнутої музичної форми (рис. 2).

У наведеному фрагменті початкові звукові жести – окремі удари, короткі фрази, нерівномірні паузи та своєрідний «пошук» інструмента не формують завершеного тематичного матеріалу, а створюють ситуацію слухового очікування. У цьому стані музичне сприйняття перебуває в режимі постійної готовності, де будь-який звук може стати початком форми, а кожна пауза – її можливим продовженням.

У такому контексті пауза перестає бути простим «відсутнім» елементом звуку і набуває активного статусу. Вона не сприймається як порожнеча, оскільки слухацька свідомість уже включена в процес очікування і передбачення. Саме ця напруга між звучанням і мовчанням формує первинний шар музичного простору, в якому ще не визначена форма, але вже існує спрямованість до її виникнення.

Таким чином, тиша і пауза в музиці Джаррета функціонують як механізми організації музичного часу і простору одночасно. Вони не заперечують звучання, а навпаки, роблять його можливим, формуючи поле напруги, в якому імпровізаційна форма може виникати і розгортатися в реальному часі.

Однією з найхарактерніших рис імпровізаційного мислення Кіта Джаррета є відкритість музичного процесу. Його імпровізації справляють враження музики, що не рухається до наперед визначеної мети і не реалізує заздалегідь підготовлений план. Навпаки, кожен наступний етап розвитку виникає із самої логіки звучання, яке відбувається «тут і тепер». Саме тому форма у Джаррета сприймається не як схема, що керує музичним матеріалом, а як результат безперервного процесу вибору, слухання та реагування. Якщо пауза відкриває простір очікування і потенційного продо-
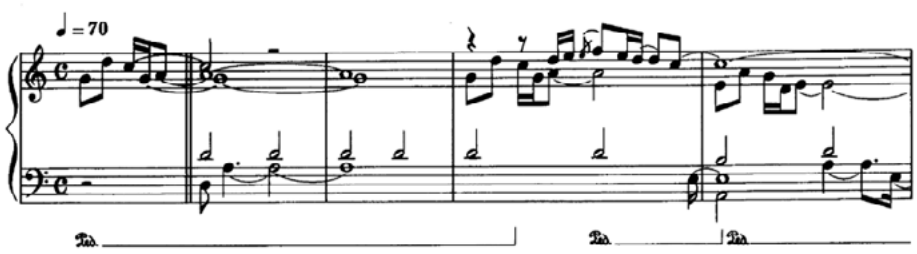
Рис. 2. К. Джаррет. The Köln Concert: Original Transcription, 1–5 такти (з нотного видання: Джаррет, 1991: 1)

вження, то імпровізаційний процес загалом можна розглядати як послідовність відкритих структурних ситуацій. У творчості Кіта Джаррета жодне музичне рішення не визначає остаточно подальший розвиток, а лише окреслює нові можливості формотворення.

Відкритість музичного процесу виявляється насамперед у ставленні до музичного матеріалу. Невеликий мотив, ритмічна формула чи гармонічний зворот не мають наперед визначеної функції. Вони можуть отримати розвиток, трансформуватися, несподівано перерватися або поступитися місцем зовсім іншому музичному образу. Те, що на початку імпровізації здається лише випадковим жестом, згодом може стати основою масштабного формотворчого розвитку, тоді як, здавалося б, важлива інтонаційна знахідка може залишитися лише коротким епізодом. У цьому полягає особлива довіра Джаррета до самого процесу музикування.

Водночас відкритість не означає відсутності внутрішньої логіки. Попри спонтанність, його імпровізації не сприймаються як хаотичне нагромадження епізодів. Їхня цілісність виникає завдяки постійному слуховому контролю та здатності виконавця виявляти приховані зв'язки між різними елементами музичної тканини. Джаррет ніби «слухає наперед», дозволяючи матеріалу, що вже прозвучав, підказувати подальший напрямок розвитку.

Особливо виразно ця відкритість проявляється у сольних концертах, де відсутні зовнішні обмеження у вигляді заздалегідь визначеного репертуару чи фіксованої композиційної форми. У таких умовах імпровізація перетворюється на дослідження можливостей самого музичного процесу. Виконавець не знає напевно, куди приведе його наступне рішення, однак саме ця невизначеність стає джерелом творчої енергії та постійного оновлення музичної мови.

Показовим у цьому контексті є «The Köln Concert», який ми вже розглядали. Слухаючи цей запис, важко визначити момент, у якому можна було б сказати, що форма остаточно «встановилася». Вона постійно перебуває у стані становлення: окремі інтонаційні ідеї народжуються, повторюються, набувають нових функцій, відходять на другий план і знову повертаються в іншому контексті. Завдяки цьому слухач переживає не стільки результат творчого акту, скільки сам процес його виникнення.

Отже, відкритість музичного процесу у творчості Кіта Джаррета є однією з визначальних рис його імпровізаційного мислення. Вона виявляється у готовності приймати непередбачуваність як необхідну умову творчості, у довірі до слухання як джерела подальших рішень та у сприйнятті музичної форми як живого процесу, що конструюється в момент звучання. Саме тому імпровізації Джаррета можна розглядати не лише як виконавські акти, а як своєрідне мислення в дії, де простір, час і форма народжуються одночасно, в режимі реального часу.

Іншими словами, простір у його імпровізаціях виконує не декоративну чи суто акустичну функцію, а бере участь у формуванні музичної логіки. Саме тому доцільно розглянути, яким чином категорія простору реалізується у творчості Кіта Джаррета і є одним із провідних структурних принципів його імпровізаційного мислення.

Специфічна організація фактури, регістру та музичного часу, завдяки якій формується відчуття простору як динамічної, а не статичної структури є однією з ключових характеристик музичного мислення Кіта Джаррета. У його сольних імпровізаціях простір не задається наперед, а виникає поступово – як результат нашарування повторюваних фігурацій, змін щільності звучання та поступового розгортання регістрових контрастів.

Показовим є початок композиції Джаррета «Wind», де музичний матеріал виникає ніби «з нічого»: з окремих фігурацій, фрагментарних жестів і нестабільних ритмічних структур. Відсутність чітко окресленої теми на початку композиції створює ситуацію слухового «пошуку», у якій простір ще не має визначеної глибини. Проте саме через повторення, поступове згущення фактури та стабілізацію окремих ритмікогармонічних елементів починає формуватися відчуття просторової перспективи.

Такий спосіб побудови музичного матеріалу формує у слухача специфічний тип сприйняття, близький до стану «слухового вслухання» та поступового орієнтування в звуковому просторі.

На початку виникає відчуття невизначеності й розмитості опор: слухач не має чіткої тематичної «точки входу», тому сприйняття стає більш уважним, сфокусованим на окремих деталях: фрагментах, жестах, паузах. Це викликає ефект очікування та внутрішньої напруги, ніби музика «от-от проявиться», але ще не набуває завершеної форми (рис. 3).

У процесі поступового згущення фактури виникає відчуття наростання присутності звукового простору: слухач починає «збирати» розрізнені елементи в цілісність. Це супроводжується ефектом розширення глибини – ніби музичний простір стає тривимірним, з'являються передній і задній плани, рух у перспективі.

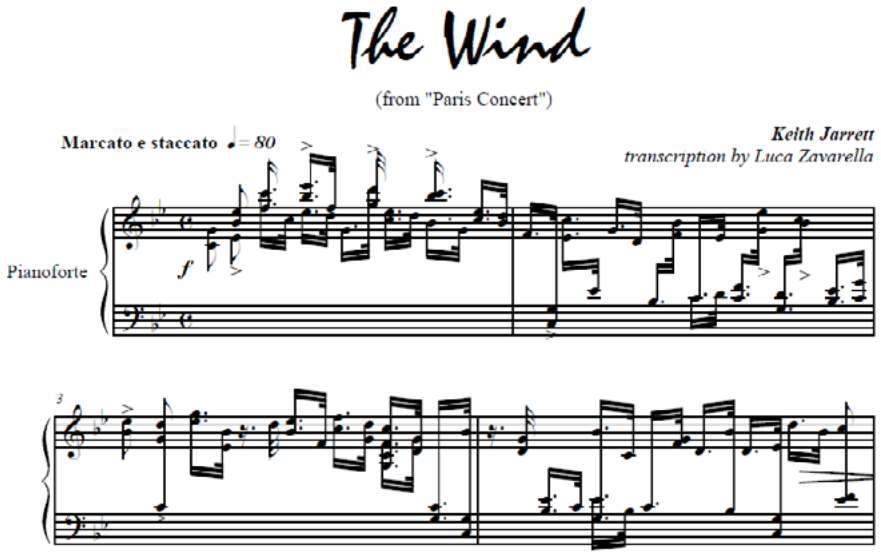

Рис. 3. К. Джаррет. The Wind (from «Paris Concert»), 1–4 такти (з транскрипції композиції: Заварелла, 2011: 1)

Зрештою формується стан занурення та стабілізації слухового поля, коли первинна невизначеність трансформується у відчуття органічної цілісності й спрямованого розвитку. У підсумку слухач переживає перехід від хаотичного сприйняття до структурованого, «просторово організованого» слухового досвіду.

Особливу роль у процесі розвитку музичного простору відіграє принцип остинато (ostinato), який у сольних концертах Кіта Джаррета часто функціонує як структурна опора імпровізації. Стабільна повторювана фігурація створює своєрідний звуковий «фон» або пульсуючу основу, на якій поступово розгортаються варіативні нашарування музичного матеріалу. Остинато в цьому випадку виконує не лише організаційну, але й психоакустичну функцію – воно стабілізує слухове сприйняття і формує відчуття внутрішньої безперервності музичного часу.

Завдяки такій повторюваності слухач поступово входить у стан підвищеної концентрації, який можна охарактеризувати як своєрідний медитативний режим слухання. Ритмічна сталість остинато знімає необхідність постійної орієнтації на новизну кожної події, дозволяючи увазі зануритися у сам процес звучання. У результаті сприйняття зміщується від фіксації окремих елементів до переживання безперервного потоку музичного часу.

Саме взаємодія стабільного остинатного шару та змінних імпровізаційних нашарувань формує відчуття просторової глибини. Музичний матеріал ніби розгортається в кількох вимірах одночасно, де остинато задає горизонтальну опору і ритмічну стабільність, а імпровізаційні лінії створюють вертикальний рух, напруження та розширення фактури. У такій багатошаровій організації простір сприймається не як статична акустична даність, а як живий процес, що постійно розгортається в часі і в слухацькій свідомості.

Важливо також, що сам Кіт Джаррет неодноразово описував процес імпровізації через метафору «порожнього каналу» або «порожнього бамбука», через який проходить музична думка. У такому розумінні виконавець не постає як автор у традиційному сенсі як той, хто повністю контролює та наперед конструює музичний матеріал, а радше як медіатор або провідник, що дозволяє музичному процесу вільно розгортатися в реальному часі.

Такий спосіб викладення музичної думки передбачає особливий тип виконавської свідомості, у якому зменшується рівень раціонального контролю над розвитком форми і натомість посилюється роль слухання, інтуїтивної реакції та миттєвого вибору. Музичний матеріал у цьому випадку ніби «пропускається» через виконавця, набуваючи форми без жорсткого попереднього планування, але з постійним внутрішнім відчуттям цілісності процесу.

При цьому цей метод імпровізаційного розвитку безпосередньо пов'язаний з організацією музичного часу і простору, оскільки він змінює сам принцип формотворення: замість лінійного розгортання заздалегідь визначеної структури виникає ситуація відкритого становлення, у якій кожен момент звучання є одночасно результатом попереднього і потенціалом наступного. Таким

чином, музичний час набуває властивостей живого потоку, а простір – характер динамічної системи, що постійно конструюється в акті виконання.

У цьому контексті цікавою є також позиція джазової педагогіки, зокрема Хола Крука (Hal Crook), який у своїх працях про імпровізацію наголошує, що музичне мислення не повинно зводитися до безперервного продукування звукового матеріалу. Навпаки, одним із ключових принципів є усвідомлене використання паузи як структурного елемента, що організовує музичний дискурс (Crook, 1991: 17).

Крук підкреслює, що пауза в імпровізації виконує щонайменше дві важливі функції: по-перше, вона дає виконавцю можливість переосмислити матеріал, що вже прозвучав, і визначити подальший напрямок розвитку; по-друге, вона створює простір для слухацького сприйняття, дозволяючи музичним подіям бути осмисленими, а не лише послідовно зафіксованими. У цьому сенсі пауза виступає не як «перерва» у мовленні, а як активний елемент музичної логіки.

Таким чином, навіть у межах педагогічного підходу до джазової імпровізації простежується ідея, близька до виконавської практики Кіта Джаррета: музичний процес не є безперервним потоком звуку, а являє собою організовану взаємодію звучання і мовчання. Саме ця взаємодія забезпечує баланс між спонтанністю та структурністю, який є визначальним для імпровізаційного мислення.

Висновки. Узагальнюючи, можна зазначити, що простір у сольних імпровізаціях Кіта Джаррета формується як багаторівнева система взаємодії стабільних і змінних параметрів музичного звучання. Його організація не зводиться до акустичних характеристик, а охоплює також психологічний і слухацький виміри сприйняття.

У цьому сенсі простір постає як результат одночасної дії фактурної щільності, регістрових контрастів, ритмічної пульсації, остинатних структур та пауз, які разом формують цілісну динамічну модель музичного мислення.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що музичний простір у сучасному музикознавстві не може бути розглянутий як статична акустична категорія. У феноменологічній традиції (Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті) він постає як часово-динамічна структура досвіду, тоді як у концепції Р. Інґардена – як процесуально реалізована багаторівнева система, що актуалізується у виконанні та сприйнятті.

У творчості Кіта Джаррета ці теоретичні положення отримують практичне втілення у формі імпровізаційного мислення, де музичний простір виникає безпосередньо в акті звучання. Ключовими його характеристиками виступають відкритість форми, пріоритет слухання, конструктивна роль паузи та тиші, а також використання остинатних структур як засобу формування просторової глибини.

Особливе значення має розуміння імпровізації як процесу «мислення в дії», у якому виконавець виступає не як автор заздалегідь заданої структури, а як медіатор музичного процесу.

Таким чином, імпровізаційна практика Кіта Джаррета дозволяє розглядати музичний простір як структурний принцип формування музичного мислення, у якому звук, тиша, слухання і час утворюють єдину динамічну систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баргіль В. Шопен Ф. Балади для фортепіано. Т. 1 : нотна збірка. Лейпциг : Breitkopf & Härtel, 1878. 44 с.
2. Гаркавенко Д. Ладогармонічні принципи джазової теорії та їх вплив на формування творчої свободи виконавця. Науковий збірник *«Актуальні питання гуманітарних наук»*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2026. Вип. 95. Том 1. С. 141–146.
3. Bailey D. Improvisation: Its Nature and Practice in Music. London : Da Capo Press, 1993. 89 p.
4. Berliner P. Thinking in Jazz: The Infinite Art of Improvisation. Chicago : University of Chicago Press, 1994. 904 p.
5. Crook H. How to Improvise: An Approach to Practicing Improvisation. Rottenburg : Advance Music, 1991. 186 p.
6. Husserl E. On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time (1893–1917) / translated by John Barnett Brough. Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1991. 465 p.
7. Ingarden R. The Work of Music and the Problem of Its Identity. Berkeley : University of California Press, 1986. 181 p.
8. Jarrett K. The Köln Concert: Original Transcription. Mainz : Schott Musik International, 1991. 88 p.
9. Merleau-Ponty M. Phénoménologie de la perception. Paris : Gallimard, 1945. 531 p.
10. Monson I. Saying Something: Jazz Improvisation and Interaction. Chicago : University of Chicago Press, 1996. 261 p.
11. Zavarella L. Jarrett K. The Wind (from «Paris Concert», transcription) / URL: https://www.scribd.com/doc/69091556/55981625-Score-Keith-Jarrett-the-Wind-Piano.

REFERENCES

1. Barhil V. (1878) Shopen F. Balady dlia fortepiano. T. 1: notna zbirka [Chopin F. Ballades for Piano. Vol. 1: sheet music collection]. Leipzig : Breitkopf & Härtel. 44 p. [in Ukrainian].
2. Harkavenko D. (2026) Ladoharmonichni pryntsypy dzhazovoi teorii ta ikh vplyv na formuvannia tvorchoi svobody vykonavtsia. [Modal-Harmonic Principles of Jazz Theory and Their Influence on the Formation of the Performer's Creative Freedom] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* : naukovyi zbirnyk, 95(1). 141–146. [in Ukrainian].
3. Bailey D. (1993) Improvisation: Its Nature and Practice in Music. London : Da Capo Press. 89 p.
4. Berliner P. (1994) Thinking in Jazz: The Infinite Art of Improvisation. Chicago : University of Chicago Press. 904 p.
5. Crook H. (1991) How to Improvise: An Approach to Practicing Improvisation. Rottenburg : Advance Music. 186 p.
6. Husserl E. (1991) On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time (1893–1917). Translated by John Barnett Brough. Dordrecht : Kluwer Academic Publishers. 465 p.
7. Ingarden R. (1986) The Work of Music and the Problem of Its Identity. Berkeley : University of California Press. 181 p.
8. Jarrett K. (1991) The Köln Concert: Original Transcription. Mainz : Schott Musik International. 88 p.
9. Merleau-Ponty M. (1945) Phénoménologie de la perception. Paris : Gallimard. 531 p.
10. Monson I. (1996) Saying Something: Jazz Improvisation and Interaction. Chicago : University of Chicago Press. 261 p.
11. Zavarella L. (n.d.) Jarrett K. The Wind (from «Paris Concert», transcription). Available at: https://www.scribd.com/doc/69091556/55981625-Score-Keith-Jarrett-the-Wind-Piano.

Дата першого надходження статті до видання: 19.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 785.7
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-38

Ярослава КОТЕНКО,
orcid.org/0009-0009-0765-0149
кандидат мистецтвознавства,
викладач кафедри оркестрових інструментів
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) yaroslava_kotenko@xdak.ukr.education

ЦИФРОВІ РЕСУРСИ З ОГЛЯДУ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МУЗИКОЗНАВСТВА

В статті розглядається цифровізація як принцип розвитку сучасного суспільства, науки, культури та мистецтва. Мета статті полягає у визначенні ролі цифрових ресурсів у контексті розвитку українського музикознавства. Надано існуючі трактування поняття «цифрові ресурси», представлено авторське визначення поняття «цифрових ресурсів у наукових дослідженнях мистецтва». Наведено приклади існуючих цифрових ресурсів (наприклад, наукових, науково-практичних інтернет-конференцій різних рівней, онлайн-круглий стіл, онлайн-майстер-клас тощо). Проаналізовано можливості використання цифрових ресурсів в наукових дослідженнях у галузі музичного мистецтва. Підкреслено, що в контексті академічного дослідження стає фундаментальною необхідністю виявлення причинно-наслідкових зв'язків між впливом цифрових технологій та естетичними парадигмами, що існують у галузі музичного мистецтва. Наукові дослідження у галузі мистецтва направленні на висвітленні синергії між традиційним мистецтвом та сучасними цифровими технологіями. Вони прагнуть досягти важливих цілей, що виходять за межі простого демонстрування нових технологій. Можливість миттєвого поширення мистецтва через інтернет також відкриває двері для глобальної аудиторії, наголошуючи на важливості цифрової платформи в сучасному художньому діалозі. Часто студенти, які мають більш актуальні знання в галузі цифрових технологій, випереджають своїх викладачів навіть у художній майстерності. Ця динаміка характерна для сучасних мистецьких освітніх установ, відбиваючи вплив технологічних інновацій на творчий процес та методи навчання. Доведено, що мистецтво як об'єкт наукового дослідження направлено на формування готовності до науково-дослідної діяльності в галузі музичного мистецтва та освіти, здатності організувати зміст науково-дослідної роботи. На сьогодні з ростом важливості підготовки науково-педагогічних кадрів мистецької галузі сучасної України актуальність використання цифрових ресурсів у наукових дослідженнях музичного мистецтва невпинно росте.

Ключові слова: *цифрові ресурси, українське музикознавство.*

Yaroslava KOTENKO,
orcid.org/0009-0009-0765-0149
Candidate of Arts,
Lecturer at the Department of Orchestral Instruments
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) yaroslava_kotenko@xdak.ukr.education

DIGITAL RESOURCES IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN MUSICOLOGY

The article considers digitalization as a principle of development of modern society, science, culture and art. The purpose of the article is to determine the role of digital resources in the context of the development of Ukrainian musicology. Existing interpretations of the concept of "digital resources" are given, the author's definition of the concept of "digital resources in scientific research of art" is presented. Examples of existing digital resources are given (for example, scientific, scientific-practical Internet conferences of various levels, online roundtable, online master class, etc.). The possibilities of using digital resources in scientific research in the field of musical art are analyzed. It is emphasized that in the context of academic research, it becomes a fundamental necessity to identify the cause-and-effect relationships between the impact of digital technologies and the aesthetic paradigms that exist in the field of musical art. Scientific research in the field of art is aimed at highlighting the synergy between traditional art and modern digital technologies. They strive to achieve important goals that go beyond the simple demonstration of new technologies. The possibility of instant dissemination of art via the Internet also opens the door to a global audience, emphasizing the importance of the digital platform in the modern artistic dialogue. Often, students who have more relevant knowledge in the field of digital technologies are ahead of their teachers even in artistic skill. This dynamic is characteristic of modern art educational institutions, reflecting the impact of technological innovations on the creative process and teaching methods. It is proven that art as an object of scientific research is aimed at forming readiness for scientific research activities in the field

of musical art and education, the ability to organize the content of scientific research work. Today, with the growing importance of training scientific and pedagogical personnel in the artistic field of modern Ukraine, the relevance of using digital resources in scientific research of musical art is constantly growing.

Key words: *digital resources, Ukrainian musicology.*

Постановка проблеми. Трансформація сучасного суспільства спрямований на формування цивілізації цифрового світу та як наслідок цифрового товариства. Спостерігається широка інформатизація соціального простору: від науки, культури, мистецтва, освіти до політики, економіки – найважливіші соціальні системи схильні до впливу науково-технічного прогресу. Підкреслимо, що процес «цифровізації» виступає динамічним фактором формування сучасного соціуму.

В сучасній епосі технологічного прогресу питання взаємодії цифрових технологій та мистецтва в цілому і музичного зокрема є предметом наукового дослідження та осмислення. Так, наприклад, еволюція цифрових технологій, починаючи від досліджень до втілення концепцій у сучасних творах, ставить перед науковим співтовариством як завдання розуміння цих трансформацій, так і пошуку нових методологічних підходів до дослідження та інтерпретації творів мистецтва. Це ж стосується і наукових досліджень у музичному мистецтві, де розглядаються актуальні питання розвитку і трансформацій музики (сутність, зміст, форми тощо).

Дослідження впливу сучасних технологій на музичне мистецтво перетворюється в академічну необхідність для систематичного аналізу цих змінних та визначення ключових тенденцій у контексті художньої еволюції.

Аналіз досліджень. Науковий спектр досліджень з представленої проблематики містить чималу кількість наукових розробок.

Наукові дослідження у мистецтві присвячені дослідженню актуальних питань мистецтва (О.В.Антонюк, Р. Яців, О. Ю. Клековкін). Дослідником О. Ю. Клековкіним представлена методологія дослідження сучасного мистецтва.

Методологія теоретичного музикознавства представлена в дослідженнях І.Зінків, Н. Бабій-Очеретовська, О. Коменда, О. Немкович та ін.

Огляд питання використання цифрових ресурсів в освіті та в управлінській галузі представлено в дослідженнях О. Борзик, Л. Четаєва, А. Клєба, А.Дробін та ін.

Етичні питання використання цифрових ресурсів розглядається в дослідженнях О.П.Пінчук.

Окремо слід наголосити на дослідженнях, в яких було розкрито використання інформаційних технологій у процесі викладання мистецьких дисциплін (Говорченко, В. Савастру, Н. Гайсинюк, С. Кишакевич, Г. Стець та ін.).

Процес використання цифрових технологій у музичному мистецтві розглядається дослідниками В. Грищенко, В. Котонський, Є. Кущ, А. Маринін, та ін.

Мета статті. Визначити роль цифрових ресурсів в контексті розвитку українського музикознавства. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути поняття «цифрові ресурси», «цифрові технології», «цифрові засоби»; надати авторське визначення поняття «цифрові ресурси у наукових дослідженнях мистецтва»; навести приклади використання цифрових ресурсів у наукових дослідженнях мистецтва; окреслити перспективи використання цифрових ресурсів у наукових дослідженнях мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Цифрові ресурси охоплюють широкий спектр інструментів, таких як електронні освітні матеріали, онлайн-платформи, віртуальні симулятори, інтерактивні завдання тощо.

«Під цифровими ресурсами ми розуміємо організацію та здійснення освітнього процесу на якісно новій основі з використання цифрових технологій з метою отримання необхідної інформації та знань, формування необхідних компетентностей, формування і вдосконалення умінь і навичок, підвищення мотивації до навчання, контролю засвоєння і узагальнення, формування ціннісного та особистісного ставлення тощо» (Дробін, 2021).

«Системний підхід дозволяє розглядати цифрові ресурси як елемент цілісної системи вокальної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. У цій системі цифрові інструменти взаємодіють із методами, формами та змістом навчання. Теоретично важливим є також принцип інтегративності, що передбачає поєднання вокальної, методичної та цифрової підготовки» (Кишакевич, 2026: 109).

«Цифрові технології охоплюють широкий спектр інноваційних інструментів, серед яких штучний інтелект, блокчейн, великі дані, інтернет речей, хмарні обчислення та інші» (Возняк, 2024: 83).

Цифрові ресурси у наукових дослідженнях музичного мистецтва є багатофункціональним інструментом, які охоплюють різноманітні онлайн-платформи на яких науковцями підніма-

ються питання функціонування та розвитку різних галузей мистецтва (наприклад, проведення наукових, науково-практичних інтернет-конференцій різних рівней, онлайн-круглий стіл, онлайн-майстер-клас тощо).

Наукові, науково-практичні інтернет-конференції (міжнародні, всеукраїнські) проводяться на базі: Київського національного університету культури і мистецтв, Київська академія мистецтв, Національна музична академія ім. П.І. Чайковського, Одеської національної музичної академії ім. А.В. Нежданової, Харківського національного університету мистецтв ім. І.П. Котляревського; Харківської державної академії культури, Львівської національної музична академія ім. М.В. Лисенко, Львівської національної академія мистецтв.

Проведення інтернет-конференцій об'єднує науковців, викладачів, докторантів, аспірантів і здобувачів освіти з України та зарубіжжя. Подібні інтернет-конференції створюють певне наукове поле, в якому дослідники піднімають актуальні питання існування мистецтва, вибудовують шляхи її розвитку. Завдяки науковим розвідкам дослідників ми можемо константувати існуючу картину мистецтва.

Широкої популярності набуває діяльність Громадської організації «Наукова спільнота» та Вищої школи управління та адміністрації в Ополе Wyższa Szkoła Zarządzania і Administracji w Opolu (м. Ополе, ПОЛЬЩА) в межах проведення міжнародних мультидисциплінарних наукових інтернет-конференцій http://www.spilnota.net.ua/ua/. Метою конференцій є конструктивне обговорення проблематики соціальних та гуманітарних наук.

Науково-дослідна робота в галузі музичного мистецтва є важливою складовою її розвитку. «Нині освітній процес орієнтується на потреби інформаційного суспільства, а також на інтеграцію в європейський освітній простір. Мистецька освіта формує фахівців нового покоління, здатних творчо само реалізуватися та професійно розвиватися завдяки інноваційним педагогічним підходам і активному використанню інформаційних технологій» (Саватару, 2025: 55).

Зокрема в підготовці кваліфікованих спеціалістів як нерозривної складової освітнього процесу. Науковці С. Говорченко, В. Саватару наголошують на тому, що «використання цифрових інструментів відкриває для здобувачів хореографічної освіти можливість експериментувати з відео форматами, здійснювати монтаж танцювальних композицій, створювати власні творчі проекти» (Говорченко, 2025: 1635).

Наукові дослідження у мистецтві можуть виглядати надто раціонально. Але якраз застосування системи дозволяє замислюватися про художню практику в цілому як про дисципліну або теорію, дивитися на загальні соціальні процеси та розуміти, де ми знаходимося. Може бути, це не завжди потрібно, але цікаво. Наприклад, що нам показує художній матеріал сам по собі та в контексті розвитку мистецтва?

Цифровізація якісно модернізує сферу культури та мистецтва. Важливим аспектом у цьому напрямку є аналіз проблемних питань, які необхідно вирішувати поетапно під час здійснення стратегії цифрової трансформації. Це дозволяє виявляти недоліки фінансування, технічні та організаційні помилки та своєчасно їх усувати, що сприяє вдосконаленню закладів культури, сфер інтеграції традицій та інновацій. Дослідження принципів об'єднання найкращих аспектів традиційного мистецтва з інноваційними методами, створюючи унікальні твори, які поєднують у собі історичну спадщину та сучасні технології;

Наукові дослідження у галузі мистецтва направленні на висвітленні синергії між традиційним мистецтвом та сучасними цифровими технологіями. Вони прагнуть досягти важливих цілей, що виходять за межі простого демонстрування нових технологій:

– експерименти у творчості. В наукових дослідженнях вивчається питання реалізації творчих експериментів з використанням нових технологій. Підтверджується факт появи нових форм мистецтва, які відбивають сучасні реалії;

– формування діалогу. Наукові дослідження стимулюють обмін ідеями та досвідом між митцями та дослідниками. Створення відкритого діалогу сприяє збагаченню творчого процесу та підвищенню усвідомленості;

– переосмислення традицій. Науковці прагнуть викликати загальне обговорення питання того, як цифрові технології змінюють традиційні уявлення про мистецтво, авторство та сприйняття. Це сприяє актуалізації та оновленню художньої спадщини в цілому.

Однією з найважливіших функцій мистецтва як наукового дослідження, особливо сучасного, визнається його здатність, перебуваючи в якійсь «точці позанахідності», здійснювати критику суспільних процесів і феноменів – не пропонуючи певний погляд, але відкриваючи різні перспективи і запрошуючи глядачів до роздумів, рефлексії, осмислення. Коли ми говоримо про мистецькі практики в організаційному контексті, то можна виділити два типи: у першому випадку митець

запрошується організацією для здійснення будь-яких артистичних інтервенцій, у другому випадку, художник не афілійований організацією та здійснює художнє осмислення незалежно.

Цифрові ресурси на стільки увійшли у простір музичного мистецтва, що виникло явище на рівні тренду як «цифрове мистецтво», де «мистецтвознавці і художники розуміють під ним творчу діяльність, започатковану на використанні інформаційних (комп'ютерних) технологій.

Наразі існує чисельна кількість досліджень, присвячених використанню цифрових технологій у музичній індустрії. Так, наприклад, Є. Кущ розглядає «історичний вимір та сучасний підхід до використання електромузичних інструментів» (Кущ, 2015). У дослідженні В. Котонського розглядаються «питання використання комп'ютера у музичній індустрії» (Kotonski, 2000: 161). В. Грищенко поглиблює вивчення даного питання та «звертається до питань використання MIDI-нотації у музичній індустрії» (Грищенко, 2017: 174).

Дослідник А.Маринін здійснивши «аналіз особливостей трансформації цифрових технологій в музичній індустрії в кінці XX – початку XXI століття, визначив, що цифровізація є одним із основних чинників розвитку музичної індустрії, а також основною передумовою її появи» (Маринін, 2024: 314).

Сьогоднішнє суспільство зазнає суттєвого трансформаційного впливу цифрових технологій, надаючи значний вплив на художню творчість. Зростання цих технологічних досягнень акцентує питання щодо еволюції мистецтва та змін у художній теорії.

Системоутворюючий принцип цифрового мистецтва базується на тому, що однією з цільових точок системи має бути кінцевий споживач, тобто глядач. Іншими складовими є цифрові засоби (засоби телекомунікацій, комп'ютерні програми) та фахівці, які беруть участь у створенні та реалізації проектів мистецтва різних форм. Цифрові засоби – це сполучна ланка між глядачем і фахівцем (фахівцями), а також між фахівцями, що взаємодіють віддалено. На сьогоднішній день є сприятливі умови для розвитку цифрового мистецтва. Що зумовлено, з одного боку, несприятливою епідеміологічною ситуацією у світі та необхідністю забезпечити доступ кінцевим споживачам до результатів творчості, з іншого боку, активним розвитком цифрових інформаційних та комунікаційних технологій.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можемо констатувати, що сьогодні активними темпами йде цифровізація у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема в області науки, культури та мистецтва.

Віртуальна реальність увійшла у всі сфери нашого життя, у тому числі в одні з творчих – культуру і мистецтво. У сучасний період застосування інформаційних технологій у мистецтві. Створюються нові проекти, які передбачають нові формати наукових, науково-практичних конференцій, навчальних програм тощо.

Можна впевнено сказати, що цифрові ресурси не змінюють мистецтво, а збагачують його.

Мистецтво як об'єкт наукового дослідження направлено на формування готовності до науково-дослідної діяльності в галузі музичного мистецтва та освіти, здатності організувати зміст науково-дослідної роботи.

На сьогодні з ростом важливості підготовки науково-педагогічних кадрів мистецької галузі сучасної України актуальність використання цифрових ресурсів у наукових дослідженнях музичного мистецтва невпинно росте. Подібна тенденція веде не лише до підняття професійного рівня викладачів і компетенцій студентів, а й в цілому рівня музичної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борзик, О. Б., Четаєва, Л. П., Клєба, А. І. Цифрові ресурси як засіб розвитку професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Педагогічна Академія: наукові записки*, (11) 2024. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13957115

2. Возняк Г., Харчев О. Цифрові технології та їхня роль у реалізації управлінських рішень на локальному рівні. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*, Т. 4 (54) 2024. С. 80–89. DOI: https://doi.org/10.55643/ser.4.54.2024.580

3. Говорченко С., Савастру В. Роль інформаційних технологій у формуванні фахових компетентностей майбутніх хореографів. *Наукові інновації та передові технології.* No 7 (47) 2025. С. 1633–1644.

4. Грищенко В. І., Козлін В. Й. MIDI-нотація як сучасний спосіб шифрування й запису музичного матеріалу. *Культурологічна думка* : щорічник наукових праць. Випуск № 12. 2017. С. 172–178.

5. Дробін А. А. Класифікація цифрових освітніх ресурсів як засіб уточнення їх практичного цільового призначення. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, (201) 2021. С. 77–81.

6. Кишакевич С., Стець Г. Інноваційні технології в підготовці вчителя музичного мистецтва: інтеграція цифрових ресурсів у навчання співу. *Молодь і ринок.* No. 2 (246), 2026. С. 107–112.

7. Кущ Є. В. Електромузичний інструментарій як еволюційний фактор музичної культури : монографія. Київ : НАКККіМ, 2015. 160 с.

8. Маринін А. Є. Трансформація цифрових технологій у музичній індустрії в кінці XX – початку XXI століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 2. С. 311–315.

9. Саватару, Н.І., Говорченко С.М. Інформаційні технології у мистецькій освіті: нові можливості для творчого розвитку. *Педагогічна академія* : наукові записки. № 24, 2025. С. 50–60.

10. Kotonski, W. Computer Application in Music – A Survey. *Task quarterly*. Vol. 3, No. 2 (Spring) 2000. Pp. 159–170.

REFERENCES

1. Borzyk, O. B., Chetaieva, L. P., Klieba, A. I. (2024). Tsyfrovi resursy yak zasib rozvytku profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv. [Digital resources that support the development of professional competence of future primary school teachers]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky*, (11). https://doi.org/10.5281/zenodo.13957115 [in Ukrainian].

2. Vozniak H., Kharchev O. Tsyfrovi (2024). Tekhnolohii ta yikhnia rol u realizatsii upravlinskykh rishen na lokalnomu rivni. [The role of technology in the implementation of administrative solutions at the local level]. *Sotsialno-ekonomichni vidnosyny v tsyfrovomu suspilstvi*, T. 4 (54). S. 80-89. DOI: 10.55643/ser.4.54.2024.580 [in Ukrainian].

3. Hovorchenko S., Savastru V.(2025). Rol informatsiinykh tekhnolohii u formuvanni fakhovykh kompetentnostei maibutnikh khoreohrafiv. [The role of information technologies in the formation of professional competencies of future choreographers]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii.* No 7 (47). S. 1633–1644. [in Ukrainian].

4. Hryshchenko V. I., Kozlin V. Y. (2017). MIDI-notatsiia yak suchasnyi sposib shyfruvannia y zapysu muzychnoho materialu. [MIDI notation as a modern way of encoding and recording musical material]. *Kulturolohichna dumka* : shchorichnyk naukovykh prats. Vypusk №12. S. 172–178. [in Ukrainian].

5. Drobin A. A. (2021). Klasyfikatsiia tsyfrovykh osvitnikh resursiv yak zasib utochnennia yikh praktychnoho tsilovoho pryznachennia. [Classification of digital educational resources as a means of specifying their practical purpose]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky*, (201), S. 77–81. [in Ukrainian].

6. Kyshakevych S., Stets H. (2026). Innovatsiini tekhnolohii v pidhotovtsi vchytelia muzychnoho mystetstva: intehratsiia tsyfrovykh resursiv u navchannia spivu. [Technological innovations in the teaching of musical art: integration of digital resources in singing lessons]. *Molod i rynok.* No 2 (246). S. 107–112. [in Ukrainian].

7. Kushch Ye. V. (2015). Elektromuzychnyi instrumentarii yak evoliutsiinyi faktor muzychnoi kultury [Electromusical instruments as an evolutionary factor of musical culture] : monohrafiia. Kyiv : NAKKKiM. 160 s. [in Ukrainian].

8. Marynin A. Ye. (2024). Transformatsiia tsyfrovykh tekhnolohii u muzychnii industrii v kintsi XX – pochatku XXI stolittia. [Transformation of digital technologies in the music industry in the late 20th and early 21st centuries]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv* : nauk. zhurnal. № 2. S. 311–315. [in Ukrainian].

9. Savataru, N.I., Hovorchenko S.M. (2025). Informatsiini tekhnolohii u mystetskii osviti: novi mozhlyvosti dlia tvorchoho rozvytku. [Information technology in artistic education: new possibilities for creative development]. *Pedahohichna akademiia* : naukovi zapysky. № 24. S. 50–60. [in Ukrainian].

10. Kotonski, W. (2000). Computer Application in Music – A Survey. [Computer Application in Music – A Survey]. *Task quarterly.* Vol. 3, No. 2 (Spring). Rp. 159–170.

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 78.071.1(477):78.036(477
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-39

Роман МАЧИШИН,
orcid.org/0009-0007-6023-2486
аспірант кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) romanmachyshyn89@gmail.com

«ХЕРУВИМСЬКА» Г. ГАВРИЛЕЦЬ У ПАРАДИГМІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТРАКТУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ ХОРОВОЇ МУЗИКИ

Дана стаття експонує один зі зразків духовної хорової музики української композиторки Ганни Гаврилець, «Херувимської» пісні в розрізі її лаконічного, проте, вичерпного та аргументованого аналізу з позиції дотримання традицій та внесення новацій. Перш за все, необхідно відзначити, що поняття «традиційності» в проведеному аналізі є достатньо умовним, адже, за зразок було обрано лише фрагменти «Херувимської» Д. Бортнянського, а в якості одного з прикладів новацій – твір Л. Дичко. Разом з тим, твори вище названих композиторів вибрано як акумулюючі комплексних композиторських рішень, серед яких і було проведено порівняльний музикознавчий аналіз.

Слушно зазначити, що хорова духовна спадщина Г. Гаврилець досі не була розглядана під кутом зору продовження вітчизняної хорової традиції, проте, можна сміливо стверджувати, що «Херувимська» Д. Бортнянського, як і К. Стеценка, М. Лисенка, А. Веделя – зосередила в собі типові жанру характеристики, як стриманість динамічну, темпову, загально-емоційну, хорально-акордовий виклад, наділення скромним лінеарним голосоведенням кожної окремої партії чоловічих та жіночих голосів, обгрунтовані та узгоджені з текстом будь-які зміни динамічного чи ладового характеру та загальна «скромність» у використанні музично-виразових засобів.

Попри це, у статті акцентується увага не лише на дотриманні Г. Гаврилець традицій в контексті написання авторкою «Херувимської» пісні, а й внесенні великої кількості інноваційних змін, нетипових для даного релігійного твору. Серед їхньої достатньої кількості особлива увага присвячена тональній та ладовій змінності, варіабельності та широкій динамічній шкалі, різнотипній метриці, наділенні вокальних партій активним голосоведенням, формуванням локальних дуетів та терцетів, використанням деяких сучасних музичних прийомів та нетипових засобів з інших музичних стилістик, зокрема, апеляції до джазового мистецтва. В цілому, варто зазначити, що незважаючи на стислий аналіз «Херувимської» Г. Гаврилець в межах об'ємів наукової стаття – ця робота дозволяє змалювати чітку картину загального тлумачення композиторкою православного канонічного твору.

Ключові слова: *Херувимська, втілення, традиції, трактування, вокальні партії.*

Roman MACHYSHYN,
orcid.org/0009-0007-6023-2486
Postgraduate student of the Department of Vocal and Choral, Choreographic and Visual Arts
Drohobych State Pedagogical University of Ivan Franko
(Drohobych, Ukraine) romanmachyshyn89@gmail.com

«CHERUBIM» BY H. HAVRILETS IN THE PARADIGM OF INDIVIDUAL INTERPRETATION AND THE DEVELOPMENT OF TRADITIONS OF UKRAINIAN SPIRITUAL CHORAL MUSIC

This article presents a sample of spiritual choral music by the Ukrainian composer Hanna Havrilets, the 'Cherubim' song, within the context of its concise yet comprehensive and well-argued analysis, focusing on the adherence to traditions and the introduction of innovations. First of all, it should be noted that the concept of 'tradition' in the conducted analysis is quite conditional, as only fragments of 'Cherubim' by D. Bortniansky were selected as examples, while the work of L. Dychtio serves as an example of innovation. At the same time, the works of the aforementioned composers have been chosen as accumulative of complex compositional solutions, which were the subject of a comparative musicological analysis.

It is worth noting that the choral spiritual heritage of H. Gavrylets has not yet been considered from the perspective of the continuation of the national choral tradition; however, it can be confidently asserted that the 'Cherubic' of D. Bortnyansky, like those of K. Stetsenko, M. Lysenko, and A. Vedel, embodies typical genre characteristics such as dynamic restraint, tempo, overall emotionality, choral-harmonic presentation, and modest linear voice leading of each separate part of the male and female voices, while any changes of a dynamic or modal nature are justified and coordinated with the text, along with an overall 'modesty' in the use of musical-expressive means.

Despite this, the article emphasizes not only the adherence of H. Havrylets to traditions in the context of the author's writing of the "Cherubic" song, but also the introduction of a large number of innovative changes that are atypical for this religious work. Among their sufficient quantity, special attention is devoted to tonal and modal variability, variability and a wide dynamic range, diverse meters, endowing vocal parts with active vocalization, the formation of local duets and trios, the use of some modern musical techniques, and atypical means from other musical styles, in particular, appeals to jazz art. In general, it is worth noting that despite the concise analysis of 'Cherubic Hymn' by H. Havylets within the volumes of the scientific article – this work allows for a clear depiction of the overall interpretation by the composer of the Orthodox canonical work.

Key words: *Cherubic Hymn, embodiment, traditions, interpretation, vocal parts.*

Постановка проблеми. Незважаючи на дослідницьку активність, що вирує навколо постаті української композиторки Ганни Гаврилець, її духовні твори, переважно, аналізуються з позиції сакралізації (Маскович Т., 2013), в аспекті національної духовності при синтезі хорового мистецтва та живопису (Кушнір Т., 2021), проте, в якості моментів традиційного жанру та потенційно внесених інновацій в той чи інший духовний твір, побудований на канонічних традиціях, ось як, «Херувимська», досі досліджено не було.

Аналіз досліджень. В контексті сучасних наукових розвідок «Херувимську» Г. Гаврилець неможливо назвати малодосліджуваним предметом чи об'єктом серед сучасних наукових праць. Зокрема, Т. Сухомлінова зазначає, що «Херувимська» за формою (двочастинна) більшою мірою, ніж інші твори композиторки – відповідає канонам церковного богослужіння, оскільки, базується на структурі молитви. (Сухомлінова Т., 2015). Дещо раніше, вітчизняна музикознавиця Т. Маскович вивчає жанрову специфіку у розгляданому творі (Маскович Т., 2013), проте, авторка робить акцент на сакральну семантику та розглядає твір серед канонічних православних текстів.

Загалом, якщо розглядати «Херувимську пісню» в якості первинного амплуа – церковного піснопіння, то, одним з перших авторів цього жанру варто назвати святого Іоанна Схоластика (565–577 рр.), котре практикується до виконання в контексті Божественної літургії Іоанна Золотоустого та Василія Великого. Цей релігійний твір виконується в той момент, коли переносяться Святі Дари із Жертовника до Престолу на момент їх попереднього освячення. В цілому, твір на пісенній основі нагадує усім парафіянам про містичні видіння пророків Ісаї та Ієзекіїля про те, що перед Престолом Божим служать Господу небесні сили – невидимі безтілесні духи. (Заплетнюк Є., 2014)

Мета статті – дослідити канонічний православний духовний твір «Херувимська» української композиторки Г. Гаврилець з позиції дотримання нею жанрових, стилістичних та композиційних традицій при написанні цього твору, а також, внесенні індивідуальних, інноваційних авторських тлумачень досліджуваного жанру.

Виклад основного матеріалу. Серед духовної творчості української композиторки Ганни Гаврилець (1958–2022), написаної на канонічні тексти, слід виділити «Херувимську». Окрім цього зразка літургії Служби Божої, авторка написала й інші композиції традиційного православного обряду, як «Отче наш», «Достойно є» та «Тебе поєм». (Луніна А., 2024) «Херувимська» для мішаного хору була написана Г. Гаврилець у 2000 році і постає одним з різновидів авторських творів сучасних композиторів. Композиція складається з двох різнотипних частин, розділених темпово-характеристичною ремаркою та смисловим наповненням.

Розпочинається твір в типовій для Херувимських пісень мажорній, просвітленій тональності G-dur. Основний виклад текстового матеріалу Першої частини, Sostenuto (стримано), композиторка доручає сопрано та альтам, у той час, як баси та тенори витримують «хорову педаль», а саме чисту квінту на основному ступені ладу. Надалі, витриманий «бас», уже при повторі першої фрази, експоновано на субдомінанті – в чоловічих партіях (Приклад 1).

Одразу варто зазначити, що композиторка використовує метроритмічну змінність, а саме: композиція розпочинається у розмірі 4/4, а уже в наступному такті авторка прописує розмір 3/4. Впродовж усього твору системно використовується виклад матеріалу і чергування метру 6/4 та 4/4, проте, наприкінці першого розділу твору використано і розмір 3/2, а ось, у другому, «Яко да Царя» – зустрічається більш помірне використання 3/2 та 2/2. Звідси, варто зазначити, що, притримуючись традицій написання херувимських пісень в одному музично-теоретично аспекті – композиторка дозволяє втілювати авторський задум, застосовуючи специфічну метроритміку задля надання оригінальності та неповторності втілення.

Якщо, до прикладу, порівнювати розгляданий твір Г. Гаврилець з найранішими зразками «Херувимської пісні», котра дійшла до наших днів, зокрема, Дмитра Бортнянського (1751–1825), то варто зауважити повільніший темп, використа-

Приклад 1. Г. Гаврилець. «Херувимська» Тт. 1–5
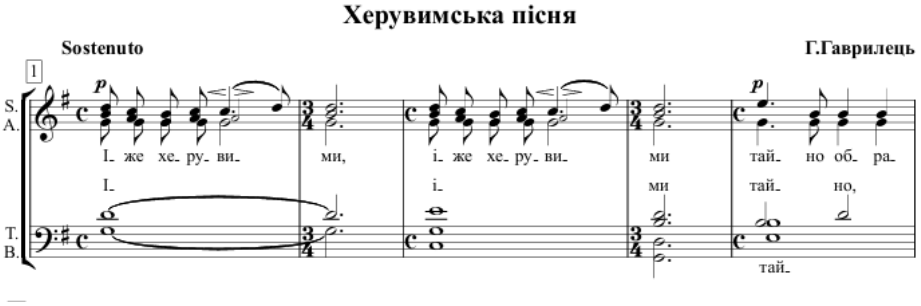
ний автором, проте, більш інтенсивний загальний розвиток в аспекті викладу основної текстової думки: фактично, митець на кожен текстовий склад пропонує нову музичну гармонії, поруч з тим, подекуди, насичуючи її лаконічними розспівами (Приклад 2).

Цікавим музикознавчо-виконавським порівнянням може слугувати і «Херувимська» української композиторки, Лесі Дичко (р. н. 1939). Вітчизняна авторка багатої спадщини XX доби, а також, хорової, експонує своє індивідуальне трактування православного піснеспіву Служби Божої. Насамперед, в її творі варто зазначити суттєву ремарку: Solo soprano ad libitum, саме тому у першій частині твору музичний виклад формується із солюючого сопрано на фоні акордового викладу решти голосів, а уже в другій частині композиції – автора наділяє словесним текстом усі партії, також, завершуючи «Херувимську» соло солістки (Приклад 3).

Продовжуючи аналіз «Херувимської» Г. Гаврилець варто зауважити, що в контексті подальшого розвитку музичного твору авторка надає поступового розвитку також партії тенорів, проте, вона, як і партія сопрано та альтів, наділена лаконічними поспівками вузького амбітусу. Впродовж, фактично, усієї першої частини твору баси наділені тривалими «педалями», звучання котрих досить часто перевершує два, а то й три такти. Слушно, що композиторка надає перевагу класичним гармоніями тоніки, субдомінанти та домінанти, і загалом твір побудовано з використанням традиційної гармонічної мови, що характерно типовим «Херувимським» пісням, але нехарактерно для сучасної композиторської творчості.

Цілком закономірно, що Г. Гаврилець, подекуди, застосовує відхилення в інші тональності, бемольні та дієзні – різних ступенів спорідненості, а саме в музичному матеріалі, що відповідає тексту «Трисвятую пісень співающе». Компо-

Приклад 2. Д. Бортнянський. «Херувимська» Тт. 1–5
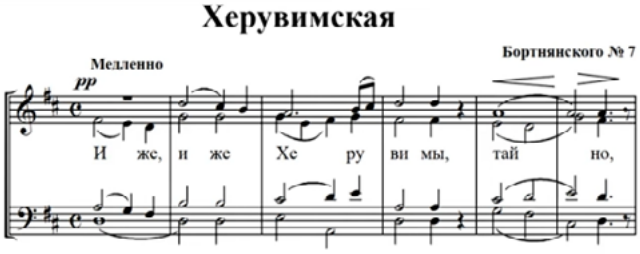
Приклад 3. Л. Дичко. «Херувимська» т. 1
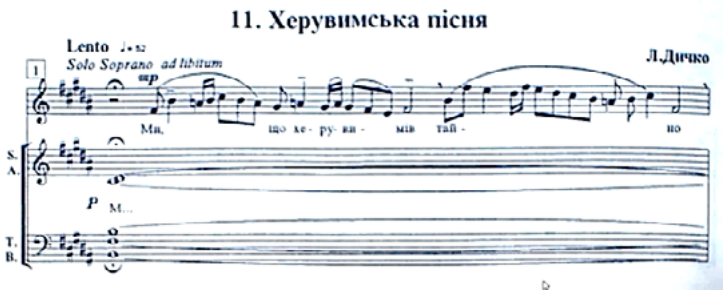
зиторка в цьому епізоді настільки філігранно змінює тональний план, що незважаючи на інтонаційні апеляції до джазових гармоній, композиція не втрачає своєї духовної суті. Тут же, слушно вказати на застосування авторкою сучасного прийому глісандо у партії альтів, що постає нетиповим музично-виразовим прийомом для духовного твору (Приклад 4).

Приклад 4. Г. Гаврилець. «Херувимська» Тт. 26–27

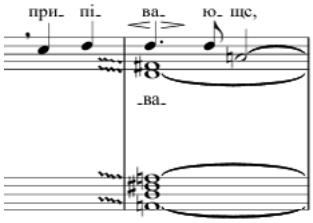

Ще один глісандуючий прийом авторка використала по відношенню до заключного акорду, насамперед, це глісандо у всіх хорових партіях, що в емоційному плані приводить до статики, спокою та умиротворення (Приклад 5).

Приклад 5. Г. Гаврилець. «Херувимська» Тт. 94–97

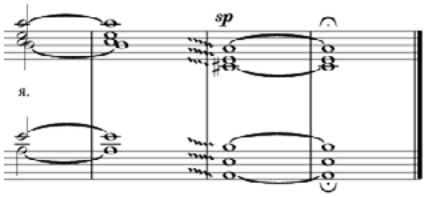

Якщо, до прикладу, порівнювати дану сучасну «Херувимську» з творами аналогічного жанру інших українських композиторів, до прикладу, попередньо аналізованим твором Л. Дичко, то варто зазначити також про одноразове застосування прийому глісандо наприкінці твору в партії солістки-сопрано. Сучасний прийом композиторка використала в контексті октави на заключному витриманому акорді інших хорових партій (Приклад 6).

У розгляданому зразку твору Л. Дичко варто провести порівняльну характеристику з «Херувимською» Г. Гаврилець щодо використання сучасного прийому на заключному акорді: у розгляданому прикладі глісандо використано уже на заключному акорді, що звучить – лише для партії солістки-сопрано, як, своєрідна прикраса-урізноманітнення образу чистоти, духовності, прозо-

Приклад 6. Л. Дичко. «Херувимська» тт. 26–27

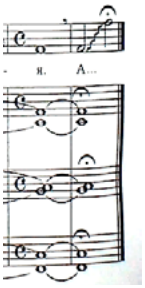

рості. В цей же час, в зразку Г. Гаврилець авторка використала прийом в якості «приходу» до останнього акорду твору, що символізує завершення та статику. Тобто, заключне глісандо у Л. Дичко та Г. Гаврилець наділене різнотипним семантичним, тобто, знаковим навантаженням.

Слід зауважити, що «Херувимська» Л. Дичко постає більш насиченим твором в контексті використання нетипових композиторських прийомів по відношенню до твору духовної традиції: соло сопрано авторка наділяє тріолями з шістнадцятих, активною ладовою змінністю та, навіть, тридцять другими травалостями і характером ad libitum, що комплексно відходить далеко за межі жанру традиційної «Херувимської» пісні.

Оригінально Г. Гаврилець підходить і до експонування умовного середнього розділу, що відповідає тексту «Всякую нині житейскую отвержим печаль»: мисткиня урізноманітнює музичний матеріал, наділяючи його рухливістю, подекуди, навіть, граціозністю, застосовуючи переклички жіночої частини хору (терцева втора) і тенорів, поділених на два голоси. Одним з яскравих музично-колористичних епізодів «Херувимської» варто назвати «прозорий» дует альтів та тенорів, котрий переходить в тонально яскравий барвистий виклад усього хору (Приклад 7).

Апелюючи до традиційних зразків жанру, варто зазначити, що досі в «Херувимських» панував суто акордовий виклад, подекуди, мажор змінювався паралельним мінором та навпаки, а соло окремих голосів, дуети та терцети, апріорі, не використовувались. Протилежним зразком з даного ракурсу фігурує твір сучасної композиторки, де образно подається дует альтів та тенорів, а частота зміни тонально-гармонічного плану з присутніми альтераціями та відхиленнями вражає колористикою загального мислення та новітнього тлумачення Г. Гаврилець зразку духовного твору «Херувимська».

Другий розділ твору, «Яко да царя всіх подимем», Allegro, наділений протилежною образ-

Приклад 7. Г. Гаврилець «Херувимська» тт. 43–55
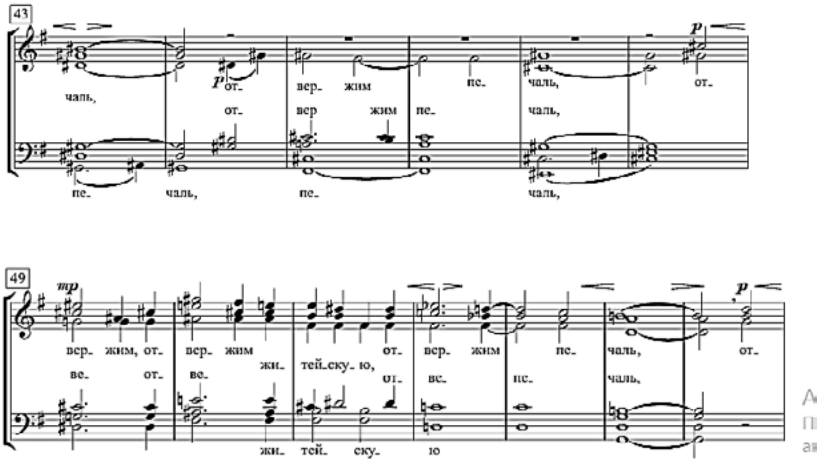
Приклад 8. Г. Гаврилець «Херувимська» тт. 68–75

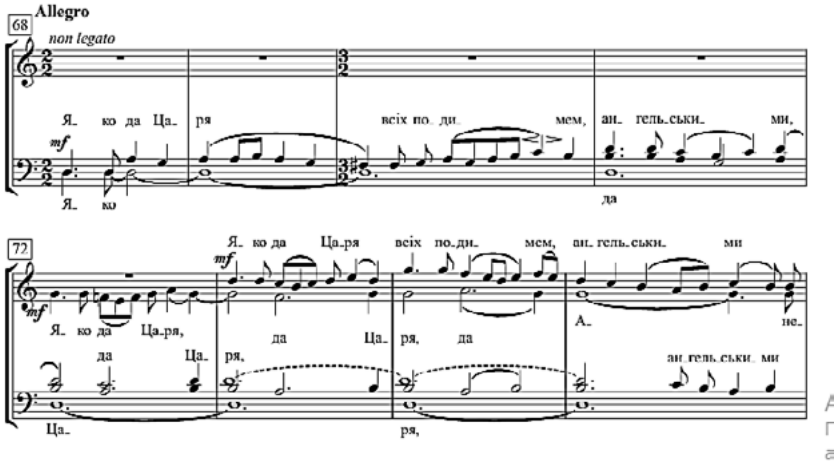

ністю, відповідно, хоровим викладом: якщо у першій частині баси, та й, переважно, партія тенорів, наділені превалюючою статикою, то в цьому розділі авторкою їм доручено початковий виклад текстового матеріалу у розгорнутому дуеті, при тому, що тенори поділені на дві партії, інтонаційний виклад також базується на терцевій вторі (Приклад 6).

В цьому розділі авторка також урізноманітнює фактуру, наділяє голоси сольними епізодами, дуетами, вводить дівізі тенорів, альтів та сопрано, акордовий виклад отримує більше насичення продубльованими звучаннями та широтою викладення, а щодо колористичного та барвистого звучання – то в даному аспекті авторка продовжує лінію яскравого розвитку, цілковито доречного в контексті релігійного твору. Активним у заключному розділі «Херувимської» постає і динамічний план: майже щотакту тут відбувається зміна динаміки: p, mp, mf, sp, також, композиторка повсякчас проставляє лаконічні crescendo та diminuendo. В цілому, варто зазначити, що Другий розділ по відношенню до Першого – фігурує емоційно-образним та смисловим протиставленням.

Щодо складності виконавських партії, то, перш за все, варто відзначити інтонаційно-тональну нестійкість, в контексті якої слід не лише чітко інтонувати окремі звучання та їхні комплекси всередині певних мотивів та фраз, а й осмислювати музичну тканину в аспекті ладовості. Складна гармонічна мова з частини відхиленнями та альтераціями також вимагає від усіх хористів чіткої тональної опори, вміння визвучити стійкі та нестійкі ноти з їхнім тяжінням до розв'язань або їх відсутністю. В цілому, кожна партія написана в традиційному для неї діапазоні, що не створює теситурних складнощів, проте, часта зміна метроритміки, часті дівізі, змінна ладовість та динамічний план формують ряд труднощів в інтерпретаційному плані «Херувимської» Г. Гаврилець.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, слід констатувати, що у духовному творів православного канонічного зразка, «Херувимська»,

композиторка Г. Гаврилець більшою мірою схильна до традиційного музичного-виразового втілення в контексті сучасної композиторської творчості. Авторка сповідує типові для релігійного твору характери, акордовий виклад, присутність тональних та ладових опор, просвітлений характер з типовим викладенням жіночими голосами у високому діапазоні – відповідно до текстової основи, а також, цілковиту органічність другої частини композиції, де словесний та музичний зміст – цілковито узгоджені. Поруч з тим, композиторка використовує ряд новітніх авторських прийомів у написанні свого твору, серед яких вирішально-драматургічну функцію відіграла тональна, динамічна, фактурна, штрихова та сольно-ансамблева функція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заплетнюк Є. Що вам варто знати про «Херувимську пісню». *Bogoslov*. Posted on Гру 23, 2014. URL: https://bogoslov.org/heruvymska/# .

2. Кушнір Т. Синтезійні аспекти національної духовності живопису та хорового мистецтва (на прикладі картин Івана Марчука та хорового твору Ганни Гаврилець «Молитва»). *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип. 39, том 2, 2021. С. 10–14. URL: https://aphn-journal.in.ua/archive/39_2021/part_2/4.pdf .

3. Луніна А. Псалми і молитви – духовні виміри творчості Ганни Гаврилець. *Ганна Гаврилець. Хорові твори*. Київ, 2024. 592 с. с. 533.

4. Маскович Т. Канонічний жанровий пласт у творчості Ганни Гаврилець «Херувимська». *Студії мистецтвознавчі: Театр. Музика. Кіно.* Київ : Вид-во ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2013. Число 3/4 (43/44). С. 83–90.

5. Сухомлінова Т. Художній світ хорової музики Ганни Гаврилець. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти.* Харків, 2015. С. 288–300. с. 295. URL: https://intermusic.kh.ua/vypusk42/vypusk42-288-300.pdf .

REFERENCES

1. Zapletniuk Ye. (2014) Shcho vam varto znaty pro «Kheruvymsku pisniu». [What you should know about the «Cherubic Hymn».] Bogoslov. Posted on Hru 23. URL: https://bogoslov.org/heruvymska/# . [in Ukrainian].

2. Kushnir T. (2021) Synteziini aspekty natsionalnoi dukhovnosti zhyvopysu ta khorovoho mystetstva (na prykladi kartyn Ivana Marchuka ta khorovoho tvoru Hanny Havrylets «Molytva»). [Synthesis aspects of national spirituality in painting and choral art (based on the works of Ivan Marchuk and the choral piece by Hanna Gavrylets 'Prayer').] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp 39, tom 2. S. 10-14. URL: https://aphn-journal.in.ua/archive/39_2021/part_2/4.pdf . [in Ukrainian].

3. Lunina A. (2024) Psalmy i molytvy – dukhovni vymiry tvorchosti Hanny Havrylets. [Psalms and prayers – the spiritual dimensions of the creativity of Hanna Havrylets.] Hanna Havrylets. Khorovi tvory. Kyiv. 592 s. s. 533. [in Ukrainian].

4. Maskovych T. (2013) Kanonichnyi zhanrovyi plast u tvorchosti Hanny Havrylets «Kheruvymska». [The canonical genre layer in the works of Hanna Havyrylets "Cherubimic."] Studii mystetstvoznavchi: Teatr. Muzyka. Kino. Kyiv: Vyd-vo IMFE im. M.T. Rylskoho, Chyslo 3/4 (43/44). S. 83–90. [in Ukrainian].

5. Sukhomlinova T. (2015) Khudozhnii svit khorovoi muzyky Hanny Havrylets. [The artistic world of choral music by Hanna Havrylets.] Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity. Kharkiv, S. 288–300. s. 295. URL: https://intermusic.kh.ua/vypusk42/vypusk42-288-300.pdf . [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 30.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 785.71:78.072.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-40

Наталія САМОСТРОКОВА,
orcid.org/0000-0002-9285-1771
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри скрипки
Львівської національної музичної академії імені М.В. Лисенка
(Львів, Україна), samostrokovanatalia@gmail.com

СТРУННИЙ КВАРТЕТ № 2 ОР. 16 ДАРІЮСА МІЙО: НА ШЛЯХУ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО КОМПОЗИТОРСЬКОГО СТИЛЮ

У статті досліджується Струнний квартет № 2, ор.16 Даріюса Мійо як показовий твір раннього періоду творчості композитора, в якому кристалізуються визначальні компоненти музичного мислення і мовлення митця. Актуальність теми зумовлена недостатньою дослідженістю струнних квартетів французького композитора в сучасному музикознавчому дискурсі. Метою статті є виявлення особливостей формотворення, тематизму та стильових характеристик квартету № 2 у контексті еволюції композиторської мови. Методологічну основу дослідження становлять комплексний музикознавчий аналіз, що поєднує структурно-функціональний, інтонаційно-тематичний та стильовий підходи, а також елементи компаративного методу. Наукова новизна полягає у комплексному аналізі квартету № 2 як цілісної системи, в якій синтезуються риси необарокової стилістики, фольклорні впливи та новітні для початку XX століття гармонічні пошуки. Детально простежено взаємодію тематичних елементів між частинами циклу, що формує наскрізну драматургію твору. У результаті аналізу встановлено, що формотворення квартету базується на трансформації традиційної сонатної моделі, варіантності тричастинних структур і поліфонічних форм. Виявлено провідну роль модальності у мелодичній організації та тенденцію до політональної організації, що реалізується через нашарування різних тональних центрів. Доведено, що важливим чинником формування музичної мови твору є поліфонічне мислення, яке проявляється у використанні канонічних імітацій, фугованих форм і принципу інтонаційного проростання. Твір демонструє перехід від імпресіоністичної звукописності до раціоналізованої, конструктивної організації музичного матеріалу. Стильові риси квартету визначаються поєднанням неокласичних, необарокових тенденцій із вкрапленням неофольклорних елементів. Отже, Струнний квартет № 2 постає як вагомий етап у процесі формування індивідуального стилю Даріюса Мійо та важливий взірець камерної музики початку XX століття.

Ключові слова: *квартет, неокласицизм, необароко, політональність, модальність, фрагментарність, музично-риторичні фігури.*

Nataliya SAMOSTROKOVA,
orcid.org/0000-0002-9285-1771
PhD in Arts,
Associate Professor at the Violin Department
Lviv National Music Academy named after Mykola Lysenko
(Lviv, Ukraine), samostrokovanatalia@gmail.com

STRING QUARTET № 2 OP. 16 BY DARIUS MILHAUD: ON THE PATH TO THE FORMATION OF AN INDIVIDUAL COMPOSITIONAL STYLE

The article examines Darius Milhaud's String Quartet No. 2, Op. 16 as a representative work of the composer's early creative period, in which the fundamental features of his musical thinking and compositional language crystallize. The relevance of the study lies in the insufficient scholarly attention devoted to Milhaud's string quartets in contemporary musicological discourse. The purpose of the article is to identify the distinctive features of form, thematic organization, and stylistic characteristics of String Quartet No. 2 within the context of the evolution of the composer's musical language. The methodological framework is based on a comprehensive musicological approach combining structural-functional, intonational-thematic, and stylistic analyses, complemented by elements of the comparative method. The scientific novelty of the study consists in the comprehensive analysis of String Quartet No. 2 as an integrated artistic system synthesizing of Neo-Baroque stylistics, folkloric influences, and harmonic innovations characteristic of the early twentieth century. Particular attention is devoted to the interaction of thematic elements throughout the movements, which creates the work's continuous dramatic trajectory. The analysis demonstrates that the quartet's formal organization is founded on the transformation of the traditional sonata model, the use of variant ternary structures, and diverse polyphonic forms. It reveals the leading role of modality in melodic organization and an emerging tendency toward polytonality, realized

through the superimposition of different tonal centres. The study also establishes that polyphonic thinking constitutes a fundamental component of the work's musical language, manifested in the extensive use of canonical imitation, fugal procedures, and the principle of intonational growth. The quartet illustrates the transition from impressionistic sound imagery to a rationalized and constructive organization of musical material. Its stylistic profile is defined by the synthesis of neoclassical and neo-baroque tendencies enriched by elements of musical folklorism. Thus, String Quartet No. 2 constitutes a significant milestone in the development of Darius Milhaud's individual compositional style and constitutes an important exemplar of early twentieth-century chamber music.

Key words: *quartet, neoclassicism, neobaroque, polytonality, modality, fragmentation, musical-rhetorical figures.*

Постановка проблеми. Камерна музика початку XX століття постає важливим простором стильових трансформацій, у межах якого відбувається переосмислення класико-романтичних форм і становлення нових композиторських технік. Особливе місце в цьому процесі посідає творчість Даріюса Мійо – представника французького музичного модернізму, чия спадщина вирізняється масштабністю і жанрово-стильовою різноманітністю. У цьому контексті струнний квартет виступає не лише традиційним жанром камерної музики, але й своєрідною лабораторією формування індивідуального композиторського мислення, де апробуються нові принципи організації музичної тканини, як от політональність, індивідуально трактована модальність, лінеарність, поліфонічні техніки. Попри наявність значного корпусу досліджень, присвячених загальним аспектам творчості Даріюса Мійо, ранні квартети, зокрема Струнний квартет № 2, як і квартетна музика загалом, залишаються майже не висвітленими. Водночас саме цей твір репрезентує перехідний етап від подолання імпресіоністичних впливів до формування індивідуальної політональної системи та неокласичної, необарокової стилістики композитора. Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу струнного квартету № 2 як важливого етапу становлення авторського стилю, з урахуванням формотворчих, тематичних і стильових параметрів.

Аналіз досліджень. Короткий огляд публікованих джерел засвідчує, що дослідження творчості Даріюса Мійо охоплює доволі широкий спектр проблем – від загальноестетичних засад французького модернізму до аналізу окремих жанрів і творів композитора. Український сегмент музикознавства представлений працями В. Жаркової, О. Корчової, К. Краснощок, у яких розглядаються як окремі композиції (зокрема, вокальні цикли), так і питання стильової еволюції митця. Дослідження О. Корчової (Корчова, 2020) презентує концептуальне осмислення музичного модернізму як мистецького феномену початку XX століття, що створює методологічне підґрунтя для аналізу творчості Даріюса Мійо. Публікації К. Краснощок (Краснощок, 2024) і В. Жаркової (Жаркова, 2020) ґрунтуються на дослідженні інтерпретаційних і жанрово-стильових аспектів аналізованих опусів. У зарубіжному музикознавчому дискурсі проблематика творчості композитора представлена у дослідженнях S. Caron, F. Médicis, M. Duchesneau, B. L. Kelly, M. Kelkel, D. Mawer, C. Mason, J. Roy, в яких творчість Мійо розглядається передовсім у контексті французького музичного модернізму, з виразним акцентом на поєднанні традицій та новаторства. У монографіях D. Mawer (Mawer, 1997) і B. L. Kelly (Kelly, 2013) детально аналізуються стильові параметри музики композитора, опора на модальність, структурні принципи та еволюція музичної мови. Праці M. Duchesneau (Duchesneau, 1993) та C. Mason (Mason, 1957) присвячені аналізові камерної музики Мійо, де розкриваються особливості його квартетного письма, поліфонічного мислення та формотворення. Важливе значення мають також джерела, написані самим композитором, зокрема есеї Даріюса Мійо, які дозволяють глибше зрозуміти фундаментальні основи його творчості. Біографічне дослідження J. Roy (Roy, 1968) доповнює науковий дискурс фактологічним матеріалом і контекстуалізує мистецький шлях композитора. Отже, наявна література формує достатньо розгалужене уявлення про творчість Даріюса Мійо, однак аналіз його струнних квартетів, зокрема ранніх, залишається доволі спорадичним і недостатньо систематизованим, що й зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому керунку.

Мета статті. Дослідження мовно-стильових характеристик Струнного квартету № 2 ор. 16 Даріюса Мійо як репрезентативного твору раннього періоду творчості композитора, здійснюється з метою: виявлення особливостей формотворення; аналізу тематизму та принципів його розвитку; окреслення стильових тенденцій (неокласицизм, необароко, вкраплення фольклорних елементів); визначення місця твору в еволюції композиторського стилю.

Виклад основного матеріалу. Мистецький спадок Даріюса Мійо (1892–1974) налічує понад 600 композицій, написаних для різноманітних інструментальних складів і охоплює широкий

спектр жанрів – від сценічних і симфонічних творів до камерної та вокальної музики. Вагоме місце у композиторському доробку посідає музика для струнного квартету, що виступає своєрідною творчою лабораторією композитора і сферою «чистої» музики, яка промовляє лише звуками, не потребуючи опори на вербальний чи сценічний компонент. У скомпонованих упродовж 1912–1950 років вісімнадцяти струнних квартетах простежується еволюція індивідуального стилю митця – від ранніх квартетних опусів, позначених прагненням подолати імпресіоністичні впливи, до формування індивідуально трактованої системи політонального письма і неокласичної стилістики. У квартетах формуються основні риси неокласичного мислення композитора, як от: поміркованість, архітектонічна простота, лінеарність, повторюваність симетричних фраз, домінування модальної гармонії, максимальна ощадливість композиційно-виразових засобів, точність та об'єктивність музичного мовлення.

До ранніх квартетних композицій належать перші три струнні квартети op. 5 (1912), op. 16 (1914–1915), op. 32 (1916). Перший квартет, присвячений пам'яті видатного французького художника Поля Сезанна, позначений впливом естетики Клода Дебюссі та Моріса Равеля. Архітектоніка квартету спирається на тричастинну модель циклу зі швидкими крайніми частинами та ліричним осередком – повільною центральною частиною: I. Rythmique, II. Intime, contenu, III. Vif, très rythmè.

Другий квартет, присвячений поетові Лео Латілю, скомпонований у п'ятичастинній формі, що нагадує радше сюїтний спосіб формування циклічної структури. У ньому впливи імпресіонізму вже майже не помітні, натомість прослідковується виразна інспірація поліфонією барокових майстрів поліфонічного письма, застосування барокових музично-риторичних фігур, апелювання до модальності, апробація перших політональних нашарувань.

Третій квартет – дуже особистісний опус, в якому композитор висловив свій невимовний біль, спричинений утратою на війні близького приятеля Лео Латіля. Це твір, в якому характерна загалом для композитора об'єктивність поступається місцем суб'єктивно-емоційному чиннику. Квартет in memoriam Лео Латілю – єдиний із квартетів Мійо скомпонований у двочастинній формі: обидві частини розгортаються в єдиному темповому відліку (Très Lent) та образно-семантичному відображенні. Квартетна палітра доповнена текстом зі щоденника Латіля у виконанні меццо-сопрано.

Квартет № 5 op. 64 із присвятою Арнольдові Шенбергу демонструє цілковите утвердження системи політонального письма Даріюса Мійо.

Шостий і сьомий квартети окреслені стилістикою неокласицизму.

Квартети № 8–13 презентують зрілий період камерної творчості композитора, а квартети № 14–18 належать до пізнього періоду.

Цікавим експериментом, своєрідною «відкритою формою» є квартети № 14 і № 15, які можуть виконуватися як дві самостійні композиції або ж сукупно, утворюючи таким способом Октет.

Жанрові моделі циклу, відображені у струнних квартетах Даріюса Мійо:

Двочастинний цикл (один квартет): квартет № 3 (1916)

П'ятичастинний цикл (один квартет): квартет № 2 (1914–1915)

Тричастинний цикл (вісім квартетів): квартети № 1 (1912), № 4 (1918), № 6 (1922), № 8 (1932), №№ 12–15 (1945–1949)

Чотиричастинний цикл (вісім квартетів): квартети № 5 (1920), № 7 (1925), №№ 9–11 (1935–1942) №№ 16–18 (1950–1951) (таблиця 1)

Струнний квартет № 2 Даріюса Мійо, скомпонований у початковий, паризький, період мистецького формування композитора, презентує п'ятичастинну циклічну архітектоніку, в якій частини сполучені способом темпового та образно-семантичного контрастування: жваві непарні частини квартету (I. Mouvement modérément animé et Mouvement très animé; III. Très vif; V. Très rhytmé)–повільніпарнічастинициклічноїпослідовності (II. Très lent; IV. Mouvement souple et sans hâte). Конструкція квартету базується на комбінуванні трансформованих традиційних схем (сонатна форма, ABA, скерцо) з вільними епізодичними структурами, утворюючи формальну концепцію, близьку до сюїти.

Перша частина квартету (Modérément animé, très animé) опирається на тричастинну архітектонічну конструкцію, в драматургії та концепції формоутворення якої присутні ознаки сонатності. Розгортання початкової фази форми будується на експонуванні та розвиткові двох інтонаційно споріднених, але темпово та образно відмінних, тем. Другий розділ форми – розробка елементів експонованого тематизму. У репризі повторюється, зазнаючи певних модифікацій, перша частина композиції.

Мелодика квартету спирається на модальність. Нашарування декількох ліній чи гармоній породжує гармонічну нестійкість. Початковий фрагмент квартету побудований на мелодії модального характеру (близькій до дорійського ладу), тоді

Таблиця 1

Номер квартету, присвята	Рік написання	Частини циклу	
Квартет № 1 op. 5 *à la mémoire de Paul Cézanne*	**1912**	I. Rythmique II. Intime, contenu	III. Vif, très rythmè
Квартет № 2 op. 16 *à Léo Latil*	**1914–1915**	I. Modérément animé, très animé II. Très lent III. Très vif	IV. Souple et sans hâte – Assez animé et gracieux V. Très rythmé
Квартет № 3 op. 32 *à la mémoire de Léo Latil*	**1916**	I. Très Lent II. Très Lent	
Квартет № 4 op. 46 *à Félix Delgrange*	**1918**	I. Vif II. Funèbre	III. Très animé
Квартет № 5 op. 64 *à Arnold Schönberg*	**1920**	I. Chantant II. Vif et léger	III. Lent IV. Très animé
Квартет № 6 (en Sol) op. 77 *à Francis Poulenc*	**1922**	I. Souple et animé II. Très Lent	III. Très vif et rythmé
Квартет № 7 op. 87 *au Quatuor Pro Arte*	**1925**	I. Modérément animé II. Doux et sans hâte	III. Lent IV. Vif et gai
Квартет № 8 op. 121 *à Mrs. Elizabeth Sprague Coolidge*	**1932**	I. Vif et souple II. Lent et grave	III. Très animé
Квартет № 9 op. 140 *à Mrs. Elizabeth Sprague Coolidge*	**1935**	I. Modéré II. Animé	III. Très lent IV. Décidé
Квартет № 10 op. 218 *Anniversaire* *à Elizabeth Sprague Coolidge*	**1940**	I. Modérément animé II. Vif	III. Lent IV. Très animé
Квартет № 11 op. 232 *au Quatuor de Budapest*	**1942**	I. Modérément animé II. Vif et léger	III. Bien modéré IV. Animé
Квартет № 12 op. 252 *à la mémoire de Gabriel Fauré*	**1945**	I. Modéré, animé, modéré	II. Lent III. Avec entrain
Квартет № 13 op. 268 *à Madeleine Milhaud*	**1946**	I. Très décidé II. Barcarolle	III. Mexicana
Квартет № 14 op. 291 *à Paul Collaer*	**1948–1949**	I. Animé II. Modéré	III. Vif
Квартет № 15 op. 292 *à Paul Collaer*	**1948–1949**	I. Animé II. Modéré	III. Vif
Квартет № 16 op. 303 *à Madeleine Milhaud*	**1950**	I. Tendre II. Vif	III. Doux et calme IV. Animé
Квартет № 17 op. 307 *à son fils Daniel*	**1950**	I. Rude II. Tendre	III. Léger et cinglant IV. Robuste
Квартет № 18 op. 308 *à la douce mémoire de mes parents*	**1950–1951**	I. Lent et doux II. Premier hymne	III. Deuxième hymne IV. Lent et doux

як інші голоси впроваджують окремі тональні центри, створюючи, таким чином, поки що зародковий, контрапункт гармонічних планів.

Перше експозиційне проведення початкової мелодичної теми озвучене віолончелевим тембром на фоні повторюваних остинатних фігурацій у партії Violino II. У другому, скрипковому проведенні теми мелодичний контур суттєво трансформується в інтонаційному та ритмічному аспектах. Обсяг мелодичної лінії редукується, спосіб її розгортання – секвенційне повторення початкової ланки з наступною трансформацією інтонаційної структури.

Друга тема має повторну структуру a a_1 (3 + 3), другий сегмент якої – транспозиція початкового сегменту з видозміненим кадансом.

У другій частині форми, яку можна тлумачити як розробковий розділ сонатної структури, обидві теми розгортаються спершу послідовно (головна тема – побічна тема), а згодом проводяться симультанно. Канонічні імітації, що ґрунтуються на початковому фрагменті побічної теми, зосереджені у партіях середніх голосів фактури (Violino II, Viole), поєднуються водночас з іншим каноном у крайніх фактурних лініях (Violino I, Violoncello) на тематичній основі початкової віолончелевої мелодичної лінії у ритмічно збільшеній, аугментованій версії. У наступному фрагменті (Au mouvement) темброва локалізація тематичних ліній змінюється протилежною: крайні голоси фактури відтворюють канонічне проведення другої (побічної)

теми, середні фактурні лінії – канон, базований на ауґментації головної теми.

Третя частина композиції розпочинається головною темою (у початковому структурному варіанті) у півтоновій транспозиції, згодом повертаючись до початкового звуковисотного розташування. Мелодичний контур перенесено у верхній інструментальний голос.

У Коді початкова тема викладена в ауґментації. Наприкінці коди головна тема доповнюється модифікованим варіантом побічної теми. Заключний фрагмент побудований на риторичній фігурі *anabasis*, що символізує просвітлення, радість, вознесіння: повільне (Plus lent) сходження щаблями діатонічного звукоряду (Vno 1), сукупно з його інверсійним відображенням в альтовому голосі (фігура *catabasis*), приводить до завершення частини прозорою гармонією тризвука C-dur.

Образно-тематична семантика другої частини квартету споріднена радше з повільною частиною сюїтного циклу – сарабандою, а також пассакалією. Формотворча концепція другої частини квартету (Très lent) – максимальна концентрація на одній тематичній ідеї, перманентне утвердження в модифікованому вигляді початкового інтонаційно-тематичного імпульсу. Звідси, мінімізація інтонаційно-тематичних засобів: одна конструктивна ідея отримує множинну інтерпретацію, багатократне повторення остинатних ритмо-інтонаційних формул. Перманентна мультиплікація остинатного комплексу із нав'язливим повторенням дисонансових гармоній, секундових співвідношень, дубльованих у квінту, загострює відчуття скорботи.

Композитор апелює до барокових принципів формобудови: застосування поліфонічних засобів, варіантна модифікація інтонаційної структури, розгортання мелодичного тематизму способом інтонаційного проростання, формування з початкового інтонаційного імпульсу, сегмента, варіантної структури з новим інтонаційним продовженням.

Форму другої частини квартету можна тлумачити як тричастинну конструкцію взірця A B A_1, в якій крайні частини також укладені за тричастинною схемою і ґрунтуються на зіставленні двох тем, а її середній розділ замість упровадження нового тематизму помножує і розвиває в інтонаційно модифікованому варіанті первинну тематичну ідею.

Перший розділ другої частини за тематичним наповненням розмежовується на композиційні фрагменти a b a_1. Перша тема укладається за формальним взірцем фугованих форм. Зіставлення звуковисотних позицій доволі незвичне: перші два проведення від тону a доповнюються модифікованими транспозиціями in cis та in es. Жодне проведення теми не має свого інтонаційного аналога, оскільки кожне наступне проведення кристалізується, головно способом інтонаційного проростання, вносячи корективи в інтонаційну структуру первинного інваріанту.

Друга тема (Mouvement du début), експонована у першому розділі другої частини циклу, інтонаційно споріднена з початковою віолончелевою темою першої частини квартету, відображає ритмічну модифікацію первинної теми. Тема проводиться двічі у верхніх інструментальних лініях (Violino II – Violino I) у традиційному квінтовому зіставленні звуковисотний позицій (ais – eis). Фактура супровідного фону, що базується на повторності головно квінтових вертикалей, залишається такою ж, як і фактура супроводу першої теми.

Заключна ланка першої частини a_1 зосереджує варіантне повторення початкової теми та її стрету.

Перша фаза середньої частини композиції (Moins lent) скомпонована у вигляді експозиції фуги. Тема фуги – модифікований варіант ініціальної теми другої частини – проводиться почергово у чотирьох інструментальних голосах від найнижчого тембру до найвищого (Violoncello – Viole – Violino II – Violino I), охоплюючи послідовність звуковисотних транспозицій in d, in e, in g, in c та поетапне зростання шкали динамічних градацій *p mp mf f*. Експозицію фуги продовжує стрета з аналогічним тембровим розподілом проведень у динаміці *ff* (Animez un peu). Завершення середнього розділу – кульмінаційна ділянка (*fff*) другої частини квартету – зосереджує варіантне повторення чотиритактового фрагменту першої частини, доповнене проведенням теми in dis в альтовій партії (*fff éclatant*).

Реприза початкової теми першої частини (Movement du début) скорочена. У незмінному вигляді повторюється лише початковий шеститактовий відрізок експозиційної презентації теми. Друга тема (très doux) у репризному розділі форми також зредукована до одного проведення і обіймає трохи більше п'яти тактів. Її інтонаційний та ритмічний контур, майже тотожний у початковій ланці експозиційному викладові, помітно трансформуються в заключному відтинку. Звуковисотна позиція теми зміщується у півтоновому співвідношенні (від тону a) порівняно з експозицією. На відміну від першої частини, що закінчується тонічним тризвуком C-dur, завершення другої частини політональне: заключна вертикаль зосереджує тональні ознаки d-moll, a-moll, B-dur.

Третя частина (Très vif) квартету скомпонована у тричастинній формі зі синтетичною репризою, що сполучає тематизм першого і другого розділів форми. Перша частина будується як поетапне експонування і водночас розвиток ініціальної мелодичної теми. У першій фазі доволі розгорнута, на відміну від коротких поліфонічних тем попередніх частин квартету, мелодична тема, доповнюється багатократно повторюваними формулами супровідного пласту фактури, що приховує зародкові елементи майбутньої репетитивної техніки. Кожен інструментальний голос акомпанементу ґрунтується на багаторазовому (дев'ятикратному) повторенні короткої ритмо-інтонаційної формули. У другій фазі упроваджується контрастна мелодична лінія з одночасним розвитком окремих елементів першої теми в супровідних голосах. Третя фаза – повторення початкової теми, перенесене у партію Violino II з мелодичним підголоском у верхній лінії фактури та новими репетитивними формулами у двох нижніх голосах. У четвертій фазі мелодична тема проводиться в ауґментації, частково змінюючи, крім ритмічного параметру, інтонаційний контур.

Розділ B – тричастинна конструкція структури a b a зі симетричним арковим обрамленням. Цей фрагмент відображає сполучення конструктивних принципів кристалізації інтонаційної структури з технікою поліфонічних імітацій.

Фрагменти аркового обрамлення поєднують два елементи. Перший елемент побудований на послідовності, висхідній та низхідній, фігурацій, базованих на гармоніях тризвуків (мажорних, мінорних, зменшених) діатонічних щаблів звукоряду. Фактурні лінії розподілені попарно. Нижні голоси, як і верхні, взаємообернені, тобто одна із ліній є інверсією іншої.

Другий елемент презентується терцієвим звукорядом у кожній інструментальній партії. Зіставлення звукорядів обернено-симетричне, як у попередньому випадку. Висхідні послідовності терцій у Violino II та Violoncello – інверсія низхідних послідовностей Violino I та Viole.

У центральній частині другого розділу упроваджується нова мелодична тема, а тризвукові фігурації формують супровідний пласт фактури, окреслений трьома послідовно застосованими тембровими варіаціями: Violino I – Violino II, Violino II – Viole, Viole – Violoncello. Обидві лінії тембрових сполучень укладені обернено-симетрично.

Мелодична тема in d, упроваджена спершу в альтовому тембрі, розгортається поліфонічним способом. Віолончелеве проведення теми (відповідь) у квінтовій транспозиції від тону g доповнюється його канонічною імітацією у верхній фактурній лінії. Третя фаза експонування теми ґрунтується на канонові, в якому тема і відповідь проведені у квінтовому дублюванні. Тема у Violino II розпочинається квінтою c-g, канонічна імітація у Violino I – квінтою g-d. Такий канон презентує політональне сполучення, нашарування мелодичних тем у тональній диференціації C-dur – g-moll – d-moll.

Реприза, наступний композиційний відрізок форми, має синтетичний характер, сполучає тематизм обидвох розділів форми з виразним домінуванням тематизму першої частини і вкрапленням тематичних елементів другої частини.

В останніх частинах квартету зростає вага орнаментального компоненту. Фактура насичена мереживом орнаментальних підголосків. Зникає відчуття єдиного тонального центру, формується багатошарова гармонія.

Драматургія четвертої частини циклу будується на зіставленні двох образно-семантичних планів, узгоджуючись з композиційною схемою A B A_1 B_1. Перший образ презентує повільна лірично окреслена початкова тема Mouvement souple et sans hâte. Ця тема, як і тема другої частини циклу – модифікована форма початкової теми першої частини циклу. Тонально-ладова диференціація теми спирається на тональність G-dur, однак мелодична лінія локалізується головно у ладових межах пентатонової діатонічної структури g a c d e g зі спорадичним розширенням до гексахорду через поодиноке вкраплення тону h. Фоновий пласт фактури, як і в інших частинах квартету, будується на репетиціях остинатних ритмо-інтонаційних формул, наприклад, тринадцятикратне повторення формули, що поєднує мелодично розкладені тризвуки тоніки та домінанти, дванадцятикратне дублювання послідовності двох квінт c-g – d-g. У першій фазі експозиції теми мелодична лінія проводиться почергово в альтовому та скрипковому тембрах.

Друга тема Mouvement assez animé et gracieux, втілюючи образ граційності, акцент фольклорної танцювальності, контрастує з образною семантикою початкового тематизму. Тема має чітку метричну восьмитактову структуру a a_1 b b_1 b b_2 (2 + 2 + 1 + 1 + 1 + 1), що нагадує фольклорні інструментальні взірці тем з рефреном. Перше речення теми, що розгортається на фоні квінтового бурдону, окреслене альтовим тембром, другий відтинок теми локалізується у віолончелевій партії. Темброва диференціація другого, транспо-

нованого, проведення теми: октавне дублювання двох скрипок (перший сегмент теми) – альтова презентація (другий сегмент теми).

Заключна, п'ята, частина квартету (Très rhytmé) має ознаки синтетичності та виконує функцію своєрідного резюме.

Перша тема фіналу, активного характеру, утверджується, звикло для цього опусу, поліфонічним способом, проходячи стадії презентації мелодичної лінії спершу у партії Violino II, далі мігруючи до Violino I, згодом знову повертаючись до Violino II, але в інверсійному варіанті, далі розгортаючись послідовно в альтовому та віолончелевому голосах. Цій темі контрапунктує тема, побудована на риторичній фігурі *passus duriusculus*, що ґрунтується на низхідній хроматичній послідовності. Первинне інтонаційне джерело цієї теми приховане у другій частині циклу.

Наступна тема фіналу також запозичена із другої частини циклу, відтворює в ритмічній аугментації, з незначними інтонаційними трансформаціями, тему фугато (Moins lent) середнього розділу другої частини.

У заключному фрагменті форми, коді-резюме (Mouvement du début), сполучаються водночас теми декількох частин квартету: зокрема, перший такт у транспонованому викладі – initio – першої частини; модифікований варіант другої теми другої частини, інтонаційно похідної від другої теми першої частини (Viole); аугментована тема фугато другої частини (Violino II); перша тема п'ятої частини (Violino I).

Незважаючи на риси сонатності у першій частині циклу та поєднуваність частин спільним інтонаційним тематизмом, мозаїчна структура образної палітри квартету, як і ненормативна для сонатного-симфонічного циклу кількість частин циклічного утворення, відображають радше сюїтний спосіб співвідношення компонентів циклу.

У квартеті помітний вплив барокових принципів формобудови. Ознаки необарокової стилістики, присутні у квартеті:

– абсолютна домінанта поліфонічних засобів розгортання форми;

– лінеарність мислення, самостійність мелодичних ліній, їхнє незалежне, паралельне співіснування;

– побудова мелодики за взірцем барокових мелодичних конструкцій: короткий мотив і його інтонаційне розгортання, варіативність, музичне полотно зіткане із багатьох мікромотивів – своєрідна інкрустація мотивних утворень, варіативність інтонаційних структур, остинатна повторюваність, ритмічна і жанрова модифікація мелодики;

– використання широкого спектру поліфонічних форм: канон, інверсія, ракохід, ауґментація, дімінуція, стретта, остинато;

– присутність барокових музично-риторичних фігур, як от: passus duriusculus, saltus duriusculus, anabasis, catabasis, tirata, tirata aucta, circulatio, multiplicatio, pathopoeia. Багато із цих фігур пов'язані з відображенням болю і страждання, наприклад, pathopoeia (висхідний або низхідний півтоновий, хроматичний рух мелодичної лінії) – символ болю, терпіння, розпачу. Така семантична наповненість квартету зумовлена, очевидно, часом написання квартету, в роки, коли Європа була охоплена війною.

Вкраплення фольклорних елементів окреслюються головно у третій та четвертій частинах циклу. Можливо, це інспірація неофольклорної стилістики Le sacre du printemps Стравінського, опусу, оприлюдненого у Парижі 1913 року, незадовго до створення струнного квартету Даріуса Мійо.

Сполучення в одній композиції кількох тенденцій, а зокрема орієнтація на моделі попередніх епох, спорадичні фольклорні акценти відображають характерну особливість мистецьких опусів початку XX століття.

Висновки. Струнний квартет № 2 демонструє перехідний етап у творчості Даріюса Мійо, поєднуючи риси різних стильових систем. Формотворення ґрунтується на трансформації традиційних моделей (сонатної, тричастинної) та їх поєднанні з вільними епізодичними структурами, що наближає цикл до сюїтного типу. Мелодика квартету спирається на модальність, тоді як вертикальна організація фактури виявляє тенденцію до політональності через нашарування різних тональних центрів. Важливу роль відіграє поліфонічне мислення, що проявляється у використанні канонів, імітацій та фугованих форм, споріднених із бароковими принципами формобудови. У квартеті поєднуються ознаки раннього неокласицизму з необароковою стилістикою. Таким чином, Квартет № 2 виступає важливим етапом у формуванні індивідуального стилю композитора, оскільки апробовані у практичному застосуванні теоретичні постулати автора, що стосуються, зокрема, політональності, згодом втіляться у зрілих політональних і неокласичних композиціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жаркова В. Вокальний цикл Даріюса Мійо «Сільськогосподарські Машини»: епатаж чи сповідь? *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського.* Київ, 2023. Вип. 138. С. 76–88.
2. Корчова О. Музичний модернізм як terra cognita. Київ, 2020. 490 с.
3. Краснощок К. Сторінки щоденника Ежені де Ґерен у музичному втіленні Даріуса Мійо. *Аспекти історичного музикознавства.* Харків, 2024. Вип. 34. С. 92–111.
4. Caron S., Médicis F., Duchesneau M. Musique et modernité en France. Montréal : Les Presses de l'Université de Montréal, 2006. 271 p.
5. Duchesneau M. La musique de chambre de Darius Milhaud. *Canadian University Music Review / Revue de musique des universités canadiennes*, 1993, (13), P. 15–39. https://doi.org/10.7202/1014294ar
6. Kelkel M. Honegger – Milhaud: Musique et esthetique. Paris : Librarie Philosophique J. Vrin, 1994. 408 p.
7. Kelly B. L. Music and Ultra-modernism in France: A Fragile Consensus, 1913–1939. Woodbridge: The Boydell Press, 2013. 257 p.
8. Kelly B. L. Tradiotion and style in the works of Darius Milhaud 1912–1939. London and New York : Routledge, 2016. 212 p.
9. Mason C. The chamber music of Milhaud. The Musical Quarterly, Volume XLIII, Issue 3, July 1957, P. 326–341.
10. Mawer D. Darius Milhaud: Modality & Structure in Music of the 1920s. Scolar Press, 1997. 408 p.
11. Milhaud D. Notes sur la musique: Essais et chroniques / textes réunis et présentés par Jeremy Drake. Paris : Flammarion, 1982. 243 p.
12. Roy J. Darius Milhaud: l'homme et son oeuvre. Paris : Seghers, 1968. 192 p.
13. Rusin A. Odgłosy karnawału – muzyczny język Le Carnaval d'Aix op. 83b Dariusa Milhauda. Kwartalnik młodych muzykologów UJ. Kraków, 2022. 53. S. 5–31. DOI: 10.4467/23537094KMMUJ.22.007.16244.

REFERENCES

1. Zharkova V. (2023) Vokalnyi tsykl Dariiusa Miio «Silskohospodarski Mashyny»: epatazh chy spovid? [Vocal cycle by Darius Milhaud Agricultural Machines: Epater or confession?] Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho, Kyiv, 138. 76–88. [in Ukrainian].
2. Korchova O. (2020) Muzychnyi modernizm yak terra cognita. [Musical modernism as terra cognita] Kyiv. 490 p. [in Ukrainian].
3. Krasnoshchok K. (2024) Storinky shchodennyka Ezheni de Geren u muzychnomu vtilenni Dariusa Miio. [Pages from Eugénie de Guérin's diary in the musical interpretation of Darius Milhaud] Aspekty istorychnoho muzykoznavstva, Kharkiv, 34. 92–111. [in Ukrainian].
4. Caron S., Médicis F., Duchesneau M. (2006) Musique et modernité en France. [Music and Modernity in France] Montréal. 271 p. [in French].
5. Duchesneau M. (1993) La musique de chambre de Darius Milhaud. [The Chamber Music of Darius Milhaud] Canadian University Music Review, 13, 15–39. https://doi.org/10.7202/1014294ar [in French].
6. Kelkel M. (1994) Honegger – Milhaud: Musique et esthétique. [Honegger – Milhaud: Music and Aesthetics] Paris. 408 p. [in French].
7. Kelly B. L. (2013) Music and ultra-modernism in France: A fragile consensus, 1913–1939. Woodbridge. 257 p.
8. Kelly B. L. (2016) Tradition and style in the works of Darius Milhaud, 1912–1939. London & New York. 212 p.
9. Mason C. (1957) The chamber music of Milhaud. The Musical Quarterly, 43(3). 326–341.
10. Mawer D. (1997) Darius Milhaud: Modality & structure in music of the 1920s. Aldershot. 408 p.
11. Milhaud D. (1982) Notes sur la musique: Essais et chroniques. [Notes on Music: Essays and Chronicles] Paris. 243 p. [in French].
12. Roy J. (1968) Darius Milhaud: L'homme et son œuvre. [The man and his work] Paris. 192 p. [in French].
13. Rusin, A. (2022). Odgłosy karnawału – muzyczny język Le Carnaval d'Aix, Op. 83b Dariusa Milhauda. [Echoes of Carnival: The Musical Language of Le Carnaval d'Aix, Op. 83b by Darius Milhaud] Kwartalnik Młodych Muzykologów UJ, 53. 5–31. https://doi.org/10.4467/23537094KMMUJ.22.007.16244 [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 784.087.68:78.071.2:159.9
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/100-41

Вікторія ШЕВЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6348-2997
заслужений працівник культури України,
доцент кафедри музичного мистецтва
Київського національного університет укультури і мистецтва
(Київ, Україна) 7vita7@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ДИРИГЕНТА І ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ

У статті розглянуто психологічні чинники ефективної взаємодії диригента і хорового колективу в репетиційно-виконавському процесі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення хорового виконавства не лише як сфери вокально-технічної та інтерпретаційної роботи, а й як складної системи художньої комунікації, у якій якість звучання залежить від психологічної атмосфери, характеру взаємодії та рівня довіри між диригентом і співаками. Метою статті є виявлення та осмислення основних психологічних чинників, що забезпечують ефективну взаємодію між диригентом і хоровим колективом у репетиційно-виконавському процесі. У дослідженні акцентовано увагу на тому, що диригент у сучасній хоровій практиці постає не тільки як технічний керівник, а як посередник колективної уваги, емоційної узгодженості та художньої взаємодії. У процесі аналізу визначено, що жест диригента, словесний зворотний зв'язок, манера здійснення зауважень, індивідуальний стиль керівництва, комунікативна ясність і здатність регулювати виконавську тривожність безпосередньо впливають на вокальну відкритість співаків, ансамблевий баланс, мотивацію та впевненість учасників колективу. Особливого значення набувають довіра та психологічна безпека, оскільки вони створюють умови для вільного сприйняття критики, продуктивної роботи з помилками й збереження вокальної свободи. Водночас наголошено, що сприятливий психологічний клімат не означає послаблення дисципліни чи зниження художніх вимог, а навпаки – робить їх більш зрозумілими, прийнятними й результативними для колективу. З'ясовано, що мотивація хористів формується через усвідомлення особистісного зростання, відчуття належності до ансамблю та розуміння власного внеску в спільне звучання. Завдання диригента полягає в тому, щоб поєднати індивідуальні виконавські імпульси співаків у цілісну художню дію, не нівелюючи їхньої творчої індивідуальності. Зроблено висновок, що психологічні чинники – довіра, мотивація, комунікативна ясність, емоційна узгодженість і регулювання виконавської тривожності – мають безпосередній вплив на якість хорового звучання та переконливість інтерпретації.

Ключові слова: *диригент, хоровий колектив, хорове виконавство, психологічні чинники, комунікація, мотивація, психологічна безпека, виконавська тривожність.*

Victoria SHEVCHENKO,
orcid.org/0000-0002-6348-2997
Honored Worker of Culture of Ukraine,
Associate Professor at the Department of Musical Art
Kyiv National University of Culture and Art
(Kyiv, Ukraine) 7vita7@ukr.net

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF EFFECTIVE INTERACTION BETWEEN A CONDUCTOR AND A CHORAL ENSEMBLE

The article deals with the psychological factors of effective interaction between the conductor and the choir in the rehearsal and performance process. The relevance of the study is due to the provision of understanding of choral performance not only as a sphere of vocal-technical and interpretative work, but also as a complex system of artistic communication, in which the quality of sound depends on the psychological atmosphere, the nature of interaction and the level of trust between the conductor and the singers. The aim of the article is to identify and understand the main psychological factors that ensure effective interaction between the conductor and the choir in the rehearsal and performance process. The study focuses on the fact that the conductor in modern choral practice is not only a technical leader, but also a mediator of collective attention, emotional coherence and artistic interaction. In the process of analysis, it was determined that the conductor, strict feedback, manner of making remarks, individual leadership style, communicative clarity and ability to regulate performance anxiety affect the singers' vocal openness, ensemble balance, motivation and confidence of the team members. Of particular importance are trust and psychological safety, then they create conditions for the free perception of criticism, productive work with errors and preservation of vocal freedom. At the same time, it was emphasized that a

favorable psychological climate does not mean a weakening of discipline or a reduction in artistic requirements, but on the contrary – makes them more understandable, acceptable and effective for the team. It was found that the motivation of the choristers is formed through the awareness of personal growth, a sense of belonging to the ensemble and understanding of their own external in a common sound. The task of the conductor is to combine the individual performance impulses of the singers into a purposeful artistic action, without enhancing their creative individuality. It is concluded that psychological factors – trust, motivation, communicative clarity, emotional coherence and regulation of performance anxiety – have a direct impact on the quality of choral sound and the persuasiveness of interpretation.

Key words: *conductor, choral group, choral performance, psychological factors, communication, motivation, psychological safety, performance anxiety.*

Актуальність проблеми. У хоровому виконанні художній результат формується не окремим виконавцем, а колективом. Кожен співак зберігає особистий вокальний, емоційний та інтерпретаційний досвід, проте ця індивідуальність повинна постійно узгоджуватися з голосами, диханням та музичними намірами інших. З цієї причини хор не можна розуміти лише як ансамбль, що відтворює музичну партитуру. Це також специфічна форма художнього спілкування, в якій якість виконання залежить від того, як організована взаємодія під час репетицій та концертів. Диригент займає центральне місце в цьому процесі. Його функція не обмежується вказівкою темпу, метра, динаміки чи щодо вербального тексту. У репетиційному просторі диригент визначає спосіб підходу до музичного матеріалу, як обговорюються помилки, як спрямовується увага, як формулюються художні вимоги та як співаки переживають власну участь у формуванні колективного результату. Тому диригентська практика включає не лише технічні та інтерпретаційні завдання, але й психологічні та комунікативні. Диригент працює зі звуком, але він невіддільний від людей, які його створюють.

Актуальність цієї проблеми пов'язана із сучасним розумінням хорового виконання як складного художнього та міжособистісного процесу. Технічно компетентний хор може залишатися недостатньо художньо переконливим, якщо взаємодія між диригентом та співаками базується лише на формальній дисципліні чи зовнішньому контролі. Адже, продуктивна атмосфера репетицій, побудована на зрозумілій комунікації, може значно зміцнити єдність ансамблю, вокальну виразність. У цьому сенсі психологічні фактори не слід розглядати як другорядні по відношенню до музичної роботи. Вони є частиною умов, за яких музичний зміст стає чутним. Це питання також важливе, оскільки авторитет диригента в хорі змінився. Він постає як інтерпретатор, викладач та посередник художнього спілкування.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємодії диригента і хорового колективу розглядається в сучасних дослідженнях на перетині музикознавства, хорової педагогіки, психології музичного виконавства та теорії групової комунікації. У працях вітчизняних авторів акцент зроблено передусім на специфіці диригентської діяльності та методиці роботи з хором. І. Бермес аналізує мистецтво хорового диригування як багатофункціональну сферу, у якій поєднуються художньо-інтерпретаційні, організаційні, педагогічні й комунікативні аспекти. Гун Вейді звертає увагу на психофізіологічні особливості праці диригента, зокрема на необхідність встановлення контакту з виконавцями та здатність керувати складною системою музично-жестової комунікації. Ю. Ткач досліджує індивідуальний виконавський стиль диригента-хормейстера. Методичний вимір проблеми представлений у праці І. Ярошенка та Ю. Серганюка. Зарубіжні дослідження розширюють розуміння цієї проблематики через звернення до психологічних чинників колективного музикування. М. Боншор аналізує вплив диригентського зворотного зв'язку, критики й похвали на впевненість співаків. Дж. Деліус і В. Мюллер розглядають хоровий спів як процес міжособистісної синхронізації, що охоплює координацію дихання, слухової уваги й тілесної взаємодії. Е. Едмондсон вводить поняття психологічної безпеки, яке є продуктивним для осмислення репетиційного простору як середовища довіри, відкритості до помилок і конструктивної комунікації. Праці Д. Кенні, П. Девіс, Дж. Оутс, а також К. Раян і Н. Ендрюс висвітлюють проблему музично-виконавської тривожності та професійного стресу у співаків хору. Дослідження С. Моррісона, Г. Прайса, Е. Смедлі й К. Мілса демонструє вплив диригентського жесту на сприйняття ансамблевого виконання, тоді як Р. Раян і Е. Десі пропонують теорію самодетермінації, важливу для аналізу мотивації учасників хорового колективу. В дослідженні А. Валь-Кларако та О. Касанови акцентується значення диригентської експресивності як чинника репетиційної динаміки та художньої комунікації.

Метою статті є визначення основних психологічних факторів, що визначають ефективну взаємодію між диригентом та хоровим ансамблем.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія між диригентом та хоровим ансамблем не обмежується передачею музичних інструкцій. У процесі репетиції диригент не просто вказує темп, динаміку, артикуляцію чи момент початку виконання. Вони створюють певний режим колективної уваги, за якого співаки починають чути не лише власну вокальну лінію, а й тембральну фарбу усього ансамблю. Хорове звучання виникає в точці, де індивідуальна вокальна робота перетворюється на спільний художній жест. Тому психологічний вимір диригування слід розуміти не як доповнення до музичного твору, а як один із внутрішніх механізмів, завдяки якому хорове виконання стає можливим. Ця ідея розвивається в працях українських науковців, які розглядають хорове диригування не лише як технічну дисципліну, а й як форму художнього керівництва. Українська музикознавиця Ірина Бермес, чиї дослідження зосереджені на хоровому мистецтві, влучно наголошує, що в ідеальному випадку хор є «співтворцем» диригента (Бермес, 2024: 299). Це формулювання важливе, оскільки воно змінює саму оптику аналізу хорової практики. Диригент не просто нав'язує співакам готову інтерпретацію. Швидше, він організовує умови, за яких інтерпретація може бути колективно втілена, перевірена в акустичному форматі та емоційно сприйнята ансамблем. Тому авторитет диригента – це не лише питання професійної компетентності чи техніки. Він також пов'язаний зі здатністю створювати переконливий художній образ для хору. Співаки повинні розуміти не лише те, що слід співати, але й чому той чи інший звук, темп, нюанс чи артикуляція необхідні для розкриття задуму твору. У цей момент репетиція стає простором художнього уточнення, а не механічної корекції. Бермес зазначає, що комунікативна діяльність диригента надає співпраці з хором «духовно-ціннісного, творчого характеру» (Бермес, 2024: 299). Це дозволяє розглядати комунікацію не як нейтральний обмін інформацією, а як форму художнього посередництва. Психофізіологічний аспект роботи диригента розглядає Гун Вейді, яка наголошує, що диригент повинен володіти «вмінням знайти контакт» з виконавцями (Гун Вейді, 2020: 101). Цей контакт – це не просто міжособистісна взаємодія, а скоріше здатність диригента відчувати поточний стан ансамблю, помічати точку, в якій послаблюється концентрація, відрізняти художній опір від втоми та вибирати відповідні засоби впливу. Іноді цей вплив реалізується через жест; іноді через паузу, погляд, словесний образ або зміну ритму репетиційної роботи. Диригент працює не лише з партитурою, а й з психоемоційною сферою колективу.

Ось чому диригування можна розуміти як подвійну форму читання, де диригент читає партитуру і водночас «читає» хор. Гун Вейді пише про необхідність опанування «двома видами тексту»: нотного запису та тексту диригентських жестів (Гун Вейді, 2020: 101). Проте цю ідею можна розвинути, адже у реальній репетиційній практиці диригент також стикається з третім, неписаним текстом – психологічним текстом ансамблю. Він складається з поглядів, вагань, вокальної скутості, емоційного підйому, колективної втоми. Майстерність диригування залежить від здатності інтерпретувати цей «текст».

Практичне значення цього посередництва особливо очевидне в роботі диригента з помилками, яка у хорового колективу рідко буває лише технічною. Хибна інтонація, ритмічна невизначеність або тембральна скутість можуть свідчити про втому, страх критики, недостатню увагу, або внутрішню дистанцію співака від художнього завдання. Таким чином, реакція диригента на помилку стає частиною психологічної культури ансамблю. Якщо виправлення зводиться до тиску, співак може формально підкорятися, але вокально відсторонюватися. Якщо виправлення занадто розпливчасте, ансамбль втрачає художній фокус, саме тому диригент повинен знайти як зробити зауваження, щоб це не паралізувало виконавця, і специфіку підтримки, яке б не послабило професійну дисципліну.

Цей баланс тісно пов'язаний з поняттям психологічної безпеки, розробленим американською вченою Емі Едмондсон. Хоча її дослідження стосується галузі організаційної поведінки, проте концепція є продуктивною для аналізу хорових репетицій. Едмондсон визначає психологічну безпеку як спільну віру в те, що команда «безпечна для міжособистісного ризику» (Edmondson, 1999: 350). У хоровій практиці це означає, що співаки не бояться виявляти невпевненість, ставити запитання, повторювати складний фрагмент або приймати індивідуальні зауваження перед іншими. Психологічна безпека не усуває художніх вимог, а, навпаки, вона дозволяє цим вимогам бути почутими точніше, оскільки співак не витрачає внутрішню енергію на самозахист.

Для хорового ансамблю довіра не є чимось зайвим чи, в певному сенсі, сентиментальним. Вона є умовою вокальної відкритості. Голос невіддільний від тіла та від емоційного стану співака; тому недовіра, приниження або надмірна напруга

можуть негайно вплинути на дихання, резонанс, інтонацію та готовність вільно співати. Завдання диригента – не допустити, щоб репетиція стала простором прихованої тривоги. Причому це не означає уникнення критики, а вміння перетворити критику на форму спільного руху до більш переконливого звучання. У цьому сенсі педагогічний такт диригента безпосередньо пов'язаний з естетичною якістю виконання.

Важливість зворотного зв'язку в хоровій практиці досліджує британський дослідник Майкл Боншор, що звертає увагу на «вплив вербального зворотного зв'язку» на впевненість співаків-аматорів (Bonshor, 2017: 139). Це є вкрай актуальним для взаємовідносин між диригентом і хором, оскільки зворотний зв'язок на репетиції – це не просто технічна корекція. Це також втручання у відчуття співака власних можливостей. Зауваження диригента може загострити увагу та посилити музичну відповідальність; проте те саме зауваження, якщо його сформулювати недбало, може знизити впевненість та звузити вокальну свободу співака. Мотивація – це ще один фактор, який визначає глибину взаємодії між диригентом і хором. Хоровий спів часто вимагає тривалої роботи, результати якої не чути одразу. Один і той самий фрагмент може повторюватися багато разів; художня мета може залишатися далекою; індивідуальний внесок співака може здаватися майже розчиненим у загальному звучанні. За таких умов мотивація не може спиратися лише на зовнішню дисципліну, концертні зобов'язання чи авторитет диригента. Вона потребує внутрішньої основи. Американські психологи Річард Райан та Едвард Десі визначають три основні психологічні потреби – «компетентність, автономію та спорідненість» (Ryan, Deci, 2000: 68). Ці потреби можна застосувати до хорової практики.

Потреба в компетентності реалізується, коли співак відчуває власне зростання: фраза стає гнучкішою, дихання стабільнішим, інтонація надійнішою, музичний текст зрозумілішим. Потреба в автономії реалізується не через індивідуальне свавілля, а через змістовну участь: співак розуміє свою роль у спільному звучанні та не відчуває себе зведеним до анонімної вокальної одиниці. Потреба в спорідненості виникає, коли хор перестає бути просто групою людей, зібраних навколо партитури, і стає спільнотою, об'єднаною спільним художнім наміром. Лідерство диригента є ефективним, коли воно підтримує всі три виміри одночасно. Якщо компетентність культивується без спорідненості, репетиція може стати холодною та суто технічною. Якщо спорідненість підтримується без художнього запиту, хор ризикує втратити професійну гостроту. Якщо автономію пригнічують, співаки можуть стати зовні дисциплінованими, але внутрішньо неактивними.

Тілесну та міжособистісну природу хорового співу також підтверджують дослідження Джулії А. М. Деліус та Віктора Мюллера, які описують хоровий спів як процес, що вимагає «тісної координації міжособистісних дій» (Delius, Müller, 2023: 1). Це формулювання показує, що хор – це не лише акустичне явище, а й скоординована система тіл, дихання, уваги та часового передбачення. Завдання диригента в такій системі полягає в тому, щоб вести ансамбль до синхронності, не роблячи цю синхронність механічно жорсткою.

Таким чином, ефективна взаємодія в хорі не будується на авторитарному контролі чи на недиференційованому емоційному комфорті. Вона формується через більш тонку структуру: чітке художнє керівництво, довіра до компетентності диригента, повага до особистого внеску співака та спільна відповідальність за звук, який виникає між усіма учасниками. Бермес пише, що «паритет мотивацій» у процесі колективного художнього інтонування є запорукою успішного хорового музикування (Бермес, 2024: 299). Це дозволяє розуміти мотивацію не як одиничний психологічний стан кожного співака, а як реляційний феномен. Хор співає переконливо, коли художній задум диригента та внутрішня готовність співаків поєднуються в одному інтерпретаційному русі.

Психологічні фактори хорової взаємодії зрештою безпосередньо впливають на художній результат. Довіра до диригента впливає на вокальну відкритість; мотивація – на стабільність репетиційної роботи; комунікативна ясність обумовлює швидкість та якість корекції; психологічний комфорт породжує концентрацію та свободу звучання; стиль керівництва загалом формує готовність хору брати участь у спільній інтерпретації. Ці фактори не замінюють інтонацію, ритм, дикцію чи ансамблеву дисципліну, але вони створюють умови, за яких можна досягти цих музичних якостей.

Ще одним важливим аспектом взаємодії диригента та хору є індивідуальний виконавський стиль диригента. Він не обмежується зовнішньою манерою жесту чи впізнаваною сценічною поведінкою, а включає спосіб диригента мислити, слухати, спілкуватися, коригувати, пояснювати. Українська дослідниця, художній керівник та головний диригент Академічної хорової капели Українського радіо Юлія Ткач розглядає індивідуальний виконавський стиль диригента-хормей-

стера як складне явище, що вимагає аналізу не лише технічних засобів, а й взаємодії в системі «диригент – хоровий колектив» (Ткач, 2025: 344). Стиль диригента розкривається не лише в кінцевому концертному результаті, а й у мікроскопічній організації часу репетиції. Деякі диригенти будують інтерпретацію через детальне словесне пояснення; інші більше покладаються на жест, метафору, тілесний імпульс або безпосередню акустичну корекцію. Одні створюють атмосферу аналітичної зосередженості, інші ж керують хором через емоційне навіювання та образні асоціації. У кожному випадку хор поступово засвоює не лише музичний твір, а й спосіб художнього мислення диригента. Тому індивідуальний стиль диригента стає психологічним середовищем, у якому формуються увага, дисципліна та виконавська готовність співаків.

Методологічний вимір цього питання відображено в роботах українських вчених І. Ярошенка та Ю. Серганюка, чий посібник з методики роботи з хором систематизує практичні аспекти хорової репетиції та підготовки диригентів. Взаємодія диригента та хору – це процес, пов'язаний з читанням хорових партитур, оволодінням диригентською технікою, роботою над вокально-хоровим звучанням та формуванням навичок управління різними типами ансамблів (Ярошенко, Серганюк, 2020). З цієї точки зору, психологічний контакт з хором невіддільний від професійної підготовки, адже диригент повинен знати партитуру, передбачати труднощі.

Роль жесту диригента слід розглядати окремо, адже він часто трактується як технічний код, який організовує метр, темп. Однак у реальній хоровій практиці він відіграє також семіотичну та психологічну функцію. Жест може заспокоювати або мобілізувати ансамбль, відкривати або прибрати звук, натякати на вагу, прозорість, напругу, крихкість, дихання або напрямок руху музичного потоку. Американські дослідники Стівен Дж. Моррісон, Гаррі Е. Прайс, Ерік М. Смедлі та Корі Д. Мілз демонструють, що оцінки виконання ансамблю залежать від виразності жестів диригента. У їхньому дослідженні «виконання з високою, а не низькою диригентською виразністю» отримали вищі оцінки незалежно від фактичної якості виконання ансамблю (Morrison et al., 2014: 1). Це спостереження підтверджує, що жест не просто супроводжує звук; він бере участь у сприйнятті музичної якості. Для хору жест диригента функціонує не лише як візуальна інструкція, а й як запрошення до певного способу звучання. Сухий, метрично правильний жест може організувати ансамблеву точність, але не пробудити експресивну гнучкість. І навпаки, емоційно насичений жест може стимулювати музичну уяву, але стати неефективним, якщо йому бракує структурної чіткості. Таким чином, завдання диригента полягає не у виборі між технікою та експресивністю, а в тому, щоб зробити жест технічно зрозумілим і водночас емоційно насиченим.

Ця ідея розвинена в нещодавньому дослідженні іспанських вчених Ани Валь-Кларако та Оскара Казанови, які аналізують експресивність у хоровому диригуванні через інтерв'ю з диригентами-експертами. Вони стверджують, що експресивність не слід розуміти лише як спосіб зробити хори «більш експресивними», а як «центральну майстерність диригента, яка формує динаміку репетицій та покращує процес навчання» (Val-Claraco, Casanova, 2026: 1). Експресивність – це не зовнішній емоційний шар, що накладається на музичний текст, а скоріше метод організації сприйняття репетиції. У цьому сенсі емоційна комунікація в хорі має подвійну спрямованість. З одного боку, вона спрямована всередину, до самих співаків, які повинні разом відчувати виразну логіку твору. З іншого боку, вона спрямована назовні, до слухача, для якого звучання хору стає чутною формою колективного досвіду. Хоровий виступ переконливий, коли емоційна єдність не здається штучною, а зростає з внутрішньої узгодженості дихання, дикції, динаміки та фразування. Виразний жест диригента, вербальний образ та стратегія репетиції беруть участь у формуванні цієї єдності.

Психологічна мінливість цього процесу стає очевидною при дослідженні феномену виконавської тривожності. Канадська дослідниця Шарлін Райан та американська науковиця Ніколь Ендрюс вивчали досвід виступів 201 учасника семи напівпрофесійних хорів і дійшли висновку, що наявність хвилювання чи тривожності є поширеною серед хористів. Проте саме диригент «став одним з основних факторів у переживанні виконавської тривожності артистами хору» (Ryan, Andrews, 2009: 108). Це означає, що диригент може як зменшити, так і посилити напругу співака перед виступом. Манера репетиції, тон критики, передбачуваність вимог та емоційний клімат перед концертом стають частиною психологічної підготовки співака.

Проблема виконавської тривожності ще більш виражена у професійному вокальному середовищі. Австралійська науковиця Діанна Т. Кенні разом з Памелою Девіс та Дженні Оутс вивчали професійний стрес серед артистів оперного хору. Їхнє дослідження показує, що тривожність

у артистів хору пов'язана з професійним стресом, станом тривожності як рисою характеру, а також перфекціонізмом (Kenny, Davis, Oates, 2004: 757). Їх дослідження демонструє, що колективний характер співу не захищає виконавців від появи психологічного тиску. Навпаки, професійна хорова робота може породжувати власні форми стресу: відповідальність за точність ансамблю, залежність від колективного успіху, неможливість приховати індивідуальну невпевненість у групі.

Саме тому лідерство диригента повинно включати здатність регулювати не лише музичну, а й психологічну напругу. Мета полягає не в тому, щоб створити комфортну атмосферу будь-якою ціною, оскільки хорове мистецтво вимагає концентрації, дисципліни, а іноді й важкої праці. Натомість диригент повинен відрізняти продуктивну напругу від деструктивної тривожності. Перша мобілізує увагу та загострює художню відповідальність, натомість деструктивна тривожність блокує вокальну свободу. Професіоналізм диригента проявляється у здатності підтримувати цю крихку межу.

Висновки. Дослідження показує, що ефективна взаємодія між диригентом та хоровим ансамблем залежить не лише від техніки диригування, вокальної дисципліни чи точності музичної інтерпретації. Вона також формується психологічною атмосферою репетиційного процесу, якістю комунікації, довірою співаків до диригента та їхньою готовністю брати участь у спільному художньому задумі. Диригент виступає не лише як технічний лідер, а й як посередник колективної уваги та емоційної координації. Його жести, словесний зворотний зв'язок, манера здійснення правок та індивідуальний стиль керівництва безпосередньо впливають на вокальну відкритість, баланс ансамблю, мотивацію та впевненість співаків. Тому психологічний вимір диригування слід розуміти як невід'ємну частину хорового виконання. Довіра та психологічна безпека особливо важливі, оскільки вони дозволяють співакам без страху сприймати критику, залишатися вокально вільними та продуктивно працювати з помилками. Водночас сприятливий психологічний клімат не означає відсутність дисципліни. Навпаки, він робить художні вимоги чіткішими та ефективнішими. Мотивація в хорі формується через усвідомлення співаком особистісного зростання, приналежності до ансамблю та усвідомлення свого внеску в спільне звучання. Завдання диригента полягає в тому, щоб об'єднати ці індивідуальні імпульси в цілісну художню цілісність, не придушуючи індивідуальність співака. Таким чином, психологічні фактори – довіра, мотивація, комунікативна ясність, емоційність та регулювання виконавської тривожності під час виконання – мають прямий вплив на якість хорового звучання та інтерпретації. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на практичних методах розвитку цього виміру взаємодії диригента та хору в освітній, аматорській та професійній хоровій практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бермес І. Л. Мистецтво хорового диригування: особливості, сучасний стан, перспективи. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2024. № 4. С. 296–301. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2024.322896

2. Гун Вейді. Психофізіологічні особливості діяльності диригента хорового колективу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 30. Т. 1. С. 100–103. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/30.212202

3. Ткач Ю. С. Індивідуальний виконавський стиль диригента-хормейстера: критерії та методи аналізу. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2025. № 1. С. 344–350. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2025.327993

4. Ярошенко І. В., Серганюк Ю. М. Концептуальні особливості методики роботи з хором : навч. посіб. Київ : Білий Тигр, 2020. 100 с.

5. Bonshor M. Conductor feedback and the amateur singer: The role of criticism and praise in building choral confidence. *Research Studies in Music Education.* 2017. Vol. 39. No. 2. P. 139–160. DOI: https://doi.org/10.1177/1321103X17709630.

6. Delius J. A. M., Müller V. Interpersonal synchrony when singing in a choir. *Frontiers in Psychology.* 2023. Vol. 13. Article 1087517. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1087517.

7. Edmondson A. Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly.* 1999. Vol. 44. No. 2. P. 350–383. DOI: https://doi.org/10.2307/2666999.

8. Kenny D. T., Davis P., Oates J. Music performance anxiety and occupational stress amongst opera chorus artists and their relationship with state and trait anxiety and perfectionism. *Journal of Anxiety Disorders*. 2004. Vol. 18. No. 6. P. 757–777. DOI: https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2003.09.004.

9. Morrison S. J., Price H. E., Smedley E. S., Meals C. L. Conductor gestures influence evaluations of ensemble performance. *Frontiers in Psychology.* 2014. Vol. 5. Article 806. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00806.

10. Ryan C., Andrews N. An investigation into the choral singer's experience of music performance anxiety. *Journal of Research in Music Education.* 2009. Vol. 57. No. 2. P. 108–126. DOI: https://doi.org/10.1177/0022429409336132.

11. Ryan R. M., Deci E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist.* 2000. Vol. 55. No. 1. P. 68–78. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68.

12. Val-Claraco A., Casanova O. Expressiveness in choral conducting: Key insights and approaches from expert conductors. *International Journal of Music Education.* 2026. Online first. DOI: https://doi.org/10.1177/02557614261420617.

REFERENCES

1. Bermes I. L. (2024) Mystetstvo khorovoho dyryhuvannia: osoblyvosti, suchasnyi stan, perspektyvy [The art of choral conducting: features, current state, prospects]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 4. 296–301. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2024.322896 [in Ukrainian].

2. Hun Weidi. (2020) Psykhofiziolohichni osoblyvosti diialnosti dyryhenta khorovoho kolektyvu [Psychophysiological features of the activity of a choral conductor]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 30(1). 100–103. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/30.212202 [in Ukrainian].

3. Tkach Yu. S. (2025) Indyvidualnyi vykonavskyi styl dyryhenta-khormeistera: kryterii ta metody analizu [Individual performing style of a conductor-choirmaster: criteria and methods of analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 1. 344–350. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2025.327993 [in Ukrainian].

4. Yaroshenko I. V., Serhaniuk Yu. M. (2020) Kontseptualni osoblyvosti metodyky roboty z khorom [Conceptual features of methods of working with a choir] : navch. posib. Kyiv : Bilyi Tyhr. 100 p. [in Ukrainian].

5. Bonshor M. (2017) Conductor feedback and the amateur singer: The role of criticism and praise in building choral confidence. *Research Studies in Music Education*, 39(2). 139–160. DOI: https://doi.org/10.1177/1321103X17709630

6. Delius J. A. M., Müller V. (2023) Interpersonal synchrony when singing in a choir. *Frontiers in Psychology*, 13. Article 1087517. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1087517

7. Edmondson A. (1999) Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2). 350–383. DOI: https://doi.org/10.2307/2666999

8. Kenny D. T., Davis P., Oates J. (2004) Music performance anxiety and occupational stress amongst opera chorus artists and their relationship with state and trait anxiety and perfectionism. *Journal of Anxiety Disorders*, 18(6). 757–777. DOI: https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2003.09.004

9. Morrison S. J., Price H. E., Smedley E. S., Meals C. L. (2014) Conductor gestures influence evaluations of ensemble performance. *Frontiers in Psychology*, 5. Article 806. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00806

10. Ryan C., Andrews N. (2009) An investigation into the choral singer's experience of music performance anxiety. *Journal of Research in Music Education*, 57(2). 108–126. DOI: https://doi.org/10.1177/0022429409336132

11. Ryan R. M., Deci E. L. (2000) Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1). 68–78. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

12. Val-Claraco A., Casanova O. (2026) Expressiveness in choral conducting: Key insights and approaches from expert conductors. *International Journal of Music Education*. Online first. DOI: https://doi.org/10.1177/02557614261420617.

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Hajar AHMADOVA
SHAH ABBAS I'S DIPLOMATIC VISION IN THE ACCOUNTS OF EUROPEAN TRAVELERS **4**

Юрій БОЙКО
ПЕРШИЙ СКЛАД ЧИНОВНИКІВ ТА ВЧИТЕЛІВ
ВІННИЦЬКОЇ ПОВІТОВОЇ ГІМНАЗІЇ 1832–1835 РОКІВ **11**

Дмитро ГАЛЕМЧУК
ВИКОРИСТАННЯ КІНЕМАТОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ ПРО ПОДІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В 10 КЛАСІ **36**

Віктор ГОЛУБКО, Ігор МРАКА
ЛЬВІВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1914–1915 РР.):
НОВЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВІДЧЕННЯ **43**

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Микола ГАЛІВ
ГЕНОЦИДАЛЬНИЙ НАМІР ЩОДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
В ОФІЦІЙНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ РОСІЇ (2021–2026) **62**

Сергій САКСОНОВ
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИКИ В. ЧЕРЧИЛЛЯ:
СУЧАСНИЙ АНГЛОМОВНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС **78**

Руслан СІРОМСЬКИЙ, Наталія КРАВЕЦЬ
СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО АЗЕРБАЙДЖАНУ ТА УЗБЕКИСТАНУ
НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ **85**

Оксана СТАВНЮК
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ У ПРОСТОРІ ЕТНОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ
ТА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ **93**

Олексій СУХИЙ, Олег МУРАВСЬКИЙ
ОКУПАЦІЯ ВІРМЕНІЄЮ НАГІРНОГО КАРАБАХУ:
РЕАКЦІЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН (1993 Р.) **98**

Василь ХОМІЦЬКИЙ
МЕТОД «ШІСТЬ КАПЕЛЮХІВ МИСЛЕННЯ» – ТРАНСФОРМАЦІЯ СТИЛЮ
ВІД КРИТИЧНОГО ДО ТВОРЧОГО У КОЛЬОРАХ, В КОНТЕКСТІ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ **106**

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Олена БАЛАЦЬКА
ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ТА ЗМІСТОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНТРОВЕРСИВНИХ
КРИТИЧНИХ ЗАУВАЖЕНЬ В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТТЯХ З ЕКОНОМІКИ **111**

Serhii BOLOTNIKOV, Anna AGEICHEVA
FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE IN FUTURE ENGLISH TEACHERS
THROUGH MINDFULNESS PRACTICE **116**

Алла БОЛОТНІКОВА, Людмила ЧЕРЕДНИК
СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ
У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ **123**

Тетяна БОНДАР
МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ГЕЙМІФІКОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННІ ESP
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ С4 «ПСИХОЛОГІЯ» **128**

Наталія БОНДАР
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ KRIEG У ТЕКСТПРОСТОРІ РОМАНУ Г. БЕЛЛЯ
«WO WARST DU, ADAM?» **133**

Світлана ГАЛАУР, Катерина ПАЛІЙ, Софія ГАЛАУР
ГЕНДЕРНІ НОРМИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ:
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ..... **139**

Yuliia HUNCHENKO
IMPORTANCE OF COMPOUND NOUNS STUDY IN TERMS OF THEIR SEMANTIC
STRUCTURE AND TEXT-FORMING FEATURES FOR FUTURE ENGLISH TEACHERS..... **145**

Ірина ДЕНИСОВЕЦЬ
СЛОВОТВІРНІ ТЕРМІНОНАЙМЕНУВАННЯ В ЛІНГВІСТИЧНИХ ПРАЦЯХ
ПАНТЕЛЕЙМОНА КОВАЛЕВА..... **150**

Світлана ДОРОШЕНКО, Людмила ДЕРЕВ'ЯНКО
ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ:
ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ..... **156**

Тетяна ЄРЬОМЕНКО
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ІНШОМОВНІЙ ОСВІТІ: ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ, ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ
ТА ПЕДАГОГІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ..... **161**

Nataliia KOMLYK
COLORONYMS IN ENGLISH IDIOMS AS VERBALIZERS
OF CONCEPTUAL AND CULTURAL MEANINGS..... **167**

Інна КОШОВА
ІМПРЕСІОНІСТИЧНА ПОЕТИКА ОПОВІДАННЯ МИХАЙЛА МОГИЛЯНСЬКОГО
«НАРЕЧЕНА»: ПСИХОЛОГІЗМ, ХРОНОТОП І ЕРОТИЧНИЙ ДИСКУРС..... **172**

Тетяна КРУПЕНЬОВА, Ліліана ПРОКОПЕНКО, Тетяна ЄВТУШИНА
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ..... **178**

Світлана КРЮЧКО
СЛОВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІСТОРІЇ:
АЛЬТЕРНАТИВНИЙ НАРАТИВ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ КОЖЕЛЯНКА..... **184**

Юлія МАСЛОВА
КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ
ВОЄННОГО МЕДІАДИСКУРСУ НА МАСОВУ АВДИТОРІЮ..... **190**

Ольга МІЗІНА, Оксана ВАСИЛИНИНА
ТЕРМІНОЛОГІЧНА НОРМАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДНИК
АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ..... **200**

Марина МОСКАЛЕНКО
МЕТОДИКА ФАСИЛІТАЦІЇ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАСОБАМИ ПОТОКОВОГО
НАВЧАННЯ (НА БАЗІ ESP)..... **206**

Анна ОГАР
ДІМ ЯК МЕНТАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ У СУЧАСНОМУ МЕДІАТЕКСТІ:
СПОСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ..... **211**

Ірина ОНИЩЕНКО
УКРАЇНСЬКА МОВА В ПРОФЕСІЙНОМУ КОНТЕКСТІ:
ФОРМУВАННЯ МОВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ..... **220**

Євгеній ПАНАСЕНКО
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ ДІЄСЛОВА В АНГЛІЙСЬКІЙ
ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АНГЛОМОВНОЇ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... **228**

Юлія РІЗНИК
РОЛЬ КОРПУСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ
ТА МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У НАВЧАННІ УСНОГО
ТА ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ..... **235**

Юлія СИРОТА, Ксенія ТИРВИРОВА-ВАЛИПІЧ, Анна СТУПАРЬ
АКСІОЛОГІЧНИЙ ТА ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЙ..... **241**

Вікторія ТОВСТЕНКО
МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ..... **248**

Ірина ШКІЦЬКА
ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ ПРО ЖІНОК..... **254**

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Марта БАЧЕК, Ірина ЗАПАРА, Дар'я ЗУЄВА
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА В ОПЕРНІЙ СТУДІЇ
НА МАТЕРІАЛІ ОПЕРИ А. САЛЬЄРІ «СПОЧАТКУ МУЗИКА, ПОТІМ СЛОВА»..... **262**

Галина БРАЖКО
ДРАМАТУРГІЧНІ ФУНКЦІЇ МУЗИКИ В СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ПОВІСТІ
«ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ» (НА ПРИКЛАДІ ПЛАСТИЧНОЇ ДРАМИ Д. НЕКРАСОВА
ТА МУЗИКИ Є. ЗОЛОТУХІНА)..... **269**

Дмитро ГАРКАВЕНКО
МИСЛЕННЯ В ІМПРОВІЗАЦІЇ: ПРОСТІР ЯК СТРУКТУРНИЙ ПРИНЦИП
В ТВОРЧОСТІ КІТА ДЖАРРЕТА..... **276**

Ярослава КОТЕНКО
ЦИФРОВІ РЕСУРСИ З ОГЛЯДУ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МУЗИКОЗНАВСТВА..... **285**

Роман МАЧИШИН
«ХЕРУВИМСЬКА» Г. ГАВРИЛЕЦЬ У ПАРАДИГМІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТРАКТУВАННЯ
ТА РОЗВИТКУ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ ХОРОВОЇ МУЗИКИ..... **290**

Наталія САМОСТРОКОВА
СТРУННИЙ КВАРТЕТ № 2 ОР. 16 ДАРІЮСА МІЙО: НА ШЛЯХУ ФОРМУВАННЯ
ІНДИВІДУАЛЬНОГО КОМПОЗИТОРСЬКОГО СТИЛЮ..... **296**

Вікторія ШЕВЧЕНКО
ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
ДИРИГЕНТА І ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ..... **304**

CONTENTS

HISTORY

Hajar AHMADOVA
SHAH ABBAS I'S DIPLOMATIC VISION IN THE ACCOUNTS OF EUROPEAN TRAVELERS..... **4**

Yurii BOIKO
THE FIRST STAFF OF OFFICIALS AND TEACHERS OF THE VINNYTSIA DISTRICT GYMNASIUM IN 1832–1835..... **11**

Dmytro HALEMCHUK
THE USE OF CINEMATIC SOURCES ON WORLD WAR II EVENTS IN WORLD HISTORY CLASSES FOR 10TH GRADERS..... **36**

Viktor HOLUBKO, Ihor MRAKA
LVIV DURING THE RUSSIAN OCCUPATION (1914–1915): NEW DOCUMENTARY EVIDENCE..... **43**

Vasyl ILNYTSKYI, Mykola HALIV
GENOCIDAL INTENT AGAINST THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE OFFICIAL POLITICAL DISCOURSE OF THE RUSSIAN FEDERATION (2021–2026)..... **62**

Serhiy SAKSONOV
W. CHURCHILL'S EUROPEAN POLICY VECTOR: CONTEMPORARY ENGLISH-LANGUAGE HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE..... **78**

Ruslan SIROMSKYI, Nataliia KRAVETS
STRATEGIC PARTNERSHIP BETWEEN AZERBAIJAN AND UZBEKISTAN AT THE BEGINNING OF THE TWENTY-FIRST CENTURY..... **85**

Oksana STAVNIUK
REPRESENTATION OF UKRAINIAN TRADITIONS WITHIN THE SPACE OF ETHNOLOGICAL DISCOURSE AND HISTORICAL MEMORY..... **93**

Oleksii SUKHYI, Oleh MURAVSKYI
ARMENIA'S OCCUPATION OF NAGORNO-KARABAKH: THE RESPONSE OF THE UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL (1993)..... **98**

Vasyl KHOMITSKY
THE SIX HATS METHOD – A SHIFT IN STYLE FROM CRITICAL TO CREATIVE IN COLOURS, IN THE CONTEXT OF THE COSSACK STATE..... **106**

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Olena BALATSKA
FORMAL, STRUCTURAL, AND CONTENT CHARACTERISTICS OF INTROVERSIVE CRITICAL REMARKS IN ENGLISH-LANGUAGE RESEARCH ARTICLES IN ECONOMICS..... **111**

Serhii BOLOTNIKOV, Anna AGEICHEVA
FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE IN FUTURE ENGLISH TEACHERS THROUGH MINDFULNESS PRACTICE..... **116**

Alla BOLOTNIKOVA, Lyudmila CHEREDNYK
STRATEGIES FOR TRANSLATION OF PUBLICISTIC TEXTS IN THE INTERCULTURAL COMMUNICATION CONTEXT..... **123**

Tetiana BONDAR
METHODOLOGY FOR USING GAMIFIED TECHNOLOGIES IN TEACHING ESP TO FUTURE SPECIALISTS IN MAJOR C4 "PSYCHOLOGY"..... **128**

Nataliia BONDAR
THE VERBALIZATION OF THE CONCEPT OF «WAR» IN THE TEXTUAL SPACE OF G. BELL'S NOVEL «WO WARST DU, ADAM?»..... **133**

Svitlana HALAUR, Kateryna PALII, Sofiia HALAUR
GENDER NORMS IN UKRAINIAN, ENGLISH AND FRENCH LANGUAGES:
A COMPARATIVE ANALYSIS **139**

Yuliia HUNCHENKO
IMPORTANCE OF COMPOUND NOUNS STUDY IN TERMS OF THEIR SEMANTIC
STRUCTURE AND TEXT-FORMING FEATURES FOR FUTURE ENGLISH TEACHERS **145**

Iryna DENYSOVETS
WORD-FORMATION TERMINOLOGY IN THE LINGUISTIC WORKS
OF PANTELEIMON KOVALIV **150**

Svitlana DOROSHENKO, Liudmyla DEREVIANKO
THE EVOLUTION OF UKRAINIAN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TERMINOLOGY:
A HISTORICAL AND LINGUISTIC ASPECT **156**

Tetiana YEROMENKO
ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION:
PERSONALIZATION, ETHICS, AND PEDAGOGICAL TRANSFORMATION
IN HIGHER EDUCATION **161**

Nataliia KOMLYK
COLORONYMS IN ENGLISH IDIOMS AS VERBALIZERS
OF CONCEPTUAL AND CULTURAL MEANINGS **167**

Inna KOSHOVA
IMPRESSIONIST POETICS IN MYKHAILO MOHYLIANSKYI'S SHORT STORY
"THE BRIDE": PSYCHOLOGISM, CHRONOTOPE AND EROTIC DISCOURSE **172**

Tetiana KRUPENYOVA, Liliana PROKOPENKO, Tetiana YEVTUSHYNA
FORMATION OF CULTURAL-LINGUISTIC COMPETENCE OF HIGHER
EDUCATION STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDYING THE CULTURE
OF UKRAINIAN SCIENTIFIC LANGUAGE **178**

Svitlana KRIUCHKO
THE WORD AS A TOOL FOR HISTORY REINTERPRETING:
AN ALTERNATIVE NARRATIVE IN THE WORKS OF VASYL KOZHELIANKO **184**

Yuliia MASLOVA
COGNITIVE-PRAGMATIC MECHANISMS OF THE INFLUENCE
OF WARTIME MEDIA DISCOURSE ON THE MASS AUDIENCE **190**

Olha MIZINA, Oksana VASYLYNYNA
TERMINOLOGICAL NORMALIZATION AS A CONSTITUENT
OF ANALYTIC-SYNTHETIC INFORMATION PROCESSING **200**

Maryna MOSKALENKO
METHODOLOGY FOR FACILITATING FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE
COMPETENCE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION SPECIALISTS
USING FLOW LEARNING (BASED ON ESP) **206**

Анна OHAR
HOME AS A MENTAL CONSTRUCT IN MODERN MEDIATEXT:
WAYS OF VERBALIZATION **211**

Iryna ONYSHCHENKO
UKRAINIAN LANGUAGE IN THE PROFESSIONAL CONTEXT:
DEVELOPING LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE COMPETENCE **220**

Yevhenii PANASENKO
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE VERB TENSE CATEGORY IN ENGLISH
AND UKRAINIAN IN THE CONTEXT OF DEVELOPING ENGLISH-SPEAKING
COMMUNICATIVE COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION STUDENTS **228**

Yuliia RIZNYK
THE ROLE OF CORPUS TECHNOLOGIES IN DEVELOPING LEXICAL-GRAMMATICAL
AND SPEECH COMPETENCE IN TEACHING ORAL AND WRITTEN COMMUNICATION
IN GERMAN LANGUAGE CLASSES **235**

Yulia SYROTA, Kseniia TYRVYROVA-VALYPICH, Anna STUPAR
AXIOLOGICAL AND EDUCATIONAL POTENTIAL OF THE LITERARY TEXT
IN THE CONTEXT OF LITERARY STUDIES..... **241**

Viktoriia TOVSTENKO
MODERNIZATION AND STANDARDIZATION OF THE UKRAINIAN
TERMINOLOGICAL SYSTEM..... **248**

Iryna SHKITSKA
PRAGMATIC POTENTIAL OF POLISH AND UKRAINIAN PAREMIAS CONCERNING WOMEN..... **254**

ART STUDIES

Marta BACHEK, Iryna ZAPARA, Daria ZUIEVA
PRACTICAL ASPECTS OF THE ACCOMPANIST'S WORK IN AN OPERA STUDIO
BASED ON A. SALIERI'S OPERA *FIRST THE MUSIC, THEN THE WORDS*..... **262**

Halyna BRAZHKO
DRAMATURGICAL FUNCTIONS OF MUSIC IN MODERN INTERPRETATIONS
OF THE NOVELLA "SHADOWS OF FORGOTTEN ANCESTORS" (CASE STUDY
OF D. NEKRASOV'S PLASTIC DRAMA AND YE. ZOLOTUKHIN'S MUSIC)..... **269**

Dmytro HARKAVENKO
THINKING IN IMPROVISATION: SPACE AS A STRUCTURAL PRINCIPLE
IN KEITH JARRETT'S WORK..... **276**

Yaroslava KOTENKO
DIGITAL RESOURCES IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT
OF UKRAINIAN MUSICOLOGY..... **285**

Roman MACHYSHYN
«CHERUBIM» BY H. HAVRILETS IN THE PARADIGM OF INDIVIDUAL INTERPRETATION
AND THE DEVELOPMENT OF TRADITIONS OF UKRAINIAN SPIRITUAL CHORAL MUSIC **290**

Nataliya SAMOSTROKOVA
STRING QUARTET № 2 OP. 16 BY DARIUS MILHAUD:
ON THE PATH TO THE FORMATION OF AN INDIVIDUAL COMPOSITIONAL STYLE **296**

Victoria SHEVCHENKO
PSYCHOLOGICAL FACTORS OF EFFECTIVE INTERACTION BETWEEN
A CONDUCTOR AND A CHORAL ENSEMBLE..... **304**

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 100
ISSUE 100

Редактори-упорядники
Микола Галів
Андрій Душний
Василь Ільницький
Іван Зимомря

Дата розміщення онлайн – 20.08.2026 р. Дата друку – 28.08.2026 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 36,97. Зам. № 0726/646. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.